

ANUARIO

DEL

SEMINARIO DE FILOLOGIA VASCA

«JULIO DE URQUIJO»

XXI-1

1987

Excma. Diputación Foral de Guipúzcoa

SAN SEBASTIAN - DONOSTIA

I.S.B.N.: 84 - 600 - 2992 - 1
Depósito Legal: S. S. 400/1967

Imprime Gráficas IZARRA Inprimategia. - Polígono 36. - Usúrbil (Guipúzcoa)

ANUARIO

DEL

SEMINARIO DE FILOLOGIA VASCA

«JULIO DE URQUIJO»

XXI-1

1987

Excma. Diputación Foral de Guipúzcoa

SAN SEBASTIAN - DONOSTIA

Argument obviation and switch-reference in Hopi

LAVERNE MASAYESVA JEANNE AND KEN HALE

In this paper we examine the suggestion made in Jeanne (1978) to the effect that the phenomenon of subject obviation, more popularly termed «switch-reference» (Jacobsen, 1967), belongs properly to the general system of grammatical principles which govern coreference relations among the arguments of a sentence, i.e., to what is now known as the Binding Theory within the framework elaborated by Chomsky in his *Lectures on Government and Binding* (1981). We reexamine Jeanne's original treatment of Hopi obviation in the light of recent formulations of the Binding Theory and in the light of recent work by Finer (1984, 1985) which also seeks to account for switch-reference within that theory.

The generally accepted version of the Binding Theory is that presented in (1) below:

- (1) *The Binding Theory* (Chomsky, 1981:188):
 - (A) An anaphor is bound in its governing category.
 - (B) A pronominal is free in its governing category.
 - (C) An R-expression is free.

The following Hopi sentences, and their English counterparts, illustrate the functioning of each of these principles:

- (2) (a) Mi' tiyo'ya [*ec*] naa-tuhota.
(that boy [*ec*] REFL/RECIP-hurt)
'The boy hurt himself.'
- (b) Mi' tiyo'ya pu-t tuuhota.
(that boy him-ACC hurt)
'The boy hurt him.'
- (c) Pam mi-t tiyo'ya-t tuuhota.
(he that-ACC boy-ACC hurt)
'He hurt the boy.'

In (2a), the object of the verb *tuuhota* (hurt), represented in syntax as an «empty category» (symbolized here as [*ec*]), is identified as an

anaphor (by virtue of the reflexive/reciprocal marking on the verb). Being an anaphor, this object must be bound in its governing category, in accordance with condition (A) of the Binding Theory. The notion «governing category», in the sense relevant here, can be identified with the concept «Complete Functional Complex» of Chomsky (1984), defined very roughly, and minimally, as follows:

(3) *Complete functional Complex (CFC):*

A is a CFC for B if it is the minimal category containing

- (i) B itself, (ii), a governor of B, and (iii) a subject.

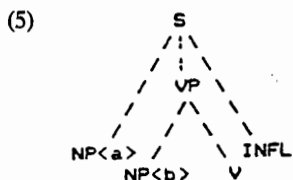
Assuming, as is usually done, that the verb governs its object and that the subject is a constituent of S, not VP, then it is the category S which constitutes the governing category of the object in (2a), in the sense relevant to the Binding Theory. The latter is satisfied in (2a), if we can assume that the object there is *bound* to the subject, as we customarily do assume to be the case for the reflexive relation. We will adopt the usual definition and notation for the relation *bound*:

(4) *Bound*:

A binds B if A c-commands B and B is «referentially linked» to (co-indexed with) A.

If an argument is not *bound*, in the sense of (4), then it is *free*, as required by conditions (B) and (C) of the Binding Theory. Sentence (2b) conforms to condition (B), since the object NP, the pronominal *pu-t* (him), is free in its governing category (S). And sentence (2c) conforms to condition (C), since the object, the R-expression object —i. e., the overt NP expression *mi-t tiyo'ya-t* (the boy, accusative)— is free.

The structural configuration shared by the sentences of (2) is essentially that depicted in (5) below:

Following Jeanne (1978), we assume that INFL (formerly AUX) is the head of the category S in Hopi (as is now assumed, within the GB framework, to be the case for languages generally) and that the verb heads an autonomous projection VP. That is to say, S and VP are projections of the categories INFL and V, respectively. The subject argument and the VP which is predicated of it are introduced as complements of INFL. And since the object argument is introduced as a complement of V, it follows that the subject asymmetrically c-commands the object, as can be seen in (5), where NP<a> is the subject, and

NP the object. Given these structural relations, according to the Binding Theory, if NP is an anaphor, it must be bound by NP<a> in (5). By contrast, if NP is not an anaphor, i.e., if it is a pronominal or an R-expression, it must be free in (5) and, therefore, *not* bound to NP<a>. Thus, given the grammaticality judgements and coreference interpretations attached to the Hopi sentences of (2), it follows that the object of the verb must be an *anaphor* in (2a) an a *non-anaphor* in (2b-c).

The parallel which exists between binding relations of the type represented in (2) and the coreference relations involved in subject obviation, or switch-reference, is illustrated by the sentences of (6) below:

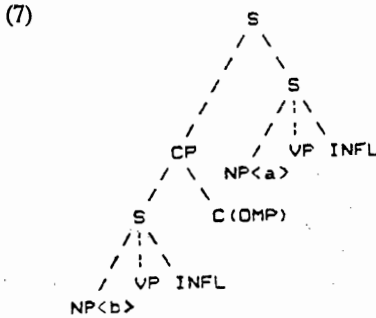
- (6) (a) 'I-pava paki-t puu' pam qatuptu.
 (my-OBro enter-PROX then he sat)
 'When my brother entered, he (my brother) sat down.'
 'My brother came in and sat down.'
- (b) 'I-pava paki-q puu' pam qatuptu.
 (my-OBro enter-OBV then he sat)
 'When my brother came in, he/she (not my brother)
 sat down.'
- (c) Pam paki-q puu' 'i-pava qatuptu.
 (he enter-OBV then my-OBro sat)
 'When he/she (not my brother) came in, my
 brother sat down.'

We assume here, as is usually done, that the first clause in these Hopi sentences is subordinate to the second. The relevant coreference relations are those holding between the subordinate-clause subject and the matrix-clause subject. In (6a), the first is necessarily interpreted as coreferential with the second, while in (6b-c), the two subjects are necessarily disjoint. This situation is, of course, closely similar in nature to the binding relations which hold in the sentences of (2), and it is reasonable to expect that the Binding Theory is at work here as well.

It is evident, however, that the Binding Theory cannot carry over directly and straightforwardly to the coreference relations involved in so-called switch reference. First, while the NP expression 'i-pava (my brother) is necessarily coreferential with the subject of the matrix clause in (6a), we cannot say that it is *bound*, in the sense of the Binding Theory. It is inherently an R-expression and not an anaphor. Therefore, if it were bound, we would have a straightforward condition C violation — condition C is otherwise inviolate in Hopi, as can be seen by the ungrammaticality which results if, for example, an R-expression is substituted for the empty category object in (2a). Second, it is most unlikely that a c-command relation (in either direction) holds between the arguments involved in subject obviation of the type represented in (6) — hence, the binding relation is technically impossible there.

And, as just noted, c-command between the subjects would lead immediately to condition C violations in cases of subject coreference.

It seems most reasonable to assume that the dependent clauses in the sentences of (6) are adjuncts, rather than daughters, to S (cf. Jeanne, 1978, for a detailed discussion of Hopi \bar{x} -theory). Simplifying somewhat, without loss of essential detail, the structure shared by the sentences of (6) is as depicted in (7) below:

Under «strong» c-command (according to which *A* c-commands *B* if the first branching node dominating *A* also dominates *B*; cf. Reinhart, 1976), NP<a> does not c-command NP. The latter cannot, therefore, be *bound* to the former. This is fortunate, since otherwise the perfectly grammatical Hopi sentence (6a) would be in violation of condition C, in defiance of the facts regarding that condition elsewhere in Hopi and in defiance of what has been found to hold quite generally in languages of the world. We are left, however, with an as yet unexplained *similarity* between subject obviation (i.e., switch-reference) and the canonical situation, illustrated by (2), in which the Binding Theory applies straightforwardly.

To put the matter in question form: How do we account for the coreference facts of (6) and the like? Is the Binding Theory involved in Hopi subject obviation at all? And, if so, precisely how is it involved? In attempting to answer these questions, we will develop a conception of subject obviation which combines aspects of the analysis suggested for Hopi in Jeanne (1978) and aspects of the theory outlined for switch-reference generally in Finer (1984, 1985).

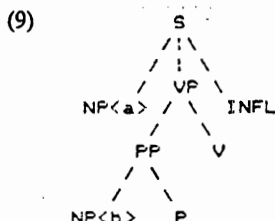
Let us first examine other Hopi constructions in which the Binding Theory appears to apply in the expected way.

The sentences of (8) below each contain a postpositional phrase complement of the main verb *yu'a'ata* (speak). In (8a), the object of the postposition is bound by the subject of the main verb. In (8b), on the other hand, the object of the postposition is free:

- (8) (a) Taqa [*ec*] naa-mi yu'a'ata.
 (Taqa [*ec*] REFL/RECIP-to speak)
 'Taqa is speaking to himself.'

- (b) Taqa pu-t 'a-w yu'a'ata.
 (Taqa him-ACC 3SG-to speak)
 'Taqa is speaking to him/her.'

The structure shared by these two sentences is essentially as follows:

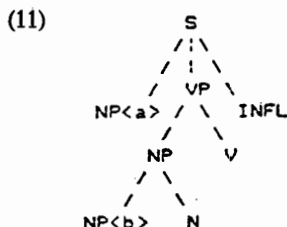

The CFC for NP is clearly S, since that is the minimal category containing the governor of NP (i.e., P) and a subject (i.e., NP<a>). Therefore, according to the binding theory, anaphoric NP must be bound within S, as is the case in (8a), while pronominal NP must be free within S, as it is in (8b). The sentences of (8) conform perfectly to the Binding Theory.

The same can be said of the sentences of (10) below, in which the object of the main verb *kun'tuva* (kick) is a nominal possessive construction:

- (10) (a) Taqa [ec] moosa-y kun'tuva.
 (Taqa [ec] cat-ACC:PROX kicked)
 'Taqa kicked his (Taqa's) cat.'
 (b) Taqa pu-t moosa-y-at kun'tuva.
 (Taqa him-ACC cat-ACC-OBV kicked)
 'Taqa kicked his/her (not Taqa's) cat.'

The structure involved here is essentially that set out in (11) below:

The structural relations in (11) are perfectly analogous to those in (9). Accordingly, the CFC for NP is S. Anaphoric NP is bound in S, as in (10a), and pronominal NP is free in S, as in (10b), in conformity with the Binding Theory.

In relation to the Binding Theory, the Hopi structures (5), (9), and (11) all share a common characteristic: The morphological properties of the governor of NP signal the anaphoric status of the

latter. Thus, for example, if the verb in (5) is marked with the reflexive/reciprocal prefix *naa-* then its object, NP, is an anaphor; if the verb is not so marked, then its object is not an anaphor. Similarly, if the postposition in (9) is marked with the prefix *naa-*, its object is an anaphor; otherwise, the object is a non-anaphor. Finally, in the possessive construction of (11), if the head noun is marked with the obviative element *-at* (plural *-an*), the possessor expression governed by the head noun is identified as a non-anaphor; if the obviative element is absent, the possessor is an anaphor. This observation led Jeanne (1978) to propose that a single general principle is at work. Briefly, the principle is as stated in (12) below (slightly modified from the original to conform to the conception of Hopi anaphora being developed here):

(12) *The Hopi Rule of Coreference:*

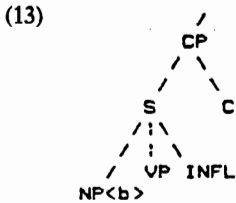
If an \bar{x} -structure is identified (by the morphological properties of its head, X) as a-proximate, then its principal argument (governed by the head X) is a-anaphoric and, accordingly, *bound* (if [+anaphoric]) or *free* (if [-anaphoric]) in relation to the subject of the minimal CFC containing that argument.

The term *proximate* here is borrowed from the original Algonquianist terminology of obviation (see Jeanne, 1978, for discussion). In the Uto-Aztecan usage, adopted by some linguists, the plus, or proximate, value of the opposition (glossed PROX) designates the relation in which one argument is identified as coreferential to another; by contrast, the minus, or obviative, value (glossed OBV) designates the relation in which a particular argument is identified as disjoint in reference to another. In using this terminology here, we posit a feature [proximate] which we claim is generally associated with the heads of syntactic categories (being determinable from the morphological properties thereof and which serves to identify the anaphoric status (i.e., status as *bound* or *free*) of their arguments.

The Hopi Rule of Coreference, in conjunction with the general Binding Theory (1), correctly accounts for the coreference facts of the sentences of (2), (8), and (10). It does not, however, immediately account for the coreference facts of subject obviation sentences of the type represented by (6a-c). In particular, we are left with the apparent paradox that the subject of (6a), for example, is necessarily *coreferential* with the matrix subject while not, technically speaking, *bound* to the latter. Our task now is to determine the manner in which the Hopi Rule of Coreference extends to subject obviation.

In each of the sentences of (6), the dependent clause is marked to indicate the coreference relation which its subject must bear in relation to the subject of the matrix clause. This, we contend, is simply

an extension of the general Hopi principle of marking the head of a construction for obviation (i.e., for a value of the feature [proximate]), thereby defining the anaphoric status of its complement (i.e., its «principal argument», in the terminology of (12) above). The elements which effect this marking in (6) are the [+proximate] complementizer *-t* (appearing in (6a); this is just one of a larger system of proximate complementizers; cf. Jeanne, 1978, for more detail), and the obviative, or [—proximate] complementizer *-q* (appearing in (6b-c). We follow Finer (1985) in identifying these elements with the category «complementizer» (COMP, or simply C), and we assume further, as Finer and others have done, that the complementizer fits into the \bar{x} -theory in the usual way. Thus, the category C(OMP) heads a phrasal projection CP, and its complement (i.e., the principal argument of CP) is the sentence, S. These structural relations are included in (7) above; we repeat the essential substructure in (13) below:

If C is [+proximate] (e.g., *-t*, as in (6a)), then its complement is anaphoric, and therefore *bound* in its CFC. Notice, however, that the complement of C is not the subject of the dependent clause (NP) but rather S, the clause itself. What does it mean to say that the S in a proximate structure is *bound*? This is the key question in arriving at a conception of subject obviation as a natural extension of the Binding Theory, which normally concerns itself with coreference relations among *arguments* in the standard sense (i.e., NP arguments of verbs). The answer lies in the nature of the category S. If, as originally suggested in Jeanne (1978), the head of S is INFL, then, to say that S is bound in a given structure is to say that INFL is bound. But what does it mean to say that INFL is bound? In Hopi, as in most languages in which it is an autonomous category, INFL contains elements identifying certain properties of its two complements, the VP and the NP subject. Thus, it contains an element, sometimes abbreviated *Tns*, defining the tense category of the verb; and it contains an element, often labeled AGR for «agreement», which identifies one or more (pro)nominal features of the subject. In the Hopi sentences used so far in illustration, the category INFL is, in fact, phonologically non-overt, due simply to the fact that the tense category of the illustrative sentences is consistently non-future (always marked by zero) and the subjects are consistently singular in number (also marked by zero). There are,

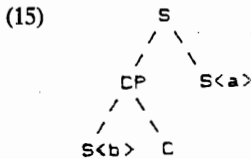
however, overt occurrences of INFL in Hopi — e.g., in the category of tense, *-ni* 'future', *-ngwu* 'usitative'. The INFL element which is relevant to our discussion is AGR. In Hopi, the number category of the subject is marked in INFL. Although it has a number of distinct morphophonological realizations (see, for example, Hale, Jeanne, and Pranka, 1984), the regular pattern marks the opposition by means of the suffix *-ya*, for plural, and the zero element, for non-plural, as illustrated in (14) below:

- (14) (a) Puma hohonaq-ya.
 (they play-PL)
 'They are playing.
 (b) Pam hohonaqa.
 (he/she play:NONPL)
 'He/she is playing.'

We wish to suggest that it is the AGR element in INFL which is identified as *bound* or *free* by the obviation system inherent to the governing C in Hopi. That is to say, if C is [+proximate] in (13), then the AGR component of INFL is [+anaphoric]; and conversely, if C is [—proximate], then AGR is [—anaphoric].

The question now is this: if AGR is bound in a given instance, what is it bound to? And if AGR is free, what is it free in relation to?

The answer to this is relatively straightforward, given a slight, though rather natural, extension of conventional notions. First, the binder of AGR must c-command it, by definition. If we look at the structure given at (7) above, we see that the matrix S stands in precisely the right structural position to bind the subordinate S. The relevant portion of (7) is repeated here for convenience:

Clearly, S<a> c-commands S. The former could, therefore, *bind* the latter. Of course, we are claiming that the relevant binding relation here involves AGR. But this is a feature of S, by virtue of the fact that S is a projection of INFL, of which AGR is a component. And this is the sense in which we maintain that S is bound (or free, as the case may be) in relation to S<a>. If AGR of S is identified as anaphoric, it is bound to AGR of S<a>; if AGR of S is non-anaphoric, then it is free in relation to AGR of S<a>.

If this is the correct idea for subject obviation in Hopi, then it will follow automatically from the Hopi Rule of Coreference (12), provided we extend the notion subject to include not only [NP, S] but also AGR (cf. Chomsky, 1981, in which the notion «SUBJECT» (upper

case), introduced into the Binding Theory to handle certain problems of English, subsumes AGR as well as the traditional «subject»). This extension is not unreasonable in view of the fact that AGR does, in fact, represent certain features of the subject.

We assume that the agreement relation which holds between AGR and the subject NP is a form of *identification*, of AGR with the subject. It is by virtue of this identification that the coreference relations found in sentences of the type represented by (6a-c) are defined. Thus, for example, the subject of the dependent clause of (6a) is necessarily coreferential with the matrix subject because it is identified with the dependent AGR which, in turn, is bound to the matrix AGR with which the matrix subject is identified.

REFERENCES

- CHOMSKY, N. (1981), *Lectures on Government and Binding*, Foris, Dordrecht.
———, (1984), *Knowledge of Language: Its Nature, Origins and Use*, MIT unpublished manuscript, Cambridge, Massachusetts.
- FINER, D. (1984), *The Formal Grammar of Switch-Reference*, University of Massachusetts, Doctoral Dissertation, Amherst, Massachusetts.
- , (1985), «The Syntax of Switch-reference», *Linguistic Inquiry*, Cambridge, Massachusetts.
- HALE, K., L. M. JEANNE, and P. PRANKA (1984), «Where's Suppletion?». Paper presented to GLOW Conference, Copenhagen, 1984.
- JEANNE, L. M. (1978), *Aspects of Hopi Grammar*, MIT Doctoral Dissertation, Cambridge, Massachusetts.
- REINHART, T. (1976), *The Syntactic Domain of Anaphora*, MIT Doctoral Dissertation, Cambridge, Massachusetts.

Sabino Arana Goiri eta Hiperbizkaiera (Hiperbizkaieraren historiaz. III)

ITZIAR LAKA
(M.I.T.)

ABSTRACT

In this article we attempt to analyse the part played by Sabino Arana —a character who cannot be neglected when dealing with this period— in the development of Hiperbiscayan. We have tried first of all to define the areas of research nurtured in Basque studies by Arana really restricted himself principally to the field of words: phonetics, etymology and neologisms; he very rarely dealt with other fields, like morphology or syntax. In his work, therefore, there are no more than the briefest analyses to be found on the verb or its morphology, whilst the opposite is to be seen in Azkue (cf. my essay on the latter published in ASJU XX-3 (1986)). Despite this, we have collected together his opinions on the subject, even those scattered in occasional notes; and this being little on which to base a definition of his position as regards the nascent Hiperbiscayan, we have also examined his texts in Basque. As a result of our study, we can hold that Arana did not use the model proposed by Azkue until 1897, and that he left no reference to it in his writings even after starting to use it. We may speculate that Arana did not realise the purpose of Azkue's proposal in Euskal-Izkindea («Basque Grammar», 1891), which was that in Azkue's opinion the dialect of Biscay had to be cleaned up also in so far as the verb was concerned. Indeed, some passages of Arana's writings seem to indicate that Arana believed that the model proposed by Azkue was one already spoken in some parts of Biscay. We round off the article by examining the incomplete study of the verb left by Arana at his death.

0. Sarrera *

...pero no es menos claro que no estamos en este mundo para siempre ni escribimos para nuestros contemporáneos solamente, sino que dentro de bien pocos años las obras de unos y de otros estarán en las manos del estudioso, el cual podrá juzgarlas imparcialmente, dando a cada uno lo suyo.

(Arana Goiri, «El Paniquesismo»)

(*) Lan hau *Hiperbizkaieraren historiaz*. *Hastapenak* izenarekin 1986ko uztailean E.H.U.ko Filologia Fakultatean aurkeztu tesinaren hirugarren kapitulua da; lehendabizikoa, Aldundiko katedrari buruzkoa 1986an argitaratzen da, 1986b-n bigarren *Izkindeako* aditzaz eta 1986c 1986d-n, azkenik, saioa osatzen duten Arriandiagari buruzko atalak.

Lan hau Eusko Jaurkaritzaren Hezkuntza Saileko ikerketa laguntza batez burutu ahal izan da; eskerrak eman nahi nizkieke beren laguntzagarik Ibon Sarasola, Joseba Lakarra, Koldo Mitxelena, Pello Salaburu eta Marian Egañari.

0.1. Ukaezina da Sabino Arana Goirik bizkaieraren erabilera idatzian, eta oro har euskararenean izan duen eragin eta itzala. Izan ere. Arana ezer baino gehiago eragilea dugu, bultzatzailea, euskal gaiei dagokienetan behintzat. Mitxelena irakasleak dioenez: «...sería injusto medir su influencia en la literatura vasca por la huella de su obra original» (MITXELENA 1960, 143.or.). Ezin daiteke XIX. mendearen bukaerako bizkaierari buruzko lanik burutu abandotar honen izena aipatzeke; are gutxiago urte hoietan sortzen den literatur hizkuntza berriarekin bete betean zerikusirik duenik.

0.2. Hau honela izaki, eta bere itzala urritzeko inolako asmorik gabe, beharko genuke zehazkiago ezagutu Aranaren lumatik ateratako irakasmenak zeintzu diren. Hots, bereizteke ditugu oraindik orain izenaren eragina eta gizonaren eгина. Biak arras nahasirik agertzen zaizkigularik maiz, garaia bada leporatzen zaizkion hainbat eta hainbat eritzi eta erabakiren aitatasuna berea den ala ez egiaztatzeko. Helburu hau noizbait iristeko bidean kokatu nahi genituzke ondorengoak. Esan gabe doa, noski, asko eta asko gelditzen dela oraindik aztergai, Aranaren euskal lanen inguru nahasian¹.

0.3. Arana hiperbizkaieraren garaiko euskaltzalea dugu, hain zuzen ere botererik eragingarriena lortu zuen euskaltzalea. Hala izaki, abandotarraren eginetan politikak izan zuen lekurik nagusiena. Hone-la, bada, bizkaiera idatzian bere izenak duen garrantziaren mamia, abertzaletasunaren aitzindaria izatean datza gehien bat; bere egitasmoaren barnean euskara indartzea eta garatzea asmo zuen alderdi politikoaren sortzailea izatean, alegia.

0.4. Oraingo honetan axola diguna, Aranak hiperbizkaieraren garatzean izan zuen lekua da, hertsu hertsian. Aztergai dugu beraz, *Irakasleak* aditz morfologia berriaren eraiketa eta zabalkunde-an izan zuen parte-a, parterik izan bazuen behintzat. Garrantzi handiko arazoa da hau, Arana bere jarraitzaileen benetako irakasle bilakatu bait zen: *El Maestro*, hil ondoan eskeini zioten izendatze horrek, ez bakarrik esanahiz, baita tipografikoki ere, argi eta garbi erakusten digu bere hitzaren itzalak zuen neurria². Abertzaleek Azkuek ereindako haziari indarra eman bazioten, irakaslearen eskutik zetorren ondarearen partetzat zeukatelako izan zen: «Sabindarren eskola»ren parte zelako hain zuzen ere.

1. Arana Euskalari

1.0. Esan dugun bezala, Arana Goiriren lanak beren osotasunean

(1) Harrigarria dirudi orain arte Aranaren euskal lanak sakonki aztertze-ko egin diren saioen urriak; aitzitik, egoera aldatzen hasia dela esan daiteke. Neologismoen alorrean, adibidez, Ines Pagola irakaslea ari da burutzen bere doktoradutza tesia, argibide nahikoa eskeiniko diguna arlo honetan. Bihoaz hemen nire eskerrak lan honetan opa izan didan laguntzagatik, eta berarekin izan ditudan elkarrizketa interesgarriengatik ere.

(2) Itzal honen pean sortu zen, adibidez, *Euzkerea* aldizkaria. Euskaltzale abertzale guztien erakusgarri ez bada ere, bere orrietan eramaten da azken mugaraino «Sabindarren eskola»ren izatea. Ikus bitez, esaterako, «Los contradictores del Maestro» izeneko artikulua, 1929. urtetik aurrerakoak.

harturik, euskal gaiek bigarren mailako lekua dute, mugimendu politikoari lotuak eta honen arauera garatuak. Arana ez da, bada, politika gaiez kezkatzen den euskalaria, baizik euskal gaiez arduratzen den politika gizona. Bide honetatik ulertu beharko litzateke euskalaritzan hartu zuen ikusmira. Euskaldunon abertzaletasuna indartzera dator euskara, euskaldun izatearen gordailua bait da:

¡Cuánto enseña la historia: cuánto vamos aprendiendo los *euskaldunes* en la nuestra contemporánea! Sin detenernos a discurrir por las numerosas y útiles lecciones que desde hace años particularmente nos suministra el andar del tiempo y el variar de las circunstancias, citaremos una cuya importancia es indudable: la desaparición del euskara, causa de la inmoralidad, ignorancia y extravío de ideas. Este es un hecho constante y universal, y los hechos de índole tal se imponen a la razón. Donde termina el euskara, comienza la degradación moral y religiosa, y desaparece mediante ello la educación natural del aldeano de nuestro suelo. Mézclanse las sangres, y porque de la sangre se alimentan el corazón y el cerebro, truécense los sentimientos y se funden las ideas en torcida amalgama que aborta en consecuencia las aberraciones que hoy deploramos. En los naturales de las regiones que, como las del norte de Laburdi y Suberoa, este de Nabarra, oeste de Bizcaya y sur de Alaba y Nabarra, han perdido su idioma, el carácter euskeriano ha desaparecido en la mayoría, y desfallece y casi muere en los que han conservado pura la sangre de su raza³.

1.1. Ikuspuntu honetatik, Aranaren beste kezka nagusia Euskal Herriaren historia da; historia, *magistra vitae* gisan ulertua. Idazlan berean, «El proyecto de Academia Bascongada del Sr. de Artiñano», aipatu berri dugun pasartearen aurretik idatziriko esaldiek erakusten dute iraganaren ezagutzari abandotarrak ematen zion garrantzia eta esan nahia:

¡Dichoso el pueblo que conoce su historia! Si ese pueblo es libre, sabrá asegurar con el estudio de otras edades el sostén de su felicidad, y perfeccionarse continuamente en progresivo desarrollo; y si es esclavo, su desgracia le hará remover la causa que la produjo, llegará a conocerla en virtud de la comparación de las pasadas épocas con las actuales circunstancias, y podrá prepararse un sólido porvenir de paz y de progreso. (ARANA, O.C., 2301.or.).

1.2. Nahikoa hestu loturik ariltzen ditu Aranak hizkuntza eta historia. Honek eraman zuen agian, etimologiaren alorra jorrazera bereziki euskalaritzan: etimologia, hitzen sorburuak bilatzen dituen aldetik, hizkuntzaren jabe den herriaren historia berregiteko eta ezagutzeko lanabes gisa erabilia. Bere lanen argitaratzaile izan zen Sebastián de Amorrortuk laburbiltzen du jokabide hau arras zehazki:

Hoy que el estudio de las cosas de Euskeria, parece que rompiendo la envoltura puramente teórica y especulativa en que se encerrara toma ya un rumbo patriótico, viene a ser oportunísima la publicación de

(3) «El proyecto de Academia Bascongada del Sr. de Artiñano» in *Euskal-Erria* 217. zenb. (1886.eko Uztailaren 20a), 361-364. or. Baita O.C. 2300 eta hur. ere.

este TRATADO ETIMOLÓGICO DE LOS APELLIDOS EUSKÉRICOS, que pertenece a la vez a la euskeralogía y a la etnografía euskeriana, y que lo mismo remonta su vuelo hasta trazar teóricas disquisiciones sobre los puntos más intrincados y ocultos del laberíntico y casi todavía virgen campo de la ciencia etimológica del Euskera, como descende a definir y señalar los límites de la raza admirada por historiadores, etnólogos y sociólogos, (ARANA, O.C., 702.or.).

Aranak etimologiagiletzat dauka bere burua, eta bere lanen zerrenda egitea nahikoa da hau egiaztatzeko. Hizkuntzaren sorburua azterturik, herriaren sorrerara hel daitekeelakoan, Aranaren euskal lanak politikazkoei loturik agertzen zaizkigu, kasik banatu ezinezkoa den atala osatuz⁴.

Etimologiarekiko zaletasun hau bazter ezinezkoa da, gure eritzirako, Aranak eskeiniriko berrikuntza eta proposamenak aztertzeko orduan. Fonetika eta ortografiaren zituen kezka, baita bere lanaren bizkarrezur den Astarloazaletasuna ere, iturri honetatik darite.

1.3. Euskal fonetikaren legeak dira bere lanabes nagusia etimologia lanean; horregatik erabateko garrantzia zuen legeok zeintzu ziren finkatzeak, etimologia gaiztoak saihestu ahal izateko (honi dagokionez, biderik zuzenena hartu zuela esan behar; halare, praktikan ez omen zituen sistematikoegi ezartzen, metodoa arras arbitrarioa zelarik azken finean)⁵. Maiz azpimarratzen du abantotarrak fonetikaren ardatz-suna, ez bakarrik eginetan, baita ere esanetan:

Y no creas que estas cosas las he aprendido en la filología de los idiomas indo-europeos. No; sino que son deducciones obtenidas del mismo Euskera, en el estudio de su etimología y su fonética, que son hermanas inseparables. (O.C., 401.or.).

Aranak talde nagusi bitan sailkatzen ditu bilakaera fonetikoak: batzu *legezkoak* lirarteke («legítimas»), eta gainerakoak *sasikoak* («ilegítimas») (cf. O.C. 1896: 800, 867-8.or.); lehenak dira hizkuntza arautuak onartu behar dituenak; hots, hizkuntza idatziak bildu beharrekoak. Hari honetatik, bada, ortografiak ere berebiziko garrantzia hartzen du bere lanetan. Zenbaitetan ortografiaren arbitrarotasunaz mintzatzen bada ere⁶, ezin onartuzkoa begitantzen zitzaion Aranari, bere lane-

(4) Batasun honen erakusteko pasarte asko ekar daitezke harira, Aranak bere mintzoan beti bait daramatza bildurik egitasmo orokor honen alde guztiak. Ikus adibidez: «Este desarrollo de la lengua debido a su riqueza de leyes fonéticas, parece coincidir en muchos casos con el desarrollo físico de la raza que la habla. Sospecho que dentro de la nuestra, allí donde el Euskera es más copioso en leyes fonéticas arbitrarias pero legítimas, es el *euskaldun* más corpulento y robusto. Tengo algunos datos comprobantes; pero no habiendo reunido todavía los necesarios, renuncio a aventurar una afirmación seria. Si el hecho fuese tal, su explicación no sería acaso difícil: porque de un lado se sabe que la raza o subraza resultante del cruce de dos de iguales condiciones físicas, las adquiere mejoradas; y por otra parte es claro que, como cada dialecto o variedad de una lengua posee leyes fonéticas propias, la forma que resultara de la fusión de dos o más de ellos constaría de la suma de sus leyes fonéticas no incompatibles.» (ARANA O.C., 805. or.). Egungo ikuspegitik ez da zaila honelako aipuek irribarrea sortzea gugan; aurrekoen okerrak kritikatzeko osasungarri dela ez da eztabaidagai, baina gehiegi ahantzi gabe «bitxikeria» hoi en egileek bizi zuten giroa eta ingurua. Aranak hitzok idazten zituen garai beretsuan, adibidez, Europako zientzialaririk ospetsuenek Cuvierren sonbrerua neurtzen ziharduten bere inteligentzia maila erabaki nahian. (Ikus, honetarako eta baita antzeko asko aurkitzeko, GOULD, Stephen, *El Pulgar del Panda*, Madrid: 1981, Herman Blume, eta baita egile beraren *Dientes de Gallina y dedos de Caballo*, Madrid: 1984, Herman Blume, bereziki «Ciencia y Política» atala).

(5) Aranaren prozedurez ik. Ines Pagola «Sabino Aranaren zenbait neologismo», 1985.eko Irailean E.H.U.ko Udako IV. Ikastaroetan Donostian emaniko hitzaldi argitaragabea.

(6) Ikus adibidez: «La parte esencial de la forma exterior de la palabra, que es el elemento de

tan finkaturiko lege fonetikoak biltzen ez zituen eredu ortografikoa, eredu markagabe bat beraz, hiztunari bere ohitura fonetikoaren arauera irakurtzeko askatasuna ematen ziona. Aldez aurretik aztertu eta finkatu diren lege fonetikoek lukete bakarrik izateko eskubidea; horrexegatik bildu behar ditu ortografiak, irakurketa unibokoa izan dadin:

Tal vez de aquí proviene el error de los euskarólogos que han creído que tanto cuenta decir, como regla ortográfica, *se debe pronunciar como se escribe*, como *se debe escribir como se pronuncia*.

Si la primera puede pasar en sentido figurado o en cuanto que supone que *se ha escrito como se pronuncia*, en un trabajo sobre ortografía es, sin embargo, un garrafal desliz y muy expuesto a conclusiones gravemente erróneas.

El otro vicio de confundir la ortografía con la fonética es muy semejante al anterior y tan general como el de ciertos tratadistas cuyo número es bastante considerable.

Incurre en ese vicio quien, por ejemplo, proponga que se escriba siempre *biaf* (mañana), pues que cada bizkaino lo pronunciará según las leyes fonéticas que en su localidad se usen, y el mungués hará *bief*, el lekeitiano *bijaif* y el arteagués *bijef*; ocurrencia que sólo nace de no comprender que la fonética, que es el sistema de leyes que rige el choque de los sonidos, es, por esta razón, anterior a la ortografía, que es el sistema gráfico con que se representan los sonidos que se pronuncian; que la ortografía tiene que transcribir exactamente los roces para ser tal *ortografía* y que, por consiguiente, primero se debe fijar el sistema fónico, y después viene el representarlo gráficamente tal como resulte. (O.C., 1896, 818.or.).

Aipu osoak, baina bereziki «transcribir exactamente» horrek azpimarratzen digute Aranak hizkietan ezartzen zuen balio fonetiko tin-koa. Balio aldakorrezko konbentzio markak baino areago, alfabeto fonetiko antzeko baten zeinu bezala aipatzen ditu hizkiak bere lanetan sarri. Esan daiteke Aranak ez zituela zinez ortografia eta fonetika garbi berezi. Hau da ortografiari buruzko eztabaidetan zerabilen kemen eta garraren zio nagusia⁷. Bere eredu ortografikoarekin lotzen zituen fonetika eta etimologia alorretan egindako eraiketa guztiaren balio eta frogak. Hizkuntza idatziarekiko morroitasun oiharkabe honek, *sandhia* bera ukatzeraino eramaten du:

El vicio de que aquí tratamos es muy frecuente en el uso cuando al vocablo terminado en *ail*, *ain*, etc.... sigue uno que empieza con vocal: *señ edeña* (el niño hermoso), *artzañ ona* (el buen pastor). Pero esto depende de que en el habla una palabra influye fonéticamente sobre la contigua, cosa que no puede admitirse, porque la fonética no tiene razón de realizarse más que dentro de cada vocablo, cuyos elementos son los únicos que en rigor se emiten ligada y sucesivamente. (O.C., 902 eta ik. 909.or. ere).

la lengua, es el sonido; sin éste, el lenguaje racional no podría existir. Pero la parte gráfica de dicha forma, o sea el signo de escritura, es perfectamente accidental, pues sólo sirve para comunicar la palabra a quien no se halle presente. Porque es accidental... (ARANA O.C. 817. or.). Dena den, agian *accidental* honek ez du esan nahi konbentzio hutsezkoa.

(7) Kemen horren erakusgarririk bikainenak ditugu, bai *Lecciones...* liburuskan Azkueren proposamenen kontra esaten dituenak, eta baita Hendaia-ko Ortografia Kongresuan antolatatu zuen istilua. Ikus honetarako «Los congresos ortográficos de Hendaia» (ARANA O.C., 2093. or.), eta IRIGOYEN, 1957, 338.etik 393.era bitartekoak.

1.4. Bide batez, eta aipu honen haritik, azpimarratu nahi genuke Aranak *hitzari* ematen dion garrantzia. Izan ere, hitzak dira bere kezka nagusia: hitzak idatzi-ahoskatzeko modua, hitzen historia eta sorburua, eta azkenik hitzen jatortasuna. Aranaren hizkuntz konzepzioa ez dabil hiztegi-ondare hutsetik urrunegi; eta hizkuntza ezer baino lehen hitz bilduma antolatua bada, errazki dator, berez, hitzen jatortasunarekiko ardura, erdal kutsuko hitzekiko jokabide ezabatzailea: euskarak, euskara izan nahiez gero, inguruko hizkuntzetatik ezin har dezake inolako maileburik, euskaldunek euskaldun izateko inguruko herrietatik ahalik berezien bizi behar duten bezalaxe.

1.5. Ondorioz, Sabino Arana Goiri ezin daiteke gramatikalaria bezala har, hitz honen osotasunean. Gutxitan, han hemenka eta zeharbidetz gehienetan aipatzen ditu sintaxi edo morfologia arazoak. Honelakorik egiten duenean, bestek esana errepikatzen du maiz, adibidez *urten* aditza Nor-Nork laguntzailearekin erabili behar dela esanaz. Ortografia sistema eta hitz berrien sorketa alde batera utziz, ezer gutxi da Aranak morfologia edota joskera arloetan eraberritzen duena, eta berrikuntza bakan hauen artean, gehientsuek ez zuten gero arrakastarik ezagutu idazleen usadioan. Adibide bezala aipa daitezke bi: bizkaieran ergatibo plurala bereizteko, ekialdeko *-ek* marka erabiltzea litzateke bata; *beu* hirugarren pertsonarako izenordain berria bestea⁸.

1.6. Egia da, halere, Arana Goirik baduela hil ondoan utziriko eskuizkribuen artean, bizkaierazko aditzaren sailkapen bat⁹. Gure gaia bereiziki aditz morfologia delarik, beherago garanduko dugu lan hau, baina aurrera daiteke aditz nagusiaz diharduela batez ere Aranak txosten honetan, eta ez aditz laguntzailearen morfologiaz. Berriz ere, bada, bere kezka nagusia lexiko aldetikoa litzateke gehien bat.

2. Arana-Goiriren bizkaiera eredua

2.0. Aranak erabili eta bultzatu zuen bizkaiera eredua aztertzean, alde batera utziko ditugu ortografia-fonetika edota hiztegi arazoak, hauexek diren arren, zalantzarik gabe, abantotarraren eremuan ardatz eta bereizgarri nagusiak. Oraingoan axola diguna da Aranak euskal morfologia eta joskeraz izan zituen eritzi eta jokabideak, batez ere Bizkaiko euskalkiari dagokienetan. Hots, batetik, ezer berritu baldin bazuen zeintzu diren berrikuntzok, eta bestetik, zein bideri lotzen zaion bizkaiera idatziaren alorrean.

2.1. Honetarako, bere lanetan zehar darabilgun gaiak han hemenka banaturiko oharrak bildu ditugu; hauek gutxi direlarik, ordea, baita euskaraz idatzirik utzi zituen testuak aztertu, bertan gauzatzen

(8) Ikus ARANA, «Vicios Usuales del euskera bizkaino» (O.C.-en ez dator osorik, beraz hobe da *Euzkadi*, 1915 XII, 339-351. or. begiratzea). Ergatiboaren markaz ikus ARANA O.C., 961. *Beu* izenordainaz «Cartas a Euskófilo» in O.C. 385. or.

(9) «Clasificación del verbo bizkaino» in *Euzkadi* 1912, IX, 3-18, 83-98, 161-178; gero Arriandiagaren oharrekin argitaratua *Euskerean* 1931, I, 554-556, 574-578, 599-600, 617-619-639-661, 732-734, 745-751, 765-767; 1932, II, 24-26. Ikus daiteke baita ARANA O.C. 2323. or. eta hurere.

bait da argien berak jarraitu eta erabilitako hizkuntz eredua, teoria lanetan zehazteke agertzen dena ¹⁰.

Aranaren kasuan bakarrik ekin diogu testu azterketari, bi arrazoik bultzaturik: lehena, besterik ezean egin beharrezkotzat jo izateak, ez bait zuen Aranak bizkaieraren aditz morfologiaz edo joskeraz idatzi luzerik utzi, eta derrigorrezkoa zelako ikustea Azkuek alor hauetan eginiko aldaketak onartu zituen ala ez. Bigarrena, Aranak euskaraz idatzirik utzi zuen testu kopurua txikia izatea. Honek litekeena egin du testu guztiak banan bana aztertzea, bertan nabari daitekeen bila-kaera jaso. Honelakorik beste egileren baten lanaz egitea, Azkuere-naz esaterako, askozaz gaitzago gertatzen da, testu asko bait lirатеке aztergai, eta gainerik, egiten dituen makur eta itzuliak hiperbizkaiera-ren erabileran, konplexuago egingo luketelako ondorio bila abiatzea ¹¹.

Abertzaleen aitzindari izan zenak hiperbizkaieraren eraiketan izan zuen partea da, beraz, ondoren aztertu asmo duguna. Ohar bedi ereduaren *eraiketaz* ari garela, ez zabalkundeaz; uste bait dugu ezberdindu beharreko gaiak direla: ezin daiteke ahantzi mende bien artean zangalatrabuan dabilen garai honetan axola handia zuela *nork* esaten zuen *zer*, agian *zer* horren zuzentasuna edo egitasuna bera baino areago ¹².

2.2. Aranak euskararen gainean idatziriko lehen lana *Etimologías Euskéricas* dugu, 1888. urtean argitaratua ¹³. Bertan, *Vasco, España, Huesca, Hispali, Bilbao* eta *Villaro* izenen jatorriaz ari delarik ¹⁴, ezer gutxi da ardura diguten gaiez aurki daitekeena. Aipa daitezke, garaiko euskalarien lanetan maiztxo agertzen direnak ditugulako, *-ko*, *-ar* eta *-ren* atzizkien banaketa ikutzen duela, Astarloaren eritziei jarraiki, eta baita *eutsi* aditza «posesión» bezala itzulirik ematen dela. Arestian azaldu bezala, azken ideia honek izan zuen zer ikusirik *dau* moetako NNN formen eraiketan. Alabaina, bere iturburuaren eritziak bildu baino besterik ez digu egiten Aranak honelakoetan.

1888.ekoa dugu *Pliegos Euskeráfilos* artikuluxka ere: Unamunoren aurka, euskal ortografiaz dihardu gehienik, *q* eta *k* hizkien arteko istiluez. Urte berean argitaratu omen zuen Aranak *Gramática Elemental del Euskera Bizkaino*; hala ere, ez bide du inork liburu horren eza-gutza zuzenik, eta aurkitzeko ahalegin guztiak egin ditugun arren, alferrikako gertatu dira ¹⁵.

(10) *Obras Completas*-en lehenengo edizioan agertzen diren testuak dira aztertu ditugunak, erakusgarri bezala nahikoa direnak gure ustez. Badira zenbait Aranaren testu argitalpen honetan agertzen ez direnak, baina dakigunez ez dira asko.

(11) Hala ere, oso interesgarria litzateke honelako azterketa bat, batez ere Azkueren lehenengo lanei dagokienez, adibidez *Bein da Betiko*-tik hasi eta *Parnasorako bidea* argitaratu arte.

(12) Beraz, eraiketa nola burutzen den ikusi ondorengo lana litzateke ereduaren zabalkundeaz aztertzea, testuen arakatzearen bidez.

(13) *Etimologías Euskéricas* izenez argitaratu zuen Aranak berak 1887. urtean; lehenago agertu ziren lan hauek «Etimologías sueltas» izenburuaz *Revista de Vizcaya*-n: «¿Basco o vasco?» 1886, II, 166-172; «España», 1886, II, 241-244; «Nombres de villas de Vizcaya», 1886, I, 413-421.

(14) *Revista de Vizcaya*-n argitaratutako artikulusketan agertzen den arren, O.C.-eko bertsioan ez da *Bilbao* izenaren etimologiarik agertzen. Guk zabalena erabili dugu erreferentzia gisa.

(15) Gramatika honetaz jaso ditugun berri guztiak, Aranak ematen dituenak dira azken batean, *Lecciones de ortografía...* liburuaren atarian ematen dituenak, hain zuzen: «Estas seis *Lecciones* pertenecen a un *Compendio de Gramática del Euskera Bizkaino* que tengo aún inédito. Dicho *Compendio*

Honela, bada, Katedraren lehiaketa urte honetako lanetan ezer gutxi da etimologiaz kanpo idoro daitekeena: Arana abiatzen ari da oraindik, eta bere eritziak ez daude sendo finkaturik oraingoz, nahiz lehen urrats hauetan gerora mamituko ziren zenbait gairen dizdirak ikus daitezkeen.

2.3. Lau urteko tarte baten ondoren hasten da Arana berriz bere ikerlan eta eritziak kaleratzen, lehen saio hauen hurrengo: 1892. urtean ateratzen du *Pliegos Euskeralógicos* (O.C. 91 eta hur.), zeinean egituraturik agertzen bait zaigu dagoeneko, gero *Lecciones...* liburuskari burutuko duen lana. Lehenengo idatzietatik *Pliegos Euskeralógicos*-era doan tarte horretan, baina, hiperbizkaieraren mugarria ezarri du Azkuek: Aldundiaren Katedran hiru urtez lanean aritu ondoren, argitaratu emana du *Euskal Izkindea*.

Arana Goirik, argitaratu bezain laster jaso zuen *Izkindearen* ale bat; Azkueren txukuntasun artatsuari esker jakin dezakegu gaur, abandonatutako izkribuak eskura ezinak direlarik, opari bezala hartu zuela liburua Katedrako irakaslearengandik. Zoritxarrez, Aranak Azkueri bidalitako gutun gehienak «galdu» egin dira¹⁶; halere, Azkuek gutunazal batean bildurik zituen denak, eta gutunazalean bertan gutun guztien aurkibidea idatzi. Honela, aurkibidearen bostgarren lerroan irakur dezakegu:

5.º Bilbao 26, 8bre, 91. Carta agradeciendo mi regalo de *Euskal Izkindea*. (IRIGOYEN 1957, 325.or.).

Azter daitekeena da, beraz, Aranak zein neurritan onartu edo jaso zituen Azkueren gramatika honetan eskeintzen ziren eritziak eta proposamenak. Honi ekingo diogu, bada, ondoren, aherentzi gabe, noski, Aranak berak egin zituzkeen ohar eta berrikuntzen bilketa. Azken hauek, aitzitik, ez dira asko, ikusiko dugunez.

lo es de una *Gramática Elemental del Euskera Bizkaino*, que comenzó a editarse en Barcelona a principios de 1888 y cuya impresión quedó suspendida por la página 200 por razones que no hay por qué manifestar». (O.C. 811. or.). Aranaren Obra Guztien argitaratzaileek diotenez: «Esas 200 páginas fueron publicadas en un fascículo y editadas en la Tipografía de Mariol y López, de Barcelona, 69, calle del Conde del Asalto. No adquiriendo gran publicidad, no hemos podido dar con un ejemplar para su reproducción, siendo el único trabajo de Arana-Goiri que no nos ha sido posible recoger». (O.C. 69. or.). Alde guztietatik saiatu gara idazlan hau eskuratzen, gure helburuetarako Aranaren gramatika batek izan zezakeen garrantziagatik, baina gure ahalegin guztiak alferrikakoak izan dira. Hala ere, badira zenbait arrazoi kontutan hartzekoak gramatika honen inguruan: 1.) Guk dakigularik, ez da inoiz argitaratu eman, Arana Goirik hil ondoan utzitako eskuizkribuen artean, gramatika honi loturik egon daitekeen lanik. 2.) Jemeinen biografian, Aranaren idatzien argazkiak agertzen dira; hauen artean bada argazki bat *Gramática Elemental del Euskera bizkaino* izenburua daraman liburu batena, 213. orrialdean; hala ere, idazlan guztien argitaratzaileek esaten dutenez ezin lortuzkoa da liburu. 3.) Aranak dioskunez, gramatika hau 200. orrialdean bukatu zen, azaltzen ez dituen arrazoiengatik; izan ere, horixe da gutxi gora behera *Lecciones...*-ek duen luzera, Azkueren *Proyecto de Ortografía* kritikatzeko erabiltzen dituen orrialdeak kentzen baditugu. Guzti honengatik, ausartuko ginatke esatera agian Gramatika hori ez zela zinez argitaratu inoiz, eta argitaratu bizen galeradatan izan zela: eta urteen buruan *Lecciones de Ortografía del Euskera bizkaino* idazlanean eman zuela Aranak argitaratu gramatika asmo hortatik buruturik zuen atala. Dena den, hau egiaztatzeko frogari gehiago beharko genituzke, edota gramatika horren ale bat aurkitu ezetzatuko. Esan dezagun, baina, Aranak bere gramatika aipatzen duenean ortografia eta fonetika arazoak ikutzeko dela beti, hain zuzen ere *Lecciones*-en ikutzen dituen gaiak.

(16) Harrigarria da, izan ere, Aranaren eskuizkribuekin gertatu dena: berak hil ondoan utzirikoa nork gordetzen dituen edo nola ikus daitezkeen jakiterik ez dago, batetik, eta bestetik Azkuek berak gordetzen zituen Aranaren gutunak ere desagertu dira, ezina delarik beraien bila abiatzea, ikertzailearen lana erabat oztopatuz. Bestalde, lantzean behin ematen dira argitaratu bere gutunak, han hementika, baina nondik atera diren azaldu gabe. Ikus adibidez Katedrari buruzko laneko 15. oharra LAKA 1986a-n.

2.4. Esan dugun bezala, *Pliegos Euskeralógicos* da Aranak *Izkindeaz* geroztik argitaratzen duen lehen artikulua. Bertako gai nagusia etimologia eta hiztegi arazoak direlarik, zenbait oharrek erakusten digute, haatik, abandonatarrak ezagutzen zituela garai hartako euskalarien artean zebiltzan eritziak, eta —garrantzitsuago dena—, onartzen zituela Azkuek *dau-* moetak NNN formen eraiketakarako erabiliriko aurre-hipotesiak. AU erroaz ari gara, noski:

Abegi: (acogida) de AU¹ (posesión) y *egi* (manifestación): *manifestación de posesión, recibimiento.*

1. Este disptongo *au*, radical de *euki* (habido) y de *eutsi* (tenido), significa *posesión*. En otro artículo estudiaré quizás esta fecunda e importantísima raíz euskérica. (O.C., 96.or.).

Jatorriz Campión eta Van Eys-en irakaspenetatik jasotako eritzia delarik hau¹⁷, uste dugu Aranak ematen dion garrantzian *Izkindearen* aztarna nabari daitekeela. *Eutsi* eta *eukiren* erroa *au* zela orain aldiari onartzeak, berez zekarren NNN forma jatorrak *dau-* moetakoak izan behar zutelako eritzia, are gehiago erregulartasuna eta analogia zahartasun frogatzat hartu zen giro hartan. Lan berean aurreraxeago, lege fonetikoan azalpena ematean, ondokoa idazten du Aranak:

Permutación de *au* en *o*: de *daut*, *dot* (lo he); de *auèk*, *oek*... (O.C., 140.or.).

Jakina denez, eritzi hau aurretiko euskalarien lanetan aurki daiteke dagoeneko, eta Aranak, Azkuek bezalaxe, Campionen gramatikatik bildu zuen ziurrenik¹⁸. *Izkindean* agertzen diren formak hipotesi hauen arauera eraiki zirelarik, ez dirudi bada Aranak beren jatortasuna aitzakiatzen zuenik.

2.5. Beste arazo bat dugu, dena den, forma horien erabilerari dagokiona. Aranak idatziriko lehen euskal testu luzea, 1893.ekoa dugu, *Bizkaitarra* aldizkaria agertzean atari gisa eskeintzen duena. Ezin daiteke inolaz ere esan *Izkindearen* eragina nabari denik. *Ebezan* forma agertzen da, literatur tradizioan maizegi aurkitzen ez dena, baina ikusi bezala *Izkindearen* sistiman agertzen direnen artean «tradizio» gehien zuena, nolabait esateko¹⁹. Honezaz gain, NNN formak *deu-*

(17) Bizkaiko aditzaz ari dela, honela dio Campionek: «...el núcleo es *eus*, sacado de EUTSI, que significa «tener» y que pudo muy bien ser una variante dialectal de EUKI.» (CAMPION, 1884, 562. or.) Aurrerago irakurtzen dugu, *eutsi* aditzaz ari delarik: «Véanse las terceras personas: *daut* «él me lo tiene», *dautsu* «él a ti», *dautsa* «él a él», *dautsku* «él a nosotros», *dautsue* «él a vosotros», *dautsee* «él a ellos». Compárense estas reflexiones con las que figuran en las categorías del presente perifrástico, y se verá confirmado que están tomadas de EUTSI.» (CAMPION 1884, 624. or.). Van Eys-i dagokionez: «Une dernière remarque. Page 323, M.V. dit que dans les quelques lignes que nous avons consacrées à sa théorie du verbe, il découvre pourtant une inexactitude et s'exprime ainsi: «Je n'admets point, en effet, que le radical du verbe «avoir» basque, *u*, n'ait pas de sens; pour moi, cet *u* signifie avoir.—Je n'admets point, est une expression forte, quand il est indiscutable que *u* n'a pas de sens. La supposition d'un radical *au* aurait pour base un mot réel, existant, le démonstratif *au*; mais *u* n'existe pas.» Aipu honetan, Vinsoni erantzuten ari zaio Van Eys, laguntzailearen erroaren inguruan. (VAN EYS 1879, pref. V.).

(18) Izan ere, ikusi dugunez, Astarloaren lanetatik datorren ustea da laguntzailearen erroa *au* delako hau, gero Mateo Zavalak, Campionek, eta neurri batean behintzat Van Eys-ek jasotzen dutena.

(19) *Ebezan* da Larramendik bere gramatikan bizkaitartzat ematen duena, eta baita Mateo Zavalak ere; bestalde, bizkaieraz analogiaren bidez sortu diren forma askoren artean, hau da zabalduenatariko bat, *zituzan*-en ondoan.

moetakoak dira, hiperbizkaieraren eredutik aldenduz; joskerari dago-kionez, galdetzailez egindako erlatiboak ugari ageri dira:

... eta Bizkaya'k Pillipe bigarrenaren semiaren aurrian eskututeko denpora emon barik, gobernu espainarrak bijaldu ebazan ona bere gaiztakeri-egiliak, zeintzuk etorri zirian, euron aginpena egitteko, bi-derik ez jaramotera erabagirik.

... zeuri antziñeko Jaunerri onek egin ta oraintxe egitten deutzuzan ekurte edo serbizijo andi ta leyal askoren saritxat... (O.C., 163.or.).

Are gehiago, garai honetan dagoeneko berrizaleen artean arbuaiatu-rik diren zenbait egitura ere badarabiltza Aranak, literatur tradizioari jarraiki; esaterako *zerren* eta *eze* moetako konpletibak. Hauek galde-tzaileez eginiko erlatiboak baino lehenago desagertzen dira mende bukaerako testuetan.

... zerren bere Jaunen serbizijotan sarritan juañ ixaten zanian gerre-tan gendia askoibittu ixan zalako.

... eze au bizkaitarr guztiyak ixan biarr dabena leyalak izateko berba onei: JAUNGOIKUA ETA LAGIZARRA. Abando'n, 1893'ko Garillako 8an. (O.C., 167-8.or.).

2.6. Garbi ageri da, bada, Aranak ez diola Azkueren biderei ja-rraitzen, ezagutzen duen arren. Dirudienez, nahiz teorikoki Azkuek es-keintzen dituen aditz formak onartu, ez legoke prest hizkuntza idatzian erabiltzeko. Zentzu honetan, Arana gazteak ezberdintzen ditu hizkun-tzaren historia eta bere oraina, Azkuek garai beretsuan egiten ez zuena. Kontrakoa pentsatzeko joera badugu ere, urte hauetan Azkue zen Ara-na baino ausartagoa hizkuntzaren berritxuraketan. Ondoren biltzen ditugun Aranaren hitzak, izan ere, ezin aurkituzkoak lirateke Azkue gaztearen idatzietan:

Todo cuanto se diga acerca de la protohistoria del pueblo *euskaldun* es meramente conjetural, y si puede servir de hipótesis para demos-traciones lingüísticas o históricas, nunca se debe tomar por base de resoluciones de práctica aplicación. (O.C., 820.or.).

1894.ean argitaratzen den *Análisis filológico de un sermón euské-rico* lanean, Aranak zuzenketak egiten dizkio Mogelen sermoeari²⁰. Beraz, literatur bizkaieraz idatziriko testuaren aurrean hartzen duen jarrera neurtzeko aukera egokienetarikoa dugu artikulua hau; hala ere, gutxi da berriz ere aditz morfologiaz edota joskeraz aurki daitekeenik: zuzenketok, lege fonetiko, ortografia eta hiztegi ingurukoak dira ge-hienik. Aurreko testuan bezala, ez da Azkueren lanen oihartzunik ager-tzen, hauen kritika egiteko ez bada. Adibidez, *Izkindean* proposatzen den *zuek* izenordainaren ezabatzea, berriz *zu* plural gisa erabiltzeko.

(20) Lehen aldiz argitaratua *Bizkaitarra* aldizkariaren 5. zenbakian folletotxo gisa, 1894. urtean; ondorengo zenbakietan jarraitu zuen argitaratzen, 20. zenbakirarte: *Análisis filológico de un sermón euskérico escrito en 1792 por D. Juan Antonio de Moguel Cura Párroco de Marrkina e inédito hasta la fecha*, por Arana eta Goiri'tarr Sabin. Bilbao: 1894, Tipografía de Sebastián de Amorrortu. Bildurik dago Aranaren lanetan, O.C. 211-229. or.

Ohar bedi aipu honetan aurrekoaren jokabide berbera ematen dela: Hizkuntzaren lehena eta oraina bereizi beharra, alegia:

Sabido es que el *zu* euskérico fue probablemente en su origen exclusivamente plural; y por ésta razón, un euskarólogo de nuestros días, mi estimado amigo D. Resurrección M. de Azkue, quiere que tampoco hoy sea más que plural, pero no hay razón para ello, porque del estudio del Euskera se desprende que el uso de *zu* como singular se remonta a hace más de cincuenta siglos, y no hay por qué hayamos de derogar un uso universalmente admitido y perfectamente regularizado. (O.C., 218.or.).

Inon agerian azaldurik ematen ez badu ere, agian pasarte hauetan darabiltzan arrazoi berberengatik ez zuen Aranak *Izkindearen* aditz eredu berria onartu. Ikusi dugunez, abiapuntu hipotesietan ados zeuden euskalari biok, baina ez ordea berreginiko formen erabileran. Aranak ontzat ematen zituen beharbada Azkueren eskeintzak; beste kontu bat zen, ordea, gramatika *teoriko* hortan bildurik zegoen bizkaieraz idaztera makurtzea. *Análisis...* honekin jarraiturik, berehala nabari da gogorki jazartzen zaiola Arana Azkueren eritziei: oraingoan, baina, fonetika arazoak dira aztergai —hots, Aranak «berea» zuen arloa—. Izan ere, sail honetan nekez onartzen zituen abertzaleen aitzindariak bereekin bat ez zetozen ideiak. Oraingoan, ez da inon «estimado amigo»rik azaltzen:

El Sr. Azkue, Profesor de Euskera en el Instituto Vizcaíno, es, que yo sepa, el único euskarólogo que afirma la existencia de los diptongos euskéricos *ia, ie, io, iu...* (...) y parece que, si en ello no hay error de oído, ha incurrido el digno catedrático en una lamentable confusión. (O.C., 221.or.).

Osorik biltzen ez dugun ohar luze honetan, zalantzarik gabe ikus daiteke Aranak *Izkindea* ondo irakurria zuela, bertan eskeiniriko fonetika-ortografia sistema goitik behera kritikatzeko ari bait da. Arazo hauek gure gaitik kanpo gelditzen diren arren, honelako aipuek axola digute, erakusten dutelako hasiera batetik izan zuela Aranak sortzen ari zen hiperbizkaieraren berri zehatzik. Hasieratik ere, ostera, ez zituen Azkueren proposamenak onartu; ez ortografia kontuetan —hau agerian irakur daitekeelarik bere lanetan—, ez eta aditz edo joskera arazoetan, azken atalok agerian kritikaturik ez azaldu arren, euskaraz idaztean darabilen ereduak erakusten bait digu.

Urte berean, 1894.ean alegia, idatzi zituen artikulua eta olerkiak azterturik, berriz ere egiaztatzen da Aranak bere bidea segitzen duela, hiperbizkaieraren forma edota egitura arruntenak inondik agertzen ez direla:

Geuria ixango baita itandu-erantzunezkua; baña eukiko ditu Euskerri'ko beste Errijetako gauza nagusijak eta Bizkai'ko danok. (O.C., 233.or.).

... zeuri,
 done andija,
 Bizkai-zale zerukua,
 zeure jayegunan,
 Bizkaya beti zaintzeko
 eskatuten deutsu
 BIZKATĀRAK. (O.C., 328.or.).

2.7. Aranak bazuen beraz, *Izkindea* argitaratu zenerako, bere bide aukeraturik: bide honetan, ortografia eta hiztegia dira aurreko literatur tradizioetik gehien aldentzen diren atalak; aditza eta joskera, aitzitik, tradizioari loturik daude: ez du atal hauetan aldaketa berezirik egiten. Fonetika mailan, bestalde, Mogelen ildoari jarraiki ageri zaigu Arana, bide hau azken mugaraino areagotzen badu ere. Gure eritziz, bada, Aranak axola zioten arloak landu zituen bakarrik bere bizkaiera ereduari; gainerakoak —eta «gainerako» honen barne daude aditz laguntzailea eta joskera— aurrekoen bideari atxikirik ageri zaizkigu, ikuririk gabe. Izan ere, Azkueren ideiak kritikatzean, bere lanetan aztertzen zituen arloak jorratu dizkigu bakarrik abandotarrak. Arlo hauetatik at gelditzen zena, iruzkinik ere gabe bazterten du, axolarik ez balu bezala.

2.8. Erakusten saiatu garenez, Aranaren eredu eta Azkuerena, urte beretsuetan sortzen dira biak, eta darabilgun gaian eta garaian behintzat, Azkue askozaz berrizaleago ageri zaigu, tradizio idatziari dagokionez. Ondorioz, uste dugu berezi beharreko sailak direla, mende bukaeran jaiotako eta XX.aren hasieratik aurrera zabaltzen den bizkaiera idatzi berrian, Aranak irekiriko bidea, hots, ortografia sistema eta neologismo sorta bat —edo agian hobe litzateke esatea, neologismo hoiek baino garrantzitsuago bait da, erdal kutsuko hitz guzti guztiekiko jarrera garbizalea, bere jarraitzaileek hitz berrigintzan hasirikoa jarraitu bait zuten—, eta bestetik eredu horrek biltzen duen aditz laguntzailearen sistema eta joskerari buruzko zenbait berezitasun, Azkueren eskutik sorturikoak gehien bat, hau maizegi azpimarratu ez bada ere.

2.9. Urteen buruan, haatik, Azkuek sorturiko ereduaren eragina gero eta nabariagoa egingo da Aranaren lanetan, bakanka aurki daitezkeen adibideetan lehenik, ugarituz gero, azken lanetan osoro malkurtzeraino bere hizkuntza hiperbizkaieraren sistimara. Hala ere, ikusiko denez, ez da behin ere ageriko iruzkinik ematen: esan liteke ohar-kabea kasik, estarian bezala jasotzen dituela Aranak —*Izkindea* argitaratu eta urte batzutura— hiperbizkaiera antolatzen duten aditz forma hauek, denboraren ibilian bere idazkeran nagusituko direnak, bestalde. Bilakaera honen azterketari ekingo diogu hurrengo, denboraren hariari jarraiki.

2.10. Guk dakigularik, Aranaren lanetan aurki daitezkeen hiperbizkaierazko lehen aztarna, 1894.eko Urriaren kaleratu zen *Cartas a Euskófilo* izeneko artikuluan daukagu. Idazlan honetan, mende amaieran

euskalariak sarri jorraturiko lana du Aranak aztergai: euskararen tratamenduak, *zu*, *hi* eta *berori*. *Berori* tratamendua erabat arbuiatzen du, Mateo Zavalaren eritziei jarraiki:

No hay en Euskera Bizkaíno más que dos tratamientos: el familiar, llamado *itanoz*, y el respetuoso o cortés, que se dice *zutanoz*²¹.

Berori-ren sasikotasunaren alde darabilen argudio nagusia, euskal aditzak bere osagaietan izenordain honentzat marka berezirik ez adieraztea da —eta eztabaidabide honekin Zavalagan agertzen ez den planteamendua urratzen duela aitortu behar zaio—; hau frogatzeko zenbait adibide eskeintzen ditu, eta adibideotan nabari daiteke hain zuzen hiperbizkaieraren eragina garatzen hasia dela *Irakaslearen* lanetan ere, apalki eta ezustean bezala bada ere:

Luego *eu* debe traducirse por el tú del castellano.

Y *zeu* equivale a *usted*, *Vuestra Excelencia*, *Vuestra Alteza*, etc.

Ejemplos:

Venga usted = *Etoñi zadi*; *atoz*.

A Vuestra Majestad *les* le apartaremos = *Zeu alduko zautsegu*.

Vuestra Santidad ha sido por él sometido = *Zeu mendetuba zañu*.

Vuestra Merced se los tiene = *Zeuk daukatsozuz*.

Vuecencia *le* me recibirá = *Zeuk aítuko nauksazu*.

Vuestra Reverencia nos lo dice = *Zeuk esaten dauksuzu*.

Nos vendieron a Vuestra Majestad = *Zeuri saldu gindutzubezan*.

He contestado a Vuestra Paternidad = *Zeuri erantzun deutzut*.

Se le opone a Vuestra Santidad = *Zeuri jakiten yatzuz*. O.C., 388.or.).

Hemen agertzen diren aditz formak, arras zailak ulertzeko zentzuz, Aranak berak sorturikoak ditugu gehien bat, berandu arte irauengo zuen ohiturari makurturik, NNN formetan euskarak ez duen pertsona joko osoa berreginaz. Agian horrexegatik, forma sortuak direlako hain zuzen, irakur dezakegu *Zeuk esaten dauksuzu* hori, *Izkindearen* eredura eginikoa. Aipagarria da baita, lehenengo adibidean agertzen den *Etoñi zadi*: Aranak, tratamenduen gainean zuen eritziaren arauera —hots, *zu* singularreko errespetu forma delarik—, pluraleko marka kentzen du laguntzailean. Inon ez du jokabide honen azalpen xeherik eskeintzen, baina aurrerago ere erabiliko ditu honelako formak, gero testu idatzietan arrakasta handirik ezagutu ez dutenak, bestalde²².

(21) ARANA O.C., 386. or.: Mateo Zavalaren eritziei jarraitzen diela esatean, jakinarene gainean egiten duela esan nahi dugu; izan ere, ohar batean aipatua da *El verbo regular Vascongado del Dialecto Vizcaino* liburua, eta idazlanean zehar behin baino gehiagotan jasotzen ditu Aranak Zavalaren aipuak. Euskararen tratamenduen eta haiekiko iritzien historiarako ik. orain Javier Alberdi Larizgoitiaren ASJU XX-1 eta XX-2ko lanak.

(22) Aranak berak ez du azalpenik ematen, baina bere ondorengoek *Irakaslearen* jokabide hau azaltzeari ekingo diote; adibidez, Arriandiagak: «No se opone a lo dicho que a veces hallamos formas correspondientes a *zu* sin pluralizador. Así Arana-Goiri:

Ederr-ederra zara,
Geure aberrija;
Ta ederrtasun ori
Geuretzat egin da
Ezaindu gura ba-zau
Errbesteren batek,
Jaso Goiko iturrirantz
Zeure begi orrek.

Adibideok hor daudelarik ere, ohar bedi *Zeuri erantzun deutzut* datorrela komentatu ditugun ondoan. Honezaz gain, artikuluan zehar aurki ditzakegun gainerako NNN formak ez doaz hiperbizkaieraren ildotik, baizik orain arte Aranaren idatzietan antzeman dugun bidetik, adibidez:

Berori jan deutsal, cuyo jan deutsal es yo se lo he comido a él.
 Recipiente: *Deutzu* (él se lo ha a usted). (O.C., 386.or.).

Badirudi, adibide hauen argitara behintzat, Aranak ez duela lan honetan eritzi aldaketa nabaririk egin oraindik: ohizko aditz formatan, *deu-* agertzen da beti, eta bakarrik ohi ez direnetan, edo halako maila teoriko batean ari denean gutxienez ezartzen duela —*au*— erroa. Harelere, ikusten denez, bakankako adibideak baino ez dira artikuluan honetan biltzen direnak, eta, esan bezala, nolabait eguneroko hizkuntzatik aldentzen diren adibideek bakarrik agertzen dute joera analogikorik.

2.11. Aitzitik, *Cartas a Euskófilo* bezalako lan batek duen maila teorikotik ateratzean, hots, besterik gabe euskaraz idaztean, Arana orain arte ikusi dugun jokabideari jarraitzen zaio: aditz morfologia ez da inolaz ere *Izkindean* proposatzen dena, eta joskera ere aurreko literatur tradizioaren arauera doa batik bat. Honelakoak ditugu, bada, 1895. urtean zehar Arana Goirik *Bizkaifara* aldizkarian argitaratzen dituen euskal idatziak.

Aranak *Cartas a Euskófilo* ondoren idazten duen lehen euskal artikulua «Azalkixuna» izenekoa dugu, hiztegi arazoez diharduena; zehazkiago, *iratz* hitzaren erabilpen eta esanahiaz:

Ezta bat bakarik *Maitetsea*'k bere *iraspen* ofetan, *iratsi* ixentetan deuskuna: batzuk dira, eta neuk amentxe erakutsiko deutsal.

Bata da, itz onetan daguana: lastef *eratsi* eban bere arerijua; bäsuan *eratsi* niñuan gaztañak; *eratziko* aut, Mogel'ena.

Onen era egokija ezta *iratsi*; *eratsi* da, *jatsi*'tik jatoitzen dalako. *Eratsi* = *jatsi* erazo. Olantxe esaten dogu: españatafak *eratsi* difu geure lagi-zañak; udazkenengo axiak *erasten* difu ofijak...²³.

Hurrengo pasartea «Geuganantz» ipui-antzeko elkarriketatik aterea da. 1895.eko Otsaila aldekoa:

¿Zer egifen dabe of gixon ofek, beste gixasemiak lo sofotan dagozan aftian? Begira egixuz: nozik noz atara uretatik eta jaso egifen difube baiak, zeintzubetan igifuten dira ibayetako afaintxo txiki ta me batzuk. Onek beronexek dira, jangai zalagafija ixatiagañik, lua galazoten deutsalienak gixon oferi²⁴.

Así también lo hemos usado nosotros muchas veces. Obedece ello a una corrección sencilla del lenguaje actual. *Zu* es un verdadero singular en su significado y uso: luego es un solecismo gramatical darle sufijos pluralizadores, solecismo que se corrige suprimiéndolos». (ARRIANDIAGA 1907, 84. or.).

(23) ARANA O.C. 442. or. (lehen aldiz *Bizkaifara*, III urtea, 19. zenbakia, 1895.eko Otsailaren 20an.).

(24) ARANA O.C. 455. or. («Geuganantz» ere *Bizkaifara*, III urtea, 20. zenbakia, 1895.eko Otsailaren 2an.).

Berriz ere, ez aditz formak bakarrik, baizik joskera bera ere, Azkuek garai hauetan eraikirik duen eredutik urruti samar ageri dira. 1895.eko Martxokoa dugu hurrengo idatzia: «¡Au da aukerea!» izenburu duena, hauteskundeak gai dituena:

Siñiskofegijak dira bizkañafak. Esaten badeutse edonok eltzen yakuela euretara eurei on egiteko, laster ta ufen siñisten deutsae.

Baña au ezta txañena. Gero, eurek artu ditubenak, igoten bai dira agindegijetara... an dabiltz urte batzubetan... an ikusten ditube... baña ¿zer egiñik? Bizkaya'alde ezebez; bai azko Bizkaya'kalte²⁵.

Urte bereko Uztailean ematen ditu Aranak argitara «Bizkai seme bi» izeneko elkarrizketa-antzekoak; nahikoa luzeak izaki, ez da hauetan ere *Izkindearen* inolako oihartzunik antzematen:

Esango deutzut zuri, onek zeuk ondo adiñuten diñuzula dakidalako. ¡Ai, Kosemari! Zure gurasuak azi zinduben kiristiño on eta bizkañaf zintxua ixateko. Baña zuk, lagun motz edo motzatuakin ibiliña, aztu diñuzu gurasuen erakaspak: olan, autu dozu, ezkontzeko, neska zoro bat, begira bagarik ez eletxale ta etsezalia badanez, ez odol afozta bere zanetan badaukanez²⁶.

Uztailean argitaratzen da «Lagi-zará» izeneko artikulaska ere; adibide eskeintze honetan gehiegi ez luzatzeko, nahikoa izango da idazlan honen lehen esaldia hona ekartzea:

Gure *banderako* itz onek uleñtzen diñube lau gai²⁷.

Azkenik, Irailaren hasieran *Bizkaiñara*ren atarian agertu zen eske-lak, eta honen ondorengo testuak ere, garbi asko erakusten digute Aranak gutxi gora behera finkaturik zeukala bere bizkaiera eredia, Azkue-renetik arras berezia, eta aurreko literatur ondareari (batez ere Mogen ildotik) lotzen zitzaiona:

BIZKAI-BURU-BATZARAĀK eskatuten deutse Bazkide guztijei, bizkañaf zintxo ofen arimiaren alde, afen-egiteko Jaungoikuari. Beronek sarituko deutse Zeruban²⁸.

2.12. Testu bakoitzetik erakusgarri txiki bat bakarrik eskeini dugun arren, azpimarratu nahi genuke ez dela idatzi guzti hauetan hiperbizkaierazkotzat jo daitekeen tasunik bat ere. Honela, NNN aditz formak *deu-* motakoak izateaz gain, eta *dauz* bezalako forma analogikoen ez agertzeaz batera, Aranak *-it-* plural marka duten aditz forma askotxo erabiltzen ditu, garai honetan erabat gipuzkoartzat jotzen zirenak, esaterako *niñuan* lehenengo adibidean, *diñube* bigarreanean eta hirugarreanean, *diñuzu* laugarreanean. Beraz, Aranak bizkaitartzat jotzen ditu, garaiko euskalari gehienek eritziaren kontra, *-it-* marka duten NN aditz formak, beste markarik gehitu gabe. Ikusi dugunez, baina, eritziarik he-

(25) ARANA O.C. 544. or. (Baita *Bizkaiñara*, II urtea, 24. zenbakia, 1895.eko Martxoaren 31.).

(26) ARANA O.C. 634 eta 636. or. (*Bizkaiñara*, III urtea, 30. zenbakia, 1895.eko Uztailearen 7a.).

(27) ARANA O.C. 650. or. (*Bizkaiñara*, III urtea, IV eranskina, 1895.eko Uztailearen 21a.).

(28) ARANA O.C. 678. or. (*Bizkaiñara*, III urtea, 32. zenbakia, 1895.eko Irailaren 5a.).

datuena zen bizkaierazko aditzaren plural marka bakarra -z- zela, eta zenbait formatan agertzen zen *-it-* marka gipuzkeraren eragina zela²⁹. Azpimarragarria iruditzen zaigu, neurri berean, Aranak darabilen joserakera, nahiz agian eman ditugun adibideetan ez den behar bezala antzematen. Hala ere, badugu *zein* bidez eraturiko erlatibo bat bigarren partean; testuok osorik bilduz gero, askozaz gehiago lirateke³⁰. Honen ere bereizketa nabarmen bat ezartzen du Aranaren eredu eta Azkuerenaren artean; hain zuzen nahikoa hedaturik zebilen joeratik aldentzen delarik Arana.

1895. urtean dagoeneko, bada, Azkueren eraginaz itxuraberritzen ari den literatur bizkaieraren eraginik ezin nabari daiteke Arana Goiriren lanetan; Aranak aurreko ereduari eutsirik irauten du (morfologia eta joskerari dagokienetan, noski). Honen arauera, gorago aztertu dugun *Cartas a Euskófilo* artikulua berezia da, nolabait eten bat ezartzen duelarik. Gure eritziz, Aranak garai honetan nahikoa garbi bereizten ditu hipotesiak eta benetazko hizkuntza: hipotesien aldetik, bada, eta teoria mailan, Azkuek bere eraiketan erabilitako ideiekin bat letorke; benetazko euskara, baina, arazo guzti hauetatik banatzen du: honela, bada, hiperbizkaierazko formak euskara *gai* duten idatzietan ageriko lirateke, baina ez euskara *bide* dutenetan. Beraz, 1895. urterarte Arana Goirik darabilen bizkaiera eredu hauxe dugu; Azkueren ikuturik gabeko eredu, ikusi dugun bezala.

2.13. 1896. urtean argitaratu zuen Aranak bere euskarari buruzko lanik garrantzitsuena: *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino*, zeinean biltzen bait dira abandonotarrak euskal alorrean landu eta garatu zituen ideiak³¹. Liburuska honen inguruan eratu zen gehienik, «Sabinarren eskola» deitu izan dena³². Lan honetan, berriz ere, aurreko «Cartas a Euskófilo» artikuluan antzeman dugun jokabidea darabil Aranak: lan bi hauetan euskararen gainean ari da, euskarari buruzko

(29) Adibidez, eta Aranak irakasle izan zuen euskalari bat aukeratzeko, hauxe da Campionek here dramatikari darabilen eritzia: «Las formas objetivo-plurales ostentan el verdadero pluralismo bizcaino del objetivo, el afijo z, pero en concurrencia con el que ya conocemos *it*, que es aquí pleonástico. Existen otras formas sin dicho pleonismo: *dodaz, dozuz...*» (CAMPION 1884, 562. or.). Edota garbiago den hurrengo hau, *nituzan, zituzan* eta antzeko aditz formak komentatzean: «La 1.ª persona está sacada del guipuzcoano, pero se halla pluralizada objetivamente á la bizcaina con z pleonástica, y lo mismo les acontece a las 3.s de ambos números. La 2.ª del singular y la 1.ª del plural proceden igualmente, del guipuzcoano, pero no de las objetivo-plurales, sino de las objetivo-singulares, de las cuales difieren por la pluralidad del objetivo». (CAMPION 1884, 584. or.).

(30) Hona hemen adibide nabari bat: «Gura badozu orain, irakufilia, jakin ze zer dan *ikuri-itxa*, iraspén onetan ikusi dozuna, esango deutzut irakufi'tixe atara dodala». (ARANA, O.C. 443).

(31) *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino* (Bilbao: 1896, Tipografía de Sebastián de Amorrortu). Guk erabili duguna: ARANA O.C. 810-982. or.

(32) Aranaren jarraitzailerik garrantzitsuenetako batek, Luis de Eleizalde, agerian jarri zuen hitzontz bitartez liburu honek eskola honetan zuen esan nahia: «Ah! tenemos, por ejemplo, encerrada en muy pequeño volumen, una de las más grandes obras que ha producido la Euskeralogía moderna, las *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino*; libro que, bajo su modesto título, es todo un esfuerzo colosal de inteligencia y de energía; pues, muy posible será que puedan contarse con los dedos de las manos los vascos que se hayan tomado el trabajo de leer ese libro y de meditarlo como se merece. A ciencia cierta, son muchísimos, son legión, los vascos que ni siquiera hayan oído hablar de tal obra, ¡y se dicen patriotas, y se creen ilustrados! A bien que se sentirían molestados si se les supusiera ignorantes de que ha existido un Cervantes y que ese tal ha compuesto un Quijote, y valen más las *Lecciones de Ortografía* que diez mil *Quijotes*». (ELEIZALDE, «Nuevos apuntes acerca de las conjugaciones simples» in *Euzkadi* 1906, III, 7. zenb.). Izan ere, Aranatarren eskolako buruen lanak aztertzean garbi ageri da Eleizalde liburu honen ezagutza sakonaz dioena, eta orain har Arana Goiriren euskal lanek buruzkoa egia dela: ezagutua baino areago, aipatua den izena baita Arana Goirrena, jokabide honetan bere jarraitzailerik sutuenak ere barne gelditzen direlarik maiz.

teoria sortzen; beraz, berriz ere aurkitzen dugu, aditz morfologiari dagokionez behintzat, eredu biren arteko zabunkatze antzeko hori: bate-tik, orain arte aztertu ditugun testuetan darabilen aditz sistema bera azalduko zaigu, eta bestetik, noizean behinka, hiperbizkaierazko aditz formak aurkituko ditugu aurrekoen ondoan.

2.13.1. Honela, bada, hitzek idazkeran onar ditzaketan zatiketak azaltzean, «Pe-ru'ri e-san-go dau-tsot» bezalako adibide bat aurkitzen dugu (O.C. 1896, 866.or.) berriz ere aditz formari buruzko iruzkinik gabea. Zenbait orri lehenago, ordea, «Letras. Sonidos usuales.» kapitulu-
luan, «*deusk* (te lo ha, masc.)» aditz forma irakur dezakegu (O.C. 1896, 828.or), berriz ere inolako oharrik ez daramala. NNN formekin jarraitzeko, *Lecciones...*-en zehar aurki genitzakeen gainerako adibideak hauexek ditugu: «*ari saldu deutso* (a aquél se lo ha vendido)», «Reglas generales de Fonética» atalean (O.C. 1896, 909.or.); hurrengo biak liburuaren bukaerako gehigarrietakoak: lehena, II. gehigarrikoa, «*Suma de los errores e inexactitudes del folleto del señor Azkue*» izenburu duena:

¿Quién ha oído, por ejemplo, decir *as-tua* por *as-tu-a* (el asno), *deu-tzue* por *deu-tzu-e* (le han a usted), *zu-luok* por *zu-lu-ok* (estas cuevas, etc.?) (O.C., 1896, 951.or.).

Bigarrena, oharren atalean aurki daitekeena:

Si uno dice *atzo*, que es *ayer*, por *anciana*, que es *atso*, y escribe *atzo batek esan daust ori* (un *ayer* me ha dicho eso), no falta a la ortografía, porque *escribe como pronuncia*: falta al léxico o voces de la lengua, porque *pronuncia mal*. (O.C., 1896, 962.or.).

Oharrok osorik biltzen ditugu, ikus dadin nola erakusgarri gisa erabiltzen ari garen aditz forma guzti hauek zeharbidez bezala agertzen diren, Arana ez bait da aditzaz ari, baizik eta fonetika-ortografiaz soil-soilik.

2.13.2. NN aditz formei dagokienez, *Lecciones*-ek ageri duen egoera berdintsua da: *-it-* pluralgilea da gehienik aurki daitekeena, baina badira ondoan *-z-* marka bakarrik daramaten zenbait adibide, bakanka bada ere:

Ley D.—Entre *u* y vocal subsiguiente se intercala una *b*.
Ejemplos: *eguberdi* por *eguerdi* (mediodía), *diñube* por *diñue* (los han)... (O.C., 1896, 889.or.).
de *zaitut* (he a ustedes) *zañut*.
de *ditut* (los he) *diñut*. (O.C., 905-6.or.).

Eta hauen ondoan: «*au ta ori ikusi dodaz Aberijaren arerijoen artian*». Beraz, badirudi, adibideen arauera, Aranak ez duela inolako oztoporik *ditut* bezalako forma baten ondoan *dodaz* erabiltzeko: biak dauzka bizkaitartzat. Honelako jokabiderik ezin aurki daiteke aditzaz kezkatu ziren aurreko eta garaiko euskalarien artean, ez Campionengan (ikus honetarako 29. oharra), eta ez Azkuerengan, esaterako. Izan ere, Ara-

naren idatzietan ez da gainerako euskalarien lanetan antzeman daitekeenaren neurriko kezkarik ageri, euskalkiei dagokienez: Hots, euskalki bakoitza tasun batek duela bereizten, eta ezinezkoa dela zeregin bera duten tasun ezberdin bi (gure kasurako *-it-* eta *-z-* pluralgileak) euskalki berean agertzea³³. Esan daiteke, aitzitik, abertzaleen aitzindariak, agian aditzaren gaia jorratuegi ez zuelako edo, uste zuela bizkaieraz bazeudela aditz sistema bi, azpieuskalkien arauera banatuak: bate-tik *-it-* pluralgilea zuena, eta bestetik *-z-* marka zerabilena. Honelako zer-bait uler daitekeela uste dugu *Lecciones...-eko* «La Fonética en el metro del verso» atalean egiten duen hurrengo iruzkinean:

3.ª *La de poder emplear en una misma composición voces de distintas variedades del dialecto en que se versifique.*

Ejemplo: Itxaftu zaiz, bizkatafak;
Aupa, euskeldun gustijak.
.....
.....
.....
Defuten gatube.

(A la flexión verbal *zaiz* o *zadiz* corresponde en rigor la *gabez* en lugar de *gatube*, la cual corresponde a *zafe*)³⁴.

Aipu honen haritik, beraz, atera dezakegu Arana ez zela jabetu, nolabait esateko, Azkuek *Izkindea* idaztean zuen egitasmoaz, hots, bizkaiera «garbiaren» eraketaz, herriak zerabilenetik abiatuz³⁵. Areago esango genuke, Aranak aditz forma hauen arteko aukeran bizkaieraren aldagarrien arteko aukera bat baizik ez zuela ikusi. Honen frogatzera letozke, gure eritziz, han hemenka bil daitezkeen zenbait iruzkin, adibidez:

Es elipsis muy frecuente en Bizkaya [bokale arteko *-g-*ren ezabaketaz ari da]. Ese AO es la forma intermedia entre el AGO de las flexiones reales bizkainas y el AU del vaskón guipuzkoano. Si la *elipsis arbitraria* AO permanece, acabará por hacerse *concisiva* en AU, y dirán los bizkainos DAUZ (están) por DAGOZ, como los guipuzkoanos dicen ya DAUDE por DAGODE. Las flexiones de EGON (estar) llevan pues, camino de confundirse con las del auxiliar activo y es preciso evitarlo. Si no, DAU significará a la vez *lo ha y está*; DAUZ, *los ha y están*; GAUZ, *nos ha y estamos*, etc. Conviene, pues, decir DAGO, DAGOZ, GAGOZ, y no DAO, DAOZ, GAOZ³⁶.

(33) Esan gabe doa euskalari guzti hauen atzean Bonaparte printzearen itzala dabilela, eta bera-ekin batera dialektuen erizpide orokor bat, zatikatua eta zehatza. Bonaparteren mapan koloreak nahasten ez diren bezalaxe, euskalkien tasun bereizgarriak ere ezin nahasturikoak ziren era berean. Hau da Campionen hitzen azpian datzan erizpidea: «Es verdaderamente curiosa la insistencia con que la lengua bascongada viene marcando epentéticamente un plural en las flexiones de esta categoría. Las que ahora tenemos a la vista lo han redoblado: *it ó tu y z*». (CAMPION, 1884, 564. or.).

(34) ARANA O.C., 1896, 930. or. Aranarentzat, bizkaieraz ez zegoen azpieuskalkirik, bakarrik aldagarriak; berak *variedades* deitzen zituenak. «El bizkaino se habla en Bizkaya, la parte occidental de Guipuzkoa y la region *euskeldun* de Araba; es el que más se diferencia de los otros, y también el más uniforme, pues no comprende subdialectos, sino sólo variedades». (ARANA O.C., 1896, 821. or.).

(35) Izan ere, Azkueren helburua, LAKA 1986b-n ikusi denez, ez zen herri-euskara bildu eta arau-tzea; herrian edo, bere hitzetan *diarreal* bizi den euskara, «nahastua» litzateke. Zentzu honetan, Arana ez da konturatzeko Azkuek urratu duen bidearen zernolaketasunaz, oraindik bederen.

(36) ARANA O.C., 1896, 877. or. Ohar bedi, baina, berak *ditu* eta antzekoak darabiltzala, baita bizkaierazkotzat ere.

Izan ere, aipu honetan ematen da, guk dakigularik bederen, Aranak erabiltzen duen lehenengo *dauz* formaren agerraldia. Bere hitzek adierazten dutenez, bestalde, erabat bizkaitartzat jotzen du forma hau, berak idaztean erabili ohi duen *ditu*-rekin batera; honezaz gain, ez dago inolako bereizketarik hizkuntza mailari edo bizkaitartasunari dagokionez, ez eta ere formen jatorriasunaren gaineko iruzkinik.

2.14. Bestalde, nahikoa adierazgarri gertatzen da, Aranak Azkuek antolaturiko aditz sistimaz zuen eritziaz jabetzeko, *Vizcay'tik Bizkai'raren* inguruan *Bizkaiñaran* idatzi zuen ondoko hau:

El Euskera de *Vizcay'tik Bizkai'ra* es castizo, pero no el llamado literario y tenido por correcto y elegante, sino el usual de la villa de Lekeitio y sus cercanías: y aplaudimos al autor por haberlo preferido á aquél. (O.C., 488.or. eta *Bizkaiña*, 1895-2-17, III, 21.zba.

Ez dakigu zehazki zein euskal ereduz ari den Arana «el llamado literario y tenido por correcto y elegante» hori aipatzean; baina *Vizcay'tik Bizkai'ran* Azkuek darabilen euskara erdua ez da egiatan Lekeitiokoa. Izan ere, lan hau bere Katedrako ikasleek antzestu zuten 1895.ean, jakina denez, eta bertan *Izkindearen* zantzu nabarmen asko antzeman daitezke: aditzari dagokionez bederen, hiperbizkaieraz idatziriko lana da erabat:

Txomin ene semia, ¿estiraustak ezer? Zer egin daut nik onetara ni lorpetu ta atsekabetuteko?

Nok irakatsi dautsa Txomiñi alper ganora bakua ixaten?³⁷.

2.15. Berak inoiz argitaratu ez bazuen ere, badugu Aranak bizkaierazko aditzari buruz idatziriko lan bat: «Clasificación del verbo bizkaino». Aranak ez zuen lan hau burutzerik izan, eta berak hil ondoan utziriko eskuizkribuen artean agertu zen; esan dugunez, Luis de Eleizalde argitaratu zuen lehenik, eta gero Manuel Arriandiagak, zenbait oharrez orniturik (ikus 1.3.3. atala eta 9. oharra). Lan honetan biltzen da gehienik Aranak bizkaierazko aditzaz (eta oro har euskarazkoaz) idatzi zuena, zeren, orain arte ikusi dugunez, bidenabar baizik ez da aditz laguntzaileari buruzkorik aipatzen bere gainerako lanetan.

2.15.1. «Clasificación del verbo bizkaino» delako lan hau noizkoa den ez dakigu, baina Aranak idatzi honetan darabiltzan aditz laguntzaileen arauera, ez dirudi 1896. urtea baino beranduago idatzia denik. Ikusiko dugunez, 1897. urtetik aurrera, *Egutegi Bizkaiñatik* aurrera hain zuzen, Aranak erabat aldatzen du aditz laguntzailearen sistema, eta hiperbizkaierazkoa hartzen bete-betean (ikus honetarako 2.9. atala). Al-

(37) ARANA O.C., 479-480. or. Ez dugu *Vizcay'tik Bizkaira*-ren testu orijinala lortzerik izan; Aranak biltzen dituen pasarteek, ziur asko, ortografiako ikutuak jaso dituzte. Aditza, osteraz, ez dirudi aldatu denik, guk agertzen ditugun forma hoiak ez bait zituen Aranak garai honetan erabiltzen. Azkue-ren eskutik etor litezke bakarrik. Beste adibide bat ere badugu Aranak jasoa:

Betoz otzara, betoz aratzak

Araína dator ugari:

Gaufko itxasuak poztuko *dautsa*

Begija mandazainari. («Canciones de *Vizcay'tik Bizkai'ra*, *Bizkaiña*, 24 Marzo 1895, III n.º 23).

Ez dator Lan Guztietan bildurik.

daketa honen berri ematen saiatzen ari garenez gero, ezin saihestuzkoa da Aranak aditzari buruz idatzi zuen lan bakar honen azterketari ekitea. Halere, esan dezagun alde zurretik, aditz nagusiaz ari dela gehienik abandotarra; ez da asko laguntzaileez esaten duena.

2.15.2. Lanak hiru atal nagusi ditu: 1. «Clasificación del verbo bizkaino», idatzi osoari izena ematen diona. 2. «Clasificación de las conjugaciones». 3. «Organismo de la conjugación», azken hau bukatzeke utzi zuena.

Lehenengo atala da luzeena, eta baita landuena; bertan, aditz nagusiak sailkatzen ditu Aranak, hiru erizpideon arauera:

Tres distintas clasificaciones admite el verbo bizkaino, a saber: 1.ª, *clasificación morfológica*; 2.ª, *clasificación morfológico-significativa*; 3.ª, *clasificación significativa*. (O.C., 2324.or.).

Aditz nagusia da hemen Aranak ikergai darabilena; *Clasificación morfológica* sailean, «sólo cabe atender a la forma o manera de terminar el vocablo llamado verbo»³⁸. *Clasificación morfológico-significativa* sailean, berriz, Astarloagan sustraia hartzen duen zatiketari ekiten dio: «En orden a ese origen, divídense los verbos en primitivos, derivados y compuestos»³⁹. Esanenezake sailkapen honetan agertzen dela Aranak aditzaren alorrean eginiko berrikuntzarik garrantzitsuena, eta bere ondorengoek jarraituko zutena: *bijau* atzizkia, edota *indu*, *katu* bezalakoak (ik. O.C. 2328-39). Aditz konposatuetan *Izkindearen* oihartzuna, antzeman daiteke, Aranak eskeintzen duen sailkapenean; honela, *egiten* eta *izan* eskatzen duten aditzak bereizteko erabiltzen duen erizpidea Azkuerena bera da, definizioetan ikus daitekeenez:

2.ª OPERATIVOS. Son los que expresan que se ejecuta u *obra* la significación de su nombre componente, el cual es siempre un sustantivo o un adjetivo sustantivado, o bien una voz onomatopéyica.

Caracterizalos el verbo *egin* (hacer)⁴⁰.

3.ª SENSITIVOS. Son los que denotan que la significación del vocablo de que se derivan se *siente* o experimenta. El nombre componente es siempre en ellos un sustantivo que indica afección o sensación.

Los caracteriza el verbo *ixan* (ser) que en ellos tiene la significación de *sentir*, y no propiamente la de *haber*⁴¹.

2.15.3. Izan ere, interesgarria litzateke Aranaren lan honek Astarloari eta Azkueren *Izkindeari* zor diena neurtzea, hala nola berarena den emaitza, eta batez ere honek izan zuen eragina bere jarraitzaileen artean⁴². Gure egitasmoaren mugetatik kanpo eramango gintuzke ho-

(38) ARANA O.C., 2324. or. Hurrengo zerrendak ageri duenez, «el vocablo llamado *verbo*» aditz nagusia da kasu honetan.

(39) ARANA O.C., 2337. or. Gogora bedi *Izkindeako latorriz atalduko aditzak*, LAKA 1986b-n, 2.2.3 atalean.

(40) ARANA O.C., 2340. or. Erka bedi *Izkindearekin*, LAKA 1986b-n, 2.2.3 puntuan.

(41) ARANA O.C., 2341. or. Erka bedi LAKA 1986b-ko, 2.2.3 puntuan agertzen den definizioarekin.

(42) Lan guztian zehar saiatu gara nolabait antzekotasunik nabarietak azpimarratzen. Hala ere, asko eta asko da esan gabe gelditzen dena, eta gehiegi gutxietsi da Azkueren «mi pobre primogénita» delakoak izan zuen eragina. Eraginaren arauera eskeini beharko litzaiotke bere lekua Azkueren lanak aipatzerakoan, eta honela egingo balitz, ziur nago ezagunagoa izango litzatekeela egun, erdi-ahantzirik dagoen garai honetan.

nelako saioetan abiatzeak, baina; beraz, aditz laguntzailearen morfologia izaki gure gaia, Aranak hortaz dioskunera mugatu behar gara oraingoan.

2.15.4. Lehenengo atalaren hirugarren saila, *Clasificación significativa* izenekoa, intesgarria gertatzen da gure alorrari dagokionez. Bertan, Aranak *izan* aditzari buruzko iruzkin luze bat egiten du, neurri batean *Izkindeak* aditz honetan dioena biltzen duelarik; baina hau baino azpimarragarriago begitantzen zaigu trantsitibotasunaren markaz hitz egitean honen erroari buruz esaten duena:

El verbo *ixan* (ser) tiene dos distintas significaciones: una la de *existir*, y por ella se llama *sustantivo*; otra, la de aplicar, a un sujeto, un predicado o atributo, y por ello se llama *copulativo*. *Jaungoikua da* (Dios es o existe) es ejemplo de lo primero; *Jaungoikua deuna da* (Dios es santo) es ejemplo de lo segundo.

Como *copulativo*, el verbo *ixan* (ser) se resuelve con el verbo *haber*, que representaremos por su raíz *eu*, que en su origen fue *au*; al efecto, no hay más que convertir en adjetivo abstracto el adjetivo concreto que en aquél significa al atributo. Así, *Jaungoikua deuna da* (Dios es santo) es lo mismo que *jaungoikuak deundasuna dau* (Dios ha santidad). Más aun este *au* (haber) se resuelve a su vez con el *ixan* (ser): *Jaungoikua da deundasunaren eu-le* (Dios es habente de santidad).

Por esto, todos los verbos equivalen a *l+ixan*, representando con *l* el adjetivo que cada cual contiene, y solos los transitivos a *l+au*. Así: *igan* (ascender) es *igale-ixan* (ser ascendente); *irakuñi* (leer) es *irakuñle-ixan* (ser leyente) y *bera irakuñi neuk* (leerlo yo) es *bera irakuñtzen au neuk* (haberlo yo en leer o leyendo) y beraren *irakuñle neu ixan* (ser yo leyente de ello). EJEMPLOS: *neu natoñ* (yo vengo) es intransitivo y equivale a *neu naz etoñle* (yo soy viniente); *ori dantzut neuk* (yo oigo eso) es transitivo y equivale a *neu naz oñen entzule* (yo soy oyente de eso) y a *ori entzuten daut neuk* (eso lo he oyendo yo)⁴³.

Aranaren hitz hauek interesgarriak dira alde askotatik; muga gaitzen baina *au* erroaren arazora hertsiki, honetan biltzen bait da azken batean hiperbizkaierak NNN formetan egiten duen berrikuntzaren koska. Lehenago ere ikusi ahal izan dugu Aranak onartzen duela, hizkuntzaren historiari buruzko hipotesi gisa, *au* zela aditz trantsitiboek zeukaten erroa bizkaiera zaharrean (ikus 2.4. atala); baina hemen azaltzen da garbienik eritzi *au*: «el verbo *haber*, que representaremos por su raíz *eu*, que en origen fue *au*». Halere, aurrera jarraitzean, *au* erroa da Aranak aipu honetan gehien erabiltzen duena: «solos los transitivos a *l+au*.»; «*bera irakuñtzen au neuk* (haberlo yo en leer o leyendo)»; eta azken adibidea da honi dagokionez nabariena: «*ori entzuten daut neuk*». Hipotesi historiko bezala, *daut* forma ez da berria Aranaren lanetan, eta bere iturrietatik jasoriko eritzia litzateke azken batean:

Forma real: *daut* (lo he)⁴.

(43) ARANA O.C., 2345. or. Erka bedi LAKA 1986b-ko 2.1. eta 2.4. atalekin.

4. Forma no usual anterior al DOT bizkaino (que obedece a *metátesis modificativa pura arbitraria*) y al DUT laburdino (que se debe a *metátesis modificativa eliptiva arbitraria*); así como la forma tampoco usual DEUT, degeneración de DAUT, es la anterior a la guipuzkoana DET, que existe por *metátesis modificativa eliptiva arbitraria*. La DVT zuberuana es efecto de *degeneración* de la DUT laburdina, ya que la vocal mixta *v* es inferior en amplitud a la *u*, e intermedia entre ésta e *i*, por ser combinación de ambas. (O.C., 1896, 875.or.).

2.15.5. Baina orain arte, ondo azpimarraturik esan du Aranak beti, aditz forma hauek ez direla erabiliak, «no usuales». Aitzitik, komentatzen ari garen pasartean, *daut* forma inolako iruzkinik gabe ageri zaigu, eta lehenengo aldiz adibide batean erabilirik. Izan ere, pasarte hau *Izkindeak* bizkaierazko aditzaz dioenetik nahikoa hurbil dabil: *izan* eta delako *eu* (*haber*) hoiek lotzean, laguntzaile bakarraren hipotesirantz esan daiteke abiatzen dela Arana. Laguntzaile bakar bat, trantsitibotasunaren arauera erroa aldatzen duena eta trantsitiboa denean *au* ezaugarria duena orain aldian ⁴⁴.

Hala ta guztiz ere, Aranak gorago ikusi dugun jokabidea darabil oraindik aditz laguntzaileei dagokienez: zabunka ageri zaigu forma «garbi» eta forma ohituen artean. Honela, hurrengo orrialdean, «igartzen dot» (O.C. 2347.or.) aurkitzen dugu adibide bezala, «Clasificación de las conjugaciones» atalean, eta aurrerago, «saltzen ditugu» (O.C. 2348.or.). Esan daiteke, berriz ere suma daitekeela Aranak orain arte ibili duen zalantza forma teoriko eta erabilien artean. Hurrengo sailean, *zu* eta *hi*-ren erabileraz diharduelarik, honoko hauek eskeintzen zaizkigu «Flexiones corteses» ataleko adibideen artean:

irakusi deutzut (se lo he mostrado a usted) *emon deust* (me lo ha dado) ⁴⁵.

Era berean, idatzian aurrera eginez, aurki genitzakeen NNN formak *deu*-moetakoak dira, eta *-it*-markadun NN formak ere badira ⁴⁶.

2.15.6. Lanaren azken atalean aztertu asmo zuen Aranak aditz laguntzailearen morfologia, «Fases de la conjugación» izenburuaren pean; zoritxarrez, hemen bukatzen da bere izkribua, eta izan zitekeenaren zirriborroa besterik ez zuen utzi, zehetasunetan sartzeke:

Llamo *fases* al conjunto de las flexiones en que, variando la persona *pasiva* dentro del tiempo, queda fijada toda otra que en la flexión haya, sea activa o receptiva.

Por ejemplo: *ekati dau* (lo ha traído) y *ekatiko dogu* (lo traeremos) son flexiones activas de la misma fase del verbo *ekati*, puesto que la persona *pasiva* es la misma (él), y no hay *receptiva*; por lo demás, pertenecen a tiempos diversos (*pretérito* la primera, y *futuro* la segunda), y son flexiones de distintas personas

(44) Gogora bedi LAKA 1986b-n 2.4. atalean azalduko.

(45) ARANA O.C., 2349. or. Elizalde, ondoko ohar hau eranstean dio Aranaren testuari: «Hoy se emplea, entre los literatos, de preferencia la raíz *au*, y así *dautzut*, *daust*, *yaustak*, *yaustan*...».

(46) Ikus bitez, esaterako, ARANA O.C., 2352. or.: *Berak emon deutse ori* eta 2356. or.: «lagi ta izkerea *irakusten ditut*».

activas (tercera singular la primera, primera plural la segunda). (O.C., 2358.or.).

Halere, azpimarragarria da pasarte hauetan aurkitzea, hain zuzen, lan honetan hiperbizkaieraren arauera sorturik ematen diren aditz forma urrietarik bat:

Las fases se pueden clasificar en *puras* y *receptivas*, según excluyan o no persona receptiva.

La flexión *ekafi dau* (lo ha traído) pertenece a la fase *pura*, puesto que carece de persona receptiva; en cambio, *ekafi daust* (me lo ha traído) pertenece a la fase receptiva, puesto que posee la persona receptiva *neuri* o *neri* (a mí). (*Ibidem*).

2.15.7. Ezer gutxi gehiago da zirriborro honek eskeintzen diguna. Pasibo/aktibo zatiketa aipatu ondoren, adibide bi ematen ditu, eta hor bukatzen da Aranak laguntzailearen egituraz idatzitakoa. Ez dugu, beraz, zuzeneko argibiderik; zeharrekoek baliatu behar gara nahi ta nahi ez: Aranaren euskal testuak, eta bere idatzietan barrena tartekaturiko oharra, orain artean egin dugun bezala⁴⁷.

2.16. *Lecciones de Ortografía* oraindik kaleratzen ari zela argitaratu zen *Egutegi Bizkaiafa*. Arana Goiriren bizkaiera ereduak 1896.etik 1897.era egiten duen jauziaren lehen lekukoa. Honela adierazten du behintzat, *Lecciones*-ek azken orrialdean dakarren *nota bene*-ak:

Egutegi Biskaiafa salió a la luz entre los pliegos 6 y 7 de este libro. Desde este momento todas las publicaciones euskéricas bizkainas de esta Casa Editorial irán con la ortografía y la fonética general aquí adoptadas. (O.C., 982.or.).

2.16.1. Baina ortografia eta fonetikaz gaindi doan aldaketa dago une honetatik aurrera. Aditz sistema erabat hiperbizkaierazkoa da *Egutegi Bizkaiafa*ren eta baita bere ondoren Aranak idazten dituen guztietan. Are gehiago dena, orain arte zalantzak eta definiziorik ezak itxuratzen bazuen Aranaren bizkaiera idatzia aditz laguntzailearen erabilerari zegokionean, 1897.etik aurrera behin ere hutsik egin gabe erabiliko ditu abandotarrak hiperbizkaierazko formak, zehazki eta zalantzarik gabe muga daitekeen paradigmaren arauera.

Urte honetan desagertzen dira, bada, gehiago ez agertzeko, *-it-* pluralgiledun aditz formak eta *deu-* moetak NNN laguntzaileak. Hauekin batera doaz, joskerari dagokionez, galdetzailez eginiko menpeko perpau-sak: nekez aurkituko da honelakorik *Egutegi Bizkaiafa*ren ondorengo idatzietan. Hizkuntz ereduaren aldaketa bat batekoa da, bitarte-mailarik gabea.

2.16.2. *Egutegi Bizkaiafa*ren ondoren argitaratu zuen *Umiaren lenengo aizkidia* dugu aldaketa honen erakusgarri osoena: liburus-

(47) Bere eskuizkribu hau bertan behera utzi zuen Aranak, beste noizbait bukatzeko agian. Hau da Aranaren letraz idatzirik dagoen azkena, argitaratzaileek diotenez: «Las fases pasivas son siete, por cada uno de los tres géneros cortés, familiar masculino y familiar femenino, a saber:».

karen atarian gurasoei egiten zaien gomendioa gainbegiratzea nahikoa da Aranak egin duen bide-aldatzeaz jabetzeko:

Zubei opaltzen dautzuket ingufiti au ta emoten dautzuket, zuben seme-alaba edo sengijen izkerea euren abendearen izkerea izan dedintzat, zuben odolaren izkerea gustiz edefa, zañ-zaña, beste gustijak baño edeñago ta zañagua... gusti-gustirik gaxoena! (...)

Eta adifu: zuben seme-alabaok ezpa-dabe ikasten erdelefiko izkerea, erdera zantaña, eztabez ikasiko erdeldunen ekandu okeñak bez; baña zuben umioi ezpadautsezube irakasten zein dan euron Abefija, ta euzkeraz, euron izkerea dalako, egin biañ dabela, zuben umiok eztabe mañeko euron Abefija, eztabe etsiko euron izkeratzat euzkerea, ta auxe itxiko dabe, Ludñik ibiltzeko obia dana ikasteko. (O.C., 1017.or.).

2.16.3. Aurreraxeago, liburu honetako «XLIV Ikaskixuna» irakurtzean, Aranak eskeiniriko NN aditz formen paradigma aurkitzen dugu, 1897 baino lehenagoko idatzietan erabilitako hartatik zeharo aldentzen dena:

berak dauz	eurek dabe
berak dau	eurek dabez
berak nau	eurek nabe
berak gauz	eurek gabez
berak zau	eurek zabe ¹
berak zauz	eurek zabez
berak au	eurek abe
berak auz	eurek abez ¹
berak euzan	eurek ebezan
(...)	

1. Era onek eztira entzuten gauñ. (O.C., 1046.or.).

Izan ere, *Izkindeako* paradigma berbera dugu hau. Aranak, aitzitik, zenbait aldaketa ezartzen dizkio Azkueren ereduari: bata, bere lege fonetikoaren arauerakoa; bestea, ađitzen pertsoneri dagokiena.

2.16.3.1. Fonetika legeei dagokiena, *-a-* loturaren ezabaketa dugu. Azkuek Izkindean *euazan* forma eskeintzen du (*ebazan*-en berridazketa dena azken batean, *eu* lehen aldiko erroa agerian azaltzeko); Aranak al-diz, *euzan* erabiliko du beti. Ezabaketa hau kasu guztietan ematen da, bai laguntzailearen barnean, pluralgilea gehitzean, eta bai laguntzaileak bestelako atzizkirik hartzean. Honela, bada, Azkueren arauera *euazan*, *neuazan* direnak, *euzan*, *neuzan* bilakatzen dira Aranaren idatzietan; bestetik, Azkuek *dauana*, *dauala* erabiltzen dituen bitartean, *dauna*, *daula* bezala agertzen dira Aranagan. Abandotarraren idatzietan sarri gertatu ohi den legez, loturazko *-a-* honen ezabaketaren zergatia ez dator agerian azalduarik forma hauek ematen dituenen. Alabaina, bada «Pliegos Euskeralógicos» artikuluan ohar bat gai honi buruz:

XXXVIII. *Agregación eufónica de a¹*: de *dot-la*, *dodala* (que lo he); de *deutsat-na*, *deutsadana* (lo que se lo he); de *bart-ra*, *bartara* (a anoche).

1. Para mí no hay aquí *agregación* ninguna, sino *permutación* de la

vocal que llamo *muda* en *a*; pero en este lugar designo así a dicho fenómeno, para hacerme entender por quienes, conformes con los gramáticos de todas las lenguas, creen que la *t*, *k*, etc., terminales son letras y no sílabas. (O.C., 106.or.).

Kontutan hartu beharra dago hitz hauek 1892.ean idatzi zituela, eta aldiz gu aztertzen ari garen jokabidea 1897.etik aurrerakoa dela. Nolanahi ere, bidezkoa dirudj pentsatzeak bokale isil hori gauzatu gabe (hots, *-a-* bilakatu gabe) agertzearren ezabatzen duela Aranak aditz paradigman. 1894.eko «Cartas a Euskófilo»-n berriz aipatzen du *-a-* horren eufonikotasuna:

Ya ves como en estas flexiones del tratamiento familiar la segunda persona femenina se representa por *n*, pues la *a* de *deusna* y la segunda de *azan* son fonéticas. (O.C., 386.or.).

Lecciones de Ortografía jotzen badugu, ikus daiteke bere egileak ez duela euskal diptongo legezkozat onartzen *-ua-* taldea:

Por la 5.ª quedan asimismo todos legitimados, y demostrado que en Euskera Bizkaino no hay los diptongos *oa*, *oe*, *ua* y *ue*⁴⁸.

Loturazko *-a-* honen ezabaketaren arrazoia, bada, *dauala*, *neuazan* eta antzerako aditz formetan gertatzen den bokale elkarketa saihestea litzateke. Hain zuzen ere, Azkuek onartzen zuen diptongo hau euskaraz, eta arazo honen gainean Aranak eginiko kritika ugari jaso zituen.

2.16.3.2. Aranak Azkueren aditz ereduari egiten dion bigarren aldaketa, gramatika pertsonen dagokie. «Cartas a Euskófilo» artikuluan esandakoen arauera, *zu* pertsonak ez luke eraman behar pluraleko markarik, singularreko pertsona denez gero; beraz, *zu* eta *zuek*-en arteko bereizkuntza, pluralgilean legoke soilik. Honela, *harek zu zau* eta *Harek zuek zauz* dira Aranak proposatzen dituenak. Aditz forma hauek, eta beren izenordainek beteko lukete bada, zukako tratamenduaren alorra, bai singularrean eta bai pluralean. Honen ondoren, Aranak hitanoa ere osatzen du, singularrerako *hi* gordeaz, eta pluralerako pertsona berri bat sortuz: *harek hi au* eta *harek hiek auz*:

La primera persona del singular se significa por cualquiera de estas formas: *neu*, *ni*. La del plural por éstas: *geu*, *gu*. La segunda del singular familiar: *eu*, *i*. La segunda del plural: *euek*, *ebek*; *ijek*, *irek*, según las diferentes leyes fonéticas. La segunda del singular cortés: *zeu*, *zu*. La misma del plural: *zeuek*, *zebek*; *zuek*, *zubek*, según los lugares. (O.C., 389.or.).

Hain zuzen ere, *zu* eta *euek* (edo *ijek*) izenordainei dagozkien aditz formak, hau da, *zau*, *zabe*, *auz*, *obez*, direla Aranak eginiko oharra da-

(48) ARANA O.C., 837 .or. Ikus bedi *Izkindea*: «Ona emen euskal-bikiak:

Ia	Ua	Ai	Au
Ie	Ue	Ei	Eu
Io	''	Oi	''
Iu	Uo	Ui	Ou

Hala ere, oharrak egiten ditu, esanez *ua*, *ue*, *uo* eta *ou* ez direla, berak dakiela behintzat, erabiltzen. (AZKUE, 1891, 21. or.).

ramatenak: «Era onek eztira entzuten gauñ». Hitz hauek erakusten digute abandotarrarengan gertatu den eritzi aldaketa: aurreragoko lanetan Aranak ez zuen onartzen hizkuntzaren iragan aldikoak omen ziren formak gaurkotzerik (ikus 2.6. atala); 1897.az geroztik, ostera, jokabide honen aldeko azaltzen zaigu. Ikuspegi honetatik, *Umiaren lenngo aizkidiatik* atera dugun paradigma hori erakusgarririk onenetakoa dugu, zeren haurrentzako liburu batean agertzeak adierazten bait digu ikasi beharreko eredu dela eskeintzen dena; erabiltzekoa, beraz.

2.17. Arana Goirik 1897.az geroztik jarraitzen duen bizkaiera eredu *Izkindearen* ildora biltzen da, ez bakarrik aditz forma beretsuen erabileragatik; baita bizkaiera eredu horren oinarri diren erizpideengatik ere. Tradizio idatzia alde batera utziz, analogia eta erregulartasuna bilakatzen dira helburu nagusi, garbitasunaren izenean.

Lo razonable es, pues, que dentro del Euskera se construyan, por de pronto, tantos dialectos como regiones hay dentro de Euskaria que han sido políticamente distintas en la historia, y que cada uno de esos dialectos se forme con los elementos gramaticales y lexicológicos más puros que hoy se encuentren esparcidos en los diferentes subdialectos y variedades de la respectiva región. (O.C., 1896, 823.or.).

Beraz, euskalki bakoitzeko aspiewskalki edo aldagarrien arteko aukera da egin behar dena; garbitasunaren arauerako aukera. Aberzaleen aitzindariak ez zuen inoiz, guk dakigula bederen, agiriko argibiderik eman 1897.az geroztik erabiliko zuen aditz sistimaren alde. Aitzitik, bere lanak irakurri ondoren badirudi *Izkindeko* aditz sistema bizkaieraren aldagarria zela bete-betean (ikus honetarako 2.13 eta 2.14 atalak), hau da, aditz forma guzti hoiak erabiliak zirela, bai -z-dun NN formak, eta bai *dau-* moetak NNN laguntzaileak. Bizkaieraren aldagarri biren arteko aukera zen beraz, bizkaiera batu bat lortzeko zeregina: batetik *Izkindeak* biltzen zuena; bestetik, literatur tradizioak zerabilena. Eta bien artean, garbiena, jatorrena behar zen aukeratu. *Izkindeko* ereduak zeukan bere alde noski, itxura apainagoa, hutsik gabea. Honez gain, 1897.ean sortzen du Azkuek *Euskalzale*, eredu honen zabal-kundea azkarki bultzatu zuena, eta ziur asko Aranaren hautaketan zirikusirik izango zuena. Beste euskalzale askok bezala, bada, Aranak eredu berria aukeratuko du, garbiena eta zaharrena zelakoan, Bizkaia berria sortzen hasteko:

Lo que procede, en mi opinión, es componer dentro de cada región euskariana que haya sido antes estado autónomo y se halle en la posibilidad de volver a serlo algún día, un dialecto general, formado con los elementos menos alejados de las formas orgánicas, esparcidas aquí y allá, en los diferentes subdialectos o variedades que se hablen en el territorio que se trate; y que ese dialecto así elaborado no sea patrimonio exclusivo de la literatura y la clase elevada de la sociedad, sino habla que, abatiendo y matando las formas usuales desechadas, llegase a generalizarse en el país y a ser común de doctos e ignorantes, pobres y ricos, siendo la lengua oficial en todas las escalas de la enseñanza, desde las primeras letras hasta los estudios

superiores, y apareciendo en las conversaciones callejeras lo mismo que en los discursos de más elevado estilo, y así en la enmarañada epístola del férreo aldeano como en los documentos oficiales y en las obras más abstractas o más poéticas. De esta suerte tendríamos un solo Euskera Guipuzkoano, un solo Euskera Nabarro, un solo Euskera Bizkaino etc., viniendo a realizarse en la esfera lingüística la fórmula que en la política tiene tantos y tan decididos partidarios, la variedad en la unidad, que correspondería exactamente a la que hubiese de regir en este último orden. (O.C., 1896, 824.or.).

BIBLIOGRAFIA

- AKESOLO, Lino, 1965, «Dos notas autobiográficas de Resurrección María de Azkue, comentadas» in *BAP*, XXI, 35-64. or.
- ARANA-GOIRI, Sabino, *Obras Completas de Arana-Goiri'tař Sabin*. Buenos Aires: 1965, (Sabindaf-Batza).
- , 1896, *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino*, (*Obras completas argitalpenaren arauera aipatua*).
- ARANA MARTIJA, J. A., 1983, *Resurrección María de Azkue*, Colección «Temas vizcainos», IX, 103-104 zenb. Bilbao: Julio-Agosto. Bizkaiko Aurrezki Kutxa.
- ARRIANDIAGA, Manuel, 1907, «Notas sobre el verbo euzkérico», *Euzkadi*, IV, 229-236. (Argitaratzeko dagoen Jesús María Aldayren *Obra euzkérica del P. Manuel de Añiandiaga*-ren arauera aipatua).
- , 1915, «La reforma de la Conjugación euzkérica. Estudio y ensayo», XII, 67-73, 99-106, 106-165, 305-313, 429-437. (Argitaratzeko dagoen Jesús María Aldayren *Obra euzkérica del P. Manuel de Añiandiaga*-ren arauera aipatua hau ere).
- ASTARLOA, P. P., 1803, *Apología de la lengua bascongada*, Madrid: G. Ortega.
- , 1883, *Discursos filosóficos sobre la lengua primitiva*, Bilbao: Velasco.
- AZKUE, R. M., 1891, *Euskal-Izkindea*, Bilbao: Astuy.
- , 1893, *Bein da betiko*, Bilbao: Casa de Misericordia.
- , 1896, *Método práctico para aprender el vascuence bizkaino y guipuzcoano*, Bilbao: Astuy.
- , 1906, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbao.
- , 1925, *Morfología Vasca*, Bilbao: Editorial Vasca.
- , 1947, *Euskalerraren Yakintza*, Madrid: Espasa-Calpe.
- CAMPION, Arturo, 1884, *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua eúskara*, Tolosa: E. López.
- CORCUERA, Javier, 1979, *Orígenes, ideología y organización del nacionalismo vasco. 1876-1904*, Madrid: Siglo XXI.
- ELORZA, Antonio, 1978, *Ideologías del nacionalismo vasco*, San Sebastián: Itxaropena.
- EYS, J. W. J. van, 1879, *Grammaire comparée des dialectes basques*, París: Maisonneuve.
- IRIGOYEN, Alfonso, 1957, «Del epistolario de Azkue», *Euskera*, II, 261-393.
- , 1958, «Curiosidades y observaciones sobre el dialecto vizcaino literario», *Euskera*, III, 105-132.
- LAKA, Itziar, 1986, *Hiperbizkaieraren historiaz. Hastapenak*, E.H.U.ko tesina argitaragabea.
- , 1986a, «Bizkaiko Aldundiaren euskarazko katedra (Hiperbizkaieraren historiaz I)» in Lakarra arg.
- , 1986b, «Euskal Izkindeako aditza (Hiperbizkaieraren historiaz II)», *ASJU* XX-3.

- , 1986c, «Manuel Arriandiagaren berrazterketarako oinarriak (Hiperbizkaieraren historiaz IV)», *ASJU* XXI-2.
- , 1968d, «Euskal-aditza Bizkai, Gipuzko, Lapurdi eta Zuberoko izkerantzetan garbiturikoa. (Manuel Arriandiagaren eskuizkribu argitaragabea)», *ASJU* XXI-3.
- LAKARRA, Joseba Andoni (arg.), 1986, *Hiztegiak eta testuak* (=E.H.U.aren Udako V. Ikastaroetako Aktak), aurki argitaratzeko E.H.U.aren argitalpen zerbitzuan.
- LARRAMENDI, 1729, *El imposible vencido*, Salamanca: Antonio Joseph Villagordo.
- MITXELENA, Koldo, 1954, «Nota sobre algunos pasajes de los Refranes y Sentencias de 1596», *BAP*, XIV, 479-480.
- , 1960, *Historia de la literatura vasca*, Madrid: Minotuario.
- , 1970, *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*, Bilbao: Publicaciones del Centro de Estudios Históricos de Vizcaya.
- , 1981, «Lengua común y dialectos vascos», *ASJU*, XV, 289-313.
- SARASOLA, Ibon, 1975, *Euskal literatura numerotan*, Donostia: Kriselu.
- TOVAR, 1952, *La obra de D. Resurrección María de Azkue. Edición recuerdo de la velada necrológica celebrada el día 4 de enero de 1952 para honrar la memoria del virtuoso sacerdote e ilustre vascofílo*. Bilbao: Imp. Provincial.
- , 1966, «Azkue gramático», in *Don Resurrección María de Azkue lexicógrafo, folklorista y gramático*. Bilbao: Junta de Cultura de Vizcaya.
- VILLASANTE, Luis, 1979, *Historia de la literatura vasca*, Aránzazu.
- X. X., «Sabino Arana juzga a Miguel de Unamuno», *MUGA*, 1980, I, 17. zenb. (ez da argitaratzailearen izenik ematen).
- ZAVALA, Mateo, 1848, *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino*. San Sebastián: R. Baroja.

El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara

I. Metros dactílicos y yambo-trocaicos*

IÑIGO RUIZ ARZALLUZ
(U.P.V./E.H.U.)

ABSTRACT

The adaptation of classical metres to Basque is analysed in this article, which takes as its points of reference the theories of James S. Holmes and Viktor Kochol. The analysis of the data specified at the beginning of the essay is set out according to the metres used in the original texts. So, one chapter is devoted to the hexametre, another to the elegiac couplet, a third to the iambic metres and the last to Aeolian metre.

This study of metrical adaptation shows the factors that determine the choice of a particular metre for the translation of any one poem, as well as the implications of this choice. The translator's attitude towards Classical Literature and the Basque literary tradition, together with the function within this tradition that is ascribed to the translation, are clearly reflected in the metre selected. Among the translators whose works are scrutinised in this study, we may single out for mention here Agustín P. Iturriaga, Nicolás Ormaechea «Orixe», and Joaquín Zaitegui.

Some of the conclusions obtained from the analysis of Basque texts call into question certain aspects of the theories of the aforementioned scholars.

Las traducciones de los clásicos al euskara son menos conocidas de lo que parecería razonable. Los motivos son varios, sin duda, y uno de los de mayor importancia es que se trata, en todos o casi todos los casos, de textos de difícil acceso. Si este trabajo no cumple su objetivo, servirá al menos para llamar la atención sobre la existencia y la calidad de estas traducciones.

Debe tenerse en cuenta, por lo demás, que los textos que cito aquí no dan una idea cabal de lo que es el *corpus* completo de las traducciones de los clásicos al euskara. Para poder estudiar el metro de las traducciones es necesario que éstas estén en verso. Es decir, hay una doble limitación del campo de trabajo: las traducciones deben serlo de textos poéticos (no es común todavía la traducción rítmica de obras en prosa) y éstas, a su vez, deben estar en verso.

* El presente trabajo es parte de la Memoria de Licenciatura que presenté en Julio de 1986 en la Facultad de Filología de la UPV/EHU. La realicé bajo la dirección de don Luis Michelena, a quien debo muchas y valiosas observaciones. Con el Prof. José L. Melena estoy en deuda por la continua ayuda que me prestó. Quede aquí constancia de mi agradecimiento.

El estudio de la adaptación de los metros es una parte de la teoría de la traducción de obras poéticas. Las traducciones, es sabido, pueden analizarse desde distintos puntos de vista. Uno de éstos, muy importante cuando se trata de traducciones literarias, como es el caso, es el de considerar el hecho de traducir como un aspecto de la influencia de una cultura, una literatura, sobre otra. Nos movemos, pues, en los dominios de la literatura comparada, y en el vastísimo campo de la pervivencia de los clásicos grecolatinos¹.

Quizá pudiera parecer que un análisis de esta naturaleza se reduce a pura taxonomía. Nada más falso. La utilización de un tipo de metro supone una determinada interpretación del metro del poema original, y una valoración peculiar de los recursos del sistema versificatorio de la lengua a que se traduce. Por medio de este estudio se puede observar si hay una voluntad de insertar el nuevo texto en la literatura a cuya lengua se traduce, aclimatándolo de forma que pueda ser disfrutado como si hubiera sido concebido en esa misma lengua, o si, por el contrario, la traducción va a ser un medio de romper los esquemas, más o menos rígidos, de esa segunda literatura, y va a servir para ampliar el universo estético de los lectores. El metro, con el auxilio, a veces, de la traducción misma o de testimonios indirectos, puede servir para mostrar los motivos que han impulsado al traductor a realizar ese trabajo, la finalidad con que lo ha emprendido. Tiene, además, la ventaja de ser algo mensurable, concreto, sin dejar lugar, o al menos no con la frecuencia e intensidad de otros casos, a la subjetividad. En fin, el metro es un indicio más de la actitud que el traductor mantiene hacia los textos que traduce y hacia el público al que se dirige. En este caso, se trata de la actitud hacia la literatura clásica y, en no menor medida, de la idea que el traductor tiene de lo que es y lo que debería ser la literatura vasca.

Así pues, el estudio de la adaptación de los metros no es sino un aspecto de la teoría de la traducción. Además, tradicionalmente se han solido comparar ambas, y los tipos que se han distinguido en aquella se han aplicado a ésta. Por tanto, conviene hacer una referencia a las numerosas clasificaciones que se han hecho de los modos o tipos de traducción. Todas ellas, en última instancia, se reducen a la disyuntiva que presentaba Jerónimo²: por una parte, en el caso de los textos sagrados, traducir *verbum e verbo*, y por otra, en el resto de los casos, *sensum exprimere de sensu*. Es decir, lo mismo que proponía Goethe: una traducción debe decidirse por acercar un texto al lector, o bien por acercar al lector al texto original³. Lo mismo sucede con la adaptación de los metros.

(1) Para la adaptación de los metros latino-medievales al euskara, puede verse mi «Traducciones rítmicas al euskara de poemas latino-medievales: tres ejemplos», *Veleia* 4 (1986) 333-347.

(2) *Ad Pammachium de optimo genere interpretandi, Cartas de san Jerónimo*, introducción, versión y notas por Daniel Ruiz Bueno, Madrid, BAC, 1962, I, pp. 486-504, epist. 57.

(3) Goethe J. W. v., «Übersetzungen», in «Noten und Abhandlungen zu bessern Verständnis des

Merece la pena citar en detalle una clasificación que será de gran utilidad, dado el tipo de textos de que aquí se va a tratar. Me refiero a la que ofrece el profesor Günther Schweikle⁴. Clasifica las traducciones del siguiente modo: 1, atendiendo a si parten de una lengua contemporánea o lo hacen de una lengua antigua (o un estadio antiguo de la misma lengua); 2, si el texto original pertenece al mismo ámbito cultural o a una cultura extraña; 3, si la traducción pretende ser un sustituto del original o una ayuda para comprender el texto que se traduce; y 4, si la traducción es una paráfrasis, si atiende a la forma del texto original (en el caso de textos poéticos sobre todo) o bien si es una traducción literal.

Es decir, los criterios que utiliza Schweikle son: la distancia temporal entre los dos textos, la distancia cultural, la función de la traducción y, en fin, el grado de «fidelidad» al original. Todo esto será de la máxima utilidad a la hora de analizar la adaptación de los metros clásicos al euskara.

No es necesario tratar aquí sobre la peculiaridad de las traducciones de textos literarios. La traducción, por su propia naturaleza, prima aspectos que, en estos casos, son secundarios. De ahí la inevitable insuficiencia de cualquier traducción de este tipo⁵.

Por lo demás, es evidente que no hay una única manera de traducir. Susan Bassnett-McGuire lo ha expresado de forma realmente feliz: «there is no single right way of translating a poem just as there is no single right way of writing one either»⁶. Conviene señalar que el modo en que se traduce no responde sólo a los gustos del traductor, sino fundamentalmente a los de su época. En palabras de J. Bellanger⁷: «Cada una de las transformaciones sucesivas del arte de traducir co-

west-östlichen Divans», in *West-östlicher Divan*, Stuttgart, 1819. En realidad, esto puede articularse a distintos aspectos de una obra: metáforas, símbolos, referencias culturales y, lo que aquí más interesa, métrica. El problema que subyace, tanto a la traducción como a la adaptación métrica, es que en ambos casos se trata de una confrontación de dos culturas, como destaca con gran claridad Carlo Buzzetti en un libro particularmente útil porque, el mismo que el de Nida (Taber, Ch. R. - Nida, E. A., *La traducción: théorie et méthode*, Londres, Alliance Biblique Universelle, 1971) está dedicado sobre todo a la traducción de la Biblia, que tiene muchos problemas en común con la traducción de los textos clásicos. El libro en cuestión es *Traducir la palabra*, Estella, Verbo Divino, 1976.

Nida diferencia entre traducción de equivalencia formal y traducción de equivalencia dinámica. En el primer caso, los esfuerzos se orientan hacia el original, y la traducción tiende a reproducirlo en todos sus aspectos. En la traducción de equivalencia dinámica se pretende que el lector tenga una reacción, dentro de su mundo cultural, lo más parecida posible a la que tiene el lector del texto original. En esencia, es lo mismo que se plantea al tratar sobre si un texto poético debe traducirse en prosa o en verso. La traducción en verso implica una actitud semejante a la de la traducción de equivalencia dinámica. Incluso dentro de la traducción en verso, la de forma mimética y la de forma de sustitución analógica, respectivamente, responden a esa misma disyuntiva, como se verá más adelante.

Por cierto, y dicho sea de paso, quien propugna la traducción en prosa (en contra, quizá, de lo que pudiera parecer) es la escuela intelectualista, lo cual confirma que es lo mismo que la forma de traducción equivalente (Bianquis, G., «Kann man Dichtung übersetzen», in *Dichtung und Volkstum*, 37 (1936), pp. 470-482, p. 472).

(4) Schweikle, G., «Übersetzung», in Schweikle, G. - I. (eds.), *Metzler Literaturlexikon*, Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1984, s.u.

(5) Para todo esto, Mounin, G., *Los problemas teóricos de la traducción*, Madrid, Gredos, 1977 (=1.ª ed., Paris, 1963); Steiner, G., *Después de Babel. Aspectos del lenguaje y la traducción*, México-Madrid, FCE, 1981 (=1.ª ed. Nueva York, 1975); Paz, O., *Traducción: literatura y literalidad*, Barcelona, Tusquets, 1980; Meschonnig, H., *Pour la poétique II*, Paris, Gallimard, 1973; Mendiguren, X., *Itzulpen teorianako ezagupenak*, Lazkao, Itzultzaile Eskola, 1983, que contiene, casi en su totalidad, el artículo del mismo autor, «Itzulpen teoria eta praktika: joerak eta eskolak», in *Senex*, 2 (1985), pp. 33-57.

(6) Bassnett-McGuire, S., *Translation Studies*, Londres-New York, Methuen & Co., 1980, p. 187.

(7) Bellanger, J., *Histoire de la traduction en France*, Paris, 1903.

responde a una modificación más o menos profunda de la condición de los espíritus, de las costumbres o del gusto literario de la nación».

Uno de los problemas más interesantes que plantea la traducción de obras poéticas es el de si deben hacerse en prosa o en verso. Como era de prever, la pregunta no tiene una respuesta universal. García Yebra, muy atinadamente, dice al respecto lo siguiente:

(...) acaso la solución más sensata de tan arduo problema consista en no darle ninguna solución abstracta, universal, que pretenda ser valedera para todas las obras poéticas. Lo mejor que puede hacer el traductor es estudiar las posibilidades de cada caso. Dependerán éstas del carácter y estructura de la obra, de la proximidad o distancia entre ambas lenguas, del propósito de la traducción, de sus destinatarios⁸.

Se trata, por tanto, de sistematizar esta relatividad, de ordenarla y de especificar los casos en que cada una de las opciones posibles esté justificada. En mi opinión, las clasificaciones más completas y acertadas son las de James S. Holmes y Viktor Kochol⁹.

Holmes basa su clasificación en una teoría de Roland Barthes¹⁰ en virtud de la cual se diferencian dos tipos de literatura: aquella en la que se habla de objetos y fenómenos exteriores y anteriores al lenguaje, y aquella otra que trata de formulaciones lingüísticas hechas por otros (*a comment on a comment* dice Barthes). Partiendo de esta división, Holmes designa como metaliteratura una cantidad extensa y variada de formas literarias que surgen en torno a un poema; desde los versos de fray Luis, por ejemplo, inspirados en el *Beatus ille*, hasta un ensayo crítico que verse sobre la lengua del epodo horaciano. Es un *continuum* jalonado por estos dos límites que acabo de citar por vía de ejemplo. (Así, toda traducción es siempre un acto de interpretación, pero sólo a veces un acto poético, precisamente en los casos en que las traducciones quieren también ser poemas, lo mismo que lo es el original). Holmes los llama «metapoemas»¹¹.

En virtud de esta duplicidad, el metapoema es el nexo de un complejo haz de relaciones que proceden de dos puntos: del texto original, ligado estrechamente a la traducción poética de su lengua, y de la tradición de la lengua de la traducción¹². Esto crea tensiones de las que una, y no la menor, es la de escoger la forma métrica más adecuada en que verter el poema en cuestión.

(8) García Yebra, V., «Traducción de poemas en verso», in Id., *En torno a la traducción. Teoría. Crítica. Historia*, Madrid, Gredos, 1983, pp. 141 s.

(9) Holmes, J. S., «Forms of Vers Translation and the Translation of Vers Form», in Holmes, J. S. (ed.), *The Nature of Translation*, Mouton-The Hague-Paris, 1970, pp. 91-105; Kochol, V., «The Problem of Vers Rhythm in Translation», in Holmes, J. S., *op. cit.*, pp. 106-111.

(10) Barthes, R., «Criticism as Language», in *The Critical Moment: Essays on the Nature of Literature*, London, 1964, pp. 123-129.

(11) Holmes, S. J., «Poem and Metapoem: Poetry from Dutch to English», in *Linguistica Antverpiensia*, iii, Amberes, 1969, pp. 101-115.

(12) Holmes, J. S., «Forms of Vers Translation and the Translation of Vers Form», in Idem, *op. cit.*, p. 63.

Holmes habla de cinco posibles soluciones. La primera de ellas es la traducción mimética, que consiste en imitar la forma del original lo más rigurosamente posible. El resultado exige al lector traspasar los límites de su sensibilidad literaria y ampliar el campo de lo que él considera aceptable en su tradición poética¹³. La tradición literaria del metapoema se enriquece con nuevas formas métricas. Por eso este tipo de traducción tiende a ponerse en práctica en épocas en que el concepto de género es débil, o cuando se cuestionan los preceptos literarios.

En segundo lugar, trata Holmes de la forma que él llama de sustitución analógica. El traductor debe observar la función que cumple la forma del poema original dentro de su tradición, y buscar una forma que cumpla una función paralela dentro de la tradición poética de la lengua del metapoema. Con esto, si la elección es acertada, se consigue «naturalizar» el poema original en la tradición nativa. Es, como puede deducirse fácilmente, la forma de traducción frecuente en épocas y sociedades que ven su literatura como medida de todas las demás, cerrándose a cualquier influjo externo.

A estas dos formas de traducción, la mimética y la analógica, Holmes las llama «*form-derivative*» *forms*, pues buscan, en la lengua del metapoema, una forma que equivalga a la del original.

En tercer lugar, se menciona la forma derivada del contenido, llamada también orgánica. Se basa en el siguiente argumento: forma y contenido son inseparables, y por tanto es imposible encontrar una forma extrínseca predeterminada en la que pueda verterse la traducción de un poema, con lo que la única solución posible es desarrollar una forma desde el propio texto.

En cuarto lugar, hace referencia a una forma de traducción que llama ajena o extraña, y que consiste en verter el poema en una forma que no está motivada ni por la forma ni por el contenido del original.

Hay una quinta posibilidad teórica, que es la versión en prosa del poema original. En realidad, sería una no-forma. Holmes, aunque admite que teóricamente debería tenerse en cuenta esta posibilidad, la desprecia.

La clasificación de Viktor Kochol es en todo semejante a la de Holmes. Habla Kochol de tres posibles formas de traducir un poema: la primera de éstas equivale a lo que Holmes llamaba forma mimética; la segunda es la forma de sustitución analógica; la tercera es la que Kochol llama sustitución rítmica inadecuada, que abarca, como subdivisión, la traducción en prosa.

Pero el éxito de estas traducciones está condicionado, según Kochol, por la naturaleza de la relación rítmica que haya entre las dos lenguas implicadas. Cada lengua, dice Kochol, utiliza una serie de

(13) Recuérdese lo que se decía más arriba sobre las clasificaciones de Jerónimo y Goethe.

elementos lingüísticos para crear su sistema rítmico. Algunos de estos elementos son de carácter pertinente; otros son subsidiarios. Dos lenguas serán rítmicamente idénticas cuando los elementos pertinentes de sus sistemas sean los mismos. Atendiendo a este criterio, pues, hay lenguas relacionadas y lenguas alejadas rítmicamente. Para que la traducción de forma equivalente (la traducción mimética de Holmes) sea posible, es necesario que las dos lenguas estén, por lo menos, relacionadas por lo que al ritmo se refiere. De lo contrario (y Kochol advierte que será la mayoría de los casos) debe optarse por la traducción de forma analógica. En otras palabras, la posibilidad de la traducción mimética depende de factores lingüísticos objetivos y no, como sostienen otros teóricos, de la habilidad del traductor. Los casos que se van a tratar aquí demostrarán, creo, la falsedad de estas afirmaciones.

Sin embargo, antes de comenzar con lo que el título de este trabajo prometía, hay que hacer algunas puntualizaciones a las teorías recién mencionadas, ya que sobre ellas va a basarse el análisis que se haga de cada texto en particular.

En numerosas ocasiones (y creo que los casos de Holmes y Kochol no son excepción) da la impresión de que las traducciones de forma mimética se sostienen sobre la idea de que un ritmo determinado refleja o describe sentimientos o acciones con un *êthos* peculiar. Los mejores metricistas lo niegan. Un gran filólogo, Paul Maas, ha hecho manifestaciones explícitas en este sentido.

In early poetry the rhythm seems to have been neutral in respect of ethos. At least Archilochus and the Lesbians, and later Pindar and Bacchylides, use a similar metre in poems of entirely different character and entirely different metres in poems of a similar character. Again, the internal structure of the line (e.g. of the hexameter) is never varied in a way corresponding with the varying notes struck by the content of the poem.

On the other hand, the metre of poems of great significance in literary history made so strong an impression on later writers in the same genre that they took it over as an essential feature of that genre. Thus an epic might be written only in hexameters, an epigram as a rule only in elegiac couplets. This is a rule of the same kind as that which prescribes the use of certain dialectal peculiarities in particular literary genres. In this way a rhythm comes to acquire an ethos of its own, but only by means of a literary association¹⁴.

Es decir, la relación de un ritmo con un *êthos* determinado es convencional. Por tanto, cambia en cada tradición literaria. Si se diera el caso, por poner un ejemplo, de que dos tradiciones poéticas, en distintas lenguas y sin contactos entre sí, tuvieran ambas un metro idéntico, el hexámetro pongamos por caso, lo más probable es que en cada una de ellas se lo utilizara para expresar distintos tipos de

(14) Maas, P., *Greek Metre*, London, Oxford University Press, 1962 (=Leipzig-Berlin, 1929), p. 52.

poesía: en una podría ser el metro de la *semnótes* y en otra podría muy bien ser el metro de las más burdas y obscenas farsas soldadescas.

Las consecuencias de esto son bastantes graves: la validez de la traducción en forma mimética queda limitada a unos pocos casos. Se convierte en vehículo de un mero ejercicio imitativo, más o menos refinado, útil sólo para eruditos que conocen el original o para ediciones bilingües. Es decir, cumplen esa función de que hablaba Schweikle que consiste en servir de intermediario, de ayudante, entre el lector y el original.

Hay otras objeciones que hacer a las teorías de Holmes y de Kochol, pero es preferible hacerlas al final, cuando los casos tratados sirvan como pruebas.

Por último, son necesarias dos o tres puntualizaciones sobre los sistemas rítmicos latino y vasco.

Es sabido que, por circunstancias que no es del caso señalar, somos (aunque, a decir verdad, me resulta difícil definir el «nosotros») ineptos para percibir naturalmente (sin necesidad de recurrir a construcciones teóricas) el ritmo auténtico de la mayor parte de la poesía latina clásica. A esta traba se suma otra considerablemente mayor: no hay una única teoría que nos enseñe cuál y cómo es el sistema de versificación del latín clásico, sino varias y muy diversas. En consecuencia, la forma de cada traducción estará condicionada por cómo ha interpretado el traductor el metro del poema original. Un excelente ejemplo de esto nos lo da un artículo de Emilio Huidobro publicado entre 1957 y 1960¹⁵. En casi todos los casos, Huidobro clasifica las adaptaciones castellanas de cada metro latino según la interpretación que los traductores han hecho del metro en cuestión. Así por ejemplo, al tratar del hexámetro¹⁶, tiene en cuenta si los traductores han interpretado su ritmo según el acento, la cantidad o la alternancia de tesis y arsis.

Por si todas estas complicaciones fueran pocas o leves, hay otra más que, en el caso del euskara sobre todo, debe tenerse en consideración. Me refiero a la interpretación, por parte del traductor, de los elementos rítmicos de la lengua a que se traduce.

Hace falta, por tanto, una referencia al sistema métrico¹⁷ de ambas lenguas, pues, como dice García Yebra¹⁸, «nadie debe emprender

(15) Huidobro, E., «El ritmo latino en la poesía española», in *Boletín de la Real Academia Española*, 37 (1957), pp. 419-468; 38 (1958), pp. 93-116, 265-291, 435-499; 40 (1960), pp. 87-133, 265-321.

(16) Huidobro, E., art. cit., 37 (1957), pp. 460-461.

(17) No es necesario decir que métrica no es lo mismo que ritmo. Para la mayor parte de los teóricos, el metro es uno de los factores que definen el ritmo de un poema. Sobre los otros elementos, además de la métrica, que contribuyen a la creación del ritmo poético, puede verse Herescu, N. I., *La poésie latine. Etude des structures phoniques*, Paris, Les Belles Lettres, 1960, así como Wilkinson, L. P., *Golden Latin Artistry*, Cambridge, 1969. Para Horacio en concreto, aunque de validez general en muchos aspectos, puede verse Lee, M. Owen, *Sound and Image in the Odes of Horace*, Ann Arbor, 1969; Marouzeau, J., «Horace, artiste des sons», in *Mnemosyne*, ii, S. 4, 1936, pp. 85-94. También está en esta línea lo que Louis-Marie Quicherat llama «harmonie imitative» (*Traité de versification latine*, Paris, Brédif, 1826, passim).

(18) García Yebra, V., *Teoría y práctica de la traducción*, Madrid, Gredos, 1982, p. 308.

la traducción de poemas en verso sin conocer la métrica de la lengua original y más aún la de su propia lengua».

No quiero extenderme en la exposición de los principios fundamentales de la métrica latina, pero sí me parece conveniente hacer algunas indicaciones generales. En primer lugar, quisiera insistir en la dificultad de su percepción. Una vez más, las palabras de Paul Maas son las más elocuentes:

Scarcely any facet of the culture of the ancient world is so alien to us as its quantitative metric¹⁹.

En palabras del mismo autor la métrica, como disciplina, sería «a field where almost all that is not trivial is problematic»²⁰.

La interpretación del ritmo original tiene, como se viene diciendo, su importancia: la forma de leer los versos latinos depende, en gran medida, de la teoría métrica que se adopte. No obstante, son dos cosas diferentes. Baste decir aquí que no hay una única forma de leerlos, ni hay visos de que alguna de las existentes tenga más probabilidades de ser la genuina²¹.

El ritmo del verso latino se fundamenta en la alternancia de sílabas largas y breves²². El sistema se basa en dos convenciones: una, la que distingue dos tipos de sílabas, largas y breves, y otra en virtud de la cual dos sílabas breves se consideran equivalentes, a efectos rítmicos, a una sílaba larga²³. De este modo, el ritmo viene producido por la alternancia convencional de los dos tipos de sílabas, organizadas en torno a unos tiempos fuertes y otros débiles²⁴. El pie es la unidad formada por un tiempo fuerte y el débil que le sigue o precede. O sea, es una secuencia de cantidades en torno a un tiempo rítmicamente marcado. Es la unidad sobre la que se construye el sistema jerárquico del ritmo latino. Unidades superiores al pie son el metro, el *colon*, y el verso, que está perfectamente definido por varias marcas. La estrofa, unidad superior al verso, sólo se da en ciertos tipos de versificación como, por ejemplo, la eólica.

La métrica vasca es una disciplina que, a falta de estudios, está sobrada de teorías. Y esto a pesar de que ya Oihenart (sea lo que sea

(19) Maas, P., *op. cit.*, p. 3.

(20) *Ibidem*, p. 82.

(21) Para esto remito a Herrero Llorente, V. J., *La lengua latina en su aspecto prosódico*, Madrid, Gredos, 1971, pp. 200-215 (que reproduce casi exactamente su artículo «La lectura de los versos latinos y la adaptación de los ritmos clásicos en las lenguas modernas» in *Estudios Clásicos*, 12 (1968), pp. 569-582) donde se da bastante bibliografía. Es interesante sobre esta cuestión la afirmación de Helle-gouarc'h («Observations stylistiques sur les vers lyriques d' Horace», in *L' Information littéraire*, 18 (1966), pp. 66-74, p. 66): «s' il nous est toujours impossible de ressentir un poème exactement comme pouvait le faire un Latin, nos connaissances nous permettent cependant d' avoir quelque idée de l' effet qu' il pouvait produire et de l' efficacité des procédés auxquels recourt l' auteur».

(22) Con esto tomo partido ya por los defensores de que la cantidad, por sí sola, es el fundamento de la métrica latina. Sigo sobre todo al profesor Mariner y a Jesús Luque Moreno. Mariner, S., «Hacia una métrica estructural», in *RSEL*, 1 (1971), pp. 299-333; *Idem*, «Elementos de prosodia», in *EClds.*, 22 (1978), pp. 213-259. Ruipérez, M. S., «Cantidad silábica y métrica estructural», in *Emerita*, 23 (1955), pp. 79-95. Luque Moreno, J., «Notas para un planteamiento funcional de la métrica latina», in *Habis*, 8 (1977), pp. 91-116.

(23) Luque, J., *art. cit.*, p. 103.

(24) *Ibidem*.

su *Art Poétique basque*) se ocupa de estas cosas con bastante interés. También Larramendi lo hace, al final de *El imposible vencido*. Parece que también aquí vale aquello que citaba de Maas de que «all that is not trivial is problematic».

Pero si las teorías son relativamente numerosas, pocas de ellas merecen realmente atención. Algunas parten de prejuicios ideológicos. Otras mezclan inexplicablemente el estudio de la forma en que se miden *de facto* los versos hoy (un hoy que ya son, por lo menos, trescientos años), el estudio de la prehistoria de la versificación vasca, y el de la evolución de los distintos tipos de metros. Cito a continuación la opinión de Luis Michelena que, de puro evidente, no parece necesaria, pero que conociendo lo que se escribe sobre la cuestión resulta muy oportuna:

Hontan ere, oker ez banabil, ez dakigu zein izan zitekeen, garai batean, euskal neurkera hori, zenbaiten saioak (Lekuona, «Orixe», Leizaola, Gaztelu, etc.) gora-behera, ez baitugu oraindik guztiek onhar dezaketen teoriarik. Azterturik dagoena, edo azter daitekena bederik, besterik da: nola neurtzen diren eta, gainera, nola neurtu behar liraitkeen (Arana Goiri eta abar) orain²⁵.

Interesa, pues, saber que hay discrepancias sobre cómo deben medirse los versos vascos. Sin embargo, creo que la elección es fácil. Voy a seguir aquí los estudios que sobre métrica tienen J. M. Leizaola y Luis Michelena, fundamentalmente²⁶. Según estos autores, los elementos constitutivos de la métrica vasca son el número de sílabas por línea (con sus pausas, si las hay, marcadas en las posiciones debidas) y, en un segundo plano, la distribución estrófica y la rima.

Otro punto del máximo interés es el uso que ha tenido cada metro en la tradición poética vasca. A lo largo de este trabajo se verá la necesidad de clasificar los metros en populares o tradicionales y cultistas o innovadores, aún teniendo en cuenta, por supuesto, las interferencias habituales en tales clasificaciones. Los metros cultistas, prácticamente los únicos que existen, son los que crearon los *olerkaris* sobre todo en la época anterior a la guerra civil española. Me refiero, claro está, a los poemas de José M.ª Aguirre «Lizardi», Luis de Jáuregui «Jautarkol», Esteban Urquiaga «Lauaxeta», a los que se puede sumar, sobre todo por el aspecto que aquí más interesa, Nicolás Ormaechea «Orixe».

Para los metros populares tengo en cuenta también la observación

(25) Michelena, L., «Euskal hizkera eta euskal neurkera», in *Euskera*, 22 (1977), pp. 721-733, p. 723.

(26) Para todo esto me valgo sobre todo de Michelena, L., *Historia de la literatura vasca*, Madrid, Minotauro, 1960, pp. 64-68 especialmente; Idem, «Miscelánea filológica vasca», in *FLV*, 30 (1978), pp. 406-413; 33 (1979), pp. 397-406. Leizaola, J. M., *Estudios sobre la poesía vasca*, Buenos Aires, Ekin, 1951; Idem, *La crónica en la poesía popular vasca*, Buenos Aires, Ekin, 1965; Idem, *Romances vascos y literatura prehistórica*, Buenos Aires, Ekin, 1969. Una buena guía es Haritschelhar, J., *Le poète souletin Pierre Topet-Etchahun (1786-1862). Contribution à l'étude de la poésie populaire basque du XIX siècle*, Bayona, Société des Amis du Musée Basque, 1969, especialmente el capítulo quinto, «La métrique populaire basque», pp. 414-507. (Agradezco a Joseba A. Lakarra el haberme proporcionado esta referencia).

de Luis Michelena en el sentido de que «lo castizo, al menos desde Dechepare, es la estrofa en que los versos que riman tienen una sílaba (alguna vez dos) menos que los libres»²⁷.

Quedan, pues, definidos los elementos constitutivos del ritmo vasco, y marcadas las pautas para diferenciar los metros populares de los cultistas, con toda la ambigüedad de ambos términos, y con todas las salvedades que haya que hacer en cada caso.

Después de estos preliminares teóricos, demasiado extensos, es hora ya de abordar directamente el estudio de los metros en las traducciones de los clásicos latinos al euskara.

Puesto que se trata de analizar la forma en que han sido adaptados los metros latinos, el orden de la exposición será precisamente atendiendo al metro en que estén compuestos los originales.

1. El hexámetro dactílico

Dos son los traductores que se han ocupado de poemas latinos compuestos en hexámetros: A.P. Iturriaga (1778-1851) y Nicolás Ormaechea «Orixe» (1888-1961). Iturriaga tradujo las églogas primera y tercera de Virgilio. Ormaechea, por cuanto al hexámetro se refiere, tradujo los versos 75 a 88 del libro tercero de las *Geórgicas*.

En 1842 Iturriaga publicó en San Sebastián un libro titulado *Fábulas y otras composiciones en verso bascongado, dialecto guipuzcoano, con un diccionario vasco-castellano de las voces que son diferentes en los diversos dialectos*. Es al final de este libro donde están las traducciones mencionadas. La primera égloga lleva el título de *Artzai Coplac*, y la tercera, *Coplarien tema Palemon juez dutela*. La primera de las dos tiene una indicación a pie de página acerca del argumento, así como unas pocas notas explicativas de tipo cultural, todo ello en castellano. En 1880 José Manterola incluyó estas dos traducciones en la serie tercera de su *Cancionero Vasco*²⁸, acompañándolas de una Introducción y de notas al texto vasco, sobre todo lingüísticas, así como de una traducción yuxtalineal en las páginas impares. Manterola cambia la ortografía, pero respeta el original hasta tal punto que transcribe incluso las erratas. Hay algunas variantes, pero sin duda se deben a fallos del linotipista y no, como es bastante frecuente algunos años después, a cambios intencionados.

Nicolás Ormaechea, avezado traductor de textos clásicos y modernos, publicó en 1919 el texto de las *Geórgicas* que he mencionado. Apareció éste en una revista que editaban los jesuitas de Bilbao²⁹ y que tuvo gran difusión por todo el País, *Jesusen Biotzaren Deya*³⁰. Ormaechea colaboró con asiduidad entre los años 1917 y 1922, como

(27) Michelena, L., *Historia...*, p. 65.

(28) Manterola, J., *Cancionero Vasco*, S., iii, San Sebastián, Antonio Baroja, 1880, pp. 135-171.

(29) Por aquella época Ormaechea era todavía jesuita.

(30) Concretamente en la p. 123.

habrá ocasión de comprobar más adelante. Posteriormente, Andima Ibinagabeitia transcribió el texto completo en un artículo que publicó en un volumen editado por Euskaltzaindia en homenaje a Ormaechea³¹. Recientemente ha aparecido en un libro que contiene sus poesías completas³².

Antes de analizar pormenorizadamente los textos citados, parece necesario hacer una breve referencia a algunas características del hexámetro latino.

El hexámetro dactílico consta, como su propio nombre indica, de seis pies dactílicos. La sucesión de los pies, y esto tiene importancia para estudiar debidamente la traducción vasca, se ve interrumpida (o regulada) por una serie de cesuras (no necesaria ni habitualmente simultáneas) que infieren al verso un ritmo peculiar. Debe tenerse en cuenta que estas cesuras no son, como se pensó en un tiempo, pausas, sino cortes entre palabras, *word-division*, como dicen, con mayor precisión que nosotros, los anglosajones³³.

El uso del hexámetro en la literatura latina fue muy amplio, tanto que Sebastián Mariner ha podido decir que «apenas hay género literario que no lo comporte, ya sea como metro único, ya en combinación con otros»³⁴. Es el metro de la épica, de la poesía didáctica, de la satírica, la pastoril, etc.

Una característica del hexámetro que hay que señalar es su gran versatilidad y la facilidad con que se liga a la línea siguiente. En palabras de Raven,

A great part of the charm of developed hexameter verse lies in its easy flow from line to line, and in the judicious use of pauses within lines. (...) Virgil and Ovid (...) are masters of such rhythmical skill³⁵.

De esta forma, poemas de miles y miles de hexámetros estaban muy lejos de aburrir a sus oyentes o lectores. Es importante hacer hincapié en esto, pues una de las mayores dificultades para reproducir este metro en las distintas lenguas de cultura modernas, ha sido precisamente la necesidad de que no resultara monótono.

En sus traducciones de las églogas virgilianas, Iturriaga utiliza el metro conocido popularmente como *zortziko txikia*. Su caracterís-

(31) Ibinagabeitia, A., «Orixe» euskeratzalle, in Ibinagabeitia et al., «Orixe» Omenaldi, San Sebastián, Euskaltzaindia, 1965, pp. 87-117, p. 99.

(32) Ormaechea, N., «Orixe», *Euskaldunak. Poema eta olerki guziak*, San Sebastián, Añamendi, 1972, pp. 596 ss.

(33) S.-E. Bassett, Sturtevant, H. W. Magoun, Ph. B. Whitehead y algunos otros, se dieron cuenta hace tiempo de que la cesura no implicaba, en latín, pausa sintáctica, sino sólo frontera entre palabras (Mariner, art. cit., p. 314). En métrica española el término 'cesura' suele utilizarse con el significado de pausa sintáctica. En métrica francesa sucede lo mismo. Parece que en los estudios sobre métrica vasca tiene también este significado.

Conviene recordar, por otra parte, que el oficio de la cesura es hacer que las unidades segmentales y suprasegmentales no coincidan. Es decir, destruye, en cierto modo, la unidad del verso, sobre todo allí donde la coincidencia de fin de palabra y pie pudiera dividir, con la diéresis que se produce, el verso en dos partes iguales. (Véase sobre esto García Calvo, A., «Pequeña introducción a la prosodia latina», in *EClds.*, 2 (1953-1954), pp. 117-130, 166-178, 234-258, p. 167, n. 20).

(34) Mariner, S., «Principales esquemas métricos de ritmo dactílico, yámbico y trocaico. Estrofas líricas más importantes», in *EClds.*, 22 (1978), pp. 237-259, p. 249.

(35) Raven, D. S., *Latin Metre. An Introduction*, London, Faber & Faber, 1965, pp. 102 ss.

tica esencial es estar formado por dísticos en los que el primer verso es heptasílabo y el segundo hexasílabo (el número de los dísticos es algo en lo que no merece la pena entrar, puesto que habría que tratar también la posibilidad de transcribir este metro en líneas de trece sílabas, cosa que no tiene ninguna importancia). Los versos más cortos son los que riman entre sí. La rima, como siempre en euskara, puede ser asonante o consonante, y en rigor basta con que coincida la vocal de la última sílaba ³⁶.

Lo fundamental de este metro es, pues, su carácter popular. El que Iturriaga haya traducido estos dos poemas en zorricos menores es, como se verá a continuación, una prueba más de que su intención era popularizar los poemas de Virgilio. Digo que es una prueba más, ya que el estudio de la traducción misma aporta datos dignos de tenerse en cuenta en ese mismo sentido. Comenzaré, por tanto, por un somero análisis de los textos, dejando de momento el estudio del metro.

Iturriaga no añade nada al texto de Virgilio, con lo que se hace difícil hablar de imitación. Se puede decir casi que cada palabra de Iturriaga tiene su justificación en el texto latino, aunque, claro está, con todas las salvedades necesarias. Sin embargo, no todo lo que está en el original lo traduce. La selección de los pasajes que desecha no se hace al azar. Transcribo algunos ejemplos que pueden servir de muestra.

Los versos 60 a 64 de *B.*, i, en los que Tíro responde a Melibeo, corresponden a los versos 193 a 204 de la traducción de Iturriaga:

Ante leves ergo pascentur in aethere cervi,
 Et freta destituent nudos in litore piscis:
 Ante, pererratis amborum finibus, exsul
 Aut Ararim Parthus bibet, aut Germania Tigrim:
 Quam nostro illius labatur pectore vultus ³⁷.

La traducción es ésta:

Lenago icusico
 Dirade oriñac
 Bazcatcen dabiltzala
 Airean ariñac,
 Eta lenago berriz
 Igueri lurrean
 Arraiac, itsasoa
 Utzi ondorean,
 Icusico dan baño
 Nere memoria
 Astutcen galai gazte
 Aren arpeguia.

(36) Michelena, L., *Historia...*, p. 64.

(37) El texto latino lo tomo de la edición de Heyne y Wagner, *P. Virgili Maronis Opera varietate lectionis et perpetua adnotatione illustratus a Chr. G. Heyne*, editio quarta curavit G. P. E. Wagner, vol. 1, Lipsiae-Londini, 1930. Reproducción fotográfica de Olms-Hildesheim, Darmstadt, 1968.

Como se ve, ha ignorado dos versos que hubieran resultado incomprensibles a quien no tuviera cierta formación, y que, en cualquier caso, habrían delatado el origen extraño del poema. Indudablemente, la omisión es intencionada. Lo que queda es un poema que, ciertamente, es la traducción, más o menos fiel si hacemos la salvedad de estos dos versos, del de Virgilio, pero que muy bien pudiera ser un poema compuesto por un bardo vasco ignorante de todo lo que no fueran pastores, ovejas y zagalas. Al fin y al cabo, el tópicos de los *adynata* es común a todas las literaturas.

El ejemplo no es único, ni mucho menos. Los versos 65 a 67 de esta misma égloga, correspondientes a los 205 a 212 de la traducción de Iturriaga, revelan un mecanismo idéntico. Habla Melibeo:

At nos hinc alii sitientis ibimus Afros;
Pars Scythiam et rapidum Cretae veniemus Oaxen,
Et penitus todo divisos orbe Britannos.

Los nombres de lugares y pueblos (*Scythiam, Cretae, Oaxen, Afros, Britannos*) son sustituidos por expresiones como *nora ez daquigula, egoa aldera, y ifarrera*:

Bitartean, Titiro,
Gu emenchen goaz,
Nora ez daquigula,
Gure auntzak joaz.
Batzuec artu degu
Egoa aldera,
Eta beste batzuec
Berriz ifarrera.

Como decía, el mecanismo de sustitución es el mismo. Unos versos más adelante (versos 71 a 73 de Virgilio y 221 a 226 de Iturriaga) pasa por alto el término *barbarus*, que quizá le hubiera podido ocasionar algún problema de traducción. No creo que la omisión sea involuntaria.

Impius haec tam culta novalia miles habebit?
Barbarus has segetes? en, quo discordia civis
Produxit miseros!

Gaur soldadu gogorrac,
Cupidaric gabe,
Dira gure chaola,
Eta landen jabe.
Orra cer diran guerrac
Elcarren artean.

En fin, los ejemplos de este tipo quizá podrían multiplicarse. Es posible también buscar otros datos, fuera del texto mismo de la traducción incluso, que confirmaran la existencia de estas intenciones en Iturriaga. Pero no parece necesario.

Sin embargo, quiero copiar lo que dice José Manterola en su

Introducción a las traducciones de Iturriaga que, como queda dicho, editó por segunda vez en su *Cancionero*. La intuición de Manterola está en completo acuerdo con lo que aquí se viene diciendo.

(...) sus traducciones (se refiere a las de las églogas primera y tercera) han alcanzado una popularidad que no ha cabido en suerte a otras versiones del poeta mantuano, y tienen la fortuna de ser leídas con verdadero deleite aun por nuestros más rústicos e incultos aldeanos, que creen así presenciar una de esas lides a que están ellos tan acostumbrados³⁸.

Teniendo en cuenta lo que Iturriaga se propone con sus traducciones, me parece un gran acierto el que haya escogido el *zortziko txikia* para verter los textos de Virgilio. Podría pensarse que fuera por inercia, ya que sus fábulas están también en este metro. Más bien hay que hablar de una comunidad de función y, sobre todo, de tradición.

Como es fácil suponer, la temática pastoril ha sido muy tratada en la literatura vasca, tanto en la de tradición oral como en la literatura *stricto sensu*. Hablar por eso de género quizá sería excesivo. José Manterola, en una sección que dedica en su *Cancionero Vasco* a este tipo de composiciones y en la que incluye las dos traducciones de Iturriaga, trae algunos ejemplos que considera representativos de este tipo de poesía. Así, están compuestos en zorcicos menores el poema *Laborariaren dohatsutasuna* de Martin Guilbeau (médico de San Juan de Luz interesado por la literatura vasca y laureado en los concursos de Abbadie)³⁹, o el titulado *Artzaingoa*, del pintoresco Joanes Berjes (pastor de Sara que, según el propio Manterola⁴⁰, no sabía leer ni escribir), están compuestos en zorcicos menores. Esto no es, desde luego, una prueba irrefutable de que todas las canciones de temática pastoril estén siempre en zorcicos menores. Ni lo demuestran ni es necesario que lo hagan: es, y con esto sobra, un indicio de algo que existe de hecho. Lo único que prueban, y lo único que interesa que prueben, es que hay una tradición, más o menos fuerte, en virtud de la cual este tipo de poemas puede, al menos, componerse en *zortziko txikia*. Y que, por tanto, en su deseo de aclimatar en el País las dos églogas de Virgilio, ha acertado plenamente al elegir este metro.

Claro que Iturriaga, al hacer esto así, no está siendo fiel al texto que traduce. El género bucólico, tal y como lo entiende Virgilio, no es precisamente popular. No es necesario recordar que Virgilio lo importa directamente de la literatura griega helenística, más concretamente de Teócrito, prototipo de poeta ahito de civilización y procla-

(38) Manterola, J., *Cancionero Vasco*, S. iii, San Sebastián, Antonio Baroja, 1880, p. 137.

(39) Tomo el dato de Villasante, L., *Historia de la literatura vasca*, Burgos, Aránzazu, 1979 (1.ª ed., 1961), p. 200.

(40) Manterola, J., *op. cit.*, pp. 181 s. La sección de poesía pastoril a que hago referencia está en S. iii, pp. 135-197.

mador, de forma muy poco popular, de las bondades del pastoreo. En fin, es ocioso insistir en que el género bucólico que cultiva Virgilio no es popular, si por tal se entiende, por ejemplo (y aunque con esto convierta el razonamiento en un círculo vicioso) lo que hace Iturriaga. En resumen, Iturriaga no ha sido fiel en su traducción y, probablemente, tampoco ha sido ése su propósito.

Siguiendo las clasificaciones de Holmes y Kochol, las traducciones de Iturriaga habría que clasificarlas como de sustitución analógica, añadiendo que el traductor no comprendió bien el original. Así se explicaría la falta de analogía, de equivalencia funcional, entre ambos textos. Esto no tiene porqué ser así necesariamente, y es una prueba más, como se verá a continuación, de la falta de precisión de las clasificaciones mencionadas. Quizá lo que Iturriaga intenta, y creo que consigue, es hacer un *remake*, una refección del original que, con la apariencia de una traducción, no lo es.

La opinión de Manterola es orientativa:

El Sr. Iturriaga ha tenido la fortuna de dar en sus versiones con el suspirado justo medio, quitándoles la aridez y aun la oscuridad de que generalmente adolecen las traducciones literales, demasiado apegadas al texto, y huyendo del extremo contrario, no menos peligroso, de que éste no se dé a conocer sino como una mera imitación, con todos los defectos de tal, y sin ninguno de los primores del original, como acontece en muchas de las versiones que se han hecho a casi todas las lenguas de las obras de Virgilio y de otros escritores clásicos⁴¹.

En fin, quizá podría decirse que lo que ha hecho Iturriaga se acerca a una especie de *tertium quid* que estaría entre la traducción de forma analógica de sustitución y la forma que Holmes llamaba *extraneous form*.

Para apreciar debidamente las traducciones de Nicolás Ormaechea, es necesario tener en cuenta sus ideas sobre la métrica vasca.

Ormaechea considera que lo genuinamente vasco es el uso de grupos silábicos más o menos semejantes en longitud y con cierta cadencia acentual que, a decir verdad, no explica con suficiente claridad. Rechaza, pues, el cómputo silábico y, por supuesto, la rima, como elementos rítmicos propios de la poesía vasca⁴².

A pesar de tener estas ideas y de exponerlas públicamente, en sus poemas y, lo que aquí más interesa, en sus traducciones en verso, uti-

(41) Manterola, J., *op. cit.*, S., iii, p. 136.

(42) Los trabajos más importantes de Ormaechea sobre métrica vasca son los que cito a continuación. «Acento vasco», in *RIEV*, 9 (1918), pp. 1-15 (que, dicho sea de paso, contiene una magnífica traducción en verso del *meum est propositum* goliárdico); «Eusko olerkitzaz», in AA.VV., *Lenengo Euskategunetako Itzaldiak*, Bilbao, 1922, pp. 31-41; «Eusko olerki neurritzaz», *ibidem*, pp. 43-53; «La métrica del verso», in AA.VV., «*Orixe*». Omenaldi, San Sebastián, Euskaltzaindia, 1965, pp. 319-321 (se trata de una sátira en cuaderna vía donde expone con suma claridad, a diferencia de los otros trabajos citados, sus opiniones al respecto); más bibliografía puede verse en la obra de Altuna citada en nota 47.

liza el sistema tradicional, es decir, el de líneas con igual número de sílabas con pausas en lugares determinados.

Transcribo a continuación los versos 75 al 88 del libro tercero de las *Geórgicas* de Virgilio ⁴³.

Continuo pecoris generosi pullus in arvis
 Altus ingreditur, et mollia crura reponit;
 Primus et ire viam, et fluvios tentare minaces
 Audet, et ignoto sese committere ponti;
 Nec vanos horret strepitus. Illi ardua cervix,
 Argutumque caput, brevis alvus, obesaque terga;
 Luxuriatque toris animosum pectus. Honesti
 Spadices, glaucique; color deterrimus albis,
 Et gilvo. Tum, si qua sonum procul arma dedere,
 Stare loco nescit; micat auribus, et tremit artus;
 Conlectumque fremens volvit sub naribus ignem,
 Densa iuba; et dextro iactata recumbit in armo.
 At duplex agitur per lumbos spina; cavatque
 Tellurem et solido graviter sonat ungula cornu.

El libro tercero de las *Geórgicas* trata del ganado, especialmente del ganado mayor. Comienza con una invocación a Pales, diosa de los ganados, y otras divinidades del mismo tipo. Continúa hablando de la originalidad del asunto y de la gloria que le reportará. Nombra a Mecenas al tiempo que se va centrando en el tema y hacia el verso 60 comienza ya con unas consideraciones sobre la edad adecuada para la reproducción, la época del año, etc. Trata entonces de la necesidad de seleccionar los ejemplares mejores. Es aquí donde debe insertarse el texto que traduce Ormaechea: describe los animales más a propósito para la tarea y enumera sus rasgos más característicos. Su traducción es ésta.

Bela zaldi gazte yatorra, alorretan
 barrena sartzen da; belaunburu biak
 bilduaz bidean aurea dioa.
 Ugaldea aztalkan bizkor igaro nai,
 baitare biderik ez dun itxasoa.
 Ez du zalapartak izutzen; lepoa
 zuti, burua arin, sabelmei, bizkarzu,
 lepape mardula nabarmen. Gorri ta
 urdintsu diranak ederrenak dira;
 baño ori-zuriak itsusi motelak.
 Guda-adarrak urru otsegin dunean,
 egonarririk ez, ta belarri-ikara,
 zain-ikara dabil. Sudupilletako
 sua ba darabil sudurrots egiñez.
 Lepalde eskuikora dario illepil
 arroa; askatxuloz bi-erdi bizkarra;
 azkazal-kozkorrez urratzen du lurra.

Como queda dicho, la teoría métrica que Ormaechea propugna se

(43) Para la procedencia del texto, véase nota 37.

halla en contradicción con su propia práctica. En esta traducción, cada verso tiene siempre doce sílabas, con una pausa medial que lo divide en dos hemistiquios de seis sílabas cada uno. La pausa se mantiene siempre. Los hemistiquios no coinciden normalmente con grupos sintácticos, evitando así el sonsonete que tan poco le gusta a Ormaechea, y que tan poco adecuado sería a un tipo de verso como el hexámetro. No hay, y ahora sí se muestra consecuente con su teoría, el menor asomo de rima.

Respecto de las licencias, sobre todo la sinalefa (suponiendo que sea tal licencia, lo que todavía está por ver⁴⁴), hay algo que ya en esta época, es decir, ya en época de Ormaechea, hay que tener en cuenta. Arana Goiri, en un libro titulado *Lecciones de ortografía del euskera bizkaino*⁴⁵, prescribía el uso obligatorio de la sinalefa en dos casos, a saber, cuando una palabra termina con la misma vocal con la que empieza la siguiente y cuando las dos vocales, la final de la primera palabra y la primera de la segunda, en este orden, son capaces de constituir diptongo en el habla normal. Así, hacer sinalefa fuera de estos dos casos o no hacerla en estos mismos se considera una infracción de las normas prosódicas. Admite cuatro excepciones a las dos leyes formuladas (tomando como norma el habla coloquial, con sus contracciones, etc.) que no parece necesario enumerar. (Por lo demás, también Oihenart hacía obligatoria la práctica de la sinalefa, que él llamaba *élision*, yendo más allá que Arana Goiri).

Estas leyes, como señala J. M. Leizaola⁴⁶, no se cumplen en la poesía vasca: son una propuesta original de Arana, si se pasa por alto el precedente de Oihenart. En la tradición poética no hay norma fija: podemos encontrar ejemplos lo mismo a favor como en contra de las leyes de Arana. Pero esto no importa. Lo que sí importa es que a partir de Arana, el cumplimiento o no de estas leyes puede indicar (aunque no de forma indefectible) una afinidad ideológica con éste, en el sentido más laxo que se quiera. Tan es así que Leizaola ha podido afirmar que los poetas de este siglo se dividen en dos escuelas: la de aquellos que observan las reglas de Arana, y la que rechaza sistemáticamente toda sinalefa. Altuna⁴⁷ admite esta apreciación

a condición de que se admita una tercera, que Leizaola silencia, y que es, según nuestras apreciaciones, la más difundida: la que ni sigue las reglas de Arana Goiri ni rechaza toda sinalefa, sino que la practica o no con entera libertad más allá de toda norma.

El hecho es que Leizaola incluye a Ormaechea en la segunda de estas escuelas, es decir, en la que rechaza las sinalefas. Analizando el

(44) Para esto puede verse el atinado artículo de Mariner, S., «Sinalefa, elisión y licencia métrica», in *RSEL*, 4 (1974), pp. 293-299.

(45) Ahora en *Obras completas de Arana-Goiritar Sabin*, San Sebastián, Sendoa, 1980, iii, pp. 810-982, y sobre esto concretamente pp. 925-930.

(46) Leizaola, J. M., *La crónica en la poesía popular vasca*, Buenos Aires, Ekin, 1961, p. 163.

(47) Altuna, F. M., *Versificación de Dechepare. Métrica y pronunciación*, Bilbao, Mensajero, 1979, p. 93.

texto de Ormaechea que he copiado más arriba, parece sin embargo que habría que incluirle en ese tercer grupo de que habla Altuna.

Volviendo, tras este pequeño excursus, a la traducción del fragmento de las *Geórgicas*, queda por decir que estos versos de estructura 6/6 repetidos *katà stichon* no son, indudablemente, populares, pero tampoco puede decirse que carezcan de tradición. Ya Oihenart los utiliza, por ejemplo, en su *Maitenaren gal-kexua*, de donde copio estos dos versos:

Ikus, jendu hunak, ikus ene pena,
altxatzen darote nik nuen maitena⁴⁸.

También se encuentra en la poesía de tradición y transmisión oral. Así por ejemplo Gracián Adema «Zalduby» (1828-1907), poeta inserto en una tradición de cantores, autor de poesías religiosas, fábulas, etc., tiene también poemas compuestos en este metro. Lo mismo cabe decir de Enbeita, un poeta que pasaba por bertsolari. Onaindía cita⁴⁹ un canto vizcaíno de iglesia en este mismo metro.

Agur, Izar eder, Birjiña maitia;
Agur, Ama gozo zeruko atia,
Lotuak askatu, itsuak argitu
on guztiak emon, gatx guztiak kendu.

Sin embargo, no creo que sea un tipo de metro que se identifique inmediatamente con cantos populares. (Además, en el caso de Ormaechea, están los encabalgamientos que, desde luego, no son nada «populares»: *alorretan // barrena, belaunburu biak // bilduaz, lepoa // zuti, Gorri ta // urdintsu*, etc.). El metro, de hecho, es muy utilizado por los *olerkaris*, sobre todo por Urquiaga y Aguirre, que se sirven de él con auténtica profusión. Más adelante lo usará también Zaitegui. Respecto al uso que de este metro hace Lizardi, hay que tener también en cuenta el siguiente problema: no conocemos la cronología exacta de sus poemas y, por otra parte, Ormaechea y Lizardi fueron amigos personales, y de edad parecida (Ormaechea era ocho años mayor). Parece, además, que las ideas de Ormaechea sobre poesía pesaron bastante en Lizardi. No me atrevo, por todo esto, a postular influencias directas y concretas, como puede ser la de atribuir a uno de los dos el haber tomado del otro un metro determinado.

Lo que importa es que el metro de estructura 6/6 es muy frecuente en los poetas cultistas, como son estos que vengo citando.

Copio a continuación unos pocos versos de un poema de Lizardi compuestos en este mismo metro, para que se perciba la semejanza rítmica. Se trata de un poema de 1930, por tanto (al menos en este caso concreto) muy posterior a la traducción de Ormaechea. El título es *Agur!*, y está en el libro *Biotz-Begietan*⁵⁰.

(48) Apud Leizaola, J. M., *op. cit.*, p. 148.

(49) Onaindía, S., *Gure bertsolariak*, Bilbao, 1964, p. 103.

(50) Lizardi, X., *Olerkiak*, San Sebastián, Erein, 1984, p. 113.

Adiskide kuttun, lagun zorigabe,
 azpildu-gabeko biotzaren yabe,
 onerako zabal, ederrak su-bera:
 atorkit, Onuzki, gaur oroimenera!

La semejanza es notable. Sin embargo, tanto en los versos de Oihenart citados como en el canto eclesiástico y en este mismo ejemplo de Lizardi, los hemistiquios coinciden siempre con grupos sintácticos muy bien definidos. Lo contrario de lo que sucedía, como ya notaba, en la traducción de Ormaechea. Es curioso (y significativo, como se verá) que en un poema original de Ormaechea, *Iainkoagan bat*, compuesto también en este mismo metro, los grupos sintácticos coinciden con los hemistiquios⁵¹.

Bil nadin barnera, mintzo bat entzuki,
 argi bat izetuz, bihotza landuki,
 Leze-barne huntan zer dut ikusgarri?

Bost aldiz nerera mintzo ozenak io du!
 ni berriz etxetik hurrun nabilazu!
 Ate-ioka norbait. Erantzuna... «Bego».

Se ve, pues, que el ritmo es bastante diferente del de la traducción de Virgilio. Esto, junto al hecho de que en los demás ejemplos que he consultado se dé el mismo fenómeno, hace pensar que la falta de paralelismo entre las unidades suprasegmentales y las segmentales sea algo buscado en la traducción del fragmento de Virgilio.

En fin, no creo que la forma de esta traducción se pueda calificar como de sustitución analógica. En primer lugar porque el metro de estructura 6/6 repetido estíquicamente no está identificado con ningún tipo de poesía determinado. Es en todo caso más adelante, durante los años treinta, cuando este metro es utilizado en cierto tipo de poesía con unas características, ahora sí, bien diferenciadas. En segundo lugar, porque en un caso como éste sería imposible una sustitución analógica, ya que no hay un género semejante en la literatura vasca.

Estamos ante un claro ejemplo de traducción de forma mimética, si bien con unas peculiaridades que, una vez más, nos obligan a dejar un poco de lado las clasificaciones que se vienen utilizando. Creo que Ormaechea ha utilizado un metro ya existente en la tradición poética vasca, pero que no estaba marcado como propio de un tipo determinado de poesía (como podía estarlo, y en alto grado, el zorcico menor en el caso de Iturriaga), y le ha dado un uso muy especial, aunque discreto: se trata de la falta de coincidencia entre grupos sintácticos y hemistiquios, que hace que los versos fluyan elegantemente sin mostrar un ritmo excesivamente machacón, imitando ese movimiento sutil que Raven atribuía a los hexámetros latinos.

(51) Ormaechea, N., *Barne-Muiñetan*, Zarauz, Itxaropena, 1934, pp. 124-139.

Parece, pues, una solución acertada. Es cierto que haría falta traducir los cuatro libros de las *Geórgicas* para comprobar si realmente los versos eran adecuados para obras de esta extensión.

Las opiniones que tanto Ibinagabeitia como Onaindía han emitido sobre esta traducción no me parecen muy razonables. Ambos coinciden en que el ritmo de la traducción de Ormaechea refleja a la perfección la escena que Virgilio describe con sus versos. Ibinagabeitia⁵² afirma lo siguiente:

Zati ontan ain zuzen, lateraz baino nabermenago ageri da adieraz-musika ori «Orixe»-ren euskal-bertsoetan; onatx bat: «Sudupilletako / sua badarabil sudurrots egíñez»; eta areago azkeneko bertsoan: «Azkazal kozkorrez urratzen du lurra». Baldin alako asmorik Bergilik izan bazuen bere latinean, egoki eman digu euskeraz itzultzaile bikaiñak, trebetasun aundiena erakutsirik zintzotasunarekin baitean.

Ibinagabeitia no está seguro de que Virgilio tuviera esas intenciones, y de hecho el metro no indica nada al respecto, pues no hay una especial abundancia de pies dactílicos. Por lo demás, que Ormaechea haya reflejado mejor que Virgilio el ritmo de la escena (?) descrita, es algo muy discutible. Particularmente, no me parece que la escena sea animada: hay más bien una cierta tensión, cierto nerviosismo en los movimientos del caballo, pero ningún elemento que implique un ritmo muy marcado.

Onaindía, por su parte, se limita a parafrasear la opinión del propio Ormaechea:

Amabinako auek oso ariñak dirudite, baiño auek ere egiz edo idurituz lau indarmintzara edo azentu indardun ditute bertso bakoitzean, irugarren silabaka banatuak. Edo azentu indardurik ematen ez bazaie ere, dutelazko iduritua kentzea ez da erraz. Zaldien laugaña gogoratzen dute⁵³.

El acento, yo al menos, no lo percibo. En cualquier caso, dice lo mismo que Ibinagabeitia, por lo que me parece igualmente discutible.

A pesar del acierto que en mi opinión supone el uso de este metro y de este modo a que me he referido más arriba, resulta chocante que Ormaechea, tan partidario en teoría de prescindir del sistema de sílabas contadas, propugne para el hexámetro un metro con número fijo de sílabas por verso. En la tradición castellana creo que no ha habido un solo teórico que haya propuesto esta solución a la adaptación del hexámetro, es decir, la de sustituirlo por versos de un número determinado de sílabas. Lo que sí ocurre⁵⁴ es que el sistema de adaptación por yuxtaposición de que habla Pejenaute termina casi

(52) Ibinagabeitia, A., «Orixe» euskeratzalle», in AA.VV., «Orixe». Omenaldi, San Sebastián, Euskaltzaindia, 1965, pp. 87-117, p. 100.

(53) Ormaechea, N., «Eusko olerki neurritzaz», in AA.VV., *Lenengo euskalegunetako itzaldiak*, Bilbao, Euskaltzaindia, 1922, pp. 43-53, apud Onaindía, S., *op. cit.*, pp. 103 s.

(54) Pejenaute, F., «La adaptación de los metros clásicos en castellano», in *EClás.*, 15 (1971), pp. 213-234, pp. 222 s.

siempre en ello (aproximadamente en un 50 % de los casos, lo que tampoco es tanto) pero no se postula como teoría. Amado Nervo se sirve de versos compuestos de dos grupos de seis y nueve sílabas cada uno, y parece que es el único caso de los muchos que citan Pejenaute y Huidobro⁵⁵. La opinión de Huidobro sobre este sistema de adaptación tan peculiar (en comparación con los que se han propuesto) es bastante negativa. El caso vasco, sin lugar a dudas, es muy diferente, pero no deja de ser curioso que sea Ormaechea quien proponga un sistema silábico para un caso tan poco adecuado como éste.

Por otra parte, en las conferencias pronunciadas en 1922 y que he citado más arriba⁵⁶, afirmaba que los versos de doce sílabas (es decir, los que utiliza para traducir el fragmento de Virgilio) eran los más adecuados para traducir asclepiadeos latinos. Sin embargo, lo que aquí traduce son hexámetros, y no hay que olvidar que se trata de traducciones de forma mimética.

A pesar de todo esto, creo que Ormaechea ha entendido bien el ritmo del hexámetro latino y las condiciones que debe cumplir un metro que pretenda sustituirlo. Además, ha encontrado la forma adecuada. Sólo resta, como decía, probarla en la traducción de un poema largo.

Sería conveniente, llegados a este punto, hacer un balance de lo que han sido las traducciones de poemas compuestos en hexámetros.

Los trabajos de Iturriaga no son lo que se suele calificar habitualmente como *tour de force*. Quizá sea la única traducción rítmica de los clásicos que no lo es. Sin embargo, reúne unas características que la hacen inadecuadas para tomarla como modelo para otras traducciones de poemas latinos en hexámetros. Su solución, como queda ya dicho, está condicionada por las intenciones con que tradujo los textos. En fin, es algo tan peculiar, tan individualizado, que no puede ser una solución global a la adaptación del hexámetro, lo cual, por otra parte, no parece posible en ningún caso.

La propuesta de Ormaechea, en cambio, ofrece más posibilidades que la de Iturriaga. Como vengo señalando con insistencia, una de las principales dificultades que ofrece la traducción de hexámetros es la necesidad de que el ritmo que los sustituye sea lo suficientemente elástico, por decirlo de algún modo, como para soportar largas tiradas sin que resulte monótono. La solución que ofrece Ormaechea, esos versos de estructura 6/6 en los que los grupos sintácticos casi nunca coinciden con las unidades métricas, me parece especialmente acertada. Ciertamente que no traduce más de catorce versos, pero creo que el tipo de metro reúne las características necesarias para traducir poemas lar-

(55) Huidobro, E., «El ritmo latino en la poesía española», in *Boletín de la Real Academia Española*, 37 (1957), pp. 419-468; 38, pp. 1-58, 93-116, 265-291, 435-449; 40 (1960), pp. 87-133, 265-321. Aquí, 38, pp. 445 ss.

(56) Me refiero a «Eusko olerkitzaz», *LEI*, Bilbao, Euskaltzaindia, 1922, pp. 31-41, y «Eusko olerki neurritzaz», *ibidem*, pp. 43-53.

gos. El único inconveniente parece la brevedad de la línea, pero no tiene tampoco gran importancia.

Evidentemente, juegan también aquí otros factores, como el género que se traduce y la función que se pretenda asignar a la traducción. Pero es indudable que la traducción de Ormaechea es mucho más aséptica, menos marcada, que la de Iturriaga. En una palabra, el sistema que propone Ormaechea (ya que un *tour de force* como éste equivale a una declaración programática) es una posibilidad que no puede dejar de tenerse en cuenta⁵⁷.

2. Dícticos elegíacos

Los únicos poemas compuestos en dícticos elegíacos latinos que se han traducido rítmicamente al euskara son diez epigramas de Marcial. Se trata de i, 16, 33, 47, 91; iii, 9; iv, 41; v, 47; vi, 52, 60; xi, 64⁵⁸.

La traducción es de Juan Angel Echebarría, y está editada en un pequeño librito de 15 páginas titulado *Martialen ziri-bertsoak, Etxebarriatar Juan Anjelek lateratik euskeratuta*⁵⁹. Ocho de las quince páginas de que consta el libro contienen la introducción, que Echebarría titula «Martial olerkaria», en la que trata sobre la personalidad de Marcial, su obra, el género epigramático, etc. Hace también algunas referencias a la falta de imitadores de Marcial en la literatura vasca, si bien cita a poetas que se podría considerar que están en su misma línea, al menos por algunas de sus composiciones: Eusebio María de Azkue, Lontzi, Arrese, Serafín Baroja. Compara también las poesías de Marcial con las composiciones de los bertsoaris.

El texto vasco está siempre acompañado del original latino a que corresponde⁶⁰.

Un díctico elegíaco es la combinación de un hexámetro y un pentámetro. Normalmente, el díctico elegíaco es una entidad con significado completo: es frecuente que el sentido de la frase salte, por así decir, del hexámetro al pentámetro, pero casi nunca hay encabalgamiento del pentámetro con el hexámetro del díctico siguiente. Esto hace, al parecer, que los dícticos no sean adecuados para la narración discursiva, como sí son, y en alto grado, los hexámetros.

Respecto de su uso, hay que decir que, aunque es introducido en Roma casi al mismo tiempo que el hexámetro, no adquiere impor-

(57) Lecuona («La métrica vasca», conferencia pronunciada en el Seminario Diocesano de Vitoria en la apertura del curso 1918-1919, apud Lecuona, M., ««Orixe»ren metrika», in AA.VV., «Orixe». *Omenaldi*, San Sebastián, Euskaltzaindia, 1965, pp. 209-234, p. 209) dice que el verso más parecido al hexámetro latino es el de quince sílabas utilizado por Arrese Beitia en sus elegías. El ejemplo que él mismo pone es éste: Urten zaitze nere agotik suzko boladak

Pero Ormaechea no estaba de acuerdo en esto.

(58) El poema i, 1, que también está entre estas traducciones (es la introducción, titulada *Ad lectorem*) está compuesto en versos falecios, es decir, un tipo que se clasifica entre los metros eólicos. En consecuencia, se tratará en el apartado correspondiente.

(59) Bilbao, Verdes, 1965.

(60) El texto latino es el mismo que el de la edición de H. J. Izaac en la colección de las universidades francesas, y prácticamente igual al de la oxoniense de Lindsay.

tancia hasta Catulo. Se utiliza sobre todo en la elegía, de donde toma el nombre, y también, como es el caso, en el epigrama.

Los epigramas en general y en particular los de Marcial, se caracterizan por su mordacidad y su carácter satírico. Esto no siempre es así, pero sí con mucha frecuencia. Habitualmente son composiciones muy breves, cargadas de ironía y con una estructura muy parecida a la del chiste: la importancia del último o últimos versos es capital. Por tanto, su semejanza con las composiciones de los bertsoaris (la comparación resulta inevitable) es llamativa.

De los diez epigramas que Echebarría traduce, cinco los vierte en metros que se basan en miembros pentasílabos. Se trata de i, 91; iii, 9; iv, 41; v, 47 y vi, 60. Todos ellos, salvo v, 47, están formados por líneas de diez sílabas, con pausa medial obligatoria que divide cada verso en dos hemistiquios. La rima no es igual en todos ellos, pero no falta en ninguno.

Los metros formados por miembros de cinco sílabas son bastante frecuentes en las poesías de tipo popular. El *zortziko nagusia* mismo puede interpretarse de este modo. Sin embargo, tampoco es un tipo de metro ausente de la poesía culta. Ormaechea, «Lauxeta», «Jautarkol», incluso Oihenart lo utilizan ⁶¹.

Pero esto no prueba nada. Lo único que puede decirse con seguridad es que no están claramente marcados, es decir, no se asocian necesariamente a un tipo de poesía determinado.

Un ejemplo puede aclarar algo lo dicho.

Laudat, amat, cantat nostros mea Roma libellos,
meque sinus omnes, me manus omnis habet,
Ecce rubet quidam, pallet, stupet, oscitat, odit.
Hoc volo: nunc nobis carmina nostra placent.

Erroman danak nire idazkiak
goratu, maite ta abesten dabez.
Esku ta sakel guzti-guztiak
or narabille, urian, maitez.

Urlia gorri, zuri ta arri
egiñik ei da; ta arrausi egin,
gorrotoarren. Auxe pozgarri!
Orain neurtitzak ditut atsegin.

Y otro, de un tono completamente distinto.

Numquam se cenasse domi Philo iurat, et hoc est:
non cenat, quotiens nemo vocavit eum.

Philok diñosku
ez daula ifioiz
bere etxean
apaldu; egiz:

(61) Me refiero, claro está, al uso de miembros de cinco sílabas que no vayan combinados con líneas de más o menos sílabas.

Sekulan ez dau
 jan aparirik,
 inork berera
 ots-egin ezik.

Lo primero que se nota es la falta de correspondencia entre los grupos sintácticos y los hemistiquios pentasílabos. Esto no sucede en el segundo ejemplo (v, 47) porque no hay versos decasílabos, pero pasa algo equivalente: hay pausas fuertes en medio de los versos. Exactamente lo que sucedía con la traducción de Ormaechea del fragmento de las *Geórgicas*. Pero lo que allí era un acierto aquí, en mi opinión, es un error. Se ha hablado ya de las particularidades del hexámetro y de lo que suponía el que los poemas en cuestión fueran largas tiradas de versos. Aquí, por el contrario, lo que se necesita es contendencia, versos redondos, si se permite el símil.

Lo curioso es que existe una tradición epigramática en la literatura vasca con características bastante similares a la de la literatura latina. Merece la pena citar algunos casos. Eusebio M.ª de Azkue, a quien el propio Echebarría cita en la introducción al libro, es uno de los cultivadores de este género. Escojo dos epigramas compuestos en un metro con miembros pentasílabos, muy próximo a los que ha utilizado Echebarría⁶². El primero de ellos se titula *Mundua, gizonak eta andrak*:

Andrak galduta dauke mundua
 Eta gizonak andren burua:
 Alan galduta dagoz gizonak
 Mundu ta gonak.

El otro se titula *Chanton gorra*, más próximo al tono de Marcial que el anterior.

Errijan dago gizona gorra
 Eta kalian ibilten zorra;
 Zein garizuman ez da aspertuten
 Sermoi entsuten.

Parece que la diferencia entre el ritmo de unos y otros, con ser el metro tan parecido, es notable.

Una de las traducciones de Echebarría está compuesta en *zortziko nagusia* (i, 33). Este metro se ha utilizado también en poemas de tipo epigramático. En el capítulo «Ziri-bertsoak» de *Parnasorako bidea*, Azkue tiene un poema titulado *Mediku bildurtia*⁶³ que también está en zorcicos mayores. Serafín Baroja, igualmente, tiene dos epigramas (de los cuatro que le publicó Manterola)⁶⁴ compuestos en zorcicos

(62) Los publicará por primera vez José Manterola en su *Cancionero Vasco*, S. iii, San Sebastián, A. Baroja, 1880, pp. 242-251. Posteriormente fueron editados por Resurrección María de Azkue en *Parnasorako bidea*, pp. 262-268 con cambios sustanciales. Por eso los tomo de Manterola directamente.

(63) No aparece en la sección citada del *Cancionero*.

(64) Manterola, *op. cit.*, S. iii, pp. 249-251.

mayores. Copio, a modo de ejemplo, uno de ellos, titulado *Mediku baten ateraldia*. Además, tiene bastante gracia.

Conke esan beza, mediku jauna,
 ¿Asmatu nuen, ez da ala,
 Nere alaben tristetasuna,
 Amore kontuba zala?
 ¡Ain da gaisoa inusentia!
 Usakume bat bezala,
 Malizi gabe; seguru nago
 Mutill koskorren bat dala.
 — Doña Leocadi: conforme nago:
 Andre jakintsurik ez da
 Españiatik Alemanira
 Berori lenbizi ez bada.
 Bañon ote dan mutill koskorra
 Edo alaba ote da,
 Egin artian, berorrek ezin
 Jakin lezaken gauza da.

Así pues, el tipo de metro está bien escogido, pues tiene una innegable tradición dentro de estos *ziri-bertsoak*, aunque su uso, la realización de su estructura, por decirlo en términos de métrica estructural, quizá no sea la más adecuada.

Otra de las traducciones de Echebarría, i, 16 está igualmente en *zortziko txikia*⁶⁵. También en este caso la elección es acertada: los autores de epigramas los han usado abundantemente. De los dieciséis *ziri-bertsoak* que E. M.ª Azkue publica en *Parnasorako bidea*, nada menos que seis están compuestos en este metro.

Dos de los epigramas de Marcial, vi, 52 y xi, 64, los ha traducido Echebarría en metros basados en miembros hexasílabos. El vi, 52 está traducido en tres estrofas de cuatro versos cada una, teniendo cada uno la estructura 6/6, con rima abab. El xi, 64 tiene ocho versos hexasílabos, distribuidos en dos estrofas, la primera de las cuales tiene la rima abab y la segunda tiene los versos pares con rima y libres los impares. No es necesario decir que estos metros carecen de tradición en la literatura epigramática vasca. Sin embargo su elección no es, ni mucho menos, descabellada: como se ha visto más arriba, su uso en composiciones populares es relativamente frecuente.

Por último, queda por nombrar la traducción del epigrama i, 47. Sinceramente, no sé cómo debe medirse. Lo transcribo porque, además, tiene su gracia.

Nuper erat medicus, nunc est vispillo Diaulus:
 quod vispillo facit, fecerat et medicus,

Diaulo osagille zan oin illobigin.
 Sendagin zala ta orain dagi bardin.

(65) Tengo dudas sobre si se trata de un zorcico menor o de versos de estructura 7/7 repetidos estíquicamente. Este último metro también tiene cierta tradición en la literatura epigramática vasca. En cualquier caso, no tiene demasiado interés.

En general, hay que decir que es un acierto el que Echebarría haya escogido, en la mayor parte de los casos, metros con cierta tradición en el género que, dentro de la literatura vasca, más características en común tiene con los epigramas latinos. Parece, pues, que apunta hacia una traducción de forma analógica de sustitución. Un punto negro sea quizá la falta de rigor en el cumplimiento de las leyes del metro y, por consiguiente, del ritmo.

Una cosa que no comprendo (y que, como se verá, no es exclusivo de Echebarría) es por qué cambia de metro en la traducción de cada epigrama. Siendo todos los epigramas, como de hecho son, poemas de un mismo género y de unas características semejantes, y siendo la labor del traductor el reflejar, dentro de sus posibilidades, todos y cada uno de los rasgos del texto original, no veo porqué unos epigramas deben ir traducidos en un metro y otros en otro. Parece que hubiera sido más acertado escoger un metro más o menos dúctil, con tradición en este tipo de composiciones, y verter en él todos los epigramas de Marcial. Es de suponer que el motivo de la variedad ha sido precisamente el evitar la monotonía. Esta no es, ni hasta ahora ha sido, prerrogativa del traductor.

3. Los metros yámbicos

Nicolás Ormaechea, una vez más, Joaquín Zaitegui y Juan Angel Echebarría han sido los que han traducido rítmicamente poemas latinos clásicos compuestos en alguno de los distintos tipos de metros yámbicos.

En el año 1945, Ormaechea publica en el periódico *Euzko Deya* de París, la traducción de los dos primeros himnos del *Cathermerinon*, del poeta cristiano Aurelio Prudencio Clemente⁶⁶. La traducción del primer himno (*Hymnus ad galli cantum*) se titula *Ollaritean*, y la del segundo (el *Hymnus matutinus*), *Goizeroko*. Ambas traducciones van encabezadas por el epígrafe «Euzkotar kristau zarrenak otoiizean», y precedidas de un breve texto firmado por L' tar J., que sin lugar a dudas son las iniciales de Leizaolatar Josu Mirena. Cuenta Leizaola que casualmente estaba el año anterior (es decir, el año 1944, que es la fecha que pone Ormaechea al pie de las traducciones, junto a su nombre y el de Bétharram, donde estaba en aquella época) leyendo a Prudencio y, puesto que se trata, dice Leizaola, del primer cristiano vasco, se le ocurrió pedirle a Ormaechea que lo tradujera al euskara⁶⁷. Entusiasmado, dice además que el metro en que las ha compuesto está inventado por el propio Ormaechea, extremo éste sobre el que habrá que volver más abajo.

Otro texto de Ormaechea que es preciso tratar en este apartado

(66) *Euzko Deya*, x, n. 208 (15-ii-1945), pp. 11 s.

(67) Sobre el lugar de nacimiento de Prudencio y las hipótesis que ha habido al respecto, puede verse, por tratarse de alguien especialmente próximo a lo vasco, Webster, W., «Prudence et les Basques», in *Bulletin Hispanique*, 1903, julio-septiembre, T.V., n. 3, pp. 231-248.

dedicado a los metros yámbicos, es la traducción del *Beatus ille* horaciano. Se publicó por primera vez en *Jesusen Biotzaren Deya*⁶⁸. Recientemente ha vuelto a aparecer en Ormaechea, N., «Orixe», *Euskaldunak. Poema eta olerki guziak*⁶⁹.

Por lo que se refiere a Zaitegui, en su libro de poemas titulado *Goldaketan*, publicado en México DF en 1946, incluye, a modo de apéndice, unas cuantas traducciones de algunos poemas de Horacio⁷⁰. Uno de éstos es el epodo séptimo, que debe también tratarse en esta sección.

Sobre Joaquín Zaitegui conviene recordar que pertenece, según I. Sarasola⁷¹, al grupo de los *olerkaris* y que, además de libros de poemas originales, es autor de cuidadas y ciclópeas traducciones de clásicos latinos y, sobre todo, griegos, como las de las obras completas de Platón y de Sófocles.

En fin, entran también en este apartado las traducciones que Echebarría ha realizado de algunas fábulas de Fedro⁷².

Los metros yámbicos, y paso a hacer la obligada referencia al sistema métrico de los originales, pueden ser, como el plural indica, de distinto tipo. Tienen en común el estar todos ellos contruidos sobre el pie yámbico, a saber \cup —. Sobre los metros yámbicos en general o, mejor dicho, sobre los yambo-trocaicos, se suele decir, desde Aristóteles, que son los que más se aproximan a la lengua coloquial. Paul Maas dice al respecto lo siguiente⁷³:

When Aristotle calls the iambic metre *málista lektikón* (*Poetics* 1449 a 24; *Rhetoric* 1408 b 33), this is because it is used in the dialogue of comedy. It is true that a comic trimeter is more likely than any other kind of line to be uttered in the course of ordinary speech; but this is not because it is iambic, but because the laws that govern it allow so many licences. A correct tragic trimeter occurs by accident far less frequently. True, it occurs more often than a tetrameter or a hexameter; but this is because its laws allow more freedom, and above all because it is a shorter line than these.

En cualquier caso, se trata de un metro identificado como próximo al habla ordinaria.

El senario yámbico latino (cuyas características no merece la pena detallar) puede ser de dos tipos diferentes. Uno de ellos es el

(68) «Nekazaritza», in *Jesusen Biotzaren Deya*, 1919, p. 252.

(69) San Sebastián, Añamendi, 1972, pp. 596 ss.

(70) Abarca desde la p. 203 a 215, y tiene una introducción en la que explica brevemente los motivos que le han inducido a traducir esos poemas, y donde habla de la figura de Horacio en la literatura latina y universal.

(71) Sarasola, I., *Historia social de la literatura vasca*, Barcelona, Akal, 1976 (1.ª ed., en euskara, 1971), p. 155.

(72) Etxebarria, J. A., *Phedroren Alegiak. Lateratik euskeratuta*, Bilbao, Verdes, 1965; *Phedroren Alegiak ii*, Bilbao, S. Antongo Katekesia, 1966; *Phedroren Alegiak iii*, Bilbao, S. Antongo Katekesia, 1966. Son tres pequeños volúmenes de 28, 32 y 30 páginas respectivamente. El texto vasco va siempre acompañado del original latino. Cada uno lleva una pequeña introducción. Las fábulas que traduce son las siguientes: i, 1 (el *Prologus*), 4, 5, 6, 7, 9, 10, 15, 20, 24, 25, 28, 39; iii, 9, 17, 19; iv, 1, 3, 8, 9, 10, 12, 17, 23; v, 9, 10. Traduce también las siguientes fábulas del *Appendix* o *Fabulae Perottinae*: 7, 12, 16, 20, 21, 22 y *Epilogus*.

(73) Maas, P., *op cit.*, p. 54.

senario latino tradicional, utilizado en la comedia y la tragedia, y que es el que utiliza también Fedro. Es un metro eminentemente popular. El senario a la griega, en cambio, aparece en algunas composiciones de los neotéricos, de Horacio, de Séneca, es decir, es un metro más o menos culto.

El dímetro yámbico está también formado por pies yámbicos, aunque organizados de modo diferente de como lo están en los senarios. En época clásica es muy poco usado en serie. En cambio, sí lo es en combinación con el trímetro yámbico, formando un dístico que se suele conocer como metro epódico, por ser frecuente en este tipo de composiciones. Ambrosio lo introduce definitivamente en la himnología cristiana, y ya es utilizado sistemáticamente por Hilario y Prudencio.

En las combinaciones epódicas a que he hecho referencia es donde se pueden ver ya apuntadas algunas peculiaridades que lo van a caracterizar en el uso que hacen de él Prudencio y otros poetas contemporáneos suyos y posteriores. Ya en Horacio, el grado de isosilabia que alcanzan los metros yámbicos es muy elevado. Con el dímetro yámbico, lógicamente, sucede lo mismo, y cada vez en mayor medida, hasta que se perfila un dímetro de ocho sílabas en las que los acentos se acomodan a los tiempos fuertes del ritmo cuantitativo.

Prudencio es un poeta culto y refinado que construye unos dímeters cuantitativos sin apenas errores. No por esto, sin embargo, el grado de isosilabia es menor. Como digo, no supone ninguna revolución en el uso del metro yámbico (sea cual sea su modalidad), pues ya en Horacio, como se veía, el grado de isosilabia era muy elevado, prácticamente tanto como en Prudencio⁷⁴.

Por otra parte, el dímetro yámbico, como metro yámbico que es, nunca deja de tener cierto carácter popular, y de hecho parece que Prudencio tiende a utilizarlo en composiciones que no son particularmente elevadas, como por ejemplo los dos primeros himnos del *Catherinon*, de los que aquí se trata.

En resumen, tenemos que el dímetro yámbico tiende ya desde la época clásica a la isosilabia (por la ausencia de sustituciones), más concretamente a formar versos de ocho sílabas, y que se asocia, como la mayor parte de los metros yámbicos, con una poesía de carácter más bien popular⁷⁵.

El dístico epódico se compone de un senario yámbico y de un dímetro yámbico. No hay grandes diferencias entre el uso de estos dos metros en los casos recién citados y el uso en el metro epódico. Como ya he señalado, la isosilabia se da en un grado muy elevado. La causa inmediata es, evidentemente, que Horacio evita servirse de la ecua-

(74) Luque Moreno, J., *La versificación de Prudencio*, Granada, Universidad de Granada, 1978. Me sirvo también de los artículos de Mariner citados en notas anteriores y de Rodríguez, I., «Introducción General» a Aurelio Prudencio, *Obras Completas*, edición bilingüe, versión española de Alfonso Ortega, introducción general, comentarios, índices y bibliografía de Isidoro Rodríguez, Madrid, BAC, 1981, pp. 3-87.

(75) En Rodríguez, I., *op. cit.*, p. 43.

ción — = ∪∪ en la estructura del yambo. Según Hierche⁷⁶ el elemento generador del ritmo sigue siendo la cantidad, si bien la sílaba, a través de la estructura verbal, juega un papel muy importante, tanto en la organización de la tensión interna del verso como en la responsión externa.

Sur les 183 trimètres iambiques des 10 premières épodes, 160 ont douze syllabes. Ajoutons que sur les 183 dimètres iambiques correspondants, 178 ont huit syllabes!

Para Hierche, esto se debe a que en la época de Horacio la estructura prosódica del latín favorece a la métrica isosilábica. Es por eso que la métrica de los epodos de Horacio está muy lejos de ser artificial. Es precisamente todo lo contrario, un espejo bastante fiel de la prosodia del latín de la época.

Elle (sc. la métrica de Horacio) fait émerger la syllabe qui, plus tard, servira de pivot pour basculer vers la métrique syllabo-accidentelle des langues romanes⁷⁷.

Sintetizando, los metros epódicos de Horacio tienen un alto grado de isosilabia. Esto, para los oyentes o lectores de la época, se traducían en un sabor popular por partida doble: porque los yambos en general, y los epodos concretamente, son de carácter popular por naturaleza, y por otra parte, porque Horacio, al buscar esta isosilabia, no hace sino alejarse un poco del modelo griego (aunque siga siendo la base del sistema) para acercarse a la prosodia del latín real del momento.

La fábula, comenzando ya con las traducciones de Echebarría, es uno de los géneros literarios más populares de la literatura antigua que ha llegado hasta nosotros. No es casual que el principal representante de la fábula latina, Fedro, provenga de la clase de los esclavos. Para su época, el comienzo del Imperio, el senario yámbico ya había perdido su papel en la literatura culta, siendo sustituido por el trímetro yámbico, es decir, el senario a la griega. Es por esto que Fedro, interesado en aparecer como hombre de ínfima condición social, lo escoge para sus fábulas. Este es, pues, el contexto en que hay que situar la fábula.

Echebarría, como he señalado en la nota 72, traduce en total 31 fábulas. Y vuelve a pasar lo mismo que en las traducciones de los epigramas de Marcial: a pesar de que todas las fábulas están en senarios yámbicos y de que todas son tales fábulas, las traducciones están en distintos metros. Nueve de las 31 están en versos de estructura 7/6 repetidos estéticamente⁷⁸. Prácticamente, podemos considerarlo como un *zortziko*. Sin lugar a dudas, haber escogido este me-

(76) Hierche, H., *Les épodes d'Horace. Art et signification*, Bruxelles, Latomus (Revue d'Études Latines), 1974, p. 69.

(77) *Op. cit.*, p. 12.

(78) Se trata de i, 1, 5, 10, 24, 28, 30; iii, 19; iv, 23; *App.*, 7, 20.

tro para la traducción de las fábulas es un acierto. Se trata de un metro de gran tradición, muy popular y, lo que es más importante, hay gran cantidad de fábulas que se han compuesto en este mismo metro. Precisamente en la sección dedicada a las fábulas del *Cancionero Vasco* de Manterola pueden verse ejemplos abundantes⁷⁹.

Nueve fábulas están traducidas en versos de estructura 6/6, repetidos *katà stichon*⁸⁰. Recuérdese que es el mismo metro que utilizó Ormaechea para traducir los hexámetros de las *Geórgicas* de Virgilio. El resultado es sensiblemente diferente. Ya se ha tratado sobre el carácter no marcado de este metro. En el caso de Ormaechea, decía más arriba, uno de los aciertos era haber evitado que los grupos sintácticos coincidieran con los hemistiquios hexasílabos. Aquí sucede lo mismo, pero lo que antes era virtud me temo que ahora es vicio. Un ejemplo puede resultar ilustrativo⁸¹.

Qui fert malis auxilium, post tempus dolet.
Gelu rigentem quidam colubram sustulit
sinuque fovit, contra se ipse misericors:

Gaiztoai laguntza emoten dautsena
gero damutu oi da. Izotzak gogor
egoan suge bat batek jaso eban
kolkopera, bere kaltez errukior.

Quizá en un poema de este tipo lo apropiado hubiera sido un ritmo más marcado.

Hay siete fábulas que Echebarría traduce en pentasílabos combinados de diversas maneras⁸². De éstas, dos⁸³ tienen versos pentasílabos repetidos estíquicamente y con rima sólo en los pares. El resto tiene versos de estructura 5/6 repetidos también estíquicamente y, por lo general, con rima en los pares. Los grupos pentasílabos, en cualquiera de sus modalidades, son muy frecuentes en la literatura popular. Hay incluso fábulas compuestas originalmente en este metro: Eusebio M.ª de Azkue, por poner un ejemplo ya conocido, tiene una fábula titulada *Saguak eta katua* en versos de estructura 5/5 y 5 combinados entre sí⁸⁴. Por tanto, es un metro con tradición en el género y, en consecuencia (ya que parece que Echebarría se inclina por la forma de sustitución analógica) adecuado para traducir estas fábulas.

Dos de las que Echebarría traduce están en *zortziko nagusia*⁸⁵. La elección del metro es acertada; también en este caso hay una tradición fabulística bastante arraigada. Sin embargo, se le podrían reprochar los mismos defectos que en los zorcicos menores.

(79) S. i, t. iv, San Sebastián, Osés, 1877.

(80) Son i, 6, 9, 15, 17; iii, 9; iv, 8, 19; *App., epilogus*, 12, 21.

(81) Son los tres primeros versos de la fábula iv, 19 titulada *Serpens*, cuya traducción está en el vol. ii, p. 20.

(82) Se trata de i, 4, 7; iv, 1, 3; v, 9, 10; *App.*, 16.

(83) Son i, 4 y 5.

(84) Manterola, J., *op. cit.*, S. iii, pp. 124-126.

(85) I, 25 y iv, 10.

La fábula i, 20 la traduce en versos de 8 y 7 sílabas que se repiten de forma alternada, rimando los de 8 con los de 8 y los de 7 con los de 7. Goyetche (un sacerdote labortano que tradujo las fábulas de La Fontaine en un libro titulado *Fableac edo aleguiac*⁸⁶ tiene una fábula titulada *Pegar Esnea*⁸⁷ en la que utiliza, entre otros, este tipo de metro.

La fábula iv, 12, en fin, está traducida en versos octosílabos repetidos estíquicamente; la iv, 17 en una curiosa combinación de versos de seis y cinco sílabas; y la número 22 del *Appendix*, en versos heptasílabos repetidos también *katà stíchon*.

En líneas generales, a las traducciones de Echebarría se les podría reprochar (sin que deba esto interpretarse como menoscabo de su indudable mérito) un cierto desaliño en la prosodia y en el respeto a las leyes del metro. Me parece particularmente importante que los grupos sintácticos no coincidan con las unidades suprasedimentales que impone la métrica. En metros de carácter popular, como lo son éstos, es fundamental.

Respecto de la elección de los metros, una vez más sorprende el afán de variación. Y más cuando, como es el caso, una traducción de forma de sustitución analógica hubiera sido (y lo ha sido en ocasiones) perfectamente posible, con el aval de una tradición fabulística que no dudaría en calificar de rica, aun cuando en gran parte de los casos sean traducciones. Iturriaga, J. A. Uriarte, Pierre Dibarrart, Eusebio M.ª Azkue, Goyetche, Archu, Hergarayan, Serafín Baroja y otros han continuado esta tradición con resultados, a mi juicio, nada despreciables. Está claro que el metro más utilizado por estos poetas, y a gran distancia de cualquier otro, ha sido el *zortziko txikia*, un metro, por lo demás, en que es relativamente fácil componer en euskara. Además, si atendemos a las noticias que sobre el género latino tenemos (y a las que he hecho referencia más arriba) tanto la función de estas fábulas como su posición respecto de los demás géneros es muy parecida en ambas literaturas.

Los dos primeros himnos del *Cathemerinon* los traduce Ormaechea en el mismo metro. Por lo que se lleva visto, raro ejemplo de consecuencia. Son versos de 18 sílabas, divididos en tres miembros de seis sílabas cada uno. Como es frecuente en la poesía de Ormaechea, no hay rima de ningún tipo. Al no haberla, la unidad del verso pasa a ser puramente tipográfica. Podría pensarse que habría sido lo mismo traducir los dos himnos de Prudencio en versos hexasílabos repetidos estíquicamente. Hay algo de verdad en ello, pero no es exactamente lo mismo una disposición que otra. No parece oportuno entrar aquí en detalles⁸⁸.

(86) Bayona, 1852.

(87) Manterola, J., *op. cit.*, S. i, t. iv, pp. 27-29.

(88) Sobre estas cuestiones tipográficas hay un breve y espléndido análisis en el artículo que

Respecto de la prosodia, hay que decir que en la práctica de las sinalefas Ormaechea sigue las normas de Arana Goiri, probablemente por casualidad. Sobre su relación con una supuesta escuela que sigue las normas de Arana o con otra que se dedica a violarlas sistemáticamente, se ha hablado ya más arriba.

Los versos son, pues, de 18 sílabas, distribuidas en tres miembros hexasílabos. Pero esto no siempre es así. El verso 23 de *Ollaritean* (el himno primero del *Cathemerinon*), por ejemplo, tiene 24 sílabas en vez de 18, es decir, cuatro miembros hexasílabos en lugar de tres. El verso 42 y último del mismo poema, en cambio, tiene 12, es decir, dos miembros hexasílabos, lo cual, por cierto, no deja de ser adecuado a su carácter clausular. Lógicamente, el ritmo se mantiene a la perfección, de manera que el cambio del número de miembros en estos versos apenas se percibe. Sin embargo, y quizá sea una apreciación subjetiva, no deja esto de darle cierto aspecto de modernidad y cultismo. En cualquier caso, véanse estos versos como muestra⁸⁹.

Ales diei nuntius
 lucem propinquam praecinit,
 nos excitator mentium
 iam Christus ad uitam uocat.

«Auferte —clamat— lectulos,
 aegros, soporos, desides,
 castique, recti, ac sobrii
 uigilate; iam sum proximus!»

Kotagañean lo dauden olloeri, argia sumatuz
 ollarrak eguna otsegiten die. Berebat gu ere
 argi dan Jesusek esnatu nai gaitu: «Ustu oge ori,
 otsegiten digu, nagiak atera, gaitz oiek aizatu
 animatik, eta zintzo, garbi gartxu zeraten ok, erne,
 berela bainator.

Copio a continuación los versos 22 a 25 y 40 a 42 para que se observen los versos 23 y 42, arriba mencionados, en su contexto.

etorriko dala, Jesusek Pedrori ukatuko zula
 esan zionean, ollarite orrek zer esan nai zuan erakutsi zion;
 gizonak ogena egun-xinta baño len egiten baitu,
 gauz oiek ez dira eguna argitzean utsa baizik Jesus,
 aiza gure loa, pekatuzko loen lokarriak eten
 ta argi berri ori gure barnean sar.

Independientemente de estas pequeñas variaciones que Ormaechea hace sobre el esquema 6/6/6, hay dos versos en los que la estructura no se realiza con el rigor habitual. Se trata del verso 13 de *Ollaritean* y el 37 de *Goizeroko*. Aquél tiene el primer miembro de cinco sílabas, éste, un último miembro heptasílabo.

cito a continuación: Mariner, S., «Hacia una métrica estructural», in *RSEL*, 1 (1971), pp. 299-333, pp. 330 ss. También Perret, J., «L'art de traduire les poètes», in *Idem*, *Virgile*, Paris, 1969, pp. 174. ss.

(89) Utilizo la edición de Isidoro Rodríguez ya citada. Los versos que copio son del 1 al 8 del original y del 1 al 6 de la traducción.

Lo labur onek eriotz antza du; pekatuak ere

El segundo, el 37 de *Goizeroko*, es éste:

eskurik begirik ez limurtzen utzi, oro garbitu gaiten.

Sobre *Goizeroko* (el himno ii, *Hymnus matutinus*), hay que decir lo mismo que sobre el anteriormente estudiado. Copio unos pocos versos para que se compare con el anterior⁹⁰.

Sub nocte Iacob caerula,
luctator audax angeli,
eo usque dum lux surgeret
sudavit inpar proelium.

Sed cum iubar claresceret,
lapsante claudus poplite
femurque uictus debile
culpa uigorem perdidit.

Nutabat inguen saucium,
quae corporis pars uilior
longeque sub cordis loco
diram fouet libidinem.

Hae nos docent imagines
hominem tenebris obsitum,
si forte non cedat deo,
uires rebelles perdere.

Jakobek burruka gaitza atxiki zuan Aingeruarekin
gabetik goizera, baña argiarekin erren gertatu zan
Iztar lizunetik oker-gríña auldua. Onek darakusgu
gizona gabea aul biurtzen dala Jaungoikoari txil
ez egin ezkeru.

Como se ve, Ormaechea desdeña la distribución tipográfica: no hay ninguna relación entre una unidad, la que sea, de la traducción, y otra, verso o estrofa, del texto latino. Este aparente desprecio por la tipografía forma parte de su teoría de que se debe componer más para el oído que para la vista.

Se habrá observado que, a diferencia de lo que sucedía en la traducción de Virgilio, donde con una frecuencia relativamente alta los grupos sintácticos no coincidían con los miembros hexasílabos del verso, en estas dos traducciones rara es la línea en que sucede esto, de modo que el ritmo se percibe con mayor claridad. Tengo la impresión de que el hecho de que los versos sean de 18 sílabas produce un efecto contrario al que se supone que produce la coincidencia de pausas sintácticas con las cesuras. En cualquier caso, esta coordinación de los dos niveles, el sintáctico y el suprasegmental, me parece particularmente adecuada a la cuasi-isosilabía que se vio que caracterizaba los dímeters de Prudencio: parece que hay una voluntad mimética clara. Frente a esto, no deja de chocar la distribución de los miembros

(90) Los versos 73 a 88 de Prudencio, que corresponden a los versos 28 a 32 de la traducción de Ormaechea.

hexasílabos dentro de los versos. Quizá se deba a un intento de evitar el tono popular en la traducción, lo cual, después de lo visto acerca del dímetro yámbico y de la poesía de Prudencio, no parece muy apropiado. Si se rastrea la pista de este metro (distinguiéndolo, quizá arbitrariamente, de aquel que se define por versos hexasílabos repetidos *katà stíchon*, o del que lo hace por versos dodecasílabos con cesura medial), puede hacerse algo de luz.

Leizaola, en las líneas que escribió para presentar estos dos poemas en *Euzko Deya*, afirmaba que este metro lo había inventado el propio Ormaechea. Es posible. Pero un metro muy semejante se atestigua antes de 1945. Me estoy refiriendo al poema *Artxanda ganian*, de Esteban Urquiaga «Lauaxeta», a quien ya he hecho referencia más arriba⁹¹. Hay también otro poema con un metro muy parecido al que aquí se trata: es uno original del propio Ormaechea o, mejor dicho, una parte de un poema ya citado, *Iainkoagan bat*, publicado en el libro *Barne-Muinetan*⁹². Cito los seis primeros versos del poema de Lauaxeta.

Gabaren begijok, maitekorrak yataz,
Legunduten nabe!
Euren sakonean betirauna dakust;
Bakia ertz-gabe.
¡Bijotz mindu orrek, tolestu eguak,
Orduan zadorra!

La diferencia rítmica entre la traducción de Ormaechea y el poema de Lauaxeta parece clara. Se diría que se trata de un problema de grupos fónicos o sintácticos, de puntuación («aparecen cerrados cada uno en sí mismo», como dijo Michelena sobre ciertos versos de Aresti en los que pasaba algo parecido)⁹³. Sin embargo, el metro es prácticamente el mismo. Quizá la única diferencia sea la rima.

Copio a continuación un fragmento del poema de Ormaechea a que me refería. Lo tomo de la parte titulada «Arreba Sabelkide Denuxiri». La diferencia de ritmo, con ser casi igual el metro, es evidente.

Hurrun aiz, hurrun dun gure Martin; emen
aitaren ondoan nauzute, ta an goien
amarekin hura.
Iainkoak barreia
gindunan bere esku legun begidunez:
halere esku huntan geuden zorionez,
ezin aldeginki.

En definitiva, aunque no se puede descartar el que los versos de 18 sílabas del tipo de los de la traducción de Prudencio sean, en rigor, una invención de Ormaechea *ad hoc*, parece indiscutible que sistemas

(91) El poema está en el libro *Bide Barrijak*, publicado por primera vez en 1931.

(92) Se publicó por primera vez en 1934.

(93) Michelena, L., «Miscelánea filológica vasca», in *FLV*, 30 (1978), pp. 406-413; 33 (1979), pp. 397-406. Aquí, p. 413.

muy semejantes se han utilizado, si no anteriormente, sí al menos de una forma paralela entre la gente de su generación⁹⁴.

En cualquier caso, es un metro no marcado: la sustitución análoga queda descartada. Me inclinaría por cierta voluntad mimética, a pesar de que la falta de correspondencia entre las líneas o incluso estrofas del texto latino y las líneas o miembros del vasco pudieran hacer pensar lo contrario. Queda ya dicho que el efecto que produce la coincidencia de los grupos sintácticos con los miembros hexasílabos es, en mi opinión, contrario al que produce la insólita distribución tipográfica. Es una razón más para rechazar la posibilidad de la sustitución análoga. Creo que en estos miembros hexasílabos redondos y «cerrados sobre sí mismos» hay que ver, casi siempre, los octosílabos de los himnos de Prudencio. Quizá la distribución tipográfica no sirva más que para paliar en algo la sensación de pesadez y monotonía que hubiera producido el que unos poemas tan largos (y habría que subrayar esto) estuvieran traducidos en versos de seis sílabas repetidos estéticamente⁹⁵.

Por lo que hace al metro épico latino, las conclusiones a que se llegaba eran las siguientes: por una parte, hay una fuerte tendencia a la isosilabia, cuyo efecto es cierto sabor popular mezclado con una actitud de alejamiento respecto de los modelos griegos; por otra, está su carácter más bien popular, de tono satírico con frecuencia, procaz a veces.

Trataré en primer lugar de la traducción de Nicolás Ormaechea del epodo segundo de Horacio, el famoso *Beatus ille*.

La traducción de Ormaechea está compuesta en versos alternos de doce y ocho sílabas. Los versos de doce, en algunas ocasiones⁹⁶ pueden medirse 6/6. Más arriba he citado unas palabras de Hierche que se referían al alto grado de isosilabia que se da en los epodos horacianos. Decía que de los 183 trímetros yámbicos de los diez primeros epodos, 160 tienen doce sílabas, y que de los 183 dímetros yámbicos correspondientes, 178 tienen ocho sílabas. Las cifras hablan por sí solas.

«Beatus ille, qui procul negotiis,
ut prisca gens mortalium,
paterna rura bubus exercet suis,
solutus omni faenore,

(94) Sin embargo, parece que este metro debió de ser un hallazgo para el propio Ormaechea, pues en los años inmediatamente siguientes al de la publicación de estos textos, lo utilizó abundantemente en algunos poemas originales que publicó en *Euzko Gogoia*. Así «Argi ta margo», *Euzko Gogoia*, 1 (1950), n. 9-10, pp. 2 s.; «Pampa»etan izar», 1 (1950), n. 11-12, p. 6; «Larrikara», 1 (1950), n. 11-12, p. 7; «Itz eta mintzo», 2 (1951), n. 1-2, pp. 1 s.; «Bolibiko zabalduan», 2 (1951), n. 3-4, p. 1; «Azken afaria», 3 (1952), n. 9-10, p. 1; «Rexurrexit», 5 (1954), p. 77. Todos están recogidos en Ormaechea, N., «Orixe», *Euskaldunak. Poema eta olerki guziak*, San Sebastián, Añamendi, 1972, pp. 520-552.

(95) Es evidente que Ibinagabeitia tuvo un lapsus cuando afirmó: «Gorago aipatu len-aspaldian asmatu zuen neurtzera erabilli zuen Prudentiusen seineurriko edo exámetroak itzultzeko, —18 sílabakoa neurtitz bakoitza—, ebakiak tarre iakinetan ipiniirik». (Ibinagabeitia, A., art. cit., p. 111). Lo que Ormaechea traduce de Prudencio está en dímetros yámbicos acatalécticos, y no en hexámetros.

(96) Siete de treinta y cinco.

neque excitatur classico miles truci,
 neque horret iratum mare,
 forumque vitat et superba civium
 potentiorum limina,
 ergo aut adulta vitium propagine
 altas maritat populos,
 aut in reducta valle mugientium
 prospectat errantis greges,
 inutilisque falce ramos amputans
 feliciores inserit,
 aut pressa puris mella condit amphoris,
 aut tondet infirmas ovis;
 vel cum decorum mitibus pomis caput
 Autumnus agris extulit,
 ut gaudet insitiva decerpens pira
 certantem et uvam purpurae,
 quae muneretur te, Priape, et te, pater
 Silvane, tutor finium!

«¡Zoriduna ixkanbillan bizi ezik
 (lengotar ayek bezela)
 zillar-nayak utzi ta etxeke lurra
 bere beyez lantzen duna!
 Guda-adarrak ez du esnatzen, eztare
 itxas-orroak izutzen.
 Auzilari ta aundizuen jauregira
 ez da beñere joango.
 Mats-ayenak azitzean, bildu ditu
 zumartxuri zutietan:
 Alper utsak aizkoldoaz iñausi ta
 ernalziritu zuzenak.
 Marrakari bakan dagon artaldea
 ibar-zokoan zaitzen du.
 Suil garbian ezti iratsa sartzen ere,
 ta ardi aula moztu ere.
 Udazkenak atarian samur eder
 burua agertu dunean,
 Atsegin du txerto-udare ta mats gorri
 urre-gorria biltzea,
 Priapori mugazai dan Silbanori
 esker onez eskeintzeko.

El paralelismo métrico es riguroso y el que escoja el cómputo silábico como rasgo principal que reflejar, es particularmente acertado.

Resulta llamativo el uso de versos de doce sílabas indivisibles, la mayoría de las veces, en dos hemistiquios. Además, la identificación con los tradicionales versos de estructura 6/6 es inmediata (sobre todo por las líneas con cesura medial que inserta de vez en cuando), con lo que el extrañamiento es mayor. Como se ha dicho en repetidas ocasiones, los versos de estructura 6/6 son frecuentes en la literatura vasca desde Oihenart por lo menos. Sin embargo, versos de doce sílabas son verdaderamente raros. Es, pues, evidente, que se trata de una traducción mimética.

Respecto de los versos con cesura medial, podría pensarse que

pretenden reflejar los trímetros latinos con cesura pentemímeros, que dada la isosilabía, queda casi siempre tras la quinta sílaba, es decir, en un lugar próximo al que ocupa la cesura en la traducción de Ormaechea.

Los dímetros yámbicos de los epodos horacianos tienen casi siempre ocho sílabas: lo mismo sucede en esta traducción.

Si los versos dodecasílabos son raros en la literatura vasca, no es necesario decir que sucede lo mismo con la combinación de versos dodecasílabos y octosílabos: probablemente no los ha habido nunca. Entre los *olerkaris* son frecuentes los versos de estructura 6/6. Se encuentran también formando dísticos con versos octosílabos. Es por esto por lo que el metro de la traducción del epodo segundo puede evocar quizá el tipo de metros utilizado por los *olerkaris*, pero, como digo, no se encuentran antecedentes con la misma estructura. Ni siquiera en la obra original del propio Ormaechea aparece un metro de este tipo, a diferencia de lo que ocurre con los versos 6/6, que utiliza profusamente.

Está claro, por tanto, que se trata de una traducción de marcado carácter mimético. Sin embargo, tiene unas connotaciones cultistas que no posee el epodo original: en el texto de Ormaechea, además del tipo de metro que resulta del mencionado mimetismo, los frecuentes encabalgamientos y el elemento de distorsión que supone el octosílabo con respecto al dodecasílabo, hacen que el ritmo de la traducción se acerque bastante al de muchos poemas de los *olerkaris*.

El metro que Joaquín Zaitegui utiliza en la traducción del epodo séptimo, tiene una estructura totalmente diferente del de Ormaechea: el primer verso del dístico está formado por dos miembros pentasílabos, y el segundo tiene un primer miembro de siete sílabas y un segundo con seis. Ambos versos forman un dístico: la rima asonante que se da en los dos subraya su unidad e independencia. Con frecuencia el heptasílabo puede dividirse en 5/2, introduciendo con ello un elemento de distorsión en el ritmo. La estructura de este dístico es realmente extraña y atípica. La monotonía y el sonsonete no pueden darse en un metro de estas características. El heptasílabo rompe con el ritmo que nace en los dos pentámetros del primer verso del dístico, y cuando el segundo verso comienza por 5/2, lejos de dar una impresión de continuidad con lo anterior, crea una situación de auténtica confusión, como puede observarse con sólo leer el ejemplo que copio más abajo.

Por si todo esto fuera poco, Zaitegui se cuida mucho de que las cesuras no coincidan siempre con las pausas sintácticas, con lo que el ritmo, a veces, se hace casi prosaico. Incluso hay veces en que la cesura parte palabras fonéticas:

Ixillik daude: arpegi margul
nabari dira, gogo-txundioaz mintzul.

El paralelismo entre el texto latino y el de la traducción es bastante claro en la correspondencia entre dísticos: a cada dístico latino corresponde uno también en la traducción.

Transcribo a continuación los diez primeros versos.

Quo, quo scelesti ruitis? aut cur dexteris
 aptantur enses conditi?
 parumne campis atque Neptuno super
 fusum est Latini sanguinis,
 non, ut superbas invidiae Carthaginis
 Romanus arces ureret,
 intactus aut Britannus ut descenderet
 Sacra catenatus via,
 sed ut secundum vota Parthorum sua
 urbs haec periret dextera?

Noruntz amiltzen, noruntz deungeok?
 zergatik eskuratu zorrotik ezpatok?
 Latíñu odol aski ez al da
 oindik ixuri itsasoz ta legorrez barna?
 Beingoz Kartagu bekaiztiaren
 esi arroak erre-nairik ez izanen!
 Ez, bide deunez, billurtutako
 Britanu basatia yetxi erazteko.
 Bai, baña, Partar naiaren arauz
 ondatu dedin Uri au beronen eskuz.

La solución que propone Zaitegui es difícil de juzgar. A una traducción inmejorable (y creo que no exagero) se une la realización de una estructura métrica en la que se nota el dominio magistral del poeta sobre la versificación. Sin embargo, los datos que tenemos (y que ya han quedado expuestos) acerca de los epodos y de sus metros, nos indican que no es éste quizá el metro que más se les acerca. Por otra parte, el epodo séptimo en concreto, no responde a la idea que pueda uno hacerse del género. El hecho es que en la traducción el fondo y la forma, por hablar de algún modo, están perfectamente fundidos. Lo cual, una vez más, nos lleva a pensar en una forma de sustitución analógica. Creo que éste es un buen ejemplo para demostrar la invalidez de los modelos que Holmes presenta en su clasificación: una traducción puede tener al mismo tiempo rasgos de forma mimética (correspondencia entre dísticos, paralelismo en el sistema de cesuras, función regularizadora del dístico cumplida por el decasílabo de Zaitegui, etc.) y de forma de sustitución analógica (efecto de adecuación forma/fondo desde dentro de la literatura a la que se ha trasladado el poema), etc.

No es posible sacar conclusiones globales sobre las traducciones de los yambos. Los textos son tan breves, tan escasos y, sobre todo, tan variados, que no se puede marcar una línea común a todos ellos. El problema, en realidad, es que la función de cada una de estas traducciones (las de las fábulas de Fedro, los dos himnos de Prudencio y los epodos horacianos) es muy diferente, y precisamente es la función

de una traducción la que con mayor fuerza marca la forma de ésta. Se suma, por supuesto, la diversidad entre los géneros latinos que se expresan por medio de yambos, que es, como se sabe, muy grande. Esto no afectaría a la forma de las traducciones si fueran miméticas en estado puro. Pero, como ya se ha apuntado y se verá más adelante, no suele ser así.

(Continuará)

Zugarramurdiko euskararen lekukoak XIX. mendean

JOSE M. SATRUSTEGI

ABSTRACT

Here I present some previously unpublished Basque texts representative of the Zugarramurdi variety of the dialect of Northern High Navarre. They date from the 19th. century and are of documentary interest to those involved in Dialectology and Linguistics. I add some biographical details on the author, Anastasio Echeverri, some of whose other manuscripts are preserved in the Lesaca variety.

Zugarramurdi. Oso entzuna da gure artean herri honen izena, bertako akelarre eta iragan denboretako sorgin solasengatik besterik ez balitz ere; ez hainbeste euskarari dagokionez. Izkribuen edo euskal bilketa saioretan mugako herri honen aldi da oraikoan.

Urdazubiko Salvatore monastegiaren korta besterik ez bazen ere hasiera batean, bere nortasuna lortu zuen denborarekin eta udal askea da aspaldian. Mugako herrien gora-behera latzak izan ditu noski. 1802an, adibidez, 19 etxe bakarrik zeuden zuti eta beste 84 erorita, 413 biztanleentzat.

Dutaritarren familia ospetsua eta aberatsa baitzen, XVIII. mendean herritarren laguntzarako utzi zituen Joakina Borda etxeoandereak ondasun guziak, bera alargun gelditu eta Madrilgo monjetxe batean sartu zenean. Bere senarra zenaren sortetxea eritegi bihurtu zuen, besteak beste, baina, frantsesek ez zuten hori ere barkatu¹.

Une honetan 300 biztanle ditu eta aipagarria da Baztango udalarekin aintzinetik dakarren eztabaida sorra. Badira 58 baserri Baztango lurraldean finkatuak, baina berorietako 35 familiek elizaz, zergaz eta

(1) «Empezó esta fundación la instituyente consignando para hospital la casa llamada Induburúa de que era propietaria en Zugarramurdi, componiéndola y repartiendo sus habitaciones para los enfermos, asistentes y personas que habían de ocuparla, con su huerta, camas, ropas, utensilios, trastos y demás muebles que existían dentro de ella, y lo que tenía mandado comprar y compró para la decencia, servicio y comodidad de los enfermos. Fue quemada después la casa en el año de 1793, con motivo de la guerra por los franceses, desapareciendo por esta causa todos los dichos muebles y efectos, subsistiendo en tal disposición de arruinado el edificio hasta de presente por temor de las sucesivas guerras que desgraciadamente ha habido en nuestro suelo, para no hacer estériles gastos de reparación». (Zugarramurdiko elizako artxibuan).

bihotzez Zugarramurdikotzat beren buruak dauzkatena. 76 arima herri txiki baten kopuruan. Berrehun urteko tirabiren kondairan aurtengoa izan da azken eztanda, Zugarramurdiko udalera aldatu nahi dutela legez, esan bai dute baserritarrek, beste zerbitzu guzietan hangoak direnez. Epai Gorenak Baztandarren alde erabaki du eta orain arte Zugarramurdin ordaindutako zergak eskatu dizkiete. Herri txikien gertakari haundiak.

Egilea

Orreagan neuk jasotako euskal izkribuen bilduma aberatsean lau egileren lanak gutxienez baziren. Ez da beti erraza izaten egile izengabekoen urratsak aurkitzea. Kasu honetan, bazen prediku andana bat Zugarramurdin emana. Areago, herri horretan sartzean eliztarrei zuzendutako lehen hitzaldia aurkitu nuen, eguna eta guzti.

Bide horretatik ekin nion ikerketari. Une honetan Zugarramurdiko erretore den Javier Sanzberro adiskideari idatzi nion, beste susmo batzuren artean, honako galdera honekin: 1858an izan alzen parrokian apaiz aldaketarik?

Erantzuna ezin argiagoa izan zen: —«Bai jauna. 1858ko otsailean sartu zen erretor berri Anastasio Echeverri jauna».

Denbora berean, nere predikuetako orri baten argazkia bialdu nion lagunari, eta hor ere argibide baliotsua eman zidan: —«Zure arrangurari erantzuna eman nahiz, jokatu naiz emengo liburu zaharretan zerbaitek laguntzen ahal ote gaituen ikustera. Hemengo paperetan atxeman dut igortzen dautzuten prediku hori. Dudarik ez da *zurea eta nerea aita berarenak direla*. Horrekin batean bada bertze andana bat, baina ez iturri berekoak. Ezagunak ditut Don Anastasio Echeverrirenak, 1858tik hasita, 50 urtez Zugarramurdiko erretor izanarenak».

Bazen beste ohar zentzuzkorik nere lagunaren gutunean, baina esandakoekin garbi ikusi nuen Anastasio Echeverri zela egilea. Bere eskuizkribu ugari bazen, bestalde, Zugarramurdiko eliz-artxibuan eta, horien artean, euskal sermoiak. Horrela asko aberasten zen emaitza.

Anastasio hori Elizondon sortua zen, 1822ko apirilaren 17an. Aita Garaioakoa zen eta ama, Manuela de Sancholur, Orbaizetakoa. Aitona amonak ere aezkoarrak ziren. Elizondon jaio bazen, bere aita maisua zatekeelako izango zen, «Casa del Maestro» bait dio agiriak.

Prediku baten azalean agertzen da Lesakako apaizen zerrenda bat, bakoitzaren adina, sorterrria, ikastaroa, kargua, bertan daramaten denbora eta beste zehaztasun edo ohar batzurekin. Zazpi apaiz baziren 1857an Lesakan eta Anastasio Echeverri zen gazteena. Berak egindako zerrenda horretan hau dio bere buruaz: 25 urte, Elizondon jaioa, Iruñeko elizbarrutikoa. Bi urteko latin ikastaroa egin zuen, erretorikarik ez, filosofia bi urte, teologiako bat, eta beste bi urtez teologia moralean aritu zen. Harrigarria da benetan, bere izkribuak ikusita, erretorikako arauak hala erabiltzea.

1856an joan zen Lesakara, lehen izendapena izango zuen noski, eta bi urte baino lehen aldatu zen Zugarramurdira. Karguari dagokionez, «Vicario interino», dio; behin-behineko apaiz laguntzaile, alegia, Lesakan. Erretor, Zugarramurdiko bere kargu berrian.

Gizona

Parrokien garrantzia biztanleen kopuruaren eta sarreraren arabera neurtzen zen eta sailkatuak zeuden herri guziak elizbarrutiko zerrendetan. Zugarramurdikoa *sarrerako* parrokia zen eta oso gazterik lortu zuen Echeverrik beretzat.

Lesakan egondako denboran jaialdi nagusi eta ekintza berezietako predikari izana zen Zugarramurdira, sarrera hitzaldian dionez: «Igan naiz pulpittuba onetarat, viño ez lenagocotan vezala, zubey predicatzeco predicadore encargatu bat vezala, baiziq ya zuben Parrocua eta Arzaya vezala».

Ezagutua zen, beraz, herrian bere izena eta eztabaidatua. Hara zer dioen aurrerago aurkezpen horretan: «Yduritzen zait, orañ artio eztiodela ñoriyere ejemplo gasstoriq eman, Jaunari graziyaq eta esquerraq, naiz aunitz mingañ gasstoq acumulatubagatiq, erranagatiq, siquiera nere imaginaziyuan pasatu eztiren gauzaq, ceñetaz bainago ongui yaquinsun contatznezaque guziyeq chero chero, viño ez».

Ez zen gauzak kolkoan izkutatu ohi zituen gizona eta bere kezkek zorrotz salatuz, honela ekin zion lehen egunetik:

Viño yaquin bezate mingañ murmuradoriaq even dichuequin esnaute-la izittuco, durdatuco, paragia onetatiq clarito clarito errateco lenago eguin esnauzuben vezala, erran baitute clarua naizela, ezta lenvizico aldiya izanen; erran naibaduzube, gauza bat pulpittoti q erran dudala eta verze bat carrican eguitten dudala, ezta lenvizico aldiya izanen; erran naibaduzube yuaten naizela araco itchia arterat, araco verziartara queyago emacumiengatiq, guizasemiengatiq vaño, ezta lenbizico aldiya izanen; erran naibaduzube aurrey badiodala afectuba et coetera, ezta lentabizico aldiya izanen; erran naibaduzube emacumieterat naizela aficionatuba, ezta lenvizico aldiya izanen; erran berze erran ttuzuben bezalaco aunitz gauza, viño ez onengatiq nauzube izittuco nere obligaciyuarequin cumplitzeco, eta conveni dena claro claro erratteco; bada pensa, niri concienziyaq ezpadit cimiquoriq eguitten ematten eztaidela erranengatiq orraco pareta orri viño assola gueyago. Eztuzube adittu oran artifo ceñ claroqui yuanden? Bada aitzinerat ere onelache yuanenda.

Susmo txarrak salatuz egin bazuen bere sarrera-hitzaldia, istilu eta auzi askorekin bete zuen gero bere apaiz lana herrian. Dutari familiak utzitako ondasunek sortu zizkioten arazo larrienak. Bera zen batzorde zaintzailearen buru eta erabaki eztabaidagarriak hartzen zituela leporatzen zioten salatzaileek. Eritetxeko arduradun izendatutako apaizki-dearekin zituen tirabira larrienak soldata ukatu baitzion ez omen zituelako bere karguarekiko eginkizunak behar bezala jasotzen.

1876eko azaroaren 24an herritik ateratzeko agindu zioten eta Olaz-

tira joan behar izan zuen. Burundako udalaren ezaugarria daraman agiri batean esaten danez, aginte zibilak ez zuela arazo horretan zerikusirik jakinerazten zaio, eta gotzaia izan zela ongi dakienez Olaztiko koadjutore edo apaiz laguntzaile izendatu zuena Zugarramurdiko herria nahasten zuelako.

Urte baten buruan itzuli zen bere parrokiara, eta berrogeita hamar urtez egon ondoren kargu horretan, 1907ko otsailaren 16an hil zen.

Izkribu hauen orijinalak Zugarramurdiko eliz-artxibuan daude.

I

D.^a 11.^a post Pentecostem

*Exiens Jesus de finibus Tiri, venit per Sidonem
ad mare Galileæ inter medios fines Decapoleos etc.
Evangelium Marci.*

Eraten dachu egungo Evangelioac, Jesucristo gure Jauna zoayelari Decapolis deitzen cen parage batetic, Galileaco itsaso aldera, presentatu ciotela guizon bat sorra eta mutua dembora berean, otoizca sendatu cezala. Jesucristoc artu zuen escutic guizon ura eta apartaturic yendetatic, paratu [5] cition beatzac begarrietan; botatu zuen lisstua bere escura eta listu unequin uqitu cion mingaña: guero goratu cituen beguiac Cerura, eman zuen suspiro lastimagarri bat, eta manatu zuen begarriei edequi zaitzala eta mingainari lassa zayela, eta instante berean guelditu cen guizon ura sendatua aditcen zuela eta mintzoa etorriric. [10] Biarbada erranen du orai norbaitec Baño Jesucristo balimacen infinituqui poderosoa ¿certaco cituen ceremonia ec guciac guizonaren señaletaco? ¿Etzuen asqui nai izatea edo itz bat bacarra erratea, sorreria eta mututasunetic libratceco? Bai, alasse cen Nere aditzaleac, baño ceremonia equin anitz misterio eman zaccun aditcera gure Salbatzaleac. [15] Guizon sor eta mutu artan figuratcen da becataria eta eman zuen suspiroarequin beguiac Cerura goraturic eman zacun aditcera badirela becatu clase batzuec soil dificultosoac barcatceco eta escatcen dutenac Ceruco laguntza gucia becataria bere estadu charretic ateratceco. Becatu oc dire costumbrez eguiten diren becatuac. Bai N.A. costumbez eguiten diren becatuac [20] allegatcen dire gate bat ain fuertea eguitera, cenetic beñere edo soil nequetan lassatcen da becataria. Erran bear datzuet bada; costumbez eguiten diren becatuac gueyago ofenditcen dutela Yaungoicoa, eta bigarrenic costumbre gaissto baten ondorioac cein tristeac diren:

1.er Punto.

[25] Badire cembait becatari beren buruac escusatcen duztenac erra-

nez, gauza bat gaizqui eguin edo minzatu badiré costumbre char bat dutelacotz eguindutela: baño alacoec gutitu ustean beren becatuac es-cusa unequin, gueyago berratcen dituzte eta culpante eguiten diré Yaungoicoaren aiticineraco. Badiré becatuac por egemplo, bat coleratuá da-golaric, edo derrepente batean [30] ongui pensatu gabe, edo pasione gaissto batec itsutua daucalaric eguiten dituenac, eta becatu otaz erran daiteque disculparen bat badutela; baño costumbrez eguinicaco beca-tuac diré anitcequin ere malicia gueyago dutenac, andiagoac, gueyago ofenditcen dutenac, eta beldur izateco da alacoetaz ezdayen urricaldu gure Yaungoicoa. Hume batec gaizqui tratatcen badu bere guratsoa [35] bein edo bertce, ezdago dudaric becatu andia eguiten duela; baño hume gaissto unec seguitcen badu egun guciez eta orduero gaizqui tratatcen bere guratsoa; ¿ezdugu erranen arrosoñarequin, monstruo icigarri bat dela; castiguric andienac escasac direla alacoarentzat eta ezduela me-rci barca diozen gure Yaungoicoac? Bada arrozoin gueyagorequin erran dezaqueguque Yaungoico [40] gure Yauna costumbrez gaizqui tratatcen eta despreciatcen dutenendaco. Norc naic zagutcen du maldade gueya-gocoa dela eun becatu eguitea bat eguitea baño; bada edocein materie-tan, costumbre gaisto bat artu duenac, idesten ditu becatuac ura baso bat bezala; senti gabe eguiten ditu becatuac, eta orrengati dago Yangoi-coaren beguietan aborrecitua.

[45] Bein edo bertce ustegabean edo flaquezaz becatuan erortcen den becatariáz, urricaltcen da Yaungoicoa, eta ematen ditio bere gra-ciac eta laguntzac len baño len convertitu eta ongui confesa dadien, baño costumbre gaistoetan gogorturic dauden becatarietatic apartatcen du Yaungoicoac bere misericordia goaten diré berratuz beren becatuac eta finean erortcen diré [50] Ynfernucó calabozóan. Estadu miserable untan causitcen diré Sainduen eta Yaungoicoaren contra instantetic instantera blasfemia icaragarri oriec botatcen dituztenac; maldicioac, itz torpe deshonesto eta lizuñac minzaten direnac: estadu desgraciatu untan aurquitcen diré, besta egunetan trabajatceco eta tiendac edequiac ichiquitceco costumbrea dutenac; ocasionea [55] duten gucietan eda-nean pasatcen direnac, progimoaren gauzaren bat escura etortcen za-yen gucietan berendaco guelditcen dituztenac eta uquitce deshonestoac izaten dituztenac. Ytz batez: edocein gaucetan dela, becatu eguiteco costumbreari, yrraiquitcen zayo Ynfernura goateco costumbrea: cos-tumbre edo vicio gaisto bat artu orduco, preciso da anitz aldiz becatu eguitea; [60] bada ainbertce aldiz eta ain maiz gure Yaungoicoa ofenditcen duen personaz ¿cer espera daiteque? Costumbre gaisto ba-ten ondorioac, eta au izanen da nere platicaren vigarren puntua.

2.º Punto.

Costumbre gaisto baten lenvico ondorioa da ecintcea bat costum-brearen [65] garaitceco. Eguiazqui: arritcen duen gauza da, guizona,

peligro edo desgraciaren bati beldur bazayo, ain cuidadosoa izatea aiticnetic peligrotic libratceco erreparuac artcen, eta ain descuidatua berriz, eriotce desgraciatu bat ecar diozoquen peligroetaric libratceco. Niore ere ezdaquigu noiz etorrico zaicun bertce Mundura goateco mezua; anitz iltcen dire derrepente, eta ongui iltceco preciso da converti dadin, eta alaie ere guciec daquizquitelatic [70] egui oc, denec se-guitcen dute beren costumbre charretan, eta niore ere ezdu borcharic eguiten equen garaitceco eta uzteco, eta emendic eldu da cembatenez gueyago berantcen den costumbre gaisto baten uzten, gueyago ecintcen da garaitceco. ¿Ezduzue icusten cer pasatcen den corputceco eritasunequin? Ongui gabe cerbait nabaitu orduco caso eguiten bazayo, errezqui sendatcen [75] da, baño ezbazayo casoric eguiten, zagartcera uzten bada, edo ezda beñere sendatcen, edo gostatcen da anitz sendatcea. ¿Eta cergatic? Cergatic gaitz berri batean, grabea eta andia izanagatic, operacionea eguiten duen erremedioac, eria orañic indarretan causten delacotz; baño eritasun zaharrea ezdute indarric erremedioec flacatua dagolacotz persona. Bada au bera pasatcen da animaco [80] eritasunetan; becatu bat bacarrac levea edo ttipia izanagatic, gutitzen du Yaungoicoaren gracia, dion bezala Santo Tomas de Aquinoc, eta orrengatic guti banaz, guti banaz, goaten da anima galduz bere indarrac; eritcen da eta flacatcen da ainbertcetaraño, ecen imposibilitatua guelditcen da, estadu desgraciatu artan paratu duten costumbre gaisto ei contra eguiteco eta [85] garaitceco: Eta becatu batec ainbertce flacatcen badu anima: ¿cer izanen da becatu anitz eguiteco costumbreac? Paratu iltceco peligroan: colpe bat artu berrian, operacione andiac eguiten ditu erremedioac, baño dembora pasatcera uzten bada, imposible izaten da sendatcea: bada au bera guertatcen da, vicio eta costumbre gaistoequin eritua dagon concienciarequin.

[90] Untaz gueyago convencitceco, asqui da oroitcea cer pasatu cen San Agustinequin, berac contatcen duen bezala: Saindu au, costumbre eta vicio gaisto gucietara entregatua aurquitcen cen demboran, Yaungoicoaren graciac uquitu cion viotza memoriara ecarriric bere becatuac eta etaz mereci zuen castigua: corresponditu nai izan zuen Yaungoicoaren abisura, eta pensatu [95] zuen convertitcea. Baño ¿cembat dificultade etzuen izan costumbre gaistoa cela causa? vorondateac erraten cion convertitu bear zuela, baño costumbrearen locarriac zaucan preso eta etcezaquen lassatu: viotzac itzuli nai zuen Yangoicoaren gana, baño costumbrearen gateac tiratcen zuen atcera: deseyatcen zuen convertitcea, eta deseyuec baño indar gueyago zuen costumbreac: Sofocatua [100] ecin gueyago guerla vici batean aurquitcen ciren aren conciencia eta costumbrera, baño ondarrecotz peleyatuz balorearequin costumbrearen contra, Yaungoicoaren graciac laguntcen ciola, garaitu zuen costumbrera, autsi zuen loturic zaucan gatea, artu zuen vicimodu berri bat, eta allegatu cen Saindu bat ain andia izatera.

[105] Vi gauza aurquitcen diré ejemplo untan gure atencione gucia

mereci dutenac: lenvicicoa, San Agustinec izan cituen dificultade andiac costumbre aren garaitceco eta yarri cen arrasscuan condenatceco costumbreac aren baitan zañac botatcera utci zuelacotz; eta bigarrena eguin cituen posibleac eta esfuerzoac victoriarequin ateratceco. Saindu unequin guertatu cena da [110] guretaco leccione bat, costumbrez eguiten diren becatuei beldur andia izateco, eta procura dezagun zain zaiñetariac ateratcea costumbre charrac; bada guc gueren partetic eguiten badugu eguiñala Yaungoicoac ezdacu faltatuco bere laguntza.

Costumbre gaistoac decarran vigarren ondorioa da, becatariaren viotza [115] oztea eta gogortcea eta emendic condenatcea: cergatic becatuan gogorturic dagon baten convertitceco; medio guciac escasac diren: Bida dire Yaungoicoac becatari gogortuac convertitceco valiatic den medioac, eta oc diré beneficioac edo favoreac, eta trabajuac edo desgraciac: Anitz becatu eguitetic, allegatcen da viotza ain gogor yartcera, ceñ ezduten berassten beneficioa [120] edo favore ec ez eta movitcen trabajuec edo desgraciec, bere vici gaistoa uztera; baicic al contrario: Yaungoicoaren ganic errecibitcen dituen favoreec, soberbiaz betetcen dute, eta trabajuec berriz desesperatcen dute:

Egemplua daucagu Saul eta Judas desgraciatuen baitan: bieci izan cituzten avisuac eta laguntzac convertitceco, baño equen viotzac baitzauden [125] vicioequin gogortuac; ez bata eta ez bertcea etciren convertitu: biac iltciren desesperatuac eta goan ciren infernura eternidade gucian erretcen egotera.

¿Ycusten duzue cer extremoraño ecartcen duen becataria costumbre gaisto batec? Bada N. aditzaleac: naibaduzue libratu ceren burua olaco desgraciatic, [130] guarda zaitze becatuetatic, cergatic pasatcen den becatu batetic bertcera eta modu untan goaten da formatuz gate bat errestatcen dituen Ynfernura ecin contaala anima. Becatu eguiten duenac bere costumbre gaistoa dela medio, nola naico modutan izan dadiela, artu bear du empeñuric andiena costumbrearen uzteco, ceren non eztuen zain zanetariac ateratcen costumbrera, [135] ezdu cer esperatu arendaco izanen dela barcacioric, zortcian bein confesatcen balimada ere. Eta orai artaño costumbre gaistoric izan ez duenac, vici bear du cuidadoric andienarequin aintcinat ere ez izateco, eta orrengatic izaten baduzue becaturen batean erortceco desgracia, bertcera pasatu baño lenago confesa zaitze len baño len; modu untan Yaungoicoa urricalduco da [140] zuetaz, lagunduco zaitze costumbre gaistuen uzten eta azquenic emanen datzue eternidade gucico descansua, guciei deseyatcen datzuetena Amen.

II

Dom^a 12 post. Pentec^m.

*Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo
etc. Luc. c. 1°*

Galdetu cion legue zagarreco Doctore batec Jesus gure Salvatzaleari: Maistrua, ¿cer eguin bear dut Ceruco gloria erdiesteco? *Magister quid faciendo vitam aeternam possidebo?* Eta erresponditu cion Jesusec: ¿Cer aguintcen datzu legueac? Legueac? manatcen dautena da, erran cion doctoreac, Maitatceco [5] Jaungoicoa viotcetic eta gauza gucien gañetic nere potencia eta indar guciequin, eta lagun progimoa nere burua bezala: bada eguizu ori eta salvatuco zara eranzun cion Salvatzaleac.

Doctrina unen arabera bi manamenduetara etorria dago Evangelioan manatzen zaigun gucia, eta au bera eracusten dacu doctrinac erraten dacun demboran: [10] Yaungoicoaren legueco Amar manamenduac bietan encerratcen edo comprenditcen dirala: Uzten dut bertce aldi bateco minzatcea progimo lagunari ecarri bear zayon amorioaz: gaur minzatcera noaye Yaungoicoari zor diogunaz.

Gauza arrigarria da eguiazqui Yaungoicoac aguintcea espresqui guizonari maita dezala: guizon batec bertceari favore bat eguiten dion orduan [15] lotsatcen da escatcera agradecitua izan dadiela; bada gauza lotsagarri untara obligatu izan du guizonac bere creatzalea eta ongui eguileric andiena bere conducta eta porta modu charra dela causa. Ez bada ere ceren falta zaizquion guizonari motibo andiac bere Yaungoicoaren aldera! Nai dut nic zagutcen direla Yaun Soberano aren gana ditugun obligacioneac, baño gueyenec [20] eguin nailuquete aren contentua itzezco Amorio batequin. Baño desgraciatura liteque itcez baicic Yaungoicoa maitatcen luquen presuna: icus dezagun beraz nola maitatu gaituen arc eta aguerico da nolacoa izan bear duen gure Arenganaco amorioac.

Arritcen duen gauza da bai icustea cer estremutaraño allegatu izan den [25] Yaungoicoa guizonari ongui eguiten. Bere baitan zagoquelaric deusen ere faltalic autetsi gabe; criatu zuen Munduco palacio eder au eta erran daiteque obra arrigarri unen eguitera muguitu zuela guizonari ongui nayac: beñizpein Munduaren eta Munduco criatura gucien yabe eguinic guizona, paratu zuen gustozco paradisu zoragarri batean. Ah! ura zoriona contu eguin izan balio guizonac! [30] Mundu untan eta bertcean izan bear guinuen zoriona. ¡Baño desgraciatuqui lenvicico guizonac galdu zuen bere faltaz Mayorazgo valios ura!

Beguiratu izan valio Yangoicoac bere justiciari bacarric seculaco desgracian guelditu bear zuen guizonac bada bere creatzalearen lenvicico favorera ain charqui corresponditu zuenac etzuen mereci urricall-

tcea. Orra [35] Ainguiru becatariac, lenvicico becatua eguin zuten instantean seculaco Ynfernura condenatuac penitenciaraco eperic eman gabe. Baño determinatua zagon Yaungoicoa portatcera guizonarequin unec mereci zuen baño obequi eta bere ontasun negurri gabeari casu eguinic, paratu zuen bere faltaz galdu cituen ontasunac berri berritan erdiesteco videan. Untaraco eguin-azi [40] cion bere Seme Eternoari Mundorañoco viagea eta emen vici izan cen ogeui eta amairu urte, eta dembora untan gucian empleatu cen guizonari ongui eguiten: edequi cition Ceruco atea, eracutsi cion Ceruraco vide, utci cion Confesioneco Sacramentu Sainduan Yaungoico ofendituarequin vaqueac eguiteco guiltza eta bere corputz Sagradua sustentu espiritual-taco Comunione [45] Sacramentu Adoragarrian. Convidatuac dira Munduco criatura guciac on otaz gozatcera baño Cristabac izan gara especialqui beressiac Yaungoicoaren decretu Sanduetan.

Cer guertatuco cen gutaz Yuduen edo Gentillen artean sortu izan baguine? Eguia da Yaungoicoaren partetic etci zaigula faltatuco gracia: [50] nondic edo nondic allegatuco guinela religione eguiazcoaz noticia izatera, baño nequez uzten bait da guratsoen ganic errecibitcen den siñestea; religione guezurrezcoren baten itsuturic vici ciren guratsotearic sortu ezgueroztic; equen sistema gaisstoan acabatuco cen gure vicia ere.

Aguerian dago beraz Cristabac especialqui beressiac izan gabela [55] Yaungoicoaren escutic favoreac errecibitceco, eta Yaun Soberano unec eracutsi daucula bere amorioa obrequin eta favore arrigarriac eguinez. Anitz lecutan Escritura sainduan erraten dacu, bere consuelo guciac dituela guizonarequin, eta au ala dela fede ematen dute itateec; bada Yaungoicoaren podore negurric gabeac eguin dituen obraric andienac izan diré guizonaren [60] onera ordenatuac. Maitatu gaitu mereci baño gueyago eta eguin dazcu seculan escatcera atrebituco ezguinen favoreac: baño beretaco den gutiena onic espero izan gabe: deusetaraco ere bear ezguintuelaric: Ain fiña eta garbia izan da Yaungoicoac iduqui dacun amorioa.

Baño ¡ceiñ pagu charra eta lotsagarria izan duen guizonaren ganic! [65] Aitortcen da amorioari amorioa zor zayola: estimacio guti da guizonen artean itezco amorioac: milla vorondate on eracutsiagatic presuna batec bere erranetan itateac bertce aldera badira, siñeste guti ematen zaye itcei lenago obretan amorio guti eracusten duenaren itz eder ec gueyago ofenditcen gaituzte. Eta vizquitartean anitcec eta bearbada Cristabetaric [70] gueyenec eguin nailuquete Yaungoicoaren cumplimentua itezco amorio sollarequin. Contentatu nailuquete beren ongui eguileric andiena guizonen artean curritcen ezduen diru falsoarequin.

Baño alacoec erdiesten duten gucia da beren buruac engañatcea: etsi dezaquete ez dutela contentatuco Yaungoicoa viotceco amorio eguiazcoarequin [75] baicic, eta amorio eguiazcoac, obrec eta itate oc eman biar dute fede: au bera erraten du doctrinac. Galdetcen du doc-

trinan: ¿norc maitatcen du Yaungoicua? Eta eranzuten da: Aren Manamendu Sainduac goardatcen dituenac.

Manamendu otan eta bertce Evangelioan aguintcen dituen gaucetan eracusten du Yaungoicoac cer deseyatcen duen guizonaren ganic, uni ecarri [80] dion amorioaren pagutan. Ez dacu eguiazqui escatcen dezaquegun baño gueyago: errezqui eman diozoqueguque gustoa.

Eta ezlitzaque itsutasun andia eta disparteata siñestea satisfo eta content guelditcen dela Yaungoicoa gure porta moduz aren ordenac complitu gabe, eta manamenduac eta legue saindua despreciatcen ditugun demboran?

[85] Becatua da Yaungoicoari eguin daquioquen gaizquiric andiena: eta ¿nai duzue siñes diezagun Yaungoicoac maitatcen dugula becatua utci gabe? ¿Nai duzue siñes diezagun damu dut Yauna Zu ofendituaz erraten diozun orduan, becatua uzteco eta becatuco ocasionetic apartateco asmo eta intencioneric gueren baitan artu gabe?

[90] Siñeste untan vici denac orobat da erratea ezdela Yaungoico-ric, bada nailuque paratu Yaungoico bat ezden bezalacoa, inpinitoa, yustua eta zucena, baicic bere gogoac aguintcen dion bezalacoa eta aren vici gaisto aren daco ongui elduden bezalacoa.

Ausse gucia pretenditcen du Yaungoicoa mingañetic barrenago pasatcen [95] ez den amorioarequin contentatu nai luquenac.

Ez itcec, Nere Cristabac, ez, baicic obrec eman bear dute fede Yaungoicoari diogun amorioaz: emplea gaitecen Yaun Soberano aren gogoraco gaucetan: ecarri diozegun errespetua aren ordenac cumplitcen ditugularic: gaitcetsi dezagun becatua eta igues eguin artaraco ocasio gais-toetic, [100] eta orduanche siñetsico dacu Yaungoicoac maitatcen dugula.

Aitor dezagun escas dela guizonaren viotza Yaun bat ain andia eta Aita bat aiñ ona eta maitagarria, mereci duen adina maitatceco: ezdezagula artu beraz itceco amorioarequin contenta azteco empeñua. Mereci adina ezpada, aldugun gucian bedere eracutsi diozagun amorio eguiazco bat; artara [105] gaude obligatuac ceren den gure Creatzalea, gure ongui eguileric oberena, eta ceren arenganic etorri bear zaicun ongui izatecotz eternidadeco gucico zoriona. Guc ura maitatu ezque-roztic arc ezdacu faltatuco bere amorioa Mundu untan eta bertcean gloria Amen.

III

Respeto a los padres.

Bere demboraco cristabetan religionea ain oztua icustez dena penatua, eta gaitz uni erremedioa paraciozela Jangoicoari otoi-tza eguiten zagoquion Christau bati, eracutsi cion Jaun Soberano arec Sagar ustel bat, eta erran cion: una Munduaren imagiña: icusten duzu ezdaitequela

itzuli Sagar [5] au lenagoco sanotasunera, baño demborarequin ecardezazque bai sagar unec fruita sanoac, ereiten badire unen barreneco aciaco edo pipitaco. Bada alase, vicioaco Mundutic desterratuco badire, eta virtutea equen ordezu paratu viar baute, mejora unec asi biardu aurren educacionetic. Eta lan untan lembicico tocanteac baitira guratsoaco, eta guratso ec humeengana bezala, hume ec [10] ere beren guratsoen gana baitituzte beren obligacioaco, eta ez ttipiac ala ere, eta mejora erdiestecotan norc bere obligacioneaco bear baititu cumplitu una cergatic eldu naicen ni gaur hume ei beren guratsoen ganaco dituzten obligacioneaco presente eguitera, uzten ditudelaric urbilen aldico guratsoec humeen aldera dituztenac.

[15] Jangoicoaren gana ditugun obligacioneei darraiztenac diré guratsoen ganacoaco, eta ala Jangoicoaren legueco amar manamenduetan, Jaunaren honrari tocatzen zaizcon iruen ondotic, progimuaeren probechuraco ordenaturic dauden zazpitan, lenbicicoa da Aita eta Ama honratzea.

Yruetara ecar daitezque humeaco guratsoen gana dituen atencioneaco [20] edo obligacioaco: Obediencia, errespetua eta socorrua. Ez dut nic demboraric gastatuco zuei eracusten obligatuaco daudela humeaco beren guratsoei obeditzera: ez dut uste obligacione au ucatuco duenic izan daitequela zuen artean. Erranen datzuet bai ez dela munduan guratsoen autoridadea baño lenagocoric. Erregueena eta Aita Sainduena, eta bertze Munduan zagutzen diren [25] autoridade edo manatzeco escuaco, denac dute guizonen ganico beren fundarioa baño guratsoaco humearen gañean duen escua eta autoridadea elduda naturaleza beretic eta Jangoicoaren ganico. Au dela casu, Platonec Gentilidadeco ilun bean ere lurreco Jangoicoaco deitzen cituen guratsoaco, eta Doctoreaco deitzen dituzte Jangoicoaren imaginaco. Ez da verazu lurrean obediencia [30] estuquiago zordenic, humeaco guratsoei zor diena baño. ¿Eta cer gaucetaraño allegatzen da obligacione au?

Humea vere guratsoaren manuaren pean dagon vizquitartean Jangoicoaren legue sainduaren contra ez diren gauza gucietara edatzen da obligacione au: Bear du verazu humeaco obeditu guratsoaco gauza gaisto cerbait manatzen [35] ez dion casu gucietan: bear du obeditu lanetan eta eguitecoetan, bai eta Arimaco onari dagozcan gaucetan nola diren Elizaco funcionetara asistitza, Sacramentuaco errecibitzera allegatzea, compania gaistoaco uztea eta soil particularqui gabazco erretiroan. Ez dut ez erran nai guratsoei obediencia faltatzen zayen casu gucietan, eguiten dela becatu mortala: badaquit [40] materia untan becatu mortalaco escatzen duela falta gravea edo andia; baño anitz beldur naiz asco falta grave levetaco edo ttipitaco artuz, casoric eguin gave uzten direla. Soil gauza erressa da concienziaco gauccei casoric ez eguitea. ¿baño nola dagoque casu guti eguiten zayon conciencia? Ain garbi nola casu guti eguiten zayon landa alor bat.

[45] Beardu ere humeaco errespetatu guratsoa: errespetua eta aten-

cionea ecartzea guratsoari da beti hume on baten señailea; erreverencia saindu baten falta hume gaistoaren señailea den bezala. Bear dio veraz humeac atencionea ecarri guratsoari conversacionean edo solas izate eta demostracione denetan, eta bear du procuratu guratsoen estimacione ona: eta obligacione unec [50] iraun beardu biciac adiaña: guratsoaren manuaeren petic ateratzen den humeac, libratzen da cembait gaucetan obeditzeco obligacionetic, baño ez nioiz ere errespetua ecartzetic, humea gradu gueyagotan caustu izanic ere. Salomon Erreguea yaiqui izan cen vere Tronutic bere Ama eldu citzayola icusi zuen aldia batez. Leitzen da historian, carrica garbitzen ari cen preso bati [55] urbildu citzayola porte andico caballero bat eta humildade guciarequin escatu ciola escua pott emateco: preso lagunec eta bertze presente guertatu ciren guciec estrañatu zuten accione ura eta etzen faltatu nor edo nor galdetu ciona Caballero ari: cer guisa eguin zuen adirazte edo demostracio ura, eta erresponditu zuen vere Aita zuela eta ez bacarric atencione labur [60] ura baicican mila aldiz gueyagocoac zor zitiola. ¡Egemplo arrigarria eta cembait humeei maiz gogora ecartzea conveni litzaquena! Gravequi faltatzen dute guratsoeri zor zayon errespetura bere aurpegui char eta esquer gaistoarequin guratsoa icaratua eta beldurrez iduquitzen duen humeac; equentzen diolaric corregitzeco eta errendituzeco libertadea: desprecioac eguiten [65] ditonac eta maldicioac botatzen ditonac: guratsoari botatzen zayon maldicionea beti da becatu mortala naiz izan guertatzeco intencione gaistoric gabe botatua, ceren gauza grabean faltatzen zayon errespetura. Bai eta ere eguiten du becatu mortala bere guratsoari esqueintzen edo amenaza eguiten dionac, eta ecin gueyago gravia escuac botatzen tionac. San Antonio [70] Paduarequin allegatu izan cen gazte bat confesatzera, eta acusatu cen bere Amari ostico bat eman ciola: bereala celo eta fervore andiarequin erran cion Saindu arc, alaco zangoac mozturic egon vear zuela: etzuen alfer erran, bada echera goan eta moztu zuen zangoa: alborotatua yendea eta particularqui familia, eta ematen cioten culpa Sainduari, ceñec erraten zuelaric [75] etzuela batere sobera eguin, baño humearen becatua cela Causa etzituela damu nai vere guratsoac, sendatu cion milagrosoqui.

Erran dut humeac guratsoari zor dion bertze obligacione bat dela, socorritzea bearretan causten bada: Gauza lotsagarria da humeari obligacione au gogora ecartzea, daquiten demboran anitz hume ec duten guciac guratsoen [80] ganic errecibitua dutela, eta ala ez duenac ere, badaqui duen gucia escas duela guratsoen ganic errecibitu dituen favoreen pagatzeco. Ain estua da obligacione au ecen, erraten du Santo Tomás Doctoreac zor au pagatzeagatic ceditzen dituela Jangoicoac vere derechuac, eta guertatzen balitz hume bat conventuan sartzeco botua eguitera eta guratsoac aren laguntzaren [85] bearretan, dembora berean; dio Doctore Saindu arc, hume ura libre langoquela Jangoicoari eguin cion votua edo promesa cumplitzetic eta obligatua veragatic gu-

ratsoei atenditzera. Saindu veraren doctrina da, humeac eta guratsoac necesidade berean causten diren demboran, obligatua da gola bat le-nago socorritzera bere guratsoei, ecen bere humeei.

[90] Obligacione oc guciac paratu izan tio Jangoicoac humeari gu-ratsoen ganaco, eta ez nola nai, baicic premiao aguinduric hume onari eta castigu andiac hume gaistoari; eta au ez bertze munduraco baicican nai du ere Mundu untan, allega daquion hume onari bere premiao, eta becatari guciei paciencia artzen badabe ere Jangoicoac, ecin artu dio Jaun Soberano unec [95] hume gaistoari infernurañoco espera. Espiritu Sainduac erraten dio humeari Honracitzu cere Aita eta Ama luzaro nai baduzu vici Munduan: *honora patrem* etc. Ez ezda bacarric vici lucea, baicican mila bendicione aguintzen zaizco hume onari Escritura Sainduan. Baño al contrario, mila maldicione, miseria eta desdicha eta vici laburra diré hume gaistoari Liburu Sainduac señalatzen [100] dioten pagua, eta premio eta castigu oc guertatuac icusi ciren, Noe patriarcaren humetan. Ardoaren virtutearen berri yaquin faltan pasatu zuen edanac Noe eta caustu cen postura indecentean: lembicicoic icusi zuen vere seme Canec, eta eguin zuen irri vere Aitaz, eta Sem eta Jafetec icustean veren Aita planta artan, estali zuten modestia guciarequin, eta au [105] dela medio, malditoa deitua Escritura Sainduan Can, vere on-doco yendaqui guciarequin, eta bedicatuac Sem eta Jafet veren humeequin. Abimelec aitzindariari burua erdicatu izan cion maztequi batec arri batequin, eta dio Escritura Sainduac, escarmentu au allegatu citzayola, vere Aitaz eguin zuen desprecioaren castigutan. Alfer Davidec eman zaben ordena vere Generalei [110] equen escuetan erortzen bacen ez equentzeco vicia aren seme Absaloni: batalla galdu onduan bere mula ederraren gañean iguesi zuayelari guelditu cen buruco iletaric arbola batetic dilindan, allegatu cen Joab aitzindaria eta yosi zuen lanzucaldiz, eta Davidec barcatu nai izanic ere etzuen permititu Jangoicoac vere Aitaren contra armac artu cituen hume ura castiguric [115] gave guelditzea.

Eta ez da batere gauza arritzecoa Jangoicoa añ rigurosqui portatzea hume gaistoequin, ceren ez da desagradecimentu, esquergabetasun veltzagocoric guratsoari eracusten zayona baño; cembatez andiago diren presuna baten ganic errecibitu diren favoreac, itsusiago eta lotsagarriago izanen da [120] arenganaco esquer gaistoac. ¿Eta badute estimaric humeac guratsoenganic errecibitu dituen onac? ¿Cembat dem-bora ezda pasatzen hume bat acitzean ematen zayon sustentoa verac agora erematen asi vitarteraño eta vere escuz veztitzen asi orducotzat? ¿Cembat gueyago ez, beretaco bear duen precisoa irabazten asi orduco? Eta vitarte artan, ¿cembat paciencia ezdio artu ([125] bear guratsoac cembat gastu eta neque ez da gostatzen? ¿Cembat aldiz guratsoac ez du agora daramen bocadua ezpañetaric guibelatzen humeac guticia eracutsita? Eta arritzeco da favore hoc guciac esquer gaistoarequin pagatzen dituen humeeri ainbertze maldicionequin escaintzea liburu Sain-

duac? ¡Eta pagu gaisto untan uste dut Amei toca daquioquen parte andiena! Amei [130] bai humearen esquer onera erran bear bada derechu gueyago luquetelari ceren gueyago gostayac dituen, eta gueyago yarraitquitzen zaquion comuzqui humeei. Mundura torri baño len necatzen du humeac Ama, eta socorritzen Amac humeei: Mundura etortzeracoan causitzen tio ecin esplicatu daizquen trabajuac eta oñaceac, eta ainbertze ilabetez tiratzen dió bere gorputzeco [135] sustancia: Amendaco diré humeen aurtasuneco impertinenciac eta nequeac, eta Amac izaten dira hume erien goatze buruquitic alderatzen ez direnac, eta equen lembicico uyu beti begarria erne iduquitzen dutenac. Ala ere erran dut Amei tocatzen zayela humeen pagu gaiztoan parte gueyena, ceren gazteago damu asten dirá humeac errespetu galtzen Amari, Aitari baño, eta [140] errespuesta char gueyago aditzen dute, eta au guertatzen da venturaz ceren ezhaben eman naturalezac ain bertze indar humeen sugetatzeco. Baño guratsoenganic castigua errecibitzeco menetic ateratu den humea, badagoque yaquinic Jangoicoac bere gain artua duela hume gaistoen castigatzea eta eztaquit niorequin ere zucenquiago complitzen, obratzen ote dituen vere [145] amenazac nola hume desagradecituequin. Ez du bertze munduraño espera artzen Jangoicoac hume gaistoen castigatzeco: Mundu untan allegatzen zaye Jangoicoaren azotea: batzuei eriotze guisa, bertzei zagartze tristeac, edo bertze cerbait desgracia.

Baño al contrario, andiac dirá hume onei Escritura Sainduan aguintzen [150] zaitzen bendicioac, bici lucea eta consuelozco zagartze on bat espera dezazquete hume humil eta obedienteac. Yduqui citzue veraz humeac presente ventaja oc: ez utzi atzencera guratsoei zor dioztezuen obligacione andiac eta favore ecin pagatuac: izan zaitetzte hume on, humil, obediente eta leyalac eta zauzte seguro Jangoico aita onguitsua portatuco zaitzuela [155] Mundu untan eta bertzean Amen.

IV

Nere azqueneco predicuan esplicatu nazquitzen humeac guratsuen aldera dituzten obligacioneac, eta itz emanic guelditu nintzen urbilen aldicotzat guratsoec humeen gana dituztenen gañean minzatzeco: vanuaye veraz itza cumplitzera. Conforme daude guizon yanquinsu guciac aitortzean, [160] educacionetic eldu dela guizonaren izatea. Guertatzen da bai cembait aldiz educacione ona errecibitu duen humea, gaistoa ateratzea, eta Escritura Sainduan berean dauzcagu egemplareac: Adanen bi seme ec educacione bera errecibitu zuten, baño etziren itare berecoac izan: Cain atera cen gaistoa, eta Abel ona: au vera guertatu citzayon Ysaac Patriarcari, Jacob eta Esaú [165] vere bi seme equin: eta educacione bera errecibitu dutenac diferenteac ateratzea etor daiteque batzuetan inclinacioneac diferentecoac izatetic, eta asco aldiz ere bai,

ceren guratsoaren educacione galtzera botatzen duen lagun gaisto bat. Diot berriz ere, eguia dela au dena, baño comuzqui argatic eta gueyenetan educacionearen araberacoa ateratzen da humea: goacen [170] bada icustera cer escatzen duen educacione onac.

Guratsoaren empeñu lembicicoac izan bear du humeac Cristau on batzuec ateratzea, eta au erdiesten duen guratsoac eguina dauca humearen zorionic andiena, eta ezdago bertzetaraco ordenatua Matrimonio Saindua: ¿Nola gobernatzen den landare bat, alasse beardu manejatu guizonaren viotzac [175] eta landareari lurretic aguertu eta laster asten baita casu eguiten, aur bati ere arrazofiaren arguia aguertuz doaquion bezala erein bear zayo viotzean gauza onen acia. Minzaten icasten duen bezala eracutsi bear zaizquio Aita gure eta bertze cembait oracione, eta equen erraten ari diren demboran, iducaci modu onean, ceren oracioneren baten erraten aridena [180] minzo da Jangoicoarequin. Badaquize doctrinac erraten duela cristaba adimentura allegatzen den bezala, lau gauza dagola obligatua yaquitera: cer bear duen siñetsi, cer escatu, cer obratu, eta cer errecibitu, eta lau gauza oquen esplicacione bat dela doctrina gucia: bai eta ere badaquize zazpi zortzi urtetan guti gora bera asten dela aguertzen arrosañaren arguia; [185] bada adin untacotzat edo allegatu eta laster procuratu bear du guratsoac humeac doctrina icas dezala, edo bederen eman dezala cerbait arrozoin bere religio-neaz. Cuidado obligacione unequin guratsoac: zuec eta gu gaude estuqui obligatuac: batzuec bertzendaco utziz denoc eguinen gara culpante: ¿naiduzue descargatu carga untaric? Bigali bada puntualidade guciarequin [190] eracusten den lecura, baño ez eracutsi eta ez bigaltzea eracusten den lecura da laztasun andia eta barcacioric eztuen gauza.

Guratsoac humeari eguin diozoquen favore andi bat da escola cerbait eracustea: emendic etorri izan zaye aunitzei Mundu untaraco suertea eta acomodua: baño utzi nai dut ventaja au alde batera: leitzen yaquitea vera [195] ventaja andia da animaco gaucetan instruitzeco. Soilqui predicariaren agoco doctrina beguira dagonac, instruccione laburra izan dezaque, ceren predicariac erraten dituen gaucetaric anitz galtzen diré, edo entenditu faltan, edo zagolacotz descuidatua; predicariac seguitzen du aitzina aditu bada edo ezpada comprenditu ere, eta untaz gañera, bein baicic aditzen ez den doctrinaz arrozoin guti eman daiteque eta arguitasun guti uzten du: baño [200] leitzen daquiena bera da predicari: lembicico aldian entenditzen ez duenac asqui du bi edo iru aldiz leitzea, naibaditu confesatzera goateco asmo onac formatu, leitzen ditu viotza gueyenic moguitzen dioten gauzac. Liburu onac leitzeac convertitu zuen San Agustin. Yruñeco sitioan errecibitu zuen balazo batequin, goatzean zagolaric escatu zuen liburu bat San Ygnacioc [205] suertatu cen escura etortzia Munduaren deuseretzasunaz minzo cen liburu bat; etzuen bada gogotic artu, baño leitu zuen dembora pasa bezala, eta andic etorri cen aren Saindu eguitea. Eta ¿cer gertatu bear zaye guratsoei humeei favore au eguitea? Soil guti eta erran bear bada, deus

ere ez: sei, zazpi urte etaric, ameca, amabi urtetaraño escolara viatzea: eguizue [210] au eta erran dudan adineracotzat entregatuco zaizquize doctrina ongui icasiric, eta familian gauza on asco lei dezaqueten guisan, eta verac eta bertzeac instruitu. ¡Eta cer lastima nere Cristabac leitzen daquienac bere abilidadeari irabaciric ez equentzea, liburu on bat secula escutan artu faltan! Olacoac compara daizque segurqui lur balios bat alfer daucan [215] necazari charrarequin.

Baño ezda doctrina eracustean encerratzan educacione onaren izate gucia: bear dio ere guratsoac maiz aguindu humeari Jangoicoaren ganaco beldurtasuna ¡Ah eta cembat on dacartzan beldurtasun Saindu unec! Jangoicoaren beldurrez izanen da hume obedientea eta humilla, cerbitzante leyala, [220] ezcondu fiela, eta cargu oficio eta emplegu gucietan portatuco da ongui, eta erdietsico du Yendeen estimacionea. Yendeen cer erranac ere, guardatzen du bai asco aldiz gaizqui eguitetic, baño ez du izaten indarric viotza sano conservatzeco, ceren yende vista ezden allegatzen viotza icusteraño, eta viotza galdua duen sagarrari, goiz edo berant aguertzen [225] zayo usteltasuna: baño Jangoicoaren veguiac icusten dituzte viotzeco macur guciac, eta motivo untaz Jangoicoaren beldurti eguiazcoa, bat da viotzean eta eguite ta obretan ere.

Bai eta ere eracutsi bear dio guratsoac humeari gueyagoco eta zagarrago direnen alderaco errespetua, eta Elizac Jangoicoaren echea den medioz [230] escatzen duen devocionea: cuidado iduqui bear du besta egunetan motivo andi bat gabe ezdezala faltatu meza nagusira eta mepperetara, eta allega dadiela maiz Sacramentu Sainduac errecibitzera, aitzinetic ongui prestaturic, acostumbratzen dituztelaric soil gazte danic confesatzeco mezpera arratsean erretira daitecila beren gambarara edo bertze lecu erretiratu [235] batera confesio onac escatzen dituen bort gauequin prestatzera, au da diligencia bat soil baliosa, eta ongui confesatzeco precisoa eta bear dena.

Ez du contentatu bear guratsoac humearen viotzean gauza onen acia ereitearequin, bearditu ere ateratu pasione eta vicioen belar gais-toac, Cuidadoarequin contu artzen bazaye aurrei, asqui errisqui zagutu daitezque [240] equen inclinacioneac eta pasione macurrac: ezda gauza erressa au ezautzea andi batean; ceren andiac badu malicia bere viotzaren asco movimentu eta asmo aguertzera utzi gave gordean iduquitzeco, baño aurren viotza aguerian ibiltzen da. Cer pasione veraz eta cer indicacione gaisto nabaitzen edo autesten dituen guratsoac humean beartio itsustu. Ysilaci [245] norbaiten faltac goraberatzen asten delaric, ez laudatu baicic repretitu norbaitequin asserratu eta aren contra minzaten eta bere buruaren defenditzen asten denean edo echean ala campoan bera baño gueyagocoari errespetua galtzen badio. Ytz batez beti egon beardu guratsoac humearen celotan; contu artu, accione, pausu conversacione eta itate edo obra guciei: [250] aditzen badu norbait aren humeaz gaizqui minzatu eta yendeec agotan dabilatela, orduan eta gueyago observatu ea baden cerbait, eta comuzqui cerbait izanen da ceren

equa ateratzen den lecuan nequez faltatzen du suac. Bere humeei cuidado unequin yarraiquitzen zayen guratsoac, zagutuco ditu equen faltac eta vicioac len lenetic eta errasqui erremedia daizquen [255] demboran.

Eta azquenic veardu guratsoac guardatu vere escua errespetua ecarrazteco bere humeari, eracutsi seriotasun andi bat corregitzeco demboran, aguertu eta valiatu veren autoridadeaz eta escuaz hume desobedienteac sugetatzeco, eta asi vereganic beren humeei gauza onen egemploa ematen. Au [260] gucia eta gueyago escatzen du educacione onac, eta dena eta gueyago eguin bear luque guratsoac vere humeac infernuco videtic alderatu eta ceruraco seguidan paratzeco. Baño cer daquit nic asco guratsoac humeen pasioneac eta vicioac itzali bear lecuan ez ote dituzten gueyago pizten. ¿Cer bertzeric eguiten du eguiazqui nor baitez gaizqui minzo den humeari arrozña [265] ematen eta conversacione seguitzen dion guratsoac? Humeen presencian murmuracione eta bertze asco conversacione gaisto pasatzen dituen guratsoac ¿cer eguiten du hume ei becatu eguiten eracutsi baicic? Aren humeac norbait arinqui edo gaizqui minzatu dela aditzen duen demboran, guratsoac observatzen yarri bear lecuan, humearen ganaco pasioneac itsuturic aren [270] defenditzen asten bada eta erausian bertzen gucien contra, alaco guratsoac ¿cer eguiten du humea defenditu baicic tranquil segui dezan aitzina bere pausu macurretan? Arritzen duen gauza da bai eguiazqui asco aldiz guratsoac izatea azquenac beren humeen faltac zagutzen. Erran daiteque cembait guratsoz eta francoz ez bide direla gatzetasuneco videtic pasatuac icustez [275] ain cuidado guti dehezala hume ec edocein ocacione charretan ibiliagatic, edo bertzela erran bear da, guti zayela izan daitecin Jangoicoarenac gracia Saindua dela medio, edo Demonioarenac becatua dela causa. Olaco guratsoenganic soil diferentea cen Dña. Blanca S. Luis Franciaco Erreguearen Ama, ceñec erraten cion vere Semeari: Luis, maite zaitut bertze guratso [280] batec bere humea maita dezaquen negurriraño, baño ala ere erraten datzut nayago cintuquedala ilic icusi nere veguien aitzinean, ecen yaquin becatu mortalean zaudela. Urase cen guratso eguiazcoa, humea amorio eguiazcoarequin maitatzen zuena, eta deseyatzen cion bere humeari acomodu escogitu Ceruan seculaco zori ona. Ez bertze cembait guratso bezalacoac, beren humeen [285] aldera beren ustez amorio andicoac, humeac munduan ongui acomodatuac icusteagatic necatzen eta veren buruei gustoac faltazen daquitenac, baño soil guti trabajatzan direnac argatic humeac Jangoicoaren beldurtasunean acitzeco eta Ceruco videtic eremateco.

Baño au ez da amorio eguiazcoa, ¿Cer ari da guratsoa humeari acomodu [290] aventajatu bat emateaz munduraco, seculaco desgraciac arrapatzen bada bertze Munduan. ¿Cer balio du guratsoac eta humeac gustoac izatea Munduan, elcarren artean bertze Munduan elcarri maldicionea aritzecotan? Etzazuela pensatu unequin aditzera eman nai dutela guratsoac ezduela cuidadoric izan bear humearen Munduco acomodo

duaz: bai iduqui bear du eta laudagarriac [295] diré contuarequin vicituz humea ongui acomodaten duten guratsoac: nic erran nai dudana da guratsoaren lembicico cuidadoac izan veiar duela humea Jangoicoaren beldurtasunean aztea, eta Ceruraco seguida ematea: au gabe deusere ezdutela balio guratsoaren eforta guciac. Untan beraz guratsoac para zazue cuidadoa, izan bitez zuen humeac Jangoicoaren beldurtiac: [300] izan bitez Cristau onac, eta erdietsiric daucate yendeen estimacioa eta Jangoicoaren amorioa: den gueyenez ere laburrac izan daizque zuen algurac humeen laguntzeco: Jangoicoa da vacarric Aita valiosa; arc estalpean daucan humea dago arrasscu gucietaric libre: para citzue bada guratsoac ceren humeac Aita Eternoaren amparoaren azpian, izan daitecin zori [305] ontacoac Mundu untan eta bertzean Amen.

V

*Oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis accendit, quae Deus preparabit iis qui diligunt eum: 1 Chor 2.9.**

Egun batean, dio gaurco Evangelioac, nai izan zuen Jesucristo gure Yaunac zautcera eman Ceruco edertasunare parte ttipi bat, eta deituric Pedro Santiago eta Juan, iru discipulo maite-enac, igan cen oquin batean Taborco mendira, non transfiguratu cen, au da, artu zuen bertce figura edo itchura bat: [5] eta cambiatu cen alaco moduan, ecen aren aurpeguiac arguitcen zuen iruzquiac bezala eta aren arropac yarri ciren elurra bezain souriac :eta aguertu ciren an Moises eta Elias solasean zaudela gure Salvatzalearequin.

Alaco moduan zoratu cituen gauza eder unec Jesucristoren discipuloac, ecen San Pedroc uste izan zuen etzaitzela izan zori-on andiagoric eta [10] erran cion bere Maestruari: yaque ta lecu au den aifñ ona eta gustagarria, ez gaitecen ya gueyago oroitu munduaz: eguin dezagun emen iru vicilecu: bat zuretzat, bertcea Moises-entzat, eta Elias-entzat: obedugu emen vici: *Domine bonum est etc.*

Ytz oc erraten aicelaric Pedro, inguratu cituen goibel zuri eder batec, [15] eta orren artetic aditu zuten dembora berean voza bat eta itza eguin Aita Eternoac guisa untan: Au da nere Seme maitea, cenetan dauzcaten nic placer gucia: enzun zazue eta eguin eracusten datzuen gucia: Au aditu zutenean, icitu ciren iru Apostolu-ec eta erori ciren, dasma(ya)tuac bezala, auspes lurrera. Baño Jesucristoc uqitu cituen bere escuaiquin eta equenduric beldurra [20] erran zuben: yaiqui zaizte eta ez izan beldurric; edequi zuzten beguiac eta etzuten bertceric icusi ez pada Jesucristo gure Yauna bera bacarric.

Baldin alaco mella eta ain gustagarria eguin bazuen Apostolu-etan

(*) Predicado en 1887.

Jesucristoc eracustera eman zaben bere gloriaren parte ttiqui unec, ¿cer izain da Jaungoicoac eracusten dacularic dena den bezala Ceruco gloriaren [25] edertasun ura? Baldin Apostolu ec guelditu zoratuac eta contentuz bateac icustean bera bacarric desierto batean, ¿cer izain da icustea Ceruan, bere Corteaz inguratua, gloriaco tronuan yarria, eta Erregue gucien Erreguiari tocatcen zayon bezala, aunditasunez eta magstadez inguratua eta apaindua? Baldin baguinu eguiazco fedea ¿ez-litzaque au bacarra asquico gure viotcetan [30] pizteco gloriaco dese-yua, eguiñala eguiteco eta ez aspertceco ura conseguitu artaño? Onen gañean predicatu bear datzuet bada nic gaurco predicuan, ceñetan es-plicatuco dazquizuet Jaungoicoac Ceruan prestatuac dauzcan dichac eta contentuac, bera Mundu untan maitatcen eta cerbitzatcen dutenentzat. Ave María.

[35] Aguitz gauza necosoa eta dificultosoa da Ceruco gloriaren zoriona eta edertasunaren gañean minzatcea; cergatic baldin San Pabloc, cein izan cen alchatua eta eramana Yrugarren Ceruraño, eta au orañic vici celaric Mundu untan, etorri bacen andic erraten zuela; beguiee ezdutela icusi, ecetare begarriec aditu eta guizonaren entendimentu abilenac ere ezdezaquela zagutu [40] eta comprenditu Yaungoicoac pres-taturic daucan zoriona Ceruco glorian emen bera cerbitzatcen eta mai-tatcen dutenentzat, ¿nola da posible nic bear den bezala minzatcea an-go edertasun eta anditasunaren ganean? Alaic ere eldudan guisan ema-nen datzuet aditcera gloria artaco gustoac, ecarric gogora lecu artaco edertasuna, an vici direnen ontasuna, eta an diren gustoen andi-tasuna [45].

Cielo

Atoz, erran cion Ainguiru batec San Juan Evangelistari, eta icusi-co duzu Vildotsaren esposa, eta eramanic Mendi andi baten cascora, eracutsi cion andic Ceruco Cortea. An cen, dio San Juanec, Ciudade bat negurri gabe aundia, [50] eta erran ezdaitequen guisan ederra, Erregue gucien erregueari eta Yaun gucien Yaunari tocatcen zayon bezalacoa: Ciudade aren ichura da cuadratua; au da lau aldetatic iguala; alde ba-cochean dire iru ate eder, eta ate bacochean Ainguiru bat guardian. Ciu-dade untaco murallac edo paretac, dire arri aguitz valiosoequin eguinac, eta ango echeac, carricac eta plazac dire urre preciosoac [55], ceñec eguiten duten dirdira, diamante-en eta cristale-en lustreac bezala. Edo-cein aldetara beguira daquion ciudade ari, artan icusten dire palacio ederrac, jardinac eta loretoqui gustagarriac, eta gure entendimentuac pensatu dezazquen baño gauza ederragoac eta andiagoac. Ciudade zo-ragarri artan, dio San Joanec, etcen ez iduzquiric ez ilarguiric eceta-ere izarric, [60] cergatic Yaungoicoaren claridadeac edo arguitasunac arguitcen du an beti; eta iruzquia, ilarguia eta izarrac gueldituco lirazque ilunduac, Yaungoico beraren tronutic ateratcen den arguitasun ederra-

ren aitecinan. Baño etcen an ez goibelic ez itzalic ecetare arratsic; baicic egun argui eder eta beti gustagarri bat. An icusi nituen, seguitcen du San Joanec, anitz milla Ainguru [65] eta Sainduac, ordena ederrean yarriac, ceñec cantatcen cituzten Yaungoicoaren alabantzac beñere aspertu gabe, eta Ainguiruen eta Sainduen erdian dago Yaungoicoaren trono ederra, ceñec alegriaz eta edertasunez betetcen duen parage ura, utciric bienaventuratuac, dulzuraz, eztitasunez, contentuz eta gustoz zoratuac.

[70] Eta eguiazqui, nere Cristabac; baldin Mundu untan, cein den destierru bat, Yaungoicoac criatu baditu ain gauza ederrac guizonaren-tzat, ¿cembatez ere ederragocuac etcituen criatu bear beretzat Ceruan, bere palacio echea apaintceco, eta Ainguiruei eta Sainduei gusto emateco? Ecar citzue gogora Munduan diren erri eta Ciudade andi oriec, ceñen eguiten eta edertcen [75] acabatu duen guizonec beren entendimentu gucia. Ecar citzue gogora Madrid, Paris, Londres, Pequin eta bertce erri andi oriec, ceñetan erraten dacuten egon direnec aurquitcen direla Palacio ederrac, jardinac edo loretegui eta paseo gustagarriac, carrica eta plaza ederqui apainduac ¿cer valio dute oc guciac Ceruco cortearen aldean, ceñetan vici den Erregue gucién Erreguea? Ez, deus [80] ere ez dire Munduco gauza eder guciéc Ceruco gloriarequin comparatcen badire.

Moradores

Baño ezda unequin acabatcen Ceruco corteco edertasuna, cergatic zuec daquizuen bezala, Ciudade bateco izatea ezdago precisqui parajea au ederra [85] izatean, baicic principalqui Ciudade artaco yendea ona eta ongui vicitcean. Orra bada: munduan balitz Ciudade bat ceñetan yende guciac vici diren Evangelioac aguintcen dacun inocencia eta garbitasunarequin, elcar maitatcen dutela bachocha[c] bere burua maitatcen duen bezala, eta untaz gañera baldin Ciudade untaco yendeac balire maitagarriac eta batec dituen gauza guciac [90] balire denentzat, eta guciénac berriz dena bacocharentzat ¿etcinuquete errain Ciudade au dela Munduan den Ciudaderic oberena? Bada guisa ontacoac diré Ceruan vici diren guciac. An denac vici dire Santidade, inocencia eta garbitasun andienarequin, eta denec maitatcen dute elcar bacochac bere burua maitatcen duen bezala, ceren denac daude caridadearen lazoarequin unituac, [95] ceñec eguiten ditu elcar maitagarriac, eta gauza guciac dituzte denen eta bacocharentzat. Nere Aita Eternoa, escatcen datzut denac izan daitecila bat amorioan; gu naturalezan bat garen bezala: (Joan 17) modu untan eguin cion escarioa Jesucristoc bere Aita Eternuari, eta Jesucristoc bere Aitari escatu cion gauza au, cumplitcen da osoqui Ceruan.

[100] An corputz baten miembroac bezala denec artcen dute parte espiritu batean, ispiritua ceñec denei ematen dabén vicitza inmortal glorioso bat, guertaturic modu untan San Gregorioc diona: Ceruco pa-

trian batec duen gucia, denentzat dela, eta denec dutena bacoherentzat dela; cergatic denec duten gustotic, bacocharc artcen du berac gusto duen gucia.

[105] Contatcen zaigu Escritura Sainduan Job Sainduaren Zazpi Seme-en artean aurquitcen cela alaco unionea eta amorioa elcarrenganaco ecen denec yunto yaten zuten egunero aldizcatuz anai bacocharcaren echean asteac dituen zazpi egunetan, guertaturic guisa untan bacocharcarenac ciren gauzac denonac izatea, eta denenac cirenac anai bacocharcarentzat izateco. Bada au bera iduritcen [110] zait guertatcen dela bienabenturatu-ent artean, moduen batez ezautcera emateco elcarrequin duten unionea, eta elcarren ganaco duten amorioan. Bai nere aditzale maiteac: An yarrico gara Ainguiruen eta Arcangele-en, Querubin-en eta Serafine-en, Patriarque-en eta Profete-en, Apostolo-en eta Martire-en, Confesor eta Virgine-en mai dichoso eta gustagarri artan, eta denac [115] portatuco zaizcu amorio eta cariño andi batequin, cergatic denac diré onac eta maitagarriac, goyeneco graduan.

Eta baldin ain ederra eta arrigarria aguertcen bada Ceruco Corte ura beguiraturic bacarric lecu ari eta an vici diren yendeari ¿cembat aregueyago ederragoa eta gustarriagoa ezda izanen consideratcen baditugu [120] an bienaventuratuac dituzten bertce gañeraco contentuac eta gustoac? ¡Ah! Ezda ez Mundu untan Nior ere au zagutu dezaquenec, eta unengatic beldur andiarequin sartcen naiz esplicacione untan.

Gloria del Alma

Ongui daquizue Nere Aditzaleac, Yaungoicuac criatcen dituelaric [125] gure Animac Mundura vigaltceco, ematen tiola iru potencia, cein diren, memoria entendimentua eta vorondatea, izan daitecen Trintate sainduaren imagina edo semejanza bat; baño yaquin bear duzue ere ateratcen tuelaric Mundu untatic Cerura eramateco, ematen tiola ere iru dote edo doai, cein diren visionea, posesionea eta fruicionea.

[130] Da Teologuac eracusten duten doctrina, Animac Ceruan sarten diren instante berean Jaungoicoac arguitcen dituela bere claridadearequin, eta autsirc anima oc munduan iluntcen ciozten beloac edo locuraec, lenvicico icusten duten gauza an, dela Yaungoicoa bera; eta icusico dugu Yaungoicoa, ez orai bezala urrunetic eta fedearen arguiaiquin (medioz) icusten dugun [135] bezala, baicic icusico dugu caraz cara eta claridade guciarequin, dena den bezala, bat esencian eta iru personetan, eta ona emen Anima bienabenturatu-ent doaya, ceñi deitcen dioten Teologuac Visionea edo icustea.

Bai Nere A. maiteac: an incusico dugu Aita Yaungoicoa ceñen edertasunac, beti zarra eta beti berria, ceren ez den cambiatcen; dauzca zoratuac eta [140] contentuz beteac Ceruco cortesano edo bienabenturatu guciac. Eta aistean erran duten bezala, ezdugu icusico ez urrunetic, baicic urbiletic, eta caraz cara, eta beñere aspertu gabe, eta instante

gucietan, eta icusico dugu gusto eta contentu berri batequin sei milla urte pasaturic badute Ainguiruec ari beguira daudela, eta guelditcen balire instante batez vista dichoso artaz [145] gabetuac, seguro naiz triste eta penatuac gueldituco lirazquela. Eta ez bacarric icusico dugu Yaungoicoa, baicic aren baitan icusico dugu ere gueren burua eta Yaungoicoac eguin dituen gauza guciac, ceren gauza guciac daude Aren baitan, bada San Fulgencioc dion bezala, persona bat ispilu baten aiticinean yartcen denean, icusten tuen bezala ispiluan bere burua eta ispilu aren [150] aiticinean dauden gauza guciac, alasse ere Yaungoicoaren icusteco dicha izaten dugunean icusico ditugula an gueren burua eta criatura guciac, ceren denac aguertuco zaizcun an Yaungoicoaren aurpeguico ispilu eder artan.

An icusico dugu ere Seme Yaungoicoa. ¿Eta nor da capaz zautceco eta aditcera emateco Anima bienaventuratuac artcen duten alegria Jesucristo [155] gure Yauna eta Erredentore icustean?

Baldin Apostoluac icusi zutelatic Taborco mendian bere gloriaren parte ttiqui batequin atcendu baciren Munduaz eta emen causten diren gauza eder gucietaz ¿cer izain da icustean bere gloriaco tronuan, apaindua magestade eta edertasun guciarequin, aren Yaungoicotasun gloriosoari eta aren [160] guizontasun santisimoari tocatcen zayon bezala?

An icusico dugu ere Spiritu Saindu Yaungoicoa, Ura bera cein minzatu cen Legue Zarrean, Moises eta bertce gañeraco Profeta eta guizon Sainduen agoz; eta cein aguertu cen Pentecostes egunean Apostoluen buruen gañean suzco mingain batzuen itchurean, cumplituric alasse beren Maistru Divinoaren [165] promesa, igorrico zabela Cerutic beretic Consolatzale bat, ceñec beteco cituen, bete cituen bezala, fortaleza yaquinduria eta amorio Sainduz, bada da Amorio utsa, Caridadea Vera Aita eta Semearen ganic eldudena, eta ceñec erreinatcen duen orai Anima justo eta Sainduen viotcetan, bai tronuan eta vicilecuan bezala.

[170] Eta ¿cer errain dugu azquenean bienaventuratuac artcen duten contentua gustoa eta alegria icustean beren Ama Virginia Maria Ceruco edertasuna, eta ainguiruen eta Sainduen contentoa dena? Baldin San Dionisioc, ceñec zautu zuen Ama Virgina Jerusalenen, orañic vici celatic Munduan, escribitu bacion San Pablo Apostoluari, lenvicico icus aldian iduritu citzayola cela [175] Yaungoico bat, ¿cer izain da orai icustea Ceruan, Erreguina bat eguinic, bere tronoan yarriric, izarrez coronatua, iruzquiaz yauncia, eta ilarguia bere oñen azpian daucala? *Mulier amicta Sole, et Luna sub pedibus ejus.*

¡Ah Nere A. Maiteac! ¿Eta nor ezda zoratcen, nor ezda contentuz be(te)tcen Ceruco edertasun unen vistan? ¡Ah! Nere Anima guelditcen da arritua [180] contentuz beteric, oroitcen denean Ceruco gloriaco dicha artaz, cein bezalacoric ezduen ez beguiac icusi, ez begarriac aditu, eta ain guti dezaquen guizonaren entendimentuac comprenditu. Bai: An Teologoec *lumen gloriae* deitcen dioten arguitasunarequin, baita Yaungoicoac Ceruco palacio ura arguitceco duen claridadea, entenditcen di-

tuzte bienaventuratuec gure religionearen misterio [185] guciac, eta Yangoicoari tocatcen zaizcon perfeccione eta gauza guciac. An Yaungoicoaren aurpegi eder artan, icusten dituzte ispilu batean bezala, Munduan guertatcen diren, eta guertatuco diren gauza guciac, eta vista golpe batequin icusten dituzte Ceruan eta lurrean diren gauza guciac. An Yaungoicoaren Yaquinduriaco libru andi artan icasten dituzte, oficio clase guciac, ciencia [190] clase guciac, lenguaje genero guciac, Munduco historia eta gora bera guciac, eta gauza oc guciac icasten dituzte instante batean, batere nequeric eta trabajuric gabe. Baño ezda au bacarric baicic orañic falta zaizquigu Ceruco posesionea eta fruicionea.

Posesión

[195] Posesioneac erran naidu, Ceruan vienaventuratuac artcen duten asentua edo vici lecua, eta dudaric ezduen gauza da emanen zayola asentu andia, ain andia ecen bienaventurari berai autan para balequio arteco nai duena ezluque artuco Yaungoicoac ematen dion adinecoa. Unengatic aguindu cion Yangoicoac Ysaías profetari anuncia cezala persona justoari Ceruan izain zuela [200] deseyatcen duen on gucia; gusto gucia eta dicha gucia. *Dicite justo quoniam bene*; cergatic an ezdu izanen, ez otcicq eceta beroric, ez goseric ezta egarriric, ez ofñaceric eceta eritasunic. *Dicite justo etc.* Erran diozozu persona justoari Ceruan izanen dela ongui, cergatic an ez du izanen ez aserreric eceta etsaitasunic, ez gorroturic ez venganzaric, ez injusticiaric, ez penaric [205] eceta tristezaric, baicic aurquituco dela An, gusto eta contentu eta zorionaren erdian. *Dicite justo etc.*

Fruicion

Baño ¿nor izanen da capaz zautcera emateco noraño allegatcen den anima justo equen fruicionea, nai du erran gozatcea Ceruco cortean? Bacarric [210] Yaungoicoac eta biena(ven)turatuec berac zautu dezaquete au eta esplicatu, cergatic probatcen duten ¡Ah! gure viotza descansu gabea, cein ezden emen deusequin ere osoqui contentatcen, gozatuco da an eta beteco oso osoan, cergatic etzayo deusere faltaco, eta gure animaco potenciatic ere izain dute An beren gusto particulara.

[215] An memoria gozatuco da ecartcen tuelaric gogora gauza gustagarrienac: bertce anitcen artean oroituco da Yangoicoac eguin cition favoreaz, eta eman cion graciaz becatutic apartatceco eta Ceruco videan yarraiquitceco, eta icustean corresponditu diola eman cition pensamentu sainduei eta aren dei amorosoei, urratuco da Yangoicoaren alabatcen eta bedecatcen.

[220] Entendimentua gozatuco da consideratcean ango dicha andia ec, eta icustean Yangoicoaren eta Sainduen compañia maitagarria artan dagola, gozatuco aregueyago orañic pensatcean dicha ec, contentu ec, compañia arec idaun bear dutela eternidade osoan.

Vorondatea gozatuco da Yangoico bat ain ona eta amorosa maitatcen, [225] eta Ceruco Ainguru eta Saindu eta Santa gucien maitatcen, eta icustean ura ere maitatcen dutela ala Yangoicoac, nola Ainguiruac eta Saindu guciac ¿norc esplica dezaque Anima bienaventuratu unec izain duen dulzura, eztitasuna, dicha eta contentua?

Eta orai sermon unen acaballan ¿cer naiduzue nic erratea, ez bada [230] añaditu Yangoicoac berac Santa Teresa de Jesusi erran ciona egun batean? Zagon Santa au aldia batez meditacionean sartua osoqui, noiz eracusten dion Yangoicoac Ceruco gloriaren parte ttiqui bat erranez: beguira Teresa, beguira cembat dicha eta zorionaz guelditcen diren gabetuac becatariac, nere leguea eta manamenduac ezdutelacotz guardatu nai: eguin zaite cargu ongui eta ez [235] etzazula utci erran gabe ta contactu gabe Mundu guciari: Ausse bera errain datzuet bada nic orai zueri: beguira juramentatzaleac, beguira blasfemoac, beguira abaroac eta deshonestoac, beguira cembat ondasun eta dichaz guelditcen zaten gabetuac Yangoicoaren manamendu Sainduac ezduzelacotz guardatcen.

¿Cer diozue orai becatariac zatenac? ¿naiduzue guelditu desterratuac [240] Paradisu eder eta dichoso artatic, Munduan pasatu bear tuzuen lau egun, Cristau onac bezala ez vicitceagatic? Beguira eta considera zazue, yarri zaizte instante bat pensatcen Ceruraco criatuac zatela, baño seguituz seguitcen duzuen videtic galduco zatela; Ynfernuraco zatela; eta baldin orai artaño vicitu bazate assolagabetasunarequin ceren eguitecoric andienaren gañean; [245] ordua da ya edequi dezazuen ceren entendimentu beguiac eta etzaizten utci engañatcera zuen salvacioneco etsayaz, ceñec zauzquiten itsutuac ez icusteco Ceruco dicha eta contentu zoragarri ec: aborrecci citzue ceren becatuac, eta confesio on baten medioz, sar zaizte Yangoicoaren cerbitzuan eta virtuteco videan, ceñec eramain zaizten seguro eta zucen egunen batean gozatcera Yangoicoaren [250] eta Sainduen compañian aditu dituzuen baño gueyagoco dichac eta contentoac eternidade gucian. Amen.

An LFG parser for Basque (I)*

JOSEBA ABAITUA
(University of Manchester.
Institute of Science and Technology)

0. *Abstract*

In recent years, research in the realm of Artificial Intelligence has become increasingly involved with linguistic analysis, with the aim of designing computers capable of handling natural language. This is an obvious consequence of the determining role that computers of this kind are bound to play in areas such as machine translation, expert systems, access to data banks, intelligent planning systems, etc. The initial motivation for the work we present here arose from the idea that Basque too should be a language that benefits from practical applications in these areas. What is presented in the following pages is, however, a small scale project in this sense.

The aim of the work is twofold. On the one hand, some of the most controversial aspects of Basque syntax are investigated, and eventually a formal description of a grammar for a subset of the language is proposed. On the other hand, it is shown how a grammar so defined can be implemented as computer software. A parser is taken to be that part of a natural processing system which determines whether a string of words is well formed, according to a particular grammar, and describes the structures the string can have.

The scope of the grammar we have implemented here is limited to very simple constructions, and it should therefore be understood that no other application than that of serving as an illustrative example could be derived from it in its present state. However, although there is still little practical application to be obtained from the following pages, it is believed that the range of topics covered in a more theoretical level is quite significant.

Computer implementations impose an important constraint on linguistic analysis, that of being well formalized. Setting out from this prerequisite, some new grammatical frameworks have been evolved in recent years with the idea of offering strictly formalized mechanism for linguistics analyses. The idea of capturing the developments of contemporary linguistic theories and the model chosen in our project is one of the best known new frameworks of this trend, the Lexical Functional Grammar of Bresnan and Kaplan (1982). In addition to the power of its formal devices, LFG is believed to maintain its rank as a proper theory of language, in the sense of being able to provide an

(*) This paper contains the research carried out in the Centre for Computational Linguistics at the University of Manchester Institute of Science and Technology during the course 1984/85. The work was presented as a thesis and the text offered here maintains, with some minor alterations, the original version. This research was supported by a grant from the Department of Education, Universities and Research of the Basque Government.

alternative paradigm to other existing theories like Chomsky's (1981) Government and Binding, for example. Thus, it is essential under LFG as well that any proposed analysis be linguistically valid, and not only computationally feasible. This is an important dimension of the analyses offered in the following pages. Chapter one presents a theoretical justification for the project. It explains the reasons for adopting LFG as the framework in which to describe the grammar of Basque. It also indicates the principal difficulties this theory might encounter with regard to some of the controversial aspects of Basque. This includes a discussion on grammatical relations and their connection with Basque as an ergative and non-configurational language.

Chapter two outlines an initial set of phrase structure rules for Basque. The constituent order of the language, a structural position for focus and the syntactic encoding of grammatical functions are analysed.

Chapter three extends the syntactic analysis of the previous chapter. The first section is devoted to a formalization of the periphrastic conjugation of verbs. The second section concerns an analysis of long distance dependencies, also known as syntactic binding or constituent control. The analysis is related to the solution proposed for focus, and it investigates how appropriate an LFG approach is to this problem.

Finally, chapter four offers a broad description of the parser. Firstly, a brief account of the programming language employed is given, which includes an assessment of Prolog's suitability for LFG. Secondly, we provide a step-by-step account of the LFG parser for Basque, the grammar of which has already been sketched.

The parser has been written in C-Prolog 1.2 and it is run on the unix bsd 4.2 on a VAX 750/11 at UMIST. Some examples of the output of the parser are given in Appendix 1.

1. Grammatical relations. Basque and lexical-functional grammar

In this chapter we explain reasons for having adopted a particular grammar framework, namely, LFG. It will be shown that this has relevant consequences, not only for the practical purposes of the project, but also from a theoretical point of view. I present a brief discussion of grammatical relations, the connection of this discussion with Basque as an ergative language and why LFG promises a priori to be a suitable explanatory model.

1.1. *Aim of the project and reasons for choosing LFG*

The main aim of the project is to write a parser for a subset of Basque grammar which is as broad as possible. Lexical-Functional Grammar (LFG) has been chosen as a framework in which to describe the grammar of Basque.

LFG appears to be a feasible model for computational implementation. Besides the system under development by the Centre for Computational Linguistics at UMIST, several other systems have been implemented before, Frey and Reyle's (1983) and Yasukawa's (1984) examples are the most representative, besides Kanplan's own system (in Lisp).

We must bear in mind that LFG grew out of and brought together ideas from Transformational Linguistics (i.e. Bresnan 1976) and Com-

putational Linguistics (i.e. Kaplan's ATN and General Syntactic Processor, (1975)). A formalism like LFG can be seen as a large class of definite clauses. The atomic grammar symbols of context-free grammars are replaced by more complex symbols, that can eventually be matched by unification¹. LFG, in other words, can be translated into definite clause grammar (DCG) of Pereira and Warren (1980) which makes it a particularly suitable formalism for being implemented in Prolog, as Prolog is in fact a definite-clause proof procedure. On the other hand, it is hoped that the development of a formal system like LFG will help to represent syntactic knowledge in a more appropriate way than simply representing it by arbitrary Prolog programs embedded in definite-clause grammar rules.

Basically, LFG has two stage models of syntactic description which are efficiently implementable: i) A context free analysis of the surface structure of a sentence, 'c-structure'. And ii) a computation of the grammatical relations of the sentence, 'f-structure', which is achieved by the solution of functional equations associated with the nodes in c-structure. The structure of the sentence is built by application of lexical rules in addition to the syntactic rules. The fact that the lexicon is a primary knowledge base makes LFG an even more versatile model for computational purposes. There are also important linguistic reasons for choosing LFG, as will be shown below.

1.2. *Status of Grammatical Relations in linguistic theory and their role in LFG*

Discussion of grammatical relations has occurred fairly frequently in recent linguistic research (see for example Hoekstra, 1984 and Williams, 1984)². The notions 'subject' and 'object' as primitives were posed within the Relational theory developed by Perlmutter and Postal (1974). This grammar was presented as an alternative to the current Transformational paradigm, in which subject and object were derived from structural primitives, such as precedence and dominance. Besides the advantage of recapturing the notions of the Traditional Grammar, the Relational Grammar (RG), unlike the Transformational, allowed direct account of cross-linguistic generalizations, passivization for example, in a very straightforward way.

The functional theory LFG also considers subject and object as

(1) The unification procedure for matching complex symbols can be ascribed to the work by Robinson (1965), Colmerauer (1978), Pereira and Warren (1980), and Kay (1983).

(2) Williams' (1984) argumentation against grammatical relations as primitives seems fairly damning with regards to LFG. Given the redundancy of notions like «object» and «subject» as primitive elements for a theory of grammar, it appears as if the sole argument to use in defence of LFG's functional primitives were their useful properties for grammatical descriptive purposes, similar to the usefulness of concepts like *noun* or *verb*, etc. Thus, it could be stated, in short, that LFG deals with grammatical relations as primitives just because these are practical elements for the description of a language, as it was, probably, the reason that made the Traditional Grammar to develop them. In Basque these grammatical functions cannot be so clearly defined in Williams' terms.

universal primitives, and calls them grammatical functions. Grammatical functions are, in fact, a central notion in LFG, a theory that operates on grammatical functions, like SUBJ, OBJ, OBJ2, etc., as well as on structural categories, like NP, V, PP, etc.

Grammatical relations constitute the association between the predicate argument structure of a sentence and its surface structure. They are encoded in the f-structure which together with the c-structure are the two levels of syntactic description of a sentence of a language. F-structures represent grammatical relations in an invariant universal format, which is independent of language particular differences in surface form.

In LFG, lexical entries can represent semantic argument structures independently of phrase structure (PS) forms. In other words, the various functional arguments of a sentence are already encoded in lexical entries and no PS manipulation is needed to express the grammatical relations. The syntactic instantiations of the grammatical functions can be read off from functional annotations to the surface structure. The theory requires no 'normalized' PS representation to express predicate argument relations, the structural component of the grammar is simplified, and the entire transformation derivation is replaced by a single level of PS. In this sense, LFG is what Baker (1983) calls a 'monostratal' theory.

The mapping between thematic role structure and surface forms is not effected by syntactic transformations (or structural computation), it is effected by correlating the grammatical functions that are assigned to the lexical predicate argument structure of the lexical form with the grammatical functions in the surface structure. The guiding idea of LFG is that only lexical rules can alter these functional argument correspondences.

Coming back to the postulation of grammatical functions as universal primitives, it must be pointed out that a universal definition of the notion subject is a rather polemic point, particularly when it concerns ergative languages such as Basque.

1.3. *Nature of Ergativity*

An attempt to provide a definition of the notion subject as a universal was that of Keenan (1976). (See also Perlmutter, 1982, for a more recent approach). Keenan sought to abstract a set of properties which were characteristics of subject noun phrases (NPs), and then determine which combination of these would be jointly necessary to fix the subject of an arbitrary sentence in an arbitrary language. However easy though this seemed to be, the assumption of the universality of subject remained contentious (cfr. Schachter's work for Phillipine languages, 1976, 1977).

Plank (1979) regarded ergativity as a serious challenge to the syntactic theory and also a new ground for testing grammatical relations such as subject and object. This particular task was undertaken by Comrie (1978) and Dixon (1979). Dixon proposed to define subject as a universal notion, grouping the subject of a transitive verb, or agent (A), and the subject of an intransitive verb (S). The object of a transitive verb is defined in semantic terms as the patient (P). For an ergative language, Dixon says, (S) and (P) would be marked by the same absolutive (ABS) case, whilst (A) will get a different one, the ergative (ERG) case. (In contrast with accusative languages, in which (S) and (A) get the nominative case and (P) the accusative).

Semantic roles have played an important part in the identification of grammatical functions, and this has been even more obvious in the case of ergative languages (see for example more recent papers like Comrie, 1983, or Cooreman, 1984). Dowty (1982) has argued against such strategy. There is no need to maintain notions like 'agent' and 'patient', he says, if it is assumed a referential theory of semantics and Montague's compositional principles for connecting syntax with meaning³.

This discussion on semantic roles aside, a syntactic manifestation has also been regarded in addition to the morphological distinction of ergativity. An ergative syntax would be characterized by rules such as subordination, deletion and so on, treating (P) and (S) in the same way and (A) differently. Thus, one could say that when (P) and (S) are

(3) Dowty's approach for defining grammatical functions in Montague's grammar is done by means of a syntactic rule of the form of an ordered triple: The first member names a syntactic operation (F), the second member is the sequence of categories that are the inputs to the rule, the third member is the category of the output of the rule. For Basque, thus, the subject-predicate rule would be as in (1), and the verb-object rule as in (2), given the ordered triples (3) and (4):

- (1)
$$\begin{array}{c} [Jon\ dator]_t \\ \swarrow \quad \searrow \\ Jon_T \quad dator_{IV} \\ \text{'John-ABS comes' } \end{array}$$
- (2)
$$\begin{array}{c} [Jonek\ goxokia\ dakar]_t \\ \swarrow \quad \searrow \\ Jonek_T \quad [goxokia\ dakar]_{IV} \\ \quad \quad \quad goxokia_T \quad dakar_{IV} \\ \text{'John-ERG the sweet-ABS brings' } \end{array}$$
- (3) Subject-Predicate rule (F1):
S1: $\langle F1, \langle IV, T \rangle, t$
- (4) Verb-Predicate rule (F2):
S2: $\langle F2, \langle TV, T \rangle, IV$

treated alike in contrast to (A) we refer to ergative syntax. It is known, however, that most of ergative languages have non-ergative syntax (cf. S. Anderson, 1976; Comrie, 1978; and Dixon, 1979).

Following Dowty, we may say that there exist three ideal types of ergative languages: deep ergative languages (in which not only case marking but also all other syntactic properties that distinguish subjects from objects follow an ergative pattern), surface ergative languages (in which relatively few characteristics follow an ergative pattern), and split ergative languages in which ergative patterning appears consistently in some tenses but never in others.

1.4. *Basque as an ergative language, and the need for subject function*

The controversy on the nature of subject has involved studies of the Basque language, a language known for being fully ergative morphologically. Most of the papers above have references to Basque and even are entirely devoted to it, as the one by Brettschneider (1979), for example. Anyhow, the controversy among vascolegists is not new.

There has been a widespread disagreement as to what, if anything, is the subject of a Basque sentence. Trask (1984) recounts the diversity of opinions regarding the notion subject.

There is, first, the position of those who propose (P) as the subject of a transitive verb, instead of (A). Adherents to the theory that Basque sentences are passive will support this position, best presented by Gavel (1930). A similar opinion is shared by Entwistle (1936), and lately and although they don't consider transitive verbs as passives, Naert (1956) and Tchekhoff (1978).

A second position posits the non-existence of subject in Basque sentences, both transitive and intransitive. Martinet (1958, 1962) and Wilbur (1970, 1979) support this idea advocating some version of Case Grammar. See also Van Valin (1977) for a similar approach, and Azkarate *et al* (1981) for a different one. Recently Bossong (1985) has also supported this position which has been contested by Abaitua and Trask (forthcoming).

These two positions about the notion of subject base their conclusions on the nominal and verbal morphology of Basque, rather than on syntactic arguments. (See Trask, 1984, for a further discussion).

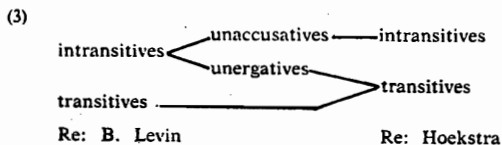
A third position, which as a matter of fact will also agree with the criteria proposed by Dixon (1979), is that of considering (A) the subject of a transitive sentence. This is the case for Laffite (1931), Michelena (1977, 1978), Rotaetxe (1978, 1980), Heath (1977), S. Anderson (1976), and Trask (1981, 1984). It is also the case with reservations for Rebuschi (1978), J. Anderson (1977) and Brettschneider (1979). The case grammar interpretation of Rebuschi and Anderson does not attempt to dispense completely with the grammatical function subject.

Trask (1984) undertakes in his approach the tests for subjecthood developed by Keenan (1976) (also Comrie, 1978, is taken into consideration). Trask's main effort is to present a substantial body of syntactic evidence. According to this analysis, and in connection with the active theory for transitive verbs, ABS NPs in intransitive sentences (S) and ERG NPs in transitive sentences (A) exhibit properties of syntactic unity, which makes Dixon's universal proposals suitable for Basque to be morphologically ergative, but also obviously syntactically accusative type (cf. Comrie, 1983). Trask shows how Equi-rules apply to all grammatical subjects (either in ABS or ERG) whatever semantic role they have. Similarly, subject NPs appear unable to be reflexive or reciprocal and suffer demotion in causativization as typically exhibited by subjects in other languages⁴.

(4) Two observations are due at this point. The first regards the definition of transitive and intransitive verbs. Following the 'unaccusative' hypothesis (first discussed by Perlmutter 1978 and latterly by Burzio 1981), Beth Levin (1983) proposes the allocation of Basque intransitive verbs into two verbal subclasses: unaccusatives and unergatives. Unaccusative verbs would be universally characterized (in Government and Binding theory) by their inability to assign a thematic role to the subject. These would be identified in Basque by those intransitive verbs that select the auxiliary *izan* and have their argument marked with the absolutive case. In contrast, unergatives, like transitive verbs, assign a thematic role to the subject and would be identified in Basque by those intransitive verbs that select the auxiliary *ukan* and have their argument marked ergative:

- (1) unergative:
gizonak korritu du
 man-ERG run AUX-ukan
 'the man run'
- (2) unaccusative:
gizona etorri da
 man-ABS come AUX-izan
 'the man came'

If this classification of intransitive verbs were maintained it would add further complexity to the present discussion of subjecthood in Basque. However, if we adopt Hoekstra's (1984:227) redefinition of transitivity, this problem could be avoided. Hoekstra dismisses the traditional classification of verbs where transitives are defined by those that combine with an NP, or that subcategorize for an NP. He proposes that «a more sensible classification of verbs could be made in terms of the property of selecting thematic subject». So, since the inability of selecting a thematic subject is what distinguishes unaccusative verbs from the rest, we could disregard Levin's classification and maintain the traditional idea that intransitives in Basque are solely those which select the auxiliary *izan*, i.e., those that do not assign a thematic role to the subject (figure 3).

The second observation to be made here is connected to this concept of the inability of intransitive verbs to assign a thematic role to the subject. In government and binding terminology this means that verbs with this property lack an argument subject position, both in the lexicon and at D-structure; or, in other words, that their sole argument is not really a subject but an object. In languages such as English or Italian, with an accusative system of case marking, a verb that fails to assign a thematic role to the subject, also fails to assign case to the object position (Burzio's generalization), but in order not to violate the Case Filter, a deep-object to be moved to the subject position at S-structure to inherit nominative case. Basque would differ from accusative systems of case marking in this aspect, B. Levin explains, in that intransitive [unaccusative] verbs can assign absolutive case to their object directly. What would be at stake now would not be the identification of ergative noun phrases as subjects any more, which is the main motivation for Trask's (1984) argumentation, but rather the subjecthood of an intransitive verb's absolutive noun phrase. In the government and binding theory we might be forced to agree with B. Levin and accept that this argument is in fact an object. A solution to this problem in the framework of LFG has been investigated in Abaitua (in prep.). Anyhow, for the purpose of the present paper, we maintain the classical notion that the (S) argument, marked absolutive, of an intransitive verb is its subject. We also assume, for the time being, that Trask's evidence

Basque is, therefore, a surface ergative language. Dowty's (1982) proposal for the identification of the function subject in such languages also agrees with the facts of Basque: «If the IV consists of a TV plus object, the subject will be marked with ERG case, but if IV is intransitive, the subject will be marked with ABS case. The object of a TV is uniformly marked with ABS case». (Dowty, 1982:112). In a later article, Trask (forthcoming) recalls again that NPs with the function subject cannot be said to be categorized by the verb in Basque and, therefore, that an analysis for Basque should provide an efficient mechanism to identify the function. Under the GPSG framework, which is the one that Trask follows, a configurational analysis is needed in order to identify grammatical functions, in similar terms to Dowty's proposal. In other words, in GPSG grammatical functions are represented by a semantically interpreted constituent structure. This would be a good reason to reject a non-configurational analysis for Basque, in Trask's opinion⁵.

The distribution of languages among configurational and non-configurational is a topic of debate. For example, there are suggestions (Horrocks, 1983) that a typically configurational language such as English may have 'flat' structure in sentences in which a gap is required. For Basque the claim that all sentences have a flat structure is quite well accepted; Trask appears to be an exception. Among those who consider Basque non-configurational are Azkarate *et al* (1981), Ortiz de Urbina (1983), Geggus (1983), Jelinek (1984), and the strongest argumentation is put forward by Rebuschi (1984). See also de Rijk (1978: 85), Goenaga (1980: 204) and Michelena (1981: 79). Rebuschi shows the problems that arise if we define subject and object in terms of configurations, mainly due to the clumsiness of the VP node when it has to handle the free constituent order allowed in Basque. Still, Trask argues that the syntactic properties of Basque appear to be more similar to those of familiar configurational languages than to those of well established W(*) languages⁶. The existence of subject

for the syntactic unity of the notion subject is acceptable. Disagreement with Trask will come from his proposal of a configurational structure to identify this notion of subject in Basque (see below).

(5) GPSG claims that subjects are not subcategorized by the verb. One of the arguments against a non-configurational analysis for major constituents of Basque follows from this theory's internal prediction.

(6) In close connection to the syntactical argumentation for an subject/object asymmetry is for Trask (1984:251—) a syntactic process of agreement, a notion that he introduces. As is known, agreement in Basque is due to verbal morphology. The verb may agree in person and number with an NP which is subject, object or second object, either in ergative, absolutive or dative case (the so-called grammatical cases by Euskaltzaindia, 1979). A verb may show agreement with from none to three NPs, and there may never be more than one morph from each group in a single verb form. Now, in addition to this type of agreement Trask proposes a further one, a «syntactic» agreement:

Subject NPs are not governed by a verb, that is, that the presence of a verb in a sentence does not determine the case of the subject. For example, the majority of Basque verbs can be used either transitively or intransitively, and therefore the subject will stand in the appropriate case, ergative or absolutive. Trask hence proposes that a subject in Basque might carry a morpheme indicating the transitivity of its verb, this is to say, that it would agree in transitivity with its verb.

Trask accepts the peculiarity of the above statement, as it involves the agreement of a NP with a verb, something that, as he is aware of, is not allowed by current theories of agreement. Within the GPSG framework (Gazdar, 1985), agreement is unidirectional, so that it X which can

is seemingly well established, he argues. It is true, in fact, that a successful non-configurational analysis has not yet been proposed, and when it has been attempted, no convincing account for grammatical functions has been achieved.

An LFG approach seems to be promising. Remember that in LFG grammatical functions are not reducible to canonical PS configurations; on the contrary, the PS categories themselves appear reducible to function primitives (cf. Jackendoff 1977). The relation between structural configurations and grammatical functions is in LFG many to many, as the correspondence between semantic predicate argument structure and grammatical functions.

What this all implies is that the proposed configurational analysis of Basque for maintaining the function subject is not a condition for LFG. In other words, the usefulness of subject in Basque grammar does not prevent an analysis of it as non-configurational.

In the next chapter we will present a non-configurational identification of grammatical functions in Basque. A flat structure at S level will be proposed. This will not contradict the fact that Basque is a partially configurational language, in which only maximal projections are order free.

2. An initial set of phrase structure rules for Basque

This chapter will examine the clause structure of Basque. One of the basic features of lexicalist grammar is that of having relational primitives. It is claimed that these relational primitives are a useful tool to account for various phenomena in a language, and therefore also useful for our description of Basque.

Basque happens to be one of those languages in which the identification of traditional concepts such as «subject of», «object of», etc., have been widely debated. Here, however, we are not going to relapse into this debate. Given the usefulness of dealing with syntactic notions such as subject and objects (called as, we know, grammatical functions in LFG), the next step to be resolved would be their identification. In the case of those languages referred to as having fixed word order, grammatical functions can be easily identified from word order. But, if

agree with Y, but not then Y with X. In other words, a verb is allowed to agree with its NP arguments, but NPs are not supposed to be able to agree with verbs. Trask suggests finally that we consider transitivity as a feature not to be attached to verbs, but to the entire sentence, a feature which typically manifests itself in the verb, but which can also turn up elsewhere (as Australian Lardil object NPs agree with their verbs in tense, for example).

We suppose the LFG analysis of agreement is unidirectional as well, in that a verb's lexical entry can contain a statement like (\uparrow SUBJ NUM) = SING, rather than a noun's lexical entry saying something about the number of the verb. An NP could be given an equation like (\uparrow PRED TRANS) = +, showing that the PRED of the S was transitive. One minor problem would be ensuring this equation only appeared on the NP, not on the head N (where it would be saying that the NP was transitive, not the verb).

However, as will be show below, none of these equations is necessary. It is sufficient to state that a transitive verb (which subcategorizes for first objects) requires its subcategorized subject to be marked ergative. To this extent, agreement will be understood to be just directional.

we assume the convenience of building a grammar which, besides being able to characterize all possible surface structures (by means in LFG of a context free type formalism), allows no deletion or movement operation, it will become clear that a configurational approach to account for grammatical functions is not of much use in Basque. That is to say, in Basque the order of constituents in the sentence does not provide any relevant information as to what grammatical functions are involved. Not unless an underlying word-order is considered, together with a set of transformational rules to be applied on that underlying structure¹. This however, does not fulfill our requirement of not having derivation rules.

Firstly, we will be looking at some suggestions that have been put forward to determine word-order in Basque. Secondly, the grounds for postulating a structural position in Basque will be studied. Finally, a new mechanism for encoding grammatical functions in Basque will be presented.

2.1. *Word order phenomena in Basque*

Recent research on text analysis techniques have put forward evidence that the final order of constituents of a sentence (as well as the choice of some constructions instead of others, e.g. passives and actives) is determined very much by stylistic and pragmatic factors². It can be said, consequently, that the scope of the syntactic notion of sentence 'S' may only partially predict the order of its elements. And this will vary according to the degree of configurationality of a language. The freer word order a language has, the more influenced it will be by pragmatic factors. On the other hand, because of the generative role a theory of grammar is committed to, the provision of mechanisms that allow us to generate all acceptable constructions has come to be rather more important than the mere description of the language itself. In other words, when formalizing the rules that will generate sequences of a particular language, we are concerned with providing the necessary device that will enable our formalism to generate all possible constructions, regardless of their being more or less common in the language.

For Basque, one would expect and one finds a significantly fluid word order, given the rich case marking system. All permutations of maximal projections of lexical categories are, in fact, possible on the whole, with a few restrictions in some embedded sentences. Therefore,

(1) Following Slobin (1982), Pinker (1982) says: «for case inflected languages [like Basque], children will utter sentences in the dominant word order (if there is one) and will use the dominant word order as a cue in comprehending sentences, before they have mastered their language's case system».

(2) An interesting work with regards to this point for Spanish is John Green's (1976). See also Heles Contreras (1976).

when supplying our grammar with generative rules, one has to endow the grammar with a mechanism that will make possible all kinds of constituent order. In terms of frequency, S(ubject), O(bject), V(erb) is the most common order (de Rijk, 1969, Villasante, 1980). But again, for our purpose what matters is to provide a mechanism that will account for all other possible orders, including the least common.

Thus, given a sentence like (1),

- (1.a) neskak panpina dakar
 the girl-ERG the doll-ABS brings
 'the girl brings the doll'

all permutations of its elements are possible:

- (1.b) neskak dakar panpina
 (1.c) badakar neskak panpina
 (1.d) badakar panpina neskak
 (1.e) panpina neskak dakar³
 (1.f) panpina dakar neskak

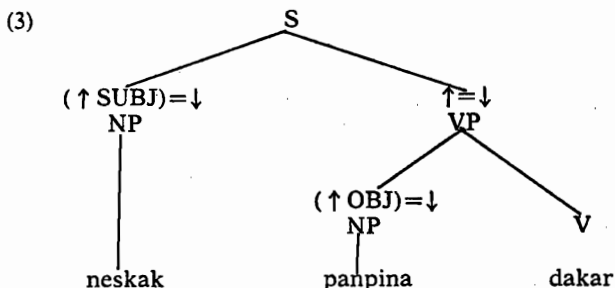
We set out with a classical bipartition rule such as (2), which will enable a configurational encoding of grammatical functions.

$$(2.a) S \rightarrow \quad NP \quad VP \\ (\uparrow \text{SUBJ})=\downarrow \quad \uparrow=\downarrow$$

$$(2.b) VP \rightarrow \quad NP \quad V \\ (\uparrow \text{OBJ})=\downarrow$$

The equations here convey that the NP to the right of the arrow in (2.a.) is the subject of its mother node S, and that all the information about the VP is also about the S in the f-structure of the sentence. Thus, the NP to the right of the arrow in (2.b.) is also the object of S.

With the rules in (2) no problems will arise in generating the common sentence (1.a.):

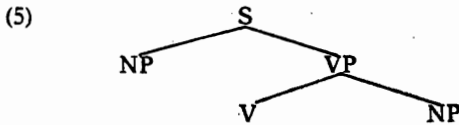
However, we know from (1.b.) that the constituent order in the VP node could well be the other way round. We could escape from this dilemma by proposing a transformation (or, scrambling rule) in our

(3) The order OSV has been suggested to be ungrammatical, unless subject is focused (see below). This is the opinion of Goenaga (1980), Trask (1984), and it has also been implicitly stated by Michelena (1981) (see note 5).

PS rule, similar to the one proposed by Andrews (1982:430) in his analysis for Icelandic and Mohanan (1982:511) for Malayalam, as in ⁴.

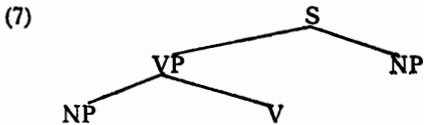
(4) NP V → V NP

Thus, a c-structure like (5) would also be possible:

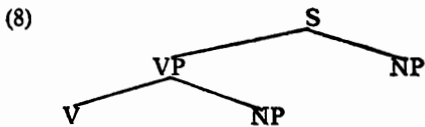

To account for (1.f.), a new transformation on our (2.a.) rule could be proposed for (7).

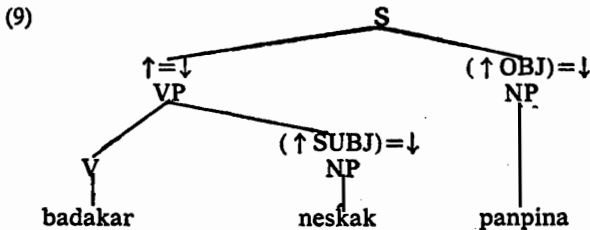
(6) NP VP → VP NP

And making use of both (4) and (6), the following structure for (1.d.) would be possible as well:

But these transformations on PS rules fit awkwardly into LFG framework, besides the fact that no transformation could be proposed anyway to account for (9), in (1.c.),

which is a grammatical sentence of Basque (but obviously not its tree structure).

No alternative remains, therefore, but to propose a non-configurational initial rule of the type of (10).

(10) S → NP* V NP*
 ↑ = ↓

(4) It is not clear that the idea of «unmarked» word order really means anything in GPSG. Their ID/LP format for grammars does provide a way of handling free word-order language, which would have fewer LP rules.

So far, the annotations (\uparrow SUBJ) = \downarrow and (\uparrow OBJ) = \downarrow that were added to [NP,S] and [NP,VP] respectively in (2.a-b) are now omitted in (10). This is because NPs can stand for subject as well as for object function. The dominance principle of (2) plays now no role, since all NPs are daughters of the same node S. A new way for encoding grammatical functions has to be found (see below).

As has been said, by means of a rule like (10) we do not capture the fact that the most frequent constituent order in Basque is SOV. In a survey carried out by de Rijk (1969) it was shown that although all six constituent orders are possible, SOV was the most statistically predominant order (over 50%) as well as the preferred order by most native speakers. Basque also conforms with Greenberg's list of linguistic universals concerned with languages of dominant SOV order. All the same, when de Rijk looks for language internal reasons in relative clauses to account for this, he concludes: «it is far from obvious that the structure of the relative clause in Basque supports the verb final theory. All we can say is that it does not contradict it. More generally, the same can be said for all the facts adduced in this paper. They are consistent with an underlying SOV order, but they do not require it». The underlying SOV order has again been proposed to be taken as the unmarked word order in Basque by Trask (1984). He says: «All other observed word orders of Basque sentences could be accounted for with simple and general rules».

We are going to present next some ideas as regards marked and unmarked sentences in Basque, which might further shed some light on this question.

2.2. *The Focus Position*

We commented before that in the production of sentences in a text, the notion of treating these strings of sentences as a set is relevant to constituent order. This cross-clause determinant, based on pragmatic principles rather than on syntactic ones, has been somewhat vindicated by Michelena (1981:63). The order of constituents in the sentence of Basque is underdetermined as regards syntactic criteria, he says, and only pragmatic or stylistic criteria can be adduced to account for it⁵. It is important to emphasize that statements like do not contradict the fact that eventually the predominant word order of Basque is SOV. Yet Michelena (1978:221) also recalls the order SOV as being fully common.

(5) What Michelena (1981: 62-63) actually states is (in a rough translation from Basque): «The mentioned rules [Altube's rules for constructing sentences and focus positioning (see below)] do not apply when one is just thinking, or just talking to someone. As Goenaga says, when a language output is in the form of a narration, the order of constituents becomes free with regards to Altube's rules and the focus constraint is not obeyed (for example SOV, OVS, VSO, VOS, etc.). This is because there is no need for Altube's focus constraint to be obeyed, I claim. One could hesitate whether one order is preferred to another in terms of stylistic suitability, but never in terms of grammaticality».

There is one factor, however, that has been postulated in the literature as being of syntactic relevance in connection with word order in Basque. It is the sometimes so called «distinguished structural position for focus»⁶. A rule for positioning a focused constituent in a fixed place in the sentence was first thought up by Altube (1920, 1929). After him several other authors have pointed out that in order to construct a correct Basque sentence, one has to bear in mind the focused element ('galdegaia' or 'elemento inquirido') and place it immediately before the verb (Zamarripa, 1928; Lafitte, 1944; Umandi, 1976).

The relevance of the focus position has been broadly treated in recent literature. After reviewing some of the most interesting ideas that have been postulated, we will adopt here essentially the same position that regards focus as a structural position and VP the node immediately dominating both the focus position and the verb.

2.2.1. *Previous studies*

One of the first serious attempts to provide a comprehensive description of the behaviour of the focused constituents is that of Donzeaud (1972). Donzeaud seeks to provide a focus assignment rule based on syntactic factors. The rule she proposes will then mark the position of semantic reading in the sentence which corresponds to a focused constituent in the syntactic surface structure; this rule will assign the value of focus to any constituent in the preverbal position. This proposal is inspired by Jackendoff's claim (1972:237) that focus should be assigned at two levels of derivation: At the level of semantic representation of a sentence and during the syntactic derivation at surface structure. Also Chomsky (1970:202) gives evidence for a surface structure determination of focus. Donzeaud argues that in Basque focused constituents must occur in a definite position. The assignment of the focus marker at the level of deep structure, he says, seems problematic because Basque is a scrambling language. The order of constituents cannot be determined by any PS rule. The focus assignment would be given by a surface interpretation rule.

Besides Donzeaud, de Rijk (1969, 1978) also makes some interesting remarks on the subject. De Rijk defines focus as that constituent of an utterance that corresponds to the question-word in the associated question. Here de Rijk is consciously narrowing the scope on which the assignment of focus should apply. To this extent, is emphasising what he had already said in his first paper: «there may be no focus at all in a sentence». The idea of a semantic interpretative rule to apply in surface structure, by means of which focus could only be assigned to a constituent in focus position (i.e. immediately preceding or following the verb, depending on its being affirmative or negative), was also

(6) To this extent, Michelena will agree with de Rijk's opinion (see below).

pointed out by de Rijk before Donzeaud had developed it. In his second paper, de Rijk introduces an original idea, a transformational rule of verb phrase formation⁷. In underlying structure, he argues, an NP can be marked by a syntactic feature, Focus. At some stage of the derivation, a movement rule, called Focus Positioning, would apply, placing all NPs marked +Focus in front of the verb. Therefore, a resulting constituent X, next higher node above V, dominating the focused constituent and the verb itself, could hardly be called anything else but VP. This perceptive analysis is essentially the approach which will be defended here. It has also been adopted by Michelena (1981) and Goenaga (1980). Goenaga's formulation of the two rules for Focus introduction and Focus positioning are as in (11).

(11.a.) Focus Introduction:⁸

$$\left. \begin{array}{c} \\ \\ \\ \end{array} \right\} [+Focus], X \left\{ \begin{array}{c} 1 \quad 2 \\ 0 \quad 2 \\ 1 \end{array} \right. \rightarrow$$

(11.b.) Focus Positioning:

$$\begin{array}{c} X - NP - Y - V - Z \\ [+Focus] \\ 1 \quad 2 \quad 3 \quad 4 \quad 5 \rightarrow \\ 1 \quad 0 \quad 3 \quad 2+4 \quad 5 \end{array}$$

A slightly different assumption has been made by Azkarate *et al* (1981) and latterly by Ortiz de Urbina (1983). The approach is similar to de Rijk's approach by virtue of what they call «the nuclear verb phrase», namely, that sequence of elements beginning with the focus position and the verb itself. The main difference is that assuming VP to be generated at deep structure, by means of a base rule like (12)⁹.

$$(12) \quad \bar{V} \rightarrow \text{FOC } \bar{V}$$

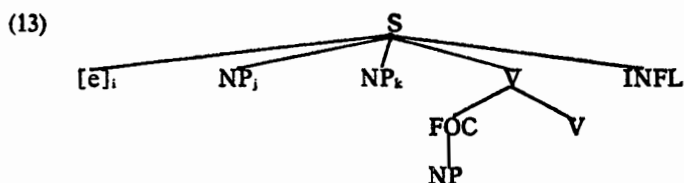
Ortiz de Urbina defends the proposal of focus as a structural position to be generated by base-rules (if a parameter of Universal Grammar, UG, has been so fixed) as an alternative to Phonetic Form (PF) stylistic rules or constraints, or Logical Form (LF) interpretation rules, as normally proposed by the Government and Binding framework (GB). He calls it the focus parameter, i.e. to assume the existence of a single bar projection of V incorporating both V and the focus

(7) A VP node created by a transformational rule is hardly the kind of things one wants transformational rules to do.

(8) Goenaga's first rule is not very appropriate. The feature «Focus» does not define a category, and hence it must be attached to something like NP, PP, or just X.

(9) We do not present Azkarate *et al*'s analysis in all its detail. There are some points in it that were later corrected by Ortiz de Urbina, whose analysis is presented here in full. This base rule is one of the things corrected. In Azkarate *et al*'s rule $V \rightarrow e V$, *e* wrongly stands for an empty structural position for focus.

position. In this proposal, focus position, like the COMP position in other languages, is considered a θ -position (or rather a A-position), to which arguments may be moved without violating the θ -criterion. Unlike COMP, however, it does not c-command the remaining elements in S. This, as the author recognizes, will create some problems for the identification of the empty category left by the application of move α , i.e. movement of a constituent into the focus position. In a configuration like (13), after one of the NPs, whether wh-word or focused element, has been moved to the empty position FOC, Ortiz de Urbina identifies the gap $[e]_i$ as an empty non-anaphoric pronominal, *pro*¹⁰. It is governed by INFL and as such it is not subject to the Empty Category Principle. Thus, even when $[e]_i$ is the empty category left by moved wh-word it will not be regarded as variable, he says, since it is not \bar{A} -bound. The co-superscripted NP does not c-command it and therefore, cannot bind it. (See below).

Ortiz de Urbina, similarly to Azkarate *et al*, presents the evidence of the focus node, involving cases of long wh-movement, when several intervening clauses separate the S-structure position of the wh-word from its D-structure as in (14) and (15).

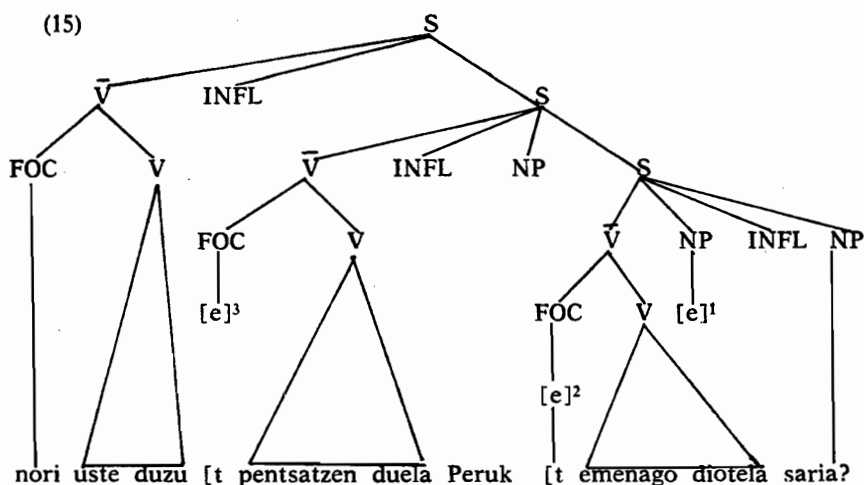
- (14) Nori uste duzu [pentsatzen duela Peruk [emango diotela saria?
 Who-DAT think Aux-you [believe Aux-he Peter-ERG [give Aux-they-
 him-it-COMP prize-ABS?
 'To whom do you think (that) Peter believes (that) they will
 give the prize?'

Regarding focus as a structural position, the hypothesis of a cyclical focus to focus position application of move α can be proposed, as in (15). Under this hypothesis, move α would involve one single bounding node S and, hence, there will be no subadjacency violation.

On the other hand, if wh-movement were direct, it would be predicted that movement of wh-word will occur only between adjacent cycles, since movement to a position two cycles up would involve a violation of subadjacency, under the natural assumption that S is a bounding node in Basque.

Besides $[e]^1$, Ortiz de Urbina accepts that the status of $[e]^2$ and $[e]^3$ present a problem as well. If contextual determination of empty category is as usually assumed, he says, $[e]^2$ and $[e]^3$ are not variables,

(10) As in Chomsky (1982), *pro* vs. *PRO*.

since they are not \bar{A} -bound. $[e]^1$ is in an argument position, and the element coindexed with them, *nori*, does not c-command them and, therefore, cannot bind them. However, $[e]^2$ and $[e]^3$ would be variables following the criterion that they be coindexed with element \bar{A} -position. Certainly, the claim that the traces of wh-movement are not variables, as semantically they presumably are, is an embarrassment for Urbina's GB approach to Basque.

The focus to focus hypothesis also predicts, Ortiz de Urbina says, that there can be no intervening focused elements between the original D-structure position of the element and its landing site. This will be so, if it is assumed that there can be no doubly filled focus position. A trace will be left after a cyclic application of move from one focus to another. This way, intervening clauses cannot have focused constituents. Ortiz de Urbina, as well as Azkarate *et al*, want to present this as an explanation for the word order restriction in clauses (those in between an extracted wh-word and its gap), in which a verb initial structure is required. But this analysis seems to imply that Basque is underlying verb-initial, otherwise non-focused NPs could occur before the verb.

The conclusion that the base rules of Basque generate a structural position governed by the verb that serves as an escape hatch for some elements, does not seem very convincing in GB terms: focus appears to be structurally in the wrong position to act as COMP-like escape hatch, according to GB's predictions.

Finally, I am going to present a different approach to the treatment of the focus position, based on Kiss' (1981) analysis for Hungarian and developed by Rebuschi (1984). Rebuschi proposes defining the focus position in terms of S, rather than in terms of V.

$$(16) \quad S' \rightarrow (Q) (F) S$$

'F' stands for focus position and 'Q' stands the landing site of auxiliary verbs in negative sentences, as well as for wh-words in general.

(17) Q → (Q) (AUX)

Quite surprisingly, for the first time in the literature, wh-words and focused constituents are treated differently. He proposes, in short, to analyse the COMP, T(opic), Q and F(ocus) slots to the left of V as positions not dominated by S, but rather as \bar{A} -positions dominated by some projection of S'. He argues that Q and F positions are dominated by S', whilst COMP and T belong to a higher projection of S, S'' (18).

(18) S'' → (T) (COMP) S'
 S' → (Q) (F) S
 S → V AUX NP* PP*

NPs and PPs will be assigned case, not by configurational means, but from their verbs and according to the inherent semantic properties of the head of their phrases. They will not be ordered at D-structure, but will be at the right of V or outside S. This proposal, Rebuschi claims, makes it possible to analyse all sentences in (1.a-f).

In contrast with Azkarate *et al* and Ortiz de Urbina's proposal, although topicalized elements can become the Topic of a higher clause, Rebuschi says, extraction of focused constituents is not allowed (19).

(19) *[F oinez] oroitzen naiz [etorri zinela
 walking remember Aux-I come Aux-you-COMP
 'walking I remember that you came'

This constraint is endorsed by the subjacency condition, i.e. no constituent can be moved out from more than one bounding category:

(20) [F] oroitzen naiz [s'' [s' [F oinez] [s etorri zinela

Sentence (19) is however perfectly grammatical and comprehensible (for my informants). After all, Rebuschi's proposal looks a bit too *ad hoc*. It fails, for example, to assign the structure of the common case when neither of the elements preceding the verb are focused, as we know that not all sentences in Basque contain focused constituents. (And as far as we know, Rebuschi has not proposed any scrambling rule to derive NPs at the left of V)¹¹. Moreover, with a rule like 'S → V AUX NP PP' the impression of Basque being a verb initial language is given,

(11) Rebuschi (1985) has reviewed this proposal: «De toute maniere, il faut renoncer au systeme plus complexe que j'ai propose dans Rebuschi (1984), selon lequel F et P [i.e. S] se c-comandent reciproquement».

Rebuschi's new proposed PSRs are as follows:

- (1) S' → (COMP) (T) S
 S → (F) V INFL NP* PP*

with the following move_α rules:

- (2) a. For non-marked sentences, V goes under F.
 b. Also, for non-marked sentences, NP*, or PP*, or X are attached to V, to create [_v X+V].
 c. For marked sentences, instead of (2) a., an NP or a PP goes under F.

which strongly contradicts the general agreement that, if anything, Basque is a verb final language.

2.2.2. Focus in terms of V

Azkarate *et al* and Ortiz de Urbina's approach is the most comprehensive. Their main disagreement with de Rijk's approach is that of not allowing a doubly filled focus position (based on their analysis of focus position as an escape hatch in Basque). De Rijk explicitly states that «the VP node dominates one or more NPs in focused position».

Again, the analysis that will be adopted here is essentially the same to that which defines focus position in terms of the verb. Because our approach deals with no transformation rule, a node for focus should be given with the general set of PS rules. The main feature that we want to capture in our analysis is the option for the focus position to be filled or not, regardless of the order in which constituents appear in the sentence. In other words, we will aim to provide a syntactic device that accounts for the fact that any constituent can be placed in a position that has been fixed as position for those elements that under certain conditions turn out to be focused.

We shall therefore expand (10) further as follows (21):

$$(21) \quad S \rightarrow NP^* VP NP^* \\ \uparrow = \downarrow$$

Where VP is rewritten as in (22):

$$(22.a.) \quad VP \rightarrow (NP) V$$

An annotation (\uparrow FOCUS) = \downarrow will be added to the NP, so that only focused NPs can fill it (22.b.):

$$(22.b.) \quad VP \rightarrow \begin{array}{c} NP \\ (\uparrow \text{ FOCUS}) = \downarrow \end{array} V$$

The NP (\uparrow FOCUS) = \downarrow will be the position for wh-words as well. This captures the fact of focused elements being defined in terms of their correspondence to a wh-word.

The problem of focus position being an escape hatch in Basque, as well as other aspects involved with our treatment of the focus position, will be discussed more fully later on (see section 3.2.).

We are now going to address the problem, yet to be resolved, of the syntactic encoding of the grammatical functions.

2.3. Syntactic encoding of grammatical functions in Basque

In a previous section we have seen that a definition of the functions subject and object in terms of syntactic configurations is not a very suitable approach for Basque, unless we assume that some syntactic

operations will apply at some stage in the derivation of surface sentences. This extreme, however, is what we would like to avoid here.

The necessity of having a VP node in the structure of Basque sentences to account for the identification of grammatical functions has been a topic of debate in the literature for the last few years. With a keen sense of intuition, de Rijk (1978) made the following comment: «In spite of the ergative morphology, we are forced to recognize the syntactic relevance of the classical notion of subject in Basque. This, however, does not imply that we also accept a base rule of the form $S \rightarrow NP + VP$. This traditional subject predicate dichotomy is much too coarse to accommodate the subtle workings of Basque syntax». This comment was later echoed by Michelena (1981) and Goenaga (1980).

Eversince, a flat structure analysis has been proposed by Azkarate *et al* (1981), Ortiz de Urbina (1983), Rebuschi (1984) and Geggus (1983). And all these proposals have been strongly criticized by Trask (forthcoming). For Trask the evidence of the syntactic relevance of the notion subject and object is an important reason to maintain the VP node.

2.3.1. Previous Analyses

Within the GB framework, Azkarate *et al* claim that an analysis (for languages such as Italian or Spanish) inspired in the pro-drop parameter would require (for Basque) that all three categories which correspond to subject, direct object and indirect object in accusative languages, were un Governed position at S-structure. This must be so because Basque allows null subjects as well as null objects, due to verb agreement, and because inversion of all these categories is possible. The R-rule hypothesis (which brings INFL down under \bar{V} node) cannot account for the extended pro-drop phenomena of Basque, they claim; it follows that INFL must be in \bar{V} and at the same time that none of the mayor categories is in \bar{V} .

The proposed set of PS rules would be:

$$(23) \quad \begin{array}{l} S \rightarrow X^{n*} \bar{V} \\ \bar{V} \rightarrow e \quad \bar{V} \\ \bar{V} \rightarrow V \quad \text{INFL} \end{array}$$

X^{n*} being a set of categories, including S, NP, PP with inherent case which must also be un Governed. INFL includes tense and inflectional categories and the thematic positions, ABS, DAT, and ERG, which are governed by V. These θ -positions are co-superscripted at D-structure with the categories in X in accordance with the binding conditions. This will allow the pro-drop parameter to be independent of the inversion phenomena or free word order. In conclusion, all arguments are un Governed but in binding relations with their anaphors (INFL) which are

governed by the verb. In this scheme, they claim, configurations play no role and, therefore, the asymmetry between subject and object restricting syntactic phenomena is not recognized in Basque.

By means of a similar strategy, Ortiz de Urbina reviews analysis. In contrast with Azkarate *et al*, he proposes INFL to govern both subject and object NPs. The same relationship that allows determination of subject-pro in pro-drop languages would be extended to all arguments with which Basque verbs agree, i.e. ERG, ABS and DAT nominals. To make this possible, Basque should be considered a non-configurational language, in other words, there will be no maximal projection of V including NPs. Under this assumption, however, some problems with θ -role and case assignment arise, he accepts. Also move α will be far too constrained, as the only movement possible will be to a focus position, the only position properly governed. Other NP movement, as ABS NP raising in some adjectival phrases (AP), will be ECP violations. Ortiz de Urbina concludes that after all, configurationality might have to be included (not only at LF level but) in the general analysis of Basque. Anyhow, the identification of grammatical functions, he claims, will not be characterized in terms of dependency, but in terms of case.

Rebuschi's (1984) main point of considering Basque a non-configurational language falls into the difficulty of proposing a configurational structure at D-level (to identify grammatical functions) when there may be no trace of it at S-structure level. Transformations will encounter difficult problems according to Chomsky's (1981) constraints on transformation.

Given the base rule:

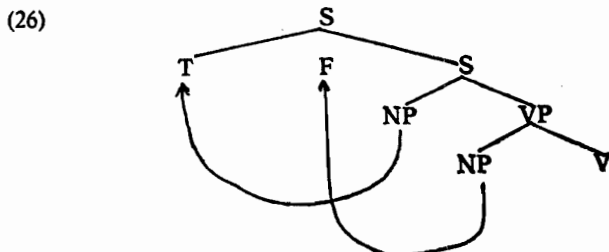
$$(24) \quad \begin{array}{l} S \rightarrow NP VP \\ VP \rightarrow NP V \end{array}$$

to generate the underlying constituent order at D-structure, a surface sentence, displaying object-subject-verb order, as in (1.e.), will require some sort of movement rule. It will not be possible to claim a simple permutation of constituent, if they are understood to be A-positions, because of a violation of the θ -criterion. Alternatively, it could be posited, that at S-structure the moved constituents do not occupy A-positions. But again, this would imply, Rebuschi says, that the positions the constituents occupy at S-structure never correspond to their positions at D-structure, which violates the projection principle.

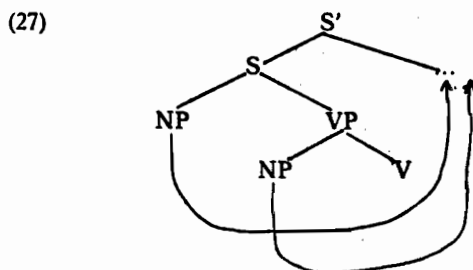
A second possibility, more in line with what generative grammar understands by \bar{A} -positions, would be to propose two A-positions, T and F (standing for Topic and Focus) outside S. This would expand (24) as in (25):

$$(25) \quad S' \rightarrow T F S$$

In this case, he says, a double operation of movement would be needed to account for a sentence with subject-object-verb order:

and consequently, no kernel sentence (Chomsky, 1957) will be ever possible, since two transformations have to apply as soon as S contains two arguments¹². On the other hand, further transformations would be needed to account for extrapositions out of S in verb initial sentences:

In conclusion, he says that to propose a configurational structure at D-level is not sensible if no trace of it is left at surface level. Therefore, to account for grammatical functions in terms of configurations is not desirable, and, in this sense, it would be better to consider Basque as a non-configurational language.

The claim that Basque is a configurational language has been put forward by Trask (forthcoming) in the form of two arguments. Verbs subcategorize for objects, but not for subjects. Moreover, subjects are well distinguished from objects by their inability to be neither reflexive nor reciprocal. They also control a wide range of Equi-deletions. Anyhow, Trask does not go into a detailed explanation of how all this will work in a formalized system. There is no explanation yet of how such a system will identify the function subject and at the same time allow free order of maximal projections.

It is our impression that a configurational analysis could be well argued on the basis of most recent GB research, particularly Williams

(12) The 1957 model used a concept of «kernel sentence», that is, a sentence that was derived using only obligatory transformations, and no optional ones. So the «kernel» consisted of simple, active, declaratives (no passives, negatives, questions, etc.). Since 1965, however, this division of obligatory/optional rules has altered, and the concept of the kernel no longer has any relevance. So this point of Rebuschi's really does not have any force.

(1977-1984). A base universal rule such as $S \rightarrow NP VP$ could be proposed at D- and S-structure level. To account for the different constituent orders it would be just enough to resolve some operations by means of scrambling rules, which would generate a non-configurational structure at PF. VP would be required to be transparent to scrambling, as proposed for non-configurational languages in general (1984:640-650). S-structure would always have a NP VP split, and alternative orders will occur at PF after scrambling rules apply.

2.3.2. *LFG's approach*

When we assume a LFG type model we gain, however, an artifact that provides us with an autonomous level of representing grammatical functions distinct from the configurational approach. In LFG grammatical functions would be accounted for not in the c-structure of the sentence, but in an independent f-structure. We regard grammatical functions as syntactic primitives, which are not universally definable in terms of syntactic configurations, case features, semantic roles or independently motivated logical operations (Dowty, 1982), cf. Mohanan (1983).

We take the syntactic encoding of the grammatical functions to be a part of the mapping between predicates and arguments; in the case of Basque, marking the arguments with case inflections and, redundantly, by agreement features in the predicate. As is known, Basque verbs can agree with their three main arguments, subject, object and indirect object. Therefore, we postulate, the encoding of grammatical functions not to be carried out in terms of syntactic configurations, but in terms of devices such as case and agreement.

In this way, we avoid all uses of transformational derivation. To give a quick account of why this is so convenient, we present a brief summary of some of the reasons that have been put forward by Bresnan *et al* (1982) to avoid transformations.

In transformational theories, the mapping between a predicate argument structure and its surface form is performed via PS computation. An ordered set of PS computation must be instantiated in the process of decoding the grammatical relations of a predicate argument structure. In a process of parsing this computation will apply first on the representation of the surface form (not S-structure, but rather PF in GB) of that predicate argument structure. Remember that grammatical relations are encoded by means of the so-called 'feeding relations' (those relations in which the output provided by each operation creates the necessary input for the next operation in a 'cascade'). An initial difficulty can be understood when we consider the complexity of the decoding. The complexity of the decoding process is a direct function, it is claimed, of the length of the transformational derivation (a hypothesis known as the 'derivational theory of complexity', which is a rather

debatable hypothesis). Moreover, if we consider Basque to be non-configurational at PF, the mapping to its S-structure would further involve operations of scrambling. If all scrambling rules applied simultaneously, there would be no true feeding relations, which, as said, encode the grammatical relations (and grammatical functions among them).

Therefore, avoiding transformational derivations, we do not have to provide any ordered sequence of scrambling rule application at PF level. It is not clear at all how the application of scrambling rules could be arranged, anyway.

Following Kaplan and Bresnan (1982:297-299), the basic principle of non-configurational encoding is to associate pairs of functions-assigning and feature assigning rules of the form:

$$(28) \quad \begin{array}{l} (\downarrow F) = v \\ (\uparrow G) = \downarrow \end{array}$$

Where G is the function selected by the value v of the feature F .

For example, taking F to be CASE and v to be ERG, $(\downarrow \text{CASE}) = \text{ERG}$ could be associated with $(\uparrow \text{SUBJ}) = \downarrow$. These pairs of schemata are arbitrarily associated with categories in c-structure rules, as will be shown below.

In addition to (8), a schema $\uparrow = \downarrow$ is also associated arbitrarily with categories in c-structure rules. (The association with $\uparrow = \downarrow$ can also depend on some inflectional features). The head of the sentence is defined to be any major category which is annotated with $\uparrow = \downarrow$ and which has a PRED. It follows from the consistency condition that the head is unique. Every phrase has a unique head, and the features of a phrase are identified with those of its head. However, in non-configurational encoding, functions need not be assigned to maximal projections; instead they may be assigned to submaximal projections, or even to single lexical categories (this may be very useful for Basque, since cases go at the end of a phrase and do not have to be attached to its head). The condition of wellformedness of f-structures eliminates 'incorrect' assignments, admitting only those that yield consistent (or unique), coherent and completed f-structures. These three conditions on functional well formedness can be defined as follows:

- i) Uniqueness: A grammatical relation's particular attribute may have at most one value in a given f-structure.
- ii) Completeness: A f-structure must contain all the governable grammatical functions governed by its predicate.
- iii) Coherence: All the governable grammatical functions that a f-structure contains must be governed by its predicates.

Configurational encoding of grammatical functions in Basque would be possible if the functions were identified by the category and by the order of maximal constituents within the immediately dominating phrase.

However, non-configurational encoding seems more natural, as in Basque functions are identified, we claim, by their case and agreement features of possible submaximal constituents belonging to an unordered set of maximal categories. (Only the case marking of constituents may appear to be subcategorized for, and not their PS configurations).

For Basque, the principles of interpreting NPs as subject, object and indirect objects can be given as follows:

- i) Ergative case as the subject of transitive verb (SUBJ).
- ii) Absolutive case as the subject of intransitive verb (SUBJ).
- iii) Absolutive case as the object of transitive verb (OBJ).
- iv) Dative case as the indirect object (OBJ2).

These principles can be formally encoded in terms of the following functional equations (29):

- (29) i) $(\uparrow \text{SUBJ}) = \downarrow$
 $(\downarrow \text{CASE}) = \text{ERG}$
- ii) $(\uparrow \text{SUBJ}) = \downarrow$
 $(\downarrow \text{CASE}) = \text{ABS}$
- iii) $(\uparrow \text{OBJ}) = \downarrow$
 $(\downarrow \text{CASE}) = \text{ABS}$
- iv) $(\uparrow \text{OBJ2}) = \downarrow$
 $(\downarrow \text{CASE}) = \text{DAT}$

Any of these sets can be assigned to any of the NP* constituents dominated by S in (21).

We can also give a set of redundancy rules to be added to the V constituent to account for the agreement phenomena of Basque (30).

- (30) $(\uparrow \text{SUBJ CASE}) = \text{ERG}$
 $(\uparrow \text{SUBJ CASE}) = \text{ABS}$
 $(\uparrow \text{OBJ CASE}) = \text{ABS}$
 $(\uparrow \text{OBJ2 CASE}) = \text{DAT}$

These equations will be added in the following way: If a verb's lexical form contains (OBJ), the equations $(\uparrow \text{SUBJ CASE}) = \text{ERG}$ and $(\uparrow \text{OBJ CASE}) = \text{ABS}$ will be added. If no (OBJ) is contained, then $(\uparrow \text{SUBJ CASE}) = \text{ABS}$ will be added instead. Whenever (OBJ2) appears, an equation like $(\uparrow \text{OBJ2 CASE}) = \text{DAT}$ will also be added.

The addition of these equations to the V node in the c-structure guarantees that the subject case of a transitive verb cannot be anything other than ERG, for if the subject case bearing element has any inflectional case other than ERG, the promotion of this feature will result in a clash of case values and an ill-formed f-structure. This has the advantage of allowing constituents bearing grammatical functions (SUBJ, OBJ, OBJ2) to be freely absent, as is often the case in Basque (remember the pro-drop parameter proposed in the literature). When an optional constituent bearing a nuclear grammatical function is omitted from c-structure but required by a lexical form, the grammatical function is interpreted as an anaphor (see section 3.1.).

A crucial assumption behind this approach (which as has been said is based on Mohanan, 1982) is that case is assigned to the case bearing element of the phrase as part of inflectional morphology in the word formation component, and that this case must match the grammatical case assigned by the functional rule.

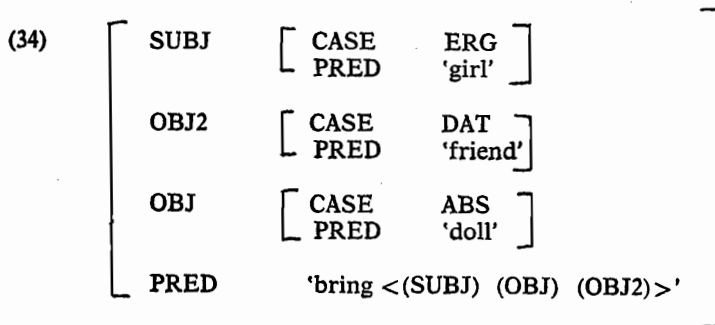
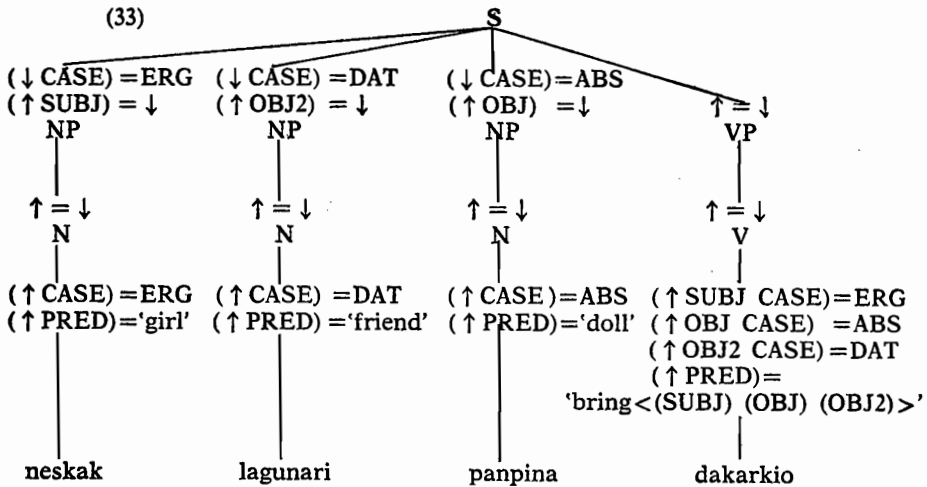
Thus, for a sentence like (31):

- (31) *neskak lagunari panpina dakarkio*
 Girl-ERG friend-DAT doll-ABS brings-she-her-it.
 'The girl brings the friend the doll.'

With the following simplified lexical entries (32):

- (32) *neskak*: N, (\uparrow PRED = 'girl', (\uparrow CASE) = ERG.
lagunari: N, (\uparrow PRED) = 'friend', (\uparrow CASE) = DAT.
panpina: N, (\uparrow PRED) = 'doll', (\uparrow CASE) = ABS.
dakarkio: V, (\uparrow PRED) = 'bring <(SUBJ) (OBJ) (OBJ2)>'

And by the instantiation of PRSs, as in (21), together with the notations in (29), and lexical redundancy rules in (30), the following c- and f-structures (33) and (34) would be generated.

The uniqueness, completeness and coherence conditions prevent other f-structure solutions. It is worth noticing that a different order of constituents in (33) would not have yielded a different f-structure in (34) since the syntactic encoding of grammatical functions has been achieved by means of case and agreement features, and not in terms of syntactic configurations like precedence or dominance.

REFERENCES

- ABAITUA, J. (in preparation), *Lexical Rules for Basque*.
 ———, & TRASK, R. L. (forthcoming), «Accusativity in Basque».
 AKMAJIAN, A., STEELE, S. & WASOW, T. (1979). «The Category AUX in Universal Grammar», *Linguistic Inquiry* 10, 1-64.
 ALTUBE, S. (1929; reprinted 1975). *Erderismos*. Bilbao: Euskaltzaindia.
 ANDERSON, J. M. (1977). *On case grammar: prolegomena to theory of grammatical relations*. London: Croom Helm.
 ANDERSON, S. (1976). «On the notion of subject in Ergative languages», in C.N. Li (ed.), 1-26.
 ANDREWS, A. D. (1982). «Case in Modern Icelandic». In Bresnan (ed.), (1982), 427-503.
 AZKARATE, M., FARWELL, D., ORTIZ DE URBINA, J. & SALTARELLI, M. (1981). «Word order and Wh-movement Basque». In *Proceedings of the 12th Annual Meeting of the North Eastern Linguistics Society*. Cambridge Mass.
 BAKER, M. (1983). «Object, Thems, and Lexical Rules in Italian». In L. Levin, M. Rappaport and A. Zaenen (eds.), (1983), 1-45, *Papers in Lexical Functional Grammar*. Indiana, Bloomington: Indiana University Linguistics Club.
 BOSSONG, G. (1985). «Ergativity in Basque». *Linguistics* 22, 341-392.
 BRESNAN, J. (1976). «The form and function of transformations». *Linguistic Inquiry* 7, 3-40.
 ———, (ed.) (1982). *The Mental Representation of Grammatical Relations*. MIT Press.
 BRETTSCHEIDER, G. (1979). «Typological Characteristics of Basque». In F. Plank (ed.) (1979), 371-384.
 BURZIO, L. (1981). *Intransitive Verbs and Italian Auxiliaries*, Ph. D. dissertation, MIT.
 CHOMSKY, N. (1957). *Syntactic Structures*. The Hague, Mouton.
 ———, (1970). «Deep Structure, Surface Structure, and Semantic Interpretation». In D. D. Steinberg & L. A. Jakobovits. (1971), 183-216. *Semantics: An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*. Cambridge: University Press.
 ———, (1981). *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.
 ———, (1982). *Some concepts and consequences of the theory of Government and Binding*. MIT Press.
 CONTRERAS, H. (1976). *A Theory of Word Order*. Amsterdam: North-Holland.
 COMRIE, B. (1978). «Ergativity». In W. P. Lehman (ed.), (1978), 329-394, *Syntactic Typology*. Sussex: The Harvest Press.
 ———, (1983). «Universals: form and functions». *Linguistics* 21.
 COOREMAN, A., FOX, B., & GIVON, T. (1984). «The Discourse Definition of Ergativity». *Studies in Language* 8.
 DIXON, R. M. W. (1979). «Ergativity». *Language* 55, 59-138.
 DONZEAUD, F. (1972). «The Expression of Focus in Basque». *ASJU* VI, 35-45.

- DOWTY, D. (1982). «Grammatical Relations and Montague Grammar». In P. Jacobson and G. K. Pullum (eds.), 79-103.
- ENTWISTLE, W. J. (1936). «On the Passivity of the Basque Verb.» *Medium Aevum* 5, 104-114.
- EUSKALTZAINDIA. (1973). «Aditz Laguntzaile Batua». (Separata). *Euskera* XVII. Bilbao.
- , (1979). «Bergarako biltzar ondoko erabakiak». *Euskera*. Bilbao.
- FALK, Y. N. (1983). «Subjects and Long-Distance Dependencies». *Linguistic Inquiry* 12, 245-270.
- , (1984). «The English Auxiliary System. A Lexical Functional Analysis». *Language* 60, 483-509.
- FREY, W. & REYLE, U. (1983). «A Prolog implementation of LFG as a base for a natural language processing system». *Proceedings of the first Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics* 52-57.
- GAZDAR, G. (1982). «Phrase Structure Grammar». In P. Jacobson & G. K. Pullum (eds.), 131-186.
- GAVEL, H. (1930). «Quelques observations sur la passivité du verbe basque». *RIEV* 21, 1-14.
- GEGGUS, J. (1983). «Multiple Agreement: The Case of Basque». Manuscript.
- GOENAGA, P. (1980). *Gramatika Bideetan?*. San Sebastián: Erein.
- , (1984). *Euskal Sintaxia: Konplementazioa eta Nominalizazioa*. Ph. D. Dissertation. Vitoria-Gasteiz: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- GREEN, C. (1969). «Application of Theorem Proving to Problem Solving». *IJCAI* 1.
- , (1976). «How free is word order in Spanish». In M. Harris (ed.). *Romance Syntax: Synchronic and Diachronic Perspectives*. Salford: University.
- HEATH, J. (1977). «Remarks on Basque Verbal Morphology». In W. A. DOUGLAS, R. W. ETULAIN & W. H. JACOBSEN (eds.), *Anglo-American Contributions to Basque Studies. Essays in Honor of Jon Bilbao*. Desert Research: Institute Publications in Social Sciences 13, 193-201.
- HOEKSTRA, T. (1984). *Transitivity: Grammatical Relations in Government and Binding Theory*. Dordrecht: Foris.
- HORROCKS, G. (1983). «The Order of Constituents in Modern Greek». In G. Gazdar, E. Klein & G. K. Pullum (eds.), *Order, Concord and Constituency*. 95-112. Dordrecht: Foris.
- JACKENDOFF, R. S. (1972). *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. MIT Press.
- , (1977). *X Syntax: A Study of Phrase Structure (Syntax)* Linguistic Inquiry Monograph 2.
- JACOBSON, P. & PULLUM (eds.), (1982), *The Nature of Syntactic Representations*. Dordrecht.
- JELINEK, E. (1984). «Empty Categories, Case and Configurationality». *NLLT* 2, 39-76.
- KAPLAN, R. M. (1975). «On process models for sentence comprehension». In D. Norman & D. Rumelhart, (eds.). *Explorations in Cognition*. San Francisco: Freeman.
- , & BRESNAN, J. (1982). «Lexical Functional Grammar: A Formal System of Grammatical Representation». In J. Bresnan (ed.), 174-281.
- KEENAN, E. L. (1976). «Towards a Universal Definition of 'Subject'». In C. N. Li (ed.), 303-334.
- KISS, K. (1981). «Structural Relations in Hungarian, a Free Word Order Language». *Linguistic Inquiry* 12, 185-213.
- KOWALSKY, R. A. & KUEHNER, D. (1971). «Linear Resolution with selection function». *Artificial Intelligence* 2, 227-260.

- LAFITTE, P. (1931). «Pour ou contre la passivité du verbe basque?». *Gure Herria*, mai-juin, 263.
- , ([1944], 1979). *Grammaire basque: Dialecte navarro-labourdin littéraire*. San Sebastian: Elkar.
- LANGACKER, R. W. (1969). «On Pronominalization and the Chain of Command». In D. A. Reibel & Schane (eds.), 160-186. *Moder Studies in English*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, N. J.
- LEVIN, B. (1983). «Unaccusative Verbs in Basque». Paper presented at NELS, 13.
- LEVIN, L., RAPPAPORT, M. & ZAENEN, A. (eds.), (1983). *Papers in Lexical Functional Grammar*. Indiana Bloomington: Indiana University Linguistic Club.
- LI, C. N. (ed.), 1976. *Subject and Topic*, New York: Academy Press.
- MARTINET, A. (1958). «La construction ergative». *Journal de Psychologie Normal et Pathologique* (juillet-septembre).
- , (1962). «Le sujet comme fonction linguistique et l'analyse syntaxique du basque». *Bulletin de la Societe Linguistique* 57, 73-82. Paris.
- MICHELENA, L. (1977). «Notas sobre compuestos verbales vascos». *Revista de Dialectologia y Tradiciones Populares XXXIII*, 245-271.
- , (1978). «Miscelánea filológica: relato y orden de palabras». *FLV* 29, 204-235.
- , (1981). «Galdegaia eta Mintzagaia euskaraz». In *Euskal Linguistika eta Literatura: Bide Berriak*. 57-81. Bilbao: Universidad de Deusto.
- MOHANAN, K. (1982). «Grammatical Relations and Clause Structure». In Bresnan (ed.), (1982), 504-589.
- , (1983). «Move NP or Lexical Rules? Evidence from Malayalam Causativization». In L. Levin *et al*, (eds.), (1983), 47-111.
- NAERT, P. (1956). «Le verbe basque est il passif?». *Studia Linguistica* 10, 45-49.
- ORTIZ DE URBINA, J. M. (1983). «Empty Categories and Focus in Basque». *Studies in Linguistic Science* 13, 1.
- PEREIRA, F. C. N. (1981). «Extrapolation Grammars». *American Journal of Computational Linguistics* 7, 4, 243-256.
- , & WARREN, D. H. D. (1980). «Definite Clause Grammar for Language Analysis: A Survey of the Formalism and a Comparison with Augmented Transition Networks». *Artificial Intelligence* 13, 213-278.
- , (1983). «Parsing as a Deduction». *Proceedings of the 21st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 137-144. Boston, Massachusetts.
- PERLMUTTER, D. M. & POSTAL, P. M. (1974). *Lectures on Relational Grammar*. Summer Linguistic Institute of Linguistic Society of America. Amherst: University of Massachusetts.
- PERLMUTTER, D. M. (1982). «Syntactic Representation, Syntactic Levels, and the notion of Subject». In Jacobson *et al*, (eds.), (1982), 283-340.
- PINKER, S. (1982). «Lexical Interpretative Grammars». In Bresnan (ed.), (1982), 655-726.
- PLANK, F. (ed.), (1979). *Ergativity: Towards a Theory of Grammatical Relations*. New York: Academic Press.
- REBUSCHI, G. (1978). «Cas et fonction sujet en basque». *Verbum: Revue de linguistique publiee par l'Universite de Nancy* II, 1, 69-98.
- , (1983). «A note on focalization in Basque». *Journal of Basque Studies* 4, 2, 29-42. Indiana: University of Pennsylvania and Society of Basque Studies in America.
- , (1984). «Positions, configurations et classes syntaxiques. Aspects de la construction de la phrase basque». *Communication-Congres «Arturo Campion»*. Pamplona-Irunea: Euskaltzaindia.
- , (1985). «Theorie du liage et langues nonconfigurationnelles: quelques donnees du basque navarro-labourdin». Université de Nancy.
- RIJK, R. DE (1969). «Is Basque an S.O.V. Language?». *FLV* 3, 319-351.
- , (1978). «Topic Fronting, Focus Positioning, and the Nature of the Verb

- Phrase in Basque». In F. Jansen (ed.), *Studies on Fronting*, 81-112. Lisse: Peter de Ridder Press.
- ROBINSON, J. A. (1965). «A machine-oriented logic based on the resolution principle». *Journal of the Association of Computing Machinery* 12, 23-41.
- ROTAETXE, R. (1978). «Lingüística-lógica: la construcción ergativa vasca». *Revista Española de Lingüística* 8, 431-445.
- , (1980). «Ergatiboaren sujetotasunaz». *Euskera* XXV, 417-424.
- SCHACHTER, P. (1976). «The Subject in Philippine Languages: Topic, Actor, Actor-Topic, or none of the Above?». In C. N. Li (ed.).
- , (1977). «Reference-Related Properties of Subjects». In Cole and Sadock (eds.). *Grammatical Relations*. New York: Academic Press.
- SHIEBER S. M. (1985). «An Introduction to Unification-Based Approaches to Grammar». Paper presented as a Tutorial Session at the 23rd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics. University of Chicago, Illinois.
- SLOBIN, D. I. (1982). «Universal and Particular in the Acquisition of Language». In L. Gleitman & E. Wanner (eds.). *Language Acquisition: The State of the Art*. Cambridge: University Press.
- STEELE, S. (1978). «The Category AUX as a Language Universal». In J. H. Greenberg (ed.), 7-45. *Universals of Human Language, Vol. 3: Word Structure*. Stanford: University Press.
- , (ed.) (1981). *An Encyclopedia of AUX*. Cambridge: MIT Press.
- TCHEKHOFF, C. (1978). *Aux fondements de la syntax: l'ergatif*. Paris: Presses Universitaires de France.
- TRASK, R. L. (1981). «Basque Verbal Morphology». In *Euskalarien Nazioarteko Jardunaldiak. Iker 1*. 285-304. Euskaltzaindia (ed.). Bilbao.
- , (1984). *Syncronic and Diachronic Studies in the Grammar of Basque*. Ph. D. Thesis. University of London.
- , (forthcoming). «On the Representation of NP gaps».
- UMANDI (pseudonym of A. URRESTARAZU). (1976). *Gramática Vasca*. Tolosa: Kardaberaz.
- VAN VALIN, R. D. (1977). «Ergativity and the Universality of Subjects». *Papers from the Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society* 13, 689-705.
- VILLASANTE, L. (1980). *Sintaxis de la oración simple*. Oñate: Aránzazu.
- WILBUR, T. H. (1970). «Ergative and Pseudo-Ergative in Basque». *FLV* 4, 57-66.
- , (1979). *Prolegomena to a Grammar of Basque*. Amsterdam: John Benjamins B.V.
- WILLIAMS, E. (1984). «Grammatical Relations». *Linguistic Inquiry* 15, 4, 639-673.
- WHITELOCK, P., Johson, R. & BENNETT, P. (1984). *The UMIST Translation System. CCL Report*. University of Manchester Institute of Science and Technology.
- YASUKAWA, H. (1984). «LFG system in Prolog». *Proceedings of the 22nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 358-361. Stanford University, California.
- ZAENEN, A. (1983). «On Syntactic Binding». *Linguistic Inquiry* 14, 3, 469-504.
- ZAMARRIPA, P. (1928). *Gramática Vasca*. Bermeo: Gaubeka.

EL BORRACHO BURLADOko euskararen azterkeketa (1764)¹

XABIER MENDIGUREN

ABSTRACT

In this essay, an analysis is carried out of the Basque used in El Borracho Burlado, a comic opera in Spanish and Basque composed by F. X. Munide, Count of Peñafiorida, who was one of the founders of the Real Sociedad Bascongada de Amigos del País. The analysis is concerned with graphic, phonic, morphological, syntactic and lexical aspects of the text. There are also some reflections of a sociolinguistic nature. As a basic conclusion, it is pointed out how Peñafiorida felt a need to leave behind the habitual speech of Azkoitia, in order to go in search of a normalised and literary language model such as lacked proper definition at the time. Here the influence of M. de Larramendi's recommendations is quite evident.

1. Ataria

Lan honen asmoa, izenburuan bertan adierazten denez, *El borracho burlado* (laburtuta *BB*) operan erabiltzen den euskararen azterketa egitea da. Opera komiko hori erdaraz idatzita dago batipat, eta zenbait zati —kantei dagozkienak gutxi gora behera— euskaraz. Gure artean sarritan aipatzen den hitza erabiliz, euskara diglosia egoeran dagoela edo darabilela esan genezake. *BB*ko euskara bera da aztergai, baina horretarako nahitaezkoa dugu garai hartan, XVIII.mendean, euskal literaturan eta zehazkiago gipuzkeraz egiten zen esparruan gertatutakoa, zer nolako giroa zegoen, ezagutzea.

Kontu guzti hau bestek ere esana du, behar bezain ezaguna ez bada ere: har ezazu Otxoa de Arinen 1713ko *Doctrina Christianaren Explicacioa* edo 1739ko Irazutarena, aldera ezazu Aita Mendiburu edo Kardaberatzen edozein euskal lanekin eta harri eta zur geratuko zara (lehen-dabiziko aldian, jakina)². Nabaria da, harrigarri eta ikaragarri haien

(1) Ene esker ona adierazi nahi nioke J. A. Lakarrari egin dizkidan ohar eta zuzenketa ugari eta baliotsuengatik. Alabaina, esan ohi den legez, hutsak nere. Eta kasu honetan, topikoa topiko izateaz gain, egia ere bada.

(2) Testu konparaketa gogoko dutenek lau egileok paratu zituzten kristau dotrinetara jo lezakete. Bertan *Sobreviaren contra Humildadea* eta antzeko bitxiak ikusiko dituzte, aski ezagun direnak bestalde. Ez dut uste inork oraindik Irazutak edo Otxoak euskaraz ez zekitela pentsatuko duenik. Hitzberriak ere aurkituko dituzue, baina Larramendiz geroztikoak bestelako egiten dituen ez da

arteko alde, zulo eta are amildegia. Ezin esan beste hizkuntza baten aurrean gaudenik, hizkuntzak ez baitira hogeitabost urtetan horrenbeste aldatzen, baina guztiz bestelakoa dugu hizkuntz eredua, edota hizkuntz asmoa, beste hitz batzutan esanda.

Bitarte horretan zer gertatu den historia ezaguna da. Aita Manuel Larramendik bere *Artea* eman zuen argitara 1729an eta *Hiztegi Hirukoi-tza* hamasei urte beranduago. Horien garrantzia zalantzan jarriko duenik ere izango da, baina espero dezagun azaltzen diren agiri eta egia agerien aurrean piskanaka piskanaka makurtuko dutela burua. Haren apologia (garai batez hain laudatu eta geroztik horren deitoratu) sutsuen zergati, premia eta ezinbestekotasunaz eta halaber hiztegia egin zuen bezala egitearen komenigarritasunaz —kanporako ez ezik etxe barnerako ere bai— irakur bedi J. A. Lakarrak berriki *ASJU*n eman lana³. Nik esan nitzakeenak oro hor eta beste zenbait tokitan⁴ aurkituko ditu irakurleak hobeto, txukunago eta jantziago adierazita; ez dut gainera zertan aritu besteren argumentuak errepikatzen. Erants dezadan, zerbait esatekotan, berdin egin dutela hizkuntza jantzirik gehienek eta horixe bera egin zuela Nebrijak ere —andaluziarra izateagatik gazteleraz ez bide zekien harako Librixa hark, Isabel erreginari «...que siempre la lengua fue compañera del imperio, i de tal manera lo siguió que junta mente començaron, crecieron y frorecieron, i despues junta fue la caida de entrambos» ziotsan berberak—, alegia, *Artea* eta *Hiztegia* argitaratu, aurrerantzean espainiera —orduantxe apika lehenbizikoz eta harrez gero behin betirako «espainiera»— inorekiko zorrik izango ez zuen hizkuntza izan zedin.

Beraz, hizkuntza larrekoa noranaiko bihurtzeko —Lizardi-Mitxelena-renak gogoratzuz— ezinbesteko abiapuntu eta tresna zituen bai gramatika bai hiztegia. *Artea* eta euskaraz atera ez izana Euskal Herriaren menpekotasun politiko eta batez ere kulturalari leporatu behar, horrek zorrak kitatu eta pekatuak arinki barkatzeko argumentu kas-karra irudi balezake ere.

Eman dezagun bada onartutzat Larramendiren eragina sekulakoa izan zela, eta haren ostean aro berri bati eman zitzaioela hasiera hegoaldeko literaturan behinipehin, edo batipat. Eragin hori bestalde, aurrekoen eta geroztikoen artean zabaldutako osina, idazlanen nolakoari begiratzean bezainbat antzeman liteke zenbatekoari erreparatzean, eta zailantzarik lukeenak jo beza I. Sarasolaren *Euskal literatura numerotan*⁵

hitzberri horien erabilpena, euskararen beraren baliapideei zukua ateratzeko asmoa baino, euskara hizkuntza landua, jantzia, kultur hizkuntza bestela esatearren, izan zedin. Mendiburuk eta Kardaberratzek neologismo gutxi erabili izana bestalde, egin zituzten lanen nolakoari eta entzule-irakurle zituztenen ezaugarriari egotzi behar zaie, eta ez inondik ere, Larramendik asmatutako hitzberri horien kontra egoteari. Begira bestela nola darabiltzan Aita Agustinek *Eusqueraren berri onac* liburuan, bai gaia bai —gutxitan esan den arren— publikoa aurrekoetan ez bezalakoak baitzituzten: izenburupean bertan adierazten du *Cura jaun ta escola maisu celosoai*.

(3) J. A. LAKARRA: «Larramendiren hiztegi-gintzaren ingurua», *ASJU* 1985-1.9-50.or.

(4) Biziki interesgarria arestian I. Sarasolak Larramendiren eraginaz kaleratu duena (*ASJU* XX-1). Aurreko urteetako bidegabekeriak konpontzearen edo, Larramendiren beraren apologiak ari dira ugaltzen orain, eta eginkizun honetan Sarasola da suharrenetakoa; konbertsoen garra, antza.

(5) I. SÁRASOLA, *Euskal literatura numerotan*, Kriselu, Donostia 1975.

liburuko tauletara, bai publikatutako liburuen orokorretara, baita —eta batez ere— produzio orijinalenetara ere.

Testuinguru egoki honetan, XVIII. mendeko bigarren erdian jazo-tako literatur gipuzkeraren sortze eta zuzperraldian, non kokatu behar dugu Xabier Maria Munibe eta Idiakenez, Peñafloidako zortzigarren konde, bere jaioterriko alkate, Gipuzkoako Diputatu Nagusi eta Madrilgo Gorteetako diputatu ere izanak idatzitako *El borracho burlado* delakoa?

Horixe izango dugu gure azterketaren gaia. Aurretik baina, egin dezagun ohar bat, alegia, zuzperraldi honen protagonisten aditzea ez ezik, ezagutza zuzena ere izan bide zuela Munibek. Estua ez bazen axalekoa behintzat. Aita Larramendi eta Aita Agustin Kardaberatz Loiolan zeuden, Azkotitik gertu beraz; Larramendik gainera emana zuen sermoiren bat behintzat Azkoitian bertan, Lakarrak *ASJU*n ateratako beste lan batean erakutsi digunez⁶; Kardaberatz oso misiozalea zen, eta Bizkaia eta Gipuzkoa osoak ezagutu zituen bere misio lanetan; ez dut frogatzeko astirik izan baina seguru asko Azkoitian ere aritu zen predikari. Aita Sebastian Mendiburu ere, Iruñean biziagatik, aritu zen Azkoitian sermoigintzan behin bederen⁷, mendebalderago joan ez bazen ere —Nafarroa eta Gipuzkoako herrietan ibiltzen bait zen eta mugaz bestaldekoetan ere bai, hiru bat aldiz—. Sermoi, prediku eta misio horietan, herriko jauntxo eta agintariek aurre-aurrean egon behar izaten zuten, noski⁸. Etxeberri Sarakoaren ezagutzarik ordea —haren literatur ekoizpenaren eta kezka kulturalen berri esan nahi dut— ez dirudi izan zuenik. Etxeberri Azkoitian izan zen miriku, baina mendearen bigarren laurdenean, hain zuzen Muniberen haurtzaro eta ikasketak harapatzen dituen garaian. Larramendik eta Kardaberatzek ezagutu bazuten ere Gipuzkoan ez zegoen haren euskal lanekiko ardura haundiegirik, itxura denez, eta nekeza litzateke mutiko koskor batek horrelako interesik agertzea.

2. Euskara-erdara

Sarrera hauek utzi eta idazlana hartzen badugu esku artean lehenengo bereizgarria, bitxikeria ez esatearren, euskaraz eta erdaraz idatzia izatea da, azalean bertan adierazten zaigunez: *El borracho burlado*, *Opera-Comica en Castellano*, y *Bascuence. Escrita, y puesta en musica por un caballero guipuzcoano*. Munibek bi hizkuntzen nahasketa hau argitu beharrean ikusten du bere burua eta hala egiten du hitzaurrean:

Pero no quiero añadir á la molestia de la pieza mesma la de un Pro-

(6) J. A. LAKARRA, «Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko Sermoi», *ASJU* 1985-1.

(7) Altunarengandik jasotako oharra. *Mendibururen Idazlan Argitaragabeak*, Euskaltzaindia «Euskararen Lekukoak 4», Bilbo 1982. (xxxvi. orrialdea).

(8) Azkoitira zetozen sermoilariak Kondearen etxera biltzen omen ziren gainera lotara eta, Peñafloida Bergara bizitzera joan arte. Aipamen hau A. M. ZAVALARAREN *Libro de Curiosidades de la Casa Solar de Churrucaechea y sus agregadasen* omen dago baina nik «Un juicio sujeto a revisión...» delakoan aurkitu dut (247. orr.).

logo largo, y acabo con dos advertencias. La primera se dirige à aquellos que notaràn la mezcla, que se hace del Vascuence, y Castellano, pareciendoles mas regular el que todo fuesse en uno de los dos Idiomas. Digo, pues, que mi primera idea fue de que toda esta Opera fuesse en Vascuence; pero luego me faltó la dificultad del Dialecto, de que me havia de servir en ella. Si me valia del de Azcoytia huviera sido poco grato à todo el resto del País hasta la Frontera de Francia, por la preocupacion que tienen contra el Vascuence. ó Dialecto de Goierri, y si queria usar del Dialecto de Tolosa, Hernani, San Sebastian, & c. exponia à los Actores à hacerse ridiculos, pues seria dificil que todos pudiesen imitarle bien. Por esta razón, pues, me huve de contentar con reservar el Vascuence para lo cantado, haciendo que todo lo representado fuesse en Castellano⁹.

Euskalkien gorabehera berriz¹⁰ ere. Honek lehendabizi gogora dakarkiguna Ioannes Leizarraga Berazkoizkoaren *batbederac daqui heuscal herrian quasi etche batetik bercera-ere minçatzeco manerán cer diferentiá eta diversitate den* famatua da. Baina bada besterik ere aipatzea merezi duenik testu horretan. Lehenik eta behin, gipuzkeraren homogeneotasunik eza, gaur egun bezain nabarmen edo nabarmenago lehen, itsu izan nahi ez duen edonorentzat. Bigarrenik, beterriko hizkeraren nagusitasun edo «prestige» soziala: Azkoitiko hizkeraz eginez gero txartzat edo joko zuketan beterritarek; Hernaniko euskaraz eginez gero ordea, problema ez datza ikuslegoaren ezadostasunean, «gaizki» imitatzeko arriskuan baino. Fenomeno hau beraz, giputzen edota beterritarren «inperialismoa» alegia, zaharra bezain zabaldua dukegu: besteak beste gipuzkeraz mintzo ziren sermoilariak aritzen baitziren, eta aritzen baitira oraindik ere, hizkeratzat bizkaiera duten herrietan¹¹. Kantetan ere balegoke zeresanik¹².

Bada beste ohar bat ere azkenik, ohar baino areago galdera bada ere. Dakigunez, Opera Komiko hau Bergaran antzeztu zuten¹³ 1764.eko irailaren 10etik 15era San Martin martiriaren bulda bat emana zela eta ospatzen ari ziren jai haundien barnean. (Bidebatez esan dezadan Santu honen «jabegoa» Beasaingo herriak eta Bergarakoak beretzat hartu nahi

(9) Banaketa hori orohar egiazkoa bada ere, zenbait zehaztasun behar ditu: badira euskaraz hitz lauez aritzen diren zatiak: Donostiako dendariak ateratzen direnekoa hain zuen; eta bada erdaraz kantatzen den tarterik: Santiagora erromes doan andaluziarra agertzen denekoa.

(10) «Berriz» esan dut, baina hitz hori, halaber ondoan ezarritako aipua, Euskal Literatura osoaren historiari begiratura jarri dut. Ez dut uste Munibek Leizarragaren edo Axularren arrenkuren berri zuenik; eta gipuzkerari dagokionez, ordura arte argitara emandako liburuek ez zuten horrelako kezkarik agertu, bere euskalkiaren mugak gainditzeko asmorik ere ez zutelako, eta maiz azpieuskalkiaren esparru murriztarekin nahikoa zuten (cf. Otxoa, *pueblo onetaco*). Alde honetan egindako aipamenak bestalde, euskalkiak zein harmoniatuak diren azpimarratzera datoz: *Arte 12* eta *Eusqueraren Berrí Onac 12* (La Gran Enc. Vasca, Bilbo 1973); ez dute haatik arazorik dagoenik aipatzen, ez ordea itsuturik zeudaleko, une horretan —liburu horietan— horrelakorik interesatzen ez zitzaielako baizik. Guzti hau kontutan harturik, ez genuke hemen «euskalkien arazoa» berriz ere, lehenez baizik. Nolabaiteko aintzindaria, halere, Larramendi du, Mendibururi egindako gutunean: *Are gogaicariena da, charlari dyec icústea, ta aditzea, noldá daudén isecáz, ta musinca Eusquéraz ederqui daquiénen jolasari beñí Nafarroaco «minzoa» dela, gueró Bizcaico «verbá dongueá», bátean «ausaz ere» Goyerricó hizqueta dezuld, béstean «noasquiro» Beterricoa (...) ta millá onelacó astaqueria.*

(11) Cf. Kardaberatz, *Eusqueraren berri onac*, 13.

(12) Kantetan ere beterriko gipuzkeraz kantatzen da gaur ere bestelako hizkeretako hainbat lekutan. Adizkietan nabaria bada ere, gehiago sandhietan: *maitia* hitz quasibatua den bitartean, adibidez, nik ez dut sekula *burue* bezalako hitzik entzun inolako kantatan, nere herrian hitz hori horrela esaten bada ere; beste horrenbeste gertatzen da bertsotan, baina ezin da ahaztu guzti hauetan errima, punturako erraztasuna: *-ea -ia* alde batetik eta *-oa -ua* bestetik elkartzeko aukera alegia.

(13) Aurretik Azkoitian ere eskeini zuten, Egiak berak, Narrosko markesak adierazten duenez. Oharra Urkixoren «Un juicio sujeto a revisión...» 276. orritik jasoa da.

dutela eta auzi-mauzitan ibili izan direla, guzti hori zertan gelditu den ez badakit ere¹⁴). Kontuan hartzen badugu Larramendik esandako hura, alegia, gipuzkoar gehienek euskaraz baizik ez zutela aditzen¹⁵, horrek aurkezten digun arazoaren irtenbide hauek ikusten ditut:

a) Herri xehea barik, haundikiak joaten ziren batipat edo soil-soilik errepresentazio hauetara¹⁶ (Haundiki hauek, noski bazekiten erdaraz).

b) Antzerkia espektakulua den aldetik, herriak ez zuen hitzez-hitz dena ulertu beharrik izaten, gainerakoa begien aurrean ikusitakoak adierazten baitzuen. Hau ez litzateke bat ere harritzekoa¹⁷.

c) XVIII. mendean zehar jende askok ikasi zuen espainiera, zertxobait bederen, edota Bergaran —jauntxo herria betidanik— Gipuzkoako gainerako herrietan baino elebidun gehiago zegoen.

Zena zela eta norbaitek argituko duelakoan alde batera utziko dugu auzi hori eta Bergaran taulagaineratzeak dakarkigun beste alderdi bat aipatuko. Bergara, ondo dakigunez, lurraldez gipuzkoarra izan arren bizkaierazkoa da¹⁸, eta zen, hizkeraz. Azkoitia berriz, gipuzkeraduna; gogoan har dezagun alabaina, dialektologian ez dagoela mugarri zehatzik isoglosak baino; eta Azkoitia aldeak, isoglosa askori dagokionez, men-debalderako joera du. Euskalki desberdintasun honek baditu bere ondorioak, hala nola nolabaiteko hizkuntza batua erdiesteko saioa geroxeago ikusiko dugunez; eta horrekin batera kantauak euskalki batetik bestera jauzi egiterakoan duen erraztasunaren beste froga bat izango genuke¹⁹.

Azterketan murgilduz, sailez sail arituko gara, grafia, lexikoa, mor-

(14) San Martinek berak esana omen da «Igartzakoa naiz, Tolosatik lau legoatara» (Igartzza Beasingo bidegurutze famatua zen). Erroma ere, era berean, beasaindarren alde atera bide da. Noski, «Roma locuta...» horren kontrarik ere izan liteke. Esan dezadan bidenabar, nahasketa guzti honen oinarrian Aita Larramendik baduela zerikusirik, bergararren aldeko bi liburuxka idatzi eta kaleratu baitzuten, eta RSBAPeko idazkaria zen Miguel José de Olaso ere su ta gar aritu bide zen eritzi bera bermatu nahiz (ikus *RIEV* 17 1926) *Ménage à trois* hau osatzeko hirugarren lehiakidea ere bada: Ibarrangelua. Honetaz ikusi: R. GALDOS, S.J. «Un documento interesante acerca de San Martín de la Ascension» *RIEV* 26 (1935), LASA, MUGICA, URTEAGA, «San Martín de la Ascension... ¿de Ibarangelua?» eta J. URQUIJO, «Observaciones al artículo precedente» *biak RIEV* 27an.

(15) Larramendik hitzeginen du honetaz *Arteko* hitzaurrean eta baita *Corografian* ere: «Curas y predicadores son inútiles para predicar y enseñar la doctrina a los pueblos, que son todos vascongados» (284.or.), «Es certísimo que de las cuatro partes de Guipúzcoa las tres no entienden el castellano (...) y aun los más de esa cuarta parte, apenas saben más castellano que para manejarse en sus oficios y tratos» (285.or.) eta berdintsu arituko da hurrengo mendean oraindik Iztueta.

(16) *Reglamento que se ha de guardar en las funciones de teatro que quiere tener la Sociedad de los Amigos del País en el tiempo de reuniones* delako araudi estuan adierazten denez Sociadadeko kideak eta gonbidatutako haundikiak baino ezin zitezkeen ikuskizun hauetan sar; cf. ARETA ARMENTIA, *Obra literaria de la RSBAP*, Gasteiz 1976, 413.or.

(17) Larramendiren Sermoilari euskaldun traktetsen kontrako eraso eta iseka ugarietako batean beren imintzio eta guzti teatroa egiten dutela dirudiela dio, ulertu ez baitzate ulertzen beren hizkera nahasia (Cor 284).

(18) Gogora bedi Bonapartek Etxenikeri egindako gutun batean dioena:

Quando digo vizcaíno, y no guipuzcoano, de Vergara, sé muy bien que esta manera de hablar desagrada a los señores vergareses, pues se precian de ser guipuzcoanos puros. No digo que no, de la misma manera que no niego que los sermones de sus sacerdotes más instruidos, y frecuentemente incluso el lenguaje ordinario de las personas más esmeradamente educadas, sea no solamente guipuzcoano, sino incluso de la variedad más pura de Beterrí. Todo esto, en cualquier caso, no cambia en absoluto mi manera de ver. Quieran o no los vergareses a los vizcaínos y a su dialecto, digo que no es menos cierto que la variedad vasca de Vergara, que se extiende hasta Anzuola (el guipuzcoano por este lado no comienza hasta Villarreal y Zumárraga), tal como está en uso entre el pueblo y los aldeanos, pertenece, lingüísticamente hablando, al vizcaíno oriental.

RIEV IV, 257 an dago. Nik Villasanteren *Historia de la literatura vasca* 2, Oñati 1979, 27. paragrafotik hartua dut.

(19) Ez genuke aipatu gabe utzi nahi beste gai bat linguistikarekin baino soziolinguistikarekin zerikusi gehiago izan arren.

Alabaina, elkarriketa bizia duten euskal testu zaharrak horren urri izanda komenigarri litzateke zeredozter esatea —orain artean nik dakidala ezer gutxi dagoenez— jantziagoren batek laister batetan

fologia eta sintaxia aztertuz, hurrenez hurren. Hasteko beraz, grafiari begiratuko diogu.

3. Grafia

Opera honek hogeitamabost agerraldi edo ditu. Parentesi artean ezarritako zenbakiak hitz hori agertzen den scenaren berri ematen digu. Esan gabe doa *RIE*Ven ateratako testuaz baliatu garela. Besterik gabe ikus dezagun zer nolako grafia darabilen Munibek lan honetan.

/s/ fonemarako, gaurko <z> grafemarako alegia, <c> darabil <i,e> aurrean, eta <z> gainerako testuinguru guztietan: *ecin* (I), *cer* (I), *aztuzat* (I), *guizon* (XVI), *gatoz* (XXV); hala ere, ugari dira oso nahasketak: *guStiz* (I), *laStana* (I), *emaStea* (III), *guiSSagajoa* (VI), *gaStea* (VI), *Salea* (VI), *aStu* (XXXIII)^{19 bis}; azken hauek gero ere izango ditugu aipagai, baina esan dezagun grafiari baino fonetikari dagozkiola; beste hau ordea arazo grafikoa da: *ditezela* (XXV). Larramendik ere *Bascuenze* dakar *Artean* (ikus «Prologoa»).

/š/, gure <s> izkribuz jartzeko <S>²⁰ erabiltzen du, s luzea alegia: *triSte* (I), *beStela* (XIII), *Secula* (XVI); bokale artean egokitzen denean, batzutan —gutxitan— <S> beste batzutan <SS>, bai eta <Ss> ere; honetan alabaina ez du inolako metodorik: *jaSSo* (I), *aSsi-tzen* (IV), *MaiSSu* (IV), *aSerretu* (XII), *ASSerretu* (XIII), *goSSariric* (XIII), *ecuSSico* (XV), *poSsible* (XIX), *meSedeac* (XXV), *MeSSedeoi* (XXV). Lehentxeago ikusi dugunez /s/ ordez /š/ frankotan erabiltzen badu ere, kontrako etsenplu bakarra dugu: *ezango* (XXIII), ultrazuzen-keta apika.

Frikariak utzi eta kideko afrikatuetera pasatuz, /c/, hots <tz>, horrela idazten du Munibek: <tc> (e,i) aurrean, eta <tz> gainerakoetan: *biotza* (I), *billatcen* (I), *barcatcea* (XXXII); kontrako adibiderik ere badugu: sarritan /e/ ondoren ere <tz> darabil, aditz izen deritzanarekin behinpehin: *bedincatze* (I), *iltzera* (XIV), *itzitzea* (XV), *ur-*

hobeto eta sakonago egingo duelakoan (ik. orain ALBERDI LARIZGOITIAren ASJU XX-1 eta XX-2ko lanak) Obra honek badu gainera beste alderdi interesgarri bat ere: bi hizkuntzetan egina izatea alegia, lehen markatu legez.

Ikus dezagun bada, gizarte haren maila sozialek zer nolako islada duten bere hizketan. Dakigunez, hiru tratamendu izan ditugu azken mendeotan sartaldeko euskalkietan. Horrelaxe banatzen zaizkigu:

- Senar-emazteek elkarren artean hika (S.II); gaur ez bezala, bestalde.
- Majordomoa eta ezkutariak: hauek hari zuka, elkarren artean hika; hark hauei ere hika (S.IV).
- Ezkutariak zapatariari hika, honek hari berriz zuka (edo berorika) (S.X).
- Morroiek zapatariari berorika (S.XIII).
- Dendariak jaunei berorika, hauek haiei zuka (ezezagunak direla) (S.XXV).
- Ezezagunek elkarri zuka (S.XXVI).

Argi dago gizarte jerarkiko bati dagokiola tratamendu mailaketa hau. Burgesia nagusitu aurreko gizartea da, mailaketa estamentuetan oinarritzen baita. Haundienetik ttipienerainoko hurrenkera honetan sailka genitzake: Jaunak, maiordomoak, ezkutariak, dendariak, morroiak.

Horrekin batera, ohargarria da gizarte mailetan zenbat eta gorago jo hainbat erdaldunago jokatzeko dutela: Txantonek euskaraz egiten du andrearekin eta dendariekin, baina bere burua haundikitzen duenean erdaraz egiten die zerbitzariei, bai eta hauek hari ere. Zapatari eta morroiak bere aldetik euskaraz elkarren artean, baina erdaraz Martinikok Jaunaren aurrean. Dena dela euskara-erdara banaketa hau ez da horren esanguratsua, gehienbat kantu eta hitz lauaren banaketak eragindakoa baita. (19 bis) Hor agari denez, adibide gehienak /t/ aurrekoak dira, eta ezaguna da testuinguru horretan oso zabaldua dagoela neutralizazioa.

(20) Grafiari buruz hitz egitean eta soinu hauei dagokiela erabiliko dugu <S> hori. Bestelakoetan <s> aruntzen bidez irudikatuko ditugu bai luzeak bai besteak.

tzeen (XXXII); bestalde, /n,r/ ondoan gehienetan ez du idazten <t> hori²¹: *carcela* (III), *Yñunci* (VI), *janci* (XV), *lienzo* (XXV), baina bada salbuespenik, hala nola *antcic* (X); /l/ ondoko adibiderik ez ordea: *iltzera* (XIV). Beste puntu azpimarragarria zera litzateke: Axularren antzera, etimologiari eustearren edo, bere <tz> behar ez duen lekuan mantentzea: *otzten* (VIV); guztiz bestela, badugu *lizaquean* (XXXII) bat ere.

/ć/ri, <ts> -a ri, dagokionez, soinu hau ez bide zuen bereizten Peñafloidako kondeak: *eztitsu* (I), *jatcitacoa* (I), *atcedeten* (III), *liquitzza* (III), *utcic* (XXV), *autza* (XXV), *lotzaric* (XXXII), *utceguiña* (XXXII); <tz> bidez irudikaturiko adibide hauez gain, bada bestelako jokabidea duen hitz bat: *amez*, *amezetan* (XIX), eta berriro *amezetan* (XXXV) (baina *amessac* GS 35). Bada *narrassa* bat ere, baina gaur egun leku askotan afrikatu arren, hitz horrek jatorriz txistukari frikaria bide zuen.

Txistukari sail hau ikusi ondoren zertxobait markatzeko beharrean gaude. Lehenik eta behin esan Peñafloidak bezala mugaz honunzko idazle guzti guztiek espainieraren ortografia zutela bere euskal lanetarako oinarri, mugaz bestaldekoek bearnes-gaskoiarena zuten legez²². Arazoa noski espainieraren sistema fonologikoak ez zuen soinuren bat transkribatzerakoan sortzen zen, eta /c,ć/ fonemak ez soinuak ez zituen ezagutzen XVIII.eko espainierak. Honen aurrean hartutako erabaki, irtenbide eta ihesbideak ugari izan dira. RSen /ć/ rako adibidez, <s,ss,sh,xs> eta are <chsz> erabili ziren, besteak beste. XVIII.ean ordea, garaiko idazleek sistema beretsua erabili zuten, sarritan elkarren berri ez izan arren, eta sistema hau da gutxi gora behera Munibek darabilena. Baditu halere, bereizgarri batzuk, eta aipatzea merezi duten alderdiak: Bokale arteko s bikoitza inork baino gehiago erabiltzen du. Espainieraz ahostun eta ahoskabearen arteko bereizkuntza egiteko erabiltzen zen /z/ = <-s->, /s/ = <-ss->, baina aurkakotasun hori mende batzuk lehenago galdua zen Toledoko gortean, eta penintsularen iparraldean ezin da ziurtatu inoiz bereizi izan zenik²³. Garaiko eta lehenagoko idazleek ere s bakarra erabiltzen zuten. Otxoa de Arinek *confessatcea* dakar 5. orrialdean eta *Passioa* 7.ean, baina hori latinaren ortografia errespetatu nahiari zor zaio (*passio* eta *confessio*) eta ez du beti gordezten: 23.ean *imposibleric* dakar, latinez *impossibilis* delarik. Irazuztak berriz *confesio* dakar beti, baita, nik dakidala bederen, Mendiburuk eta Kardaberatzek ere. Peñafloidak berriz, baita GSn ere, beti <ss> *ossasuna* 4. BBko erdal zatiei begiraturaz gero, Munibek -s- nahiz -ss-darabil: *cosa*, *graciosa* (XVI), baina liburuaren atarian Bergarako agintariak erdaraz egindako eskeintza horretan, -s- dugu ia beti: *airosa*, *musico*,

(21) Ezin esan daiteke galdu zenik aurretik egon ez bazen; bestalde *jancirako* /c/ suposatu behar badugu ere, *lienzo* hitzean zalantza haundiak izan litezke /c/ edo /s/ egiten ote zuen; bigarrena seguru asko.

(22) Berandu arte ez frantsesarena.

(23) Ikus honetaz E. Alarcos Llorach, *Fonología Española* (160. atala).

cortesania, cosa baina *Assamblea, esse, confessarlo*. Orduan, galde genezake, zeri zor zaio s bikoitzen ugaltasun hori? Espainierak bere usuario grafikoan hitz batzutan -ss- gordetzeak duen garrantzia ukatu gabe, hauxe izan liteke beste erantzun bat, edo aurrekoaren indartzailea: Munibek Frantzia ikasi zuen gaztetan, hamalau urtetatik hamazazpitara edo (1743-46 zehazkiago) eta gerora ere beti izan zuen halako lotura bat Frantziako kulturarekin: hango liburuak ezagutu eta irakurri, baten bat itzuli ere bai (*Le maréchal Ferrant*, Quetantek idatzi eta Philidorek musikatua hain zuzen) eta beraz, ondorio gisa esan dezakegu frantziar kulturaren eta hizkuntzaren ezagutzaile ona zela gure ilustratua. Eta, jakinaenez, frantseserak argi eta garbi bereizten ditu <-s-> = /z/ eta <-ss-> = /s/. Hipotesia, hartara, zera litzateke: grafia frantsesaren eraginez soinu ahoskabe horretan dudarik egon ez zedin edo, erabiltzen zuela s bikoitza.

<tz> grafemari buruz ere komeni litzateke zeredozer eranstea. Garai hartan e,i ondoren ere beti edo ia beti tz idazkerari eusten dion bakarra Larramendi da, bere izkribuak ugari ez badira ere. Otxoak <tc> dakar eta *enzerraturik*²⁴ 5 bezalako bitxikeriaren bat ere bai (baita *ditçaque* ere 23); Irazutzak orobat. Kardaberatzek eta Mendiburuk^{24 bis} ere gorabehera gehiagorekin baina lege zaharrari eusten diote. Hauetako dugu Munibe ere, ikusi dugunez. /n/ ondoren <t> sarritan ez ezartzea guztiz normala da²⁵, baita Larramendirenetan ere.

Grafiatik piska batean urrunduz, hel diezaiozun fonetika eta fonologiarekin zerikusi zuzenagoa duen alor bati, soinu hauen ahoskatzeari alegia. Jakinaenez, Azkoitian gaur egun /s/ eta /c/ ahoskatzen dituzte, ez ordea /š/ eta /č/. Guk bildutako corpusari begiraturaz, garbi ikus daiteke Peñafloreak ez ziola /č/ri gure <ts>ri alegia, antzik ematen, ez baitu behin ere zuzen idazten. /s/ eta /š/ri dagokienez arazoa korapilatsuago da: askotan erabiltzen du /š/ /s/ren ordez; /s/ /š/ren ordez oster behin bakarrik, lehen aipatutako *ezango* hura alegia. Beraz, litekeena da Munibek /š/ ahoskatzea beti, edo gehientsuenetan, /s/ren kaltetan. Hau egia balitz, XVIII. mendeko Azkoitian bizkaieraren —egungo bizkaieraren bederen— antzeko egoera genuke, hots, /š/ eta /c/ ebakitzea ohiz, eta ez /s/ eta /c/²⁶.

(24) Oso litekeena da hor /c/ barik /s/ izatea.

(24 bis) Joseba A. Lakarrak Azkoitiko Sermoiaren arterketan zera dio: «Mendiburuk, aldiz, <tz> arauzko bihurtu du leku guztietan <tc>ren kaltetan» (245) Nik ez dut uste hori horrela denik, ez guztiz bederen. Patxi Altunak paratutako *Idazlan Argitaragabeen* edizioan, *Christauaren Doctrinan* <tz> beti nagusi bada ere, *Irakurraldietan*, Mendibururen beraren eskuak zuzendurik, <tc> bihurtzen ditu <tz> guztiak, /n,l,r/ ondokoei <t> kentzeaz gain. (Ikus «Gehigarri eta zuzengarriak»).

(25) Gogora bedi «galtze»az lehentxeago esana (21)ean.

(26) Honek uste baino korapilo nahasiagoa dakar./s,c/ sistima batetik /s,c/ sistimara pasatzeak kontraesan historikoa dirudi. Areago aspaldi honetan /s/>/s/ delarik joera nagusia. Dena dela aldaketa hori posible izan liteke ahospuntuaren bateratzea lortzearen -biak mihipuntako edo biak bizkarkari: hau hitzaren barnean ere gertatu izan da diakronikoki asimilazioaz; cf. *solas, intsentsu, sasoi, frantses*, e.a. + Kontraesana azaltzeko beste bide bat zera litzateke: Munibek azkoitiera bergarar erara edo «Bergara more» ahoskatzea; hipotesi honetarako nahikoa duturik ez dugu: Munibe Azkoitian jaio zen eta bertan bizi hamalau urte arte, kanpora joan zen arte; 1765ean edo RSBAP eta Seminarioa eratu zituztenean Bergarara joan zen bizitzera (Urquijo, «Un juicio sujeto a revisión...» 245. orr.) Baliteke beharbada, ama, edo inudea, edo umetan zaintzen zutenak bizkaieradunak izatea eta berak ikasi eta mamitu zuen lehen sistima fonologikoa bizkaierazkoa izatea.

Ahoskatzeak laga eta grafiari berriro helduz, ikus dezagun nola gauzatzen den izkribuz /š/, gaur egungo <x>: *Alaje* (IV), *ijil ijilic* (V), *aujen* (XXIII), *ijil* (XXVI), *gajoa* (XXXII). Bi fonematarako grafema bakarra erabiltzen du, /x/ ere <j> idazten baitu. Orobat Muniberen beste lanetan: *berealaje* GS 6. Aipatu dugun *BB*ko azken adibidea bestalde, ez dakigu /gaxoa/ edo /gašoa/ den, bietara esan baitaiteke. <j> honen erabilera ez da bat ere harritzekoa. Larramendik ere *igiltze onari, deritza Sancho*²⁷ dakar bere *Artearen* 298. orrialdean. Bi grafema hauek <g,j> /š/ren kide ahostuna /ž/ transkribatzeko erabiltzen ziren norma alfonsí delakoan, XVI. eta XVII.ean biak ahoskabetu eta belaretu ziren arte (ikus Alarcos Llorach 160. eta 161. paragrafoak); gero ere, ezaguna denaz grafema horiek erabiltzen dira espainieraz /x/rako ere. Erdal zatietan *decir* aditzerako erabiltzen du Munibek <x>: *dixe, dixo*. Peñafloidak seguruenara ere /xoan//xan/ esaten bazuen ere, ezagutzen bide zituen horren aldaera sabaikariak, Bizkaian eta bizkaieraren lurraldeetan maiz asko ibiltzen baitzen; kasu honetan noski, ezin frantseserara jo, <ch> grafema /č/-rako behar baitzuen. Esan dezagun halaber, Larramendik <x> ere erabili zuela /š/rako: *Artearen* 338.ean *arixe, alaxe* irakur daiteke; Mendibururi egindako gutunean ere *auxè*. Beste idazleen adibiderik jasotzerik ez dut izan, eta honen arrazoia ez da oso zaila azaltzen: /š/ren balio fonematikoa horren eskasa izanik eta bere erabilera adierazgarri eta hipokoristikoa izaki gehienbat, ez du lekurik azalpen logiko-diskurtsiboa darabilten sermoi eta dotrina hotzetan; bai ordea teatro lan batean^{27 bis}.

/č/, gaurko <tx>, beti <ch> egiten du Munibek, Bidasoaz honaindiko izkribatzaile guztiek bezalaxe²⁸: *choraturic* (I), *chepech* (XXXV).

Sabaikarien sailari bukaera ematearren /n̄//l̄/ eta /t̄/ geratzen zaizkigu. /n̄/rako <n̄> darabil ia beti aurretik <i> ezarri gabe, berez behar ez badu: *oñez* (I), *baño* (II), *iñor* (II), baina *orain*²⁹, *ainchinaco* (XXVI), *oran artean* (XXVII). /l̄/rako ere <ll>; dauzkagun adibideak aurretik <i> behar dutenak dira: *billatcen* (II); hitz amaieran suertatzen denean <l> dugu soilik: *mutil* (XIII). /t̄/rik ez aurkitzea soinu horren defektibotasun eta urritasunari egotzi behar.

Belareen sailean ere ohizko idazkera dugu; /k/ eta /g/rako <qu> eta <gu> /e,i/ aurrean, <c,g> gainerakoetan: *eguín* (I), *saraqit* (I), *galay* (XV), *cerutic* (I). /X/rako —/x/ baitzen orduko Gipuzkoako soinua, eta Larramendi eta Etxeberriren lekukotasunei erants bekie froga gisa dudarik gabe /j/ zuten hitzetarako beste grafemarik erabiltzen dela: *ya* (IV)— <j> erabiltzen du: *juan* (V), *jaun* (XXIII); /i,e/ aurrean ordea <g>: *gente* (VII); era berean *Virgíña* GS 3.

(27) Ez dut uste errata denik baina aldaeraren bat pairatu bide zuen esaera horrek, espainierazko erretrau «ofiziala» *al buen callar llaman santo* baitzen, eta halaxe dator hainbat lekutan (adibidez, *La vida es sueño*).

(27 bis) /š/rako erabiltzen diren <j,g,x> eta abarrez, ikus K. Mitxelena «Para la historia de la ortografía vasca = Miscelánea Filológica Vasca II» *FLV* 32 (1978).

(28) Izkribatzaile zahar esan nahi dugu, jakina. Gogora bedi Azkueren *tš* eta Aranaz geroztiko *koen* <tx>.

(29) Honetan Kardaberatzek ez bezala jokatzan du: *Eusqueraren berri onac: ceñ, beñ, añ...*

/R//r/ eta <r>ri dagokienez, behin *remienta* (VIII) dugu. Halere, beste mailegu batzutan ez: *erroana* (XXV). Hasierako <r> horrek historia luzea du euskal literaturan: Leizarragak, Zalgizek eta beste hainbatek *Resuma*, *regue* idazten zuten eta Irazuztak eta Otxoak *Betor çure reinua* diote biek ere; baina Mendiburuk *Erreinua* idatziko du. Horien arrazoia kultismo etimozalea baino ez litzateke³⁰.

<h>ri dagokionez, Azkoitian —bistan da— ez baitzegoen /h/rik, maileguetan darabil usuenik: *Morpheo* (III), *Havana* (XXV), *hoja* (XXV), *humildea* (XXXV) baina *Olanda*³¹ (XXV). Azkenik, euskal hitzetan ere agertzen da inoiz edo behin, hiatoetan batipat, baina sistematizatzeko: *behardu* (IV), *beharnau* (XVI) baina *bearnau* (XXV). *Gabon Sarietan* ere beti *bear*. Larramendik *hitz* idazten bazuen ere, Munibek garaiko gehientsuenek bezala ez zuen horrela egiten: *itz* (IV).

 eta <v>ri dagokienez, da nagusi: *burua* (I), *biribillaturic* (II). Hala eta guztiz, badira <v> daramaten hitzak ere: batzutan maileguak: *Havanaco* (XXV), *virginiacoa* (XXV) eta bestetan arrazoi etimologikorik gabe, baina azken hauetan nahasketa ugari dugu: *biciguera* (VI), *vici guera* (VII), *viciric*³² (XVI), *vere* (II), *verrorec* (XXV), *berorren* (XXXV). Bokalerdien eta loturazkoen jokaera ez da beti bat: *ondravac* (XXVI), *gabean* (II), *sacristauba* (IV), *usuban* (XXXV), *eztubenic* (XXXV).

Puntu honetan merezi du astiroago ibili eta garaikoekin alderatzeko: Otxoarenean ohizkoa da $\left\{ \begin{smallmatrix} \circ \\ \bullet \end{smallmatrix} \right\}$ (u)b forma bukaeretan: *baleb* viii, *ab* 6, *beraub* 13 (hala ere *au* 13 *amalau* 6) baina ez hitz erdian: *Christauvari* viii. Zegamako Dotrinan beste horrenbeste gertatzen denez aintzinako Goierriko ezaugarritzat jo beharko dugu. Muniberen bideak Larramendirenaren antz haundia du: Azkoitiko adizkiak erabiltzean, *GSn*, *deve* 6, *deu* 6 ditugu, Larramendik Azkoitiko Sermoian eta beste batzutan egin zuen bezalaxe: *devaná* (*Arte*, 391). Irazuztak ordea *deban* 9, *ceban* 9, eta batez ere Otxoak: *debana* viii, *debea* 21. *BbN* ez da horrelako aditz formarik, geroxeago ikusiko dugunez.

Lehentxeago aipatutakoak zuzenki ukitzen dituzenez, hitz erroari artikulu delakoa gehitzean gertatzen diren sandhi fenomenoak ikus ditzagun. Ezaguna da aldaketa haundiak eragiten dituen *-a* horrek Azkoitiko gaur egungo hizkeran: *gonie*, *etxie*, *herrixe*, *artue*, *liburue*. Obra honetan berriz, ez dago ia ia holakoen arrastorik, eta daudenak beterriko *estatuba* eta horien parekoak ditugu: lehen aipatutako *Sacristauba* (IV)

(30) *Erroana* oso mailegu zaharra da; cf. *Erroango oiala*, *Merque dala gora da*, Garibay G.139 28, *RIEV* 27 (576.orr). Beharbada *remienta* askoz ere berriagoa zen, eta bere «gordintasuna» dela medio *R*-du hasieran. Bestalde, Leizarraga eta Zalgize Irazuzta eta Otxoarekin elkartzeko «kultismo» hitzaren inguruan gehitxo litzateke. Hobe genuke apika izen hori haien jokaerarentzat gordetzea eta hauenari baldarkeria, automatismoa edo nahi duzuen bezala deitzea. Ps. Ez dut aurkitzen hitz hori ez *Dic. de Aut.en.* ez *Corominas*ean; ultrazuzenketa ote?

(31) Hitz horren ortografia zalantzakorra bide zen. *BbN*, orri berean *Holanda* dator. Ilustratuen erdal testuetan ere gauza bera dugu: *Olanda* Ramon Muniberen gutun batean, eta berehalaxe *Holanda* (*RIEV* 18, 309, eta 316, orrialdeetan).

(32) Mitxelena nonbait oharterazten duenez, bada hainbat hitz bere agerpen maiztasunean *v-z* azaltzeko joera duena, hala nola *vici*, seguru asko *vita* eta bere ondoko erromanikoak gogoan zituztelako.

eta *usuban* (XXXV), eta horiez gain *escuba*, *apainduba*, *adobatuba*, *zoratuba*, *gatutuba* (XIX) puntua dela medio elkarren segidan.

Grafemekin bukatzeko <y> aztertu behar dugu. Bokal artean da grafema hau ugarien: *Campayac* (IV), *Trumoyac* (IV), *ayec* (XXIII), *Endayacotic* (XXXV), baina bestetik *gueiago* (II); diptongo baten bigarren osagaia denean ere bai: *ay* (II), *bay* (II), *nayco* (XV), *Galay maitea* (XV), *oydute* (XXXIII); hala ere *naiz aiz* adizkiak beti <i>z eta orobat gainerako hitzak ere: *cembait* (I), *Ambait* (sic) (I), *bait* (I), *goiz* (II), *nai* (II), *aituric* (IV) e.a. Bada <y>ren beste erabilera bat, hitz hasierakoa alegia: *Yñunci* (VI), *ySpillubat* (VI), *Ychoc* (XXXIII).

Larramendik interkjekzioetan darabil: *ay* (AS, 273), baita bokale artean ere: *ayenátzen*, *gáya*, *jayerá*, *doayá* (Mendibururi gutuna); inoiz hitz hasieran bokale aurrean: *yaquintsu* (AS) baina ez bestelakoetan. Irazutzak badaukar diptongo arruntetan ere: *Bay* 9, *Reyna dezala* 23, *Jaungoyco* 22, *zordunay* 24, baina ez beti: *naidu* 25. Ez dirudi Mendiburu eta Kardaberatz letra honen bat ere zaleak zirenik: *saietsetik* (Senar Emazte Santuac, 4) *gueienean* (JBD) 31³³. Interesgarriena arazo honetan Otxoa dugu, honek ere hitz hasierako <Y> erabiltzen baitu, esaldi hasieran gainera: *Yrugarrena* 6, *Yracasten* 10, beste hainbat lekutan erabiltzeaz gain: *Aurray* (azala). Munibek GSn beste adibide esanguratsurik eskeintzen digu: *Ygaroco* 5, *Yñoiz* 13, *Ychasso* 18, *Ybaiac* 18, *Yzarrac* 18, baina *Ibar* 18. Guzti honekin ikus daiteke, salbuespen bakar batez, esaldi hasieran, majuskuletan, <Y>z hasteko joera haundia dutela, garaiko edo lehentxeagoko gaztelera idatziaren ohitura apika. Hitz horiek <i> daramate esaldi erdian kokaturik badaude: *iñunciac* GS 7, *iracasteco* OA (azala).

Azentu grafikoaren gaia ere ikusiko dugu: azentu hori atzeranzkoa da <`>alegia, inprimategi huts edo lapsustzat eman dezakegun salbuespen bat izan ezik: *guéra* (VIII) (geroxeago *guèra* (IX)). Gaztelera hitzaurrean eta erdarazko beste zatietan ere atzeranzkoa da azentu hori, salbuespenak salbuespen. Euskarazkoetan, azentu grafiko horrek hitzen ebakiera edo perpausen berezko ezaugarri prosodikoekin baino zerikuski zuzenago eta estuagoa duela dirudi kantuaren beraren doinuarekin. Sarritan, gehienetan, ez da azaltzen azentu grafiko hori, eta azalduz gero, lerroaren azken hitzean egiten du, azkeneko edo azkenaurreko silaban: IV. scena: *sentitcèan*, *Torrerà*, *joatèa*, *danzà*, *modurà*; VII.ean *dà*, *gastèa*, *bearrerà*. Hitz lauezko zatietan, Donostiako dendariekin hitz egiten dutenetan, ez da holakorik ageri. Horiez gain, eta edozein lekutan ager daitekeela, <à> hitza dugu. Gaztelera, frantsesez bezalaxe, oso ugari dugu hitz hori, eta Munibek beti azentuaturik dakar garai hartan ohi bezala —frantsesez ere <à>—; euskaraz bizkaierazko erakusleaz landa, ez dugu horrelakorik, eta Peñafloidak dakartzanak hitzen elkartzeko eta banatze xeble batetik sortuak dira: *à la coarequin* (II), *à la galtcen*

(33) MENDIBURU, *Jesusen Bihotzaren Devocioa* (aurrerantzean JBD). Donostia 1747.

(XXXIII), nahiz batzuetan zuzenagoa den: *alacoa* (XXXII). Espanierazkoetan ere egiten du elkarketa-banaketa bitxirik eta hona hemen bat: *vaya à noramala*.

Beste idazleengana joaz, ikus dezakegu Larramendik erabili zuela gehienbat azentu grafikoa, eta aurreranzkoa hain zuzen, *Artean* eta *Hiztegian* nahiz beste batzutan —argitara gabe geratu zirenetan— ez erabili (*Corografian*, itzulitako otoitzetan, Azkoitiko Sermoian); Mendibururi egindako sarrera gutunean aurreranzkoa dugu nagusi, baina bada atzeranzkorik: *secañac*, *lubèra*, *Eusquèraz*, *zàyen*, *hitzà*, *batèzere*, bada zir-kunflexorik *esquè* eta bada dieresirik ere *ïoriena*. Otxoak ere baditu azentuak, baita <n>ren ordezkari bokale gainean jarritako sudurkaritasun zeinuak ere, baina inolako araurik gabe, elkarren ondoan baititu, gramatika erabilera berean, *dàna*, *dána*, *dâna* 6,7. Irazuzta Kardabera-tzenetan ez dut azentu grafikorik antzeman. Mendiburuk atzeranzkoa dabil *Irakurraldietan*. Munibek *Gabon Sarietan* ez dakar azenturik <à>ren kasu bitxi hori salbu: *à la ere*, baina *alacoric* 7.

Hitzen elkartzea eta banatzea aipatu dugunez, azter dezagun grafiaren atalari amaiera ematearren, nola idazten dituen *ez*, *bait*, *ba*, *al*, *ohi* eta antzeko hitzak. Honetan Munibek ez du arau jakinik betetzen: *otezat* (I), *ecindet* (I), *ez dec* (I), *lenbait len* (I), *ez da* (II), *eztiat* (II), *etzat* (II), *ez badute* (IV), *oy dia* (IV), *oydago* (XIV), *cerda* (XIX), *azquero*³⁴ (XIX), *alda* (XIX), *eztaquit* (XIX), *bait dec* (XXXII), *oydute* (XXXIII). Araurik ez badu ere, joera batzuk bai: *ez* gehienetan loturik, *ohi* ere bai, halaber *ezin*, *ote*, *al*; *bait* ordea bakarrik doa, beharbada ikasia zuelako. Ezaugarri horietan, orohar, garaiko idazleekin bat zetorren, ez zebilen urrutiegi behintzat. Bada ordea beste elkarketa bat, *à la* hartaz gain, bérezi egiten duena, hots, aditza eta laguntzailea batzeko joera: *saraquit* (I), *aztuzat* (I), *bearguera* (VI), *biciguera* (IV), *obedezu* (XXXII); beste hainbeste GSn: *guelditubeardeve* 6.

Gauza hauek argitzeko garrantzitsua da gogora ekartzea maisuak, Aita Manuel Larramendik, *Artean* ortografia kontuan ematen zuen askatasuna, xehetasunak norberaren esku uztea (340):

Dixe, que la Ortographia del Bascuence era regular: y no añado mas, por no tomar partido ahora en las opiniones de los modernos Ortographistas.

4. Lexikoa

Obra honetako lexikoa zer nolakoa den aztertu aurretik, obraren beraren izaera ezagutu behar dugu, hau da, opera komikoa dela; Villa-

(34) Bide batez esan dezagun interesgarri litzatekeela *-az gero*, *azkero* forma horien nondik norakoa hobeki ezagutzeko. Azkuek bere hiztegian Arratia eta Orozkotzat ematen du, baina Muniberenetan behin eta berriro agertzen da eta Otxoarenean ere bai; beraz askoz ekialderagokoa ere badugu, edo bagenuen. Irazuztak *ezkero* dakar. Horien jatorri, noski, *eginez/eginaz* formen alternantzia legoke. Bestalde, Auxularrek *-z gero* dakar aditz jokatu gabearrekin, eta jokatuarekin berriz *-az geroz(tik)* (Villasante, *Sintaxis de la Oración Compuesta*, EFA, 157 orr.), eta Lafittek ere *-naz geroz(tik)* dakar (*Grammaire Basque*, Elkar, 452, 458).

santek adibidez «y por cierto, en un vasco muy natural y sabroso» idatzirik daudela dio euskal zatiak aipatzean. Ezin izan zitekeen bestela jendeari farre eragingo bazion. Hala eta guztiz ere, ezin ulertuzkoa da, edo lan horiek irakurri ez izanaren errua gure Munibe «Larramendi aurreko eta haren eraginik gabeko» autoretzat hartu izana. Ezin barkatuzkoa batez ere *GSen* kasuan, zeren nondik atera zuen bestela *Hiztegi Hirukoitzetik* ez bada, azpitudan bertan irakurtzen dugun *Gavon-Cantaac edo Otsaldiac? Otsaldi* hori bezalaxe, jatorria edo aitapontekoa behintzat kopetan ezarritako orbain baten antzo erakusten duten hitz hauek ditugu, besteak beste: *onguite* 4, *irudidea* 21, *adiraquia* 21, *egoquiquilde*³⁵ 21... Besterik ere bada, eta hitz berrien gaia alde batera utzirik ere, hizkuntz maila, hizkera jaso, hitzen aberastasuna eta beste hainbat eta hainbat ezaugarri Larramendiri zor zaio zuzen zuzenean.

BB-n, bi urte geroagokoa izanik ere, ez da horren garbi antzematen eragin hori. Baina arrazoiak begien bistakoak dira: alde batetik hitzberri horientzako lekurik egokiena hitzaurrea izan ohi da, hortxe baitira sartzen «voces facultativas» direlakoak, zeinentzat asmatu baitzituen Larramendik euskal ordainak (XX. mendeko sabindarren neologismoak, esan beharrik ez dago, oso bestelakoak dira, hau da, hitzaren jatorriari begiratzen diote eta ez herrian dituzkeen erroei) Bestalde, teatroak eskatzen dituen ohar eskenikoak erdaraz emanda datozkigu³⁶ den denak, eta hartara ez du *otsaldi*, *adiraqui* eta horrelako «berba zantarren» beharrik. Azkenik, euskaraz datozen zati bakarrak jendeak entzun behar zituen kantua direnez, lanaren ulermen zuzenerako zein sortu behar zuen farregura eragiteko nahitaezko zuen hizkera «herritara», nola bait esatearren, erabiltzea. Gainera jendeak ez du hitzberriak agertzen bere ohizko hizketan, eta hizketa besterik ez da antzerkietan —euskal antzerkietan behintzat, eta hemen ere bai— agertzen dena.

Alabaina, badu obra honetako lexikoak zer komentaturik:

Batez ere bizkaierazkoak edo diren hitz mordoxka bat badagoela. Honen arrazoiak Bergaran antzeztu beharra izan liteke, edo Azkoitiaren kokaera dela eta hitz askoren isoglosak beregan harrapatzea. Hauetakoak ditugu *ediro* (I) (B-o Azkuerean), *idicil* (IV) (B-c), *erren* (VII) (B-g-m-ub), *gente* (VII), *aitunduric* (III) *atonduren* aldaeratzat hartu dudana, *itzitzea*³⁷ (XV) (B-berg); hedadura zabaleko hitza izan arren, esanguratsua da *bear lan* baino gehiago erabiltzea. Dena dela, Azkuek dioena gorabehera, begien bistakoa da hitz horietako zenbaiten —hala nola *erren*— hedadura askoz ere zabalagoa dela³⁸ eta are zabalagoa

(35) Larramendirenean *egoquiquide* zetorren; ez da ligu horko aldaeraren arrazoiak eufonikoa izan den edota etimologia ageriago utzi nahia. Añibarrok ere badu holakorik (ikus B. Urgellen «Literatur bizkaieraz: Añibarroren *Esku-liburua*», *ASJU XIX-I* 1985, 2.2.2.).

(36) *Acto para la nochebuena* eta *Peru Abarkan* bezalaxe.

(37) Lekutotasuna utziren aldaerak duen arren, *itzitzea* hori bestela ere irakur genezake. Zatiak halaxe dio: *Nic ongui nayco nuque/ ori iri itzitzea*. Eta erdarazko itzulpena hau da: *Yo mucho me alegrara que esso se verificasse*. Beraz, ezinezkoa al litzateke *iritsi*, *r* erortzearen bidez *itsi* izatea? Lehen ere ikusi dugunez Peñaflorentzat *tsak tz* bide ziren. Esanahiaren aldetik behintzat aproposa dirudi.

(38) *Erren* Agirre Asteasuokoa darabil besteak beste (ikus *DRAE*); *ediro* Barrutiarenean ere aurki daiteke eta are gehiago Otxoarenean; Otxoak ere badu *genteari* (viii).

ziur aski XVIII.ean. Erdibideko kokaerari zor dakioko agian *aura* (II) hitza ere (hala ere, *ura* (XXIII)). Hirugarren pertsonako erakusle gisa erabiltzen du eta argi dago (*h*)a eta (*h*)ura erakusleen arteko zera bat dela. Azkuek mutrikuartzat ematen du, baina litekeena da lehenago Azkoitian ere hori izatea³⁹. Mutrikuk ere bizkaierazko «muga ofiziala» aldamenen du. Gainerantzeko hitzak orokorrak dira edo gipuzkerazkoak. Bada hitz bat, *Yñunci* hain zuzen, Azkuek *iñuntzi-latza* aldaeraz AN-c gisa dakarrena, baina ezinezkoa da handik hartua izatea, Munibek bai baitzuen *erratza*, *eskoba* edo besteren bat erabiltzea; gainera GSn —eta neurri batean GS «azkoitiarrago» da— berriro egiten dugu topo *iñunciac* 7 hitzarekin. Beraz Azkoitikoa ere badugu.

Hitzberririk ez genuela esan badugu ere, horren arrastoa somatzerik badugu. Larramendiren «iraultzak» —zenbat zailtasun eta nekerekin Burgosko dotrinako etengabeko zuzenketek erakusten digute— ekarri zuen berrikuntza onuragarrienetako bat atzizkien baliapideak erabiltzea izan zen⁴⁰ Hemen ere baditugu horrelakoak: *beargairequin* (VII), Mendibururi egindako gutuna burura dakarkiguna, *langairic* (VII), *aurpeguiera* (XXVI). Lehen biak *que hacer* eta *que trabajar* itzuli ditu; hirugarrena modismo batean dator. Agian ez dira asmatuak, baina Azkuek behinpehin ez ditu jaso.

Nolabaiteko hitz dotore hauen bestekaldean erdarakada edo izenda genitzakeenak ditugu. Donostiako saltzaileen ahoetatik datozkigu nabarmenenak, eta pentsatzekoa da salmentarako produktuak aurkeztu eta eskeintzean erabili ohi zen hizkera xuxen isladatzen duela Munibek, baita hitz jario eta farregarrikeria hauek ikusleen gustokoak zirela ere⁴¹; XXV. honetan ditugu besteak beste: *lienzo preciatua*, *Primero suertecoa*, *Havanaco hoja legitimo legitimoa*, *propio Olandaco picatua*, *hoja virginicoa à escoge*. Bestelako esanahia dute, oso bestelakoa sozialki, azken agerraldian, XXXV.ean, agertzen direnak; handikiei ematen zaien tratamendurako hitzak ditugu, eta hemen Txantoni farre egiteko erabiltzen badira ere —hitz horiek Txantonen nortasun moral

(39) Egun Bergaran *aura* darabilte. Gogora bedi (26). oharra. Halaber, ikus bedi Toribio Echeberria «Lexicón del euskera dialectal de Eibar» *Euskera* IX-X (1965-66), Mitxelenaen «Miscelánea Filológica Vasca IV» *FLV* 33 (1979) lanaren bitartez aipatua; bertan dionez *aura* «forma peculiar de Elgoibar» da, eta orobat *auraxe*. Badirudi, beraz, bizkaiera eta gipuzkera bereizten dituen zedarrri eta mugan batetik bestera dabilela.

(40) Honetan hainbat argudio eta argibide eskeintzen digu Ibon Sarasolaren aipatu lanak. Neurri txiki batean salbuespen Otxoa de Arinen dotrina dugu, inork ikusi nahi izanez gero: *jaungoicotasuna* 16, *naturaleza humana edo guizontasuna* 17, *Sabiduria edo Jaquiunde* 20. Hor ageri da Ordiziakoa ez zela horren kamuts eta zabarra, eratorpen horiek arras zabalduak izan arren. Bestalde, «edo taktikaren» erabilera gerora ez bezalakoa, guztiz bestelakoa dela nabarmenerazi nahi nuke: hau da, Larramendiz geroztik lehenik hitzberria ezartzen da eta ondoren, jendeak uler dezan, mailegua (honek oraindik ere bizitza oparua du: cf. Iñaki Eizmendiren *urrutizkia edo teleponoa* e.a) edo hitzaren bidez loturik; Otxoak ordea, mailegua jartzen du lehendabizi, eta euskal eratorpeneko hitza ondotik. Honen arrazoiak seguru asko zera izan daiteke: mailegua jartzen du jatorrizko testuarekiko errespetu eta morrointzagatik alde batetik, eta jakinduria erakusteagatik, herria epatatu edo espantatzeagatik bestetik; ondoren, herritar xehe eta ezjakinek konpreni zezaten amoreagatik euskaraz adierazi behar hitz hori. Dena den azterketa sakonagoa merezi du honek.

(41) Farre eragitea apropos bilatzen bide zuen honekin Munibek. Hargatik dendariak sartzean esaten dituzten lehen hitzak *Donostiatik gatoz* dira. Donostiarren hizkera eta hitz jarioa hizketa gai famatuak bide ziren garai hartan: cf. «Andre Donostiarren Erretorica» *Eusqueraren berri onac* liburuko 41.ean eta Larramendiren *Corografiako* hurrengo pasartea: «Son conocidos (...) en San Sebastián por el barbarismo *primeracoa* y el solecismo *esango nazu*, por *lembicicoa*, *lenengoa* y *esango didazu* (301.or.). Orobat hitzegan (xxx) «En San Sebastián se ha introducido el abuso de confundir dos relaciones transitivas del verbo activo y por decir *esango didazu* dicen ridiculamente *esango nazu*».

nahiz sozialarekin bat ez datozelako—, benetan erabiltzen zirenen ispilu dituzkegu, hala nola: *berorren Señoria, noblea, humildea, cortesia...*

Bada erdarakadatzat har daitekeen beste zenbait hitz: *brindatcera* (XXIII), *presona* (XXVI), *ondravac* (XXVII)... Guztiz normalak deritzet teatro lan batean (cf. Barrutia)⁴². Interesgarriago dira ordea han hemen azaltzen zaizkigun bikoteak: *jarro* (I), *picher* (II), *cojoa* (VI), *erren* (VII); gainera *cojoa* hitzak errima du baina ez *jarrok*. Gauza bera ez bada ere, baditugu beste era bateko bikote batzuk: *bezala* (I), *becelacoric* (II), *nun* (XXVI), *non* (XXVII), *inun* (XXIII), *inon* (XXV), *ete/ote*, edota *orain* (VII), *oran artean* (XXVII), oso adierazgarriak dira kasuok, ederki asko adierazten baitigute Munibe ez zela etxeko hizkeraren morroi, arau bat, eredu bat nahi zuela ukan, baina eredurik ezean noraezean dabil. Gogora dezagun, esate batera, Larramendik *Artearen* 424. orrian bi forma horiek dakartzala: *non nun*, eta 335.ean *baña, baia, bañan*.

Esan dezagun zeredozer beste zenbait hitzez, joera nagusiak zehaztu baditugu ere. Badira oso «popularrak» diren hitzak (berba horren adiera guztietan). Hala nola *gatutuba* (XIX) edo *Sagar goapoac* (XXVII). Munibek azken adjetibo honekiko atxikimendu berezia bide zuen, GSKo hitzaurrean ere *Melon anchinaco organista buapo*⁴³ arc baitio. Hitzok, baita *diabru* ere, jende xehearen ahotik entzuten ditugu noski.

atcedeten (II) hitzaz, bere herri etorkia ukatu gabe ere, Larramendiren aitapontekotasun edo arartekotasunaz ikusi zer dioen Mitxelenak (*Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*, Bilbo 1970, 1.13). Dena dela, kasu honetan ahoz ahoko jatorriak bidezkoago dirudi, izkribuz jasoz gero ez baitzukeen /c/ /c/ bihurtuko (cf. *Otsaldiac*).

urtican (XXVI) hitza ere azaltzen zaigu, gaur egungo *utikan* formaren asaba zaharra edo. Azkueren hiztegian (*h*)*ortikan* formatik sortua ote den esaten zaigu baina begien bistakoa da formaz nahiz esanahiez *ur*. (= *hurbil*) hitzetik datorrela, zeinetik datozen halaber *urren*, *urko* e.a.

Ez dakit hau lexikoaren alorrean sartu behar den zuzenean edo literatur baliapideekin zerikusi estuagoa duen, baina azken horiek aztertzeko asmorik ez dugunez, esan dezagun hemen ahozko literaturaren aztarna batzuk, izen bat ematearren, agertzen zaizkigula^{43 bis}. Ez inondik ere obraren taxuan edo egituran, aktoreen esaldietan baino. Bate-tik, IV. agerraldian hauxe dugu:

(42) Barrutiak erdarakada bidez lortu nahi omen zuena bi hizkera maila, bi erregistro erabiltzea zen. Euskarak ez zuen horretarako baliapiderik eta euskara/erdara dira bi mailak. Efektu beretsua lortzen zuten Espainiako teatroan «Sayagüés» —artzainen hizkuntza baldarra— delakoarekin. Ikus bedi honetaz J. A. LAKARRA «Barrutiaren *Acto para la Nochebuena* eta teatro erlijioso erromanikoa» in *Gabonetako ikuskizuna*, Gasteiz 1983 (53. orria eta hurr.).

Bestalde, teatroarekin zerikusirik ez badu ere, gogora bedi Agirre Asteasuokoa kontaktzen zuen harako «primo, cuñado, vecino, hermano...»; alpamena Mitxelenarengandik hartu dut I. SARASOLAREN *Hautai-lanerako euskal hiztegia. A-Aurten*. Donostia, 1984ko «Aurkezpen»etik.

(43) Mitxelenak (E.H.V. 9-1) aurkezten digun bano <*buano*> *guano* kateako katenbegia da hau. (43 bis) Garaiko euskara mintzatuaeren ezagutzarako bidea ere ematen zaigu. Bada bi aldiz agertzen zaigun esaldi esklatimato bat: *-ren passioa* (xxxvii), *Aren passioa* (xix). Esaera arrunt eta arrunt ezaguna bide zen.

Alper da Maria maquillatu
berdin berez behardu.

Hor ez dago inolako Mariarik eta esaldi horrek errefrau edo esaera zaharra dugu inondik ere⁴⁴. Hori sendotzen du gainera erdarazkoan esaldi horrek itzulpenik ez izateak. Bestetik, XXVI.ean sagar saltzailea kantari sartzen da:

Araco ainchinaco
bioen contuac
ijil egonagatic
ez dauzcat aztuac

Peñafloridak berak hauxe diosku kantu hori aurkeztean:

Es una cancion bascongada muy antigua, y muy comun, que se pone aqui por ridicula.

Egilearen testigantza nahikoa ez balitz, neurria ere (7+6a+7+6a) guztiz adierazgarria da. Zaila da epaitzen Munibe beranduagoko folklore biltzaileen aitzindari ageri zaigun, edo herriaren arlotekeriei farre egiten dien ilustratu sasijakintsu gisa dabilen, edota besterik gabe, formula ezagun horien efektu irrieragingarria profitatu nahi duen. Ezagutzen zituela behintzat nabaria da; hona hemen hirugarren adibidea —ez dakit besterik dagoen^{44 bis}—, erdal testuan txertatua:

Oh! y con quanta razon
dixo aquel gran Vizcayno:
Auntzak ichi baleyo
Aquerrac ichi leyo⁴⁵.

Hizkuntz nahasketak beti sortarazten du entzulearengan halako sentsazio bitxia; hori ondo ezagutzen bide zuen Munibek eta trebea zen langintza horretan, geroxeago —XIX. agerraldian—, frantsesez ere kantatzen duen erromes andaluziarra agertarazten baitu. Beraz espainiera, euskara eta frantsesera genituzke, eta horiez gain erregistro gisa, andaluziako espainiera —pentsatzekoa da dagokion doinuaz antzeztuko zutela— eta Donostiako dendarien hizkera berezia.

5. Deklinabidea

Orohar, garaiko idazle gipuzkoarrek zerabilten deklinabide bera darabil. Corpusa berez labur samarra denez ez dugu paradigmatik osatzerik baina esan dezagun zuzena dela Peñaflorida, eta mugagabea be-

(44) Esaera horren agerpenak ugariak dira gure literaturan, eta arras ezagun behar zuen izan: Kardaberatzek (*Eusqueraren berri onac*, 30) ez du osorik emateko beharrik ikusten: *Bestela, Jauna, alper da Maria maquillatu*, & c; Azkuek hiztegiaren 2. liburukian (7.orr.) beste aldaera bat dakar: *Alper da Maria makillatu, ezpada berez biurtu* (Bc...). Cf. orobat *Peru Albarcako* zerrendan.

(44 bis) Azken orduan kausitutako bat: akabuko scenako kantetan errepikatzen zaigun jeloia ere —*Laquiricon pararirareña, Laquiricon parariraron*— arras ezaguna bide zen, horren kide bizkia baitakar Gamiz sabandoarrak: *Lacrincon fararirayrena/ lacrincon fararirayron* (cf. *Euskera* 1974, 204.or.).

(45) Moglek *Peru Abarkako* «errebran» bilduman ere horrelaxe dakar (11.a) Azkuek (I, 105.orr.) esanahi bera duen aldaera bat dakarkigu: *Auntzak inés egiten deusnari, akerrak bere egin daroako* (Otxandioko eskuizkribua, 77).

reizten ere badakiela: adibidez, *norekin* kasuan —soziatibo delakoan—, *beargarequin* (VII), *bearrarequin* (VI), *alegrequin* (III) (*-akin* da ohizko plurala beste idazleetan ere) edo *anditan* (XXIII), *echean* (VII), *guezurretan* (X) (azken hau mugagabea ere izan liteke, baina plurala bereizten zuela erakusteko: *beguietara* (III)). Hau noski, ezin esker dakioke Larramendiri, honek ez baitzuen mugabearen izate gramatikala antzematerik izan, eta Peñaflozidaren euskal senari egotzi behar. Ez pentsa haatik, garaiko idazleek gaizki erabiltzen zutenik.

Bada halere, aipatzerik merezi duen hainbat alderdi, eta hitz arruntan deklinabidea utzi gabe *nondik* kasua, ablatiboa, genuke interesgarriena. Garai hartan eta gipuzkeraz, ez dugu ablatibo eta prosekutiboaren arteko bereizkuntzarik eta *-rean*, *-rik* formarike ere. Hemen ageri zaizkigunak *-ti*, *-tik* eta *-tikan* dira. Gaur egun arauzko dugun *-tik* da hemen ere nagusi: *cerutic* (I), *burutic* (V), *guerritic* (V), *oñetic* (V). Baina bada *-ti* ere: *guciti* (II), eta Azkuek «ramplona» deitzen duen *-tikan* ere bai: *bertatican* (X). Aldaera hauek ez dira harritzekoak: Otxoa de Arinek ere *gucitic* viii dakar, baina *Emendican* 28, *baicican* 28, *orregatican* 28 —nahiz azken bi hauek ez diren berez ablatiboak— eta *sustanciati* 29, *naturalezati bertati* 29 etab. Larramendik berak ere *nondi*, *echeti* 226 dakar *Artean*, eta *nondicán* 330 geroxeago. Garbi dago beraz gipuzkeraz ere kontu hauek ez zeudela diruditen bezain argi.

Non kasuan, inesiboan alegia, zuzena ohi den arren, bada fonetismoei makurtzen zaien kasurik: *bearrian*⁴⁶ (XIII).

Bada inesiboan pitxi bat ere, itxura arras jatorra duena ene iduriko: *Donostia Bayonetan* (XXV) aposizio gisa.

Motibatibo pluraleko kasu bat ere badugu, eta esanahi kontzesiboduna gainera: *erriertaacgatic* (IV). Hor *a* bikoitza da azpimarragarria alde batetik: singularrean *a+a>ea* egiten duten hizkeretan ez da harritzekoa (cf. Prai Bartolome) eta Munibek berak GSn *Gavon-Cantaac* dio azalean. Bestetik *ac+gatic* dugu eta ez gaur egungo *en+gatic*, baina hori ohizkoa da testu zaharretan eta klasikoetan: gogora Axularren *amoreakgatic*.

Izen arruntak utzi eta izenordainetara pasako gara (Izen bereziek ez dute azterketarik merezi, gutxi izateaz gain gehienak bokatiboak baitira eta gainerantzekoak zuzenak).

Bada zer aipaturik hauetan. 1. pertsonakoari dagokionez, *niri* da beti datiboa (I, XXIII) eta genitibo edutezko delakoa berriz *nere* (XV, XXIII). GSn ere *nere* 5 eta *nerequin* 5 ditugu. Izenordain indartu gisa *nerau* dakar, ez *neu* ez *neroni*. Hala ere, *neuc* 5 GSn. Azken hau galdegaiaren lekuan dago baina ez bestea. *Gu* eta *zu* izenordainek ez dute ezer berezirik. 2. pertsonako pluralean berriz *zubec* (IX), *zuben* (XIV) formak ditugu; hau *eztubenic* eta antzekoez esandakoarekin lotu behar

(46) *Euskal-Erriari* atara eta berriki J. A. Lakarrak «XVIII. mendeko zenbait bilantziko berri» ASJU, 1982) argitara emandako Peñaflozidaren bilantzikoan kopistak farregarri egin bide zuten bere lana, eta puntu honi dagokionez ere Muniberen ohituren kontra agertzen zaizkigu hitzak: *echian*, *biar*, *ilunpian* e.a.

da. Berorikako tratua ere badugu. Pluralean *oriek* aldaera dugu: *orien messedeoi* (XXV), *orien messedeoc* (XXV). Singularrean ez: *verrorec* (XXV), *verorren* (XXV). Lehengo errata dela pentsa liteke.

Garaiko gipuzkerazko testuekin alderatuz, Otxoa de Arin da ize-nordain indartuak gehien erabiltzen dituen. Hona 8. orriko Salvean ageri direnak: *gueurea*, *Ceurorren*, *Ceugana*, *geugana*, *ceure*. Horien lekuan Irazutzak eta Mendiburuk *gurea*, *zure*, *gugana*. Larramendik ere aipatzen ditu indartuak: *Arteko* 365.ean *nic*, *neuc*, *neurc* datoz.

Erakusleetan (*h*)*au*, (*h*)*ori* ez ditut aurkitu, gero esango dugun arrazoiagatik, eta *aura* (I, IV) delakoa aipatu dugu. Hauen pluralei dago-kienez 1. pertsonarena *auéc* (XXVI) (baina *avec* 6 *Gabon* *Sarietan*). 2. arenean, genitibozko *orien* (XXV), 3. arenean *aiec* (XIII) (Otxoak *aec* 7, Irazutzak ere bai 2). Adlatiboan *onara* (II) dugu, ez gaur onartutako *hona* ez *honera* zabaldua. Eta Larramendik ere *onará*, *orrrará* dakar *Artearen* 328.ean. 3.erako berriz *araco* (XXVI). Inesiboan *onetan* dugu, Otxoak bezalaxe (viii), eta *orretan* (X). Nolako galderari erantzuteko *onelaco* (XIX), *orrelacoric* (XV) eta *à la co* (II).

Galdetzaileri dagokienez, lehen ere ikusi ditugu *nun-non* zalantzak. Antzekoa baina esanguratsuagoa apika dugu beste zera hau: *cerc* (II), *noc* (XIX). Azken hau bizkaieraranzko isuriagatik edo bertako ahoska-tzeagatik den ez dakit; nik bigarren aukeraren alde egingo nuke apostu. Baliteke lehena nolabaiteko forma kultoa izatea ere ⁴⁷.

Artikulua dugu azkenik. Ezaguna da garai batean hiru artikulua-k *-au -ori -a* erabiltzen zirela euskaraz, edo Euskal Herri gehientsuenean, eta gaur euskalki gehienetan galduak direnez zenbaitek «bizkaieratzat» ematen du hori. Adibide ugari Beriainenean aurki daiteke, besteak beste. Peñaflozidak ere baditu batzuk: *ciquiñori* (II), *andiau* (XXIII), *gaisto-ori* (XXVI). Hauen funtzio edo distribuzioaz esan dezagun *-au* duena 1. pertsonari buruz hitz egitean agertzen dela, eta beste biak bokati-boan; *gossariori* (XIV) ere badugu eta ez da noski bokatiboa, baina aurretik *zuben* posesihoa darama. Forma hauei deiktikoak deitzen diete semantistek beren egiteko nagusiari begiratuz, eta berezko lekua elkar-rizketan dute jakina, komunikazio era standardean. Horregatik beharbada, dotrinetan horren erraz egokitzen ez direlako hain zuzen, eta ekialderagokoak direlako, garaiko idazleengan urriak dira hauen ager-penak, salbuespenak salbuespen: Otxoak badu *munduonetan* (11) bat, adibidez.

6. Aditza

Saia gaitzen lehenik aditz taulak osatzen.

NOR (orain): *naiz* (VII), *aiz* (XXXII), *da* (VII), *guera* (VI), *dira* (VIII).

(47) Areago hizkera bergarar edo bizkaieradunaren susmoa egia balitz.

NOR-NORK (orain): *dut* (I), *det* (I), *dec* (X), *du* (VII), *dezu* (XXXIII), *dezute* (XIV), *dute* (IV); pluralari dagokionez *ditut* (XXVII), *dituen* (XXVII); bestelako pertsonekin *aut* (II), *nau* (XIX), *nauten* (XIX), *abea* (XXXV) (=haute).

NOR-NORI (orain): *zat* (I), *zaizute* (XIII).

NOR-NORI-NORK (orain): *diat* (II), *didac* (II), *digu* (XXV), *didate* (XXIII), *diote* (XXIII), *didazu* (XXVI), *dietela* (XXV) (=diela); eta objektu pluralarekin *distate* (XXIII).

Lehenaldian *induan* (II) eta *baciran* (X) besterik ez dugu.

Aditz sintetikoetan forma trinko hauek ditugu, agintera esanahiezkoak gerorako utzita: *nago* (XIX), *dago* (II), *zaudete* (IX), *engoan* (II), *dia* (IV), *dijoan* (XIII), *bagoaz* (VIII), *gatoz* (XXV), *zatosquigu* (XXVI), *banabil* (VII), *naucac* (I), *dauca* (XVI), *daucat* (XXV), *dauzcat* (XXVI), *dauscat* (XIX), *eztaquit* (XIX), *dacusgun* (XVI), *dacustan* (XIX), (subjuntibo esanahiaz azken hau), *diozu* (XXXIII) (*esan aditza*).

Baldintza eta ondorio hipotetikoan sailean, *banu*, *nuke* eta antzekoetan, hauxe dugu: *ecussico banuque* (XV) (bere ondorioa *da da*), *nayco nuque* (XV), *bearguinduzque* (XXV) (=genituzke), *legoquean* (XXVI), *lizaquean* (XXXI) (bi hauen *-n*, esaldi esklamatiboetan egoteari zor zaio).

Indikatiboan utzita, ikus ditzagun potentzial, subjuntibo eta agintarak: *ecin ingura leique* (VII), *biurtu zaitezque* (XXV), *jargaitecen* (XIII), *egon ditezela* (XXV), *ecussi dezagun* (XXXV), *ecarri dezaiodan* (XXV), *bedincazaitzala* (XXVI), *azala* (I), *barcatu ezate* (XXVII), *dezadan* (I), *dedin* (VI), *zaitza* (XXXIII), *goacen* (II), *nazan* (II), *saraquit* (I), *ator* (II), *betoz* (VIII), *atozte* (XIV), *zato* (XIV), *atozque* (XXV), *Ychoc* (XXXII), *eguitac* (III), *biezazu* (XXV), *eguiozu* (XXXIII), *beza* (XIII), *bitez* (XXXV), *nadiñean* (XXIII).

Hi pertsona zuzenean sartzen den adizkiez gain badira forma alokutiboak: *Eztiat* (II), *ez dec* (XXIII), *die* (XXVI) (=«diate, ditek»).

Aditz zerrenda luzesko hau egin ondoren hel diezaiegun alderdirik aipagarrienei:

Ukan aditzean biziki interesgarria da *dut/det* bikotea. Estatistikak ezertarako balio badu, eta balio du ene ustez, sei aldiz ageri da *det*, zortzi bider *dut*. Bat agertzen denean, hurrengoetan ere hori bera agertzeko joera haundia dago. Ugariago da bestalde *det* adizkia beste hitz gramatikalki bati loturik agertuz gero: *ecindet* (I), *badet* (VII). *-na* edo *-la* erlazio hizkiei loturik azaltzekotan, ordea, *dut* darabil beti: *dudana* (VII), *dudala* (XIX), *dudan* (XXV). Zer esan nahi du honek? Itxura denez, erlazio hizkia ezartzean hausnarketa une bat egin ohi du, pentsatzeko gelditu da, eta forma ikasia hautatu du. Garaiko idazleen artean, uste

dut Mendiburu zela —hegoaldean jakina— *dut* ohi zerabilen bakarra (JBD).

Lehen pertsona bezain inportante edo inportanteago da 3.a. Peñafloridak *du* eta *dute* idazten du beti, salbuespenik eta zalantzarik gabe. Hau da, bere hizkeran ez bezala. Baina ez dezagula pentsa *deu* eta *deve* —hola datoz maiz aski GSn— Azkoitiko txokokeriak direnik, are gutxiago «bizkaierazko» aditzak: Otxoa de Arinek horrelako aditzak dakartza beti: *deb* 10, *ceban* (azala); Larramendik ere *Artean devaná* (391) dakar (zeresanik ez, Azkoitiko Sermoian *deve/cevan* darabil beti, eta ezinbestean entzuleek zuzen konprenituko bazioten); are Irazuztak ere: *deban* 9, *ceban* 9, nahiz 3. argitalpenean, 1784koan, literatur gipuzkerarantz eman beharreko urratsak nonbait, horietako zenbait aldatu zioten: *debela* 20 *dutela*.

dezute forma pleonasma baten bidez sortua dukegu, gipuzkeraz lehen bezala orain erabilia. *Gabon Sarietan dezuenorzaz* 6 daukagu. Bitxiago suerta daiteke *abea*, baina ez dago horren bakarrik: Otxoak ere *debea* 21 (=dute), *cebeã* 31 (=zuten) dakar, eta gaur egun ere Goierrin beste hainbat lekutan bezala *daukea* (=daukate), *zeukean* (=zeukaten) esan ohi da.

NOR-NORIdun flexioak horren urri izanda ere, *zat/zai-* alternantzia horrek garbi adierazten digu gipuzkeraren mendebaldean gaudela.

NOR-NORI-NORK flexioek ez dute ia ezer apartekorik, ez bada *dietela* delakoa. Arras ezaguna da euskara batuzko *die diote* izan dela garai eta euskalki desberdinetako idazle askorentzat. Hemengo hau bereizi nahian sortutako flexioa izan liteke beharbada. Plural hori, *distate*, ez da bat ere harritzekoa, mendearen bukaera arte edo hurrenaren hasiera arte ez baitziren finkatu horretarako arauak (ikus *Artea*); tamalgaria da plural gehiago ez izatea, baina dugun horretaz azpimarratu behar ez duela *-rau-* erroa erabiltzen, honetan Otxoa eta abarrak baino «moderno» eta «gipuzkoarrago» delari ⁴⁷ bis. Esan behar dugu halaber, ez duela *-g-dun* flexiorik erabili; Otxoa de Arinek *cigon* 14, eta baita Larramendik ere Azkoitiko Sermoian. Honetan ere beraz, aldaketa nabarmena suertatu da, fonetika hutsezko aldaketa besterik ez bada ere.

Lehenaldiko aditzik ia bat ere ez izatearen arrazoia euskal zatien zernolakoan datza: elkarrizketa besterik ez dugunez, bidezkoa da orainaldikoak nagusi izatea. Adibide txiki horien bitartez ikus dezakegu *-an* bukaeraz egiten dituela adizkiok, espero zitekeen bezala.

Trinkoetan berriz, IV.eko *dia* da aipagarriena. *Joan* aditzaren 3. pertsonari dagokio hori. GSn ugariago ditugu holakoak: *diazela* 21, *diala* 27, *diaz* 33. Otxoarenean ere bada bat edo beste. Lekuko ezaugarritzat har genezake hau, Larramendik horrelaxe baitarabil *joan* aditza Azkoitiko Sermoian. Hala ere, kontutan hartu behar *dijoan* ere badugula. *dauscat/dauzcat* bezalako bikoteak lehen ere ikusi ditugu eta bere ahoskera eta arau ikasiaren arteko tirabirari egotzi dizkiegu.

(47 bis) Cf. 6. oharrean aipatu lana.

Baldintzazkoetan, protasi eta apodosiaren arteko gaizki joste horrez gainera, *banuque* azpimarratu behar genuke, ohitura honen zahartasunaren lekuko. *Legoquean*, *lizaquean* eta horietan ere -a- da loturazko bokalea.

Subjuntibera, ahalera eta aginteraren eremuan sartuz, lehen mementuan ikus dezakegu NOR aditzek *EDIN dutela laguntzaile eta NOR-NORK aditzek *EZAN; NOR-NORIrrik ere bada. NOR-NORI-NORK era-koetara igaroz, EGIN espero genezake laguntzaile gisa eta halaxe dugu aginduetan: *eguiſtac*, *eguiſtozu* baina bestelakoetan *EZAN: *dezaiedan*, *biezagu*⁴⁸.

NOR-NORK aditzen subjuntiboak *EZANenak ditugu beti: *dezadan*, *dezagun*. Tamalez ez dugu potentzialik *daiket* erakoak erabiltzen dituen ikusteko. GSn ordea badugu *pagaguitzaqueala* 4 bat gutxienez⁴⁹. Badi-rudi beraz *EZAN erabiltzeko joera zuela. Irazutzak gutxi gora behera, berdin jokatzen du: *esan eguidazu* 11, *goza dezagun* 2. Otxoak ordea gehiago darabil EGIN: *daigula* 3, *ditzagula* 3, *dezagula* 3 —azken hau nagusi—, *ceguian* 11, *ditçaque* 23, *daique* 24. Peñafiorida gertuago bide zegoen hizkera aldetik Otxoarengandik Irazutzarengandik baino; beraz hemen ere nahita eta jakinaren gainean egindako hautapena dugu.

Bada nabarmentzeko besterik ere: ugari dira 3. pertsonaren *b-* hizkiaz egindakoak, berorikako tratamenduagatik hain zuzen, bai singularrean bai pluralean: *beza*, *betoz*. Baina bada nolabaiteko hapaxa osatu duen adizkia ere, *ezate* hain zuzen, *ezazue* eta *bezateren* arteko nahas-menduan sortua nonbait.

Ikusgarriagoa da geroaldiko agintera delakoa: *atozque* (XXV) (horreren aurrean: *ator*, *atozte*, *zato*). Agi danez uste baino hedatuagoa zen behiala forma hau, ez bakarrik ekialdean eta bizkaieraz (esan behar da Añibarrok *Escu-liburuaren* 2. argitalpenean sartzen duela, *Sartaurrean* bertan oharterazten duenez⁵⁰. Mendiburuk ere erabiltzen zituen (*Idazl. Argit.* LXX).

Ugariak dira aditz trinko batzuren agerpenak. Bat edo beste gainera, gaur erabiltzen ez dena, adibidez *Ychoc*, itxoin aditzaren tokako agindua.

Berezia dugu halaber *zaitza* adizkia; bi aldiz agertzen zaigu segidan:

Erruqui zaitza
bigundu zaitza
nere negarrac

Argi dago *zaitzalaren* orde z dagoela hor *zaitza*, agindu kutsuagatik edo *-la* gabe, nahiz ez den zuzenegia.

(48) *Biezagu* aginterazkotzat eman genezake gaur egun, baina aski frogatua da hizkuntzalaritzan 2. pertsonari dagozkion adizkiak direla soilik benetako agindu. Gainerakoak subjuntibotik sortutakoak ditugu.

(49) *Esan* aditzaren ahalerazko forma dugu *desaquezu* 27. Ohizkoagoak ziren, *diot*, *diozu* sailekoez gain, *erausi* edo *erasan* errondunak: Larramendik Mendibururi egindako gutunean: *eztarauſquiela*, *darasatén*. *Esan* erroak alabaina, badu agerpenik; cf. *Bertso bizkaitarak* 1. *besa*, 24 eta 34 *desadan*, eta beste zenbait. (Cf. J. Lakarraren edizioa, ASJU XVIII-2 1948).

(50) Honetaz ikus bedi B. Urgell op. cit. 4.2.9.

VII.eko *leique* horrek ere, gaur horren zabaldua den adizkiaren zahartasunaren zantzua ematen digu; *ecin ingura leique* horretan bestalde, ezeko esaldi potentzialen ohizko ordena dakusagu, orduan ohizkoa zena alegia: *ezin (edo ez) + aditza + laguntzailea*.

XXIII.eko *aguertu nadiñean* hori ere, sail honetan sartu behar formagatik besterik ez bada ere, esanahiez denborazko menpeko perpausa osatzen baitu. Oso tartean behin bada ere, aditz sail hori bizi zela erakusten digu.

Subjuntiboen familiako adizkiekin bukatzeko aditz erroa aipatu behar. Munibek gehienetan partizipioa darabil: *utzi nazan, biurtu zaitzque, barcatu ezate, banatu ez dedin, ezarri eguistac, aguindu biezagu, barcatu eguiezu, ecussi dezagun, ecarri dezaiodan, bigundu zaitza*. Baina beste batzutan aditz erroa, infinitiboa, soilik: *jargaitecen, bedincazaitzala, saraqit, escarmenta bitez, veguira beza, ezin ingura leique. Egon, edan, erruqui* eta antzeko aditzak ezin ditugu noski batean ez bestean sar.

Esan dezagun, markagarri iruditzen baitzaigu, aditz erroa darabilenean laguntzaileari lotuta idazteko joera nabari daitekeela, beti betetzen ez badu ere. Honek zera pentsatzeko bidea ematen digu, alegia, aditz erroa darabilten horiek nolabait fosilizatu samar edo zeudela, esan nahi baita, maiz asko errepikatzen diren esaera edo esamoldeak izanik horrela geratu direla, nahiz eta hizkuntzaren joera partizipioak erabiltzea izan. Mendebaldeko gaur egungo hiztunen hainbat usuario argitzeko ere balio digu maiztasunaren argumentuak: adibidez, *altxa, pentsa, laga* eta horrelako aditzekin besterik ez dugu aditz erroa erabiltzen, hots, aginduetan gehienik erabiltzen direnetakoekin. Ez da argumentu biribila halere, zeren *jarri* bezain sarri ager liteke *ezarri*, eta batak ez bezalako jokatibea du besteak. Esan behar baita ere arrazoi berberagatik, ugariago dela aditz erroa agindu kutsuko esaldietan bestelakoetan baino, eta GSn eta jokaera hori dugu: *escazaiogun 16, governatu ditzan 30*. Mendebaldeko mende hartako idazle gehienek edo guztiek partizipioa erabiltzen zuten gehienbat⁵¹, Mendiburuk ezik; honen dotrinan: *barcazaitzigu 11, libragaitzazu 11, errege ezazu 11, salvatzaitzala 13, biur-itzazu 13 (libra hori orokorra zen, eta da, baina ez besteak; ohartu halaber, NOR-NORI-NORKen ere *EZAN darabilela)*. Honen arrazoia Mendibururen jatorri eta hizkeran aurkitu behar noski.

Esaldi konpletiboetan, erlatiboetan eta abarretan, *-e-* da maizenik loturazko bokalea: *duenak (XXV), duen (XXV), duenean (XXV) dituen (XXVII), dela (XXXV), direnac (XXXV)*; baina badira bestelakoak ere: *dagoana (XI), naizan (XIX), gauzadan (XXV), legoquean (XXVI), lizaquean (XXXII)*. Zalantza hauek esanguratsuak dira oso: *-e-* asko erabiltzen du, eta sarritan berezkoak, eguneroko hizkerakoak alegia, ez zituen formekin: esan nahi baita *du* adizkiari elkarketa bokalea ezartzekotan *-e-* ezartzen diola dudarik gabe. Gogora bedi *dudan, dudana,*

(51) Larramendik adibidez, Mendibururi egindako gutunean: *Etzaitela zu malmeti, baina geroxeago Etzaitatela tóntotzarren eräusiac ozpindú, ta icaratú.*

dudala haiei buruz esana. Antzeko fenomenea dugu hemen: forma ikasia, jantzia (*du*) idaztean, horrek dakarren erreparatzea dela bide, *-e* dun forma aukeratu ohi du. Berez, jarioan beste zerbaiti loturik ateratzen zaizkion adizkietan bestelako jokabidea du: *gauzadan*. Dena dela, Peñafiorida erabateko homogeneitate eta sistematizazioetatik urrun samar da oraindik. Lehengoan ondoan *estubenac* (VII), *eztubenic* (XXXV) ditugu. Antzeko zeredozer gertatzen zaigu GSn: hasiera batean *deu* eta *deve* adizkiekin batera *nituan* 5, *cirala* 5, *diran* 6, *diranac* 6 bezalakoak ditugu, *-a* loturazko bokalezat harturik alegia⁵², geroxeago ordea, Azkoitiko hizkerari nolabaiteko ukoa eginez *estute* 11, *badu* 14, *ezdu* 14 idazten du, eta horiekin batera *dela* 16, *dena* 16, *duela* 24. Badirudi beraz bigarren eredu hau hobetzat edo zuela Munibek. Erreflexuen eragina ere soma daiteke hor, zenbait aditz elkarren ondoan datozenean denekin berdin jokatzeko baitu. Gipuzkeraz, jakina denez, *-a* izan ohi da loturazkoa, eta garaikoei erreparatuz gauza bera dugu: Irazutzak nahiz Otxoak beti *-a*; Larramendik eta Kardaberatzek badute *-e* bat edo beste ere, baina Mendiburu da honetan ere lehiati eta tinkoena.

7. Sintaxiari buruzko oharren bat

Luze joko liguke beharbada joskeraren azterketa zehatz eta sakona egiteak, eta ez dut uste bestalde ezer nabarmentzekorik edo apartekorik eskeiniko ligukeenik. Horregatik hain zuzen, interesgarri edo bitxi diratekeen zenbait alderdi aipatu besterik ez dugu egingo.

Ezezko perpausei dagokienez aditz nagusi, laguntzaile eta juntagaien hurrenkera ez da ohizkoa —ohizko diodanean gaur egun darabilguna eta ustez orduan ere euskaldunek zerabiltena esan nahi dut—; hau da, *ez* + *Lag* + *Aditz Nagusia* egin beharrean *Ad.Nag.* + *ez* + *Lag.* idazten du: *eguingo ez dec* (II), *eguingo ez dute* (IV), *aguiari ez tira* (XI). Joe-ra hori, ezaguna denez, zaharra da oso (cf. Donemiliagakoak, T.A.V. 2.2.5) eta guri honako honetan dagokigunez, gipuzkeraz bide luzea egin du: hasi Kardaberatz eta Mendibururenetatik —azken honek ez beti—, segi Lardizabalekin eta I. Lopez Mendizabal arte⁵³, geroztikorik izan ez bada. Ez dirudi hori inoiz herriaren usuario izan denik; Munibek berak ere ez du *Gabon Sarietan* betetzen: *ez deve (...)* *mereci* 6, *ez dizuet ezer ijildu nai* 6, *estute inun aurquitu* 11. Literatura aurreko edo diren egileei begiratuz Irazutzak erabilera «jatorra» du: *Ez diazadala ori galdetu* 20, *Ez deguigula utci* 24, eta Otxoak ordea ikasia, jaso, makurra edo dena delakoa erabilera horretan bederen: *eutzi ez gaitzatzula* 1, *inor il ez dezagula* 4, *jaso ez dezagula* 4, *ohostu ez dezagula* 4, *deseatu ez dezagula* 5; hala ere beste batzutan bestela: *ez da salvatcen* 41, *ez da aumentatcen* 48, *ez da guelditcen* 47. Honetan ere beste zera askotan bezalaxe makina bat ustekabe eskeintzen digu Ordiziako kapellauak. Zer dela eta erabilera

(52) Baita ere *dituen* (=dituzten) 6. Beraz, hor *a/e* bikoteak singular/plural bereizketarako balio dio.

(53) Ikus Mitxelena, «Miscelánea filológica vasca» in *FLV* 1978-79.

horren ugaltasuna? Zein du jatorria? Galdera hauek ez dira erraz erantzuten, baina badirudi garai batean idazten hasten zen edonori uste baino errazago ateratzen edo isurtzen zitzaizkiola horrelako egiturak.

Ez partikularekin hasi garenez, egin dezagun aurrera beste batekin, *al* hitzarekin hain zuzen. Hitz horrek —ortografiaren gorabeherak alde batera utzita— balio ugari ditu guretzat. Bat, bai-ala-ezko galderetan gipuzkeraz erabiltzen dena, eta hizkuntzaren historian berriena, antza; holakorik ez dakar Munibek⁵⁴. Beste bat, ahalera adieraztekoa; ez dut horrelakorik ere kausitu hemen, baina kasualitateari zor zaio apika hori. Hirugarrena perpaus desideratiboetako dugu. Honen adibiderik badugu:

Chiquicho, aurpeguiera ohea eguingo aldidazu
zure laguncho orrec baño (XXVI)

Laugarrena Villasantek dubitatibo deritzana da; izen egokiagoren bat ere asma liteke agian. Literaturan urriak dira oso honen agerpenak⁵⁵; eta egungo euskaraz ez dakit inon bizirik dirauenentz. Zahartasuna ordea ezin uka dakiok, 1443.ekoa baitu lehen agerpena (T.A.V. 3.1.6) Balio honekin ere badarabil Peñafloridak:

Secula ez alda ecussi iñun onelaco conturic (XIX)

Esanahiaz inolako zalantzarik balego, hona zer dioen itzulpenak: *Jamàs se havrà visto cosa igual*.

Partikulekin bukatzeko komenta markatu *ohi* ohiturazkoak hemen duen agerpen bitxi eta are harrigarri bat. Matxalenek bere senar zapatariaren mutilei hamaiketarako deia egiten die:

ea, ea zato/ zuben gossariori/ otzten oydago (XIV)

Axularren erara —ez hari jarraiki— egindako *otzten* etimologismoa alde batera utzita, begien bistakoa da *oy*- hori ez dela ohiturazkoa; itzulpenak halaxe dio: *Vamos que vuestro almuerzo se està enfriando*. Bizkaierazko *ei*-ren aldakuntza okerra ere ezin liteke izan. Ez dakit inon beste horrelakorik aurki daitekeen.

Partikulak utzi eta deklinabide kasuetan ageri diren bereizgarriak izango ditugu hizpide. Partitibo deritzana dugu aipagarriena. Hona hemen esaldi hau:

secula guizon viciric ez dauca nasqui ecussiric (XVII)

Guizon viciric eduki aditzaren sujetua da hor, gero baitator objektua: *ain gauza farragarriric*; mugagabeen NOR eta NORK nahaste hau besterik gabe doinu eta neurriaren beharrei egotz dakieke, baina erro sakonagoak ditu. Mitxelenak «ergativo indefinido en oración universalmen-

(54) Ubillosek ere ez hogei urte beranduago. Hala ere, Kardaberatzek (*Eusqueraren...* 38.a) *Cer diezu? Gaitzac eraguin aldizu?* Ez dakit hori erretolikazko galdeen artean sar litekeen. Adibide bakarrek ere ezin aterako dugu ondorio orokorrik. Dena den, bego hor.

(55) *Bertso bizkaitarrak* 10 *uste al dosu*; eta *Gabonetako ikuskizuna* 123. lerroan *Ez al nok aditu*.

te negativa» deritzana⁵⁶ ugaria da Leizarragarenetan, eta baditu Axularrek ere: «*Ez sainduc, ez Aingueruc (...) eguinen du otoitz*»⁵⁷. Gerrogo ordea inolako edo antzekoren bat jarri beharko genuke aurretik. Baliteke Muniberen garaian oraindik, oso bitxi izan arren *gizon bizik* bezalako formarik posible izatea, eta bitxi izate horrek, homofoniarekin batera, eragin zukeen forma ezagunago baten itxurara makurtzea.

Partitiboarekin segituz, *mirari orrelacoric* (XV) dugu. Aski bitxia eta errimak eragina ziur aski (*andiagoric* da hurrengo puntua).

Deklinabideko kasu honekin bukatzeko aipa dezagun beste au: *bearrican asco* (XIV). Hor *asco* hitzak «nahikoa» esanahia du, guztiz arrunta garai hartan. (Cf. Otxoa: *bastante, edo asco dan adimbat viii, suficiente dana, edo asco dan adina viii*).

Deklinabideaz ari garela, oso polita dugu, euskara jatorraren antologietan ateratzeko modukoa, honako hau: *Ez du Donostia Bayonetan aurquituco* (XXV); plurala, noski, ez dagokio Baionari oilik, bi izenen multzoari baino.

XIX.ean, galdera gisa *Noiz azquero* dugu. Lehen aipatutako *barcatu asquero* eta antzekoetatik analogiaz sortua izan liteke hau.

Instrumentala deritzan kasuan badugu agerpen aipagarria, eta formari baino esanahiari dagokionez aipagarri:

eta horrez/ chit nequez,/ vici guera echean. (VII)

Itzulpena hau da: *y sin embargo lo passamos en casa con mucho trabajo*. Egia esan, euskal testua bakar bakarrik hartuz gero haintzat, ez legoke inolako zailtasunik *orrez* horri *horren bidez* esanahia egokitzeko. Hutsa itzulpenean ote dago? Ez dirudi horren erraxa denik halakorik gertatzea. Baina *orrez* horren adiera hori ere arraroegia egiten zait.

Akats eritzi dezakegunik ere bada. II.ean *Cerc? Ibillatcera* dugu, baina hor neurriak eta errimak badute zerikusirik. Bada zailago egiten zaigun kasu bat:

Ona nun duen iñon ecussi baduta lienzo preciatua: Veguira (XXV)

Errata itxura osoa du *baduta* horrek; baina, nola zuzendu? Erraxena *badute* irakurtzea litzateke, baina singularra behar luke (*duen* hori bietara irakur badaiteke ere, aurreko lerroan *Jauna ez digu ecer erosten?* dugu eta horrek ez du dutetarako tarterik uzten). Beste errata argiago batzuk ere badira: aurreraxeago *nai babu* (XXV) dugu, *nai badu*-ren ordez.

Sintaxiaz ari garenez esan dezagun badela *ain* hitzaz hasten den perpausik; kasu honetan konparatiboa dugu:

ain gauza farragarriric (...) nola guc dacusgun gaur (XVI)

Holako ugari ditu Axularrek (-n barik *bait*-erabiliz jakina) eta beste hainbatek (Lizarraga Elkanokoak e.a.) Munibek berak, badu perpaus

(56) «Miscelánea Filológica vasca. I» FLV 1978.

(57) Baiezko perpausetan ere bazen holakorik, cf. *Herric bere legue exec bere astura* (RIEV 26 (1935) 232.or.).

korrelatibo mordoxka bat GSn; ikus ditzagun orain, zeredozer eranste-ko gero:

- 1.—aĩn da poz nere gogoa cein da ezdaquit cer eguin 17
- 2.—Evangelioco passarte onetatic, ta beste toqui ascotatic nun J. C. gurea(c) vere burua Arzaizat izendatzenduen... 21
- 3.—(aincina guenguian)... Ta ain maite art-aldea izango dezula nonta azquenec vicitza castaco zaitzula 26
- 4.—ain dago mudatua ez dirudi lena 32

Esaldi hauei begira, badirudi joera orokorra *-n* hori ez jartzekoa dela, *ain* azaltzen denetan behinipehin. Erlatibo ez murrizgarria dugun 2. perpausean jarri du baina *nun* dugu hor. Besteetan, 1. eta 4.etan ez dakar ezer, eta 3.ean *-la*, behar ez duen lekuan, errimarako egoki bazaio ere. Agian lehen eta laugarrenean apodosia ezezkoa izateak baduke zerikusirik. Ez dakigu arau esturik ezean harat-hunat zebilen, edo arrotz samarra egiten zaion Peñafloidari. Larramendik berak ere *non eta Jesús en ballerá santuac jasó dituzún* idatzi zuen Mendibururi egin gutu-nean, baina *ain...non...deu* eredu-ko bat dakar *Artearen* 311.ean.

Aipa dezagun azkenik mamirik falta ez zaion beste au

ogui puscachobat/ irabaztecotzat (VII)

Helburuzko esaldia dugu hori, normalki *irabazteco* esango lukeena, baina errima dezan amoreagatik *-cotzat* bihurtua. GSn beste etsenplu bat dugu, eta hau ere neurtitzak nolerebait behartua:

ta ongui eyorri on-bat/ ematecot-zat

Luze ez ezik korapilotsu ere izango litzateke xedezko *-tzat* hauen nondik norakoa zehaztea. Garaiko euskara mintzatuan bizirik egon ezean —eta hori ere litekeena da, oso erraz ez izan arren— Larramendi-rengandik hartu bide zuen: *Artearen* 321.ean *etorri-dadintzát* eta *ori eguitecotzat* irakur dezakegu, hau da, forma jokatua eta jokatugabea. Villasanteren arabera (*S. de la O. Compuesta* 134-142) ez bata ez bestea erabiltzen zituen Axularrek; forma jokatugabeaz «meramente redundante» dela diosku Etxeberri Sarakoak erabiltzen zuela esateaz batera; besteaz hainbat adibide dakar: Haranederrena, Duvoisinena eta Añibarrorena. Añibarro izan zen hain zuzen ere, Bizkaiko prosagile klasikoan artean forma hau erabili zuen bakarra nik dakidanez, nahiz ondoren —Otxoluak adibidez— zenbait egile bizkaitarrek marjinalki bada ere erabili duen. Bestela, ez dirudi gipuzkeraz —gipuzkera jasoan nahiz herri xumearenean— horrelakorik zegoenik, Peñafloidako kondeak erabilitako beste hainbat hitz eta esamolde ez zegoen bezalaxe^{57 bis}.

8. Hizkuntz eredua

Puntu hau aurretik aztertu ditugun guztien ondorio dugu, abiapuntu-ko helburu ere bagenuelako beste arrazoi batzuren artean. Bestalde,

(57 bis) Halere litekeena da arkaismo gisa gordetzea.

aurrekoak irakurri dituenak berekasa atera ditzake ondorioak, inoren laguntzarik gabe. Hala eta guztiz, errepikatze soila izanik ere, zenbait alderdi azpimarratuko ditugu denak ez badira ere.

Peñaflorida noblea dela gogoratu behar genuke lehenik eta behin. Honek guztiz berezi egiten du euskal literaturaren historian —aldera bedi Frantzia *premier état* delakoak literaturan izan duen eraginarekin—: hegoaldeko lehen idazle laikoa dugu RSen egilea ezezaguna zaigun bitartean; eta Jacques de Béla alde batera utzita euskaraz idatzi duen aitonen seme bakarra —*strictu sensu* jakina, euskaldun guztiok baikara aitonen seme—. Desohizkoa da bere jatorria eta desohizko bere lan honen izaera. RSBAPen teatorako zaletasun haundia bide zegoen hasiera batean eta obra ugari eman zituzten taulagainera, Muniberi zor zaiola neurri haundi batean guzti hori. Alabaina hau bide da euskal zati mordoxka bat dituen bakarra. Garai hartako Gipuzkoako jauntxoan artean euskarak bazuen lekurik oraino, baina otseinekin hitz egin eta horrelako funtzio marjinaletarako batipat⁵⁸.

Bestalde, Peñafloridako kondea, bere estatua zela eta, garaiko euskal idazle guztiak ez bezalakoa bada, bere lana ere garaiko euskal lanak ez bezalakoa dugu (erabat gainera harremanik ez bide duen Barrutiarena ahaztuz gero). Nik esango nuke —gehitxo esatea bada ere— obra hau ezin sar daitekeela garai hartako gipuzkeraren berpizkundearen barnean, hein batean honen ondorio bada ere. Zergatik ez? Obraren hizkuntza eta hizkuntz moldeaz gain —eta ezaugarri hauetan bai koka daitekeela besteen ondoan— beste eragile asko ere hartu behar ditugulako kontutan. Eta hauei begiraturaz, bere funtzioa eta zeregina, bere testu-inguru kulturala eta bere publikoa oso bestelakoak direlako. Bestalde, itxura denez lan honek —orobat Barrutiarenak— ez zuen inolako eraginik edota jarraitzailerik izan; tradizioaren kontra sortu zen eta ez zuen beste tradiziorik piztuerazi saiatu ez zirelako edo nahikoa indar egin ez zutelako. Hartara, XIX.aren bukaerako Donostiako eskolara iritsi arte ez da euskal antzerkirik bermatuko, eta honek —bestelako ezaugarriak izateaz gain— ez du aintzindari haiekiko zorrik izango ezta haien eza-gutzarik ere.

Lan honen apartekotasuna nabarmendu ondoren hobeto ulertuko dugu Peñafloridaren egoera: euskaraz idatzi nahi luke bere obra bat, edo obraren zati bat. Baina nolako euskara erabili? Hor dago koxkaren koxka eta ez dugu jo eta ke zertan jardun tradiziorik ezaz. Munibe ez zen gainera gauzak edonola egin zale. Zabarkeria ez dator bat bere izaerarekin: erregelamendua, araua maite du eginbeharrekoak xuxen egoki betetzeko. Eta helburu horrekin Larramendirenetarra jo zuen. Ezinbestean:

(58) Interesgarria da, alde honetatik, RSBApeko kideen gutunketa ikustea. Kondearen eta Ramon Maria semearen arteko gutunak erdaraz daude oso osorik. Bada halere, kondeari egindako gutunetan euskal pasarterik, ingurukoek uler ez zezaten euskaraz jarria ohiz, foruen defentsan Madrilen egindako eginahalen eta lan horren nekean berri ematen diguten gutunetan. Bada zati txiki bat B. Iriarteren gutun batean: *Gure favorecoa degula gauza onetan Erregueren itza*, RIEV 27 343.or. Jph. Ignacio de Sto. Domingo y Echeverriak idatzitako beste bat ere badugu, euskara gehiago duena eta besteak beste nafarren kontra diharduena. Ikus bedi J. URQUIJO, «Carta bilingüe al Conde de Peñaflorida», RIEV 16 (1925), 551.or. Larramendiren hiztegian ere bada elkarriketa xeblebre bat hitzaurreko IVj orrian.

bai teatro lanetarako bai GSrako. Beraz, Aita Manuelen kume dugu hau ere, kume haundiki eta zeharkakoa baina azken finean kume. Zertan antzeman daitekeen eragin hau argi geratu da hainbat xehetasunetan, nere ustez. Ezin konta ahala dira hizkuntz eredu finkorik ez duen eta duen edo izan nahi lukeenaren arteko alde eta diferentziak. Aipagarriena: etxe-ko, txokoko hizkuntzaren bereizgarriak alde batera uztea. Honetan harri-erria da Munibe: adizetan zeharo baztertzen ditu Azkoitialeko forma bereziak, gipuzkerazko orokorren alde; batzutan (cf. *dut*) are ikuspegi zabalagoa zuen, gipuzkera osatuaren igarle bailitzan. *dut* horretan bezala *-e* loturazkoan eta beste hainbat ezaugarritan Mendibururen eragina soma daiteke. Ezin ukatuzkoa iruditzen zait Oiartzuarraren kutsua, eta 1747an argitara emandako *Jesusen Biotzaren Devocioa* irakurria zuela pentsa liteke. Kardaberatzen errainurik ez dut somatu ordea, baina ezin eman dezakegu hau frogatutzat.

Txokokeriak uztea bezain adierazgarria da zalantzen eta hitz bakar-raren bi formatako bikoteen ugaritasuna: lehen ere aipatu ditugu zenbait: *iñun/iñon*, *ete/ote* e.a. GSn ere badira *elcar/alcar* eta antzekoak. Hauekin batera adizetan ere bada hainbat eta hainbat duda, eta gutxiago izanik ere ez dira falta grafian, deklinabidean, lexikoan, joskeran. Zalan-tza hauek adierazten digute eredu nahi zuela, baina eredu hori ez zela artean nahi bezain umatu eta biribildua, ez zegoela oraindik finkatuta.

BIBLIOGRAFIA

- AZKUE, R. M., *Diccionario Vasco-Español-Francés*, Euskaltzaindia, Bilbao 1984.
 IRAZUZTA, J., *Doctrina Christiana*, Pamplona 1739 (eta. 3. edizioa 1784koa).
 LARRAMENDI, M., *El imposible vencido. Arte de la lengua bascongada*, Salamanca 1729 (facsimila Hordago 1979); laburduraz *Artea*.
 ———, *Diccionario Trilingüe*, Donostia 1745 (facsimila 1985); laburtuz *Hiztegia* (edo *Hiztegi Hirukoitza*).
 MUNIBE, X. M., *El borracho burlado*, 1764, Facsimila RIEV I-III; laburtuz *BB*.
 ———, *Gavon-Sariac*, Azkoitia 1762; laburtuz *GS*.
 OCHOA DE ARIN, J., *Doctrina christianaren explicacioa*, Donostia 1713.

Resurrección M.ª de Azkueren Dotrina argitaragabea

INES PAGOLA
(E.H.U./U.P.V.)

ABSTRACT

We publish here a manuscript by R. M.ª de Azkue (1896), preserved unpublished in the Urquijo Collection of the Library of the Diputación de Guipúzcoa. It is a translation of Astete's *Doctrina Cristiana* into the dialect of Biscay, and has a markedly purist character both lexically (this being a fundamental preoccupation of his contemporary S. Arana Goiri; cf. the essay by I. Laka included in this volume) and also morphologically, particularly as regards the morphology of the verb. Along with Batxi Gazur and Bein da betiko (published by Pagola 1986), this is one of the first examples of the trend commonly known as *hiperbiscayan*, following Prof. Michelena (cf. the recent essays on the subject by I. Laka).

1. Hemen aurkezten da R. M.ª Azkuek 1896. urtean bizkaierara itzuli zuen Aita Gaspar Asteteren Kristiñauen Ikasbidea. Jatorrizko eskuizkribua Gipuzkoako Foru Aldundiko Bibliotekako «Fondo Julio de Urquijo» delakoan, 5177 signaturapean, aurkitzen da eta bertako zuzendari den Milagros Bidegainen eta Jokin Mugica bibliotekariaren laguntzari esker argitara ematen.

1897. urtean Baionan eta egilearen izenik gabe *Kristinuen Ikasbide laburtua Baionako Elizterikoa Lapurdiko euskeratik Bizkaikora biurtua. Doctrina Cristiana compendiada de la Diócesis de Bayona traducida del euskera de Lapurdi al castellano. Kristinuen Ikasbide laburtua Baionako Elizterikoa Lapurdiko euskeratik Gipuzkoakora itzulia* izenburu luzea daraman *Dotrina argitaratu* zen. Egilea, J. Bilbaok dioen bezala, Azkue da, begi bistan baitago, obra hau eta honera aldatzen duguna erkatzen badira, biak idazle berak moldatuak direna. Azkuek ez bide zuen izkribua inprimerazi Baionako argitalpenaren pres-taeran erabilia zuelako hain zuzen, eta argitalpen honek, azken finean, bizkaierazko Dotrinaren bere idaztaldia, laburtua bazen ere, eskeintzen zuelako.

2. Ortografiari dagokionez, bijoaz lehendabizi egin ditugun grafia

aldaketak: *l*-ren ordez *ll* idatzi dugu, *š*-ren ordez *x*, *tš*-ren ordez *tx* eta behin agertzen dan *tž*-ren ordez *tx*. Azken honi, *ts* gangarduna iturri duten *tx*-ekin nahas ez dadin, ohar bat ezarri diogu, 59garrena, hain zuzen.

Hiru hilabete igaroko dira Azkuek izkribu hau idazten duenetik *Proyecto de ortografía* kaleratzen duen arte. Bertan proposatzen duen ortografia sistema puntu nagusi batean aldentzen da *Izkindean* aurki daitekeenaz, zein baita *r* biguna eta *r* gogorra neultraltze posizioan ere ezberdintzeko idaztaraua. 1897. urteko *Euskalzalale* aldizkarian eta, Arana Goiriren sistema onartzen duen arte, bere lanetan darabilena, haatik, bi puntutan aldentzen da *Proyectoan* emandako ortografia arauetatik; oker ez bagara, gorago aipatu Baionako *Kristinauen Ikasbide laburr-tuan* eta *Parnasorako bidean* bakarrik darabil kontsonante aurrean eta hitz bukaeran ere *rr* grafia. Bigarrenik, *s* eta *z*, nahiz *ts* eta *tz* bustiak (azken bikotea, dakigunez, *Bein da betikoren* lehen argitalpenean agertzen da lehen aldiz) *s*, *z*, *ts* eta *tz* gangardunak erabiliaz bereizteari uzten dio. Testu honi dagokionez, ez dago arrazoirik, urte bereko bere beste lanetan ez bezala, *z* eta *tz* gangardunak baztertu dituenik pentsatzeko. Gorago aipatu salbuespenaz kanpo, bi grafia hauek ez badarabiltza ere, arrazoa bestelakoa litzateke: *Izkindeari* jarraiki bustidura *nonbaiteko bertagia* («fenómeno particular») denez idazkeran ez agertzeko joera erakusten du, honela ez du *elizea*, *bakoitza*,... idazten (Cf. esaterako, *Euskalzalalen elizea*, *bakotša*,...) *elizea*, *bakoitza*,... baizik; *ts* eta *s* gangardunak, bestalde, bere hitzetan esateko, «organikoak» direnean bakarrik darabiltza eta *ll* nahiz *ñ*-ri dagokienez, zalantza larria agertzen du: *ilen* (1. orr.) baina *illak* (1. orr.), *iluntegi* (1. orr.), baina *illuntegi* (2. orr.); *Atsegintzaile* (11. orr.), baina *Atseginzaille* (1. orr.); *kristinau* (4. orr.), baina *kristiñau* (azala); *Erregina* (20. arr.), baina *Erregiña* (19. orr.); *inori* (25. orr.), baina *iñor* (25. orr.); etab.

Zalantzak aipatu ditugunez gero, ohar bedi letra larriz beharko luketen zenbait hitz letra xehez ere agertzen direla (Ik. 1, 14, 23, 24, 40, 60 eta 70. oharrak) eta gidoiaren erabileran, bestalde, ez duela beti era berean jokutzen: *nai izate* (2. orr.), baina *nai-izate* (10. orr.); *baru saru* (31. orr.), baina *baru-saru* (31. orr.); *autor entzule* (30. orr.), baina *autor-entzule* (38, 39, 40. orr.); etab.

2.1. Bizkaitarra izanik, Azkuek nahaste franko agertzen du *s/z* eta *ts/tz* bikoteen erabileran; halere, nekez aurki daiteke hitz bera bi erataratara idatzirik: I. Lakak, *Parnasorako bideaz* ari dela, dioen bezala¹ «zalantza gutxi dago, eta dirudienetz aurretik hartutako erabaki baten arauera idazten dira *s* edo *z* nahiz *ts* edo *tz* daramaten hitzak». Hona hemen testu honetan hots hauek sistematikoki nahasten dituzten hitzen zerrenda: *asi* «hazi» (Cf. *Izkindean asi* «hazi», *azi* «hasi». Hemen, or-

(1) I. Laka, «Parnasorako Bidea-ren hizkuntzaz», *ASJU*, XIX-1, 1985, 224.orr.

dea, *asi* «hasi», honela, -s-z idazten du); *astertu*, *asterketa*,... (-s-z ere *Izkindean* eta *Euskalzal*eko bere lanetan); *azpertu* (honela ere *Euskalzal*en); *eskondu*, *eskontza*,... (-s-z *Bein da betikoren* lehen argitalpenean, baina -z-z bigarreanean); *eskutapen* (honela ere *Izkindean*); *esku-tau* (-s-z ere *Izkindean*); *ezker* «esker (-z-z ere *Euskalzal*en. Cf., beherago, *esker* «ezker»); *kesatu* (honela ere *Euskalzal*en); -*kuntsa* (-ts-z ere *Izkindean*, *Euskalzal*en,...) *mesa* (honela ere *Euskalzal*en); *Jasco* (-s-z ere *Euskalzal*en); *sapatu* (honela ere *Euskalzal*en); *sentzun* (baina *zentzun* «aholku»,... honela ere *Izkindean*) eta *siniztu*, *sinizgai*,... (honela ere *Euskalzal*en). Zenbaitetan erabaki horren zergatikoak etimologikoak dira: *azkatu* (Astarloak dioen bezala² *atz-ka-tu-tik*, lit. «dedear». -z-z ere *Euskalzal*en); *esker* «ezker» (*esku*-rekin zer ikusirik duelakoan edo. Honela ere *Izkindean*) eta *giza* «gisa» (Azkuek berak dioenez³: «Locución puramente euskara, originaria de *giza* = naturaleza, modo de ser». Honela ere *Izkindean*, *Euskalzal*en,...). Denboraren ibileran murriztuz doan zerrenda honek inolako axola badu, hauetako zenbait hitz, adibidez, *esker*, *eskondu*, *siniztu*,... Azkuek lehenbizi eta bere jarraitzaileek gero modu berean idatziko dituztelako da.

3. Azkueren *Izkindea* dugu mendearekin sortzen den literatur mugimendu berriak hain gogoko izango duen Arriandiagak eta Eleizaldeak, batik bat, logikaren izenean proposaturiko aditz sistimaren garbitze eta berriztearen aintzindari. Denboraren ibileran gaztaroko Gramatikan defendatu zituen gehiegikeriez damutuko bada ere, *Izkindearen* itzala nabarmena da ondorengo bere Obran. Testu honi dagokionez, *Izkindean* sortu eta *Bein da betikoren* lehen argitalpenean bakarrik erabilitako *daut*, *daugu*, *daiz*, *gaiz*,... bezalako formak baztertzan dituen arren, halere zenbait ezaugarri gordetzen ditu. Lehenengoa, N-N-en 3. pertsonako formei dagokie: ondorengo bere lanetan aurki daitezkeen *dabe*, *daben* (singularrean nahiz pluralean), *dabez*, *eban*, *ebazan*, *eben* eta *ebazan*-en ordeez, hemen eta, *guk* dakigula, *Bein da betikoren* lehen argitalpenean bakarrik, *daue*, *dauen* (singularrean nahiz pluralean), *dauez*, *euan*, *euazan*, *euen* eta *euezan* darabiltza. Bigarrena eta hirugarrena, lehenengoa ez bezala, Azkueren geroko Obran ez ezik, azkuetarren nahiz aranatarren lanetan, hots «hiperbizkaiera» guztian, aurki daitezke. Hauetaz beste nonbait mintzatu garenez gero⁴, han esandakoak hemen errepikatzeari mugatuko gatzazkio: N-N-N-en orain aldiko formei dagokienez, Azkuek literatur tradizioko *deutsat*, *deust*,... bezalako formen ordeez *dautsat*, *daust*,... darabiltza, *Izkindean* emandako legeari jarraituz: «*Au* ó *eu* se emplean para auxiliar á verbos transitivos: AU

(2) Ik. P. P. Astarloa, *Apología de la lengua bascongada*... Madrid, 1803, 80.orr. Hemendik hartu bide zuen Arana Goirik ere, iturburua aitortzen ez duen arren. Cf. Azkuek 1918-ko Hiztegian, s.v. *soltar(se)*, dioena: «*askatu*. = Algunos escriben (un (sic) tiempo también yo escribía) con z: *azkatu*; por creer que viene de *atz* 'dedo'. *Askatu* y aún más su variante *eskatu* se dice unánimemente con s, aun allí donde distinguen los dos sibilantes s y z».

(3) *Izkindea*, 346.orr., oharra.

(4) Ondoko liburuaeren Hitzaurrean: R. M.ª de Azkue, *Bein da betiko. Batxi Guzur*. Donostia, 1986.

para manifestar *presentes próximos*. EU cuando se quiere demostrar *presentes remotos*. -it-dun formak gaitzestea, eta ondorioz *ditu* edo, gehienez ere beranduagoko *dituz-en* ordez Azkuek berak sortutako *dauz*, edota *gaitu*-ren ordez *gauz*, *zituzan*-en ordez tradizioz gabeko *euazan*, etab. erabiltzea litzateke hirugarren berrikuntza.

3.1. Aditzaz kanpoko morfologiari dagokionez, hiru puntu aipatuko ditugu soilik: a) Testu hau idatzi zuen urte berean argitara irten zen *Parnasorako bidean*, Azkuek *bere* nahiz *beren* erabiltzen ditu singularreko hirugarren pertsonaren jabetza adierazteko, eta pluralen *euren*. I. Lakak dioenez⁵, singularreko bi forma hauek korreferentziaren arabera banatzen dira: «*bere*-k esaldiaren subjektuarekin korreferentziatzko erlazioa luke, hau da, *bere* ordaina litzateke; eta *beren*, ordea, subjektua ez denaren jabetza adierazteko erabiltzen da». Gure kasuan ez da honelakorik gertatzen, singularrerako forma bakarra dugu: *beren*; pluralerako berriz ere *euren*. b) *Izkindeari* jarraituz, testu honetan genitiboan, singularrean nahiz mugagabea (10), *gizonan*, *donean*, *Andra Marian*,... bezalako *-re-* gabeko formak ditugu. Ondorengo bere lanetan, ordea, *-re-dun* formak erabiliko ditu. Aldaketa *Euskalzale* inguruan kokatu behar da, 1897. urteko alean oraindik puntu honetan zalantza larria agertzen badu ere c) *-a-z* amaitzen diren hitzei dagokienez, *Izkindean* nahiz *Bein da betikoren* lehen argitalpenean absolutibo singularrean, *neskaa*, *gomutaa*,... eta ergatibo singularrean, *neskaak*, *gomutaak*,... idazten duena, ondorengo bere lanetan *neskea*, *gomutea*,... eta *neskeak*, *gomuteak*,... idatziko du. Gure iritziz, puntu honetan testu hau —asmoz behintzat— geroko bere obrarekin bat letorke, hanbat kontraadibide (guztira 12) nola adibide (guztira 14) aurki badaitezke ere. Ohar bedi, bestalde, gure ustetan forma zuzenak eta arauz kontrakoak liratekeenak ez direla nahasirik agertzen, lehenengoak Obraren lehen zatian eta bigarrenak —kasu bat izan ezik— 45. orrialdetik aurrera pilotzen direla. Badirudi, beraz, egileak bukaera aldeko forma okerrak zuzentzeaz ahaztu egin zela. Ik. 5, 8, 27, 49, 69 eta 85. oharrak.

(5) Op. cit., 230-231.orr.

[Azala]

Kristiñauen Ikasbidea

ó

Catecismo de la Doctrina Cristiana
 escrito por el P. Gaspar Astete S.J.
 y traducido al euskera
 por el presbítero
 Resurrección María de Azkue
 Doctor en Sagrada Teología
 Profesor de dicha lengua en el Instituto de Bilbao.

[1]

Sinizkizuna

Siniz dot Iaungoikoa dagona: Aita guztialduna, zero-lurren Egi-
 llea. Eta Iesukristo beren Seme bakarra, geure Iauna, Gogo Donean
 bitartez sortu, Maria Osoagandik¹ iaio, Ponzio Pilaton
 aginduz nekatu kurutzeratu il da lurpetua izan zana; beeko ilun-
 tegietara² iatzi, ilen artetik irugarren egunean biztu ta zerue-
 tara igonikoa; Aita³ Iaungoiko Guztialdunan eskuman iarririk
 dagona, ta andik biziak eta illak erabagitera etorriko dana. Si-
 niz dodaz Gogo Donea, Eliza Done guztientzakoa⁴, doneen al-
 kartasuna, obenen parkamena, aragian biztuera⁵, ta betiko bi-
 zitzea. Olantxe da⁶.

Sinizgaiak

Amalau dira sinizgaiak. Lenengo zazpirak Iaungoikotasunari da-
 gokioz. Beste zazpirak gure Iaun Iesukriston gizatasun Doneari.

Ona emen Iaungoikotasunagangoak:

Lenengoa: Iaungoiko bakar guztiz altsua dana⁷ siniztutea.

Bigarrena: Aita dalakoa.

Irugarrena: Semea dalakoa.

Laugarrena: Gogo Donea dalakoa.

Boskarrena: Egillea dalakoa.

Seigarrena: Gordetzaillea dalakoa.

Zazpigarrena: Atsegintzaillea dalakoa.

[2]

Gizatasun Doneari dagokiozanak aunetxek dira:

Lenengoa: Gure Iaun Iesukristo gizona dan aldetik Gogo Donean
 bitartez sortua izan zana siniztutea.

Bigarrena: Andra Mariagandik, bera seingintza-aurrean artean da
 ostean Osoa izanik, iaio zana siniztutea.

(1) O- larriak lehendik idatzia zuen o- xheha zuzentzen du.

(2) toki ilunetara-ren gainean zuzendua.

(3) Hitz hau eta urrengoaren artean *Guztialdunan* ezabatu zuen.

(4) Zuzendua. Lehenbizi *guzti-*, eta ondoren *edonon zabaldua* idatzi bide zuen.

(5) -ea, -aa-ren gainean zuzendua.

(6) *benetan* zuen lehenbizi idatzia.

(7) -n-, -l-ren gainean zuzendua dirudi.

Irugarrena: Geu obendunok gordetearren nekaldia ta eriotzea⁸ artu euazana siniztutea.

Laugarrena: Beeko illuntzegietara⁹ iatzi ta bera noiz-elduko egozan guraso Doneak andik azkatu euazana siniztutea.

Boskarrena: Illen artetik irugarren egunean biztu zana siniztutea.

Seigarrena: Zeru edo osogoietan igon da Aita Iaungoikoan esku-man iarrita dagona siniztutea.

Zazpigarrena: Bizien da ilen zoria erabagitera etorriko dana siniztutea; au da, onai beren agindu doneak gorde euezalako atsegina, ta gaiztoai gorde ezeuezalako beti betiko damugarria emotera.

Geure Aita

Zeruetan zagozan Geure Aita, donetua izan bei zure izena, betorkigu zure agintaritzea, egin bei zure nai izatea zeruan legez lurrean.

- [3] Egunean eguneango geure ogia gaur emon eiguzu, ta parkatu eiguzuz geure zorrak, geuk / geure zordunai parkatuten dau-tsaguzanez¹⁰. Eta ez itxi esetsian iausten, baina gorde gaizuz¹¹ gaitzetik. Arren bai.

Agur Maria

Agur Maria doaiz betea, Iauna da zugaz, onetsia zara zu andra guztien artean, da onetsia da zure sabeleko ekarria Iesus.

Maria dontsua¹² Iaungoikoan Ama, arren egizu gu obendunokaitik orain da gure eriotzako orduan. Arren bai.

Agur Erregina

Agur Erregina ta Ama errukiorra, bizia gozotasuna ta geure itxaropena, Agur. Zeuri deika gagoz Eban seme erbestetuok; Zeuganako gurariaz inkesaka ta negarrez gagoz malkoz beteriko aran onetan. Ea bada geure bitarteko ta iarisbidea; Zure begi errukizko orrek biurtu eiguzuz; da erbeste au igarotakoan Zeure sabeleko ekarri onetsia Iesus erakutsi eiguzu. ¡O biotzbera! ¡O errukiorra! ¡O Maria Oso ta gozoa! Arren egizu gugaitik Iaungoikoa sortu zenduan¹³ zorioneko Ama Donea, geure Iaun Iesusen eskintzarien duin izan gaitez. Arren bai.

(8) -ea-k -aa zuzentzen du.

(9) Ik. 2. oharra.

(10) Sic, *dautseguzanez*-en ordez.

(11) -zu-, ezin irakur daitekeen zerbaiten gainean zuzendua.

(12) *done* edo beharbada *donetsu*-ren gainean egindako zuzenketa izan daiteke. Ezkerretara, *donets* edo antzeko zerbait erdi ezabaturik ageri da.

(13) Hitz hau eta urrengoaren artean *Ama* ezabatu zuen.

[4] *Iaungoikoan Legeko Aginduak*¹⁴

Amar dira Iaungoikoan Legeko Aginduak. Aurreko irurak Iaungoikoan Goraldirakoak; beste zazpirak gizonan onerakoak.

Lenengoa: Iaungoikoa gauza guztien ganean maite izatea.

Bigarrena: Beren izen doneagaitik alperrik ez zin egitea¹⁵.

Irugarrena: Iaiak gordetea.

Laugarrena: Gurasoak ondo artutea.

Boskarrena: Ez iltea.

Seigarrena: Ez lizundu edo nabarmendutea.

Zazpigarrena: Ez ostutea.

Zortzigarrena: Guzurrezko lekukotasunik ez guzurrik ez esatea.

Bederatzigarrena: Lagunan emaztea ez gura izatea.

Amargarrena: Besteen ondasunik ez gutartutea.

Amar agindu onek bitan sartuta dagoz: Iaungoiko^{15 bis} gauza guztien ganean Iauntzat artu ta maite izanaz¹⁶; laguna nobera¹⁷ legetxez aintzat artutean. Olantxe da.

Itaunea. ¿Kristinaua zara?

Erantzumena. Bai, Iaunan doaiz.

It. ¿Nogandikoa dozu Kristinau-izen ori?

Er. Kristo geure Iaunagandikoa.

[5] *It.* ¿Zer esan gura dau Kristinau-izen orrek?

Er. Kriston gizona.

It. Kriston gizona esanaz ¿zer adi dozu?

Er. Bateoan arturiko Kriston sinizmena daukan gizona, ta beren zorioneko mendean bizi izateko eskinita dagona.

It. ¿Zein da Kristinau-ezaugarria?

Er. Kurutze Donea.

It. ¿Zegaitik?

Er. Kristo kurutzetuan irudia dalako, bada an erosi genduzan.

It. ¿Zeinbat eratarra erabilten dau Kristinauak ezaugarri au?

Er. Bitara.

It. ¿Zeintzuk dira?

Er. Arrenduna ta deiduna.

It. ¿Zer da arrendun ezaugarri ori?

Er. Iaungoikoagaz berbetan diardugula eskumako erpuuaz iru kurutze egitea: lenengoa bekokian, bigarrena aoan, irugarrena paparrean.

It. Ea zelan.

(14) A. a-ren ganean zuzendua.

(15) Zin ez egitea zuen lehenbizi idatzia.

(15 bis) Sic, Iaungoikoa-ren ordeaz.

(16) Zuzendua. Lehenik izateaz idatzi zuen.

(17) euren laguna nobera-ren ganean zuzendua.

- Er.* Kurutze Donean ezaugarriagaitik ✠, geure arerioakandik¹⁸ ✠, gorde gaizuz arren Iauna ✠.
- It.* ¿Zetarakoa da bekokiko kurutzea?
- Er.* Gogamen txarretatik Iaungoikoak gorde gaizan.
- It.* ¿Zetarako aokoa?
- [6] *Er.* Berba txarretatik Iaungoikoak gorde gaizan.
- It.* ¿Zetarako paparrekoa?
- Er.* Egimen da gurari txarretatik Iaungoikoak gorde gaizan.
- It.* ¿Zer da deidun ezaugarria?
- Er.* Iaungoikozko Irukoiztasunari¹⁹ dei eginaz eskumako atz biaz bekokitik paparrera ta eskerreko sorbaldatik eskumakora kurutze bat egitea.
- It.* Ea zelan.
- Er.* Aitan, Semean da Gogo Donean izenean: arren bai.
- It.* ¿Noiz oitu bear izaten da ezaugarri au?
- Er.* Zereginen bat asi ta bear-ordu edo estualdiren baten gagozan guztian; batez bere oetik iagi, etxetik urten nai Elizan sartueran, iatorduetan da lotara goazanean.
- It.* ¿Zegaitik orren sarri?
- Er.* Edonoiz da edonon gure arerioak esetsi ta iarrantuten dauskuelako.
- It.* ¿Zeintzuk dira arerio orrek?
- Er.* Deabrua, mundua ta aragia.
- It.* ¿Baaldauka kurutzeak orrek azpiratuteko indarrik?
- Er.* Bai²⁰.
- It.* ¿Zetatik dauka kurutzeak indar ori?
- Er.* Kristok bertan iosita ilaz garaitutetik.
- [7] *I.* Kurutzea gurtueran ¿zer esan bear da?
- E.* Kurutze donean mundua odolaz erosi ta gordeagaitik gurtu ta onesten zauguz, Kristo.

Kristinau-ikasbidea zelan ataldu

- I.* Kristinau-izenaz da ezaugarriaz kristinaua zareana ikusi dogunezkero, ikusi daigun zeinbat direan kristinauak adierara eldutakoan iakin da aditu bear dauzan ikaskizunak.
- ¿Zeinbat dira?
- E.* Lau.
- I.* ¿Zeintzuk?
- E.* Sinizkizuna, eskakizuna, egikizuna ta arkizuna.

(18) Lehenago idatzia zuen *-kaitik*-en gainean *-kandik* zuzendu zuen.

(19) *Irutasunari*-ren gainean zuzendua dirudi.

(20) [Azkueren oharra:] «Itaunleari lotsea berbaz erakutsi bear izanezkero, lau berba onetatik bat esan leike, *bai* edo *ez* [edo *ez*, geroztik tartekatua] esan bear dan guztian: *Bai Aita, Ez Bai*-ren gainean zuzendua] *Ama, Bai Iauna, Ez Andrea*».

- I. ¿Zelan iakingo dau sinizkizuna edo siniztu²¹ bear dauena?
 E. Onelantxe deritxon irakatsia ta sinizgaiak ikasiaz.
 I. ¿Zelan iakingo dau eskakizuna edo eskatu bear dauena?²²
 E. *Gure Aita* edo *Pater Noster* deritxon arrena ta Elizako beste arrenak ikasiaz.
 I. ¿Zelan iakingo dau egikizuna edo egin bear dauena?
 E. Iaungoikoan Legeko aginduak, Eliza Ama Doneanak eta errukizko zer-eginak ikasiaz.
- [8] I. ¿Zelan iakingo dau arkizuna edo artu bear dauena?
 E. Eliza Ama Donean Doaiturrien²³ barri artuaz.

Kristinau-ikasbidean Lenengo Atala
Sinizkizuna ta Sinizgaiak

- I. ¿Nok esan euan Sinizkizuna?
 E. Apostoloak edo Kriston Bialduak²⁴.
 I. ¿Zetarako?
 E. Zer-siniztu adierazoteko.
 I. ¿Eta zuk zetarako dinozu?
 E. Kristinauak daukagun sinizmen au autortuteko.
 I. ¿Zer da sinizmena?
 E. Ikusi bakoa siniztutea.
 I. ¿Iesukristo iaioaten ikusi zenduan?
 E. Ez.
 I. ¿Ilten edo zerura ioaten ikusi zenduan?
 E. Ez.
 I. ¿Siniz dozu?
 E. Bai, siniz dot.
 I. ¿Zegaitik?
- [9] E. Gure Iaungoikoak onantxe agertu ta Eliza Ama Doneak onantxe darakuskulako.
 I. ¿Zertzuk dira kristinau zarean aldetik daukazuzan da siniz dozuzan²⁵ gauzok²⁶.
 E. Erromako Elizeak²⁷ euki ta siniz dauzanak.
 I. ¿Zertzuk dira zuk eta berak euki ta siniz-dozuezanak?
 E. Sinizgaiak, batez bere Sinizkizunean dagozan erara.
 I. ¿Zer dira Sinizgaiak?
 E. Sinizmenak daukazan eskutapen andienak²⁸ eta bikaiñenak.

(21) Ezin irakur daitezkeen lau edo bost letretako hitz baten gainean zuzendua.

(22) Ezabatu egin zuen ondoren zetorren hau: «E. Iaungoikoan Legeko [azken hau, geroztik tartekatua] aginduak, Eliza Ama doneanak [-e -i-ren gainean zuzendua dirudi] eta errukizko zer-eginak ikasiaz [azken hitz honen ordez *iakina* zuen lehenbizi idatzia]. I. ¿Zelan iakingo dau»...

(23) *D-*, *d*-ren gainean zuzendua.

(24) *B-*, *b*-ren gainean zuzendua.

(25) Hitz hau eta aurrekoaren artean ezin irakur daitezkeen bi letra —hitz baten hasiera (?)— ezabatu zituen.

(26) Sic.

(27) *-eak*, *-aak*-en gainean zuzendua.

(28) *-enak* geroztik tartekatua da.

- I. ¿Zetarakoak dira Sinizgaiak?
 E. Gure Iaungoikoan da Iesukristo geure Eroslean barri argia emotekoak.
- I. ¿Nor da gure Iaungoikoa?
 E. Esan da gogoratu leiken izate bikaiñena, berarizkoena, ta arrigarriena da; neurtu ezindako Iaun On biotzbera iakitun altsu zuzen bat, gauza guztien asi ta amaia.
- I. ¿Nor da edo zer da Irukoiztasun guztiz Donea?
 E. Iaungoikoa bera: Aita, Semea ta Gogo Donea, iru izakizun banaak da egiazko Iaungoiko bakar bat.
- I. ¿Aita Iaungoikoa da?
 E. Bai.
- [10] I. ¿Semea Iaungoikoa da?
 E. Bai.
- I. ¿Gogo Donea Iaungoikoa da?
 E. Bai.
- I. ¿Iru Iaungoiko dira?
 E. Egiazko Iaungoiko bakar bat baino ez, Guztialdun bakar bat, Betiko bakar bat²⁹ eta Iaun bakar bat.
- I. ¿Aita Semea da?
 E. Ez.
- I. Gogo Donea ¿Aita ala Semea da?
 E. Ez Aita, ez Semea.
- I. ¿Zegaitik?
 E. Egiazko Iaungoiko bakar bat izanarren, izakizun banaak³⁰ direalako.
- I. Onetaraezkero ¿Zeinbat izate, adin da nai-izate dagoz Iaungoikoagan?
 E. Izate bakar bat, adin bakar bat eta nai-izate bakar bat.
- I. ¿Zeinbat izakizun?
 E. Iru: Aita, Semea ta Gogo Donea.
- I. ¿Iaungoikoa zelan da Guztialduna?
 E. Al izate utsaz nai-ala egiten dauelako.
- I. ¿Zelan da Egilea?
 E. Ezerezetik guztia sortu eualako.
- I. ¿Zetarako egin dau Iaungoikoak gizona?
 [11] E. Bizitza onetan berari iarraitu ta betiko³¹ bizitzan / beragaz atseginduteko.
- I. ¿Zelan da Gordetzailea?
 E. Doaia emonaz, obenak parkatuten dauezalako³².
- I. ¿Zelan da Atsegintzailea?
 E. Beren doaian irauten dauena Atseginduten dauelako.

(29) *Betiko bakar bat* geroztik tartekatatu zuen.(30) *batezak edo banaak* zuen lehenbizi idatzia.(31) *bera-ren* gainean zuzendua.(32) Sic, *dauzalako*-ren ordez. Ik. 73. oharra. Bestalde, -e- geroztik tartekatua dirudi.

- I. ¿Guk lango gorputzezko taiua dauka Iaungoikoak?
 E. Iaungoikoa dan aldetik ez, Gogo edo *espíritu* utsa da-ta; baina gizona danetik bai.
- I. Iaungoikozko iru izakizunetatik ¿zein gizondu zan?
 E. Bigarrena: Semea.
- I. ¿Aita ezalzan gizondu?
 E. Ez.
- I. ¿Ezalzan gizondu Gogo Donea?
 E. Ez.
- I. ¿Orduan zein?
 E. Semea bakarrik, gizonduetzkeru Iesukristo deritxona.
- I. Orretarantzkeru ¿nor da Iesukristo?
 E. Iaungoiko bizian Semea, gu erosi ta guri zelan bizi erakustearren gizondu zana.
- I. ¿Zeinbat izate naikunde ta adin dagoz Iesukristogan?
 E. Izate bi: bata Iaungoikozkoa, bestea gizonetzkoa; naikunde bi: bata Iaungoikozkoa, bestea gizonetzkoa; eta adin bi: bata Iaungoikozkoa, bestea gizonetzkoa.
- I. ¿Eta zeinbat izakizun da gomuta?
 [12] E. Izakizun Iaungoikozko bakar bat: Irukoiztasun guz / tiz donean bigarrena; ta gomuta bakar bat: gizonana, Iaungoikoa dan aldetik ezer gomuta eztauelako.
- I. ¿Zer esan gura dau Iesus-izenak?
 E. Gordetzaila.
- I. ¿Zetatik gorde genduzan?
 E. Geure obenetik eta deabruan katigutasunetik.
- I. ¿Zer esan³³ gura dau Kristo-izenak?
 E. Gantzutua.
- I. ¿Zezaz gantzutua izan zan?
 E. Gogo Donean doaiz da emoitaz.
- I. Kristo gure Iauna ¿zelan izan zan Ama Osoagandik³⁴ sortua ta iaioa?
 E. Iaungoikoan berarizko ta mirarizko alegiñaz.
- I. ¿Zegaitik dinozu berarizko ta mirarizko alegiñaz?
 E. Iesukristo beste gizonak legez ez sortua ez iaioa izan etzalako.
- I. Zelan iazo zan bada beren sortuerako eskutapena.
 E. Andra Marian erraietan beronen odol garbi garbiaz gorputz guztizko ornidu bat sortu euan Gogo Doneak; ezerezetik gogo edo arima bat eginda gorputz sortu-barriaz batu euan; eta orduantxe gorputz-arima onekaz Iaungoikoan Semea batu zan; eta ona zelan len Iaungoikoa zana, beren izatea galdu barik, gizondu zan.
- I. ¿Eta zelango mirariz iaio zan?

(33) *esango* zuen lehenbizi idatzia.(34) Hitz hau eta aurrekoaren artean hitz hasiera dirudien *do-* ezabatu egin zuen.

- [13] E. Eguzkian argi-aria leiar edo kristal batetik, ez ausi ez loitu barik, urten doan antzera, Andra Marian sabeletik beronen osotasun da garbitasunan kalte bage³⁵ urtenaz.
- I. Beren Ama ¿beti Oso bizi izan zan?
- E. Bai, beti.
- I. ¿Zegaitik il gura izan euan kurutzean?
- E. Geu obenetik eta betiko eriotzatic gordetearren.
- I. ¿Zelan iausi ginean beren mendean?
- E. Adan gure lenengo gurasoan obenaz obenduta.
- I. ¿Zer adi dozu Iesukristo ilda gero iatzi zan beeko iluntegi-³⁶ -izenaz?
- E. Ez betiko katigutegia edo su-lezea, zorionekoak egozan iluntegia³⁷ baino.
- I. ¿Beeko iluntegi³⁸ bat baino geiago aldagoz?
- E. Bai, lau dagoz: betiko³⁹ katigatuena edo su-lezea, Garbilekua⁴⁰, umeen iluntegi⁴¹ edo *limboa*⁴², ta zorionekoena, beste izenez Abrahamen barrutegia.
- I. ¿Eta zer dira?
- E. Katigatuen su-lezea oben ilgarrian ilten direanak doazan tokia da, bertan beti betiko oinazez⁴³ minduak izateko. Garbilekua, ondo baiña euren obenak⁴⁴ ordaindu barik ilten direanak doazan tokia da; eta an oinaze ikarragarriakaz gardostuak izan bear daue. Umeentzako iluntegia⁴⁵, adierara / eldu-orduko, bateatu barik ilten direan umeak doazan tokia da. Eta zorionekoen iluntegira edo Abrahamen barrutegira, gure arimak edo gogoak Iesusen odolaz erosiak izan orduko, Iaungoikoan baketan ilikoak garbi garbi eginda ioaten zirean. Iluntegi onetaraxe iatzi zan Iesus benetan da egiaz.
- I. ¿Zelan iatzi zan?
- E. Iaungoikotasunaz gizon-gogoa⁴⁶ batuta.
- I. ¿Eta beren gorputza zelan gelditu zan?
- E. Iaungoikotasunaz beraz baturik.
- I. ¿Zelan biztu zan irugarren egunean?
- E. Beren gorputz da gogo atsegintsua inoiz ez banatu⁴⁷ ta ilteko barrero batuaz.
- I. ¿Zelan zeruratu zan?

(35) *-e, -a*-ren gainean egindako zuzenketa dirudi.

(36) Zuzendua. *iluntoki* zuen lehenbizi idatzia.

(37) Ik. 36. oharra.

(38) Ik. 36. oharra.

(39) Geroztik tartekatua.

(40) *G-, g-*-ren gainean zuzendua.

(41) Ik. 36. oharra.

(42) *-m-, -n*-ren gainean zuzendua dirudi.

(43) Ondoren, erdi ezabaturik *betea*.

(44) *erruak* zuen lehenbizi idatzia.

(45) Ik. 36. oharra.

(46) *gizon* geroztik tartekatua da. Bestalde, *gogoa, arimea* —edota *arimaa*-ren— gainean zuzendu bide zuen.

(47) *banatute* zuen lehenbizi idatzia.

- E.* Berenez.
- I.* ¿Zer da Aita Iaungoikoan eskuman iarrita egotea?
- E.* Iaungoikoa dan aldetik Berak langoxe atsegina, ta gizona dan aldetik beste edozeinek baino andiagoa eukitea.
- I.* ¿Noiz etorriko da biziak eta ilak erabagitera?
- E.* Munduan amaieran.
- I.* ¿Il guztiak orduan biztuko aldira?
- E.* Bai, len eukiriko gorputza ta ⁴⁸ arimakaz.
- I.* Eta mundua amaitu-aurretik ¿ezaldira gizonak erabagiak izango?
- [15] *E.* Bai: guztiai euren bizitza-ostean erabagia ta epaia emongo dautse Iaunak: onai beti betiko atsegintzan Iaungoikoagazko gozamenak euki daiezan, gaiztoai su-lezan betiko oinazez minduak izateko.
- I.* ¿Zer siniz dozu «Doneen alkartasuna siniz dot» esaeran?
- E.* Sinizmendunak gogozko besteen ondasunetan zer-artu daukela, Elizea ⁴⁹ deritxon gorputz baten zati edo osakiak ⁵⁰ direalako.
- I.* ¿Zer da Elizea?
- E.* Aita Donea edo Santua Burutzat dauken sinizmendunen batzakuntsea.
- I.* ¿Nor da Aita Santua?
- E.* Erromako Eliz-agintaria, mundu onetan Kriston ordezkoa, guztiok ⁵¹ mendean euki bear gauzana.
- I.* ¿Eta nai-ta-nai-ez siniztu bear doguz Aita Santuak sinizmen da ekanduen generako emoniko irakaskizunak?
- E.* Bai, gure Iaun Iesukristok aginduriko Gogo Donean bitartez, olako irakaskizunetan utsik ezin ⁵² egin dauelako.
- I.* Zeinbat eta zeintzuk dira, egiazko Elizea zein dan iakiteko, daukaguzan ezaugarriak.
- E.* Lau: Batasuna, Donetasuna, Guztientasuna ta Bialkintasuna.
- [16] *I.* ¿Sinizkizunan da sinizgaien ganera beste zer edo zer / siniz dozu?
- E.* Bai, *Biblia* deritxon liburutza doneak darakuskuna, ta Iaungoikoak beren Elizeari agerturiko guztia.
- I.* ¿Zertzuk dira orrek?
- E.* Niri ez ori itandu, ez-iakina naiz; orri erantzuteko berarizko irakasleak ⁵³ daukaz Eliza Ama Doneak.
- Irakasleak.* Ondo dinozu: irakasleen arazoa da, ta ez zuena,

(48) Azpian erdi ezabaturik dagoen *gorputzakaz*-i atzizkia kendu eta ondorioz, urrengo hitzaren *d*-ren gainean *t*- zuzendu zuen.

(49) *Elizaa*-ren gainean zuzendua.

(50) *edo osakiak* geroztik tartekatua da, ondorioz, lehenbizi *zatiak* soilik zenari, *-ak* atzizkia kendu zailo.

(51) Hitz hau eta urrengoaren artean *b*- ezabatu zuen.

(52) *egin-en* gainean zuzendua.

(53) *-e-zuzenketa* dirudi, *-a*-ren gainean beharbada.

sinizgaiak zeatz zeatz azaldutea. Zuek naikoa izango dozue Si-
nizkizunean dagozanez iakitea.

Bigarren Atala

Eliza Ama Donean Eskakizuna ta arrenak

- I. Lenengo atalean sinizkizuna astertu dogunezkero, gatozan
bigarren onetara, eskakizuna ikastera.
Esaizu *Gure Aita* deritxon arrena nok esanikoa dan.
- E. Iesukristok.
- I. Zetarako?
- E. Arren egiten irakasteko.
- [17] I. ¿Zer da arren egitea?
- E. Biotza Iaungoikoaganatu ta zerbait eskatutea.
- I. ¿Zeinbaterikoa da arrena edo eskaria?⁵⁴.
- E. Bitarikoa: gogozkoa ta aozkoa.
- I. ¿Zer da gogozko arrena?
- E. Arimako edo gogoko almenakaz egiten dana: buruz gauza
onen bat gomutaratu, adinaz bera erabili ta sakondu, ta bio-
tzaz asmo batzuk (uts eginen damua, esaterako) artuaz, edo
erabagi batzuk, berbarako obenak autortu ta bizikerea al-
datutea.
- I. ¿Zer da aozko arrena?
- E. Berbaz egiten dana; esaterako, *Gure*⁵⁵ *Aita* esaeran egiten
doguna.
- I. ¿Zelan arren egin bear da?
- E. Gogoz, apal, zinez da azpeltu barik.
- I. ¿*Gure Aita* deritxon arrena esaeran nogaz iarduten dozu?
- E. Geure Iaungoikoagaz.
- I. ¿Non dago gure Iaungoikoa?
- E. Edonon, batez bere zeruetan da altarako Doaiturri guztiz
Donean.
- I. Eta Kristo gizona dan aldetik ¿non dago?
- E. Zeruan da altarako Doaiturri guztiz Donean.
- I. ¿Zein da arrenik onena?
- E. *Gure Aita* deritxona.
- I. ¿Zegaitik?
- [18] E. Kristok, Apostoloen esana egitearren, beren aoz / esanikoa
dalako.
- I. ¿Bestegaitik?
- E. Maitetasunean sorturiko zazpi eskari daukazalako.

(54) *edo eskaria* geroztik tartekatua dirudi, *arrena*-ren ondoren idatzia zuen galdera ikurra ezabaturik baitago.

(55) *Geure*-ren gainean zuzendua.

- I. ¿Zeintzuk dira?
- E. Lenengoa: donetua izan bei zure izena.
- I. ¿Zer da eskabide onetako gaia?
- E. Iaungoikoan izena alde guztietan ezauna ta gurtua izan daila.
- I. ¿Zein da bigarrena?
- E. Betorkigu zure agintaritzea.
- I. ¿Zein da onen eskakizuna?
- E. Gure gogoan Iaungoikoak agindu daijala, lurrean doaiz da gero atseginez edo goraldiz.
- I. ¿Zein da irugarrena?
- E. Egin bei zure nai izatea, zeruan legez lurrean.
- I. Eta irugarren onen eskaria ¿zer da?
- E. Lurrean gagozanok, zeruko zorionekoen antzera, Iaungoikoan nai izatea egin daigula.
- I. ¿Zein da laugarrena?
- E. Egunean eguneango geure ogia gaur emon eiguzu.
- I. ¿Eskabide onetako gaia zer da?
- E. Iaungoikoak emon daiskula gorputzerako⁵⁶ bizigarri egoikia ta gogorako doaiak eta doaiturriak.
- I. ¿Zein da boskarrena?
- E. Parkatu gure zorrak, geure zordunai geuk parkatu oi⁵⁷ dautseguzanez.
- I. ¿Zer da eskaldi onetan iaritsi nai dana?
- [19] E. Iaungoikoak geure obenak parkatu daiskuzala / geure zoordun edo gaizkinai parkatuten dautsegun antzera.
- I. ¿Zein da seigarrena?
- E. Ez itxi esetsian iausten.
- I. ¿Zer eskatuten dozu eskabide onetan?
- E. Deabruak oben eragin nai dauskun gogamen txarretan, da esetsi edo zirikaldi dongetan⁵⁸, eztaizkula Iaungoikoak ez iausten ez gura izaten itxi.
- I. ¿Zein da zazpigarrena?
- E. Baina gorde gaizuz gaitxetik⁵⁹.
- I. ¿Zer esan gura dau orrek?
- E. Gaitz da galbide bai gogozko bai gorputzeko guztietatik gorde gaizala Iaungoikoak.
- I. ¿Zegaitik esaten dozu asieran: «zeruetan zagozan gure Aita»?
- E. Biotza Iaungoikoaganatuaz apal da zintzo Berari⁶⁰ arren egiteko.
- I. ¿Zer esan gura dau atzenean askok esaten dauen Amen-ek?

(56) gorputzerako, geroztik tartekatua.

(57) parkatuten zuen soilik lehenbizi idatzia.

(58) deungetan-en gainean zuzendua dirudi.

(59) Testu jatorrizkoan gaitzetik. Sic, gaitzetik-en orde. Ik. Hitzaurrea, 2.

(60) B-k lehenagoko b- bat zuzentzen du.

- E. Zelan dan: batean, alan izan dailla; bestean, alantxe edo onantxe edo olantxe dala.
- I. ¿Zelango arrenak esaten dautsazuz batez bere gure Andra Mariari?
- E. *Agur Maria ta Agur Erregiña.*
- I. ¿Nok esan euan *Agur Maria*?
- E. Gabriel Goiaingeru dontsuak, Andra Mariari agur egitera etorri zanean.

[20] ⁶⁰ bis

- I. ¿Nok esan euan *Agur Erregina*?
- E. Eliza Ama Doneak berentuta dauka.
- I. ¿Zetarako?
- E. Andra Mariari ezker edo mesederen bat eskatuteko.
- I. Agur Maria ta Agur Erregina esaten dozuzanean ¿nogaz iarduten dozu?
- E. Geure ⁶¹ Andra Maria ⁶² osoagaz.
- I. ¿Nor da gure ⁶³ Andra Maria osoa?
- E. Doaiz beterik ⁶⁴ zeruetan dagon Andra bat, Iaungoikoan ⁶⁵ Ama.
- I. ¿Eta altaran ⁶⁶ dagona nor da?
- E. Zeruan dagonan irudi ta antz bat.
- I. ¿Zetarako dago an?
- E. Bera ikusita zeruan ⁶⁷ dagona gomuta izan ⁶⁸ daigun, da beren irudia dalako gurtu gakiozan.
Irakasleak. Beste done guztien irudi ta gorpuzkiakaz bere bardin egikezue.
- I. ¿Aingeruai ta Doneai bere arren egin bear dautsegu?
- E. Bai, geure bitartekoak direanezkero.
- I. ¿Zer dira Aingeruak?
- E. Zeruan Iaungoikoagazko atseginetan dagozan gogo edo *espiritu* uts zorionekoak dira.
- I. ¿Zetarako sortu euazan gure Iaungoikoak?
- E. Beti beti bera onetsi ta laudatu daien.
- I. ¿Eta bestetarako?
- [21] E. Beren eskudunak direanezkero Elizea ⁶⁹ ta gizo / nak gorde ta zuzendu daiezan.
- I. Orduan zuk Aingeru iagolea edodaukazu.
- E. Badaukat, eta gizon bakoitzak dauka berena.

(60 bis) Eskuizkribuan 21. orrialdeari dagokio. Zuzendu egin dugu Azkuek, orrialdeak nahastuz, 19.-etik 21.-era emaniko saltoa.

(61) Geroztik tartekatua.

(62) Azpian idatzi zuen *Mariagaz*-i atzizkia kendu zion.

(63) *gure*, geroztik tartekatua.

(64) *beteriko*-ren gainean zuzendua.

(65) *oaungoikoan*-en gainean zuzendua.

(66) *Eta altaran*-en ordez *Zetarako* zuen lehenbizi idatzia.

(67) *zeruet*-en gainean zuzendua.

(68) *izan* geroztik tartekatua.

(69) *Elizaa*-ren gainean zuzendua.

Irakasleak. Begi ona izan eiozu bada, ta egunean egunean ardurapetu zakioz.

Irugarren Atala
Egikizunak eta aginduak

- I. Lengo atal bietan sinizkizuna ta eskakizuna ikusi doguzanez-kero, agertu daigun orain zer dan kristinauak egin bear daue-na. Esaizu zein dan Iaungoikoan Legeko lenengo agindua.
- E. Iaungoikoa gauza guztiak baino maiteago izatea.
- I. ¿Nork dau maite Iaungoikoa?
- E. Beren agindu doneak gorde daroazanak.
- I. ¿Zer da Iaungoikoa gauza guztiak baino maiteago izatea?
- E. Bera iraindu baino eurak galdu naiago izatea.
- I. ¿Beste zetara bearpetuta gaukaz agindu onek?
- E. Bera bakarrik gorputz da gogoko makurtasunaz gurtutera, sinizmen bizi-az Beragan⁷⁰ siniztu ta itxaroten dogula.
- [22] I. ¿Agindu onen kontrako obena nok egiten dau?
- E. Irudi edo iaun guzurrezkoak gurtu, nai siniztu oi daueza-nak; sinizmenan kontrako gauzaren bat siniztu, nai beren eskutapen bat edo bat ezbaian euki, nai bearrak eztakizanak; sinizmen, itxaropen da maitetasun-ezauzarriak erakutsi bear izan da erakusten eztauezanak; Iaungoikoan errukia aintzat artuten eztauenak, eta Doaiturriren⁷¹ bat bear eztanez ar-tu daroanak.
- I. ¿Zein da bigarrena?
- E. Iaungoikoan izen doneagan⁷² alperrik zin ez egitea.
- I. ¿Nor da alperrik zin egiten dauena?
- E. Ez egi, ez zuzentasun, ez bear-ordu barik zin egin daroana.
- I. ¿Zer da egi barik zin egitea?
- E. Noberen usteen kontra edo guzurrez zin egitea.
- I. ¿Eta zelango obena egiten dau egi bako zinginak?
- E. Ilgarria, zina ezgauza baten ganerakoa izanarren.
- I. ¿Zer da zuzentasun barik zin egitea?
- E. Gauza bidebageko ta txar baten ganean, barbarako, lagunari kalteren bat egitean ganean, zin egitea.
- I. ¿Eta zelango obena egiten dau zuzentasun bako zinginak?
- [23] E. Ilgarria, gauza bidebagekoa arduratsua izanez-kero; / gauza ariña bada, obena bere arina izango da.
- I. ¿Zer da bear ordu barik zin egitea?
- E. Zeri eztagola edo gauza ziztrinakaitik zin egitea.

(70) B-, b-ren gainean zuzendua.

(71) Ezkerretara *Sakr-* ezabatu zuen.

(72) -e-, -i-ren gainean eta -gan-, -gaitik-en gainean zuzenduak dirudite.

- I. ¿Zelango obena da au?
 E. Arina, zinak bear dauezan⁷³ egi ta zuzentasunari ikutu ezik.
 I. Eta gauza onen bat egiteko eskinia, nai astuna, nai arina, zinaz aginduten dauenak ¿nai ta nai ez, agindu ori bete bear dau?
 E. Bai; ta ez betetea ta erraz igarteko moduan atzeratutea oben ilgarria izaten da, baldin aginduriko edo eskinitako gauzea arduratsua izanezkeru.
 I. ¿Eta obena da edozein izate edo⁷⁴ gauzagan⁷⁵ zin egitea?
 E. Bai; eurakan euren Egileagaitik egiten dalako.
 I. ¿Zelan zin egiten da edozein gauzagan?
 E. Esanaz: neure *arimeagaitik*, *zeruagaitik*, *lurragaitik*⁷⁶ au egia da⁷⁷.
 I. ¿Alperrik zin ez egiteko biderik etedago?
 E. Bai edo ez, Kristok darakuskunez, esaten oitutea.
 I. ¿Beste gauzarik eragozten da agindu onetan?
 [24] E. Bai: ernegua, edo Iaungoikoan da beren Doneen kontrako berba iraingarriak esatea; eta au oben ilgarria da.
 I. ¿Zein da irugarrena?
 E. Iaiak gordetea.
 I. ¿Nok gorde daroaz iai-egunak?
 E. Mesa osoa entzunaz ganera premiña barik lanik edo bearrik egiten eztauenak.
 I. ¿Eta zelango obena egiten dau premiña barik eurretan lan egiten dauenak?
 E. Ilgarria, ordu bi⁷⁸ baino luzaroago lanean iarduezkero. Ordu bitik beera iarduezkero, geienean oben arina egiten dau.
 I. ¿Zein da laugarrena?
 E. Gurasoak ondo artutea.
 I. ¿Nok artuten dauz gurazoak⁷⁹ ondo?
 E. Euren esana egin, da⁸⁰ lagundu ta lotsa ona dautsenak.
 I. ¿Onen kontrako oben ilgarria nok egiten dau?
 E. Gurasoai etxeko ioan etorriai ta ekandu onai dagokiozan gauzetan mendetuten etxakezan seme alabaak; euren bear-orduetan da estutasunetan lagun egiten eztautseenak; gaitzetsi edo madarikatu ta irri edo nausa egiten dautsenak⁸¹; baita⁸² eskua ezarten dautseenak bere, eta euren oneritxi ta zentzu barik eskonduteko asmoan dabilzanak bere bai.

(73) Sic, *dauzan*-en orde. Ik. 32. oharra.

(74) *edozein izate* edo geroztik tartekatua.

(75) *gauzagan*-en gainean zuzendua.

(76) Bi puntuetatik hasi eta honeraino azpimarkaturik idatzi zuen lehenbizi.

(77) [Azkueren oharra:] «Buskerazko zinik oituenak onetxek dira: *Ala Jainkoa* [J., I-ren gainean zuzendua dirudi], *Iaungoikorako*, *Iaungoikoa dagon legez*, *neure kontzientzian da ariman*... Ona emen zinak ez tirean sinizgarri batzuk: *Begia legetxez*, *eneuke ziririk egin bear*...».

(78) Geroztik tartekatua.

(79) Sic, hemen izan ezik, beste guztietan -s- idatzi zuen.

(80) Geroztik tartekatua.

(81) Sic, *dautseenak*-en orde. Cf. 89. oharra.

(82) Geroztik tartekatua.

- [25] I. ¿Beste zeintzuk dira guraso-modura adituten direanak?
 E. Adinean edo urteetan, duintasun edo aginpidean, da ardura-penean nagusiak direanak.
 I. ¿Eta agindu onetan seme-alabaak gurasoakanako egikizunakaz ostean besterik sartuta baaldago?
 E. Bai: ugazabaak eta nagosiak mendekoakaz, da gurasoak seme-alabaakaz daukezanak.
 I. ¿Zeintzuk dira onek?
 E. Bizigarriak aukeratu⁸³, irakatsi, zentzatu ta zuzendu, egikera edo erakusmen onak eta erazko bizibidea emon.
 I. ¿Zelango obena egiten daue egikizun onek gorde eztao-zeanak?
 E. Geienean ilgarria.
 I. ¿Zein da boskarrena?
 E. Iñor ez iltea.
 I. ¿Zer aginduten dau onek?
 E. Inori ez egikeraz ez berbaz ez gogoz kalterik ez egitea.
 I. ¿Agindu onen kontra nok egiten dau oben ilgarria?
 E. Noberen buruari edo⁸⁴ besteren bati eriotzaa⁸⁵ nai beste kalte andiren bat opa dautsanak; baita gorroto dautsanak bere; iñor il nai zauritu nai io daianak; ordiak; osasuna galdu-eragiteko ianariak artuten dauezanak; noberen burua il nai / il-bidean ipini daianak; eta nobera nai besteren bat ainenka gaitzetsi edo madarikatuten dauenak.
- [26] I. ¿Zer da birao egitea?
 E. Batek noberentzat nai beste batentzat gaitzen bat eskatutea, esanaz, barbarako jilgo alaiz!
 I. ¿Eta zelango obena da birao egitea?
 E. Gaitz andian gurarizkoa izanezkero, ilgarria.
 I. ¿Eta ainbakoa danean?
 E. Arina, beti ezarren.
 I. ¿Nortzuk oben egiten daue, onelango gurari barik birao egieran?
 E. Geienean mendekoen aurrean birao egiten dauen gurasoak eta nagosiak; baita⁸⁶ onetarako ekandua⁸⁷ euki ta kenduteko aleginik egiten eztauenak bere.
 I. ¿Eta zegaitik ori?
 E. Euren esanakaz da erakusmen txarrakaz Iaungoikoa latz iraindutera beste batzuk zirikatuten dauezalako. Gaiztakeri onek obenbidea dau izena.
 I. ¿Zein da seigarrena?

(83) *emon* zuen lehenbizi idatzia.(84) *nai*-ren gainean zuzendua dirudi.(85) Sic, *eriotzea*-ren ordez? Ik. 5., 8., 27., 49. eta 69. oharra. Aurrerantzean, honelakoak *-ea-*z nahiz *-aa-*z idatziko ditu. Ik. Hitzaurrea, 3.1.(86) *eta* zuen lehenbizi idatzia.(87) *ekanduak*-en gainean zuzendua.

- E. Ez lizundutea, edo nabarmendutea.
 I. ¿Zer da agindu onetako gaia?
 E. Gogamenez berbaz da egikeraz garbiak eta txauak izan gaitetzala.
 I. ¿Nortzuk egiten daue agindu au austeko oben ilgarria?
 [27] E. Gogamen loiak egikeretan erakutsi edo erakutsi gura / ezarren bururatuaz poztuten direanak; gauza zikinak esan, erazi edo kantau ta gogoz entzuten dauezanak; baita noberagaz nai bestegaz eskuketa ezainak edo zantarkeriak egin izan edo gura dauenak⁸⁸.
 I. ¿Zein da zazpigarrena?
 E. Ez ostutea.
 I. ¿Zer da emen aginduten dana?
 E. Iaubeak nai eztauela gauzarik ez kendu, ez euki, ez nai-izatea.
 I. ¿Nortzuk egiten daue agindu onen kontrako oben ilgarria?
 E. Len esaniko gauza bidebagekoren bat egin edo, moduan dala, inori beren ondasunetan kalte andia egiten dautseenak⁸⁹.
 I. ¿Onetariko kalte egiten dauenak ezer egin bear daue gero?
 E. Kalteak ondo eginez alik lasterren ordainduteko egin bear astuna dauke.
 I. ¿Zein da zortzigarrena?
 E. Ez lekukotasun okerrik ez guzurrik ez esatea.
 I. ¿Zer da emen aginduten dana?
 E. Iraizean edo geiagoko barik lagunagaitik txarrik uste ez izatea, ta beren utsik ez esan ez entzutea.
 I. ¿Nortzuk austen daue agindu au?
 [28] E. Bide okerrez eritxia erakusten dauenak; au da, bear / dan argitasun barik inori izena galdu, estariak agertu ta guzurrez iraina egiten dautsenak.
 I. Eta inori guzurrezko obenak leporatuaz, nai egiazko erruak baina estariak edo ez-iakinak agertuaz, izena galduten dautsenak ¿ezer egin-bearrean geldituten dira?
 E. Kenduriko onera ta izen ona biartu⁹⁰ bearrik geldituten dira.
 I. ¿Zer da bederatzi ta amargarren aginduan debekaten dana?
 E. Gurari loiak eta ondasun-gura bidebagekoak.

Eliza Ama Donean Aginduak

- I. Esaizu zeinbat eta zeintzuk direan agindu onek.

(88) *dauezanak*-en gainean zuzendua. Izan ere, *dauezanak* —eta ez *dauenak*— beharko lukeela dirudi.

(89) Sic, *dautsenak*-en orde. Cf. 81. oharra.

(90) Sic, *biurtu*-ren orde.

- E. Bost dira Eliza Ama Donean aginduak.
Lenengoa: Domeka edo igande ta iai-egunetan Mesa osoa entzutea.
Bigarrena: urtean urtean gitxienez bein autortutea, eta il-agnik nai gure Iauna artu bear izanezkero barriz lenago.
Irugarrena: Garizumako Paskuazkoa⁹¹ egitea.
Laugarrena: Eliza Ama Doneak⁹² aginduten dauen guztian baru izatea⁹³.
Boskarrena: Amarrenak eta lenengo ekarriak, edo orren orde aginduten dana, berari emotea.
- I. ¿Zetarako dira agindu onek?
E. Iaungoikoanak obeto gordeteko.
I. ¿Nortzuri iagoke lenengo eda⁹⁴ Mesea entzuteko agindua?
E. Adieradun bateaturiko guztiai.
[29] I. ¿Eta zelan entzun bear daue?
E. Gauza egokiren bat (esaterako, arrengei edo eskariren bat) gogoan daukela Mesatan egonaz.
I. Eta alizanarren entzun barik itxi, edo gogo barik Mesa geie-
nean egon, edo ez-entzuteko zorian euren buruak ipinten
dauzezanak ¿zelango obena egiten daue?
E. Ilgarria.
I. Eta autortu ta Iaunartuteko agindu biak, bigarrena ta iru-
garrena ¿nortzuri iagokez?
E. Oben ilgarrian bean, adieradun bateaturiko guztiai.
I. Eta bear eztan erara autortu ta Iaunartuten dauenak ¿bete-
ten dauez agindu bi orrek?
E. Ezetara bere ez; oben ilgarri bi⁹⁵ egiten dauez onelango egi-
taldi bakoitzean.
I. Eta eriotzako orduan nori-autortu eztaukanak ¿zer egin bear
dau?
E. Damugarritzko egikeraren bat uts eginak autortuteko asmoaz.
I. Laugarren agindua, baru egitea ¿nortzuri iagoke?
E. Ogetabat urte izan dauzezanai.
I. ¿Zelan baru egin bear da?
E. Ianari debekauak itxi ta iatordu bakarraz.
I. Eta onetan utsik egin barik ¿goizean ezer artu al izango
eteda?
E. Zeri egonezkero, aitzakia andia izan ezarren, *ontza* bat in-
guru artu leike.
[30] I. ¿Eta gauaz?

(91) *Paskoazkoa* beharko lukeela dirudi. Izkribu hau erabili bide zuelako hain zuzen, Baionako *Kristinauen Ikasbide laburrtuan*, 8. orr.-an, huts bera egiten du: *Garizumako Paskuazkoa egitea*. Cf. *Op. cit.*, 5. orr.-an: *Pasko-egunean*. -s-ri dagokionez. ik, *Hitzaurrea*, 2.1.

(92) *Eliza Ama Doneak-en orde* *Berak* zuen soilik lehenbizi idatzia.

(93) *egitea*-ren gainean zuzendua.

(94) Sic.

(95) Geroztik tartekatua.

- E. Apari arintzat ekandu onetakoen artean oi dana artu leike, abade edo autor entzule⁹⁶ zuur bati ezbaiak erakusten dautsaguzala.
- I. Eta zeri eztaukela, barua austen dauenak ¿zelango obena egiten daue?
- E. Ilgarria.
- I. ¿Zeintzuk egunetan baru egin bear da?
- E. Domeka edo igande ez tirean garizumako egun guztietan; urteko lau aldi edo *temporetako* iru egunetan; gabon-aurreko egubakoitz edo bariaku ta larunbat edo sapatuetan; Iesusen iaiozta ta Gogo Donean etorrera ta Done Peru ta Paulo ta Espaiñiako iaurri Santiago ta Andra Marian iragoera⁹⁷ ta Done guztien iai-aurreko egun bakoitzean.
- I. ¿Eta ogetabat urte izanbakoak ¿baru-egunetan ezer egin bear daue?
- E. Bai; aragi edo okelakirik eztaue ian bear; garizuman barriz okelakiz ostean ez arrautza ez esnezko ianaririk.
- I. ¿Baru egunen ganera beste baru-saru egunik baetedago?⁹⁸
- E. Bai; garizumako domeka edo igandeak eta urte guztiko egubakoitz edo bariakuak.
- I. ¿Okelakiak, arrautzak eta esnezko ianariak artu al izateko berarizko legerik badago Espaiñian?
- [31] E. Bai: *Cruzada*-buldea ta okela-buldea deritxon legea. Baina onan da guzti bere baru-egunetan da garizumako igande edo domeketan okelakia ta arrainkia ezin nastau leikez iatordu baten. Ganera baru-saru edo *bijilia*⁹⁹ egin bear da autsegunean, garizumako egubakoitzetan, aste done edo *santuko* azkanengo lau egunetan, da Gogo Donean etorrera, Done Peru ta Paulon iai, Andra Marian iragoera ta Iesusen iaotzako aurre-egunetan.
- I. ¿Zelango obena egiten daue baru saru egiteko ta ez nastateko legeak austen dauezanak?
- E. Ilgarria, egun bakoitzean ausi daiezan guztietan.
- I. ¿Bulda-diruakaz zer egiten da?
- E. *Cruzada*-bulda-diruaz Eliza ezeukien bear-orduak bete; okela-bulda-diruaz Mesede-etxeetakoai (gaisotegi, zaar-etxe ta onetarikoxeai) onegin.
- I. ¿Gaur zelan beteten da amarrenak eta lenengo ekarriak Elizeari emoteko agindua?
- E. Eliz-gizonak eta gauzaak irozo edo eutsiaz.

(96) -tz-, -z-ren gainean zuzendua. Ik. 115. oharra.

(97) *igoeratuera* dirudien zerbait zuen lehenbizi idatzia.

(98) *ba*-geroztik erantsia da.

(99) -g-ren gainean -j- zuzendu zuen.

Errukizko egikeraak

Amalau dira errukizko egikeraak: zazpi gogozkoak, beste zazpirak gorputzazkoak.

Ona emen gogozkoak:

- [32] *Lenengoa*: eztakianari irakastea.
Bigarrena: bear dauenari zentzun ona emotea.
Irugarrena: uts egiten dauena zuzendutea.
Laugarrena: irainak parkatutea.
Boskarrena: naibagetua poztutea¹⁰⁰.
Seigarrena: lagunagandiko ezbearrai ta beren txatxartasunai eroapenez arpegi emotea.
Zazpigarrena: Iaungoikoari biziak eta ilakaitik arren egitea.

Ona orain gorputzerakoak:

- Lenengoa*: gaisoi ikustaldiak egitea.
Bigarrena: gose danari zer-ian emotea.
Irugarrena: egarri danari zer-edan emotea.
Laugarrena: katigatua azkatutea.
Boskarrena: biloiza soinekoz ornidutea.
Seigarrena: bideztiari ostatu emotea.
Zazpigarrena: ilak lurpetutea.
- I. ¿Zegaitik deritxe errukizkoak?
 E. Nai-ta-naiezkoak eztirealako.
 I. ¿Noiz izaten dira agindupekoak?
 E. Gizon zuurren eritxian astunak eta estuak direan bear orduetan.
 I. Eta errukizko egikera onekaz da kristinatuak bai egikizunez da bai nai izate utsez egiten dauzan beste egikera onakaz ¿zer lortuten dau?

- [33] E. Iaungoikoagaz ondo egonezkero iru gauza lortuten dauz: zeruko laguntasuna ta atsegina geitutea, obenen zoorrak garbitutea, ta Iaungoikoagandik gogozko ondasunak eta bear iza-nezkero gorputzerakoak iaritsi edo eskuratutea.
 I. ¿Zegaitik esaten da Iaungoikoagaz ondo egonezkero lortuten dauzala?
 E. Oben ilgarrian dagozanak eginiko gauza onak ez zoorrik garbitu ez ezer merezi eztauelako; bakar bakarrik iarisgarriak dira; au da, Iaunagandiko¹⁰¹ mesederen batzuk eskuratu eragitekoak.

(100) -z-, -s-ren gainean zuzendua.

(101) -gandiko ezin irakur daitekeen zerbaiten gainean zuzendua.

Laugarren Atala
Doaiturriak

- I. Aurreko iru ataletan, kristinauen sinizkizuna, eskakizuna ta egikizuna zeintzuk direan ikusi dogunezketiño, ikusi daigun atzenengo atal onetan zer dan kristinauak artu bear dauena, edo beren arkizuna ¹⁰².
- ¿Zeinbat eta zeintzuk dira Doaiturriak edo Sakramentoak?
- [34] E. Zazpi dira Eliza ¹⁰³ Ama Donean iturriak: lenengo bostak bear bearrak edo nai-ta-naiezkooak doguz ¹⁰⁴, eurak barik ezin inor zeruratu leike, baldin ezautuarren / aintzat artu ezik. Beste biak nai izatezkoak dira ¹⁰⁵.
- Lenengoa:* Bateoa.
Bigarrena: Sendagarria.
Irugarrena: Damubidea.
Laugarrena: Iaunartutea.
Boskarrena: Gantzututea.
Seigarrena: Eliz-gizondutea ¹⁰⁶.
Zazpigarrena: Eskontzakoa ^{106 bis}.
- I. ¿Zertzuk dira doaiturriak?
- E. Iesus geure Iaunak geuri zeruko ezkerre ta onbideak emoteko sorturiko ezaugarri batzuk.
- I. ¿Zer da zeruko doai edo ezkerre?
- E. Gizona Iaungoikoan seme egiteko ta zeruko iaubegaituteko Iaungoikozko izakizun bat.
- I. ¿Zelan esaten dautsagu zeruko ezkerre oni?
- E. Donetzaillea.
- I. Onez ganera ¿baaldago besteriko ezkerre?
- E. Egitaldikoak deritxen laguntasun batzuk dagoz; eta eurok barik ezin asi, ez iarraitu, ez amaitu daikegu ¹⁰⁷ betiko bizi-tzara eroan gaikezan gauzarik.
- I. ¿Zeintzuk dira zeruko ezkerre onek?
- E. Irutzuk ¹⁰⁸: Iaungoikoak, txarra itxi ta ona egiteko, emoten dauskuzan laguntasun batzuk; esaterako: Elizako irakaskizun ¹⁰⁹, eginbide onak, uste uste (sic) bako eriotzak. Iaungoikoak gure bururako emoten / dauskuzan argiak; eta atzenez, geure biotzak gauza onetara poztu ta bizkortuteko gura-ri doneak.
- [35]

(102) edo zeintzuk beren arkizuna zuen lehenbizi idatzia.

(103) Elizako zuen lehenbizi idatzia.

(104) Geroztik tartekatua.

(105) Zuzendua, doguz zuen lehenbizi idatzia.

(106) Eliz-gizontzea-ren gainean zuzendua dirudi.

(106 bis) Eskontzea-ren —edota Eskontzaa-ren— ordeztu Testuinguru berean, Baionako Kristinauen *Ikasbide laburruan*, 12. orr.-an, *Eskontzea* darabil.

(107) d-, g-ren gainean zuzendu zuen.

(108) Geroztik tartekatua.

(109) Komaren ondoren erdi ezabaturik onak ageri da.

- I. Zeruko ezker edo doaiatz batera ¿zelango onbideak emoten dauez doaiturriak?
- E. Batez bere iru: irurak Iaungoikoaganakoak.
- I. Zeintzuk dira?
- E. Sinizmena, Itxaropena ta Maitetasuna.
- I. ¿Zer da Sinizmena?
- E. Ikusi eztoguna, Iaungoikoak agertu dauelako, siniztutea.
- I. ¿Zer da Itxaropena?
- E. Iaungoikoan ezkeran da geure egikera onen bitartez zeruko atsegina lortuko dogula uste izatea.
- I. ¿Zer da Maitetasuna?
- E. Gauza guztien ganetik Iaungoikoa, ta geu legez geure lagunak maite izatea; eurak geuganako izatea gura dogunez, geu eurakaz izanaz.
- I. ¿Zetarako sortua izan zan Bateoko Doaiturria?
- E. Iatorrizko obena ta bateatutakoak¹¹⁰ daukan beste edozein kenduteko¹¹¹.
- I. ¿Zer da iatorrizko obena?
- E. Lenengo gurasoakandik geureturikoa.
- I. ¿Oben onek loitu bako gizakumerik badago?
- E. Bai: Andra Mari guztiz Done ta Osoa.
- I. Estura-ezkero ¿nok bateatu daike?
- E. Adieradun edozein gizonzokok nai andrazkok.
- [36] I. ¿Zelan egin bear da?
- E. Berezko ura umean burura isuri, ta bateatuteko uste osoa daukala, berba onek esanaz: «Neuk bateatuten aut Aitan da Semean da Gogo Donean izenean».
- I. ¿Zetarakoa da Sendagarritzko doaiturria?
- E. Bateoan arturiko sinizmena sendatuteko.
- I. Doaiturri au oben ilgarrian dagon adieradunek artuezkero ¿obenik egiten dau?
- E. Ilgarria.
- I. ¿Zer egin bear da obendu barik artuteko?
- E. Lengo obenak autortuaz gertu edo dendatu.
- I. ¿Zertarakoa da damubideko doaiturria?
- E. Bateatuezkero eginiko obenak¹¹² parkatuteko.
- I. ¿Zelango obenak dira onek?
- E. Ilgarriak eta ezilgarriak edo arinak.
- I. ¿Zer da oben ilgarria?
- E. Iaungoikoan legean kontrako gauza astun bat esan, nai egin, nai gogoratu, nai gura izatea.
- I. ¿Zer dala-ta deritxo ilgarria?

(110) Sic, *bateatutakoak*-en ordeiz.(111) *kendutearren* edo antzeko zerbaiten gainean zuzendua.(112) Ezkerretara *pekatu*- ezabatu du.

- E. Egiten dauenan arima edo gogoa ilten dauelako.
 I. ¿Noiz artuten dogu damubideko doiturria?
 E. Obenak, ondo autortuaz, azkatuten dauskuezanean.
 I. ¿Zeinbat egitaldi daukaz damubideko doaiturriak oben ilgarria kenduteko?
- [37] E. Iru.
 I. ¿Zeintzuk dira?
 E. Biotzeko garbaia, aozko autortutea ta egikerazko ordaindutea.
 I. Doaiturri au artuteko iru gauza onetan ¿besterik eztago sartuta?
 E. Bai: garbaian zuzenduteko asmoa; autortutean gogo-asterke-tea dagoz sartuta.
 I. ¿Zeinbat dira orduan damubideko doaiturri au artu edo noberen burua autortuteko bear direan gauzaak?
 E. Bost: gogoa astertu, biotzez garbaatu, zuzen bizi izatea erabagi, aoz autortu ta egikeraz ordaindutea.
 I. ¿Zer da gogoa astertutea?
 E. Iaungoikoari uts egite guztiak ezaututeko¹¹³ argia eskatuta-koan, autortu bako obenak gomuta izateko alegin egitea; Iaungoikoak eta Elizeak aginduriko legeak eta noberen ibiltokiak eta arazoak bein banaan aratuaz¹¹⁴.
 I. ¿Zeinbaterikoa da biotzeko garbaia?
 E. Bitarikoa: bata osoa, bestea ez onen osoa. Lenengoari damugarrizko garbaia deritxo, bigarrenari bildugarrizkoa.
 I. ¿Zer da garbai osoa edo damugarrizkoa?
 E. Iaungoikoa, on utsa izanik, iraindu dogunen damua edo biozmina; obenak autortuteko ta zuzenduteko ta ordainduteko sendoz.
- [38] I. ¿Eta zer da bildurrezko garbaia?
 E. Iaungoikoa iraindu dogunen damua; obenen ezaintasunagaitik, betiko su-leza edo *inpernuan* bildurrez, zeruko atsegina galdu izan dalako, uts egiteak agertu ta itxi ta ordainduteko asmoa ganera dala.
 I. ¿Eta garbai onetatik onena zein da?
 E. Damugarrizkoa.
 I. ¿Eta zegaitik?
 E. Damugarrizkoa Aitaganako maitetasunetik, bildurrezkoa barriz bildurretik sortua dalako. Ganera, damugarrizkoaz autortu-orduko parkatuten iakaz bati beren oben ilgarriak, eta Iaungoikoagaz ondo geldituten da; bildurrezkoaz ostera ezta onelangorik lortuten.
 I. ¿Eta obenak ondo autortuteko naikoa izaten da bildurrezko garbaia, ala damugarrizkoa bear izaten da?

(113) *astertuteko* zuen lehenbizi idatzia.(114) *bein banaan aratuaz* geroztik zuzendua da *gogotan artuaz* idatzi bide zuen lehenbizi.

- E. Bildurrezkoa naikoa dala uste daue geienak; baina ohea ta ziurragoa da damugarritzkoa; eta auxe eukiteko alegina egin bear dau autortu nai dauenak.
- I. ¿Noiz euki bear izaten da garbaia?
- E. Autor-entzuleak ¹¹⁵ obenak azkatu baino lenago.
- I. ¿Zer da erabagia?
- E. Iaungoikoa aurrerantzean ez irainduteko burubide sendo bat.
- I. ¿Zer da aozko autormena?
- [39] E. Autor-entzuleari oben ilgarri guztiak, ez guzurrik ez akia-kula barik, eta berak izentariko damulana egiteko usteaz, agertutea.
- I. Eta lotsaz oben ilgarriren bat eskutau, nai egin bako oben ilgarriren bat agertu, nai garbairik eta erabagirik eztaukala, nai damulana egiteko uste barik autortuten dana ¿ondo autortuten da?
- E. Ez: donauste ¹¹⁶ andi bat egiten dau, ta autorturiko ta ainbako obenak eta donaustea bera autortuteko bear izanean geldituten da.
- I. ¿Eta nortzuk uste izan daikee, euren autorraldietan ez garbairik ez erabagirik euki eztauena?
- E. Bide txarretatik aldenduten eztireanak, eta bein da birritan autortuta bere ¹¹⁷ lengo obenetan euretan iausten direanak.
- I. Eta egiazko garbai ta erabagia artuteko ¿zer egin bear da?
- E. Autortu-aurretik Iaungoikoari laguntasuna eskatu ta ganera Berak eginiko mesedeak, nai Beren nekaldi ta eriotzea, nai Beren ontasuna gogoratu; ta bein edo geiagotan damu-arrena egin.
- I. ¿Zer da egikerazko ordaindutea?
- E. Autor-entzuleak ezarririko damulana egin da gero, obenakaitik artuten direan neke-min amaikorrakaz Iaungoikoa ordaindutea.
- [40] I. ¿Eta zelango obena egiten dau onetariko damulana edo egin ez, edo luzaroko atzeratuten dauenak?
- E. Ilgarria, damulana astuna edo konturakoa izanezkero.
- I. Autor-entzuleak ezarri oi dauen damulan onez ostean ¿bestetara ezin ibitu leike mundu onetan Iaungoikoan aserrea?
- E. Bai: Iaungoikoagazko baketan egindako edozetariko gauza onak, eta ¹¹⁸ ganera parkamenen bitartez.
- I. ¿Zertzuk dira parkamenak?
- E. Obenen ondoren mundu onetan edo bestean eroan bear direan oiñaze amaikorrak parkatuteko ezkerak.
- I. ¿Zelan irabazi bear dira?

(115) -tz-, -z-ren gainean zuzendua. Ik. 96. oharra.

(116) Ondoren idatzia zuen *edo sakrilejio* ezabatu egin zuen.(117) Ondoren erdi ezabaturik *obe-* agiri da.(118) *edo*-ren gainean zuzendua.

- E. Onetarako aginduten dana Iaungoikoagazko baketan eginda.
 I. Eta mundu onetan Iaunan aserrea ibitu ezaz, beste mundura doazanai ¿ezelan lagun egin ginaioe?
- E. Bai: ibituteko egikerakaz eurakaz.
 I. Oben ilgarrian iausten dan guztian ¿bereala autortutera ioan bear izaten dau batek?
- E. Ona leike, baina ez bearra.
 I. ¿Zer da bada egin bear dana?
- E. Obenen egiazko ta damugarrizko garbaia, zuzenduteko asmoaz artu; ta Eliza Ama Doneak aginduten dauenean autortutera ioan.
 I. ¿Zer da oben arina?
- [41] E. Oben ilgarrirako bidea.
 I. ¿Zegaitik deritxo arina?
- E. Onelangoetan gizonak arin edo erraz iausi, ta arin parkamena lortuten dauelako.
 I. ¿Zeinbat gauzak parkatuten dautse?
- E. Bederatzik.
 I. ¿Zeintzuk?¹¹⁹
- E. *Lenengo*: Mesea entzuteak.
Bigarren: Iaunartuteak.
Irugarren: Autortuteko asmoak.
Laugarren: Obispo edo Apezpikuan onetsi edo bedeinkatuteak.
Boskarren: Ur bedeinkatuak.
Seigarren: Ogi bedeinkatuak.
Zazpigarren: *Gure Aita* deritxon arrenak.
Zortzigarren: Elizako irakastea entzuteak.
Bederatzigarren: Iaungoikoari parkeske bularra ioteak.
- I. ¿Zegaitik esanda¹²⁰, Iaungoikoari parkeske, bularra io bear dala?
- E. Oben arinen parkamena lortuteko, zelanbaitako garbaia euki bear dala, adierazotearren.
 I. ¿Eta oben arinak autortu bearrak gara?
- E. Ez; baina ona ta mesedetsua da.
 I. Eta atzenengo autorraldiezkero, oben arinak baino eztaukazanak ¿zer egin bear dau, garbaia ta erabagia ziurrago euki nai izanezketino?
- E. Oben arinen ganera lenagoko oben ilgarriren bat agertu.
- [42] I. ¿Zetarakoa da Iaunartuteko doaiturria?
- E. Iaunak, geure gogoen janari ondo artua dala, ezkerak geitu daiskuzan.
 I. ¿Zegaitik esaten da ondo artu bear dala?

(119) ¿Zeintzuk dira? zuen lehenbizi idatzia.

(120) Sic, *esan da*-ren ordeez.

- E. Gogo ta gorputza ondo gertu barik dagozala doaiturri ¹²¹ au artuezkero, gure gogoen ianara eztala adierazoteko.
- I. ¿Zelan gertu bear dau gogoak Iauna ondo artuteko?
- E. Beragazko baketan dagola.
- I. Eta oben ilgarrian iausirikoa ¿zelan gertuko da Iaunartuteko?
- E. Autortuaz.
- I. Eta autortuta gero, beste oben ilgarriren bat gomuta izanezkero ¿zer da egin bear dana?
- E. Autortu beste au bere.
- I. ¿Gorputzak zelan gertu bear dau?
- E. Iaunartutea, eriotza-aurrekoa legezkoa izan ezik, barurik artu bear izaten da, gauerdiko amabietatik orduxerarte ezer ian ez edan barik egonaz.
- I. Zer artuten da doaiturri guztiz done onetan?
- E. Iesukristo, egiazko Iaungoiko-gizona, altarako ¹²² doaiturri guztiz donean egiaz ¹²³ dagona.
- I. Onetaraezkero ¿nor dago oremean donekida edo *konsagra-zinoe*-ostean?
- E. Iesukriston gorputza, odol gogo ta Iaungoikotasunagaz.
- I. ¿Eta edontzian?
- [43] E. Iesukriston odola, gorputz, gogo ta Iaungoikotasunagaz.
- I. ¿Orduan Iesukristo oso osorik dago oremean da edontzian?
- E. Oso osorik dago Iesukristo orema guztian, da oso osorik beren edozein ataltxutan. Baita edontzian bere.
- I. Donekida-ostean ¿oremean ogirik, eta edontzian ardaorik geldituten da?
- E. Ogi-ardaoen ganerantzekoak baino ez: usaina, kolore edo margoa, dasta edo saborea ta enparauak.
- I. Eta orema zatitu, nai edontzia banatuezkero ¿zatitu nai banatuta egoten da Iesukristo?
- E. Ez ¹²⁴; oso osorik geldituten da zati edo lain bakoitzean da guztietan.
- I. ¿Eta Iaunartutera ondo gertu barik elduten danak bere artuten dau Iesukristo?
- E. Bai, baina onera barik, oben ikaragarri bat egiten dauelako.
- I. Eta Iaunartuteak on egiten dautsenak ¿zer egin bear daue, len esanikoen ganera, mesede geiago lortuteko?
- E. Iaunartu baino lenago, eurakana datorrena nor dan gogoratu, sinizmen, itxaropen da maitetasuneko ekitaldietan iardu, ta apal apal da lotsa andiaz barruratu, ta gero ain ondasun andiagaitik ezkerak emon.
- I. ¿Zetarakoa da gantzututeko doaiturria?

(121) *Ezkerbide*-ren gainean zuzendua.(122) Ondoren *Ezker* ezabatu zuen.

(123) Geroztik tartekatua.

(124) *Bai* zuen lehenbizi idatzia.

- E. Iru gauzatarakoa.
 I. ¿Zeintzutarakoa?
- [44] E. *Lenengo*: igaroriko bizikera txarran sustarrak eta ondakinak kendutekoa.
Bigarren: Deabruan esetsaldietarako gogoa sendatutekoa ¹²⁵.
Irugarren: Gorputzari ondo etorriezkeru, osasuna emotekoa.
 I. Adieradunak eta oso makal gaiso dagozanak ¿Doaiturri au artu bear izaten etedaue?
 E. Bai, eta al dauela artu ezik, nai gogoa Iaungoikoaz bateku barik artuten dauenak, oben ilgarria egiten daue.
 I. ¿Zer egin bear dau oben ilgarrian dagonak, doaiturri au ondo artuteko?
 E. Obenak autortu, ta au al izan ezik, damu-arrenen bat egin.
 I. ¿Zetarako sortua da Elizgizonduteko Doaiturria?
 E. Elizgizon duinak donekidatu ta egiteko: onelangoak dira Abadeak edo apaizak, *diakonoak* edo otseindarrak eta *subdiakonoak* edo otseindarpekoak.
 I. ¿Elizgizonak, batez bere Abadeak, lotsaz da berarizko giza onez begiratuak izan bear daue?
 E. Bai.
 I. ¿Zetarako sortua da Eskontzako Doaiturria?
 E. Eskongaiak batu, ta eskonduai baketan bizi izan, da seme-alabaak zerurako asteko laguntasuna emotearren.
 I. Eta eskongaiak Doaiturri au ondo artuteko ¿Iaungoikoagazko baketan egon bear daue?
- [45] E. Bai; oben ilgarria dauke osterantzean.
 I. Eta Iaungoikoagazko baketan eztagozanak ¿zelan gertu bear daue Doaiturri au artuteko?
 E. Autortuaz.
 I. Erderazko *Matrimonio Civil* ¿Doaiturria da?
 E. Ezta ez Doaiturria, ez eskontzaa ¹²⁶: susaraki edo sasi-oakida utsa da.

Sustraizko obenak

Zazpi dira sustraizko obenak:

Lenengoa: Andikeria.

Bigarrena: Zikozkeria.

Irugarrena: Loikeria.

Laugarrena: Aserrakeria ¹²⁷.

Boskarrena: Iatunkeria.

Seigarrena: Bekaizkeria.

Zazpigarrena: Nagikeria.

(125) *sendatutea*-ren gainean zuzendua dirudi.

(126) Guzti honen ordez *Ez doaiturria, ez eskontzaa*. Da: idatzia zuen lehenbizi.

(127) *Aserraketa*-ren gainean zuzendua dirudi.

- I. Oben onek, geiengan, ilgarriak izanik ¿zelan dauke beste izen ori?
- E. Sustraizkoak izena izatea, eurotatik erneriko beste oben batzun burua, asia, iturria ta sustraia direalako da. Ilgarrien izena eletorkioe onen erara; bada sarri oben arinak baino eztira izaten.
- [46] I. ¿Noiz izaten dira ilgarriak?
- E. Iaungoikoari ta lagunari bear iaken maitetasunan ausialdian.
- I. ¿Noiz austen daue maitetasuna?
- E. Eurokaitik Iaunan aginduak eta Elizakoak gauza ardurazkoetan gordeten eztireanean.
- I. ¿Zer da Andikeria?
- E. Inor baino geiago izateko gurari bidebagekoa.
- I. ¿Zer da zikoizkeria?
- E. Ondasun-zaleegia izatea.
- I. ¿Zer da loikeria?
- E. Aragizko zantarkerien gurari erabakoa.
- I. ¿Zer da aserrakeria?
- E. Arerioari ar txarra edo kurrukaa izatea.
- I. ¿Zer da iatunkeri edo salobrekeria?
- E. Ian-edanetarako gogo amurratua.
- I. ¿Zer da bekaizkeria?
- E. Inon ondamia ta ikusi-ezina.
- I. ¿Zer da nagikeria?
- E. Gauza onak egiteko iausitasuna edo atzerapena.

Zazpi oben onei zazpi onbide iarkiten iakez

	Andikeriari	Apaltasuna.
	Zikozkeriari	Apaztasuna edo emonguraa.
	Loikeriari	Garbitasuna.
	Aserrakeriari	Eroapena.
[47]	Iatunkeriari	Ianurritasuna.
	Bekaizkeriari	Maitetasuna.
	Nagikeriari	Maraztasuna.

Iru dira gure gogoan arerioak

Lenengoa: Mundua.

Bigarrena: Deabrua.

Irugarrena: Aragia.

- I. ¿Zer aditu bear da mundua esanaz?
- E. Gizakuma gaizto, donga ta biurriak.
- I. ¿Nor da deabrua?
- E. Iaungoikoak zerurako sorturiko aingeru bat; gero Iaungoi-

koari berari iarki ta matxinatu iakolako beren gaiztakeriko lagunaz betiko su-lezara amildurikoa.

- I. ¿Zer edo nor da aragia?
 E. Geure gorputz au berau, beronen grina ta mendu txar da guzti.
 I. ¿Zelan garaituten da mundua?
 E. Beren andiuste te arrokeriari iaramonik egin ezaz.
 I. ¿Zelan garaituten da deabrua?
 E. Arrenka ta apaltasunaz.
 I. ¿Zelan garaituten da aragia?
 E. Laztasunaz, ezigarriakaz da barauakaz. Auxe da areriorik bildurgarriena, beste bien antzera geugandik ezin bota dogulako.

[48] *Iaungoikoaganako onbideak iru dira*

Lenengoa: Sinizmena.

Bigarrena: Itxaropena.

Irugarrena: Maitetasuna.

- I. ¿Zelan beteten da onbide onekazko egin bearra?
 E. Sarri ta gogoz (edozein kristinauk egin bear dauenez) Sinizkizuna ta *Gure Aita* ta damu-arrena esanaz.

Lau dira onbide asigarriak

Lenengoa: Zuurtasuna.

Bigarrena: Zuzentasuna.

Irugarrena: Sendotasuna.

Laugarrena: ¹²⁸

Bost dira gorputzeko sentzunak

Lenengoa: begiakaz ikustea.

Bigarrena: belarriakaz entzutea.

Irugarrena: aoaz dastatutea.

Laugarrena: surraz usain egitea.

Boskarrena: eskuakaz ikututea.

- I. ¿Zetarako emon euskuzan Iaungoikoak gorputzeko sentzunak eta beste zati guztiak?
 E. Guztiakaz da edozein gauzatan beren mendean egoteko.

Iru dira gogoan almenak

[49] *Lenengoa:* Gomutaa.

Bigarrena: Adina.

Irugarrena: Nai izatea.

(128) Ondoren erdi ezabaturik *Ibitasuna*. Azken honi beste esku batek *edo gogaroa* erantsi zion.

- I. ¿Zetarako emona da gomutaa?
 E. Bera ta beren oneginak gogora ekarteko.
 I. ¿Zetarako adina?
 E. Geure Iauna ezautu ta gogoratuteko.
 I. ¿Zetarako nai izatea?
 E. Bera on utsa dalako, ta geure laguna Beragaitik, maite izan daiguzan.
 I. ¿Zer da almen onak daukazan gure gogo edo arima au?
 E. Iaungoikoak beren irudi ta antzera sorturiko izate gorputz bako ta ezilkorra.

Zazpi dira Gogo Donean Doaiak

- Lenengoa:* Ulertasunezko doaia ¹²⁹.
Bigarrena: Aditutezkoa ¹³⁰.
Irugarrena: Zentzatezkoa ¹³¹.
Laugarrena: Iakituriatzkoa.
Boskarrena: Sendotasunezkoa.
Seigarrena: Biotz-beratasunezkoa.
Zazpigarrena: Iaunaganako bildurrezkoa.

[50]

Amabi dira Gogo Donean ekarriak

- Lenengoa:* Maitetasuna.
Bigarrena: Bakea.
Irugarrena: Biotzeko anditasuna.
Laugarrena: Errukitasuna edo biguntasuna.
Boskarrena: Sinizmena.
Seigarrena: ¹³²
Zazpigarrena: Atsegina.
Zortzigarrena: Eroapena.
Bederatzigarrena: Ontasuna.
Amargarrena: Oztantasuna.
Amaikagarrena: Moduztasuna.
Amabigarrena: Garbitasuna.

Zortzi dira Zoriontasunak

- 1.º Zorionekoak gogozko ezeukiak, zeruetako agintaritzarakoak direalako.
 2.º Zorionekoak otzanak, lurra edo mundua menderatuko daue-lako.

(129) *Ulertasuna* zuen soilik lehenbizi idatzia. Cf. 130. eta 131. oharrak.

(130) *Aditutea*-ren gainean zuzendua.

(131) *Zentzatezkoa*-ren gainean zuzendua.

(132) Zuriz. Beste esku batek —*edo gogaroa* erantsi zuen esku berak (ik. 128. oharra)— *Euki-dagoa* ezarri zuen.

- 3ⁿ Zorionekoak negardunak, poztuak izango direalako.
- 4ⁿ Zorionekoak zuzentasunan gose-egarri direanak, aseak izango direalako.
- 5ⁿ Zorionekoak errukiorrak, errukia iaritxiko dauelako.
- 6ⁿ Zorionekoak biotz garbidunak, Iaungoikoa ikusiko dauelako.
- [51] 7ⁿ Zorionekoak baketsuak, Iaungoikoan semeen izena lortuko daulelako.
- 8ⁿ Zorionekoak zuzentasunagaitiko nekatuak, zeruetako atsegintzaa ¹³³ euren dalako.
- I. ¿Zertzuk esan doguz orain?
- E. Zortzi zoriontasunak.
- I. ¿Zertzuk dira zortzi zoriontasun orrek?
- E. Gogo Donean doai ta egikera onak.
- I. ¿Nortzuk dira gogozko ezeukiak edo bagetuak?
- E. Onerarik ez aberastasun bidezkorik bere, gogoz beinik bein, gura eztauenak.
- I. ¿Nortzuk dira otzanak?
- E. Aserrealdi txikarrenik bere eztaukenak.
- I. ¿Zelan menderatuko daue lurra?
- E. Euren buruen iaube direala.
- I. ¿Nortzuk dira negardunak?
- E. Atsegintasunak, neurrizkoenak bere, laga edo isten dauezanak.
- I. ¿Nortzuk dira zuzentasunan gose-egarri izaten ¹³⁴ direanak?
- E. Garramuraz euren egin bearrai arpegi emoten dautseenak.
- I. ¿Nortzuk dira errukiorrak?
- E. Urkoak eztireanakaz bere, biotz-beraak.
- I. ¿Nortzuk dira baketsuak?
- E. Euren buruak eta besteenak kaskatuten eztauezanak.
- [52] I. ¿Nortzuk dira zuzentasunagaitiko nekatuak?
- E. Iarraituak eta iarkiak izanarren, bide zuzenean ibili dabilzanak.
- I. ¿Zegaitik deritxe onej zoriontasunak?
- E. Bizitza onetako zoriona ta besterako itxaropena eurotan dagozalako.
- I. ¿Zeinbat dira Azkenkiak?
- E. Lau: Eriotzaa, Erabagia, Su-lezaa ta Atsegintzaa.
- I. ¿Zer da atsegintzaa?
- E. Ondasun guztiak, ezetariko mingarri barik, aurkituten direan bizitoki oso ornidu bat. Su-lezan edo *inpernuan* ostera atsekabe guztiak, ezetariko pozgarri barik, aurkituten dira.

(133) *agintaritzaa*-ren gainean zuzendua.

(134) Geroztik tartekatua.

- I. Eta su-leza onetatik gorde ta zeruko atsegintzan sartuteko ¿zer egin bear da?
- E. Aginduak gorde.
- I. Eta errazago gorde, ta utsik ez egiteko ¿erazko biderik badago?
- E. Bai.
- I. ¿Zeintzuk?
- E. Doaiturriak sarri artutea, goizean goizean Iaungoikoari egikeraak opa izatea; egunean egunean Mesaa entzun da Andre Marian atseginerako *Errosarioa* esatea; gogoazko¹³⁵ liburuak irakurri ta gogoketan iardutea; gauean gogoa astertutea; / eta baten asko esateko, autor-entzule iakitun on da zuur bat autatu ta beronen esanera menderapen osoan egotea.

[53]

Autorraldiko arrena

Ni obendun onek, Iaungoiko guztialdunari, Andra Maria beti oso ta zorionekoari, Done Migel Goiangeruari, Ioane Bateatzaile ta Peru ta Paulo Apostolo edo Bialduai ta Done guztiai, ta zeuri Aita, neure erruz, neure erruz, neure erru andiz, gogamenez, berbaz da egikeraz oben egin dodana autor dautsuet. Beraz Andra Maria beti oso ta zorionekoari, Done Migel Goiangeruari, Ioane Bateatzaileari ta Peru ta Paulo Apostolo edo Bilduai ta Done guztiai, ta zeuri Aita eske nagokizue, nigaitik gure Iaungoikoari arren egin daiozuela. Arren bai.

Damu-arrena

Iesukristo neure Iauna, egiazko Iaungoiko-gizona, neure Egile ta Eroslea, zareana zarealako ta gauza guztien ganean maita zaudazalako, biotz biotzetik damu dot zeu iraindua. Aurrerantzean ez irainduteko ta neure obenak autortuteko ta eurakaitik niri ezarririko damulana beteteko, ta irainbide guztietatik / alde egiteko gogo sendoa daukat. Onetarako a neure obenen orderako, neure bizikera, egikera ta neke guztiak opa dautsudaz; eta zeure ontasun ta errukitasun amai bakoakaitik, eta zeure odol, nekaldi ta eriotza baliotsuakaitik parkatua izatea, ta zuzenduaz, zeure mende ontsuan neure eriotzako ordurarte irauteko ezkerra, emongo daustazula uste dot. Arren bai.

Egunero egikera guztiak Iaungoikoari eskinteko arrena

Ezkerrak, neure Iaungoikoa, zeure esku zabaletik artu dodana

(135) Sic, *gogozko*-ren orde.

zanakaitik, berariz egun onetara ni eldutea nai izan dozulako. Zeure izenan onera ta goraldirako opa dodaz gaurko nire gogamen, berba ta egikera guztiak, Iesukriston odol da mereziakaitik. Ezetan zeu ez iraindutea, zeure laguntasunaz, lortu gura neuke. Lagun zakidaz bada, Iauna, Iesukriston da beren Ama Marian da Done guztien irabaziakaitik. Arren bai.

Errosarioa esateko bidea

Kurutze donean ezaugarriagaitik...

[55]

Iesukristo neure Iauna...

Aren bakoitzean *Gure Aita* bat, amar *Agur Maria* ta *Goraldia* ¹³⁶ bat esaten dira, eskutapen bakoitza gogoan dala.

Lenengo bost arenetan naierazko eskutapenak aitatuten dira.

Naierazko eskutapenak.	}	1.^a Iaungoikoan Semea gizondu zanekoa. 2.^a Andra Mariak Isabel lengosinaa ¹³⁷ ikusi euanekoa. 3.^a Iaungoikoan Semea iaio zanekoa. 4.^a Andra Maria garbitu zanekoa. 5.^a Iesus galdua aurkitu euenekoa.
Alazko eskutapenak.	}	1.^a Iesusek baratzean arren egin euanekoa. 2.^a Iaungoikoan Semea apeo-kontran zigortu ¹³⁸ euenekoa. 3.^a Iaungoikoan Semea arantzaz ¹³⁹ arotu izan zanekoa. 4.^a Iesusi kurutzea sorbaldaratu eutsenekoa. 5.^a Iaungoikoan Semea kurutzean iosi ta il euenekoa.
Atseginezko eskutapenak.	}	1.^a Iaungoikoan Semea biztu zanekoa. 2.^a Iaungoikoan Semea zeruratu zanekoa. 3.^a Gogo Donea lurreratu zanekoa. 4.^a Andra Maria zeruratu euenekoa. 5.^a Andra Maria zeruan arotu euenekoa.

Naierazko eskutapenak ¹⁴⁰ astelenetan da eguenetan esaten dira; alazkoak martitzenetan da egubakoitzetan; atseginezkoak eguasten, sapatu ta domeka edo igandeetan.

[56]

Aren bakoitzan ostean, arren labur au esan leike:

(Batek) ¹⁴¹ *Maria beti oso ta errukizko Ama:*

(Besteak) *Gaitzetatik gordeaz garioazuz Zeugana.*

(136) *Goraldia Aitari* zuen lehenbizi idatzia.

(137) Geroztik tartekatua.

(138) *zigorkatu*-ren gainean zuzendua.

(139) Geroztik tartekatua.

(140) *eskutapenaak* (sic)-en gainean zuzendua.

(141) *Batak*-en gainean zuzendua dirudi.

Lauduen aurretiko agur batzuk

1. Agur Maria, Aita Iaungoikoan alaba onetsia, Iauna da zugaz, onetsia zara zu...
2. Agur Maria, Seme Iaungoikoan Ama, Iauna da zugaz...
3. Agur Maria, Gogo Iaungoikoan emazte¹⁴² garbia, Iauna da zugaz, onetsia zara zu...
4. Agur Maria, Irukoitzasun Donean bizitokia: Goraldia Aitari, Goraldia Semeari, Goraldia Gogo Doneari:
Lenengotan zan legez, orain da beti ta eunkirik eunki.
Arren bai.

Andra Marian lauduak

Kyrie eleison...

(Cópiese la letanía Lauretana y la oración *Deus cuius Unigenitus*).

Atenez Iesus da Marian biotzai *Sinizkizuna* ta *Agur Erregina*.

A. M. D. G.

Bilbon. 1896 garren urteko Epaillan 11^{an}

(142) Garbi irakurtzen ez bada ere, -z-z idatzia dirudi. Ik. Hitzaurrea.

TESTUAN AGERTZEN DIREN NEOLOGISMO AIPAGARRIEN ZERRENDA ¹

- Abrahanen barrutegia**, Seno de Abraham, 13. Azkueren neologismoa dirudi. Ik. **iluntegi**.
- Adiera**, uso de razón, 7. Cf. Larramendi, s.v. **alusión**, **entendimiento**; adiera.
- Adin**, 1. Entendimiento, 10. Lehen agerraldia Legaz 1880, 27. orr.-an aurkitu dugu. Ik. gainera Azkue 1890, 190. orr.; Iturzaeta 1899, 12. orr. 2. Edad, 25. Hiztegian dator. Bizkaian ez dugu adibide zaharragorik aurkitu.
- Agintaritza**, reino ^{1 bis}, 2. Lehen agerraldia, J. J. Moguel, **Mayatz**, 136. orr.-an (ap. DRA). Cf. **aginpen** «reino» (Azkue 1900, 3. orr.); **iaurgo** —nahiz erreinu ²— (Azkue, **Apaiz osteguna ta aurrak**, 19. orr.; ...).
- Aita done**. Ik. **done**.
- Aldi**, témpora, 30. Cf. Azkue 1891, 366. orr.: «ALDI. tiempo. Hoy solamente en algunos modismos se emplea. **Aldi baten**= en un tiempo, **iru aldiz**= (en) tres veces (tiempos, ocasiones...). **Aspaldian**= en este tiempo, de tiempo a esta parte». Izan ere, Azkue eta Arana Goiri izan ziren urrengo 50 urteetan, **denboraren** kaltetan, **aldik** izango zuen gorakadaren eragile nagusiak.
- Alkartasun**. Ik. **doneen alkartasun**.
- Amaikor**, temporal, 39. Azkueren neologismoa?
- Ardurapetu**, encomendar(se), 21. Azkueren neologismoa dirudi.
- Argi-ari**, rayo, 13. Azkueren neologismoa dirudi.
- Arotu**, coronar, 55. Azkuek sortutako hitza dirudi: **arotu**= **aro** «corona» (**Peru Abarca**, 216. orr.) + **-tu**. Halere, ez bide zuen asetzen; cf. **buruntzi** «corona», Azkuek berak aitortzen duenez ³, lehen aldiz 1900. urtean erabilia ⁴; **buruntzialdi** «coronación» (Azkue 1900, 471. orr.); **buruntzitu** «coronar» (Azkue 1911, 42. orr.); **buruntzia ezarri** «coronar» (Azkue 1918, s.v. **coronar**);...
- Arrainki**, carne de pescado, 31. Hiztegian dator. **Eperki**, **oiloki**, eta abarren antzera moldatua. Ik. **okelaki**. Lehen agerraldia, Duvoisin, Luc 24, 42-an aurkitu dugu. Cf. Arana Goirik 1896. urtean sortzen duen **arraingi** «carne de pescado» ⁵.
- Arren**, oración, plegaria, 16. Cf. Larramendi, s.v. **ruego**, arrená. Azkue eta, batez ere, Arana Goiriren eraginez, mende hasierako idazle bizkaitarren artean aski erabilia. Ik. **arrengal**.
- Arren bai**, amén, 3. Cf. **arren** «amén» (Azkue 1898, 406. orr.; Azkue 1911, 12. orr.; etab.). Azkuek berak dioenez, Moguelengandik hartu zuen (ik. **olantxe da**).
- Arren egin**, orar, rezar, 3. Oker ez bagara, Arana Goirik ⁶ Azkuek baino lehenago darabil. 1900. urterako idazle bizkaitarren artean aski zabaldua.
- Arrengai**, oración, plegaria, 29. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu. Ik. **arren**.
- Asi**, principio, 9. Hiztegian dakar.
- Asigarri**, cardinal, 48. Azkueren neologismoa?

(1) Kontraktorik esaten ez bada, hitza ezdator Azkueren Hiztegian.

(1 bis) 1901. urtean, Arana Goirik *al* proposatzen du erdaratiko *erreinuren* ordez, eta guri dagokigunez honako hau idazten: «AGINTARITZA se dice en la referida versión moderna por *reino* (...). Aun dado que AGINTARI fuese palabra bien derivada para expresar *jefe* (que no lo es), AGINTARITZA sólo podría expresar *conjunto de jefes*; pero como quiera que TZA no es abundancial de personas, sino de cosas, AGINTARITZA nada significa» (OC, 1889. orr.).(2) Cf. Azkue 1923, 633: «Si hoy hubiera de traducirse por 1.º vez el Padre Nuestro, el autor del trabajo, como quisiera ajustarse al lenguaje más corriente, por aquello de «venga a nos el tu reino» no diría *betor gugana zure erreñua*, sino *datorkigula* (o *datorrela gugana*) *zure erreñua*».

(3) Ik. Irigoyen 1957, 325. orr.

(4) Ik. Azkue 1900, 25. orr.

(5) Ik. OC, 986. orr.

(6) Ik. OC, 678. orr. (1895. urteko lan bati dagokio).

Aste done. Ik. done.

Ataldu, dividir, 7. Azkueren neologismoa. Cf. **Izkindean**, s.v. atal: «**Ataldu**, dividir, reducir á partes, fraccionar».

Atsegin, gloria divina, 18. Oker ez bagara, Azkuek sortu eta, bere eratorriak bezala, testu honetan eta Baionako **Kristinauen Ikasbide laburtuan** bakkarrrik erabilia. Ik. **goraldi**, **atsegintza**. Denborarekin, hainbestetan gaitzetsi zuen Arana Goriren **aintza** erabiltzea makurtzen da (ik. **Apaiz osteguna ta aurrak**, 9. orr.; **Apaiz ostegunerako elizkizun...**, 51. orr.).

Atsegindu, dar la gloria, 11. Azkueren neologismoa dirudi. Ik. **atsegin**.

Atsegintsu, glorioso, 14. Azkueren neologismoa dirudi. Ik. **atsegin**.

Atsegintza, gloria (cielo), 15. Azkueren neologismoa dirudi. Ik. **atsegin**.

Atsegintzail(e), glorificador, 1. Azkueren neologismoa dirudi. Ik. **atsegin**.

Aurre-egun, víspera, 31. Cf. **iai-aurre** «víspera de fiesta», 30. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu⁷. Azkueren neologismoa ote? Nola nahi ere den, 1918. urteko bere Hiztegian, s.v. **víspera** —hitza hedatzen ari denean hain zuzen— beste neologismo bat proposatzen du: **egulen** (neol.* [izartxoak Azkueren neologismoa dela adierazten du]) por analogía de **udalen** «primavera», **negulen** «otoño»; preferible, creo, al neologismo **aurregun** = También **bezpera**. Cf. **atzegun** «víspera» (1896), arrakasta handirik izan ez zuen Arana Goiriren neologismoa⁸.

Autor(-)entzule, confesor, 38. Azkueren neologismoa dirudi. 1918. urteko Hiztegian, s.v. **confesor**, berak sortutako **askari** (lit. «absolvedor») proposatzen du, baina beranduago **aitorlari** erabiltzen (Ik. Azkue, **Apaiz osteguna ta aurrak**, 12. orr.).

Autorraldi, confesión (sacramento), 39. Azkuek moldatua ote?

Azkenkiak, los novísimos, 52. Larramendiren neologismoa. Sarasola irakasleak dioenez⁹, 1765. urtean lehenengoz erabilia. Ik., gainera, Aguirre 1850, II, 447. orr.; Legaz 1880, 54. orr.

Bana, distinto, 9. Larramendiren neologismoa. Lehen agerraldia Legaz 1880, 13. orr.-an aurkitu dugu. Ik. gainera Iturzaeta 1899, 24. Cf. 172. orr.-an, 30. oharra.

Baru-saru, vigilia, 31. Hiztegian dator.

Barrutegi. Ik. **Abrahamen Barrutegia**.

Batzakuntsa, congregación, 15. Cf. DRA, s.v. batzakuntza, **reunión**, Moguelen adibide bat eransten duela.

Bearpetu, obligar, 21. Azkueren neologismoa dirudi.

Beeko iluntegiak. Ik. **i(l)luntegi**.

Bialdu, apóstol, 53. Cf. Larramendi, s.v. **apostol**: «aimbat da nola bialdua, egorria, mandataria; baña bereciqui ala deitzen dira amabi Apostoluac». Hemendik, beraz, Azkueren **bialdu** (ik. **Izkindea**, 367. orr.), Arana Goiriren **beldu**, **Olabideren bial**, eta **abarrak**.

Bialkintasun, apostolicidad, 15. Azkueren neologismoa dirudi. Cf. Larramendi, s.v. **embaxador**, **bialquiña**.

Bildurrezko garbai, dolor de atrición, 37. Cf. **beldurrezko damu** «dolor de atrición» (Legaz 1880, 40. orr.).

Bizigarri, mantenimiento, alimento, 18. Hiztegian dakar.

Damugarri, pena, castigo, 2. Adiera honekin ez dator Hiztegian.

(7) Cf. I. Pagola 1984, s.v. **aurre-gau**, *noche precedente*. Bertan 1892. urteko adibide bat ikus daiteke.

(8) Ik. OC, 1013. orr.

(9) Ik. Sarasola, s.v. **azkenki**.

- Damugarritzko garbai**, dolor de contrición, 37.
- Doaiturri**, sacramento, 17. Azkueren neologismoa dirudi. Cf. Azkue 1918, s.v. **sacramento**: «doatz (neol.* [Izartxoak Azkueren neologismoa dela adierazten du], de **doe** «gracia» y **atz** «señal». Las voces **eleizako** y **elizakoak** (lit. «los de la Iglesia») se refieren más bien al Viático y Extremaunción».
- Donaste**, sacrilegio, 30. Cf. Larramendi, s.v. **sacrilegio**, donautsia. Ik. 189. orr.-an, 116. oharra.
- Done**, 1. Santo (sust.), 1. Cf. Larramendi, s.v. **santo**, donea. Zerbait erabilia —ik. adibidez, J. J. Arana 1888, 59. orr.; Iztueta 1924, 70. orr.— Azkue eta Arana Goiriren bultzadaz mende hasieran zabaldu baino lehenago¹⁰. Cf. Azkue 1918, s.v. **santo**, **santa**: «**guren**. Lunes santo, **astelen guren**.= Se usa para designar todos los días de la Semana Santa y sin artículo (...) No dicen, por ejemplo, Lukas **guren** por «San Lucas»; pero por extensión podría decirse.= La idea de «Santo» se ha expresado desde muy antiguo con el vocablo «done», y se conserva en la toponimia, en palabras como **doniane** y **donibane** «San Juan», **donosti** «San Sebastián», **donamaria**, **donestebe**, **donapaleu**..., etc. Nos vino del viejo romance, que lo sacó a su vez del latino **domne**, contracción de **domine** «señor» (...). En nuestros días corre el neologismo **deun** de A-G. (...) tan latino es **deun** como **santu**, con la diferencia de que **santu** es «santo» y **deun** no lo es. Si queremos vocablo indígena para designar la idea de «santo», atengámonos a nuestro **guren**». Aurrerantzean —lehen adibidea 1916. urteko bere Hiztegian, s.v. **auténtica**, aurkitu dugu—, **guren**..., nahiz **santu**..., erabiliko ditu. 2. Santo (adj.), 1. 3. San, 30. 4. Sagrado, 16. □ AITA DONE, Santo Padre, (el) Papa, 15. Ohar bedi testu honetan **Aita Santu Aita Done** baino maizago agertzen dela. □ ASTE DONE, Semana Santa, 31. Cf. Azkue 1918, s.v. Aste: «**Aste guren**, Semana Santa». □ DONE GUZTI(AK), todos los Santos, 30. Cf. Arana Goirik 1897. urtean sorturiko **Deun oro** «todos los Santos»¹¹.
- Done guzti(ak)**. Ik. **done**.
- Donekida**, consagración, 42. Larramendiren neologismoa. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu.
- Donetasun**, santidad, 15. Geroko bere lanetan ordea, **dontasun** «santidad» (Azkue 1897, 113), **gurentasun** (Azkue 1918, s.v. **santidad**) nahiz **santutasun** (Azkue, **Apaiz osteguna ta aurrak**, 8. orr.) aurki daitezke. Cf. Arana Goirik 1897. urtean darabiltzan **donetasun** «justeza»¹² eta **deundasun** «santidad»¹³.
- Donetu**, santificar, 18. Cf. Larramendi, s.v. **santificar**, donestu. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu. Cf. Azkue 1918, s.v. **santificar**, gurendu.
- Donetzaille**, santificante, 34. Azkueren neologismoa dirudi. Cf. Azkue 1918, s.v. **santificante**, gurengarri.
- Edontzi**, cáliz, 43. Larramendiren neologismo aski erabilia. Adibide zaharragorik DRA-n aurki daiteke. Cf. **edatontzi** «cáliz» (Azkue, **Apaiz ostegunerako elizkizun**..., 10. orr.).
- Eliz-gizondute**, Orden sacerdotal, 34. Azkueren neologismoa dirudi. Baionako **Kristinauen Ikasbide laburrtuaren** bizkaierazko idaztaldian darabil; gipuzkerazko idaztaldian, ordea, bere lekuan **Elizgizontza** aurki daiteke (Ik. 186. orr.-an, 106. oharra).
- Erezi**, cantar, 27. Denbora luzez ibili zen Azkue erderatiko **kantatu**, **kantu**, eta

(10) *Donerekin* batera, eta beharbada *done* bera baino areago, *deun* zabaldu zen Arana Goirik, hasiera batean *done* «santo» badarabil ere, 1896-tik aurrera *done* «justo» adierazteko gorde eta «santo» adierazteko *deun* baitarabil.

(11) Ik. OC, 1620. orr.

(12) Ik. OC, 1529. orr.

(13) Ik. OC, 1418. orr.

abarren euskarazko ordain «jatorren» bila. **Izkindean**, Larramendiren **otsaldi** «cantada, tonada» buruan duela beharbada, **aotsaldi** «cántico» eta **aotsal-ditu** «cantar» eratzten ditu. 1896-tik 1900 bitartean, lehenbizi **erezi** eta bere eratorriez, eta 1898-tik aurrera **eresi** eta bereez baliatzen da. Azkenik, 1900-etik aurrera **oiu** «canto», **oiu egin** «cantar», etab. erabiliko ditu. Bidez esan dezagun, 1911 inguruan, **eresik** eta erderazko **elegiak** elkarrekin duten loturaz oharturik, **eresi**,... **poesia**,... adierazteko erabiltzen hasten dela. Ez zuen, beraz sekula onartu Arana Goirik 1896. urtean sorturiko **abes**, **abesti**, **abestu**,... saila¹⁴. Nor gertatu zen «borroka» honen garaile esan beharrik ez badago ere, ohar bedi Azkuek ere jarraitzaileak izan zituela; Txomin Agirrerren lanetan, esate baterako, **erezi** eta abarrak erruz aurki daitezke.

Erosi, redimir, 5. Hiztegian dator. Lehen agerraldia, Mendiburu 1747, 78. orr.-an aurkitu dugu. Ik., gainera, Legaz 1880, 8. orr.; Iturzaeta 1899, 9. orr.;...

Erosle, redentor, 19. Hiztegian, s.v., dioenez: «Voz muy usada en el púlpito». Lehen agerraldia, Legaz 1880, 12. orr.-an aurkitu dugu. Ik., gainera, esaterako, Iturzaeta 1899, 20. orr.

Esetsaldi, tentación, 44. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu. Ik. **esetsi**.

Esetsi, tentación, 3. DRA-k dioenez —ik. s.v.—, bada adibide zaharragorik Uriarterengan. Ik. **esetsaldi**, **zirikaldi**.

Eskaldi, petición, 18. Esannahi berarekin, testu honetan, maizago aurki daitezke **eskabide**, **eskakizun** eta **eskari**.

Eskudun, ministro, 21. Azkueren neologismoa?

Eskutapen, misterio, 9. Cf. Añibarro, s.v, **mysterio**, ezcutapena. Azkuek dioen bezala: «Voz muy usada en los libros de piedad, pero que parece no haberla adoptado jamás el pueblo» (Ik. Hiztegian, s.v. ezkutapen). Hemen, hainbat testu bizkaitarretan bezala, **-s-z** agertzen da. Ohar bedi, halere, Azkuek —iadanik **Izkindean**— aditza ere **-s-z** idazten duela (ik. Hitzaurrea, 2.1.).

Eunki, siglo, 56. Larramendiren neologismo aski erabilia. Cf. Azkue 1923, 175. orr.: «No estubo acertado Larramendi al crear el vocablo **eunki** por siglo (...). E concepto «siglo» tiene y tenía ya vocablo popular como **mende** (el más propio) y **gizaldi**; pero aun a parte de ésto, la voz **eunki** envuelve una idea en cierto modo opuesta a la de siglo. Siglo concéntuplo o compuesto de 100 años sería más bien **eunkoitz**, expresando **eunki** no el conjunto sino cada uno de los 100 años que completan el siglo; como **argimutil boskoitza** es un candelabro de quintuple luz, de cinco brazos y **argi boskiak** los brazos de ese candelabro»¹⁵.

Ezaugarri, señal, 5. Hiztegian dioen bezala, **Peru Abarcan** dator. Ez dugu uste gehiegi erabilia izan denik; ik., halere, Iturzaeta 1899, 9. orr. Cf. **ezaugarri** «muestra» (Azkue 1896, 38. orr.).

Ezigarri, correctivo, disciplina, 47. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu.

Ezilkor, inmortal, 49. Zegoenekoz Añibarrok eta bestek erabilia¹⁶ (ik. DRA, s.v.). **Euskalzaleko** bere lanetan ordea, maizenik Larramendiren **illezkor** darabil (ik., esaterako, Azkue 1898, 158. orr.). Cf. **ilkorgatu** «inmortalizar» (Azkue 1909, 2. orr.).

Ezker, 1. Gracia divina, 34. 2. Gracia, favor, 20. Cf. Arana Goirik 1896. urtean honi buruz dioena¹⁷: «El Euskera tiene ya su palabra para significar **don**,

(14) Ik. OC, 1061. orr.

(15) Cf.: «GIZALDI et EUNKI sont aussi peu usités l'un que l'autre. Si EUNKI n'était pas de l'invention de Larramendi et qu'il eût été employé par quelques bons auteurs, et s'il était compris il serait préférable à GIZALDI, pour rendre SIECLE en général» (A. Irigoyen, «Cartas de Inchauspe al príncipe Luis Luciano Bonaparte», *Euskera*, II, 1957, 171-260. orr.).

(16) Azkuek berak ere lehenago erabilia zuen. Ik. Azkue 1889, 30. orr.

(17) Ik. OC, 955. orr.

merced, gracia, dádiva, y una palabra ciertamente muy primitiva: tal es **eskerr**. Si hoy no se usa más que para dar las gracias (**eskerrik asko**, muchas gracias), es simplemente porque el **euskeldun**, para su gran desgracia, no conoce su lengua, no sabe lo que se trae entre manos. Es verdad que él no tiene la culpa: la tienen los literatos del Euskera, y más que éstos los tratadistas. Por ejemplo: **bide** es **camino**, pero la **carretera** o **camino real** ya no es **bide**, es **kamiño**; **burdi** es el **carro** de dos ruedas (el del país), pero si tiene cuatro o seis, ya no es **burdi**, es **karru** (...). Pues otro tanto ocurre con **eskerr**: con esta voz se significa las **gracias** que se dan en pago de un favor; pero nada más: nada de **don, merced, dádiva**, etc. De **don** sacan **doai, doatsu**, etc., que estoy seguro tienen muchos por voces indígenas; de **merced** sacan **møzedez** (por favor, de gracia); para decir **llena de gracia** dicen **grazijaz betia** y se quedan tan satisfechos, etc., etc. Y a nadie se le ha ocurrido llamar **eskorrtzu** (abundante en gracias, graciosa) a la Santísima Virgen; ni decirle **eskerrez betia** (llena de gracia); ni emplear **eskerrez** por **de gracia, por favor**. Es seguramente que creen que la **carretera** no es **camino**; ni el **carro** de cuatro ruedas es **carro**; (...) ni son **gracias** las **gracias** que se dan en pago de un favor. Pues bien: sepan y entiendan que la **gracia** del español **muchas gracias** es la misma de **don, merced, gracia**: porque cuando se dice **muchas gracias** se quiere dar a entender que el favor que se ha recibido merece ser recompensado con **muchos dones, mercedes** o **gracias**, y que se tiene la intención de darlos. Por esto el español **muchas gracias** equivale al francés **merci beaucoup** porque las **gracias** de que se habla son **mercedes** o **dones**. Por esto el **eskerr** que está en **eskerrik asko** significa **gracia, don, merced**. Su etimología es clara: como el latín **donum** viene del verbo **do**, así el euskérico **eskerr (donum)** viene de **esku** (mano) y la nota de naturaleza **arr**, pues de la mano se vale naturalmente el hombre para **dar** las cosas. La forma **eskerr** procede de **eskarr** por degeneración de la **a** (...). Se debe preferir la segunda forma (no usual) a la primera, no por degeneración, sino porque **eskerr** resulta de lo contrario, confuso: significa a la vez **gracia** y **siniestra**, porque el **eskerr** (siniestra) viene de **esku** (mano) como **eskume** y **eskue** (diestra), y no debe, por tanto, decirse con **z**, como algunos hacen». Izan ere, aurrerantzean Arana Goirik, eta orobat bere jarraitzaileek, **eskerr** «izquierda»: **eskarr** «gracia divina» «gracia, favor» erabiliko dituzte.

Gaisotegi, hospital, 31. Cf. Larramendi, s.v. **enfermería**, gaisotegia. Azkuek, **du-darik gabe, Peru Abarcan** aurkitu eta Moguelek sortua zela sinetsi zuen. Cf. Azkue 1918, s.v. **hospital**: «**elgu** (neol.* [izartxoak Azkueren neologismoa dela adierazten du]), de **eri+gu** «establecimiento de enfermos». = No parecen tan aceptables los neologismos **gaisotegi, osategi**, ni el mismo **el-tegi**»¹⁸.

Garbileku, purgatorio, 13. Cf. Hiztegian, s.v. **garbi-leku**: «**lavadero, lavoír** = Algunos autores de libros piadosos se valen de esta palabra para indicar la idea de Purgatorio». Lehen agerraldia Astarloa 1816, 75. orr.-an aurkitu dugu. 1916. urteko bere Hiztegian, s.v. **anima, garbitegi** darabil, galdera ikurra eransten badio ere.

Gardostu, purificar, 3. Cf. Hiztegian, s.v. **gardostu, chamuscar, Peru Abarcatik** hartutako adibidea dakarrela.

(18) Denborarekin berriro ere iritiz aldatuko du: «Nik nere sakel-iztegitxoia egitorduan enekian orain bezela **-gu** atzizkiaren indarra noraginokoa den; eta orregatik, oilo baten lumapetik txito-artean átakumeren batzuk atera oi diran gisa berean, nere lumapetik ere beste itz berri batzuen artean trakets auek argia ikusi zuten: **elgu** hospital, **arrozku** posada, **landergu** hospicio. **Gu** atzizkia erderazko «lugar» da, baina ez «lugar de cosas», «lugar en que se hace algo» baizik. **Ikasgu** escuela, **ikusgu** mirador, **jaunargu** comulgatorio, **idazku** escritorio... bidezko asmuak dira; ez ordea **elgu, arrozku** ta **landergu**. Lugar de enfermos, ezta **elgu, eltegi** baizik;...» (Azkue 1928, 193. orr.).

Gogo, 1. Conciencia, 19. 2. Espiritu, 11. Hitza zaharra bada ere, zabaldu, Azkueren eta, bereziki, Arana Goiriren eraginez zabaldu zen mende hasieran erderatiko **izpirturen** eta **arimaren** kaltetan.

Gogo Done, Espiritu santo, 1. Ik. **done**. Garai beretsuan Arana Goirik **Goteun** (**gogo+deun**) darabil¹⁹.

Goiangeru, arcángel, 19. Larramendik eraturiko hitz berria. Cf. Azkue 1916, s. v. **arcángel**: «**Goiangeru** (neol. Larr.), **Gongotzon** (neol. A.-G.) (...). El pueblo para denotar el concepto de arcángel (y lo hace sólo alguna que otra vez) no se vale de otra voz que la contenida en aquel canto popular religioso roncalés y suletino, uno de los más lindos de su clase por la melodía: ¡ots! **aingurieki**, **arkangeleki**, **gaur kantatzera**. Los tres arcángeles, de que se habla en los libros de devoción, son denominados ángeles: **aingeru**».

Goraldi, 1. Gloria divina, 56. Azkuek moldatua dirudi. Bere lanetan aski erabilia (Ik., kasu bat aipatzeko, Azkue 1900, 14. orr.). Cf. **Atsegin**. 2. Honor, 4.

Gordetzaille, salvador, 1. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu.

Gorpuzki, reliquia, 20. Azkuek dioenez²⁰, Uriartek darabil. **Euskalzale** aldizkarian **gorpuzkiz** gain, Larramendiren **ondone** darabil. Cf. Arana Goirik 1897. urtean eraturiko **gorpuzkin** «reliquia»²¹.

Gutartu, codiciar, 4. Azkueren neologismoa dirudi.

Guztialdun, todopoderoso, 1. Cf. Larramendiren **guztialdun**, ordurako zerbait erabilia²². Garai beretsuan Arana Goiri **algustidunez** baliatzen da²³; bere jarraitzaileek ordea, maizago erabili bide zituzten **alorodun** (1911)²⁴ eta **aloldun**²⁵ Arana Goiriren hitz berria baino.

Guztientasun, catolicidad, 15. Azkueren neologismoa?

Guztientzako, católico, 1. Ik. 167, orrian, 4. oharra. Azkuek Moguelengandik hartu bide zuen (ik, **Peru Abarca**, 162. orr.). Cf. Larramendi, s. v. **catolico**, **universal**, guzieracoa. Hemendik, beraz, Añibarroren²⁶ **guztirocoa**, **guztieracoa** «católico»; Legazen **gucieraco** «católico»²⁷, **guciaquico** «universal»²⁸; nahiz Iturzaetaren²⁹ **gustiraco** «universal»; eta abarrak.

Iatunkeri³⁰, gula, 45. Azkueren neologismoa? Ik. **salobrekeri**.

Ianurritasun, templanza, **Zazpi oben onei zazpi onbide iarkiten iakez** (...) **Iatunkeriari** **Ianurritasuna**, 46-47. Azkueren neologismoa dirudi. **Onbide asigarriez** («virtudes cardinales») ari denean, ordea, ezin zatekeen neologismo honetaz balia eta, antza denez, egokiagorik aurkitu ez zuenez gero, hutsunea uzten du (ik. 194. orr.-an, 128. oharra).

Iaunartu, comulgar, 29. Lehen agerraldia, Arana 1872, 20. orr.-an aurkitu dugu. Cf. Azkue 1897, 152: «**Komunio**agaitik **Iaunartutea** esaten, guk dakigula, **Euskalzale** asi da lenengo ta eztau damu».

Iaurri, patrón (protector), 30. Cf. Hiztegian, s. v. **aurri**, **tutor**, **defensor**. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu.

Il(l)untegi, limbo, 13. Azkueren neologismoa dirudi. Ik. 2, 9, 36, 37, 38. oharra. Cf. **Abrahamen barrutegia**. □ **BEEKO ILUNTEGIAK**, (los) infiernos, 1.

(19) Ik. OC, 954. orr. (1896. urteko lan bati dagokio).

(20) Ik. Azkue 1897, 71. orr.

(21) Ik. OC, 1014. orr.

(22) Ik. I. Pagola 1984, s. v. **guztialdun**. Bertan aipatzen direnez gain, ik. Legaz 1880, 13. orr.

(23) Ik. OC, 1644. orr. (1897. urteko lan bati dagokio).

(24) Ik. Bera 1911, 301. orr.

(25) **Euzkera** aldizkariak (1929, 29. orr.) dioenez, Etxeitaren neologismoa litzateke: «por 'preciosa' contracción del anterior [**alorodun**], teniendo así, con ser nueva, sabor a arcaica».

(26) Ik. Añibarro, s. v. **catolico**.

(27) Ik. Legaz 1880, 3. orr.

(28) Ik. Legaz 1880, 54. orr.

(29) Ik. Iturzaeta 1899, 16. orr.

(30) Testu honetan **-keri** darabil, ez **-keria**. Cf.: ¿*Zer da iatunkeri edo salobrekeria?* (46. orr.).

- Irukoitzasun**, trinidad, 9, Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu. Ik. 19, 41 eta 45. oharra. Cf. Arana Goirik garai beretsuan sortu eta darabiltzan **irukunde** (1896)³¹, **irukoitz** (1897)³².
- Izakizun**, 1. Ser, 34, 2. Persona, 9. Cf. Larramendirengandik hartu eta **Izkindean** (16. orr.) darabilen **izape** «persona (gramatical)».
- Lain**, parte, porción, 43. Hiztegia dator.
- Leiar**, cristal, 13. Larramendiren neologismoa. Lehen agerraldia Legaz 1880, 16. orr.-an aurkitu dugu. Mendeko idazle garbizaleen artean aski erabilia.
- Maitetasun**, caridad, 18. Añibarrok dakar³³. Lehen agerraldia Legaz 1880, 20. orr.-an aurkitu dugu.
- Margo**, color, 43. Urte gutxiren buruan berebiziko arrakasta izango duen «ghost word»³⁴ delako honen lehen berria Azkuerengan aurkitu dugu: «**Kolor** ez dakit euskerazkoa dain [den]. Hervas-ek **margo** daila [dela] dino itz au. Emendik datorz **margula** -kolorgea, **marguldu** -kolorgetu: neuk entzuniko itzak» (Ik. **Izkindea**, 131. orr. 4. oharra). Hemendik hartu bide zuen Arana Goirik³⁵.
- Nekaldi**, pasión, mortificación, 2. Hiztegia dioen bezala, Añibarrok darabil. Cf. Larramendi, s.v. **brumamiento**, necaldia.
- Oben**, pecado, 1. Azkue eta Arana Goiriren eraginez XX. mendeko literaturan zabaldu zen Larramendiren neologismoa.
- Obenbide**, escándalo, 26. Azkueren neologismoa?
- Obendu**, pecar, 13. Ez dugu beste inon aurkitu.
- Obendun**, pecador, 2. Azkueren neologismoa ote? Nola nahi ere den, 1918-ko bere Hiztegia, s.v. oben egin, zera dio: «Sería recomendable la repartición semántica (V. Prólogo del Diccionario V.E.F., & XV) de **oben**, condescendencia, aquiescencia, y **ogen**, defecto, vicio, pecado». Izan ere, hemen esandakoari jarraituz, beranduago, **ogendi** «pecador» darabil³⁶. Cf. Arana Goirik 1896. urtean sortu **obendi** «pecador»³⁷.
- Okelaki**, carne (por oposición a **pescado**), 30. Azkueren neologismoa? Ik. **arrainki**.
- Olantxe da**, amén, 1. 1897. urtean Arana Gorik **olantxe** darabil, hona urte berean puntu honetaz dioena³⁸: «Ebreo edo iberkerazko **amen**ak, batzutan **alan** ixan bedi ta beste batzutan **alan da** esan gura edo ikurrtzen daula, orok dakigu.
¿Euzkeraz zelan esango dogu?
Geure eretxijan, ori ikurrtzeko erarik garbijena, egokijena ta laburrena da **olantxe**.
Olantxe esanaz, esanda daukaguz **olantxe ixan bedi ta olantxe da**». Cf. irakurleak eskuartean duen idazkian, 19. orr.-an: «I. ¿Zer esan gura dau atzenean askok esaten dauen **Amen**-ek?
E. Zelan dan: batean, **alan** izan dailla; bestean, **alantxe** edo **onantxe** edo **olantxe dala**». Azkuerena dugu, beraz, lehen agerraldia, 1916-ko bere Hiztegia, s.v. **amén**, ondoren datorren hau badio ere: «**Elizaren otoitz-azkenean** esan oi degun itza, «**alabiz**» esan nai du, edo «**ala izan bedi**», eta **noizbait** «**ala da**» ere bai. = Algunos, además de la forma **alabiz** o **halabiz** (traducción literal y aceptable de «así sea», anticuada en algunos dialectos por lo que hace al imperativo **biz**), se valen del hebraico **amen**. Otros, si-

(31) Ik. OC, 1015. orr.

(32) Ik. OC, 1516. orr.

(33) Ik. Añibarro, s.v. *caridad*.

(34) Ik. Mitxelena 1958, 7-8. orr.

(35) Ik. OC, 977. orr. (1896. urteko lan bati dagokio).

(36) Ik. *Apaiz osteguna ta aurrak*, 16. orr., *Apaiz ostegunerako elizkizun...*, 29. orr.

(37) Ik. OC, 1014. orr.

(38) Ik. OC, 1531. orr.

guiendo creo a Moguel, nos valemos de **arren**, extendiendo algún tanto su aceptación de «os lo suplico, por favor». Corre también por ahí el vocablo **olantxe** «de esa misma manera», aplicado por A.-G. como neologismo a este concepto de «así sea, así es». = Parece preferible **arren** a **alabiz** y **olantxe**. En cuanto a **amen**, si lo dijéramos así, no iríamos en mala compañía, pues se valen de él, sin traducirlo a su respectivo vocabulario, los alemanes, españoles, ingleses..., etc.». Ik. **arren bai**.

Onbide, virtud, 34. Hiztegian dioenez, Oihenartek eta Uriartek erabilia.

Onetsi, 1. Bendecir, 7. Garai beretsuan Arana Goirik ere **onetsi** «bendecir»³⁹ darabil, 1901-ean bere orde z **donetsi**⁴⁰ proposatzen badu ere. 2. Bendición, 41. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu.

Oreme, hostia, 42. Cf. Larramendi, s.v. **hostia de el Altar**, orosmea⁴¹. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu.

Osaki, miembro, 15. Azkueren neologismoa? Ik. 175. orr.-an 50. oharra.

Osgoi, cielo (mansión de Dios, los santos,...), 2. Behar bada, Hiztegian dakarren **osgorri** «cielo rojizo de la mañana y de la tarde» begien bistan zuela moldatua.

Otseindar, diácono, 44. Azkueren neologismoa dirudi.

Otseindarpeko, subdiácono, 44. Azkueren neologismoa dirudi.

Salobrekeri, gula, 46. Azkueren neologismoa? Ik. **Iatunkeri**.

Seingintza, parto, 2. Hiztegian dakar.

Sendagarri, confirmación (sacramento), 34. Azkueren neologismoa?

Sinizgai, artículo de fe, 1. Cf. Hiztegian, s.v. **sinisgei**, **artículos de la fe**, ondoren Añibarroren adibide bat dakarrela. Garai beretsuan Arana Gorik **ziñeska** darabil⁴².

Sinizkizun, credo, símbolo de fe, 1. Azkuez dionez⁴³, F. Bartolomek **sinizkizun** «dogma» darabil. Cf. Arana Goirik 1897. urtean sorturiko **ziñeskitz** «credo»⁴⁴.

Sinizmen, fe, 5. Arana Goiri **ziñesmen darabil**⁴⁵.

Sinizmendun, fiel, 15. Azkuek **fededunen** antzera moldatua ote?

Sustraizko, capital (referido al pecado), 45. Azkueren neologismoa?

Ulertasun, sabiduría, 49. Azkuek moldatua dirudi.

Zingin, jurante, 22. Azkueren neologismoa?

Zirikaldi, tentación, 19. Azkueren neologismoa dirudi⁴⁶. Cf. **Izkindean**, s.v. **instigación, tentación, zirikaldi**. Ik. **esetsi**, testu honetan **zirikaldi** baino sarriago erabilia.

Zuzentasun, justicia, 48. Hiztegian dioenez, Uriartek darabil.

(39) Ik. OC, 1534. orr. (1897. urteko lan bati dagokio).

(40) Ik. OC, 1886. orr.

(41) Novia de Salcedo, s.v. orosmea, dioenez: «Su formación *orea-oso-mea*, sencillo, sutil, tenue de enteramente masa».

(42) Ik. OC, 1057. orr. (1897. urteko lan bati dagokio).

(43) Ik. Azkue 1923, 74. orr.

(44) Ik. OC, 1063. orr.

(45) Ik. OC, 1018. orr. (1897. urteko lan bati dagokio).

(46) 1902. urtean Bilboko gazte talde batek *Aita Gurea* bizkaieraz Jerusalemara bialtzeko erabakia hartzen du. Arana Goirik aurkezten duen delako otoitzaren idazaldia ez da onartzen. Auzi hau dela eta Arana Goirik *Análisis y corrección del «Pater Noster» del euzkera usual* argitaratzen du. Guri dagokigunez, bertan berak proposaturiko *ziltzaldi* «tentación» nola sortu duen azaldu ondoren zera dio: «Pues bien: el autor de la versión favorecida, sin el menor escrúpulo respecto de mí, hurtó bonitamente el *zirika* que yo había citado, como a continuación, sin escrúpulo también respecto de la lengua, formó su risible *zirikaldi* para expresar el tentatio del *Pater Noster*» (OC, 1960. orr.).

BIBLIOGRAFIA

- AGUIRRE 1850: J. B. AGUIRRE, *Eracusaldiac*, I-III. Tolosa, 1850. Euskuizkribua 1808. urtekoa da. Argitalpen faksimila in Hordago, Donostia, 1978.
- ANIBARRO: Fr. P. A. DE ANIBARRO, *Voces bascongadas diferenciales de Bizcaya, Guipúzcoa y Navarra*. Bilbao, 1963. A. L. Villasanteren argitalpena (1820 inguruan idatzia).
- ARANA 1872: J. I. DE ARANA, *San Ignacio Loyolacoaren bicitza laburtua euskaraz eta gaztelaniaz. Compendio de la vida de San Ignacio de Loyola en bascuence y castellano*. Bilbao, 1872.
- , 1883: «Loyola-co oroitza tsiki bat Jesus-en lagun arteco... Un pequeño recuerdo de Loyola». *Euskal Erria*, IX, 1883, 66-89.
- ARANA GOIRI: SABINO DE ARANA GOIRI, *Obras Completas*. Buenos Aires 1965.
- ASTARLOA 1816: Fr. PEDRO ASTARLOA, *Urteco domeca...*, Bilbao, 1816.
- AZKUE, EUSEBIO M.^a DE, *Parnasorako bidea*. Bilbao, 1896. R. M.ª Azkueren argitalpena. 1860 inguruan idatzia. Argitalpen faksimila in Hordago, Donostia, 1979.
- AZKUE 1889: R. M.^a DE AZKUE, «Peru Matraka ta Pedr'anton». *La Abeja*, 1889, lehen zenbakia, 30-32; 1890, 2. zenbakia, 55-64; 3. zenbakia, 92-96; 4. zenbakia, 126-128; 5. zenbakia, 156-160; 6. zenbakia, 188-192.
- , 1890: «Izena ta izatea». *LA ABEJA*, 1890, 2. zenbakia, 52-54.
- , 1891: Ik. IZKINDEA.
- , 1893: Ik. BEIN DA BETIKO.
- , 1896: «Sermón pronunciado en la Iglesia parroquial de Santa María de Guernica el día 21 de Julio de 1895» in *Jaungoikua eta Foruak*. Bilbao, 1896.
- , *Proyecto de Ortografía sometido a la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao, 1896.
- , 1897: *Euskalzale*, lehen alea (1897). Bilbao, 1898. Argitalpen faksimila in Sendoa argitaletxea, Donostia, 1982.
- , *Kristinauen Ikasbide laburrtua Baionako Elizterikoa Lapurrdiko euskeratik Bizkaikora biurrtua. Doctrina cristiana compendiada de la Diócesis de Bayona traducida del euskera de Lapurdi al castellano. Kristauen Ikasbide laburrtua Baionako Elizterikoa Lapurrdiko euskeratik Gipuzkoakora itzulia Bayonne*, 1897.
- , 1898: *Euskalzale* 2. alea (1898). Bilbao, 1899. Argitalpen faksimila in Sendoa argitaletxea, Donostia, 1982.
- , 1900: *Errosarioa euskeraz*. Bilbao, 1900.
- , 1905: Ik. HIZTEGIA.
- , 1909: «Una Poesía del Sr. Azkue». *RIEV*, II, 1909, 158-159.
- , 1911: *Urlo*. Bilbao, 1911-1912.
- , 1916: *Diccionario Español y Vasco (A-Avezarse)*. Bilbao, 1916.
- , 1918: *Diccionario de bolsillo (Vasco-Español y Español-Vasco)*. Bilbao, 1918.
- , 1928: «Izperriak eratzeko burubide bat edo beste». *Euskera*, 1928, III, 189-200.
- , *Apaz Osteguna ta Aurrak*. Zarautz (d.g.).
- , *Apaz Ostegunerako elizkizun ta otoitzak*. Zarautz (d.g.).
- BEIN DA BETIKO: R. M.^a DE AZKUE, *Lenengo irakurgaia. Bein da betiko*. Bilbao, 1893. *Euskalzale*, 1898. urteko alean irten zen bigarrenez argitara.
- BERA 1911: ROMAN M.ª BERA (JUAN M.ª DORNACU OLAECHEAren erligio izena), «Uda-egillia» (poesia). *Euzkadi*, 1911, 10. zenbakia, 301-302.
- DRA: *Diccionario Retana de autoridades del euskera*. Bilbao, 1976.
- DUVOISIN: J. DUVOISIN, *Bible saindua*. London, 1859. Argitalpen faksimila in *La Gran Enciclopedia Vasca*. Bilbao, 1972.
- HIZTEGIA: R. M.^a DE AZKUE, *Diccionario vasco-español-francés*, I-II, Bilbao, 1905-1906. Argitalpen faksimila in *La Gran Enciclopedia Vasca*. Bilbao, 1969.

- IRIGOYEN 1975: ALFONSO IRIGOYEN, «Del epistolario de Azkue». *Euskera*, 1957, II, 261-393.
- ITURZAETA 1899: ANDRES ITURZAETA EGUIA, *Aita Gaspar Asteteren Icasbide Cristinaucorraren Azalduera Laburrac...* Durango, 1899.
- IZKINDEA: R. M.^a DE AZKUE, *Euskal-Izkindea. Gramática euskara*. Bilbao, 1891.
- IZTUETA 1824: J. I. DE IZTUETA, *Guipuzcoaco dantza...* Bilbao, 1968. Lehen argitalpena 1824. urtekoa da.
- LAKA, I, «Parnasorako bidea-ren hizkuntzaz». *ASJU*, 1985, XIX-1, 217-234.
- , 1986: *Hiperbizkaieraren historiaz. Hastapenak*, E.H.U.ko tesina argitaragabea.
- , 1986a: «Hiperbizkaieraren historiaz. Hastapenak. I. Bizkaiko Aldundiaren euskarazko katedra» in J. A. Lakarra (arg.).
- , 1986b: «Hiperbizkaieraren historiaz. Hastapenak. II. *Euskal Izquindeako aditza*» *ASJU* XX-3.
- , 1986c: «Hiperbizkaieraren historiaz. Hastapenak. IV. Manuel Arriandiaga» in J. A. Lakarra (arg.).
- , 1968d: «Euskal-aditza Bizkai, Gipuzko, Lapurdi eta Zuberoko izkerantzetan garbiturikoa. (Manuel Arriandiagaren eskuizkribu argitaragabea)», *ASJU* XXI-2.
- LARRAMENDI: A. MANUEL DE LARRAMENDI, *Diccionario trilingüe del Castellano, Bascuence y Latín*, I-II. Donostia, 1745.
- LEGAZ 1880: DAMASO LEGAZ Y LARURENCENA, *Cristauaren Icasbidea. Aita Gaspar Astetec eguina...* Iruña, 1880.
- MENDIBURU 1747: A. SEBASTIAN MENDIBURU, *Jesusen bihotzaren devocioa*. Donostia, 1747.
- MITXELENA 1958: LUIS MICHELENA, «Observaciones al último *Euskera*». *Euskera*, 1958, III- 6-10.
- NOVIA DE SALCEDO: PEDRO NOVIA DE SALCEDO Y CASTAÑOS, *Diccionario etimológico del idioma bascongado*. Tolosa, 1887.
- OC: Ik. ARANA GOIRI.
- PAGOLA 1984: I. PAGOLA, «Neologismos en los juegos florales». *ASJU*, 1984, XVIII-1, 53-159.
- , 1986: R. M.ª de Azkue, *Bein da betiko. Batxi Guzuzur*. Donostia, 1986.
- PARNASORAKO BIDEA: Ik. AZKUE, EUSEBIO M.^a DE.
- PERU ABARCA: JUAN ANTONIO DE MOGUEL, *El doctor Peru Abarca*. Durango, 1881. 1800 inguruan idatzia.
- SARASOLA: IBON SARASOLA, *Hauta-lanerako Euskal Hiztegia*. Donostia, 1984.

Añibarroren idazlanak I: NEKEA ARINDURIK*

BLANKA URGELL

ABSTRACT

An annotated edition of the manuscript Nekea Arindurik («Trails Lightened»), by Fray Pedro Antonio de Añibarro, who wrote in Vizcaya in the early 19th century. Unpublished until now, the manuscript is an excellent example of its author's best prose, as regards both the style and the use, by now hardly at all hesitant, of graphic and grammatical forms.

In the introduction and notes on the text, this is set in the context of its author's evolution, with references to other works of his as well as to the sources of his terminology (Larramendi and Axular). Emphasis is placed on the importance of the text in helping us to date Añibarro's work more precisely.

Ezin daiteke esan Pedro Antonio Añibarroren obra mementu hone-tan ezagunegia denik: ez da, baina, gaurko irakurleen errua, nahiz eta —bildur naiz— gehiengoa menturaz hau bezalako XIX. mende hasie-rako fraile xehe baten gogoeta erlijiosoak irakurtzeko prestegi ez egon. Nolanahi ere, frantziskotar honen idazlanak ez dira gaurko, ez orduko, literaturzaleentzat eginak: oro har garai zehatz bateko kristau apalen-tzat eta, beste ikuspundu batetik, euskara ikasi, landu, hobetu eta eza-gutu nahi duten guztientzat baizik. Bai XIX. gizaldian zehar eta baita orain arte ere zitezkeen moeta hauetako irakurleek, ordea, ez dute Añi-barrok beraientzat idatzi gehiena eskuetara izan ahal, bere ordearen komentuetan bait datza, oraindik eskuizkribaturik.

Argitaratu apurkak aski izan zitzaizkion Añibarrori guregana iritsi den ospea erdiesteko, tartean —urratsik begibistakoenak aipatzearren— Azkue eta A. Villasante Euskaltzainburuen laguntzarekin. Lehendabizi-koak *Esku-liburua* eta *Lora Sorta espirituala* berrargitaratu zituen 1897 inguruan Euskaltzale moldiztegian eta handik bai Hiztegian eta baita han hemenka utzitako oharren bidez azaldu zigun idazle hari zion

(*) Lan hau Eusko Jaurlaritzaren diru-laguntzarekin egiten ari garen azterketaren barnean ko-katzen da. Ezin zitekeen inola ere gauzatu, bestalde, Zarautzeko komentuko frantziskotarren lagun-tzarik gabe: beraiei eta, bereziki, A. Beraza eta eskatu daitekeen baino interes eta lan gehiago jartzen duen A. Kandido Zubizarreta Kantauriko Probintziako artxibuzainari mila esker.

begirune eta estimua¹. Bigarrenaren eskutik, ordea berekoa izateak ematen zizkion abantailaz baliatuz, Añibarroren argitaragabeen berri jakin dugu eta are hauetarik berezien —gramatika eta hiztegiaren, alegia— argitalpen fidelak izan. Hauekin batera aipamen aparta merezi du *Geroko geroaren* edizioa bere *RIE* Ven² ateratzen hasia zen Urkijo jaunak.

Jakina, XIX. mendeko inprimatuak —Azkuerenak barne— soilik bibliofilo eta biblioteken apaletara heltzen dira eta ez da beti erraz (ez eta fotokopia miraritsuen bidez ere) *Esku-liburuaren* edizio ezberdin mordoxkaren, *Lora Sorta* (1803, 1884, 1897, 1901)³, *Cristau dotriña...* *Nafarroaco euscaran* (u.g., c. 1802), *Misionari euscaldunaren* zati den *Curutzetacoen ibilbidea* (1897)⁴ eta gipuzkerazko *Misioco Canta santuac* (1803) liburuen alerik begiz jotzen. 1978an Hordago argitaletxeak atera *Esku-liburuaren* lehendabiziko edizioaren faksimila —sorta interesgarri horren beste asko bezala— agorturik edo agortzeaz dago jadanik. Halaber, oraindik salgai ikusten badira ere, A. Villasanteren biak⁵ aspaldixekoak dira.

Egoera honetan halabeharrez, eta argitaragabeak ezagutu arte, dugun zatikazko ikuspunduarekin nekez atera daiteke Añibarroren lanaren antz ez probetxu handirik, argitaratuak ez bait dira hartu zuen egiteko itzelaren erakutsia baino eta, zilegi bekit honela epaitzea, ez beti erakutsirik egokiena, ez gehien merezi duena, batez ere bere literatur ekoizpenari begira: ez dago Axularren itzulpena aipatzea besterik.

Honegatik hartu nuen ene tesina zela eta biltzen ari nintzen Añibarroren idazlanak kaleratzeko asmoa, bereziki eskuidatzirik topatzen ziren ezezagunagoak⁶ filologoen, hizkuntzalariek —eta, agian, bestelako ikerlariak ere— jakingarri anitz aurkitu ahalko dutelakoan. Zorrea lagun, bada, apurka aterako dira irakurle zuhurrak dasta ditzan.

Bere gaiaren ilun eta hitsa gorabehera (ez naiz ni gauza, dena den), argitalpen sortatxo honi hasiera ematen dion *Nekea arindurik* bide da Añibarroren idazlanik borobil eta ederrenetarikoa; arimen onerako —idazleak nahi bezala— beharbada beranduegi agertzen den arren, zer ikasi soberan dago liburuxka honetan, ez bait du —*Misionari eus-*

(1) Añibarroren aldeko hitzik sutuenak «Curiosidades de un manuscrito inédito de Añibar» (*Euskera* XVI (1935), 134-143.or.) lanean irakur daitezke. Hiztegiari zuzenean gagozkioari, ehundaka dira idazle bizkaitar honen lekukotasuna, askotan bakarra, daramatenak. Lekukotasun honen balioaz jarduten dugu, hain zuzen, testuari eginko hainbat oharretan, larregi fidatu ohi bait da Azkue (eta ez bera bakarrik) Añibarroren uesteko «jatortasunaz» (cf. Mitxelena, *Estudio sobre las fuentes del Diccionario de Azkue*, Publicaciones del Centro de Estudios Históricos de Vizcaya, 1970, 27 eta hur. or.).

(2) Argitalpena 1923tik aurrera joan zen kaleratzen (zatika, ohi bezala), 1933an —aldizkariaren azkena hurbil zegoela— etendu zen arte, 42. buruan. Soilik 14 buru peitu zituen, beraz.

(3) Ez ditut sekula 1884 eta 1901ekoak eskuartean izan; erreferentzia Vinsonena da (eranskina, 153b eta c). Urkixok («Julio de Urquijo» mintegiak prestatu eta argitaratu (Donostia, 1984) Vinsonen *Bibliographier* erantsi oharretan; 584.or.) bere liburuen artean 1901ekoaren ale bait dagoela dio.

(4) Villasantek (*Historia de la Literatura Vasca* 220.or.) 1879koa dela dio. Oker ez baldin banago, errata behar du izan, ez bait da 1897koa baino inon aurkitzen.

(5) *Gramática Bascongada*, ASJU III (1969) eta *Voces Bascongadas diferenciales de Bizcaya, Guipúzcoa y Navarra*, Ediciones de la Caja de Ahorros Vizcaína, Bilbo 1963.

(6) Bestalde, tesinaren gaia zen *Esku-liburuaren* edizioa bukatzeko azken ikutuen zai dago; halaber, *Geroko geroaren* aski aurreraturik dugu jada. Bai bata (bere edizioen arteko aldaketa arazoekin) eta bai besteak ere (Axular itzulgaitzaren itzulpena izanik) Añibarroren gainerako lanen laguntza eskatzen dute agerriki; orobat hauek laguntzen digute enparauak hobeto ulertzen eta kokatzen.

kaldunarekin batera, ziur asko— parerik Añibarroren gainerako idatzietan, bere esamolde ñabar, hitz joko jator eta eguneroko bizitzaren zein gizakien izaeraren deskribaketa bizi, jori eta sarri garratzengatik (ikus bitez, esaterako, senar mozkorti eta emazte doilorrarenak, 9-10. or.).

Liburua inprentarako maneaturik dagoela zalantzarik ez: lehenengo orriaren antolaketa («bear dan leguez» eta guzti) lekukotasun aski ez balitz, ohar bedi oso kopia txukuna dela, ia zuzenketa eta ezabaketarik gabea: beste eskuidatziez badakigu⁷ Añibarrok izkribuak usu ukitzen zituela, azkenean garbira kopiatuz; agian kaleratzeko presarik (betarik!) ezak eman zion epe luzeaz baliatzen zelarik, «erle zur aituaeren antzera» (EL 1802,3.or.).

Liburuxka honek orotara 59 orrialde ditu, idazlearen eskuz zenbatuak, eta josirik gordetzen da Zarautzeko komentuan dauden garai beretsuko frantziskotarren beste eskuizkribu mardulagoen azal bera —pergaminozkoa— daramalarik.

Zorigaitzez, liburua apaintzeko hartu zituen lan guztien artean⁸ ez digu dataren aztarnarik inon ere utzi. Hizkuntzaren arabera, dena den, nik esango nuke ezin daitekeela 1808 baino lehenagoko (urte horretan hasten bait du *Misionari euskalduna*) ez eta 1821 ostekoa izan (orduan kaleratzen da zeharo beste tankera batekoa den *Esku-liburuaren* bigarren edizioa). Alabaina, honi buruz eta hizkuntzaz berebat xehetasun gehiago emanaz hurrengo batean dut luzatzeko asmoa. Geldi bedi, bada, oraingoz tarte zabal xamar honetan kokatua idazlan hau.

Gure edizioa

Nekea arindurik ez du, orainokoa behintzat⁹, arazo berezirik aurkezten argitaratzeko orduan: Añibarroren letra oso irakurterraza izan ohi da, txikia baina borobil antzekoa; gainera, aurreratu bezala kopia garbia izaki, kasik ez du emendio ez aldaketarik; direnak, jakina, orripeko oharren bidez azaltzen ditugu.

Behin eta berriz kausitzen den bakarrak —hots, *v* zena *b* aldatuak¹⁰— benetazko garrantzia du: aldaketa txikerra izanik, ere, gorago ezarri dugun behin behineko data-tartearen oinarriarik sendoena da; gogora bedi¹¹ gutxienez 1802ko *Esku-liburuaren* ediziora artea Añibarrok *v*-z baliatu ohi dela (salbuespenik gabeko legea izatera iritsi gabe) erdaratiko *v*-dun hitzak transkribatzeko; handik aurrera, aldiz, bakarrik

(7) *Misionari Euskalduna* liburu erraldoia, adibidez, bi kopiatan gorde da; lehendabizikoa 1808an hasia da eta bertan «se han puesto en limpio en otra parte» idatzi du Añibarrok; beste leku hori Arantzazun dagoen bigarrena da, zalantzarik gabe. Honekin batera, beste obra askoren garai ezberdinetako zirriborroak agertzen ari dira, A. Kandido Zubizarretaren arakatzeei esker. Ez dago zertan esan, beharbada, zirriborrook izan dezaketen garrantzia obra horiek eta Añibarroren idaztankera hobeki ezagutzeko.

(8) Esaterako, goikaldean *Nequea ezkerreko* eta *arindurik* eskuineko orrialde guztietan idatzi du.

(9) Gogora 7. oharrean aipatu aurkikuntzak: horrezkeroz *Nekea arindurik*en lehenagoko bertsiarik ez dagoela ezin ziurtat eman.

(10) Gehienetan *b* *v*-aren gainean idatzirik dago; beraz, *v*-a estalduxe egon arren, letraren lodiak berak soberan erakusten du zuzendua. Ik. bedi 5-17ko oharra.

(11) Cf. Urgell, «Literatur bizkaieraz: Añibarroren *Esku-liburua*» (ASJU XIX-1 (1985), 97-98.or.) eta Añibarroren *Esku-liburua eta literatur bizkaiera* (aldaketen tipologiatik idazkeraren garapenera) E.H.U.ko tesina argitaragabea, 1986, 1.1.7. atala, 25-29.or.

b erabiltzeko ohitura hartzen doa, Larramendi bere maisuaren irakatsiak onartuz.

Hontaz ulertuko da zergatik ez dugun testu honen grafia gaurkotu, egundo testu-kritikak aholkatzen duenez¹²: ez da izan, noski, aldatzearen zailtasuna atzeratu gaituena, ez bait dago holakorik oro har¹³ idazle honengan; aitzitik, *v/b*, edota usu agertzen diren *in/iñ/ñ*, *il/ill/ll*, *x/ss* zalantzek berri anitz emango bait digute *Nekea Arinduriken* data zehaztatzeko, Añibarroren idaztankeraren bilakabidea hobeto ezagutzeko eta, azken finean, euskararen historiaren lagungarri izango den grafiarena inoiz egiteko.

Honen ostean ez dago zertan aldarrikatu testua dagoen dagoenean mantendu dela; hala ere, beharrezko izan denean *claudator* artean sartu dira idazleak —idazle guztiek legez— oharkabean jan dituen letrak edo silabak, testukritikan ohizkoa denez. Irakurketa ilun gertatu zaigun aldioro oharrean azaltzen da. Orijinaleko orrialde antolaketan osotoro mantendu da, geroko erkaketak erraztu nahian, orrialde bakoitzaren zenbakia barra artean sartuaz, baita horrela hitza erdibitzen denean ere. Oharrak, beraz, orijinaleko orrialdeoi dagozkio eta beraietan orriaren zenbakiaren aldamenen lerroarena ematen da; azken honek, baina, edizio honen lerroa —eta ez orijinalekoa— isladatzen du, ez bait nuen ikusten, arazo teknikoek mintzatu gabe, jatorrizkoa mantentzearen premia.

Azkenik, puntuazioa gaurkotu egin da; ez dira, oster, azentuak ikutu, ikergai interesgarria eskeintzen bait dute oraindik; aldaketa txiki bat halere: Añibarrok *qué*, *gúe* idatzi zuena *qué*, *gué* bihurtu dugu.

(12) Zehazkiago, E. Roncagliak eta F. Brambilla Agenok erakutsi legez, aholkua batez ere literatura aldetiko interesa duten obrei dagokie, soilik hizkuntzarekikoa dutenetan edizio diplomatikoetara jo ohi bait da eta jatorrizko grafia mantentzea honelakoetan ezinbestekoa gertatzen da.

(13) Baina *x* grafiak zer hots adierazten duen zenbait mailebutan erabakitzea istilutsu izan daiteke, adibidez. Cf. Mitxelena, «Para la historia de la ortografía vasca», in «Miscelánea Filológica Vasca II», FLV XXX (1978) 20.or. Testu honetan 38-11 *quexauco*, 39-26 *quexaric*, gutxienez.

LABURDURAK ETA BIBLIOGRAFIA

- Ax = AXULAR, *Gero* (Bordel, 1643). L. Villasanteren ed. (Oñati, 1976) erabili dut.
- Azk = AZKUE, *Diccionario Vasco-Español-Francés* (2 lib.), Bilbo 1905-6, Faksimila: LGEV, Bilbo 1969.
- AZKUE 1935 = «Curiosidades de un manuscrito inédito de Añibarro», *Euskera* XVI, 134-143.or.
- AZKUE 1969 = *Morfología Vasca*, *Euskera* 1923-25. Faksimila: LGEV, Bilbo.
- BRAMBILLA AGENO = *L'edizione critica dei testi volgari*, Antenore, Padova 1975.
- Curutzetacoen* = *Curutze Santearen, Aita gure ta Ave Marien ganeco eracusaldiac*, Durango 1897.
- Dicc Aut = *Diccionario de Autoridades*, Madrid 1726. Faksimila: Gredos, Madrid 1979.
- DRAE = *Diccionario Retana de Autoridades del Euskera*, LGEV, Bilbo.
- DT = LARRAMENDI, *Diccionario Trilingüe*, Donostia 1745.
- EL = *Esku-liburua*, ik. EL-1802.
- EL-1802 = AÑIBARRO, *Esku-liburua*, D. Francisco La Lama, Tolosa.
- EL-1821 = AÑIBARRO, *Esku-liburua*, D. Francisco La Lama, Tolosa.
- GAMINDE 1984 = *Aditza bizkaieraz I*, Iruña 1984.
- GB = AÑIBARRO, *Gramática bascongada*, L. Villasanteren ed., ASJU III (1969).
- GG = AÑIBARRO, *Gueroco guero*, Hondarribiko kaputxinoen komentuan gorde den orijinal eskuizkribatua.
- LAKARRA 1984 = «Bizkaiera zaharreko ablatiboaz», ASJU XVIII-1, 163-193.or.
- LAKARRA 1984a = *Euskal Thesauruserako gaiak: Hegoaldeko testuak (1700-1745)*, EHUko tesina argitaragabea.
- LAKARRA 1985 = «Larramendiren hiztegitzaren inguruan», ASJU XIX-1, 11-50.or.
- LE = AÑIBARRO, *Lau Evangelioac batera alcarturic*, Zarautzeko frantziskotarren komentuan gorde den orijinal eskuizkribatua.
- LS = AÑIBARRO, *Lora sorta espirituala*, D. Francisco La Lama, Tolosa 1803.
- ME = AÑIBARRO, *Misionari eusvalduna*, Zarautzeko eta Arantzazuko komentuetan, bi kopiatan, gorde den orijinal eskuizkribatua.
- MITXELENA 1977 = *Fonética Histórica Vasca*², «Julio de Urquijo» Mintegia, Donostia.
- MK = AÑIBARRO, *Misioco Canta Santuac*, Antonio Undiano, Donostia 1803.
- NA = *Nekea Arindurik*.
- ND = AÑIBARRO, *Cristau-dotriña*, Jodsef Rada, Iruña u.g.
- PALAU = *Manuel del librero hispano-americano*.
- RONCAGLIA = *Principi e applicazioni di critica testuale*, Bulzoni, Roma 1975.
- SARASOLA 1985 = *Hauta-lanerako euskal hiztegia*, GAK, Donostia.
- URGELL 1986 = *Añibarroren Esku-liburua eta literatur bizkaiera*, EHUko tesina argitaragabea. Grafiari dagokion atala bertan argitaratzen da, «Esku-liburua-ren grafi aldaketak» izenarekin.
- VB = AÑIBARRO, *Voces bascongadas diferenciales*, L. Villasanteren ed., Bizkaiko Kutxa, Bilbo 19
- Voces bascongadas que trae Moguel es sus escritos* = AÑIBARRO, Zarautzeko frantziskotarren komentuan gorde den orijinal eskuizkribatua.

Bici bedi Jesu.

NEQUEA ARINDURIC.

Munduco crutze, neque, pénac gozotu, laburtu, ta arinduteco gogarte santuac.

Fray Pedro Antonio Añibarro Zarauco Misionista neque pean bici direanen oneraco ateréac.

Bear dán lequez.

ezpaleuro: Guzquiac, illarguiac, axiac, luviac, eta adimenturic ez esquerec
 xiatiuaa guztiaac eracuri baceben sentimentua Teru Cristoren ezotzan,
 ce pena ta sentimentua sartuo ezan. Ama Virginatean biotz, beva, bigun,
 exuquituan?

Ama Virginatean penac eturrian arquendu bere Seme Teru mai-
 teaven biotza, Pariso, ta existacoacaz. Beite aru guerzo bere ipaio citu-
 an bere Semea Texura ipo ezquero luviean biu izan zan garero opueta
 bort. utteatan. Tarte esqui eban Elexa santeaven persecucioetan, infer-
 niuac ta munduac esquin euzen gueria andian; Apotoluen esturietan;
 xirtinau barrien ecach gova beveatan; eta San Pablo Apotoluec. barriaan
 xirtinau guztien persecucioetan parte eucala; ce Maria Santissima guztien
 Ama exuquituorac? Eta puvo, non da artzen eban pena ta sentimentua
 gamutaturic bere Seme maiteac ipaio cituan, pena d'olove, ta popoita-
 deac? Non da, esqui eban sentimentu andio, amberte uttean esoteaz.
 bere Semea bapa luviean guie onelaco; ta puri iracarteco ceuico bidea,
 nequeac, ta cruzteac borondate onez eroatera? O Ama maitea,
 eta ceimbat nabapue, larritarun, ta latatarun ipavo cenduzan mundu onetan
 biu cinian iruopueta amabi utteotan! Inguerziac, ta Ceuter guztiaac
 alabatu zaicacela onpositi.

Noc au enzun ezquero erwargo ezitu gogo onaz munduo
 neque-penac, cruzteac, persecucioac, gairotaruna, pobteza, ta peniten-
 ciaac? Teru Cristo, ta bere Ama maiteac qu gairi amberte ipaio ezque-
 ro, que ceibat ipavoc estogu euren antero ^{ta} guene pecatuen quituparritat? Ya-
 nic pena ta nequeac ain balio andioac, celan dopuz orren goroto? Celan gabilu
 zuretaic igueta? Santu guztia, ta Santu guztien buruac jarraitu euzten nequeaz
 ta cruzte-bidean; onez ceuicatu cituan, ta bariz que guvaco dopu esqui,
 euren scia ceuan, jarraituric orain luvieco atrepuinei, arapuzico ofurui,
 jan edan, janciera, querapoi, buruac amatu, ta popoac ecacuten deucezan go-
 zotaruna? O ce iturric biu gaxean! O ce oquer ibili gaxean. Jauna, in-
 dazur ceude ercu, guacia, arquia, ta lapuntaruna penitencia esuiteco: neure por-
 putz ta pviña parito oquerac eiteco: munduo neque penaco, popo onaz,
 peccic, ta borondatez maitateco: euren bitartez ceuico gloria, ta secula
 betico atrepuinaic irabarteco. Ahan izan dedilla.

O. S. C. S. R. E.

N. Ledro Anbaxo.

Bici bedi Jesus.

NEQUEA ARINDURIC.

Munduco crutze, neque, pénac go-
zotu, laburtu ta arinduteco go-
gárte santúac.

Fray Pedro Antonio Añibarro Zarauzco Misio-
nisteac neque pean bici direanen oneraco a-
teréac.

Bear dán leguez.

/3/

SARTAURREA.

Adan gure lenengo gurasoac becatu eguin ezquero lurrac eztacarz
ezpada aranzac, elorriac ta bedar charrac; ta guizonac bere berez ez-
titu emoten ezpada miseriac, atsecabac, nequeac, gaisotasunac, cru-
tze ta pénac. Jaiotzaric eriotzara darraio guizonari carga astun ba-
tec, diño Jaquitunac. Job santuac ciñoan: guizonac mundu onetan gui-
chi dirau: bere bicitzea laburra da; ta bicitza labur au dago nequez
beteric, zorigachez inguraturic, aranzaz ta naibaguez ereinic; ta iños-
bere egotaldi ta izate baten eztirau. Eztago guizona baño lora argala-
goric, ontzi meagoric, ez gauza erruquigarriagoric. O, éta ce gauza
guichi ezereza dan guizonic sendoena, aberatsena ta ederrena! Ceim-
bat doacabe ta neque igaroteco datorren mundura! Jaio ta bertati asi

- 1-2 NEKEA ARINDURIC: A. Candido Zubizarretari esker jakin ahal izan dugu Pinamontik —*Esku-li-
buruaren zati handi baten (erdarazko) orijinalaren egileak, alegia— La Cruz aligerada* izeneko
liburu bat duela gaztelarera itzulia eta haren ale bat Arantzazuko komentuan gordetzen dela.
Añibarrok ezagutzea litekeena da (PALAUK XVIII. mendeko 4 argitalpen aipatzen ditu;
haletarik bat, A. Juan de Gamizen itzulpena, 1738an Donostiako Bartholomé Riesgo y Montero
argitaletxeak aterea), baita han honako honetarako oina hartzea ere; baina inola ere ez itzul-
tzea, ene ustez, ez bait du aitortzen, honelakoetan (gogora, ELaz gain, LS, LE eta GG) egin
ohi duenez.
- 1-4,5 GOGARTE: cf. 4-1 *Gogarte edo gogoan artu bear diran consideraciño santu batzuc*; izan ere,
VBn s.v. *Consideración* (c.) azaltzen da; baita s.v. *Meditación* (c.) ere, cf. EL-1802,16 *Gogarte
edo Meditaciñoa* (= 1821,19 *Gog-arte*), 17 *Gogarte edo Meditaciño onec* (= 1821,20 *Gogarte
onec*). DT-tik hartua bigarren erdal ordainaren bidez: «Meditación, *gogarte*, *gogartatzea*.
Azkuék zalantzan jartzen du aurkezten duen EL-ko lekukotasuna (B?, Añ.) batekin.
- 1-6,7 MISIONISTA: Añibarrok ez du beti berdin izendatzen bere lanbidea argitaratzeko moduko sar-
rera daramaten idatzietan; hemen bezala (azkeneko bokalen topaketa gora behera) *misionista*
dugu MK, ME, LE eta NDn; EL-1802, LS eta GG-n, ostera, *misionaria*. Biok VBn s.v. *Misio-
sionero* (c.); ez da hiztegian agertzen, aldiz, EL-1821 eta 1827koan erabili zuten *Misiño-guillea*.
- 3-1 SARTAURRE: VB s.v. *Proemio* (c.), DT-tik zuzenean hartua.
- 3-3 *bedar*: -d- l baten gainean zuzendua.
- 3-9 EGOTALDI: VB s.v. *Estación* (c.) eta *Estación de Templos etc.* (c.), bigarren honetan DT-koa
(*egoitaldia*) hurbildik jarraiki. Hemen darabilen adieran, hots s.v. *Estado*, berak ez Larra-
mendik ez zuten hitz hau bildu; biok batera dakarten bakarra jada Axularrek erabilitako
egoitza da eta, hain zuzen, Axularren *egoitzak egotaldi* itzuli ohi ditu Añibarrok GG-n, cf.
Ax 67 *Bada aingiru gaixtoen egoitzara hurbiltzen gara gu ere*; GG 78 *Bada Angueru gaisto edo
deabruen egotaldira urtuten gara gu bere*, Ax 178 *Zeren orduan bekatuaren egoitzan, esta-
tuan eta tokian baitago*; GG 199 *Bada orduan becatuaren estadian, egotaldian ta toquian dago*.
- 3-12 DOAKABE: izen gisa. Azk «1.ª (G), desgracia». Añibarrorentzat c. da batzuetan (s.v. *Miseria,
desgracia, pobreza* eta *Desdicha*), baina g. besteetan (s.v. *Infortunio* eta *Desastre*); guztietan
DT du iturri zuzena.

guinian negarrez, diño Salomonec; negarrezco errian erbesteturic bici gara; tristura ta cizpuruca ilgo gara. Au da Erregue ta Andiqui guztiac eurac bere dauquén asiera ta azquena.

Au alan izanic ta icusiric asco mundu zabalean crutzez, nequez, minez ta penaz astunduric bici direala; ta gueienac nequeác nequez, gogo charraz, gogaituric ta merecimentu бага daroézala; gogoraturic, bestetic, obra erruquizcoa dala ta Jangoicoaren gogocoa *tristéac consoletea*, asmau dot librucho au arguitará ateratea ta neure erritar euscaldun maiteen escuetan ifintea, beronen bitartez arindu ta gozotuteco ascoen neque-pénac.

/4/ Onetaraco adirazoco dodaz urrengo Iracurtzeetan *Gogarte* edo go-goan artu bear diran consideraciño santu batzuc, eracutsiric nequez beteric dagoala gure bicitzea; nequeác direala cerúraco bidea, nequezco bidea igaro ebeela Jesus maiteác, bere Ama biotzecoác ta Santu guztiac, euroen bitartez gatozan crutze ta pénac maitetasunaz ta borondate onaz laztandutera. Consideraciño oneec serbiduco dabe, bide batez, oraciñoraco guei gaiá emoteco, bicitza obe bat eguiteco, paciencia eroapena ta umiltasuna irabazteco ta Jaingoicoaren borondate santua guztian guc eguiteco lurrean, cerutárrac eguiten daben leguez ceruan. *Alan izan dedilla.*

1. IRACURTZA.

Nequez beteric dago gure bicitzea.

Nor dago munduan crutze бага, min, pena, neque бага? O eta ceimbat gauza igaro, iruntsi ta icusteco datorren guizoná mundura! Batera ta bestera beguiac zabaldiric eztogu icusico ezpada miseria, negarra ta crutzea. Onegaiti ciñoan Isaias Profeta santuác, gure araguia zala campoco bedar ta lora bat leguez, cein edocean axe ta eguzquic

- 3-16,22 Ahapaldi honetan darabilen egitura beraz baliatu zen ELaren *Sartaurrean* ere: 1802,3 «Orra bada non, *icusiric* alde batetic Bizcayco Erritar maitén gai ona ta Misiño demporan asco asten diriala iracurten icasten; *erruquituric*, bestetic, ez idoroteaz dotrinazco chiquiac baño beste liburic Bizcayco eusqueran; ta *gogoraturic*, *bestetic*, Arima asco (...); beragatic *asmatu dot...*».
- 4-1 ADIRAZO: Liburu guztian zehar *adirazo* eta *adierazo* aldizka agertzen dira, cf. baterako 38-7, 56-3, 56-36 eta besterako 9-9, 12-24, 18-5, 22-16, 55-12 adibidez.
- 4-1 IRAKURTZEETAN: Erroa *irakurtza* da, cf., alde batetik, *irakurtza* 4-11, 7-11, 12-11 etab. eta, bestetik, 15-17 *arrebeen*, 19-12 *peneetan*.
- 4-6 LAZTANDU: cf. 15-13, 17-5 *maitetu*, *laztandu*, 21-17 *laztandu*, *amadu*, *preciatu ta maitetu* esanahia —*laztan izanetik* aterea, cf. VB s.v. *Amar*— hobeto ulertzeko.
- 4-7 GEI GAIA: cf. *asmu ta asmo* 6-22, 33-4 etorki bereko hitzen erabileraz; esanahi ñabarduraren batekin, cf. 5-3 *laño ta año*. Junta-gailurik gabe emateko eraren aldetik hurbilago daude testu honetan sarri agertzen diren «mailebua + euskal hitza» bikoteak, cf. 4-7,8 *paciencia eroapena*, 8-6, 19-22 *discipulu icaslea*, 14-17 *inocente errubague*, 20-22 *biñagre oxpin* etab. eta baita hitz jator bikote batzu, hala nola 6-13 *dar dar icara*, 27-23 *ortocic oñ utsean*.
- 4-7,8 PAZIENZIA EROAPEN: biak VBn s.v. *Paciencia* (c.); DT-n mailebua onartzen da, baina bestearen arrastorik ez. Azkuek bizkaierazkotzat jotzen du *Peru Abarkako* pasarte batean oinarriturik; Añibarrok, ordea, Mogelengandik ikasi zuela dirudi *Voces bascongadas que trae Moguel en sus escritos* hiztegitxoan «eroapena: *sufrim.to*» irakurtzen bait da.
- 4-12 *bicitzea*: -e- a baten gainean idatzia eta ondoren -a erantsia.
- 4-17 KANPO: VBN, s.v. *Campo* (c.) onarturik, Larramendik euskal etorkia eman bait zion DT-n s.v.: «viene en el Latin y Romance de el Bascuence *campoa*, que significa lo que está fuera, lo exterior, y el campo es lo exterior y lo que está fuera de población. Y assi dezimos de fuera y de dentro *campotic* eta *barrendic*, *barrutic*. Al forastero *campocoa*: está fuera *campoan*».

igartu, macaldu ta ezainduten dau. Job santuác diño: guizonác urteten dau mundura lora bat leguez, ta bertati oñazpitu /5/ ta zapalduten dabe. Beste bein diño: gure bicitzea dala gueriza ta odoi bereala igaroten dan bat leguez. Santiago Apostoluác dirauscu laño ta año arin bat baxen ezta. Salomonec diño munduan dan guztia dala utsa, autsa, arroa, vaneria ta biotzeco larritasuna.

Neque ta crutzeoc batzuc jatorcuz campotic, bestén escutic; ta beste batzuc gueu ganic, gueure barrutic; baña dirianac datoz Jan-goicoaren escutic gure oneraco. Iñor contentu eztago bere suerteaz; ta estadu guztietan idoroten dira crutzéac eta nequéac. Ce nequeac, ce icerdiac, ce otz beróac; ce gose egarriac necazari batec irunsi bear eztitu goxetic arratsera? Ce neque gogórrac, garrátzac, astunac ta penazcóac languille alogueraco batec bere lan bearrétan? Olaguizon batec bere suteguián? Icazquiñac, itzainac, ma[n]dazainac, tratulariac ta ganeco oficiodunac ichasoz ta leorrez eurén bearrétan ta eguitecoetan dabilzenac?

Besteen aldetic, iñoen escutic ceimbat igaro bear eztoqu? Ceimbat esquerbaguetasun, ceimbat billauqueria, ceimbat laburtasun, dollorqueria ta prestuezqueria, ceimbat injuria, irain, verba zorrotz, esaca astun ta bidebague? Ceimbat arpegui ilun, ótztasun ta aldichar sufritu bear eztoqu?

Non nai, ciñoan San Pabloc, idoroco doguz /6/ crutzéac, aurquituco ditugu nequéac: pelligruác lagun ta anaja falsoetan; arriscuác icha-

dago. Por donde todas las voces precedentes que vienen de *campo* son Bascongadas en su origen».

5-2 *bizitza:* v. gainean b.

5-2 ODOI BEREALA IGAROTEN DAN BAT: cf. 32-17 *beste gaisso osatu eban bati*, 39-7 *sei guizon errian cirian gogorrenac, sendoenac ta gaistoanac*, 47-35 *beste umiltasunezco lan eche pobreetan oi dirianac*. Mogel ez da, beraz, erlatibozko perpausak atzean jartzen dituen bakarra, ospe guztia eraman badu ere; Añibarrorenan ez dugu maiztasun handiegirekin idorotzen baina Lardizabal bat, esaterako, ikertu gabe dagoela esango nuke, honelako esaldi mordoia idatzi zuen arren; cf., arakatzeko arin batean, *Testamentu berriko Kondaira* 13 «lanik andiena egiteko egun, lau milla urte aytan mundua begira zegokiona...», 211 «Asia-tik etorritako Judu Jesus-en legea lau nai etzuten batzuek» etabar luzea.

5-3 *legez:* gainean erantsirik dator.

5-3 AÑO: VB «Niebla: c. *lañoa*. En parajes bajos *añoa*» eta «Niebla en las mieses y prados: c. *añoa*»; bigarren sarrera DT-tik hartua da («Niebla en las mieses, *añoa*, *judoya*»). Azkuek Añibarroren c. bere erara «itzuli» bide du, s.v. *año* «3.º (AN, B, G, Añ.)», niebla en parajes bajos, como campos, prados, etc.» bait dio, agerriki VB iturritzat (iturri bakartzat?) erabiliak.

5-7 DIRIANAK: cf. 22-21, 28-19, 32-17. Azkuek ohartu bezala (1935: 139), Añibarrok oraindik mantentzen zuen subjektuarekiko komunztadura orain *dana(k)* edo *dena(k)* itxuran fosildurik gelditu zaigun esamolde honetan.

5-9 ESTADU: cf. 3-9 *egotaldi*.

5-10 *icerdiac:* aurrean iz[marra batez estalia; cf. EL-1802, 192 *izardi*, 170 eta 191 *icerdiren* aldamenen.

5-14 *ta eguitecoetan:* gainean erantsirik.

5-16 *iñoen:* baño lehen *ceim* marra batez estalia.

5-17 *Villauqueria.* Hemendik aurrera V handiaz markatuko da b baten azpian v zegoela, beste azalpenik gabe.

5-18-19 ESAKA ASTUN: cf. 27-14 *esaka gaistoak*, 28-19 *esaka baltz gaistoakaz*. Azk s.v. «3.º (B, Añ.)», dicho, dicción» dakar, *Curutzetakoko* aipamen batekin; bai bertan eta baita gainerako liburuetan ere hitz hau adiera txarra ematen dioten adjetiboez lagundurik dator, halere. VBn soilik s.v. *Oración, proposición* (b.g.) aurkitu ahal izan dut, DT-ko *esaldiari* gehitua.

5-19 *Videbague.*

5-19 OTZTASUN: cf. 11-27 *garratztasun*, 16-19 *latztasun*, 15-11 *latz garratztasun*, 26-17 *otzturik*, 37-28 *kiratsun*; bestetan, ordea, 10-16 *otzasuna*, 21-1 *laztasuna*, 21-1 *garratztasuna*.

5-19 ALDITXAR: cf. 6-18 *aldi charra*, 10-19 *aldi charrecoa*. VB s.v. *Murria, tristeza* (c.); *aldi txarreko sv. Recio de genio* (c.).

soan ta leorrean; lapurrén bildúrrac eche ta videetan: iñor iñon se-guru vici ezta; aguirian ascoc ta azpitic gueiagoc salduten gaituez adis-
quidetzat doguzanac: milla falsia tratuétan, esate ta eguiteetan; ta ori
ceinec gueiago. Ez zan acabau Cain gaistoan anajearen ondamua ta
icusi ecina; ezta Absalon bere Aita ona perseguitu eban azquenengoa;
ez Herodes bere semeari vicitzea quendu eutsana; ez Judas bere Maissua
saldu ebana.

Gure gorputzaren aldetic ceimbat neque igaro bear eztoguz? ceim-
bat gaisotasun, ceimbat min ta atsecabe? Ain laster min dogu bu-
ruan, cein sabelean, beguetan, aguinétan. Udaco beroac itoten gai-
tu; neguco otzac dar dar icara gorputz guztia ifinten deuscu. Axe
otz bat, eguzqui bero bat, sugue baten cicada bat, azur bat saman
guerátutea, gaisso baten arnasea ta beste eun gauza chiquiagoc dira
asco osasuna ta bicitzea quenduteco guizonic sendoenari.

Arimaren aldetic ceimbat neque pena ezjatorcuz? Bein triste, bein
pocic; bein aldi charra, beste bein conorte óna; orain maite dogu gauza
bat ta andic laster ori berori gorroto dogu: guizonaren biotzac gora
bera dabillen ichaso bat dirudi. Ceimbat bildur, izu, icara; ceimbat
ardura, sentimentu, min ta larritasun; ceimbat beguitaciño, irudipe-
na, zorabio, burucala, asmu ta asmo ilun itzalac eztitu batec bere
barruan igaroten? Noc dauco egun oso bateco gozotasun ta poz/7/caria
bat nastatu baga tristura, garratz min ta naibagaren bategaz?

Iracurtza onetaric atera bear dogun frutua da len baño borondate
ta gogo obeaz eroatea gueure penac, nequeac ta crutzeac, Jaunaren
gloriaric andienaraco, Jesu Cristori crutzeco bidean jarraituteco, gueure
becatuen ordea ta quitugarriren bat emoteco, beste munduco neque

- 6-6 ONDAMU: VB (eta DT) s.v. *Envidia* (c.). Azkuek, s.v., «(B,...,G), *envidia*.—Tal vez sea palabra creada por algún traductor de catecismo. Lo cierto es que se ha divulgado no poco»; jakina, «katexima itzultzaile» delako hori Larramendi besterik ezin izan, dakigularik.
- 6-10 *gorputzaren*: gor- gainean erantsita (!).
- 6-11 *atsecabe*: -e a baten gainean zuzenduta.
- 6-14 ZIKADA: VB s.v. *Picada* (c.); Azkuek soilik «(B-a) 1.º punzada» (cf. VBn ere s.v. *Punzada* c.), baina DTn ere —bi sarreretan—.
- 6-14 SAMA: Azkuek soilik «(Bc), *cuello*», markinar idazleen arabera; halere, Añibarrorentzat —bizkaitar askorentzat bezala— *sama* «*eztarria*» / *iduna*, cf. VB s.v. *Garganta* (b. *sama*, *samea*) eta *Cuello* (b. *iduna*).
- 6-16 *Vicitzea*.
- 6-18 KONORTE ON: VB «*estar de buen Ayre*: c. *conorte onecoa*, *beta onean*» eta «*de Buen ayre*: c. *conorte onecoa*», jadanik DTn s.v. *estar de buen Aire*. Honelaxe ulertu behar da, ene ustez, Azkuek (s.v. *konort* (Bc, G-and), *konorte* (B-a)) aipatzen duen esaldia, hots EL-ko *Gatxagaz indargeturik edo konorte on bagarik*, ezen ez berak erdaratu zuen legez.—«debilidado por la enfermedad o privado de sentido», ezagunago ditugun *konortea galdu* etab. erabileren arabera.
- 6-22 BURUKALA: cf. VB s.v. *Ilusión* (c.), non *begitazinoren* kide gisa azaltzen bait da; s.v. *Desvanecimiento de cabeza* (c.), bestalde, *zorabioarena* da.
- 6/7 POZKARIA BAT: Badirudi arazoak dituela -ari atzizkidunekin, cf. 15-14 *pozcaria gozotzat*, 18-13 *pozcaria zoroac*, 25-14 *pozcaria gozoac*, 27-5 *miraria enzuezac*, 36-11 *pozcaria gozoagoric*, 47-34 *janaria pobrea* eta behin EL-1802, 181 *edaria garratza*. Ez da beti gertatzen: 9-7 *pozcarri bete*, 19-5 *lotsari*, 28-7 *lotsari ezainaz*, 30-22 *gurari egartsu*, 34-9 *mirari arrigarriac*, 37-27 *pozcarri guztia*.
- 7-2 GARRATZ MIN: cf. 36-4 *dolore*, *garratz-min ta penac*.
- 7-3 *Vorondate*.
- 7-5 *Videan*.
- 7-5 ANDIENARAKO: cf. 53-33, 34 *andienaraco*; halere, cf. EL-1802, 19; 21 etab. *andienaraco*.
- 7-6 KITUGARRI: cf. 14-16 *neque*, *penitencia ta pena quitugarriac*, 22-14 *quitugarria ta ordea*, 58-23 *gueure pecatuen quitugarritzai*; dakidalarik, VBn soilik adjetibo gisa (s.v. *Compensable*, *satisfactorio* (c.)) agertzen da; halere hemen ezeze gainerako idazlanetan ere usuen izena da, cf.

latzetatic igues eguiteco ta nequearen lexiaz garbituric Cerura ederturic joateco. Alan eguinic, mundu onetan ta bestean zorionecóac izango gara; Purgatorioco penac laburtuco doguz ta arimazco ondasun asco irabacico dogu. Indazu, o Jesus, graciaiu.

2. IRACURTZA.

Nequéac dira Ceruraco bidea.

Cerura garoezan bidéac bi dira, diño Jesusec Evangelio santuan. Bata da zabala, ederra, loraz ta atseguñaz betea; ta onec infernura daroa. Beste bidea da estua, bedarra, nequezcoa, crutzez, elorriz, aranzaz betea, ta onec Cerura zucen garoaz. Bide zabaletic dabilz alpérrac, jatunac, edaléac, desonestúac, lureco ondasun, olgura, atseguintasun, gustu loi ciquifietan biotza sarturic dauquénac. Bide estuan dabilz pobreac, humillac, beartúac, goseac illac, munduco nequéac, gaisotasúnac, premiñac ixilic igaro eta cenzun, griña ta alménac eciric dituenac.

Bide estu onetatic igaro cirian Jesu Cristo, bere Ama maitea, Apostolúac, Martirac ta ganeco San/8/tu guztíac. Berau baño beste bideric guretzaco bere eztago. Ez jarraitu izana vide au da orain infernutarrac dauquénac damuric andiena; eta Salomonen aotic negarrez ta erneguz dirauscue ez jaquina zala eurentzat bide au.

Jesus eguiac berac dirauscu Ceruraco beste bideric eztagoala, ezpada crutzea ta nequea. Bein diño: nire discipulu icaslea izan gura dabenac, bere crutzea artu begui ta betor nire atzean; darraidanac artu bear dau bere crutzea, ucatu bere burua, eci bere griña deunguèac, ez josi biotza lureco ondasunétan, zatitu bere aberastasúnac pobre beartuai. Beste bein diño Jesusec berac: zorionecóac biotzetico pobre dirianac eta lureco ondasun ta atseguñétan biotza ifinten eztabénac; euréna izango da Ceruco erreinua. Zorionecóac orain negar eguiten dabenac, orain munduco olgura ta jolasetan eztabiltzénac. Zorionecóac

EL-1821 *purgatorioco arima santuenen kitugarritzat*, 180 *purgatorioco arima santuac zor deutsuenen kitugarritzat*, GG 319 *Jangoicoari satisfaciñoric, quitugarritic, ordearic emon guiñeiquion?*

7-12 *Videa.*

7-13 *Vidéac.*

7-14 *ATSEGINAZ: -az gutxienez bitxia da; cf. 25-12 atseguñez beteric.*

7-14 *Infernura* baino lehen d[bat estalia.

7-15 *Videa.*

7-15 *BEDAR: VB s.v. Angosto (c.), Estrecho (c.).* Lehendabizikoan DT-k *mearra* zekarren Añibarrok *bedarra* jarri duen tokian; agiri da esanahiez eta formaz hurbil daudela, cf. Azk «*Medar* (AN, Liz., Gc,...), angosto» bitarteko baterako.

7-16 *Vide.*

7-17 *olgura* baino lehen ta ezabatua.

7-18 *Vide.*

7-20 *ixilic igaro eta marra* batez estali duen ta *crut[* gainean.

7-21 *Vide.*

8-1 *beste Videric: hasieran besteric, -ric* marra batez estalia eta gainean *Videric.*

8-4 *EZ JAKINA: VB s.v. Ignorar (c.) ezjaquin, DTn legez; Larraemendiren hiztegian, gainera, «Ignorado cejaquiña, ezjaquiña».*

8-4 *Vide.*

justicia, baque ta caridadea gaitic persecuciñoac, gáchac ta gogortadéac igaroten dituezanac. Zorionecóac orain lurrean despreciaturic, iñoc icu-si ecinic, bearturic, azturic ta gauza guichitan dagozanac, cerren euréna izango dan Ceruco gloria ta atseguin oso betea betico irauteetan.

Mundu zoroa poztuco da, cirautseen bestebein bere Icásle maitéai; mundutárrac olgau ta gozatuco dira; bicico dira euren atseguin, pozcaria ta gustu charretan sarturic; izango dira lurreco zorionecotzat euquiác; zuec barriz, nire discipulu maitéac, ez euqui aen envidiaric, laster aldatuco dira suertéac; zuen senipartea izango dira crutzéac, negárrac, persecuciñoac; erri ta alde guztietan jaguico dira mundutárrac zuen contra. /9/ Ezteutsue iñoc jaramongo: guichitan, ecerberezetan euquico zaitue; oguiá negarragaz bustiric jango dozue; malsin, gaisquin, perseguilleen artean beti ibilico zaré; guztiac esetsi, perseguituco zaitue; ta ori nire discipulu maitéac zarealaco, munducóac ez zarealaco; baña poztu zaitece ta gomute zaitece zuen negárrac, nequeác ta min garratz látzac laster biurtuco diriala gozotasun, barre ta pozcari bete oso betico iraungo dabenetan; eta zuen icénac Ceruan escribituric ta icentaturic dagozala.

Onela adierazoten deuscu Jesus maiteác eztagoala Ceruraco beste bideric ezpada crutzea, nequea ta negarra. Berac bere esatez ta eguitez beste bideric artu gura ez eban mundu onetan, au guri eracusteco. Onetaraco bacochari emoten deutso bere crutzea, bere nequea, bere igarro-bearra; beronen bitartez Cerua irabazteco. Eta, alan, idoroten bazará gaisoric, minduric, zaurituric, penaturic, larrituric, azalac artu ecinic, ecin jan ta loric eguin dozula, gomute zaité orixe dala Jesusec opa deutsun crutzea Ceru ederra irabazteco. Zagoz pobre, bearturic, cer jan ta janci ez dozula; umeez beteric, zor peturic, zorrai eranzun ecinic, ondasun ta diru бага seméac janarituteco, echeco errentea paguetaco, ori da zure crutzea, orrec zaroaz Cerura biotz onaz igaroric.

Dozu senar bat jocolaria, jocoan aste guztico ta bearbada urte

8-17 **BETIKO IRAUTE:** VB s.v. *Eternidad* (c.).

8-18 *cirautseen* azpian *ciñoan*, marra batez estalia.

8-19 *Vicico*.

8-23 *dira* lerroaren gainean erantsia.

9-1 *Ezteutsuek* letra bat zeraman bukaeran; -n izan daiteke, baina orban batez estali du.

9-2 **MALSIN:** Azk s.v. «(B), malsin, maldiciente»; haatik, cf. VB «Malsin: c. *salatzallea, acusatzallea*» eta DT s.v. «*saltsquiña*. Lat. Delator, calumniator»; Dicc. Aut. s.v. «El chismoso mal intencionado, que solicita hacer o poner mal a otros. Lat. *Delator, Calumniator, Accusator*. GRAC. MOR. f. 186 Esperad que venga de fuera algun calumniador, *malsin* ó tyrano, robador, que mate al que lo guarda».

9-11 *Videric*.

9-13 *beronen* baino lehenago *Eta* al[marra batez estalia.

9-14, 15 **AZALAK ARTU EZINIK** cf. GG 371 «aguin bateco minac ain mimberaturic ifinten, zaitu ce *ecin azalac artu zaitu*, ez dozu soseguric, ecin jan dozu...», 210 «celan aotic bicha darion, celan beguiac su chatar bai eguinic dituan: *ecin azalac artu dau*, lurra osticoca joten dau...». Ik. PSI.

9-17 *umez*, h- orban batez estali du.

9-18 **JANARITU:** VB s.v. *Alimentar* (c.), jada DTn.

9-19 *zaroaz*, orijinalean *zaraoaz*.

9-19 *igaroric* baino lehen *eroa*[izan daitekeena orban batez estalia; gogora bedi testu honetan *igara* eta *eroan*, *nekeei* eta dagokienez, kide bezala agertzen direla, cf. VB s.v. *Padecer* (c.) *neque penac irago* eta «Soportable: c. *eraman*, c. *eroangarria*, *eroanquizunaa*».

osoco irabaztéac ondatuten deutzuzana; daucazu senar bat edan charrecoa, ardantegui zalea, moscortuten dana, berandu echeratuten dana, galantac emoten deutzuzana, escu gogorrecoa, ondasunén ondatzallea, astuna; beretzat ta bere adisquidéntzat biguna, erruquiorra ta prestueguia izanic, zuretzat ta echecoentzat cequena, eutsia, escu laburrecoa dana. Ori da Jaungoicoác opa deutzun crutzea Cerua irabazteco; zure gazte demporaco olganza, danza, adisquidetasun deungue, ibillera char ta, bearbada, senar beragaz /10/ eguin cenduzan gaistaqueriác garbituteco; lengo ta oraingo becatuen penitencia eguiteco. Daucazu emazte bat ernegaria, bicia, aserrecoarra, muquertia, biraoguillea, apaintzallea, bereaz beti urten gura dabena, eche guztia aidean goicoaz bera dedarrez darabillana, barrietsua, verbatsua, miñ zorrotz arinduna, baqueric emoten ezteutsuna, celoduna, luzaro verbaric eguin бага musturturic egon oi dana. Auxe da Jaunác zuretzat prestauroic eucan crutzea. Orren bearra cenduan garbituco bacirian len araco dempora ero zoroan eguin cenduzan becatúac, amorentasunean ta emacumeacaz lotsa бага ibilliric.

Daucazuz seme alaba deunguero aciác, muquerrac, gogorrac, gogaierazoten deutzunenac, beimbere zure esana eguiten eztabenac, lotsaric ezteutsunenac, nondic nai dabiltzenac. Au da zure Crutzea; ta borondate onaz eroanic quitutuco dozuz euracaz len deunguero aci izana, eurecaz equi dozun maitetasun gueieguia, bai ta ceuc ceure gurasoacaz equi cenduan gogortasun, obediencia guichia, oztasuna ta erruqui baguetasuna. Zara otseña, serbitzaria, besteren aguintaritzta ta ogui pean zagozana; dozu ugazaba ta ugazabandre bat guztiz estua, oñolaria, aguiracaria, aldi charrecoa, beti esetsi, eraso ta gogor artuten zaituana; ta zuc aleguin guztiaz bere gáuzac eguin agaiti, esquer gaistoz eranzuten deutzuna. Ori berori da zure genio charra eciteco bear cenduan crutzea ta penitencia.

Daucazu faltaren bat gorputzean; ilten jatzu umeren bat edo aberen bat; ostuten deutzue ondasuna; ifinten deutzue auci justicia bague bat; ereguiten deutzue guzurrezco testimonio edo eguin eztozun gauza deungue bat; deunguero diñoec zugaitic; despreciatu ta perseguietan

9-23 *deutzuzana*, orijinalean *deutzuzana*.

9-24 *ondatzallea* eta *astuna* artean, koma biren bidez berezia, hitz irakurgaitz bat dago; ene ustez, *dana* uhin moduko tinta markaz estalia.

9-25 EUTSIA: VB s.v. *Ruín, mezquino* (c.), *Miserable, escaso, avariento* (c.).

10-3 *Vicia*.

10-6 *ezteutsuna*, orijinalean *ezteutsana*; antzerakoa da 9-23 *deutzuzana*, cf. han.

10-9 *becatúac*: c- orbandutako letra baten (-n?) gainean.

10-9 AMORENTASUN: VB s.v. *Amancebamiento* (c.); cf. GG 234, 260 *amorentea*, 237 *amorenteen*, *bestetan amorante* (316, 331, 261 etab.) dena.

10-14 *Vorondate*.

10-14 KITUTU: cf. 7-6 *kitugarri*. VB s.v. *Satisfacer* (c.), *Pagar*.

10-14 *euracaz*: -az gainean ezarria, esanahia aski aldatuz.

10-17 *serVitzaria*.

10-17, 18 OGI PEAN: cf. VB s.v. *Sirvientes, criados* (c.) *oguipecoac*, (b) *oguitucoac*, *oguiazpicoac*.

10-23 *Daucazu* baino lehen (goiko lerroan) *Zagoc gaisoric* marra batez estalia.

10-25 GUZUREZKO TESTIMONIO: cf. 37-13, 53-38, 39 *testimonio guzurrezcoac*, 38-17 *falsotestimonioac*,

zaitue; edo zagoz beste penaren bategaz; bada, orixe ondo eroanic da Ceruraco bide eguiazcoa, diño San Gregorioc; orrec garbituco zaitu ceure becatuetatic, diño San Juan Crisostomoc; berori da nondic igoco dozun cerura, diño San Agustinec.

/11/ Eta ezpabere esazu: orain zu pobrea izanic edertu ta apainduten bazara; arrotu, soberbietan bazara; aucitan bazabilz; jocoan, soñecoan, jan edatean igaroten bazara; cer liteque aberats ondasun andien jabe baciña? Orain osasun guichiaz egonic Jangoicoa ofendietan badozu, cer osasun oso betecoa baciña? O, ce egemplu ta adivide edérrac dacusguzan onen ganean Escritura Santuan: Saul, David, Manasés Erreguéac ta Israeltárrac eurac Jangoicoa serbituric neque pean ta lecu bé umildean egozan demporan, jausi cirian gaistaqueria andi ezainetan icusi cirianean ganezca zorionez beteric. Eta ceimbat onetarico guertaldi mundu zabalean jazo ezta?

Zugaz bere au berau jazo eztidin, ceruco Medicu Osaguille onác purga ta edari garratz minacaz garbituten deutsu biotz gaisso ori. Dacus neque pena бага egonic galduco cñatequela: Urá gueldi egonic usteldu; ta badabie, beti garbi dirau. Lurreco lanean beti dabillan achurrác urre zuria dirudi; barriz, gueldiric badago, uguerturic ta edertasonic бага egon daroa. Urregorria bera lurraren antzecoa izango liteque, suan sarturic garbituco ezpaliz. Alan, gu bere garbituten gara neque penaren bitartez. San Pabloc diño, birtutea gaisotasunaz edertuten dala. Orregaitic ain láztan gozóac San Andresec Crutzeari emoten utsazan; ta Aita San Franciscoc arrebaren icenaz deituten cituan gaisotasúnac, ezagututen ebala ce balio andicoac cirian Jangoicoa gaitic

51-22 *testimonio falsoac*, 52-8 *falso testimonio guzurrezcoac*. VB s.v. «*falso testimonioa*, *eguin eztabena jaso*, *ezarri*, *ereguita*, *erantetea*, *guzurra eregui*, *asmadu*, *erandatu*, *ezarri*», baina cf. «Perjuro: c. *gue*, *guzurrezco juramentuguillea*». Hemengo zalantzak aurterapen bat dira, Larramendik ere (ik. s.v. *Testimonio falso*) *falso testimonioa* onartzen bait zuen DTn.

10-27 *orixe* ostean *da*, estalirik.

10-28 *Vide*.

11-2 *soVerbietan*.

11-5 ADIBIDE: cf. 17-6 *egemplua*, *moldea ta adibidea*, 49-9 *berba ta adibide gozo ceruzcoac*; Añibarrorentzat *edibidek* bi esanahi ditu: bata, VBn biltzen duena, s.v. *Advertencia*, NAN 49-9ko agerraldiak ordezkatzan duena, cf. EL-1802, 14 *adibideac Oracño equiteco* edo MREn lehendabiziko zatia izendatzen duen *Adibidea*. Bestea, 11-5 eta 17-6ko esaldien arabera, orain ezagutzen dugun bera da.

11-7 *serVituric*.

11-9 GERTALDI: VB s.v. *Suceso*, *acontecimiento* (c.).

11-11 MEDIKU OSAGILE: cf. 14-24, 25 *Medicu sendaguilleac*. VB «*Medico*, el profesor: c. *sendaguilla*, *sendaquiña*; b. *osaguillea*».

11-12, 13 *Dacus*. -s azpian z zegoen.

11-16 EGON DAROA: cf. GG 156 *bici dan artean deabruaren servitzuan sustraiaac eguinic egon dana bere izan daroa guenietan deabruarena*; GBn, 77-78.or., ondo azaltzen du aditz hauen erabilera, baina, dakusgunez, ez daki oso ondo erabiltzen; pentsa dezakegu, beraz, nolabait beranduago ikasi egin zuela (EL-1802 gutzian ez da honelako bat ere idorotzen) eta egokiago irudituz (cf. GB 77-78: «También los Bizcaynos usan también de este método o modo, *jan oi dot*, *neban*, pero más frecuentemente del irregular *jan daroat*, que es más ayroso») bere idazlanetan ahalik eta gehien sartzen saiatu zela, lehengo oiren ordez: EL-1821ean, adibidez, ez da jada lehenbiziko edizioko *oi-rik* gelditu eta bai, ordea 96 *entzun daroagu*, 144 *izan daroazunetz*, 19, 83 *uts eguin daroazun*, etab. gehi 93 *izan doa*, 95 *izan doaz*, 93 *izan doiala*, 95 *parkatu yoakuz*, 95 *emon yoakez*, 3, 228 *etorri yoakezan*, beti *joanekin*, behar bezala.

11-18 *Virtutea*.

11-19 *Andresec*, orij. *Andreses*.

11-21 *Valio*.

eroanic. Tobias itsuari beztun minaz arguitu eutsezan beguác Angueru San Rafaelc; Evangelioco itsuari lur lupetzaz beguiac igortzirc idigui eutsazan Jesusec; San Pablo bere adisquidetasunera biurtuteco Jangoicoác, bota eban zalditic bera lurrera; eta beguietaco arguia quendu eutsan. Alan, gu bere beragandu ta Ceruco bidera ecarteco Jaunác lurreco garratzasun, min, laztasun, gaissotasun, naibague, neque, persecuciño, pobreza ta gora beracaz garbitu, osatu ta prestatuten gaituz.

O neure Jaungoico maitea! O Aita ta Onguille bio/12/tzeco! Damu ta pena andi bat daucat: oraindiño neque ta crutzeen balioa ez ezagutu izana. Emendic aurrera maiteago izango dodaz. Pocic artuco dodaz zure escutic jatordazan persecuciñoac, gaissotasúnac ta beste nequé guztiac; zure borondatea eguiteco, lengo becatuac quitututeco ta aurrerantzecoetaric igues eguiteco. Beto, Jauna, nigan gura dozuzan castigu ta pena guztiac, galdu ez nadin eta Ceruco bidetic urten ezta-guidan. Asco, lar ta gueiegui dira orainguiño galdu dodazan merecimentuac, gogo charraz nequeac eroanic. Lagundu eguidazu ceure graciaz, pacienciaz neure crutze ta penac igarotera.

3. IRACURTZA.

Nequeetatic jatorcuzan ónac.

Zorionecoa dala, diño Santiago Apostoluác, tentaciñoan probatu ezquero irme ta sendo dagoana; cerren oni Ceruco gloria Jangoicoác emongo deutzan. Ecin gueiagoco zoriontasun andi beteac jatorcuz tentamendu, persecuciño ta nequeetatic. Nequeac ondo eroanic libretan gaituez beste munduco pena, necaldi ta castigu gogorretaric eta seguirutu ceruco ondasun doatsúac. Eta onegaiti Jangoicoác biralduten ditu crutze, min ta pénac gaisto ta oneen ganera; gaistoac ondu ta ónac

- 11-23 LUR LUPETZA: Azk s.v. «(B-a-g-o-tx), ciénaga, lodazal»; VBn ere beti da izena, cf. s.v. *Barro, lodo* (b.), *Lodazal* (c.), *Lodo* (c.), adjetiboa *lupetsua* den bitartean; horregatik hemen ere 4-7 *gei gaiari* egin oharrean aipatu ditugun bikote horietako bat ikusi beharko genuke, agian. Cf. 32-15 *lupetz pusca bat*.
- 11-25 *bera* ezabaturik dagoela dirudi (9-24ko uhin modukoez, baina oso ahul), baina badaiteke beste zerbaiten gainean ifinia izatea; bada ezpadan testuan mantendu dut, esaldia okertzen ez duelakoan.
- 11-26 *beraganduk -teco* zeraman, baina idazleak marra batez estali du.
- 11-26 *Videra*.
- 11-27 *neque*: aurrean *ta* eta ondoren *-acaz* estalirik.
- 11-29 JAUNGOIKO: cf. 27-2 eta 31-14; gainerako guztietan *Jangoiko*; EL-1802n beti *Jangoiko* idatzi du, baina 182leko edizioan, salbuespenen bat salbu, *Yaungoiko* hobetsi du; GGn, ostera ere, soilik behin aurkitu ahal izan dut *Jaungoicoaz* (128).
- 12-2 *neque* ondoren *ta crutzeac ez ezagutu*, dena marra batez estalia; idatzi ahala egindako zuzenketa, esaldiak ezabatutakoaren ondoren jarraitzen bait du.
- 12-2 *Valioa*.
- 12-5 *Vorondatea*.
- 12-7 *Videtic*.
- 12-15 *zoriontasunek -ac* zeraman, baina marrez estalirik dago.
- 12-15, 16 TENTAMENDU: cf. 13-8, baina 20-15, 16 *tentamentu*; EL-1802, 73 *tentamenduac*; GG 134, 299 *tentamendu*, baina 238 (2), 257, 258, 259, 265, 269, 271, 303, 309, 390 *tentamentu*; gogora Axularrek *tentamenduz* baliatzen dela.
- 12-17 NEKALDI: VB s.v. *Penitencia, mortificación del cuerpo* (c.), *Tormento* (c.); cf. 15-23 *gueroico necaldi beticoétaric*, 26-10 *penitenciac, barauac ta necaldiac*.
- 12-19 ONEEN: cf. 23-5 *cirianeen*, 24-21 *otseñeen*, 39-26, 41-18 *oñeen*, 40-17 *egozaneen*, 54-30 *oñeetan*.

obetu ditecen. Alan umildu eban Manases, Erregueric gaistoena, ta Nabucodonosor, Erregueric arro soberbioena, bata cativu Babiloniara eroanic ta bestea abere baten antzera baso-bicitza eguitera ecarriric. Tobias, barriz, santua izanic gueiago santututeco, ifini eban Jangoicoác neque-pena andietan; alan Angueru San Rafaelc adierazo eutsan, ci-rautsala: Tobias, óna zarealaco ta Jaunaren aurrera zure limosna ta erruquizco eguitéac gaisso ta illacaz eldu /13/ dirialaco, bear zan tentaciño ta nequeacaz zure paciencia probau ta zure merecimentua gueitu. Jangoicoaren Ama santísima berac, Aita San Josec, Apostolu ta beste Santúac orain merecimentu, sari ta gloria guichiago euquico eben neque, beartasun, bacartasun ta crutze gogorrac munduan igaro ezpali-tuez; tentatuac ta perseguitúac izan ezpalira.

Neque pénac arimea arguituten dabé, eguzquiác odoi ilúnac leguez; oñeztúac ta suciác gaubez bide iluna leguez. Jaquitunác diño: tentamendúac ta pénac igaro eztituanác, cer jaquin lei? Job santuác ciñoan: ó, Jauna, osasunean, ondasunean ta zoriontasunean bici nintzanean, bacarric zure barriac nituan; baña orain gach guztíac nigan batu diriane, neure beguiz zacusdaz.

Nequeác ta crutzéac arimea garbituten deuscue, suác urrea leguez ta mea olaco suteguiác leguez. Somorrostroco mea berez lur zati ilun bat da, baña beragaz burriña eguinic ta errementariác landu, garbitu ta limaturic cidar zuri eder bat dirudi. Noc edo cec alan edertu dau? Olaco suác erre, goritu, garbitu ta gabi pean colpe gogor lucéac eroan izanác. Au berau eguin daroa ariman neque ta penaren suác, colpe ta castiguác. Cer izango liteque arima ascogaz, crutze ta minen bat ezpaleuqué? Beti uguerturic, motelduric, lur ta autsez beteric, orban ta loiz ciquinduric, becaturic atsituric ibilico litequez. Aztuco leuqué Jangoicoa; maitetu munduco atseguíac; eta iñosbere euren arimétaco ar, aranza ta griña charrac ilgo ez litequez. Neguco edurtza ta lei otz andiac бага, lur barruco árrac ilten eztira; ta guero onec caltetu ta galduten dituez ereinac, /14/ lórac, landarac ta frutúac. Seinchoác, ume chiquiác bere gustu ta erara dabillanean, amaren gomuteric ez dau; baña jazoten

12-21 *soberVioena*.

12-22 *Vicitza*.

12-23 *santututeco* ondoren *adierazo eutsan Angueru San Rafaelc*, marra batez estalirik.

13-4 *merecimentu* ondoren *ta*, estalirik.

13-6 *tentatuac ta perseguitúac izan ezpalira* beranduagoko eransketa dirudi, bai tinta gainerakoarena baino lodiagoa delako eta baita letra, Añibarrorena izanik ere, txiki eta estuxeagoa, erantsi behar guztiak sartuko ez zitzaizkielakoan egina balego bezala.

13-8 *Vide*.

13-10 *Vici*.

13-13 URRE: cf. 11-16 *urregorria*.

13-14 *Somorrostroco*: -s- gainean erantsita; azken -r-a ez da ondo ikusten, baina ezin daiteke zalan-tzarik egon.

13-15 BURRIÑA: VB s.v. *Hierro metal* (b.); Azk (B-a-bas-o). MITXELENAK (1977: 357, 18 oh.) asimilazioz azaltzen du «en su frecuente empleo como primer elemento de compuesto: cf. guip. *burni(a)*, pero *burruntzali*, *burruntzi*».

13-16 ZIDAR ZURI: cf. 11-15 *urre zuri*; VB (Plata: b. *cirarra*, *urrezuria*; g. *cillarra*; ohar bedi *zidar/zirar* zalantzaz gain, *zuri* eransten diola, *urre zurirekiko* analogiaz, antza denez.

13-20 LOI: cf. 16-3 *gure biotzeco loi*. VB s.v. *Mancha* (c.).

13-24 *árrac* ondoren *ilgo eliteque* marraz estalirik.

bajaco zorigachen bat, amari bertati deituten deutso. Ceimbat galduco litequez nequepeturic, gaissturic, perseguituric, bearturic, bildurturic, minduric bici ezpalira? Orregaiti Davidec cirautsan Jangoicoari: ó, Jau-na, on ta probechu asco eguin deust zuc ni umildu ta bératu izanác. San Pabloc diño: Jesu Cristogan bici gura dabenác, persecuciñoac igaro bearco dituala.

Jangoicoaren icenean nequéac eroanic parcatuten jacuz lengo beca-túac; eta quitututen dogu cerbait, bicitza onetan edo bestean Jangoi-coaren justiciari gueuntsan zorra gure becatuacaiti. A! gure becatuac baño ascozaz chiquerragóac lazquiro pagarazo ditu bere justicia ciur, men, estuac. Besamitárrac icuste arin bat eguitea cer egoan Testamen-tuco Ucha barruan zan asco ilteco berrogueta amar milla ta gueiago guizon. Eunca ta millaca becatu eguin dogu; bada, celan gorrotauten doguz neque, penitencia ta pena quitugarriac? Becaturic eguin ez ebe-nai, inocente errubaguéai, bere adisquide andienai Jangoicoac edan eraguin deusé caliz garratz minaren ondarra, ondoa, ondaquin guztia; cer gaiti guc edango eztogu?

Nequéac gordetan gaituez oraingo gachetaric; Espiritu Santuac di-ño: nequepeturic zagozan egunean deseguingo dira zure becatúac, lei otza eguzquiaz leguez. Job santuac diño: Jangoicoac gaisotu ta osa-tuten gaituala: castiguetan gaituan escu berberagaz osatu ta maitetu-ten gaitu. Gorputzean gaisotuten bagaitu, da arimea osatuteco. Medi-cu sendaguilleac gogor artuten dau gaissoa; odola ateraten deutso; jan edana laburtuten deutso; edari garratzaz minduten dau; eta au /15/ ez gorroto dabelaco, ezpada bere gacha osatuteco. Mastegua eba-gui, podau, iñautsiten da, mats morda gueiago ta obeac dacarrentzat. Ama batec bere umeari beste gauza bearrac emoten deusaz, baña es-cuetaco labaña edo zotza quenduten deutso, gachic eguin eztidin. Alan, gure Ceruco Aita maiteac bere, gacusanean becatuan sarturic edo jaus-teco arriscuan edo gogo guichiaz penitencia eguiteco, osasuna, ondasu-na, umea, aberea edo lagun charra quenduten deuscu; eta biralduten ditu errietara ta gure ganera gaisotasúnac, frutu urriac, beartasúnac, azote ta castigúac, gu osatu, sendotu, irazartu ta beraganduteco.

14-5 *Vici.*

14-6 BÉRATU: cf. 28-8 *béra* etorkia segurtatzeko, bestela *beraatu* (cf. 58-4 *biotz beraa*, VB s.v. *Ablan-dar* (c.) *beraatu*) itxaron bait genezakeen. VB s.v. *Abatir a alguno* eta *Abaxarse, someterse* (c.) *beeratu*.

14-7 *Vici.*

14-10 *Vicitza.*

14-14 UTXA: VB s.v. *Arca* (b.); ezagunago bide dugun *kutxaren* protesi gabeko aldaera, cf. MITXE-LENA 1977: 252.

14-16 *pena*, lehenago *penac?* zegoen, *-ac?* estalirik dago.

14-17 INOZENTE ERRUBAGE: VB «Inocencia, inocente: c. *erru baguea*, *baguetasuna*, c. *gachic ba-guea*»; hiztegian mailebua ez onartu arren, NAn biak aldizkatzen dira: 40-30, 51-24, 57-9 *inocencia*, 57-11 *errubaguetasuna*.

14-18 *ondaquin*, lehenago *ondaquiña*, gero *-a* eta *ñ*-aren kakoa estalirik.

14-21, 22 LEI OTZ: cf. 13-23, epiteto berarekin.

15-2 PODAU, IÑAUTSI: biak VBn s.v. *Podar* (c.).

15-4 ZOTZ: VB s.v. *Vara* (c.).

15-5 GACUSANEAN: pluralgile marka gabe.

Au alan izanic, celan maiteago eztoguz nequéac? Gorputzeco osasun ta bicitzea gaiti edocein latz garratztasun artuten dogu, eta arimacoai orren gorroto ta icusiecina euquitea? O itsutasuna! Santúac, ondo ezaguturic neque peneen balio miragarria, laztandu ta maitetuten cituen poz pocic nequeric minenac. Apostolúac olgura, pozcaria gozotzat cituezan persecuciñoac. San Pabloc ciñoan onetan eucala bere gozotasun, atseguin oso betea. San Andres laztanca, besarca ebillen ilgo zan Cruzteaz. Aita San Franciscoc arrebeen icenaz icentetan cituan bere gaisso-tasúnac. Guc begui ta gogo charrez beguiratuten badeutségu nequeai, persecuciñoai, gaisso-tasunai, pobrezari, da euroen balioa eztazagula-co, euroetaric jatorcuzan onac gogoratuten eztoguzalaco. O, Jesus, arguitu gaizuz!

Nequéac ta crutzéac gordetan gaituez urrengo becatuétaric ta guero necaldi beticoétaric. Isaias Profeta Santuac diño nequeac ondo igaroteac adimentua, jaquituria ta cenzuna emoten dabéla; contuzcóac, ardurazcóac, beguiratuac eguiten gaituezala. Nequeen sua бага /16/ gure gríña, ecandu ta oitura gaistoen uguerra quenduco ezta; gure biotzeco loi quirats atsítuac garbituco eztira. Espiritu Santuac diño: neque ta penac atzeratuten dituezala becatuac. Aranza, elorritz, esiacaz bidea ichiten dabe, beste bicioac sartu eztitecen. Eta ceimbat gorde ta librau eztitu infernuco neque arrigarrietaric? Ceimbat an icusico cirian, neque ta penac umilduric euqui ezpalitu?

Eta ni zorigaistoco au condenau banintz, ceimbat emongo neban infernuco neque bildurgarriac munducoacaiti aldatutea gaiti? An icusi baninz ta probau banitu ango pena ta neque gogórrac, ango sua ta garrá, ango suteguian suturic, gorituric, urturic, gogaituric egotea; an deabruen ta infernutarren laguntzan bicitea, au jazo balichat, ceimbat emongo neban mundura biurtutea gaiti? Ceimbatera opa ta esqueñico ninteque? Ce escariac, ce erreguac Jaunari eguingo ez neusquioz, ango penac emengoetara aldatu eguidazantzat? O, ce pocic artuco neuquean llagaz beteric egotea Job santua leguez; cerratua izatea Isaias leguez; eratzia San Bartolome leguez; suzco oean errea San Lorenzo leguez! O, ce preciatutzat euquico nituquezan Santuac igaro dituezan minac, eguin cituezan latz-tasunac ta iruntsi cituezan gogortadéac! Celan, bada, orain igaro ecin dodaz neque, pena ta crutzeric chiqui laburrenac?

15-11 *Vicitzea*.

15-11 LATZ GARRATZTASUN: *latz(tasun)* ulertu behar da, cf. 51-14 *larri estu izaturik*.

15-13 *Valio*.

15-16, 17: Adibide berak 11-19, 21n.

15-19 *Valioa*.

15-25 *gaituezala*, *-ala* letra txikian erantsia.

16-3 *Espiritu*, ondorengo *-ac* ezabaturik.

16-4 *Videa*.

16-5 *Vicioac*.

16-12 *Vicitea*.

16-17 ERATZI: VB s.v. *Desollar* (c.) *eraci*; s.v. *Despellejar* (c.) *eraci*, *eratz*.

16-17 SUZKO OE: metafora hau ez da, jakina, VB s.v. *Parrillan* azaltzen.

16-18 *preciatutzat*, orij. *preciatutzac*; cf. errata bera 41-10, 11 eta 49-20.

Celan dot atzerapena penitenciaric chiquerrena eguiteco? Verba min bat, esate zorrotz bat, laburtasun ta esquerbaguetasun bat sufrietaco? Celan maiteago ez dodaz emengo bost eguneco neque arinac? O, Jesus maitea, indazu borondate sendo bat eroateco zure antzera pacienciaz mundu onetaco penac, euren bitartez guztiau zurea eguin nadin.

/17/

4. IRACURTZA.

*Jesu Cristoren pénac gogoratuaz
gure nequéac arinduco dira.*

Jesu Cristo gure Jaunác esatez ta eguitez iracasten deuscu neque ta penac gogo ta borondate onaz maitetu, laztandu ta eroaten. Berác lenago igaro cituan, guri egemplua, moldea ta adibidea emoteco, diño San Pedro. Aimbeste padecidu ezquero Jesusec, diño San Pedro berac, bere gorputzean, gu bere prestau bear gara aren antzera nequeac igarotera. Jesusec berac egemplua emoten deuscu. Onetaraco jaió nas, ci-rautsan Pilatosi, iracasteco eguia, eracusteco ceruco bidea. Beste bein ciñoan: ni nas bidea, eguia ta bicitzea: niri darraidana ezta ilunetan ibillico; nirea izan gura dabenác, artu begui bere crutzea ta betor nire jarraian; eta San Mateoren aotic dirauscu eztaroanác bere crutzea, eztala berea. Gu biztu ta animetaco nequeac borondatez maitetutera, Jeremiasen aotic dirauscu: acorda zaite nire pobrezaz, gomute zaite nire estura, larritasun ta edan neban beaztun garratz minaz.

Berein berba gozoz animetan gaituz Jesusec nequeac, minac ta penac gogo onaz eroatera. Daviden aotic ascotan dirauscu berac lagunduco deuscula nequeac igaroten. Bein diño: deitu eguidazu nequez aricaturic zagozanean eta neuc librauco zaitut ta zuc alabaucó nozu. Beste bein diño: beragaz nago bere estutasunean, ateraco dot ta gloriatucó dot. Beste bein: bota eguizu, /18/ ezarri ta ifini eguizu Jangoicoagan ceure ardura guztia ta berac mantendu, irmetu, sendotucó zaitu; ta laquetucó eztatu justua sosegubagueturic ibilli dedin. Beste lecu baten: ur dago Jangoicoa biotza estu larritua daucana ganic. Onetarico esate gozoz dago beteric Escritura Santea, adierazoteco Jaunac eguin oi deu-

16-21 ATZERAPEN: cf. 16-4 *neque ta penac atzeratuten dituezala becatuac*; VB s.v. *Atraso* (b.g.), baina hemen *atzeratuk* 16-4n duen beste esanahi horretan, hots, «antzera egiteko gogoa» edo, cf. GG 204 *atzerapen au edo ez gura au*.

16-24 *Vorondate*.17-5 *Vorondate*.17-6 *adiVidea*.17-10 *Videa*.17-11 *Videa*.17-11 *Vicitzea*.17-14 *Viztu*.17-14 *Vorondatez*.17-17 *Verba*.17-17 BEREIN: SARASOLA 1985 s.v. «Asko, anitz (Dagokion irenaren aurrekik. Delako izena mugagabea)». VB s.v. *Bien de veces, bien de cosas, etc.*18-5,6 *deutsen, daroan* izan daitekeen hitz ezabatu baten gainean idatzirik.

tsen laguntasuna nequepeturic bici dirian guizagaisso erruquigarriai. Baña eztau esan gura nequeac quenduco deusczuala, ezpada nequeetan lagunduco deuscula; nequéac gozotu ta arinduco deusczuala; eta indarra ta biotza emongo deuscula pacienciaz sufrietaco bere icenean ta gure oneraco.

Jesusen Vicitza ta Pasiño santu guztia jagocu iracasten celan neque ta cruzéac gogo onaz eroan bear doguzan. Jaio zan egunean etzan zan asqueác condenetan ditu munduco andiqueriac ta pozcaria zoróac. Belengo corteác, lastóac, mantilla pobreac, asto ta idiac ta pobreza estuác iracasten deuscue maitetuten nequeac, bacartasuna ta pobreza. Jesusen penitenciac, persecuciñóac, barauac, min ta penac iracasten deuscue izan gaitezala umildeac, bigunac, moduzcoac, baquetsuac ta igues eguin daigula lurreco olgura, atseguin, andiuste, arrotasun, goitura, baneria ta solasa gaistoetic. Jangoicoaren Seme maitea, aberatsa izanic, pobre eguin zan, ecerbereztu zan, umildu zan, diño San Pabloc; bada, cergaiti guc gorrotauco doguz pobreza, desprecioac, laburtasun ta gueure bardinen esquerbagnetasúnac? Ceru ta lurreco Eguillea ta Jabea, Erregue guztien Erreguea, Erregue eguin gura ebenean genteac, gura ez eban berac; ta lapur gaisto bat leguez il zan Crutze baten billosic ta untzeturic; eta, barriz, guc au sinisturic ta cristiñauac izanic, ecin sufridu dogu nequeric arinena, ber/19/ba min zorrotz bat ta crutzeric chiquerrena. Non da gure fedea ta sinismena? San Pabloc diño: Jesusegaz nequeac igaroten badoguz, Jesusegaz bicico gareala Ceruan; baña gorroto dituenac, celan beragaz bicico dira?

Lotsari ezaina da icusi Jesus ain penaz ta bicitea fededun bat atseguinetan; «Cer —ciñoan Uriasec— Joab nire Capitaia guerran neque ta arriscu andietan, ta ni nire echean contentuz asperturic? Ez, ez orrelacoric». Eztago Soldaduric, icusiric ilten bere Capitaia, edocein pelligrutan ifinico eztanic; guc dacuscu Jesus Capitai ta Aita maitea zatituric ta illic; ta begui charrez beguiratuco deutseegu crutze ta pe-

18-6 *Vici.*

18-13 ANDIKERIA: VB s.v. *Vanidad* (c.).

18-18 ANDIUSTE, ARROTASUN, GOITURA, BANERIA: lehendabiziko hirurak s.v. *Arrogancia* c.; s.v. *Altivez* (c.) *goitura*; s.v. *Orgullo* (c.) *andiustea, arrotasuna*; s.v. *Vanidad, soberbia* (c.) *baneria, arrotasuna, andiustea* etab., gehienak DT-tik hartuak.

18-19 *Vaneria.*

18-19 SOLASA GAISTO: cf. 41-3 *solasa deungueetan*; honelakoak (hala nola 6/7 *pozcaria* oharrean aipatuak) bakarrik uler daitezke, ene eritziz, Añibarrok oso ondo ez zituela ezagutzen suposatuz; gogora dezagun orduko hiztegi guztietan hitz guztiak mugatzailearekin eman ohi zirela, forma biluzia zein zen asmatzea zailduz.

18-21 *laburtasun* aurrean ta estalirik.

18-22 *gueure* aurrean *esq[* estalirik.

18-25 UNTZETU: VB s.v. *Clavar* (b.) eta *Crucificado* (b.).

18/19 *Verba.*

19-2 FEDEA TA SINISMEN: cf. 24-23 *sinisle fededun*. VB «Crédito, fe, creencia: c. *sinistea, sinistasun, sinismena, sinistantza*», baina «Fe: c. *fedea, sinistea, sinistasuna*».

19-3 *Vicico.*

19-4 *dituenac, lehenago dituanac, gero -a-* ezabatu eta gainean *e jarri* du.

19-4 *Vicico.*

19-5 *Vicitea.*

19-7 *arriscu, -s-* z baten gainean.

nai? Amoreaz amorioa paguetan bada munduan, celan lagunduten ta eranzuten ezteutsegu Jesusi bere peneetan? O, eta ce arinac, ce gozoac eguingo lichaqueguzan nequeric latzenac, jasoco baguenduquez biotzeco beguiac Jesu Cristogana.

O arima, ifini eguizu Cristo Jesus ceure beguien aurrean ta penaric andi garratzenac gozotuco jatzuz. Min dozu buruan, belarran, beguien, aoan? Beguira Jesus maitearen burua aranza gogorrez zuloturic, odola dariola aimbeste iturritic. Min dozu escuan, oñean, gorputzean? Beguira Jesusi, untze gogorraz josiric, gorputz guztia llagaz zaoriz beteric, zatituric, Isaiasec eracutsi eban leguez. Perseguietan zaitue? Ni bere perseguitu nabe, diño Jesusec, ta zu bere perseguituco zaitue; cerren ezta discipulu icaslea Maissua baño gueiago. Ez dozu non bici, ateretan zaitue echetic edo erritic? Chiquitaric icusi cituan Jesus biotzecoác orrelaco nequeác. Quenduten deutsue ondasuna; ostuten deutsue dozuna; ilten jatzu echecoren bat; zauquee estimaciño guichian; ez dozu edertasunic ez ondasunic; zagoz pobre, bearturic, premiñan, bacarturic? Ifini eguizuz beguiac /20/ Jesusegan ta gozotasun andi bat emongo deutsu orrela ceure burua icusteac ta Jesusi jarraituteac. Adisquideac ichi ta aztuten zaitue; bere echean iñoc artu gura etzaitu; guztia zure contra dagoz; ezteutsu iñoc jaramoten? Au guzti-au Jesus gozo amagarriac icusi eban bere persona beneragarriaz; bada bereac artu gura ez eben, diño San Juanec; ta bere adisquide ta discipuluac larga ta ichi eben bere Pasiñoco demporan. Burlazar zarabiltzé; birao ta berba astunac esaten deutsuez? Jesus maiteác enzun eban deabrutua ta becartaria zala.

Era guztico nequeac, penac ta gogortadeac Jesus biotzecoác igaro cituan, beragana consueluaren billa joan gaitezcan; ta bere molde ta antzera nequeac igaro daiguzan. Beragaitic diño Salomonen aotic: señaletzat, adibidetzat, espillutzat ceure biotzaren ganean ifini naguizu. Eta San Mateoren aotic dirauscu: ni ganic icasi eguizue, cerren umildea, biguna, mansoa ta gozoa nas. Eta alan estura, tentamentu ta premi[ñ]a guztietan; gaisotasun, min ta pers[e]cuciño guztietan, beguira Jesusi, deitu Jesusi; escatu lagundu daizula Jesusi; ifini gogoa Jesusen

19-16 *jatzuz*, orij. *jachuz*, baina forma hau ez da inon ematen (cf. GAMINDE 1984-I, 175-176); are gutxiago Anibarrorengan, cf. berton. 25-2, *jatzu* 10-23, 51-36.

19-17 *aoan*, aurrean *ag[]* estalirik.

19-19 LLAGAZ ZAORIZ: cf. 9-14 *zauriturik*, 25-9 *llaga*, *zaori* ta *eridetarik*, 39-19 *erida zaori guztia*, 53-17 *zoaritu*. Hirurak (*erida*, *zauria* eta *llaga*) kide bezala VBn s.v. *Herida*. Hiztegi guztian ez da *zaori* ez *zoaritu* aldaerarik kausitzen; Azk «*Zaori* (B-a)», baina ez dakigu bertan entzuna ala Anibarrorengan irakurria ote den. Testuinguru beretsuan *irakorri/trakurri* zalantzak izan ohi ditu, cf. EL-1802, 35 *iracorrico* baina 44 *iracurrico*.

19-22 *Vici*.

20-5 *Veneragarriaz*.

20-6 *diño*, orij. *diñoc*; errata bera, nahiz eta gero zuzendua, 21-3 *josiaric*.

20-7 BURLAZAR ERABILI: cf. VB s.v. *Burlar* (c.) *burlazar egon* eta s.v. *Mofar* (c.) *burlazar eguin*.

20-7 *birao* baino lehen *esat[]* estalirik.

20-7 *Verba*.

20-13 *adiVidetzat*.

20-15 *mansoa aurretik ta estalia*.

Pasiño Santuan; au da Cristiñauren zucembidea ta darraionaren ganera, diño San Pabloc, etorrigo dala baquea ta misericordia. Icusu ta eguizu Calvarioco mendian dacusun moldearen antzera, dirautsu Jangoicoác berác, beste bein Moyses santuari leguez.

Jesus gozoác neque guztiac gozotu cituan, azuquereac biñagre ozpin garratza leguez. Eliseo Profetac Jericoco guesala edo ur gacitua gatza bertan botaric gozotu eban. Moises santuác zul bat botaric Marat-co ur gatzituan gozotu eban. Zul au Crutze santearen irudintza zan; ta beronen bitartez gozotu cituan Jesusec gure neque /21/ ta pena guztien garrastasuna, gacitasuna, laztasuna. Beguira gaquiozan Jesus crutzean josiari ta ecer erechico ez jacuz minic bicienac. Macabeoen lenengo libruan esaten da elefanteac biztuteco peleara odola eracusten eutseela. Nor aurreratuco ezta edocein pena maitetutera, icusiric Jesusen odola, pena ta nequeac? Jesus badauquegu laguntzat, aurrebidetzat gueure nequeetan, ce pena eguingo jacu nequetsua? Celan nequeric chiquienac mimberatuten gaitu? Celan maiteago eztoguz nequeác? Celan begui charrez beguiratuten deuségu? Becatu eguin badogu, celan gabilz iguesca neque ta penitenciaganic? Jesus errubagueác igaroco ditu gugaitic penaric gogorrenac eta cerbait guc errudunoc sufriduco eztogu?

5. IRACURTZA.

*Jesusen lenengo nequeác, aren antzera
guc gueureac igaroteco.*

Ez guenduquez orren anditzat gure pénac, baguenerabilz iños gogotic quendu бага Jesus maiteác gugaiti igaro cituanac. Esatez ez ece eguitez bere eracutsi euscun nequeác laztandu, amadu, preciatu ta maitetuten. Bere penac ta nequeác etzirian bacarric Pasiño demporan, ascoc uste daben /22/ leguez; bada ondo badacusgu, bere bicitza guz-

20-18 *zucemVidea* eta ondoren, estalirik, *diño San*.

20-18 ZUZENBIDE: VB s.v. *Vocación, estado, carrera que se elige* (c.), *Forma de vivir* (c.).

20-18 *ganera*, lehenago *ganean*, -r- ganean tartekaturik eta -n estalirik.

20-19 *dala* ganean erantsirik.

20-22 *Viñagre*.

20-22 BINAGRE OZPIN: VB «*Vinagre*: c. *binagrea*; g.n. *ozpiña, arlacha*».

20-24 ZUL: VB s.v. *Madera, madero* (b.).

20-25 *gatzituan*, aurrean *gaci*- estalirik; cf. 20-22 *gacitua*, 21-1 *gacitasuna*.

20-25 IRUDINTZA: VB s.v. *Parabola* (c.), beste esanahi fiabardura batekin; hemengorako cf. VB s.v. *Simbolizar, parecerse una cosa a otra* (c.) *irudin*.

21-3 KRUTZEAN JOSIA: VB «*Crucificar*: c. *crutzean josi*».

21-3 *josiari*, -c estalita.

21-3 *Vicienac*.

21-4 *Vizituteo*.

21-6 *badauquegu*: ba- txiki txiki bat aurrean erantsirik eta, bada ezpada, ganean errepikaturik.

21-6 *aurreVidetzat*.

21-6 AURREBIDE: cf. VB s.v. *Antecedentemente* (b.) *aurrebideaz*.

21-11 *sufriduco*: -d- t baten ganean.

21-16 *igaro*, orij. *igoro*.

22-1 *Vicitza*.

tia dago penaz, penitenciaz, nequez, crutzez ta aranzaz ereinic. David santuác ichi eban esanic, chiquitaric nequé ta penitencian Jesus acico zala. Aimbeste igaro eban ece, eztauqué cer icusi bere aurrean mundua danic asmau ta igaro dirian gogortaderic arrigarrienac. Ezta izan Ama-seme guztien artean Jesusen gorputza baño senticorragoric. Zan Espiritu Santuaren bertutez sortua; guizacume guztien artean ederrena, bigunena, maitegarriarena: beste gorputz guztiac baño biciago sentietan cituan doloréac; San Buenaventurac diño guc beseñan edo beguico seiñean baño biciago bere gorputzeco edocein lecutan sentietan ebala.

Jesus maitea padecietan asi zan bere Amaren sabelean araguitu zanic: ordutic artu eban bere ardurara becatari guztien becatu ta gaisteria guztien quitugarria ta ordea emotea; ordutic Aita eterno beticoác eriotzaco sententia emon eutsan bere Seme bacar maiteari ta beronec pocic ta borondatez artu eban gugaiti. Ordutic aguertu ta adierazo eutsazan bere Aita Jangoicoác guizonac gaiti igaroco cituan gogortadéac, desprecióac, persecuciñoac, neque ta penac bere Vicitza, Pasiño ta Eriotzan banan banan, bacocha berez; ta bertati opa ta esqueñi zan pocic ta borondate oso sutu gartuaz gure salbaciñoa gaiti dirianac igarotera. Ordu ataric ezagutu eban Jesus maiteác guizónac beragaz eguingo cituezan gogortadéac ta eracutsico eben esquer gaistoa. Sortu zan ordutic opa eban bere burua aranzaz coroituteco; beguíaac, negar eguitemo; arpeguia, betondocóac artuteco; aoa beaztuna edateco; escu ta óñac untzetuteco; espalda azotetz ebaguitemo; ta bere gorputz guztia ebagui, idigui ta zatituteco.

/23/ Ce larri ta estu ez eban ifinico Jesu Cristoren biotza igaro bearco cituan neque, pena ta doloreen acorduác, gomuteác, ezauguera onec?

22-4 EZTAUKE ZER IKUSI BERE AURREAN: cf. EL-1802, 12 *ezdau cer icusi gorputzac arime illeciñ miragarrien alboan eta berton 50-9 here aldean ez dabe cer icusi Martir guztiac (...) igaroco dituan nequeric andienac.*

22-7 *Vertutez.*

22-8 *maitegarriarena:* (sic) Badirudi bakarrik Añibarrok genitibo singularra eta plurala ez zuela bereizten suprosatuz azal daitekeela; halere, aztarna gehiagoren beharrean gaude, gehienetan bereizten bait ditu: cf., agian, 10-23 *oberen bat*, 38-12 *munduen beguietan*, 53-13 *Virgiñac igaro eban aldean eta 46-5 ezauguera faltaz.* Ik. PS 2.

22-8 *Viciago.*

22-9 BESEINA: VB s.v. *Niña, niñeta de los ojos* (b.).

22-10 *Viciago.*

22-14, 15 *ETERNO BETIKO:* cf. 15-23 *necaldi beticoétaric* baina 23-6 *Aita eternoari*, 26-13 *Aita eternoari*, 36-19 *Aita eterno.*

22-16 *Vorondatez.*

22-17 *guizonac gaiti:* g- c baten gainean eta -c geroago erantsia.

22-20 *Vorondate.*

22-20 *salVaciñoa.*

22-23 *coroituteco* baino lehen *coroaut-* estalirik; cf. EL-1802, 222 *coroauturic*, baina 104, 183, 188 *coroituric.*

22-25 *ESPALDA:* Añibarrok ez du VBn euskal hitzatz onartzen, baina Larramendik hortakotzat jo zuen, euskal etimologia emanez: «es voz Bascongada, de *atzalda*, *atzaldea*, que significa opuesto al delantero. *Espalda, bizcarra*». Honezkeroz, erabiltzea zilegi zen (cf. LAKARRA 1985: 38-39); dena den, cf. 41-14 *solbarda* eta 57-5 *atze*.

23-1 *ifinico* gainean erantsirik.

23-2 *EZAUGUERA* cf. 45-24, 45-32, 45-39, 46-5, 46-8. VB s.v. *Conocimiento* (c.) *ezaugilera.*

Ceimbat negar gozo emongo etzituan gugaiti bere Amaren Sabelean? Lecu estu atan ceimbat estutuco etzan bere biotz amagarria, ezaguturic condenatuco cirianeen neurri muga bagea? Ceimbat bider ez zan ifinico belaunico, besóac zabalíc, umilduric, erreguca Aita eternoari gugaitic, jaio baño len? O, ceimbat zor deutsagun Jesusi! O, ce egarri andia eracutsi eban ordureanic gu Ceruratuteuco?

Eta ceimbat igaro ez eban bere jaiotzan? Belengo erri guztian ostaturic bere Ama maiteác ecin idororic, jaio zan abereen corta zar batean. Bere lenengo oea zan asca bat; estalguia lastóac; lagúnac idi ta asto bat, Isaiasec ascozaz lenago adierazo eban leguez. Esqueuco erruquienaren seme batec berac baño zorion ohea euquico eban. O, Jesus biotzecoa, ta ce laster asi zarean gure becatúac, dibersínoac, olgurac, andigúrac ta atseguin gozóac paguetan! Errazoiáz esan ciñei: aceariác bere toqui, bici-lecu, lurruspe ta lecéac ditu; egaztiac bere bai bere abiac ta non etzan; Jangoicoaren Semeác, barriz, ez dau non eratzo burua; eztauco non echun; dago eche ta bicilecu бага bere jaiotzan ta bere eriotzan.

Jaio ta zortzigarren egunean gu gaiti bere odola emon eban; ta becatariaren antza artu eban. Jaio ta ogueta amazortzi egun barru, berari ta bere Ama maiteari Simeon santuác dirautsé neque ta gogortade enzuezac igaro bearco dituezala guizonén escuetaric. Ozta mundura urten eban Jesusec, non Herodes crubel gogorra bere billa asten dan, bicitzea quenduteuco; /24/ eta errudun gaisto bat bailitzan leguez Egitoco erbestera doa igues. Igaro cituan bidean nequeac, bacartasúnac, neguco ótzac; sartu zan senideric, aideric, adisquideric, ezagunic ez

23-4 ESTUTU: Añibarrok bai *estu* bai *estutu* erabiltzen ditu; *estuturako* cf. VB «Atribularse: c. *larritu*, *ansiatu*, *estutu*» eta testuan 36-19 *biotza larrituten jaco*, *bere barrua estutu*, 56-32 *larrituric*, *negarrez*, *cizpuruca ta biotz guztia estuturic*; *esturako* cf. VB «Atar: c. *estu*, *lotu*» eta testuan 28-11 *zorotzat estu gura eben*, 36-33 *estu ta lotuten dabe*, 37-28 *loturic ta esturic*, 36-37 *esturic otso amorratuen atzamarretan*, 39-14 *Metarri gogor batera estu eben*, 46-10 *sarturic ta esturic sein-mantilletan*, 51-15 *lotu*, *estu ta catigaturic*, 51-31 *soca ta cateaz esturic*, 52-6, 52-16 *estu metarri batera*. Gutxi dira esanahi bereizkuntza honetatik at dauden adibideak: 51-14 *larri estu izuturik larri(tu)*, *estu(tu)* eta *izuturik* bezala ulertu behar da, cf. 15-11 *latz garratzasun*; 56-42 *estutu ta maitetuten eban bere bularren contraz* cf. VB s.v. *Apretar* (b.g.) *estutu*, *estu*; azkenik, 53-7 *socaz ta cateaz estu ta estutu*.

23-8 ORDUREANIK: Oraindik aurki daitezke Añibarroren idazlanetan, bakanka bada ere, ablatibo zaharraren forma pleonastikoaren arrasto zenbait; cf. EL-1802, 73, 80 *goxereanic*; 1821-16 *etsereanic*, 208, 222, 226 *curutzereanic* (cf. LAKARRA 1984 eta URGELL 1986).

23-14 *diVersiñoac*.

23-15 ANDIGURA: VB s.v. *Sobervia* (b.).

23-15 AZEARI: VB s.v. *Zorra*, *zorro*, *raposo* (c. *acearia*, *azeria*; Larramendik ez du aldaera hori bildu: «Zorro, *azeria*, *aiseria*, *azaria*». Azkuek Arratian *azegari* erabiltzen dela jaso du; *azeari* sarrearik ez du, bestalde. Etorkiaz cf. MITXELENA 1977: 119 eta 418.

23-16 *Vici-lecu*.

23-16 LURRUSPE: VB s.v. (c.) *lurruspea*, *lecea*; honen iturria den DTn bakarrik *lurruspea* agertzen da, zeinagatik —hala nola itxuragatik— zalantzan jarriko nukeen bere herrikoitasuna; cf. GG 370 *lece*, *lurruspe*, *cueba* eta bertan 26-14 *lece ta utsune*, 48-22 *lurruspe edo cueba*.

23-17 ERATZO: VB s.v. *hacerlo Acostar* (c.).

23-18 *Vicilecu*.

23-23 ENZUEZ: VB s.v. *Inaudito* (b.n.); cf. 40-2.

23-24 KRUBEL: honetan izan ezik, *kubrel*, cf. 37-6, 43-29, 56-35.

23-25 *Vicitzea*.

24-2 *Videan*.

cituan errian; ta aurquitu bear eban bici-lecu pobre bat. O, ce egemplu ta adibide edérrac guri iracasteco nequéac gogo onaz eroaten!

Zazpi urte barru Nazaret-co errira biurtuten da; eta ogueta aimbeste urtean egon zan echean sarturic, ezcutaturic; iñoc jaramon barga, ezagutu barga, nor zan jaquin barga; errico zantarrena eguinic; ta estimaciño barga, izanic Jangoicoaren Semea ta munduác ain lucero ta ain egarri andiaz ichadon ta deseatu eban Mesias Salvaguillea. Au dala bai umiltasuna! au amorea! Ce semec bere gurasoari euqui ta eracutsi deusó Jesusec bere Ama maiteari ta San Josepe Aita-ordecoari eutsén obediencia ta umildancia? Ceimbat bider lagundu ez eutsén eche-beárrac eguiten, bicilecu pobrea ta tresnac garbietan, San Jose zorionecoari arozquintzan lagunduten? Ce semec au enzunic maitetasunic andienaz obedituco ezteutso bere gurasoari? Noc eranzuera charrac, berba zorrotzac, dedar astunac, naibagueac ta sentimentúac bere guraso onari emongo deutzaz? Eta non zagoce guizon andiac ta andra arrotu apaintzalléac? Celan Jesusen umiltasun au icusiric lotsa zaree lan bear umillac eguiten, echeco cereguin guztiac otseñeen ardurara ichiten dozuezala? O, munduco soberbio ta arrotúac! eta ce lotsa andian egunen baten icusico zarêan! Cristiñau sinisle fededun baten onreric ederrena da lan bear umillac eguitea ta neque guztiac pocic artutea, Jangoicoaren Seme eguiazcoa onelan icusiric.

/25/ O, zu, nequez bici zareana, beguiac ifini eguizuz Jesus maiteagan ta arinduco jatzuz neque ta pena guztiac. Beguira ce laster asi zan gugaitic nequeac igaroten. Jesus dozu laguntzat; berác zure cargaric andiena daroa; zuri zure oneraco emoten deutzun carguea arina dala diño berac, ta buztarria gozo leuna. Ce neque igaroten dozu lenago Jesusec igaro eztabenic? Jesusec bere pena ta nequeacaz gozotu ta santutu cituan gureac. Gure pena guztiac lenago bere gorputzetic igaro cirian. Jesusec igaro baño len, becatuaren llaga ta gáchac cirian crutzéac ta nequéac; baño orain bere llaga, zaori ta eridetatic igaroric, parabisutic ta metal onetic igaroten dirian urac leguez, osantsuac ta preciatuac dira. Orregaiti ain maite cituezan Santúac; ta Apostoluac gaiti diño San Lucasec poz pocic gozotasun ta atseguíñez

24-4 *Vici-lecu.*

24-5 *adiVide.*

24-14 *Vicilecu.*

24-14 *pobrea* ondoren *garbietan* estalirik.

24-16 ERANZUERA: VB s.v. *Respuesta* (b.g.), jadanik DTn.

24-17 *Verba.*

24-21 *soberVio.*

25-1 *Vici.*

25-9 *llaga* ondoren ta ezabatuta.

25-9 *eridetatic*, aurrean *h-*, gero estalita.

25-10 PARABISU: 45-30 *Paraisuan*; VB «Parayso: c. *paradisua*, *paraisoa*»; halere GG-n, Axularren *parabisuak* aurrean dituelarik, *paraisu* (285), baina batez ere *paraisu* (8(4), 9) darabil.

25-10 METAL: cf. Azk «*Metal* (Bc, G), mineral, hablando de aguas. UR METALA, el agua mineral».

25-11 *cituezan*, -ez- gainean erantsirik.

25-12 *Apostoluac gaiti*: -c gero erantsia, g- zegoen c-aren gainean jarri ondoren, hain zuzen. Bestalde, *gaitic* zena *gaiti* bihurtu du, -c estaliaz.

beteric ifinten cituela carcelac, cateac ta persecuciñoac. San Pabloc ciñoan: ganez eguiten deust pozcaria gozoac. Eta Santa Agueda gaiti diño Elexa Ama Santeac carcelera ta eriotzara joianean, joiala eztegu gozo batera leguez poz arren poz.

Onegaiti Santúac ain maite cituezan nequeric latzenac: icatz go-riac larrosa edertzat cituen; gaisotasúnac osasuntzat; desónrac on-ratzat; minac atseguintzat; esquerbaguetásunac mesedetzat; eriotzaco eguna ezteguco eguntzat; iltea bicitzatzat; ta Jesus gaiti nequeac igarotea zorion, dicha ta onra anditzat. San Pabloc ciñoan: atseguifiñic gozoena idoroten dot neure gaisotasun ta persecuciñoetan ta niretzat irabaztea da Jesus gaiti iltea. Santa Teresa miragarriac cirautsan Jesusi: jauna, bitaric bat, edo il edo betoz nequéac. San Juan Cruztecoac ciñoan ez ebalá gura beste gauzaric munduan, ezpada Jesus gaiti desprecioac ta penac igarotea. Eta Santa Maria Madalena Pazizcoac cirautsan Jesusi: Jauna, ez naguizu orren laster il, acabatu ez daquidan zugaiti gueiago ta gueiago igarotea! Guc gorroto badoguz nequéac da euren balioa eztazaugulaco; Jangoicoa maite eztogulaco; Jesusen penac az-turic dara/26/bilguzalaco; ceimbat zor dogun gueure becatuacaiti az-tu garealaco; infernuan ce nequéac igaroten dirian eztaquigulaco; eta oraingo neque laburrac dacarcuzan sari ta zorionac gogoratuten eztoguzalaco.

6. IRACURTZA.

Jesusen nequéac anditan.

Igaroric Jesus biotzecoac bere gaztetasuná ain beartasun ta bacartasun nequezcoan; ichiric bere Ama maitea bacarric bere echean, sartu zan Ermu bacar baten: eguiten ditu bertan ez zortzi egun, ezpada berrogei eguneco penitenciá, barauac ta necaldiac. Igaroten ditu egunoc oztac illic, goseac igaroric, eche baga, lagun baga, abere ta animalien artean; negarrez gure becatúac, quitututen gure zórrac, paguetan gure gaistaqueriá, esque Aita eternoari gure salbaciñoa gaiti. Bere bicilecua zan ach baten lece ta utsune bat; bere oea lur gogorra; bere burucoa arri utsa ta otza. Gau ta egun egoan oraciñoan; beti esque gu gaiti. Ceimbat gau emongo cituan loric eguin baga? Ceimbat guelditu-

25-20 *Vicitzatzat.*

25-20 *gaiti, -c estalirik.*

25-23 *gaiti, -c estalirik.*

25-29 *Valioa.*

26-7 *GAZTETASUN: VB «Juventud: c. gaztetasuna, gaztezaroa».*

26-9 *bacar baino lehen bate[estalirik.*

26-11 *GOSEAK IGARORIK: cf. 29-7; 41-22 Ce igaroric euren biótzac gueldituco etzirian?, 43-12 doloreac igaroric, 48-2 penac igaroric, 53-25 dolore biciac igaroric. VB s.v. Traspasar, hiriendo (c.) iga, o irago.*

26-13 *salVaciñoa.*

26-14 *Vicilecua.*

26-14 *UTSUNE: VB s.v. Hueco (c.).*

co zan leituric, otzturic, soñecóac bustiric euriaz, edurraz, iñontzaz? Ceimbat cizpuru ta negar gozo emongo cituan?

/27/ Urteten dau Ermutic Jesus maiteác ta asten dira barriro neque ta pena andiagóac. Aguertu ta eracusten da Jaungoicoaren Semetzat ta barric darraioe Icasle pobre batzuc, Arraintzalle guichi batzuc. Ce nequéac onei iracasteco ta euroen buru necórrac arguituteco! Eguiten ditu miraria enzuezac; osatuten ditu era guztico gaissóac, biztu illac, atera deabrúac gorputzetaric, arguitu itsúac, sendatu errenac ta lepradunac eta dauqué asmuguillatzat, sorguintzat, deabrututzat. Prediquetan cituan eguiác ta deituten eutsén errico baque-quentzallea. Lagundu ta batuten zan becatariacaz; eurac irabazteco euren batzar, eche ta maira joaten zan; ta euqueen jatuntzat, edaletzat, becataritzat, galdutzat.

Eztauque mugaric Jesus biotzecoác gu gaiti igaro cituan nequéac, lotsariác, persecuciñoac. Estura, arriscu ta pelligru ascotan bere burua icusi eban. Injuriac, irainac, esaca gaistóac, naibaguéac, afruntúac, esquerbagnetasúnac ta gogortadéac guizónac ganic irunsi cituan. Iño iños bere Ontasúnac baño gueiago igaro eztau. Noc igaro cituan gure Salvatzalle maiteác baño neque, larritasun ta atsecaba gueiago? Noc eguño emon cituan bere begui sotilac baño negar gueiago? Noc euqui eban berac baño bicitza estuago, beartsuago, aricatuago, nequezcoago? Bere soñecoa zan bat bacarra ta ori bere lanazco pobre umildea. Bere janaria zan gauza guichi bat ta gueienetan ogui utsa; bere ibilteac eguiten cituan beti oñez ta ascotan ortocic oñ utsean; eta sartu zanean bere Jerusalemen Erramu egunean, ez eban gura ezpada astocho umil bat. Eracutsi euquean bere Anditasun miragarria, izanic gáuzta guztien Eguillea ta Jabe bacarra; baña gura ez eban guri iracasteco ta gu /28/ irabazteco. O, ce lotsaturic gueldituco dirian egunen baten orain moda, convite ta apaindura polit ederretan galduten dabenac, zórrac aloguerac paguetaco ta pobreac socorrietaco Jaunác emon deutzézan ondasúnac!

Ecín neurtu leiz Jesus maiteác igaro cituan penac, gogortadeac ta nequéac bere bicitzaren azqueneco iru urteetan, Nazaret bere erritic lotsari ezainaz campora bota eben; ta beste bein ach batic béra bota

26-17 IÑONTZ: VB s.v. *Rocio de la mañana* (b.), *Sereno de la noche* (b.); Azk (B-a-o-tx).

27-3 ARRAINTZALLE: VBn ez du aldaera honen konturik ematen; DTko *Pescador* («arranzaria, arranzalea») sarrerari bertokotik hurbil dagoen *arraizallea* aldaera baino ez dio erantsi (guztiak c.).

27-4 NEKOR: VB s.v. *Rudo* (c.); Azkuek soilik Añibarroren hiztegiko lekukotasuna ezagutzen zuten: «Nekor (Añ, ms), tardo, pesado, rudo».

27-5 *Viztu*.

27-7 ASMUGILA: VB s.v. *Adivino, el que adivina* (c.).

27-7 SORGIN: VB s.v. *Hechicero* (c.).

27-16 *gueiago* gainean erantsirik.

27-17 SALBATZALLE: testu honetan *salbatzalle* (cf. 36-3, 36-31, 31-18) eta *Salbaguille* (24-10, 37-12, 38-23, 41-12, 44-3) tartekatzen dira; biak VBn s.v. *Salvador* (c.).

27-19 *Vicitza*.

27-19 *beartsuago*, -s- gainean erantsita.

28-7 *Vicitzaren*.

gura ebén. Bere erritárrac tonto coco ezjaquintzat euquén, ez escolan ez guizon artean icusten ez ebelaco; ta bere aidéac bein baten zorotzat estu gura ebén. Judean ascotan arrica il gura ebén; Samaritanian iñoc artu, ez ostaturic emon gura ez eutsan; Genesaret-tárrac erbestetu ta bota eben euren erritic ta inguru guztitic. Ascotan deitu eutseen Samaritanoa edo fede baguea, deabrutua, gaisto oquerra, asmutsua, deunguero acia, casta charrecoa, jatuna, edalea, ardao zalea, becatarien laguna, deabruaz parte eucala ta bere bitartez mirariac eguiten cituala.

Igaro cituan Jesus laztanác gorputz ta arimeco desónrac; baltzitu, ilundu ta ezaindu eutsén famea, guzúrrac ereguiric; ta bere onrea burla, irain ta esaca baltz gaistoacaz; baña dirianac enzuten cituan issil issilic eta ez eban iñoc eguño gogaituric icusi. Orregaiti Escritura Santeac deituten deutso azuri, bildots, ardi ta uso umil bigunaren icen gozoacaz. Inguratu cituan neque andiaz erri ta provincia asco arimeen billa; gure ona gaiti icerdi, pausu ta ibillera nequezcóac emon cituan. Irunsi cituan ótzac, beróac, gosea, egarria, bustitasúnac ta /29/ eguraldi chárrac. Eguna emoten eban becatariái iracasten, sermoi ceruzcóac eguiten, adibide ónac guztiai emoten, gaissóac osatuten, guztiai on eguiten; gauba, barriz, atseguin guichj bat artu bearrean, emoten eban auspaz, belaunico edo besoac zabalic mendietan, oraciñoac, erreguac, escariac bere Aitari becatariac gaiti eguiten.

Ascotan egon zan goseac igaroric, bapere jan bagaric. Evangelioac berac dirauscu bide baten joiala gose zala ta ico baten frutua escatu ebalá. Jerusalengo Elessan arratse guiño prediquetan egon zan ta ez zan iñor basu bat ur ta ogui copau bat emoteco. Samaritana andra becataria irabazteco lucero berbaz egon zan ta esan eban egarri zala; baña gose bere izango zan, cerren gox guztian oñez bide lucea ibilli zan ta Evangelioac diño nequetu zala. Oc, ce egemplu edérrac guri iracasteco nequeac maitetuten! O, Arzain maitea, ta ceimbat pausu nequezco emon cenduzan ceure Aitac gomendau eutsuzan ardíac irabazteco! O, eta ceimbat zor deutzugun onembeste gaiti!

Cer derichazu, o arima, Jesusen bici modu nequezco oni? Au enzunic ete dago noc gorroto izan daian penitencia ta nequea? Icusiric Jesusec gugaiti maitetu cituala nequeric gogorrenac, noc artu ta deseatuco eztitu pocic munduan ta negarrezco erri onetan jatorcuzan crutze ta penac? Icusiric Jesusec issilic ta umiltasun andiaz enzun cituala ber-

28-9 KOKO: VB s.v. *Bobo* (c.), *Tonto* (c.).

28-14 GAISTO OKER, cf. 31-16, 43-16, 51-16, 58-32. VB «Malvado: c. *gaisto oquerra*».

28-23 *gaitiri* itsatsia orban bat dago, zeinaren azpian (cf. 25-12, 25-20 eta 25-23) -c egon bait zitekeen.

28-24 BUSTITASUN: VB s.v. *Humedad* (c.).

29-3 *adiVide*.

29-6 *becataric gaiti*, -c gero erantsia; g- azpian c, cf. 25-12 aldaketa beraz.

29-8 *Vide*.

29-10 *Vasu*.

29-11 *Verbaz*.

29-12 *Vide*.

29-17 *Vici*.

29-21, 22 *Verba*.

ba astun lotsagarriac, burla ta esate sentigarriac, noc euquico dau biotza auciac, demandac ta quexac emoteco Justiciaren aurrean, berbacho arin bat, injuria chiqui bat, guzurrezco gauza bat ta laburtasun bat eguin edo esan deutsalaco bere lagun urco batec? Icusiric Jesus penaz beteric euquico dogu biotzic bere ontasun maitegarria ofendietaco? Ezcara negarrez urtuten becatu egin dogulaco? Orren esquer /30/ gais-toz eranzun deutsalaco?

Jesus maite amagarria! zuc aimbeste pausu triste, aimbeste neque gogor, aimbeste negar ta icerdi tanta gu gaiti emon ezquero, maite izango dogu becatua? eta len eguiñac gaiti eztogu negar ampullu bat emongo? Eztau cizpuru batec, damu apur batec gure biotzetic urtengo? Eta euquico dogu biotza biurtuteco lengo becatua, lengo despaciencia, birao ta añeneta? lengo desonesqueria, gorroto, murmuraciño, lapurreta ta gaistaquerietara? lengo baneria, apaindura, arrotasun, andigura, soberbia ta munduco olgura charretara? Icusiric Jesusec gure becatuacaiti igaro ebana, erechico jacu asco irain injuria bat bere amorez ta antzera issilic irunsitea? Ay Jesus, zuretzat bacarric dirudi eguin zala nequea ta penitencia! O, ce castigu gogorren beguira gagozan, onduten ezipagara!

Baña, ay! ez bacarric ez dogu lengo becatuen damua, ezipada egunero gueituten doguz becatuac; gueroago ta deungueagóac eguiten gara; gueroago gogorragóac, esquer bagueagóac, soberbioagóac eguiten gara; eztago mandamenturic guc austen eztogunic; eztago Sacramenturic deunguero artuten eztogunic; buruac emoten deuscun guztia eguiten dogu Jangoicoaren contra.

O, Jesus, guztioen arguia! arguitu gaguizuz arren, cerren bestela gu beti izango gara len izan gareanac. Sartu, sortu ta erne eguizu gure biotzean egarri ta gurari egartsu bat, maitetuteco zure escu pres-tutic jatorcuzan crutzéac, minac, gaisotasúnac ta persecuciñoac, eurocaz garbituric joan gaitecen betico Cerura.

/31/

7. IRACURTZA.

*Jesusen beste neque batzuc bere azque-
neco urteetan.*

Jesu Cristoren nequétaric batzuc berac bere nai guraz borondatez

29-23 *Verbacho.*30-5 NEGAR ANPULLU: cf. 38-24 *negar tanta*. VB «Lágrima: c. *negar tanta*; b. *negar ampullua*».30-8 BIRAO, ANEN: VB s.v. *Maldición* (c.) «*Biroa* se llama a la maldición grave, y *Añena* a las invocaciones leves».30-9 *Vaneria*.30-10 *soberVia*.30-17 *soberVioagóac*.30-19 BURUAK EMON: VB s.v. *Ocurrir algo a la memoria* (c.); *gogoak emonen* kidea da.30-23 *maitetuteco*, -co azpian -que, estalirik.31-4 NAIGURA: VB s.v. *Deseo* (b.).31-4 *Vorondatez*.

artuten cituan ta beste batzuc Judegu gogorren aldetic etorcazan. Judeguác gogortasunean, itsutasunean, esquerbagnetasunean beste guizacume guztiac aztu dituez. Beguirada bat Escritura santuari eguita da asco au sinistuteco. Onegaz San Estevanec arpeguian emoten eutsén, cirautsela: O, Judegu zorigaistoac, idun gogorrecóac, biotz arrituac! zuec beti Espiritu santuari eurt atzera eguiten deutsezue; zuen Profeta ta Santuen artean nor izan da zuen Gurasóac ta aurrengóac esetsi ta perseguitu eztabenic? ceimbati bicitza quendu ez eutsén eguiac esatea gaiti? Moyses miraguillea arrica il gura eben Ermuán; jagui cirian Jaungoicoaren contra; beimbre gauza onic zuen aurrenac eguin ez eben; onec leguez zaree zuec bere gogórrac, perseguillac, biotz ta borondate gaisto oquerrecóac, bada Jesus Jangoicoarén Semea perseguitu ta il dozue Crutze baten. Arguirotasun onegaz San Estevan lenengo Martir Santuác adierazo eutsén Judeguai Jesus Salvatzalleaz eguin cituezan esquerbagnetasúnac ta gogortade arrigarriac.

Eta eguiac ceimbat igaroerazo ez eutsen Jesus maiteari Judegu gogórrac? Beti ebiltzén celan galduco eben, celan ilunduco eben bere fama óna, baltzitu bere onrea, ezaindu bere creditua, guichitu bere estimaciñoa ta quendu bicien artetic bere bicitza ta icena, Jeremias Profeta santuac lenagotic esanic eutsén leguez. /32/ Oquerretara artuten cituezan bere barbaric onenac, bide ta lecu charrera botetan cituezan bere milagroric miragarrienac. Juzgu deungac bera gaiti eguiten cituezan, murmuretan zan bera gaitic, donguetzat euquézan bere ceruzco Dotrinac, joaten cirian berari enzuten bere berbaren baten jausten bakan icusteco ta andic bidea artuteco bere contra emoteco. Judegüen Batzarretan ez zan besteric esaten, ez asmatuten, ezpada celan galduco eben ain eguia arguiac cirautsezan Jesus maitea.

Salatu eben Juezaren aurrean dotrina guzurtiac prediquetan cituala, errien contra emoten ebalá, Erregueri dagocana ez paguetaco ciñoala,

31-9 IDUN GOGORREKO: Burua makurtera —amore ematera— oso emanak ez direnei dagokie, agerriki.

31-9 BIOTZ ARRITU: zentzu estuan; cf. VB s.v. *Petrificar* (c.).

31-10 EURT: VB s.v. *Oponerse* (c.) *eurt eguin*; Azk «2.º (Bc, BN-s, R), voz con que se incita á retroceder al ganado. EURT EGIN, oponerse (Añ.) EURT ERAGIN (Bc), EURT ERASO (B, Añ.), ha-cer volver».

31-12 *Vicitza*.

31-13 *gaiti*: *gaitic* zegoen, baina *nahita* —zalantzarik gabe, cf. 28-23 oh.— -c galdera markarekin (?-kin) estali du.

31-15, 16 *Vorondate*.

31-17 ARGIROTASUN: Ezin aurkitu ezain hiztegitan; halere, *argirotik* (cf. VB s.v. *Claramente* c.) aterea izan behar du, bai itxura eta baita esanahiaren arabera ere.

31-23 *Vicien*.

31-23 *Vicitza*.

31-24 *lenagotic* ondoren *ecuan* e[, marra batez estalia.

32-2 *Verbaric*.

32-3 *gaiti*, -c estalirik.

32-5 *Verbaren*.

32-6 *Videa*.

32-8 *cirautsezan*, -za- gainean erantsirik.

32-9 GUZURTI: VB s.v. *Falso* (c.).

32-10 ERREGERI: baina cf. 33-11 *Erregueari*.

cer esan andiac emoten cituala, bera ebillan lecuan baqueric ez egoala; errico burúac, aguintariac, nagusiac, cargudúnac ecin icusi cituela ta beti aen contra eragoiola sermoietan. Iñoc baciñoan Jesús santua ta óna zala, Judegu gogorrac ciñoen ecin óna izan cedilla jaiegúnac gordetan etztitan guizona. Aoco chuaz ta autsaz lupetz pusca bat jaiegun baten eguitea guizon itsu baten beguiac igortzi ta arguituteco, ta beste gaisso osatu eban bati jaiegunean aguidutea bere oea lepoan eroiala zan asco juzgu char ta murmuria eguiteco ta esateco etzala guizon justua alango lan bearrac jaiegunean eguiten cituana. Ce guichi bear zan esamesac ta juzgu chárrac eguiteco!

Batzuetan zorotzat euquén ta beste batzuetan guizon malsin, mali-ciati, lotsabague azartutzat. Sacerdotéac ciñoen: ez edo da ori orren óna, bada errico Nagusiac ezterraioe, ezpada gente pobre ignoranteac. Letradúnac ciñoen eragotzi bear leusquioela esatea Jangoicoaren Se-meazala, bada milla guzurrez gentea engañetan ebalá. Fariseoac deituten eutsen Jesúsí Satanastarra ta becatari galduen adisquide ta laguna. Dirianac bere burla eguiten ebén icusiric bera ain pobre ta ez /33/ eucazala ezpada Discipulu pobre eta arraintzalle letraric ez jaquituriaric ez euquén batzuc; ta bere jarraian ez joazala ezpada gente ignorante ezjaquiñac.

Judegu gogórren asmu ta asmo guztia zan ea celan guichitu ta laburtuco ehen Jesusec eucan estimaciño ta icen óna oneen artean. Onetaraco desonretan eben berba charracaz, esetsi itaune edenduacaz ta lotsatu gende guztien aurrean, bein Fariseoac, beste bein Saduceoac, beste ascotan Letradun jaquitúnac. Alan jazo zan bide gaistoz ta malicia andiaz itandu eutsénean cein zan mandamenturic andiena, ea arrica ilgo baeben becatuan idoro eben andra ezcondua, ea pagau bear eutsén Erregueari oi zan tributua, ce escubidez ta ceren bitartez eguiten cituan mirariac; onetaraco Ceruco señale bat emon eguiala; cergaiti bere Dicipulúac barau eguiten ez eben ta cegaiti jan baño len

32-12 *nagusiac* ondoren *ecin*, estalita.

32-14 *ecin ona izan cedilla* idatzi du Añibarrok, baina *cedillaren* ordez beste zerbait eskatzen du esaldi honek; *leitequeala*, esaterako (cf. GB 41.or.).

32-15 *baten*, -n azpian *a* dago, estalirik; ondoren, *guizon* *ir*[marra batez estalirik.

32-21,22 MALIZIATI: cf. 43-17 *malicianuda*. VBn, ordea, «Malicioso: c. *gaistoa*, *azpiazapoa*; b. *don 6 deunguea*».

35-25 *bada*, -d- azpian *ñ* zegoen.

32-26 *becatari*, -en estalirik.

33-2 *batzuc*, orij. *batzut*; -c eta -tren arteko nahasteaz cf. 16-18 oh.

33-3 IGNORANTE EZJAKIN: cf. 32-23 *ignoranteac*, 35-5 *ezjaquiñen*. VB «Ignorante: c. *ezjaquina*, *jaquinea*, *ezjaquiana*».

33-4 *ea* gainean erantsita.

33-6 *Verba*.

33-6 EDUNDU: VB s.v. *Envenenar* (b.), *Emponzoñar* (b.).

33-8 *Vide*.

33-10 *becatuan*: b- azpian *p* zegoen.

33-11 ESKUBIDE: VB s.v. *Poder*, *dominio* (c.), *Derecho*, *acción* (c.).

33-13 DIZIPULU: Orain artean (cf. 8-6, 8-22 etab.) *discipulu* eta hemendik aurrera, aldiz *dicipula* (36-6, 36-15, 36-36, 51-6, 51-10, 55-5) eta *dicipula* (52-31, 53-19). Cf. EL-1821 *discipula* 182, *dicipulu* 215 (2), 216, 217; GG 209, 226 *dicipulu*, 186, 196 *discipulu*; Axularrek ere, esaterako, *disc-/dicalantzak* ditu; bestalde, 1700-1745 tarteko testuetan (cf. LAKARRA 1984a) hitz honek dituen bi

escúac garbituten etzituezan, ce gaiti becatariacaz jaten eban, ea ondo bazan senar batec bere emaztea ichi ta beste bat artutea; ta onela beste itaune asco eguiten eutsezan Judegúac Jesusi, beguitan artu ta gorrotauten ebela erru бага, bideric orretaraco emon бага ta doaric, David Santuac adierazoric eucan leguez.

Aimbestera elduten zan Judegúen persecuciñoau ece, Jesusec berac argituteco aec ta achaquiatic euqui ez leguien, esan eutsen bein baten: o, gente gogorra, o casta charra! nos artean egongo nas zuen artean? nos artean sufriduco dot zuen itsutasuna? Baña ez onez onera ez gaistora ecin beragandu cituan, ecin atera cituan eutsen envidea, gorroto ta icusi ecinetic. Ebillen Medicu, Osaguilla, Maissu ta Arzain onaren oficioa eguiten, baña alper alperric itsuturic egozan Judeguacaz. Ceimbat eta gueiago perseguietan eben, aimbat eta gueiago bear eguiten eban eurac irabazteco. Ecach ta ur corronta guzti onec et[z]irian asco amatetaco eucan guraria becatariac irabazteco, bere arerioric andienac bere adisquidetasunera ecarteco ta guztiai on eguiteco.

/34/ Gu edocein nequec tristetuten gaitu: injuria bat eguiten badeuscue muquerturic, motelduric, gogaituric gagoz; gach eguin deuscun persona ganic iguesca gabiltz, bera ganic urrinduten gara, bere echean sartu gura eztoгу, begui onez beguiratuten ezteutsagu, gach eguiten jacu ari on eguitea; baña ez orrelacoric Jesus maiteác. Ceimbat eta gueiago Judegu gogórrac perseguietan eben, aimbat eta gueiago mesedetuten cituan: euren billa beti ebillan, osatuten cituan euren gaisóac, itsúac, mutúac, górrac, errénac, lepradúnac, deabrutúac eta era guztico mirari arrigarriac eguiten cituan Judean ta Jerusalemen bertan. Orregaiti San Pedroc guero onegaz arpeguian emoten eutsén Judegu itsúai, esanic: zuec bicitzea Crutze baten quendu deutzazue zuen artean mirariac eguin cituan Jesus maiteari, zuen artean bici ta zuen gaisóac osatuten cituanari ta onic asco eguin eutsuenari.

Erriric erri ebillan becatarien billa. Ez zan lecuric beraganic mese-

agerraldiak ere oso adierazgarriak dira: Otxoa Arinek *discipuluac* (56) idatzi zuen bitartean, Urkizuk *dizipuluari* (16) dakar. Etorkiari ala ahoskerari atxikitzea da Añibarrok duen gatazka; dena den, bestetan (cf. 24-2, 47-20 *Egito* edota *istante*) ez du zalantzarik izan.

33-14 eban ondoren *cergai*-estalita.

33-15 *batec* ondoren *besti* bere emazte *desones* estalita.

33-16 *eutsezan*, -za- gainean erantsirik; ohar bedi objektua *asko* dela.

33-17 *Videric*.

33-20 *achaquiatic*, -ic lerro gainean jarrita; azpian -en, estalia.

33-22 *sufriduco*, -d- t baten gainean; aldaketa bera 21-11n.

33-22 ONEZ ONERA: VB s.v. a *Buenas* (c.).

33-23 *envidea* aurrean *en*- eta beste letra baten hasierako goitik beherako marra (*b-rena*?), estalirik.

33-23 ENBIDEA: cf. 38-16; bestetan *envidia*: 46-20. Ez dakit hiperzuzenketaz edota *bidez* eratutako hitzekiko analogiaz azaldu behar den.

33-25, 26 *Judeguacaz*, baina -a- mugatzailearen azpian *e* zegoen.

34-4 *deutsagu*, orij. *deutsago*.

34-6 *eben*, -e- azpian *a* zegoen.

34-8 *gorrac*: aurretik *gog-* zeraman, baina estali du.

34-8 *era* aurrean *erag*l.

34-11 *Vicitzea*.

34-12 *Vici*.

deren bat artu ez ebanic. Videco nequeac, gorputzeco penac, aldas gora berac, bateric besteraco inguru gira birac, pausu tristéac, icerdiac, predicaciñoac, naibague ta atsecabac, guztíac gozo eguiten jacazan becatariac irabazte arren. Bere azqueneco iru urteetan atseguiniñic, sosegu-ric, descansuric bere gorputzari emon ez eutsan. Ez eucan iñoc deitu bearric, bera joaten zan euren errietara ta echeetara. Berac deituten eutsén becatariái. Bera joan zan San Mateo egoan dendara, Zaqueo becatariaren echera, Madalenea etorrico zan Fariseoaren echera, Samaritanea joango zan iturrira, Cananea andrearen errira: O, eta ceimbat ibilte nequezco eguin /35/ cituan Jesus Arzain maiteac ardi galduen billa!

Bera, iñoc deitu бага, joan zan Jerusalengo Piscina edo Garbiteguira, ogueta amazortzi urtean baldauric egoan guizon gaisso bat osatutera; Naingo alargunaren seme illa biztutera. Bera joaten zan gaissoen billa, osatuteco; tristén billa, consoletaco; ezjaquinen billa, iracasteco; ta becatarien atzean, irabazteco. Ez eban pausuric emoten, ezpada mesedeac eguiteco, bere taldera becatariac ecarteco ta ceruco bi-dean ifinteco. Baña ay!, ceimbat neque onetaraco Jesus maiteac igaro bear ez eban? Ceimbat ibilte, icerdi ta persecuciño? Ceimbat gose-egarri, burla ta desprecio?

O, Jesus maitea, eta bada orren maite dozu guizona ta orrembeste neque igaro cenduan gure amorea gaiti, indazu gracia gogo onaz eroateco neure nequeac, len baño obeto artu daidazan zure escuric jator-dazan gaisotasunac, persecuciñoac ta naibagueac. Eztot gura, Jauna, mundu onetan beste atseguinic, ezpada ceure antzera ta ceugaz bate-ra padecietea. Naiago dot emen neque arin labor bat igaro, beste munduan neque luce gogórrac igarotea baño. Gueiago da nic mereci dodana nic igaroten dodana baño. Au ta gueiago zor jaque nire becatuai. Daudadan damua da lenago ez ezagutu izana ce balio andicoac direan mundu onetaco nequeac ta crutzeac, ce escu prestuaz sarituten direan ceruan.

/36/

8. IRACURTZA.

Jesusen pénac bere Pasiño santuan.

Gure Salbatzalle Jesus maiteac bere Pasiño santuan igaro cituan dolore, garratz-min ta penac dira ain andiac, ain arrigarriac ta latzac ece, ecin ezagutu guñeiquez munduan gagozan artean. Euqui ezpaleu bere beste penaric, ezpada icustea bere dicipulu batec, bere maian iru urtean oguiá jan eban batec, beraganic aimbeste esquer mesede artu

35-3 *amazortzi, ama-* gainean erantsita.35-3 *gaisso, erantsirik* zeraman -tu estali du.35-4 *Viztutera.*35-5, 6 *iracasteco: s- z* baten gainean idatzirik.35-7 *becatariac* gainean erantsita.35-7, 8 *Videan.*

35-9, 10 Azken esaldi osoaren tinta aurrekoa eta gerokoa baino indartsuago denez gero, beranduago-ko eransketa izan daiteke.

cituan Judas billau esquer bagueac salduten ebala bere arerio gogorrenai, penau berau zan asco minduteco bere biotz bigun maitetsua. Euqui ezpaleu bere Ama maitea ganic despedietea baño beste minic, berau zan lar ta gueiegui, bada ez eucan bere Ama baño pozcaria gozagic mundu onetan. Bere sabelean sortu, guizondu ta araguz janci zan, bere bularretan aci zan, bere laguntzan bici izan zan orduguño; baña orrez guztiaz gure amorioa gaiti alde eguin zan beraganic, ta Gesemanico Ortura bere dicipuluacaz joan zan.

Emen gogoratuten jacaz biciro ta beingoan bere Pasiño guztian igaroco dituan gogortade guztiac; bai ta munduan eguin ta eguingo cirean becatu guztiac ta gure esquerbagnetasuna bera ganaco. Gomute onegaz biotza larrituten jaco, bere barrua estutu, bere Aita eterno maitea gortu. Ifinten da agonian il aguinean: bere gorputz guztiric odolezco icerdia urteten deutso ta bustiten dau beragaz lurra, diño San Lucasec.

O, Jesus maitea, noc atera deutsu odol estimagarri balio andico ori? bada emen azoteric, aranzaric, untzeric eztago. Cec ecarri zaitu larritasun ta estura orretara? Astuntasun andicoac dira nombait gure pecatuac! Barre eguzie orain pecatariac, poztu zaitete orain, icusiric Jesus ain larritasun estuan! Jarraitu eguzieuz ceuroen becatuzco oca-siñoac, lagunac, amorentasunac, solasac, arrotasun ta baneriac: baña, ay zorigaistocoa bere becatuacaz Jesu Cristori bere odola aterazoten deutsana! Obe leuque iños jaio ezpaliz!

Eta guero ce gogortadeac gure Salbatzalle maiteaz eguin etzituezan? Maquina bat soldadu datoz bere atzean ta bere billa. Ezarten deutseez euren escu gogorrac. Oratu, esetsi, estu ta lotuten dabe lapur bat bailitzan leguez soca ta cateacaz, esaten deutseez milla berba astun ta lotsagarriac, emoten deutseez colpe erruqui bagueac. Igues eguiten dabe onetan bere dicipulu guztiac; gueratuten da Jesus maitea bacarric ta esturic /37/ otso amurratuen atzamarretan; ta algarabia andiaz Jerusalemgo errira daroe. Jerusalemec aztuten ditu errian bertan Jesusec eguin dituan mesedeac ta mirariac; erri guztia bere contra ereguiten da.

Ez egoan gogortaderic bere Persona beneragarriaz eguin etzanic. Anasen echean serbitzari billau batec matrallaco cubrel bat guztien aurrean emon eutsan, mindu ta ezainduten eutsala Angueruac poztuten dituan arpegui ederra. O, ceruac, icara zaitete au enzunic! O, Angueru

36-8 *billau*: *b*- azpian zerbait dago, baina ez *v*, baizik eta *e* (*esquer*-en hasiera?) dirudiena.

36-16, 17 *igaroco*: *-o*- gainean erantsita.

36-19 *estutu*: *-s*- *z* baten gainean.

36-25 *Astuntasun*: *-n*- gainean erantsita.

36-29 *becatuacaz*: *-a*- mugatzailea gainean erantsita.

36-33 *estu*: atzean *-tu* estalia; cf. 23-4 *estutu* oharra.

36-34 *Verba*.

37-1 *ATZAMAR*: VB s.v. *Garra* (b.).

37-1 *ALGARABIA*: cf. DT s.v. «es voz puramente Bascongada, compuesta de *algara* grito descompuesto, y de *abia* *abiatu* empezar, como si dixera *algaraz abia*, empezar un modo de hablar descompassado è ininteligible».

37-7 *ederra*: *-a* azpian *e* eta segituan *-na* izan zitekeen orban bat.

Santuac, miraritu zaitece icusiric ain umilduric ta lotsaturic ceuroen Erreguea! O, pecataria, lotsatu zaitece onembeste injuriaz! Daroe Caifasen echera, eguiten deutzé cargu andiac, artuten deutzé contu estuac. Caifasec ta an egozan Cargudúnac, Buruac ta Aguintariac testimonio guzurrezcóac ereguiten deutsez; batec ciñoan Erreguearen contra berba eguin ebalá; beste batec, Jangoicoaren legueric gordetan ez ebalá; besteac, gente guztia bere asmu ta guzurraz engañauric erabillala, bera ebillan errietan baqueric ez egoala. Idoroten dituez testigu falsoac, proceso baltz bat eguiten deutzé ta guztiac erabatera diño bicitzea quendu bear jacola crutze baten untzez josiric; ta berac mede ta onic asco eguin eutseen guztietaric ez egoan bat bere fabore arpeguia aterateco.

Errudun guztiacaz ta danic gaisto oquerrenaz equi oi da erruquiren bat; baña ez zan Jesus gure Salbaguilleaz. Ardura baga bere arpegui ederrean joten eben; erruqui baga lurrean tarrazca erabillen bere ulleetaric tiraca, emon eutseezan matrallaco icaragarriac, betondocóac, zapladac, osticadac ta colpe sentigarriac. Egozten eutseezan chu-chistu gorro loi atsituac bere arpegui ederrera cein, gura gura badogu, izango da egunen baten gure pozcaric guztia. Gura ebén guztia beragaz eguinic, presondegui quiratstu baten gauba atan equi eben ondo loturic ta esturic ta otso amurratuac azuri manso bati leguez esetsiten eutseen soldadu gogórrac.

Ceimbat igaro ez eban Jesus maiteac Pilatosen echean? Ce umiltasun andiaz etzan aguertu Ceruco Erreguea Gentil onen aurrean? An bigarrenez salatu eben judegu gaistoac. Eregui eutseezan esan ez eguin etzituzan gauza chárrac ta astúnac. Baña guztira egoan issilic aoric zabaldu baga Ceruco Erreguea. Bardindu eben Barrabas lapur gaistoaz. Biralduten dabe Herodes Erreguearen echera; an barriro esetsi ta salatu ebén gauza ascoren ganean; itaune maliciac bateac Herodesec eguiten /38/ deutzaz, baña Jesusec ez eban chitic eguin, ez Herodesi, ez Judegu salatzailei erantzuteco; ta onegaiti soñeco zuri bat zoro bati leguez janciric, biraldu eben atzera Pilatosen echera.

Jangoicoaren Seme maitea, baucazu biotzic orrembeste burla, des-

37-10 *deutzé*: -é azpian a dagoela dirudi.

37-13 *Verba*.

37-16 *baltz*: badirudi hasieran *batz* idatzi zuela eta -*l*- erantsi nahirik, oharkabean -*t-aren* gainean jarri zuela.

37-18 ONIK ASKO: Dakidalarik, egun partitiboa askoren aurrean soilik *eskerrik asko* esaeran agertzen da; halere, AZKUEK (1969: 174) eskeintzen dituen antzekoek (*eskerrik anitz*, *Jaungoikoric adiña*, *aterik aina maratilla*) zabalduago egon dela erakusten digute.

37-20 *oquerrenaz*: orijinalen bigarren *e-a* kasik orban bat baino ez da, agian *a* baten gainean imini duelako.

37-22 TARRAZKA: VB s.v. *Rastrar*, *arrastrar* (c.).

37-25 *ederrera*: -*rera* gainean erantsita.

37-25 GORRO: VB s.v. *Gargajo* (b.).

37-27 *gauba atan*: berriz ere 51-25ean. 57-41 *gau a*, ordea.

37-34 BARDINDU: VB s.v. *Comparar* (b.), *Igualar* (c.).

37-34 *Barrabas*: -*s* z baten gainean.

precio ta gogortade irunsiteco? Bai: guztiraco dago prest, guztira dago issilic, mututuric, aoa idigui baga; cer eranzun ezpaleuco leguez, David santuác adirazo eban leguez. Jangoicoaren jaquituriac alan eucan guztia disponduric, alan egoan guztia adietan emonic Escritura santean: *ez nas guizona, ezpada lurreco ar bat leguez: nas guizonen artean desonratuena ta errico desprecioa.*

Au enzunic, diño San Bernardoc, nor quexauco da icusten danean pobreric, gaissoric, despreciaturic, perseguituric, munduen beguietan iñoc icusi ecinic? Icusiric Jesus maitea erri guztien zoragarri eguinic, noc maitetu ta biotz onaz artuco eztitu munduco lotsariac, crutzeac, ceresanac, irainac ta nequéc? Noc gordeco dau bere biotzean gorrotoa, benganza, ondamura, embidea ta bere arerioa icusi ecina? Norc erechico deutso asco injuriac, falsotestimonioac, guzur ereguiac, dollorqueria, esamesa ta laburtasunac sufrietea[ri] Jesusen antzera ta Jesus gaiti? Celan esan guñei maite dogula Jesus, bere amorea gaiti igaro gura ezipadogu nequeric chiquerrena, ofensaric arinena ta ecerezqueria bat?

Jesus despedietan da bere Ama maitea ganic, ta cristiñau batec eztitu betico largaco pecatuzco lagúnac, bideac ta ocasiñoac? Jesus gure Salbaguilleác odolezco icerdia emoten dau, ta nic negar tanta bat emongo eztot nire becatua caiti? Jesusec nigaiti aimbeste gogortade igaro, ta nic zorigaistoco onec orren gogo guichi neure becatuen penitencia eguiteco? O, Jesusen Ama biotzeco, erregutu arren nigaiti: galdu ezipedi zure Seme maiteac aimbeste nequegaz erosi ta irabaci eban arima au! Zure erregu, escaria ta bitartetasúnean nire icharomen guztia ifinten dot.

/39/

9. IRACURTZA.

*Jesusen azote ta beste pena batzuc
Pasiñoco demporan.*

O, arima: guichi baderichazu Jesus maiteác igaro dabena, jarraitu eguiozu ta icusico dozu ce caru erosi guinduzan, ce lazquiro gure becatúac ordetu cituan, ce maite dituan guizónac ta ceimbat balio dabén gure arimeác. Pilatosen echean batuten dira sei guizon errian cirian gogorrenac, sendoenac ta gaistoénac; billostuten dabe Jesus umilde biguna gente guztien aurrean; ifinten dabe soñeco baga cerua ta lurra edertasunez beté ta apaindu cituan Jabe bacarra. O! Jangoico guizon

38-6 *eranzun*: -n- gainean erantsita.38-16 *Venganza*.38-17 *deutso* aldatu du estalitako *jaco* baten ordez; horregatik, lehen erdal egituraren kalkoa zena (cf. berdin 30-10 *erechico jacu asco irain injuria bat*) euskal erara jarri behar zuen, osagai bakoitzari aditz berriak eskatzen dituen atzizkiak ezarri; haatik, biderdian gelditu zen, esaldia ulergaitz ezeze onartueztinezko bilakatuz; oker hau zuzentzera datoz testuan egin ditugun aldaketak, hots, *Norien* ordez *Norc* eta *sufrietearen* lekuan *sufrietea[ri]*. Cf. 29-17 *Cer derichazu, o arima, Jesusen bici modu nequezco omi?*38-28 BITARTETASUN: VB s.v. *Mediación, intervención* (c.). *Esperanza* (c.) *ichedomena*; cf. «*Esperar*: c. *ichedon, echeden, icharon*».

38-28 ITXAROMEN: VB s.v.

39-10 *cituan aurrean eban, estalirik*.

bat billosic ta lotsaturic, ta guizona ezta lotsatuten? eta icusten dira gaurco baneriac, eder-jancierac, apaindurac, moda costotsuac ta araguiaic erdi aguirian erabilteac? ta lotsatuten gara jancierac pobre umil adobatuaz ibilten? Metarri gogor batera estu eben; ta sei borrero indartsuenac al guztiaz emon eutseezan Jesus biotzecoari bost milla eun ta amabost azote gogor erruqui bagueac. Lenengo biác anditu eutseen bere gorputza; beste bic zatitu ta apurtu eutseen bere espaldea; irugarrenac urratu ta zacondu cituezan atzeco erida zaori guztiaic; baita azotetz mindu eutseezan bere bularra, berna, beso ta aurre guztia.

Arra betean ta gueiago bere azúrrac aguertzen cirian; ezaindu, usu, indarbaguetu ta odola eriola guelditu zan guztia gure amorioa gaiti. Istanda eguin eutsan odol guztiác ta odolez gorrituric gueratu cirean celaia, orma ta berduguen escu ta jaztecóac. Guelditu zan Jesusen gorputza icara dar dar, il aguinean, arnasa artu ecinic, bere oñeen ganean egon ecinic ta jausi zan erdi illic lurrean odolaren ganean. Baña, orregaiti bere, cizpuru bat ez quexaric enzun ez jacan, iñoren contra ifini etzan, iñori arpegui ilunic eracutsi ez eutsan, iñori erruric egotzi ez eutsan ta guztia umiltasun, paciencia ta eroapen andiaz igaro eban gugaiti. Nequetu ta aspertu cirean borreróac, urratu ta puscatu cirean azotéac; baña, alambere, prest ta abiatuic egoan Jesus maitea gueiago ta gueiago sufrietaco, Daviden aotic esan eban leguez.

Onembestegaz guelditu etzirian Judegu gogórrac: neque /40/ barriac, gogortade enzuezac Jesus maitearen contra asmau cituezan. Jantzi eben erreguearen soñeco gorri zar barregarri bategaz; bere buruan aranza ta elorri zorrotz gogorrezco coroi latz bat gogortaderic andienaz josi eutseen: o, ce dolorea, o ce min bici andia emongo eutseen! Jarri ta eseri eraguin eutsén aurqui baten; cañabera uts bat escuan ifini eutsén; beronegaz jo buruan ta barruratuten cituezan aranzac; ta onelan Ceruco Erregueaz burlazco erregue bat eguinic, belaunico agur ta buru-macurteac eguiten eutsézan algara, barre ta lotsabaguetasunaz. Bota ta egozten eutseezan bere arpeguira chu ta gorro atsitúac, guizon billauari leguez; esan milla berba astun desonragarriac, emon belarrondoco erruqui bagueac ta eguiten eutseezan gogoác emoten eutseezan gogortade guztiaic.

Icusgarri erruquigarri onetan egoala gure Jesus biotzecoa, Pilatosec atera eban gente guztien aurrera balcoi batera soñeco zar gorriaz

39-14 METARRI: VB s.v. *Columna de piedra* (c.).

39-15, 16 BOST MILLA EUN TA AMABOST AZOTE: ELan «Emon eutsezan bost milla eun ta *berrogueta* amabost azote erruki baacoac» (1821, 212), «Emon eutsezan bost milla, eun ta *berrogueta* amabost azote erruqui bagueac» (1802, 212).

39-19 *aurre*: itsatsirik zeraman -a estali du.

39-20, 21 USTU: VB s.v. *Exangüe* (c.), *Exausto* (c.).

39-22 Istanda: VB «Reventar: b. *istanda*; g. *eztanda*». Azk (B-a-o-tx).

40-6 AURKI: VB «Banca, banco: b. *aurquia*; g. *al ó aulquia*»; s.v. *Silla* (c.). Azk (B-g-1).

40-7 BARRURATU: VB s.v. *Internar* (b.); s.v. *Profundar* (b.) *barruragotu*.

40-11 *Verba*.

40-14 IKUSGARRI: VB s.v. *Espectáculo* (c.), DT-tik hartua.

janciric, aranzaz burua coroituric, odolturic, ezainduric ta guizonaren antzic ez eucala. Eta bigundu ta erruqitu bearrean beguira egozaneen biótzac, gente guztia asi zan dedarrez esaten: «quen ori, il eguizu, acabau eguizu, crutzean josi eguizu, bada guichiago mereci eztau bere gaistaqueria caiti». Pilatosec cirautseen: «cegaiti ilgo dot? bada nic bera-gan gauza charric idoroten eztot». Baña judegu itsu gogórrac eranzu-ten ebén: «betor gugana bere odola, gueuc gueugan artuten dogu be-rari bicitzea quendutea».

Bildurturic Pilatos gentearen chilio ta dedarracaz, emon eban se-cula enzun eztan eriotzaco sententia justicia baguea Aita eternoaren Seme maitearen contra; sentenciau enzun eban Jesu Cristo gure Jaunac lurrera beguira, issilic, umiltasun andiaz, bere Aitaren borondatea egui-te arren ta gure salbacinoa gaiti. Eta lapur bien erdian atera eben, Calbarioco mendian bicitzea quentzeco.

O, inocencia castigatua! O, paciencia iños icusi eza! O, ce gach andia dan becatua, bada onen zorra quitutzeco bear zan onembeste ne-que igarotea. Jesusec, onembeste azote eroatea, onembeste pena ta do-lore irunsi bearra; bere odola ta bere bicitzea galdutea gu gaiti. Noc au enzunic euquico dau biotza Jesus ofen/41/dietaco? lengo becatuzco ocasiño, eche ta lagun gaistoetara biurtuteco? munduco atseguintasun, olgura, pozcaria, ondasun ta solasa deungueetan biotza ifinteco? Noc gogo onaz maitetuco eztitu Jesus gaiti lurreco nequeac, persecuciñoac, gaisotasun ta atsecabeac? O, Jesus, argitu gaizuz ceure graciaz, dazau-gun ceimbat zor deutsugun ta cer eguin bear dogun bicitza on barri bat eguiteco.

10. IRACUR[T]ZA

Jesu Christoren pénac bere eriotzan.

O, zu, nequez bici zareana, beguira Jesus maiteari ta eztozuz an-ditzat euquico ceure nequeac, crutzéac, gaisotasúnac, beartasúnac ta penac. Mundu zoroác bestebein ez bestegaz eguin eztitu bere Salbagui-lleaz eguin ebana. Urcamendira badaroe bat, urquea beragaz eroatera eztabe beartuten; baña Jesu Cristo gure Jaunari bere solbarda ta lepo ganean bera ilgo zan crutze astuna ifini eutseen. Atera eben lapur bien erdian lotsari andiaz; eroan eben caleric cale pregoiácaz, guztia ezain-duric, nequeturic, indar bagueturic, argalduric, odola eriola, lurra jo eraguiten eutseela. Ecin egon zan oñeen ganean, baña bere ganean ebil-tzén osticádac, betondocóac, maquiládac ta colpe gogórrac. Noc go-gortade andiagoric munduan icusi dau? Baña, alambere, eguin zan Jesus maiteaz! Eta ce dolorea artuco ezaban idoro zanean bere Ama biotze-coaz? Ce igaroric euren biótzac gueldituco etzirian? Cer esango eban Ama Virgiñeac icusiric bere Seme maitea crutzeaz astunduric, guztia

40-25 *secula enzun eztan eriotzaco sententia justicia baguea*: gonbera bedi 43-28 *secula enzun eztan eriotzaric gogor cubrel ta arrigarrienaz esaldiarekin*.
41-10, 11 *anditzat, orij. anditzac*.

odolturic, guztien zoragarri eguinic, lapur gaistoen laguntzan, arnasa artu ecinic, lurrean jausiric, aranzaz coroituric, belaunac icara, macalduric, echura bagueturic ta guizónaren antzic бага? O, ce pena, o ce biotz-mina au icustez!

/42/ Eta Calvarioan ce gogortade arrigarriac Jesus maiteaz eguin etzietzezan? An bere llagai oraturic egoan soñecoa quendu eutseen, ta beragaz batera aragui zatiac ta aranzazco corioia. An barriro sartu eutsén bere buruan aranzazco corioia; an ifini eben billosic gente guztien aurrean; an beztunaz nasturic egoan edari garratz-mina edaten emon eutsén. An soberbia ta furia andiaz aguindu eutsén echun cedilla crutzean, bertan josiric ilteco. O, gogortade andia! enzuteac berac larritu lei! Au zan mundu zoroác bere Eguille, Jaun eta Jabeari emon eutsan oea ta pagua. Au bai pena! O, ceimbat costa jacon gu becaturic ateratea. gu erosteá, gu cerura eroatea!

Untze gogorraz escu ta óñac josi eutsezan, zana eta azurrac manda manda eguiten eutsézala. Alan josiric ta seguraturic eregui eben crutzea gora ta beingo baten ichiten dabe jausten zuloan. Icaratu zan gorputz guztia, locatu cirian azúrrac, odol guztiác urten eutsan ta gueratu zan aidean lapur bien erdian, billosic, bacaturic, egarriac illic, burla ta esaca lotsagarriac enzuten, erregeca negarrez ta dedarrez Aita eternoari bere perseguille ta arerioac caiti ta encomendetan bere Ama maiteari San Juan ta becatari guztiac.

O zu, senticorra ta ofensa chiqui bat ecin irunsi ta sufridu dozuna, beguira ceure Jesus maitea guztia icaturic, larrituric, agonian saraturic. Beguira, oñetic burura lлага uts bat eguinic, bere biotz maiteaturic amorezco cizpuruac ateraten, euqui бага noc consolatu, noc basu bat ur emon, noc bere erruquia euqui ta guztien despreciagarria eguinic. Berac diño batera ta bestera beguira egoala, ea bazan bat edo bestea bere erruqui zanic, ta idoro ez ebala; bere adisquide guiñocác /43/ urrindu ciriala beraganic; bere aurrean egozánac burla siñu quiñu ta barre eguiten eutséla; berác ecusala, bere soñecocác zatitu cituezala; bere egarrian beztunez nasturico edari garratz mina emon eutséla; ta al cituezan gogortade guztiac beragaz eguin cituezala.

O, ce pena ta larritasúnac igaro cituan Jesus maiteác crutzean egon zan iru orduetan! Ez eucan non eratzó bere burua; ta gura baeban crutzerá arrimatu, aranzazco coroiác min gueiágo emoten eutsan. Bere espalda zatitua crutzearen contra idiguiten zan; gura baeban atseguin pisca bat emon escuai, oñac minduten cirian; ta oñai descansu pusca bat emoteco escuco zulocác zabalduten cirian. Alde guztiric gueituten cirian bere pénac. Ce pena icustea bere aurrean bere Ama maitea nega-

41-26 ETXURA: VB s.v. *Apariencia* (c.); DTn *ichurá dago*.

41-27 BIOTZ-MIN: VB s.v. *Arrepentimiento* (c.), *Dolor*, *arrepentimiento* (c.).

42-12 MANDA MANDA: ez da VBn azaltzen; cf. Azk «*Manatu*: 1.º (B-a-o-tx), golpear, estropear á alguno».

43-6 eucan: u eta c artean q dirudiena, orbandurik.

43-7 emoten: gainean erantsirik.

rrez, doloreac igaroric! Ce pena enzutea judegu gogorrac esaten eutsezan berba astúnac! batác ciñoan: «Jangoicoaren Seme bazará, jatsi zaite crutzeric ta orduan sinistuco dogu»; besteác cirautsan: «bestéac salbau ta librau ditu ta bere burua ecin librau dau. Orain dazauguz bere guzur, asmo ta asmu utsac; ta guizon gaisto oquer maliciaduna dala: bego orche crutzean; ondo mereci dau iltea».

Batu orain gorputzeco pena oneei bere ariman, bere biotzean, bere barruan igaroten cituanac. An gogoratu jacazan munduco becatu guztia, guizónen esquerbagnetasuna; ce guichitan euquico cirian bere pena ta doloreac; ascotan ta ascoc zapaldu ta oñazpituco ebéla bere odol balio andicoa; cristiñau guiñoocoac despreciatuco ebéla euren gaistaqueriacaz euracaiti emon eban odol estimagarria ta galdu eban bicitzea. Onela crutzean josiric, biotza larrituric, dolerez inguraturic, guztia minduric, lapur bien erdian esqueguiric, egarriac illic, escu ta oñac zuluturic, bularra andituric, beguiac ilunduric, ezpánac baltzituric ta arpegui guztia ezainduric, asi zan emoten azqueneco arnasa ta cizpurúac; ta azquenean il zan, secula enzun eztan eriotzaric gogor cubrel ta arrigarrienaz; ta desonraric andienaz, bada, il ta bere, parcatu ez eutsén ta lanza gogorraz bere bular maitetsua idigui ta odola ta ura gure arimac garbietaco aterazo eutsén.

/44/ Pagu char au guizónac emon eutsén eurac salbetaco mundura etorri zan Jangoicoaren Seme maiteari. Esquer gaisto onegaz mundu zoroac eranzun eutsan bere Salbaguille ta Jabeari. O, arima, celan negarrez ilten etzara, icusiric illic Jesus maitea? Nosco dira negárrac? Jangoico bat guizon eguinic ta illic crutze baten, ta dago noc jarraitu daion becatuari ta lengo bicitza charrari? ta icusten dira gure artean biraoac, berba desonestúac, gorrotóac ta escandalóac? Celan dogu biotzic ofendietaco gu gaiti bere odola ta bere bicitzea emon daben Jesus maitea? Celan negarrez urtuten ezcara ta celan biotzác istanda eguiten ezteuscu lengo becatua caiti? Eguzquia ta illarguia ilundu cirian icusiric illic Jesus, Templuco cortinea goiric bera urratu zan; arriac ta áchac zatitu cirian ta, barriz, ni pecatari andi au bacarric gueratuco nas sentimentu baga?

Bai arren, bai. Damutu gaitecen becatu eguiñaz, gogo sendo bat artu daigun emetic aurrera ez becuric eguiteco. Eldu gaitecen Jesusen oñetara; escatu daiogun parcaciñoa. Andiago da bere misericordia gure becatuac baño. Beraganic botaco ezgaituz gugaiti il zanác; illic dago gu biztuteco; josiric, gu libretaco; llagaturic gu osatuteco; besóac zabalac, guri laztan bat eguiteco; burua macurturic, guri deituteco; ta guztia gurea eguinic.

43-13 Verba.

43-21 ebéla, -é- azpian a.

44-7 Verba.

11. IRACURTZA.

*Maria Santisimác igaro cituan neque ta
pénac bere Semearen Pasiño santua
baño lenago.*

Ama Virgiña santisimac igaro cituan pena, dolore ta nequéac dira ain andiac, ce Elessa Ama santeác deituten deutso *Martirén Erreguiña*, buru ta capitaia. Martir guztiac igaro daben guztia /45/ batera arturic baño gueiago da Ama Virgiñac igaro ebana. Alangoz ece diñoé Santúac Ama Virgiñaren doloreac guizon guztietan zatituristic, dirianac ilgo cituala. Ascoc ez icustez Maria santisima azotaturic, aranzaz coroituric, crutzean josiric edo odola dariola, uste eztabe orrembeste igaro ebalá. Beste batzuc bacarric dauqué bere erruquia bere Seme Jesu Cristoren Pasiño santuan igaro cituan pena ta doloreacaiti; ta eztituez gogoratuten ascozaz lenago igaro cituanac. Eguia da bere doloreric andienac ta jaquinenac direala zazpi: 1.ª Simeon santuac adirazo eutsanean bere Seme maitez eguingo cirian gogortadeac ta bere biotza zatitu ta minduco ebalá ezpata batec. 2.ª Erbesteturic Egitora joan zanean. 3.ª Jerusalemen bere Seme maitea galdu ebanean. 4.ª Crutze astunaz lepoan Jerusalemgo calean idoro ebanean. 5.ª Crutzean ilten icusi ebanean. 6.ª Illic bere besartean euqui ebanean. 7.ª Sepulturan sartu ta bere echera biurtu zanean.

Baña ez bacarric zazpi ocasiño onetan, bai ta beste ascotan bere igaro cituzan Ama Virgiñac neque pena andiac. Guztiac ezpada bere, batzuc emen esango dodaz, arima debotac gogoratu daicentzat ta abiatu ditecentzat gogo onaz eroatera munduco crutze ta nequéac. Jesu Cristo gure Jaunaren neque penac así cirian leguez guizondu zan ordutic, alan Ama Virgiñaren dolore, pena ta nequeac así cirian bere Sortuera garbico istanteric. Lenengo ordu onetan eucan Maria santisimac Angueru ta Santuric andienac baño santutasun, gracia ta Jangoicoaren ezauguera gueiago; ta pena andi bat artu eban ezagutu ebanean bere Jaun maitearen contra eguin ta eguiten cirian ofensac, irainac ta injuriac. Maite danean persona bat, min asco emoten dabe aren contra eguinico injuriac. Eta, izanic ecin gueiagoan andia ta sutua Maria santisimac Jangoicoari eutsan amudioa, istanda eguin gura eutsan bere biotz maitetsuác, ezagutu ebanean Lucifer ta Angueru gaistóac ceruan, Adanec Paraisuan ta guizonac lurrean eguin cituezan becatuac, desobedencia ta ofensac euren Eguille Jaun ta Jabe bacarraren contra; ta ezauguera onegaz bere biotz larrituac istanda eguingo eutsan damuaren damuz, Jangoicoac gorde ezpaleu.

Bere lenengo istante onetan ez equian Maria santisimac izango zala

44-21 *iracurtza*: -i- gainean erantsita.

45-2 *da*: gainean erantsita.

45-19 *gogo*: itsatsirik zeraman -z estalirik.

45-21 SORTUERA: VB s.v. *Concepción* (c.).

45-26 *eguinico*: -nico lerro gainean; azpian -ten, orbanduta.

45-31 *bacarraren*: -a- mugatzailearen azpian e zegoela dirudi.

bera Jangoicoaren Ama; baña ezagutu eban ceruzco argui andiaz Jesu Cristoc igaroco cituzala neque gogorrac, etorrigo zala guizonai eracastera crutze-bidea esatez ta eguitez; bai ta ce balio andicoac cirian Jangoicoaren beguetan bere amorez ta bere antzera igaroten cirian neque ta penac; eta ezauguera onegaz opa /46/ ta esqueñi zan igarotera bere bicitza guztico neque guztia: ez emotera bere gorputzari atseguinic ez gusturic, maitetutera pocic gogortaderic latzenac ta prest egotera milla bider bear baliz iltera Jangoicoaren amorea gaiti.

Jaio baño len asi zan nequeac igaroten. Beste umeac ezauguera faltaz eztabe neque andiric egoteaz amaren sabelean ilunetan, esturan, ecer icusi baga ta amaren gora berac sufrietan; baña Ama Virgifiarentzat au guztiau zan neque andi bat adina, ezauguera, adimentu ta cenzun-arguia orduan euquelaco; ta guztia eroian paciencia ta umiltasunaz. Jaio ezquero laster asi zan padecietan, sarturic ta esturic seinmantilletan egoteaz ta urteterdian berbaric eguin baga egoteaz, orretaraco gai begoan bere. O, ce laster asi cirian Maria santisimaren neque ta penac! Ce pena iru urtecoa ta alaba bacarra zala, largaric bere echea, bere erria ta bere guraso maitéac joan zanean bicitera Jerusalemgo templuco bicilecua! Ce pena, iru urteterdicoa zala, il jaconeau San Joaquin bere aita maitea! Ce pena, amabi urtecoa zala illic bere biotzeco ama Santa Ana, guraso baga, umezurtza eguinic gueratu zanean! Baña neque negargarri guztioac igaro cituan borondate onaz, Jangoicoari gustu emote arren. Ce nequeac templuan bertan bici zan amabi urteetan, bere lagunen embidiaz, genio charraz, icusi ecinaz, desprecioacaz ta deabruac asmauten cituan persecucioacaz!

Ez zan pena chiquia artu ebana Jangoicoac aguindu eutsanean ezcondu cedilla: bada boto castidatezcoaz bere doncellatasuna eucan Jaunari consagraturic. Equian ce prenda preciatua zan doncellatasuna; naiago eban icustea milla zati eguinic bere gorputza, doncellatasuna galdu baño; ta, ez jaquinic cer jazoco jacon ezcondu ezquero, larritu zan entero asco; baña Jangoicoac consolau eban emonic esposotzat San Jose santu garbia. Ezcondu ta laster, icusi zanean bere sabeleco frutuaz Espiritu santuaren birtutez ta ezaguturic San Joserén sospecha ta celoac bere sabel catiguan icusten ebanaz; ta, bestetic, ez euquiric Jangoicoaren licenciatic orduan iñori misterio au aguertzeco, ce pena andia etzan igaroco bere biotzean? Emen zan non Jangoicoac landu eban Ama Virgifiaren paciencia, caridadea, umiltasuna, esperanza ta birtute guztien coroa.

/47/ Ama Virgifiaren bicitza guztia zan martirio jarraitu bat; bere

45-37 KRUTZE-BIDE: VB s.v. *Calvario de cruces* (c.).

46-3 maitetutera: -tu- gainean erantsita

46-8 neque: atzeko -a- estalita.

46-11 Verbaric.

46-17 Ana, orij. Ama.

46-29 Virtutez.

46-30 SABEL KATIGU: VB s.v. *Preñada, muger* (c.). Bestalde s.v. *estar en Cinta* (c.) sabelean catigu.

47-1 Vicitza.

bicitza guztia egoan aranzaz, elorritz, pena ta nequez ereinic. Bere bicitza guztian eucan larrituric gogoratuteac bere Seme maiteác egunen baten igaro cituan doloreac, persecuciñoac, pasiño garratza ta eriotza gogorra. Eta, celan ain maite eban, alan pena andia emoten eutsan icusi bearrac illic bere Jesus biotzecoa. Ogueta amairu urteco vigilia luceaz celebrau eban bere Seme maitearen Pasiño ta Eriotzea; ta lagundu eutsan bere neque guztietan, jaiotzan, bicitzan, predicaciñoan ta eriotzan. Ce pena, icusi ebanean jaioric corta ezain pobre baten ta eratzoric asca baten, lastaganean abere bien erdian, otzac illic, negarrez, oe baga, berogarri baga, iñoc ezagutu baga, iñoc Belengo erri guztian bere echean artu gura ecic! Au zala bai pena! Ce pena, ecusanean jaio ta zortzigarren egunean bere odola emoten guizonacaiti! Ce pena, andic laster Simeon santuác templuan adirazo eutsanean bere Semeác igaro cituan persecuciño, eriotza ta gogortadeac ta bere biotzean sartuco zala dolozeco ezpata zorrotza!

Ce pena, enzunic Herodes gogorra amurru ta asmu andiaz ebillela nondic bicitza quenduco eutsan bere semecho sotil ederrari; ta beragaiti il cituela aimbeste milla sein chiqui! Ce pena, Angueruác esan eutsanean erbestetu bear zala Egitora! Ce nequeac bide luce onetan, ce edurtzac, leiac ta otzac; ce gose-egarriac, bacartasun ta beartasunac! Egiton bertan icustea eche baga, bicilecu baga, aide ta ezagun baga, gauzaric bearrenac baga! Ceimbat neque igaroco etzituan an egon zan zazpi urteetan? Ceimbat Nazaret bere errira biurtu zanean? Nazaret bertan, ce bicitza pobre umil despreciatua: otsein serbitzari baga, guztia azturic ta guichitan euqueela, iñoc jaramon baga ta errian alaco genteric ezpaliz leguez! Ceimbat bider falta ez jacon bear bearra bicitza igaroteco? Ceimbat bider icusi etzan jateco baga beretzat ta San Jose bere esoso maitearentzat? Izanic Ceru ta lurreco Erreguiña, bere escuzco lan bearraz ta bere Esosoarenaz mantenduten zan; ta contentu zan bere pobrezaz. O, Angueru santuac, esazue zuec ce bicitza pobre nequezcoa eguin eban ceuroen Erreguiñac! Ceimbat bider icusi cenduan eche atan igaroten zan premiña? Ceimbat aldiz cencuseen Ama Virgiña echea ta tresnac garbietan, lan bearrac eguiten, janaria pobrea maneaututen, maian serbietan ta beste umiltasunezco lan eche pobreetan oi dirianac eguiten?

12. IRACURTZA.

Ama Virginaren beste pena batzuc.

Ce pena, bere Seme Jesus Jerusalenen galdu, guelditu ta ezcutau

47-10 LASTAGANEAN: -a- segurua da; ez da, halere, VBn agertzen esanahi berezirekin.

47-22 aide: a- azpian e zegoela dirudi.

47-25 serbitzari: atzeko -a orbandurik.

47-27 bider, orij. biber.

47-38 Ama Virgiñaren geroago erantsia Beste pena batzuc zenari.

jaconean! Dolore au zan ain bicia ta andia ce iru egun aetan egon zan /48/ sosegu baga, ecer jan baga, loric eguin ecinic, mimberaturic ta guztia peneac igaroric. Maite danean gauza bat sentigarria eguiten da galdutea. Beingo baten ta ustecabez icusi zan bere prenda cutun ta eguzqui ederra baga. Ez equian non zan, non ebillan, cer eguin zan bere Seme maitez; ez Herodesec preso eroan ebanez. Cizpuru ta negarrez urtuten zan bere maitearen ausenciaz; ta larrituric biotza ibilli zan idoro arteraño bere Semea irugarren egunean Jerusalengo templuan.

Ce pena, il jaconean San Jose bere Esposo maitea, bere lagun óna. Munduco esposa guztiac euren esposo guztiac baño gueiago maite eban Maria Santisimac bere senar ta esposoa. Ogueta aimbeste urtean bici zan bere lagunza gozoan. Ezaututen eban bere santutasuna, birtutea, ta ce andia zan Jangoicoaren beguietan. Ascotan mantendu eban bere icerdi ta escu-bearragaz. Ta il jaconean bere esposoa, il jacón bere biotza: negar eguin eban bere eriotza ta faltea; gorde eban alargunen lutua ta eracusi eban sentimentu andia.

Ce pena, bere Seme maitea despeditu zanean beraganic, penitencia ermu bacarrean eguiteco. A dempora guztia emon eban bacar bacarric, bere echean sarturic, iñor icusi baga, bere Semearen antzera barau lucea eguiten ta aren penitencia jarraitzen. Gogoratuten eban gau ta egun bere Seme biotzeçoac ermu gogor atan eguiten eban bicitza nequezcoa, bere oea zala lur utsa, bere bicilecua lurruspe edo cueba bat, bere laguntza desiertu ataco abereac. «Ay —ciñoan, negarrez urturic—, ay, neure Seme maitea, non zagoz? non lo eguiten dozu? cer eguiten dozu ermu bacar orretan? Nos icusico zaitut, Jesus biotzecoa? O, ce maite dozun guizona! O, ceimbat costa jatzun guizona irabaztea ta bereztat ceruco atead idiguetea!».

Eta guero, bere Semearen iru urteco predicaldian, ce neque ta pena andiac etzituan igaro bere Ama maiteac? Lagundu eutsan bere ibillera guztietan; ibilli zan beragaz erriric erri; inguratu cituan probincia asco; igo aldats gora bera latzac, sufridu otzac, beroac, icerdiac, neque-tasunac, gose egarriac; enzun berba astunac. Eu/49/qui eban parte bere Seme maitearen persecuciñoetan. Batzuetan gauba igaroten eban baso ta mendietan, bere Semeac leguez. Beste batzuetan irunsiten cituan desprecioac ostatuetan. Evangelio santuric daquigu Jesusec igaro cituan desprecio ta persecuciñoac, bada guztietan eucan parteletasuna bere Ama onác. Biotz-min andia emoten eutsan icusteac mundua orren galduric, guizónac gaistoturic, judeguac itsuturic, euren biotzac gogorturic ta bere Seme maitearen sermoiacaz guichi biurtuten ciriala beragana, guichic gogo onez enzuten cituala bere berba ta adibide gozo ce-

48-29 *provincia*: -b- oso markatuta, azpian zerbait balu bezala; alabaina, ezin esan ziur *v* denik.

49-1 *eban* gainean erantsirik.

49-5 PARTELETASUN: VB s.v. *Participación* (c.).

49-7 *itsuturic*: *itsu-* lerro gainean; azpian *gogor-* dago, estalita.

49-9 *Verba*.

ruzcóac. Negar eguiten eban guizonen itsutasuna; arima bacar bat irabaztea gaiti inguratuco eban mundu guztia, bear izan baliz. Bere amore ta caridadea guztietara zabalduten zan; guztia caiti erregututen eban; guztia maitetu ta serbietan cituan; guztien ama zan; iñori arpegui ilunic eracusi ez eutsan, ez berba latzic esan.

Bere neque ta pena guztia erichazan arinac ta gozóac, icusiric bere Semeac igaroten cituanac. Borondatez autu ta artu cituan bere bicitzat guztiraco laztasun, injuria, desprecio, pobreza ta neque guztia. Noc igaro eban berac adiña? Noc berac beste negar, naibague ta dolore? Ceru ta lurreco Erreg[u]iñaren pribilegioaz etzan baliatu, ez padecietaco. Icustea becatari bat condenetan zala zan beretzat estocada bat. Ez egoan personaric beraganic mesederic artu ez ebanic. Guztia guztientzat eguiten zan; guztia ceruratu gura cituan; ta guztia on eguiten ebillan beti. Bere gorputzeco pena guztia baño ascozaz andiangoac ta biciagóac cirian bere biotzean Ama Virgiñeac igaro cituanac.

O, ceimbat zor deutzagun Maria Santisimari, gure amudioa gaiti igaro cituan neque ta pena caiti! Celan ezcara beraganaco esquer obezóac? Celan dogu biotza bere Seme maitea ta bera ofendietaco? Celan maiteago eztoguz munduco crutze ta nequeac? Celan gabilz iguesca nequeric chiquerrenetic? Becatu eguin badogu, cegaiti gorrotauten dogu becatuari zor jacon castigua, penitencia ta nequea? Bein becatu eguin ezquero, eztago beste bideric, ezpada bitaric bat, edo eguin emen penitencia edo erre betico infernuan. Penitenciaric eguiten eztogu; bere icenac icaratuten gaituz; bada, ceren beguira gagoz? O, becatarien Ama maitea, erruqitu zaite guzaz, iguzu gogo santu bat eroateco pacienciaz oraingo miseriac ta nequeac, zuri orain lagunduric nequean, lagun daizugun guero glorian.

/50/

13. IRACURTZA.

*Ama Virgiñaren nequeac bere Semearen
Pasiño ta Eriotzan.*

Andiac, biciac ta sentigarriac cirian Ama Virgiñac igaro cituan pena, dolore ta nequeac bere bicitzat guztian; baño bere Seme maitearen Pasiño ta eriotzan igaro cituanac dira ecin gueiangoan andi ta neurri bagueac. Lenengo artu eban pena ta sentimentua zan bere Seme biotzeco beraganic despeditu zanean Jerusalem iltera joateco. Dolorre au zan ain andia ce bere aldean ez dabe cer icusi Martir guztia igaro ta igaroco dituan nequeric andienac munduac dirauan artean. Cerbait ezagututeco Maria santisimac pausu onetan ta Pasiño santuco igaropen guztietan igaro ebana, gogoratu bear dogu ce amorio andia

49-20 beretzat, orij. beretzac.

49-28 gabilz, orij. gabilz.

50-8 Jerusalem: azken -ena gero erantsita, letra txiki estuan.

50-12 igaro ebana gainean erantsirik.

etsan ta ce maite eban bere Seme biotzecoa. Bada, guraso guztiac euren semeai eutseen amorio guztia bat eguinic, ezta elduten amorio onetara. Maite eban Jesus zalaco gozoa, biguna, ederra ta bere zoragarria. Maite eban zalaco Aita eternoaren Semea ta beragaz bat Jangoicotasunean, izatean, santutasunean, eternidadean, jaquiturian ta obetande guztietan. Maite eban zalaco gauza guztien eguillea, jaun eta jabe bacarra.

Maite eban zalaco guizona zanez bere Semea, bere sabelean bere araguiz ta bere odolaz sortua ta guizondua; ta bere Seme bacarra ta munduco aita бага beraganic bacarric araguiz jancia. Maite eban, guizona zan aldetic, zalaco mundu guztico erremedioa, santu guztien santua ta burua; santutasun ta meritu guztien asiera ta emollea. Zalaco ama-seme guztien artean ederrena, maitegarriena, umildeena; ta bere amaren onraguillea; bada, bere seme eguiazcoa eguinic, jaso eban izatera Jangoicoaren Ama, Angueruen Erreguiña ta criatura guztiac baño gracia ta santutasun gueiago euqitera. Ogueta amairu urtean bici izan zan bere laguntzan; mesede andiac eguin eutsazan; maitetasun ta obediencia andia eracutsi etsan; ta bere burua baño maiteago eban bere Seme Jesus. Bada orain, ce pena larrigarria artuco ez eban Ama Virgiñac, Seme /51/ maite au beraganic despeditu ta eriotzara joan zanean? bere Pasiño santuan penaz beteric, despreciaturic, perseguituric ta guztiac gorrotaturic icusi ebanean? Pena onen neurria ateraco da bere Semeari etsan amudioaren neurritic.

Ama Virgiñac artu eban bigarren penea zan icustea bere Semearen escolan ta laguntzan aci zan dicipulu batec bere Maissu óna judegu gogorrai traiciñoz saldutea. Icustea ogueta amar diru gaiti salduten zala bere Jauna, bere ta Jangoicoaren Semea. Negar eguin eban icustez Judasen condenaciñoa ta bere Semeari etorquion desonrea. Ce pena, icustez beste dicipulu guztiac bere larga bere Maissua ta igues eguin ebe-la! Ce pena, icustez San Pedroc bere ucatu ebalá bere Maissu óna! Ce pena, ezagutu ebanean bere Seme maitea egoala agonian sarturic Gesemanico Ortuan, odolezco icerdia gorputz guztiric eriola, guztia larri estu izuturic ta icara! Ce pena, ezaguturic maquina bat Soldaduc soca ta cateacaz lotu, estu ta catigaturic euqela bere biotzeco Jesus gozoa! Eroiela lapur errudun gaisto oquer baten antzera, erabillela osticopean ta colpeca, erri guztia egoala bere contra, iñoc bere favore urtetan ezebala, guztiac beguitan artu ta esetsiten eutseela ta guizon billau gaistotzat euqela!

Ce pena, icusiric echeric eche erabildela zoragarri bat eguinic. Batean matrallacoac, bestean osticadac, ulle-tiracac, chistu loi atsiuac,

50-15, 16 ZORAGARRI: VB s.v. *Hechicero, el que con su hermosura, voz, etc. se gana las voluntades* (c.).

50-17, 18 OBETANDE, VB s.v. *Perfección* (c.), DT-tik hartua.

50-29 *eutsazan*: -n gainean erantsita eta -a- bera ere txikia eta -z-ari estu itsatsia.

51-12 *ebanean*: -e- nari erantsita; -an gainean.

51-20 ERABILDELA: cf. 37-23 *erabilen*, 51-16 *erabillela*, ordea GBn (48.ord.) «ellos: *erabilleen*».

lurrean tarrazca erabilteac. Bestean testimonio falsoac, guzurrezco saladurac ta desprecioac. Ce pena, icustea alde batetic Jesu Cristoren inocencia ta, bestetic, guizonen gogortade ta esquer-baguetasúna ain persona beneragarriaz! Anas ta Caifasen echeetan gauba atan eguin cituezan injuriac bere Seme maiteaz, etzituan beguiz icusi Ama Virgiñac; baña urrengo goxean Caifasen echeric Pilatosenera eroela, idoro zan beragaz cale baten; ta andic achina pausu guztietan jarraitu eutsan; ta presente ez egoanean bere, guztia ceruzco arguia ezagututen eban beguiacaz balecus leguez. Bere billa joiala, gauza sentigarriac enzuazan. Batec ciñoan preso eroela Jesus soca ta cateaz esturic lapur bat leguez; besteac ciñoan ce gogortade erruquigarriaz eroen; beste ascoc ciñoen «aguri da utsac ta guzurrezcoac cireala bere dotrina ta mirariac, bada, alan ezpaliz, eleuque eriotzara condenuco errico Aguintariac»; besteac, «onetara etorri dira aren mirariac?». Maria santissima ezauden batzuc ciñoen : «O, Ama tristea, cer jazo jatzu? Ce minduric egongo dan zure biotza!». Beste ascoc gogortade andiaz cirautsen: «o, andrea, ce contu charra emon dozun ceure semeaz! cetaraco laquetu ceuntsan aimbeste gaucetan sartutea, aimbeste gauza barri errietan eguitea? ondo aci eicendu: obe zan echean sarturic gorde bacendu; orain ceuc /52/ ta berac pagauco dozue, besteen escarmenturaco; bioc desonra andia eroan bearco dozue». Guztiau enzuan umiltasun ta paciencia andiaz.

Verba latz astunoc enzuten cituala, idoro zan bere Seme maiteaz ta guelditu zan arrituric, icusiric bere edertasuna ezainduric, bere arpeguia colpez balcituric, soca ta cateaz esturic, echura bagueturic. Jarraitu eutsan Pilatosen eche guiño; enzun cituan bere Semearen contra Judegu gogorrac asmau cituezan falso testimonio guzurrezcoac; ta emoten cituezan dedarrac ta chilioac, escaturic Jesusen odola ta bicitzea. Baña etzan orregaiti iñoren contra gorrotau; guztia gaiti parquesca egoan. Ce pena, icusiric Aita eternoaren Semea ta berea bardinduric Barrabas iltzalle gaistoaz! Ce pena, icusiric Herodes Erregueac janci eutsan soñeco zuri zoragarriaz ta bidean emoten eutseezan colpe, osticada ta belarrondocoacaz!

Ce larritasuna Ama Virgiñearena, icusiric sei guizonéc billostu, es-tu metarri batera ta zati zati azotez eguin ebeela bere Jesus gozo eder maitea! celai guztia odolturic, aragui guztia puscaturic ta erdi ilic gueratu zala bere Seme biotzecoa! Ce pena, icusi ebanean balcoi baten Pilatosec

51-22, 23 SALADURA: VB s.v. *Acusación* (c.), jadanik DTn.

51-30 ENZUAZAN: *entzun* aditza; GB 73 «el: *enzuan*». cf. 52-2 *enzuan*.

51-34 bada: -da gainean erantsirik.

51-34 eleuque: -u- gainean erantsirik.

51-35 dira: gainean erantsirik.

51-35 EZAUDEN: *ezagutu*; GB 74 «ellos: *ezauen*»; pluralgilerako cf. 51-20 *erabildela*.

51-38 LAKETU: cf. 53-3. VB s.v. *Permitir* (c.).

51-38 ceuntsan: -s- z gainean.

51-39 barri: atzeko -etan estalirik.

52-10 etzan orregaiti iñoren contra gorrotau: arras bitxia da gorrotatu aditzaren erabilera hau.

52-10 guztia gaiti: -c gero erantsita eta g- c gainean.

ateraric, aranzaz coroituric, soñeco gorri bategaz janciric, cañabera bateaz escuan, guztia odola eriola, guizonen antz ta echura baga! Ce begui erruquitsuaz ta negartsuaz beguiratu eutsan bere Seme maiteari! ce negar ta cizpuruac emongo cituan! «O, Seme biotzecoa —esango eban— non da zure edertasun miragarria? Ce gach eguin dozu, guizonac zu orrelan tratatzeco? O, ce maite dozun guizona! o, ce suzco amorioz beteric dagoan zure biotza! Eta onembeste pena igaro ezquero guizona gaiti, iñoc pecatu eguin lei?».

14. IRACURTZA.

Ama Virgiñaren beste pena batzuc.

Ecín ezagutu guñei ceimbat pena igaro cituan Ama Virgiñac, jaquin baga berac bere Serbitzari ta Dicipula bati aguertu eutsana, cirautsala: «neure Alaba maitea, jaquin beozu neure gorputzean sentidu nituala Jesusec berean igaro cituan dolore guztiac». Mesede au escatu eutsan Maria Santisimac Aita Jangoicoari. Eta, icusiric ecin il zala bere Semea gaiti, etzan soseguz /53/ gueldituco bere biotza ta bere Semeari eutsan asco gurea, berari lagundu ezpaleutso pena, neque ta dolorean. Eta, alan, Judeguac jo edo eriduten ebanean Jesu Cristo, laquetuten eban Aita eternoac igaro eguiala Ama Virgiñac bere gorputzean a tormentua bera. Jesu Christo Gesemanico Hortuan agonian ta icerdizco odola eriola egon zanean, Ama Virgiñac bere larritasun andia ta odollezco icerdia igaro eban. Judeguac Jesu Cristo socaz ta cateaz estu ta estutu ebénean, Ama Virgiñac igaro eban a gogortadea ain biciro, ce bere escuturretic odolac urten eutsan. Jesu Cristori belarrondocóac ta matrallacóac emoten eutseezanean, Ama Virgiñeac bere arpeguian a min ta dolorea sentietan eban, escu batec batera bien arpeguiac jo balituz leguez. Ta au berberau jazo zan bere Semeari osticadac, ulle-tiraca, azote, aranzazco coroi, crutzeaz astundu, beartzuna edaten emon ta crutzean unteacaz josi ebanean. Tormentu guztioc bere gorputzean sentidu cituan; ta are gueiago bere biotzean.

Eta onegaiti moduren baten esan lei Ama Virgiña izan zala mindua, zaoritua, azotadua, aranzaz coroitua, eroan ebala crutzea ta bertan josisiric il zala. Guztian zan Jesusen jarraitzallea, antz-irudina ta dicipula eguiatzcoa. Orain, bada, emetic atera guñei ceimbat pena igaro eban Ama Santisimac bere Seme maitearen Pasiño santuan; ta ceimbat zor deutzagun guizónac. Ascotan urten eutsen bere beguietaric odolezco negar ampulluac, larri estuturic bere Semeac igaroten ebanaz. Ta campotic ta aguirian begoan bere Erreguiñaren sendotasunaz, desmaio, lurrean jauste ta beste andraqueria dedarrezcoa baga; baña bere barruan

52-28 *Ama Virgiñaren* aurretik erantsita, 47-38n legez.

53-8 *ebénean*: -é- azpian a zegoela dirudi.

53-12 *jazo*, orij. *jozo*.

53-18 ANTZ-IRUDIN: VB s.v. *Imagen* (c.) *antz irudia*.

egoan dolore biciac igaroric ta mimmeraturic. Ta azaletic ta campotic bere gueratu zan ain galduric ta ubelduric bere arpeguico edertasun miragarria, ece San Juan ta Mariac ecin ezagutu euquean nor zan bere arpeguira beguiraturic.

Guc igaroten dogun guztia utsa da, ecer ezta Ama Virgifiac igaro ebanen aldean. Eta guztia igaro eban paciencia eroapen umiltasun andiaz, ta Jangoicoaren borondateaz berea bat eguinic. Alangoz ece, Jangoicoac aguindu baleutso berac bere Semea azotadu ta josi eguiala crutzean, alan eguingo eban, bear izan baliz, Jangoicoaren gloria andienaraco ta guizonen oneraco. O, ceimbat zor deutsegun Ama maite oni! Nos eracutsi eban paciencia ta biotzeco anditasun gueiago zan Pilatosec bere Seme errubaguearen contra eriotzaco sententia emon ebanean. Enzun eban umiltasun andiaz sententia; bai ta sententia gaisto onetan aguertuten cituezan gaistaqueria desonragarriac ta testimonio guzurrezcóac. Ce pena, /54/ icusiric erri guztia bere Seme maitearen contra, judeguac algara, barreca ta pocic, bereaz urten ebélaco; gente guztia baturic icusteco celan ateraten eben Jesu Cristo eriotzara! Ce pena, icusiric Ana Virgifiac ateretan ebéla bere Jesus gozoa lapur bien erdian, crutzeaz lepoan, pregoi ta desonra andiaz! Baña, nos pena andia sartu zan bere biotzean zan, gente piloan arteric urten ta inguru bateric eldu zanean cale baten aurrez aur bere Semeaz idorotera ta icustera alcar! Ce pena, icusiric bere Seme maitea crutzeaz astunduric, arnasa artu ecinic, burua aranzaz josiric, arpeguia chuz ta odolez ezainduric, beguiac ilunduric, belaunac icara ta indar bagueturic!

Ce pena, calbarioco bide guztian icustén ebanaz bere Seme biotze-coaz: bein lurra jo eraguiten eutséla, beste bein maquiladac, osticadac, bulzadac, ulle ta soca tiracadac ta colpe gogorrac emoten eutseezala! Ce pena, calbariora elduric, bere soñeco guztia quendu, edari garratz mina emon ta aguindu eutsenean bere Seme maiteari echun cedilla crutzean zulo-neurriac artzeco! O, ce icara, o ce larrituric au guztiau icusico eban Ama Virgifiac! O, ce deseo andiaz opa ta esqueñico zan iltera bere Semearen ordez! O, ce dolorea, billosturic bere Semea, icusi ebanean bere gorputz guztia llaga uts bat eguinic, zatituric, odola eriola; ta barriro aranzazco coroiá irugarrenez ifinten eutsela! Ce pena, icustea untze gogorracaz zulu ta crutzean josten cituezala bere Seme maitearen escu ta oñac; ta seguraturic crutzean jasoten ebéla; ta beingoan ichi jausten zulo baten! Ce pena, icustea bere maitea untzez josiric, billosic, aidean ta lapur bien erdian!

Ce pena, icustea bere Semea crutzean esqueguiric, oe bague; burua non eratzo bague; egarriac illic, guztia desamparaturic, gentea barreca, judeguac burlazar ta guizon gaisto billau bat leguez trauric!

53-26 *zan* gainean erantsia.

53-30 *ebanen*: -e- eta -n artean beste e bat estaltzen bide duen orban bat dago.

54-15 *aguindu*: -du gainean erantsirik.

54-20 *eutsela*: -e- azpian a zegoela dirudi.

54-21 *zulotu*: -tu gainean erantsirik.

Iru orduan egon zan Ama maitea crutzearen ondoan bere Semeari beguira. Ez ebn̄ alcar berba eguiten; baña batac besteari gueituten eutseezan pena ta sentimentúac. Seme maiteác bere buruan, escuetan, oñeetan ta gorputz guztian igaroten cituan dolore guztiac, bere Amac bere sentietan cituan, untze bacoachac bien escu ta oñac batera igaro balituz leguez. Semeari crutzean emon eutseen edari garratz minac bien aoac samindu cituzan. Ce pena, enzun /55/ eutsazanean bere Semeari crutzeric ciñoazan berbac: *Aita eternoa, parca eguiezu nire arerio guztiai; egarri nas; neure Aita óna, cegaiti desamparatu nozu?* Ce pena, enzun eutsazanean Amaren icena aitetu bague cirautsala «*Andrea, artu eguizu nire lecuau ceure semetzat Juan* neure dicipulu maitea, baita becatari triste guztiac; ta izan zaite guizon guztien Ama ta bitartecoa?»

Ama Virgiñac crutzearen ondoan igaro cituan pena, dolore, bacartade, larritasun ta nequeac cirian ain latzac, andiac ta sentigarriac, ece ecin ezagutu guñieiz mundu onetan; baña egunen baten ezagutuco doguz gure lotsaraco, baliatu ezguinialaco gu gaiti ta guretzat irabaci ebanaz; ta esquer gaistoz bere amorioari eranzun gueuntsélaco. Iru ordu onetan egon zan zutic, negarrez ta Simeonec adierazo eutsan ezpata zorrotzaz igaroric bere biotz bigun maitetsua. Jasoten cituan beguiac Semea gana ta Semea berari beguira egocan. Ay, ce pena, icustea bere Seme maitea agonian sarturic; cizpuru, negar ta dedarca Aita eternoari, gu gaiti erreguca! Ce pena, icusiric asi zala azqueneco arnasac emoten ta gueratuten zala bere Seme, bere Esposo, bere Aita maitea baga?

O, Ama Virgiña maitea! eta, bada Jesus ceure Seme biotzecoari lagundu ceuntsan bere eriotzaco orduan, lagundu eguidazu niri bere nirean. Zure bearra izango dot ordu triste bildurgarri atan. Orainganic orduraco eguiten deusut escari au, erregu au. Baña orretaraco lagundu eidazu orain, bicitza barri bat eguiten; neure griña gaistóac eciten, Jangoicoaren legue santua gordeten, pecatuac negar eguiten, lurreco gauzac aztuten, Jaunaren borondate santea guztian ta beti eguiten ta munduco trabajuac, nequeac, gora berac gogo onaz eroaten. Orain artean eztot ezagutu ceimbat igaro cenduan nire ona gaiti, ceimbat zor deusudan orrembeste gaiti. Oraindaño eztot jaquin ce balio andicoac direan nequeác. Emendic aurrera, ez bacarric gorrotauco eztodaz, bai ta deseatu ta escatu bere.

15. IRACURTZA.

*Ama Virgiñac igaro cituan neque-penac
bere Seme maitea il ezquero.*

Ondo esaten da Ama Virgiña dala Martir guztien Erreguiña, bada

54-29 *Verba.*

55-2 *Verbac.*

55-30 *eztodaz:* -t- d baten gainean, baina ez beranduago erantsi duelako, nik uste.

guztiac era batera baño berac bacarric gueiago igaro eban. Ichasoan ur guztiac sartzen /56/ diran leguez, alan Maria Santisimaren biotzean sartu, bildu, alcartu ta batu cirean era guztico neque ta pénac. Simeon santuac ondo adirazo eutsan Ama maite oni penazco ezpata zorrotz batec zatituco eutsala bere biotz amudiozcoa. David Profeta santuac Jesu Cristo gaiti esan ebana esan lei bere Ama maitea gaiti: ur min garratz gaci samin guztiac sartu dira nire biotzean, each andi indartsuac goiberatu nau, ito ta ondatu aguinian ifini nau.

San Buenaventura bere debotoac diño Jesu Cristoc bere gorpuztean igaro cituan doloreac ta euqui cituan llaga guztiac batu ciriala Ama Virgiñaren biotzean. Auxe berau adirazo eutsan Maria Santisima berac arima santa bati. San Geronimoc diño Martir Santu guztiac igaro cituezan gogortade, dolore ta min guztiac ecer eztirudiela Ama Virgínarenacaz bardinduric. San Agustin ta San Anselmoc diño guizon eta Angueru guztiac ecin adirazo leicela bear dan leguez igaro cituan penac. San Bernardino Senacoa eldu zan esatera, baldin Ama Virgiñaren pena ta doloreac zatituco balira criatura guztien artean, direanai bicia quenduco leusquiela. Bada, noguiño elduco etzirian? Padedicitu eban Martirac padecidu ebana, Jesu Cristoc padecidu ebana ta criatura batec igaro al eban guztia. Eriotzea bera beretzat izango zan alibioa; ta milla bider ilgo zan, Jangoicoac milagroac gorde ezpaleutso bicitzea.

Martirio bi igaro cituan Maria Santisimac, diño Fr. Luys Granada Vene[ra]garric: bata bere Seme maitea bici zan demporan ta bestea il ezquero. Bere beguiz icusi eban ilten bere Semea; ta au il ezquero martirio ta pena barriac sartu cirian bere biotzean. Ce pena artuco ez eban icusiric illic crutze baten bere Jesus gozoa? Ce pena, icusiric ez eucala noc jatsi crutzetic, ez sepulturaric bera ifinteco? Jasoten cituan bere besóac alcancetaco bere Seme illa, baña alperric. Guztia negarrez urturic ciñoan: «o emen zagozanoc, beguira dagoanez nire penaren antzeco penaric; o, eta balego noc eretsi leidan crutzeric: illic dago, baña pocic artuco neuca nire besartean».

Onela egoala Ama dolorezco au guztia larrituric, negarrez, cizpuruca ta biotz guztia estuturic, dacus Soldadu batec sartuten dabela gogortade andiaz lanza cubrel zorrotz bat bere Seme illaren bularrean; an gachic eguin ez eban illic egoalaco; baña min guztia igaro zan bere Amaren biotzera. Iкуси eban beragan beteric Simeon Santuac ogueta amairu urte lenago adirazo eutsan pena latz bicí au. Bere Semea il ezquero aldeguin baliz Calbariotic Maria Santisima, ez eban onem-

56-7 GOIBERATU: VB s.v. *Ajar assi, si es persona* (c.).

56-17 *Padedicitu*: -c. gainean erantsirik.

56-18, 19 *criatura*: -ra gainean erantsirik.

56-29 ERETSI: VB s.v. *Baxar* (b.g.). Azk (B-mond).

56-30 NEUKA: Gutxienez hiru bidetatik azal daiteke forma hau: 1) *eduki* aditzaren formekiko analogiaz; 2) Hiperzuzenketaz: *loreatik lora* edo *atsakabeatik atsakaba* ateratzen den modura, *nekeanetik neuca*; eta 3) Añibarroren hizkeran *u* (eta *i*) ondorengo *a-k e* bihurtzen dira; beraz, idatzietan erregela hori baztertzen saiatzen dela jakinik (cf. URGELL 1986: 41), hiperzuzenketata bat egin duela pentsa daiteke.

beste sentituko lanza-sartzea; baña an cegoan, diño San Juanec, zutic ta beguira, aldeguin бага. Martirio barri au beretzat egoan. Jesusen martirioa igaro zan, baña ez bere Ama maitearena.

Batu orain dolore oni artu ebana icusi ebanean illic bere besartean. O, ce pena andia artu eban pausu erruquizco onetan! Estutu ta maitetuten eban bere bularren contra Seme illaren gorputza. Mun eguiten cituan aren aránzac, /57/ aren untzéac, aren lлага santúac, aren odol preciatua. Garbituten eban aren arpeguia ta gorputza bere beguetaco negarracaz eunaz baño obeto. Ecusan bere gorputz guztia zaituric, bere azurrac aguerturic ta aragui zatiac quenduric; burua, escúac ta óñac zuluturic; atze guztia puscaturic; arpeguiric ederrena ezainduric; guztia poztuten cituan beguiac ilunduric, zaconduric, itsururic; larrosa bi cirudien ezpanac baltzituric; ain berba gozóac esaten cituan aoa mututuric; burutic oñetara lлага uts bat eguinic; inocencia castigaturic ta guztiai bicitza emoten deuséna illic.

Onetan etorcan gogora bere Seme maitearen anditasuna, amoreta ta errubaguetasuna; beragaz chiquitan equi cituan gozotasun, ibilte ta laztánac; bera ganic artu cituan mesedeac; berari eutsan obediencia ta maitetasuna; enzun eutsazan berba gozóac; icusi cituan mirariac. Etorcan gogora ogueta amairu urtean eguin eutsan laguntasun maitea, beragaz equi cituan pozcariac, bere tratu gozoa, bere umiltasuna, edertasuna, biguntasuna, bere biotz óna guztia on eguiteco, guztia irabazteco. Gomutau ta gogoratuten jacon ceimbati on eguin eutsán ta emon eutsén pagu charra, Jerusalemen bertan eguin cituan mesedéac ta mirariac; osatu cituan gaissóac, predicatu cituan sermoi ceruzcoac, esan, eguin ta eracusi cituan gauza miragarriac ta, orrez guztiaz, azquenean emon eutsan pagu gaistoa erri mesedetuetu onec.

Au ta beste gauza asco gogoraturic Ama dolozeco onec, ecin berbaric atera eban aoaz, baña bai biotzaz. «Cer da au —ciñoan, negarrezco iturri bi bere begui sotilac eguinic ta bere Semearen gorputzari beguiraturic— cer da au, cer eguin dozu, Seme maite biotzeco, onemeste gogordate zugaz guizónac eguiteco? Nori gach eguin deusazu? Ce errú, ce gaistaqueria icusi dabe zugan tratu char au zugaz eguiteco? Guztiai on eguin deutsezu, guztien ona gaiti mundura etorri cinian, ceure arerioric andienai on eguin deutsezu, naibagueric chiquiena ifiori eguin ezteusazu. Ce errú, bada, idoro dabe zugan orren gogor ta latz artzeco?

O, guztien pozcaria, cer eguin cirian gure arteco pozcariac? Non da zure arpeguico edertasuna? Non dira zugaz igaro nituan egun ta ur-

57-2 eban: ganean erantsirik.

57-3 gorputz: ganean erantsirik.

57-11 errubaguetasuna: aurrean orban bat, zeinaren azpian *n* argi bat irakurtzen bait da; *n* horren aurrean dagoena *i* balitz, *inocencia* jartzera zihoala eta bi lerro gorago errepikaturik ikustean atzera egin zuela pentsa dezakegu.

57-33 arpeguico: -co ganean erantsirik.

te pozac, zugaz euqui nituan berba gozóac, gozotasunac ta laguntza maitea? Cer eguingo dot orain zu бага? nora joango nas, nogaz bicico nas, noc poztuco nau bacartade ta alarguntasun onetan, nor izango orain nire Jesus maitea, nire Seme umil obedille maitetsua? O, guztien consolagarria, eztozu berbacho bat esango ceure Ama consolatzeco?

Batu orain dolore oni euquico ebana, bere Seme maitea arrizco sepultura baten enterraturic largaric artuco eban penea biurtu zanean bera bague bere echera. Emen gau a ta biaramona emon ta igaro eban Ama dolozcoac gogoratuten bere Seme onac igaro cituan pena guztiac Pasiño ta eriotzan. Bere biotzeco pena onec bicitzea galduco eutsan, Jaunac gorde /58/ ezpaleutso. Eguzquiác, illarguiác, arriác, lurrác eta adimenturic ez euqueen criatúra guztiac eracusi bacebén sentimentua Jesu Cristoren eriotzan, ce pena ta sentimentua sartuco etzan Ama Virgiñaren biotz beraa, bigun, erruquitsuan?

Ama Virgiñaren pénac etzirian azquendu bere Seme Jesus maitearen bicitza, Pasiño ta eriotzacoacaz. Beste asco gueiágo bere igaro cituan bere Semea Cerura igo ezquero lurrian bici izan zan ganeco ogue-ta bost urteetan. Parte euqui eban Elexa Santearen persecuciñoetan, infernuac ta munduac eguin eutsen guerra andian, Apostoluen esturetán, cristiñau barrien each gora beratan; eta San Pablo Apostoluac baciñoan cristiñau guztien persecuciñoetan parte eucala, cer Maria Santisima, guztien Ama erruquiorrac? Eta guero, non da artzen eban pena ta sentimentua gomutaturic bere Seme maiteác igaro cituan pena, dolore ta gogortadéac? Non da euqui eban sentimentu andia, aimbeste urtean egoteaz bere Semea бага lurrian gure oneraco ta guri iracaste-co ceruco bidea, nequeac ta crutzeac borondate onez eroatera? O, Ama maitea, eta ceimbat naibague, larritasun ta latztasun igaro cenduzan mundu onetan bici cinian irurogueta amabi urteetan! Angueriác ta Cerutar guztiac alabatu zaiceela onegaiti.

Noc, au enzun ezquero, eroango eztitu gogo onaz munduco neque-pénac, crutzéac, persecuciñoac, gaissotasúnac, pobreza ta penitenciac? Jesu Cristo ta bere Ama maiteác gu gaiti aimbeste igaro ezquero, guc cerbait igaroco eztogu euren antzera eta gueure pecatuen quitugarritzat? Izanic pena ta nequeac ain balio andicoac, celan doguz orren gorróto? Celan gabiliz euretaric iguesca? Santu guztiac ta Santu guztien buruác jarraitu eutsén neque ta crutze-bideari, onec ceruratu cituan ta, barriz, guc guraco dogu euqui euren saria ceruan jarraituric orain lurreco atsegiñai, araguizco olgurai, jan, edan, jancierá gueia-goai, buruac asmatu ta gogoac escatuten deuscuzan gozotasunai? O, ce

57-34 POZ: VB s.v. *Alegre* (c.).

57-35 *joango*: -go gainean erantsirik.

58-2 *bacebén*: cf. GG 10, 11, 14 *baceben*, 156 *bacebillan*; seguruenik, berak ahoz erabiltzen zuena EL-1802 *beban* bezalakoak (cf. 46-12 *begoan*) ziren; haatik, aditza ahalik eta osoen emateko joeraz (cf. URGELL 1986: 82-100) batzuetan *baeban* (43-8, 43-6) edo *baeucan* (GG 274) jartzten asmatzen zuen; bestetan, ordea, forma askeetan erabili ohi ez duen z isurtzen zitzaion.

58-5 AZKENDU: VB s.v. *Acabar* (c.).

58-6 *Vicitza*.

58-28, 29 *gueiágoai*: *lapsus* bat izan duelakoan nago, cf. GG 180 *jan edan gueieguiác*, 275 *edate gueiegui ori*.

itsuturic bici garean! O, ce oquer ibilli garean. Jauna, indazu ceure escua, gracia, arguia ta laguntasuna penitencia eguiteco, neure gorputz ta grña gaisto oquerrac eciteco, munduco neque penac gogo onaz, pocic ta borondatez maitatzeco, euren bitartez ceruco gloria ta secula betico atseguinac irabazteco. *Alan izan dedilla.*

O.S.C.S.R.E.

Fr. Pedro AÑIBARRO

/59/

IDOROGARRIA

Iracurtza

Orria.

<i>Lenengo iracurtza</i> : Nequez beteric dago gure bicitza	4
<i>Bigarrena</i> : Nequéc dira ceruraco bidea	7
<i>Irugarrena</i> : Nequeeticaric jatorcuzan ónac	12
<i>Laugarrena</i> : Jesu Cristoren pénac gogoratuteaz gure nequéc arinduco dira	17
<i>Boscarrena</i> : Jesusen lenengo nequéc, aren antzera guc gueuréc igaroteco	21
<i>Seigarrena</i> : Jesusen nequéc anditan	26
<i>Zazpigarrena</i> : Jesusen beste neque batzuc bere azqueneco urteetan	31
<i>Zortzigarrena</i> : Jesusen pénac bere Pasiño santuan	36
<i>Bederatzigarrena</i> : Jesusen azote ta beste pena batzuc Pasiñoco demporan	39
<i>Amargarrena</i> : Jesu Cristoren pénac bere eriotzan	41
<i>Amacagarrena</i> : Maria Santisimac igaro cituan neque ta pénac bere Semearen Pasiño santua baño lenago	44
<i>Amabigarrena</i> : Ama Virgiñaren beste pena batzuc	47
<i>Amairugarrena</i> : Ama Virgiñaren nequeac bere Semearen Pasiño ta eriotzan	50
<i>Amalaugarrena</i> : Ama Virgiñaren beste pena batzuc	52
<i>Amabosgarrena</i> : Ama Virgiñaren neque-pénac bere Semea il ezquero	55

59-1 IDOROGARRI: VB s.v. *Repertorio* (c).59-8 BOSKARREN: VB «Quinto, en número: c. *boscarrena, bostgarrena*»; EL-1802, 26 *bost-garren*, 189 *bost-carren*, 219, 222, 225 *boscarren*; EL-1821 30 *bost-carren*, 195, 233, 238 *bostcarren*.

PS 1

9-14,15 DRAEn esaera honen bi agerraldi eskeintzen zaizkigu, Azkuerenak biak; lehenengoa *Euskalerrriaren Yakintzatik*, esaeren ataletik hain zuzen, aterea da: «CABER. *Eztau azalak artzen*, no cabe en su pelleja; lite. no le recibe la piel (B-1-tx)». Honen arabera dago erabilirik jada testu batean azaltzen den bigarren aipamena: *Azalak artu ezinik dagoz*, «están muy orgullosos» itzuli dutena (*Euskalzale* 1897, 285.or.). Forman bat etorri arren, argi dago Añibarrentzat zeharo beste adiera bat zuela.

PS 2

22-8 Gogora bitez kardaberatzen hitzak, Añibarrokere gogoan izan zitzakeenak: «Orañ eun da zazpi urte leguez [Kapanagaren dotrinan], gaur bere guztioc esatea errazoe da: *Aitearen, Semearen, Curutzearen*, ac diñogan leguez, beste verbetan bere articulo edo arteco *ren* usadu bear da. Eta nolan *Jaunari, Semeari, Guizonari* ta orrelan guztietan esatendan, alan *Jaunaren, Semearen, Guizonaren* eta beste guztietan orrelan beti esatea obago da. Erregla au da persona edo gauza bat singularcan, Gramaticac diñogan leguez, esaten dancan (...) Curutce andi bat eguitean sosiguz ta claru esan: *Aitearen, da Semearen*, &c. Secula ez esan: *Aitien, da Semien*, edo orrelango verba laburtoric» (*Jesus, Maria ta Joserren devociñoco Libruchoric atararico devociño batzuc* OC II, 53-54.or.).

Notas de Toponimia Amescoana

IÑAKI SEGUROLA

ABSTRACT

These notes stem from an essay by L. Michelena (cf. ASJU XIX-2 (1985) 595-602) concerning certain Basque place names from the district of Contrasta, in Alava, which have a peculiarity little remarked on until now: one of the elements in their formation is a verb form provided with a relative suffix, in particular the element dan: «in which, where, is». Here we add to this a list of names of the same type, to be found in the collection of place names from Amezkoa published by Luciano Lapuente in FLV 21 (1975), 393-410, and we study various aspects of the dialectal nature of the language used there, as well as its noun formation processes. As an appendix, there is also a list of several names containing different deverbal elements, taken from documents originating in the Valley of Juslapeña, in Navarre, and in the Cendea of Cizur, in the district of Pamplona.

1. El material que sirve de base a estas líneas es el que don Luciano Lapuente Martínez recogió y publicó en *FLV* 21 (1975), 393-410, con el título «Toponimia amescoana», donde se da una lista de nombres de lugar, numerados hasta 398, transcritos de varios documentos de Améscoa Baja, desde uno de 1559 hasta otros de los años finales del siglo XIX¹. Nuestro interés por el material que ahí se recoge se debe principalmente a la presencia en él del tipo de denominaciones que, procedentes de un lugar nada alejado de Améscoa, han sido estudiados por Luis Michelena en «Algunos nombres de Contrasta», *ASJU* XIX-2 (1985), 595-602². Se trataba ahí, entre otras cosas, de una serie de nombres en los que es posible distinguir una forma verbal provista de sufijo relativo, ya sea conteniendo de modo explícito el nombre del cual depende, como en *Illadazancelaya* de Urquiola, ya sea con sólo el

(1) Como se sabe, el vascuence fue lengua corriente en Améscoa hasta su progresiva pérdida a lo largo del siglo XVIII, siendo, según Lapuente, «las guerrillas de la «francesada» y las guerras carlistas, las que, a principios del siglo XIX, precipitaron su desaparición».

(2) De un modo inverso a lo que declara Michelena al comienzo de su artículo, he de confesar que, en mi caso, una visita a las tierras del Urederra —que no me molestó en adjetivar por no resultar redundante—, ha sido el motivo inmediato que me ha llevado a los nombres de lugar que por ahí se dan, o, más bien, se daban; lo cual, más que tratarse de una tendencia o deformación personal del que escribe, pueda quizá verse como caso particular de una más extendida falta de interés directo por los estudios de toponimia y onomástica.

artículo *a*, sin el núcleo nominal patente, del tipo de *Euridacarrena* en *Contrasta*. Dentro de esta última clase, son de destacar los numerosos nombres de *Contrasta* acabados en *-dana*, que según Michelena deben entenderse como 'en que, donde es, está': así, *Aizluceadana*, monte de *Contrasta*, vendría a ser algo así como 'lo que es la peña larga', 'donde está la peña larga'. Como apoyo de esta interpretación aduce Michelena, entre otros, la existencia de abundantes paralelos románicos y, especialmente, la formación del nombre *Urcaacdirana*, «plural», no en cuanto al sufijo último, de un hipotético **Urqueadana*, lugar con una sola horca.

2. Hay que añadir aquí los nombres amescoanos de este tipo que se encuentran en la lista de Luciano Lapuente, algunos de ellos con estrictos paralelos en *Contrasta*³:

Arizadana (270, 1801).

Arteadana (271, 1883); cf. *Artiadana* en *Contrasta*, con cierre de la vocal *e*.

Ascarradana (269, 1801); cf. *Azcarradana* y *Escarradana* en *Contrasta*.

Azpiladana (240, 1842).

Corostiadana (22, 1779).

Gurbeadana (272, 1801).

Idiadana (255, 1883).

Mazpiladana (273, 1883) (*Maspiliadana* en 1801).

Sagarminadana (159, 1739); cf. *Sagarmina* (326, 1883).

Sorogorriadana (274, 1801); cf. *Sorogorri* (195, 1759).

Hay también un *Orrateadana* (288, 1808), nombre de un barranco, que aparece junto a *Orratearana*, y debe ser mera variante de éste, formado con *-arana*, es decir, con lo que, al igual que *-sacana*, figura frecuentemente en romance en estos documentos como «barranca» hasta 1759 por lo menos, y como «barranco» ya a partir de 1800⁴.

Es posible establecer una relación entre este tipo de denominaciones y la práctica de amojonamiento y división de montes y términos. Son muy reveladoras a este respecto las frases que Lapuente transcribe de la escritura de amojonamiento de 1615 (p. 402): «Pusieron un mojón a dos pasos de un arbolcillo que se llama en bascuence *Heriarra*»⁵. «Se puso otro mojón al pie de un arbolcillo llamado en bascuence *Çugandurra*». «Y desde este mojón al mojón de arriba que está al pié de un arbolcillo que se llama en bascuence *Ascarra*», o, podríamos de-

(3) Se da el número que corresponde en la lista, seguido del año del documento en que figura. Hay que hacer constar que ya el propio Lapuente presenta seis de estos nombres, los que van del 269 al 274, agrupados «por la semejanza en su formación», como los acabados en *-alde* o *-mendi*, por ejemplo.

(4) *Orratearana*, seguido de *Orrategaina*, se lee ya en 157, 1739; por otra parte, en la lista de nombres actuales de Lóquiz que da Lapuente como apéndice, figura un *Orrate*. Contrariamente a este caso, habrá que considerar distintos a *Bustinadana*, término de Vicuña, formado con *-dana* 'en que, donde es, está', y *Bustinaran*, nombre de un barranco en Iburguren, que tomo de las listas de «Toponimia alavesa», publicadas por G. López de Guereñu.

(5) Cf. «*Erriarsua* y *Eriarsua*» (67, 1590). Sobre el sufijo, véase más abajo.

cir de otro modo, «... al mojón de arriba que está en *Ascarradana*», e, incluso, más brevemente, «... al mojón de *Ascarradana*».

3. Pero ya antes de 1739, año en que figura por primera vez en estos documentos un nombre con *-adana*, es posible encontrar otro provisto igualmente de una forma verbal con sufijo relativo: nos referimos a *Guibeladayzecana* (79, 1590), con una variante *Gibelaizecana*.

En cuanto a la parte inicial de nuestro nombre, es bien patente la presencia de *gibel* 'parte posterior', común a toda la toponimia vasca⁶, y abundantemente representada en nuestra lista. Por otra parte, es sabido⁷ que el verbo vasco cuyo participio es *iechequi* en Leizarraga (*exequi* en RS 399) conoce formas fuertes del tipo de (Leiz.) *da(i)checan* 'que arde', forma con sufijo relativo con la que es posible comparar el *-dayzecan-* del nombre amescoano. Téngase en cuenta que, como hace notar Michelena, *loc. cit.*, la sibilante palatal de estas formas viene al parecer de *i* + sibilante no palatal, lo cual cuenta con el apoyo de la forma guipuzcoana *izeki* y del causativo *eraiceten* que se lee en la oración popular navarra, copiada hacia 1400, y recogida en TAV 2.2.15.

Tenemos pues, una forma *daizeka*, de construcción intransitiva bipersonal con dativo de tercera persona del singular. Si partimos de algo como *gibela daizekan (leku)-a*, donde *leku* representaría al núcleo nominal no patente, el índice verbal de dativo haría referencia a *lekuari*, correspondiendo *gibela* a la parte que está ardiendo; es decir, tendríamos como base la frase *lekuari gibela daizeka*. No parece, sin embargo, que una construcción de este tipo sea posible en vasco. Se diría más bien, que una forma verbal como la que aquí se trata no puede llevar como correlato en la frase más que un nombre o sintagma nominal en dativo, como en Leiz. ã 3r: *Berroari suz iechequi*; cf. también en Larramendi, en carta a Mendiburu al comienzo del *Jesusen Bihotzaren Devocioa* de éste: *Hitzetatic agui dezu, nola dicecán zure biotzari*, o, mucho más cerca de Améscoa, en un texto del siglo XVIII procedente de Múzquiz, en Guesálaz, publicado por Manuel de Lecuona, FLV 15 (1973), p. 374: *juntatucodirala munduco su guciec eta isaguico zaio Mundueri laualdetatic*⁸.

Habrà que partir, por tanto, para explicar el nombre amescoano, de un relativo *daizekan*, determinante del núcleo nominal *gibel*, para lo cual habría que prescindir provisionalmente del artículo que parece acompañar a éste; es decir, tendríamos algo como *gibel daizekana* 'la parte posterior que está ardiendo', o, mejor, como compuesto posesivo o exocéntrico, 'aquellos cuya parte posterior está ardiendo'. Pueden citarse como paralelos en Leizarraga, aun cuando no se trate de compues-

(6) Vid. Michelena, «Toponimia, léxico y gramática», FLV 9 (1971), p. 248.

(7) Vid. Lafon, *Système I*, 186 ss., y Michelena, *FHV*, p. 286.

(8) Con todo, J. Oregi, «Leizarragaren aditza dala ta», *Euskera* XIX (1974), p. 238, apunta la posibilidad de que la forma verbal que aparece en Leiz., Act. 21, 20, *eta guciey baitacheté laincoaren zela*, corresponda a (Leiz.) *iechequi*, aun cuando Lafon, *Système I*, 171, la incluyera bajo *Etxeki*, a pesar de su sibilante fricativa.

tos exocéntricos, *candela çachecana* (Io. 5, 35) o *labe daichecanera* (Mt. 13, 42). Es interesante observar, además, que en la versión de Duvoisin este determinante viene expresado en un caso por un «adjetivo» (*zuzi suduna*), y por un participio en función de adjetivo en el otro (*labe khaldatura*), procedimientos que son corrientes en la toponimia vasca conocida, más aquél que éste, y mucho más, en cualquier caso, que el elemento deverbal que creemos descubrir en el nombre amescoano.

Como se ha apuntado ya, dentro de esta interpretación nos queda por salvar la dificultad que supone la presencia del artículo en *Guibela*. En construcciones con frase relativa pospuesta al nombre del cual depende, son muy frecuentes los casos de extensión del artículo determinado al núcleo nominal en el *Tratado de como se ha de oyr missa*, Pamplona, 1621, de J. de Beriayn: *sacrificioa ofrecicendena* (28v), *guiçonec vorondate ona dutenec* (42v), etc. Sin embargo, difícilmente podrá atribuirse este hecho a una tendencia real y extendida en la lengua, sobre todo si se tiene en cuenta que no faltan en la misma obra ejemplos de construcciones regulares: *Intencio eramo beardena* (28r), *Ayngueru beguiracengaytuena* (31r)...⁹

Sea como fuere, la falta de una explicación satisfactoria en todos sus detalles para el nombre *Guibeladayzecana*¹⁰ no impide poder reconocer como muy probable la presencia en él de una forma verbal provista de sufijo relativo¹¹.

4. Por lo que se refiere a las características dialectales que muestran los nombres de nuestra lista¹², lo que quizá más llame la aten-

(9) Cf., en el mismo sentido, *Ogui beti dirauena*, en la composición de don Joan de Elicalde premiada en Pamplona en 1609 (TAV 3.1.20., v. 163).

(10) Quedaría asimismo por aclarar a qué puede referirse un nombre así, es decir, qué puede ser aquello de lo que hemos supuesto que debe tener su parte posterior ardiendo. Podría citarse como próximo a nuestro *daizekan* por el sentido, aunque no por el «aspecto», el participio *erre* en el topónimo alavés *Oihaerrea* y en apellidos como *Echaerre*, etc. (vid. Michelena *Apellidos vascos*⁴, San Sebastián, 1973, n.º 219), o bien, como más conformes con su construcción o su aspecto verbal, *Diraquian*, o el participio *irakin*, empleado como «participio de presente», en *Iurriraquina*, nombres alaveses citados por Michelena en *ASJU* XIX-2 (1985), p. 596. Falta aquí, sin embargo, toda evidencia de que el verbo vasco (*i)exeki, izeki* haya podido usarse alguna vez con un valor próximo a 'hervir'.

(11) Aun cuando no se trate de nombres de lugar, no son desconocidas entre nosotros denominaciones formadas por sintagmas verbales, especialmente antecedentes, y hasta algún consecuente, de condicional, del tipo del *Onbacendu* de Roncesvalles en el siglo XIII, mencionado por Michelena en el artículo citado en la nota anterior, p. 597, como muestra de procedimientos de formación de nombres que en toponimia vasca «alcanzan votaciones de grupúsculo (involuntariamente) extraparlamentario». Podemos recordar aquí a *Orrezpengo* [*<or ez baengo*], nombre de una casa en Muréla, según Azkue, *Morfología vasca*, p. 29 nota, quien lo explica como «si ahí no estuvieras», no sin advertir que, al igual que *Ala bear* en Azeitia, se trata de «fantasías de algún chiflado puestas por nombre a algunas casas». El nombre *azpeitiano* —añadimos aquí— suena hoy *Alabier*, normalmente trisílabo. Pueden verse asimismo, como nombres o sobrenombres de persona, un consecuente y un antecedente de condicional, respectivamente, en Fr. Luis Villasante, *Sintaxis de la oración compuesta*, Aránzazu, 1976, p. 182: «He oído decir que en algún pueblo, cuando los contrayentes de una boda eran pobres, la gente decía que aquel día se habían casado *Hartuko luke* con *Baleuka*». No estará de más tampoco mencionar aquí a *Balitz*, *Balego* y demás miembros de su banda, seres más bien de ficción, de cuya existencia no se conoce nada que no sea su persistente costumbre o manía de madrugar hasta el punto de hacerse totalmente inaccesibles, característica que suele ser recordada eventualmente en la conversación, en respuesta a un interlocutor que haya empleado una frase con una condicional irreal o contrafactual. Habremos de esperar, en fin, que nuestro conocimiento de la obra de chiflados y extraparlamentarios pueda algún día crecer, y hasta integrarse debidamente en algún sistema.

(12) En *Yrumuguea*, «el qual divide los términos de Urra, Artaça y de la valle de Amésqua» (15, 1559), podría verse, con una presencia algo extraña del artículo determinado, un ejemplo del cambio occidental *-a + -a > -ea* si tuviéramos la seguridad de que no se trata de un error, quizá por algo como *Yrumuguetá*, aunque las dos copias del documento de 1559 utilizadas por Lapuente son coincidentes en cuanto a la parte final del nombre. En el mismo sentido, se han visto arriba repetidos ejemplos de nombres con *dan* 'que es, donde está', con el resultado de la contracción de vocales que

ción sea la variedad de formas que presentan algunas palabras. Así, hay *Iturriberrri* (327, 1883), pero también *Vidivarri* (344, 1883), ambos en Zudaire; o *Ezquirabalzburua* (70, 1590), quizá de algo como **ezkianbal(t)z-* (cf. *Ezquiaranbarrena*, que le precede en la lista), al lado de *Aristubelza* (251, 1883). Junto a *bular*, como en *Fagametabularra* (12, 1559) o *Zaldubularra* (307, 1810), encontramos al menos un caso de *buar*, al igual que en *Contrasta* y en buena parte de la toponimia alavesa, en el nombre *Çufietabuarra* (61, 1590)¹³. Hay sobre todo *-dui*, como en *Unçiduya* (122, 1590), *Arduya* (351, 1883), *Chaparduya* (382, 1883) u *Otaduy(a)* (105, 1590)¹⁴, que figura en la lista al lado de *Otadoya*, con *-doi* también presente en *Lizardoya* (256, 1883); junto a ambos, hay *-di* en *Otadiguibela* (202, 1782), *Artadi chipia* (2, 1559) o *Fagadigurrena* (9, 1559)¹⁵. Tenemos *txipi*, en *Artadi chipia* (2, 1559) o *Urrichipia* (247, 1883), y *txiki*, en *Ornamendichiqui* (23, 1779)¹⁶ o *Aizabalchiqui* (337, 1883); *zulo*, en *Aizuloa* (213, 1800) o *Iturzulo* (385, 1883), pero seguramente *zilo*, con palatalización «expresiva»¹⁷, en *Archiloa* (36, 1590); *etxe*, en *Echezarcoarana* (131, 1729), e *itxe*, forma altonavarra con cierre de *e* ante consonante palatal, en *Icharte* (376, 1883); *-portilu*, en *Basar[t]ecoportilu* (173, 1748), que es, más tarde, *-portillo*, en *Basurdeportillo* (219, 1808). Del mismo modo, la forma *inzula*, en *Ynzulagoiena* (85, 1590), vuelve a encontrarse, con *-r* en «*Inzura e Inzuragoiena*» (207, 1784), que preceden en la lista a *Inzurabarrena*¹⁸. Tres formas distintas, en fin, conoce el nombre de la «cruz»: cf. *Guruzmendi* (185, 1735), *Burnicuruca* (319, 1801) y *Cruzalde* (287, 1883).

5. Están bien representados en la lista nombres de partes del cuerpo como *buru*, el ya citado *bu(l)ar*, *gibel* (nunca, salvo error, *oste*), *bizkar* o *(itur)begi*, como en *Iturbeguia* [escrito *Ituberguia*] (134, 1745) e *Yturbegueta* (177, 1748). En *Yturricovelarra* (18, 1559), *Yturrizarvelarra* (20, 1559) o *Alcortabelarreta* [sic] (144, 1739), quizá haya que pensar en *belar* 'frente', mejor que *bel(h)ar* 'hierba'. Hay nombres de esta clase con sólo el artículo *-a*, en *Estarria* (71, 1590), *Galzarra* (163, 1693) y quizá *Gularra* (347, 1883), si es que se trata de una variante del nombre del «pecho». En *Surgurena*, «y los dos surgurines» (118, 1590), que

es propio de los dialectos occidentales. Hay, por contra, *iri*, cf. *Iriarte* (346, 1883), frente a *uri* en *vizcaíno* y en la toponimia alavesa y riojana. Hay también, dentro del léxico, *kisu*, cf. *Quisuarana* y *Quisuarangosaraya* (88 y 89, 1590), frente a *kare* en hablas más occidentales.

(13) En cambio, hay exclusivamente *soro* (y *sora-*), nunca *solo*.

(14) En composición, *-dui* parece perder su segundo elemento vocálico en *Aristubelza* (251, 1883) o *Arauengo* (352, 1883), que sigue en la lista a *Arduya*; de ahí seguramente un nombre como *Ezpeldu* (345, 1883). Frente a ellos estaría *Otaduygoena* (106, 1590).

(15) Sin embargo, «haya» es *bago*, como se ve en la locución, con un nombre de lugar, *Fagadigurrengo fagadicobagoa* (10, 1559) 'el haya del hayedo de Fagadigurren'. Cf. también, con disimilación, *Fagabatua* (8, 1559) o *Fagametabularra* (12, 1559). Hay, en el mismo sentido, *biko*, en *Bicoarreta* y *Vicogoena* (54 y 55, 1590), pero *zufi*, en *Çufieta* y *Çufietacoerreca* (5 y 6, 1559).

(16) Cf. *Orenamendi*, sin sincopa, en *Orenamendicoerreca* (14, 1559). El frecuente *-barrena* conoce también una forma sincopada en *Yugabarna* (386, 1883).

(17) Vid. Michelena, «Notas lingüísticas a «Colección diplomática de Irache»», *FLV* 1 (1969), p. 19 y nota 73.

(18) Michelena, en el trabajo citado en la nota anterior, p. 51 nota, menciona un *Inçura* de Ultrapuertos en el siglo XIII, haciéndolo derivar de lat. *insula*.

Lapuente explica como «dos altozanos de forma cónica», habrá que ver probablemente *vasc. sur*, variante de *sudur*, lo mismo que en *Surcoyturria*, que le sigue en la lista¹⁹. El nombre de la «boca» está presente en nuestra lista bajo diversas formas: cf. *Gomizaogaina* (301, 1810), que sigue en la lista a *Gomizaba*, forma provista de artículo, al igual que *Exnaba* (162, 1693), «*Ulaternaba y Eulatenaba*» (262, 1883)²⁰ o *Lusaba* (348, 1883); sin el artículo, tenemos *Elsau* (63, 1590) o *Lidau* (95, 1590), y, con distinta forma, *Amescoazarrago* (204, 1784), que figura junto a *Amescoazargaina*²¹.

Pueden verse distintas denominaciones personales en nombres como *Ansomendi* (245, 1883), *Garciarana* (75, 1590)²², *Semerolarraza* (113, 1590) o *Jaunubela* (87, 1590), que recuerda, con distinto color, a los más conocidos *Jaun Zuria* o *Jaun Bel(t)za*.

6. La formación, no muy abundante en toponimia vasca, de nombre seguido de participio pasado, está presente, con el part. *batu*, en *Fagabatua* (8, 1559) y *Fagabatuet*a (74, 1590), y, con su cuasi-sinónimo *bildu*, en *Artolabildua* (43, 1590) y *Artaibildua* (39, 1590), cuyo primer elemento es *Artadi-*, como en 2, 1559²³.

Un sufijo *-ki*, que se añade a temas nominales, está presente en *Zalduqui* (308, 1883), *Cortagui* (309, 1883), *Iturriqui* (328, 1883) o *Mendiqui* (330, 1883); cf. el conocido *Beroquia* (52, 1590), seguido en la lista por *Beroquicoegua*, que en los *Suplementos* de Araquistain se explica como «abrigo» (n.º 234) o «lugar abrigado» (n.º 849), voz procedente de Navarra.

Aunque pueda parecer un tanto sorprendente, puede afirmarse que es *-tsu*, no *-zu*, la forma que aparece en nuestra lista, donde la escritura distingue bien, con alguna vacilación ante oclusiva, entre sibilantes apicales y predorsales. Tenemos así *Esquisua* (68, 1590), *Mendioroldisua* (191, 1759)²⁴, «*Erriarsua y Eriarsua*» (67, 1590) o *Chaparsua* (62, 1590). En apoyo del carácter africado de la sibilante, hay que hacer notar que el último de estos nombres es hoy *Chaparchu*.

El nombre *Aizhunztuna* (196, 1771), con que se llamaba *en bulgar* a «la peña de la yedra», es interesante por la escasa frecuencia de for-

(19) Cf. «Surgurines mayor y menor», en la lista de nombres actuales de Lóquiz que da Lapuente como apéndice. Por otra parte, es conocido el uso de *Surra* (y *Sudurra*) como apodo en la Navarra medieval.

(20) Se trata, con toda probabilidad, de (*E*)*ulateren-aa*, con síncope vocálica (vid. nota 16) en el primer nombre, y reducción del grupo resultante en el segundo. *Eulate* y *Ecala*, de donde procede el nombre, son localidades limítrofes.

(21) Y también probablemente, de nuevo con artículo, *Cernagua*, «travesía de» (181, 1792). Hay *agua* en Landucci, y, como elemento final de compuestos, en buena parte de la toponimia alavesa, así como en el nombre *Çuicoagua* de Ciriza en el siglo XIII (Lacarra, *Vasconia medieval*, p. 48); cf., ligado a este último, *Zubimusu*, nombre de Cestona.

(22) Repetido en 153, 1739, donde va seguido de *Garzianburua*, *Garzianrangosacana* y *Garzianrangosozarrarenburua*, algo más que un simple nombre. Pervive hoy como *Carciarán*.

(23) En cuanto a la estrecha proximidad de ambos participios, puede verse el siguiente pasaje de Leicarraga, Act. 4, 26: *Bildu ičan dirade lurreco regueac, eta princeac elkarrequin bathu ičan dirade launaren eta haren Christen contra*. Cf. también el cantar de Beotibar (TAV 3.1.1., con *batu* en unas versiones, y *bildu* en otras. Por lo demás, quizá haya que ver el part. *itxi* en el nombre *Sorichi* (383, 1883).

(24) Según Lapuente, p. 396, *oroldi* 'musgo' es palabra corriente en el léxico amescoano actual.

maciones de este tipo en toponimia vasca, y, particularmente, por el orden de sus componentes, con un «adjetivo» formado con el sufijo *-dun*, que va colocado detrás del nombre o núcleo del sintagma. Por lo demás, *h* vale ahí para señalar el límite de morfemas, y también, probablemente, el corte silábico.

En *Mezaleor* (103, 1590), nombre de una cueva, el primer componente difícilmente podrá ser otra cosa que vasc. *meza*. No sería imposible, sin embargo, partir de algo distinto, **Lezaleor* por ejemplo, y pensar en una disimilación, favorecida además por la etimología popular, que llevaría, salvando una distancia mínima entre los significantes vascos y suponiendo una relación nada difícil de imaginar, de «Cueva» a «Misa».

El nombre *Animazuri* (335, 1883), ya en el Reino de las luces, nos señala a *anima* como la forma propia —no necesariamente única— del vascuence amescoano para «alma». En zonas navarras próximas a Améscoa tenemos igualmente *anima* en el «Catecismo del siglo XVIII en vascuence de Uterga (Valdizarbe)», publicado por F. Ondarra, *FLV* 35-36 (1980), 173-221, y en los «Manuscritos Vascos de Muruzábal», dados a conocer por J. M. Satrústegui, *ASJU* XVI (1982), 3-23, así como en los textos de Múzquiz citados más arriba. Es también la forma que da Bonaparte en los «Materiales...» publicados por F. Ondarra, *FLV* 39 (1982), p. 136, para Puente la Reina, Olza y Goñi, pero no para Elcano, donde hay *arima*. *Anima* aparece además alguna vez en la obra de Beriayn, lo mismo que en Elizalde, los cuales emplean normalmente *arima*. Téngase en cuenta a este respecto que, según toda probabilidad, que llega hasta la certidumbre, por propia declaración, en el caso de Beriayn, estos autores no se atuvieron estrictamente, en éste como en otros detalles, a la lengua hablada en sus respectivos lugares de procedencia, Uterga²⁵ y Múzquiz.

7. Para seguir con el léxico, no hace falta subrayar la excepcional importancia de los datos que suministra la toponimia para el conocimiento de la extensión geográfica de las palabras vascas, especialmente si se trata de una zona, como la amescoana, carente prácticamente de textos en lengua vasca. Así, por poner algún ejemplo, el área de *korta*, vizcaíno común y guipuzcoano de Echarri Aranaz según Azkue, conocería una prolongación al sur de la sierra de Urbasa: cf. *Cortaqui* (309, 1883). Por otra parte, probablemente haya que identificar el nombre amescoano *Bidarmina* (313, 1883) con *bedarmin*, que Azkue da como vizcaíno de Alava con el significado de «ortiga», lo cual apoyaría la

(25) Es poco menos que irrelevante para las características de la lengua de Beriayn, el dato relativo a su lugar de nacimiento, pues, de ser éste algún lugar distinto de Uterga, como piensa F. J. Oroz Arizcuren, *ASJU* XV (1981), 159-164, quien lo supone nacido en Beriain, con todo y con ello, nuestro autor habría pasado ya a aquella localidad «entre los cinco y los diez años de edad». El motivo de las divergencias de la lengua usada por J. de Beriayn con el vascuence hablado en Valdizarbe, mejor que tratar de hallarlo, como cree Oroz Arizcuren, en la (lingüísticamente) lejana infancia del párroco de Uterga en algún lugar distinto de éste, basta con leerlo en la declaración «Al lector» del propio Beriayn al comienzo de su *Tratado*: «yo escriuo el [vascuence] que se habla en Pamplona».

suposición hecha arriba sobre el sentido de *belar*, presente en algunos nombres de nuestra lista. De igual modo, *maspill*, vizcaíno de Mañaria y Ochandiano según Azkue, se encuentra en el nombre *Mazpiladana* (273, 1883) (*Maspiliadana* en 1801)²⁶. En el caso de *okaran*, nombre de la «ciruela» en vizcaíno, así como en Landucci y en el llamado guipuzcoano de Navarra, tendríamos también una extensión de su área por Améscoa: cf. «*Ucaranzuquieta* y *Ocaranzuquieta*» (261, 1883). Más al este, se prolonga todavía hasta Puente la Reina (*ukarain*) y Gofii (*okarin*) por lo menos, según los «Materiales...» de Bonaparte antes citados, p. 150. Estas consideraciones geográficas no dejan de recordar las correspondencias léxicas y morfológicas que descubre Michelena, en la introducción a la edición del vocabulario de Landucci, entre éste y algunas hablas meridionales vascas, vizcaínas, guipuzcoanas y navarras.

Después de redactadas estas líneas, y gracias a la amabilidad de Mikel Iriarte, Juan Urdíroz y Mikel Velasco, he podido tener acceso al abundante material toponímico del valle navarro de Juslapeña, cuya recopilación y ordenación están preparando los citados estudiosos. Entre estos nombres, procedentes de varios documentos de los siglos XVII, XVIII y XIX, son numerosos los provistos del elemento *den* 'que es, donde está', correlato en Juslapeña de lo que en Contrasta y Améscoa eran *dan*. Tenemos así, seguidos del año del documento en que figuran, *Arizcoadena* (1682), *Arizquadena* (1673), *Belzuncecozubiadena* (1825) o *Guereciadena* (1825). Hay, además, gran cantidad de nombres acabados en *-denecoa*, con el sufijo *-ko* añadido a la terminación del relativo: *Arizadenecoa* (1772) (cf. *Arizadana* en Améscoa), *Arvidenecoa* (1854), *Bordadenecoa* (1772), *Capanadenecoa* (1769), *Elizadenecoa* (1772) (cf. *Goicoeliseadana* en Contrasta), *Elorridenecoa* (1785), *Elorsudenecoa* (1769), *Eunzadenecoa* (1772), *Gurbeadenecoa* (1773) (cf. *Gurbeadana* en Améscoa), *Sagarradenecoa* (1772), *Sarasadenecoa* (1772), *Ychaurdenecoa* (1854), *Ychaurradenecoa* (1769), *Yturriadenecoa* (1769), *Zubiadenecoa* (1824), *Zubidenecua* (1894) o *Zugarradenecoa* (1772). Como se habrá observado, el nombre que va delante puede aquí aparecer sin el artículo determinado, aunque esto es lo menos frecuente. Hay un ejemplo con *-denetacoa*, con inserción de *-ta-*, en *Ardanzedenetacoa* (1697). No falta tampoco un caso en que al determinante con *-deneco* sigue un nombre determinado o núcleo del sintagma nominal, en *Capanadenecobustiña* (1769). Son frecuentes asimismo nombres con un final en *-denea* (*-denia*), que tienen su origen en una errónea deducción del nominativo de singular a partir de locuciones del tipo de *Elorria denean* (1697) o

(26) Cf. Araquistain, n.º 546: «Un árbol semejante a la poma, y su fruto algo más oscuro se llama, *mazpilla*, n.º». Iribarren, *Vocabulario navarro*, recoge *maspil* («o *mazpil*») en Urraul Alto y Bertizarana, y da como sinónimo suyo en la Cuenca *gurbié*, forma con desplazamiento del acento a partir de un más antiguo *gúrbie*, con *i* no silábica. El tema *gurbe*, «poma» según Araquistain, n.º 249, está presente en el nombre amescoano *Gurbeadana* (272, 1801).

Guruzea denean (1672). Tenemos así, *Arizaaundidenea* (1831), *Ascadenea* (1894), *Capanadenea* (1823), *Hormadenea* (1894), *Margadenea* (1894), *Aizcodenia* (1894) (cf. los citados *Arizcoadena* y *Arizquadena*), *Artiadenea* (1894) (cf. *Artiadana* en *Contrasta*, y *Arteadana* en *Améscoa*) o *Cruzadenea* (1894) (cf. *Cruceadana* y *Cruciadana* en *Contrasta*). En el nombre *Arizavididenea* (1814), de lectura al parecer no del todo segura, es posible ver un paralelo, en cuanto a la forma verbal, del nombre *Urcaacdirana* de *Contrasta*, con *diden* (< *diren*), «plural» de *den*. Formas verbales como ésta, o como *ziden* (< *ziren*), *zadate* (< *zarate*), etc., alcanzan su máxima frecuencia precisamente en textos altonavarros. Por lo demás, en *Ariza*, sustantivo desprovisto de artículo al ir con el numeral *bi*, hay que contar probablemente con la presencia del sufijo *-tza*, al igual que en *Arizaaundidenea*.

De igual modo, en la reciente obra de José María Jimeno Jurío, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Cizur*, Colección «Onomasticon Vasconiae»-1, Bilbao, Euskaltzaindia, 1986, pueden verse ejemplos de formas verbales provistas de sufijos, formando parte de expresiones nominales y no nominales. Lo más rico y provechoso para nuestro propósito, lo constituye el material de toponimia menor de Astráin (apartado 1. 1B.), según se recoge de la documentación antigua, especialmente la del siglo XVII, de donde proceden todos los nombres que citamos aquí. Los escribanos recogían ahí a veces, unas indicaciones o precisiones locales, expresadas por elementos de una variedad y complejidad poco comunes. Sirvan como ejemplo, acompañados del número que les corresponde, *Zariquegui bidea*, *San Salbatore parean* (648), *Usta zurico erreca urristi uide aldetic* (615), *Unze errecaqui* [= *unze eta erreka(ren)*] *uitartea* (595), *Oiarza mugan unce berri aldeartaco aldetic* (482), *Lagarreta Zariquegui beguia* (413) [«que mira a Zariquegui», en el mismo documento] o *Gares uidea azpico aldea larreas onat* (306). Semejantes locuciones difícilmente pueden considerarse como simples nombres (propios) de lugar, salvo quizá vistas en un contexto ajeno. Por lo que se refiere a formas verbales, tenemos, con *denecoa(n)*, *Buzu andia denecoa* (89), *Domingoren ichaurra sabalcoa denecoa* (172), *Erripaco ichaurra denecoa* [escrito *dendeoa*] (228), *Gorriti denecoa ychaurrondoa* (285), *Ychaurra moza denecoa* (346), *Ychaurra denecoa* (350), *Juan Fernandez ychaurra denecoa* (387), *Marcoren ychaurra dene[c]oa* (436), *Musquil denecoa ychaurraren ondocola* (464), *Arri zabal, Iturri(a) denecoa* (41) [cf. *Arrisabal iturqueta* (39), *Arrizabal yturricola* (40) y *Arrisabal iturriaren ondoan*, *Arrizabal yturri ondoan* (42)], *Domingoren ychaurra denecoa* (168) o *Domingoren ychaurr sabalcoa denecoa* (172); con *denean*, sin el sufijo *-ko*, *Dorrondoco ychaurra denean* (185), *Ychaur mocha deneam* (346), *Ychaur zabala denean Espilequeta videa* (356) o *Ydoia deneam* (620). Hay también formas verbales fuertes correspondientes a *egon*, en *Unze burua ychaurra dagonean* (593) o *Unce erriaren ondoan dagona* (596); cf. *Prado cerca del lugar* (513),

conocido también como *Soto contiguo al lugar* (560). No faltan tampoco formas verbales compuestas, como en *Vi erreac pacen diren lecoam*, *Vi erreac barendiren* [por *bacen-*] *lecuam* (67), con ensordecimiento, en el primer caso, de la consonante inicial de *bacen* (= *batzen*, de *batu*), al ir precedida de oclusiva sorda; cf. *Donde se unen los dos riachos llamado Yturroch* (188). Hay también, con el numeral *bi* puesto y sin artículo plural, *Erreca bi pacen direnecoan* (220), o, con artículo plural, *Erreca biac pacen direnecoan* (220), e incluso, con el plural en *-ok*, *Erreca bioc pacen direnecoan* (220, 281) y *Erreca bioc pacen diren lecoan* (*lecuam*) (221, 282). Con *etzin*, *etzan* 'yacer (dormido)' (cf. *lo datza*, etc.), tenemos *Urdeac eciten direnecoan*, *Urdeaceziten* [escrito *Urdeas-*] *direnecoa* (601) y *Urdiacezaten dericoa* [por *direnecoa*] *erraialde* (602); cf. *Donde duerme el ganado de cerda* (302), y la observación de Jimeno Jurío: «Hasta entrado el siglo, solían llevar a pastar los cerdos a las rastrojeras próximas al pueblo». Formas compuestas con *atra* (< *atera*) intransitivo, con auxiliar impersonal o de primera persona de plural, formando parte de expresiones adverbiales ('según se sale, salimos'), pueden verse en *Elordira atracen guirela* (207), *Ydoi chiquiqua u[r]risti bidera atracendela* (624) o, sin la presencia del sufijo casual *-ra*, *Ezpelequeta atracendela eunce buruam* (265) y *Gares uidea larrea atracendela* [sic] (308); cf. también, con sufijo relativo, *Zarique vide zarra atracen dena* (638). El participio *pasatu*, sin verbo auxiliar que lo acompañe, figura repetidamente en la expresión X (*erreka*, *larrea*) *pasatu eta berala*, precisión local que se añade a un nombre: *Busta zurico erreca pasatu ta berala*, *Usta zurico erreca pasatu eta berala* (80), *Guarda lauegui, larrea pasatu eta verala* (328), *Unceberri erreca pasatu eta berala* (590) o *Urristi uidea erreca pasatu eta berala* (607). Hay un *dachiola* que aparece con varios nombres: *Busta zurico dachiola* (75), «*Ustazurico erreca dachiola* de la parte del camino del Perdon» (614), *Faceria uncea dachiola* (288), *Marcorena baraceco dachiola* (431), *Unce berri dachiola* (589) o *Perdona uidea uncea dachiola* (495), que R. Ros Galbete, *CEEN* 1978, p. 70, escribe «Unceadac nicola», es decir, «Unceadachicola», lo cual nos hace pensar en *datxi(k)o-*, forma fuerte de *etxeki* (*itxiki...*), de construcción intransitiva bipersonal, siendo *datxi(k)ola*, con el sufijo *-(e)la*, una expresión adverbial, que puede ponerse en relación con la expresión «pegante a» que figura frecuentemente en estos documentos. Así, en el último de los «nombres», *uncea dachi(c)ola* sería una especificación de lugar añadida a *Perdona uidea* «el camino del (al) Perdón», y haría referencia a la parte de dicho camino a la cual (*Perdona bideari*) está pegante (*datxi(k)o*) el prado (*unzea*); cf. «*Ustazurico erreca dachiola* de la parte del camino del Perdon». Puede verse la misma precisión, con respecto a la facería, en *Faceria uncea dachiola*. Los tres restantes serían especificaciones referentes a lugares no explícitos, a los cuales estarían pegantes *Unce berri*, *Busta zurico* o *Marcorena baraceco*. Estos dos últimos habrán si-

do recogidos con el sufijo *-ko* como formando parte del nombre. Por lo demás, el uso que hemos supuesto aquí para *etxeki*, puede verse ya en Leizarraga, Act. 18, 7: *ceinen etchea baitzatchecan synagogari*. Para terminar, en «*Ydoia idi edaticoa*, que afronta con prado boyeral» (622), podría verse, leyendo *edatecoa*, un caso de composición, no muy frecuente en vasco, de nombre en ergativo + forma verbal no finita, con pérdida del sufijo casual (*idi edate-* ← *idiek edate-*) como en *harjo* o *pipi-jan*, pero con el sustantivo verbal seguido del sufijo *-ko*, en lugar del participio de estas expresiones. Habrá que esperar y desear, en fin, que vaya estando día a día más en desacuerdo con los hechos la terminante afirmación —o negación— de Azkue, *Morfología vasca*, p. 29: «La única manifestación morfológica que no aparece en la Toponimia tradicional es la conjugación».

Burgosko 1747ko Dotrina: II. facsimilea eta hiztegia

JOSEBA ANDONI LAKARRA
(E.H.U.)

ABSTRACT

This article sees the completion of our edition of the anonymous Basque translation of Astete which came out in Burgos in 1747. In ASJU XX-2 (1986), we reproduced the text, comparing it with Mendiburu's original and Larramendi's subsequent revisions. Here, we present the facsimile and the dictionary of the translation. We believe that its vocabulary is of the greatest interest to those studying the history of Post-Larramendi lexicography. We dwell especially on the use of neologisms and reproduce the context in which each one appears, and do the same with words introduced by edo («or»).

Aitzin oharra.

ASJU XX-2 (1986)an, 533-594 orrialdeetan argitara zen Burgosen 1747an ilki euskal dotrinaren testuaren osagarri dakartzat hona, aurreko lan hartan agindu bezala, haren facsimilea eta hiztegia.

Facsimilea nik argitara nuen testuarekin berriz erkatzean ez dut huts gehiegi aurkitu; badira halere 21.orriko 18.erroan Jaincoagan (irakur -gana) eta 46/27 Paulori (i. Paulori,) eta batez ere 32/10 *errescatatzea* non oharrik ere gabe sasizuzendu den orijinaleko *erras*-. Ongi zuzenduak iruditzen zaizkit oraindik 3/12 *gaiztoetatic*, 7/10 *izatea*, 30/11 *norc*, 30/13 *gaizqui*, 43/15 *piadadearen* eta 44/22 *zorionecoac* baina ohar bana zor nien orripean T-n *gaiztoeatatic*, *ezatea*, *Notc*, *jaizqui*, *piadadearen* eta *zorionecoac* zetzela markatzeko; bego beraz esana.

Hiztegian, ustez behintzat, testuko hitz guztien formak oro bildu ditut, aldamenean pasarte guztien orria erantsiaz; parentesi arteko zenbakirik azaltzen denean orrialde horretan delako forma horrek zenbat agerraldi dituen adierazten du. Definizio gutxi eman dut, soilik beharrezko neritzonean, «(i.)», «(a.)», «(adj.)» edota, batez ere, testuingurua ezarriaz garbi ez zegoenean. Irakurlea ohartuko da aski eskuzabala izan naizela testuinguruekin; izan ere askozaz garrantzitsuago deritzot egin-kizun dugun 1745 ondorengo euskal leksikoaren historiako hitzberri edo mailebuak nola, zerekin eta zenbat erabiltzen diren jakiteari ezen ez *doktrina*, *edan*, edo *etaren* esanahia emateari. Hori izan da esaterako,

edoren bitartez, orobat komaren batez, bildurik eta elkar azalduaz ematen ziren hitz guztien testuingurua ezartzera bultzatu nauena.

Sarrerak, oro har, euskara batuan datoz baina barnean letra ezberdinez markatu ditut, zirenean, aldaerak (bustidurak, frikariak ozen ondoren, etab.) oharterrazagoak izan litezen. Hiztegi amaieran adizkitegia erantsi dut aditz soilen sarreretan ziren adizki guztiak bilduaz.

ICASBIDEA

CHRISTAVEN DOCTRINA

azalqueta laburraquin, gal-
deaz, ta eranzuteaz.

*Len Aita Gaspar Afeto Jefusen
Compañiacoac Gaztelaniaz:
Ta orain beste Jefuita batec Euf-
queraz ezarria.*

Milla ta zazpieun, ta berrogue,
ta zazpigarren urtean.

BEARDIRAN ONGUIDAGO,
aquin.

Burgosen. Compañiaco Hiz-
quirotian.

Durrango

*5 2 Sept
1856*

de aitz

477

121133

CHRISTAVEN DOCTRINA
1ª raso Sarrera.

CHristau fiel guciac
 Daude chit bcartua
 Artzera devocioa
 Beren biotz ofotic
 Jesus gure arguiaren
 Gurutze Santuarequin.
 Ecen an hil nai izanznen,
 Gu crofi, ta ateratzearren
 Pecatuaren mendetic,
 Eta etsai gaiztoetatic.
 Orregatic bada
 Oitu bear cera,
 Ala cinatzera,
 Nola santiguarzera
 Hiru gurutze eguiñaz.
 Lenengoa becoquian
 Jaincoac libra-gaitzan
 Pensamentu gaiztoetatic.
 Bigarrena aom,
 Jaincoac libra-gaitzan
 Hiz gaitztoetatic.
 Hirugarrena bularcea
 Jaincoac libra-gaitzan
 Obra, ta gogo gaiztoetatic,
 Guifa onetan elanaz.
 Gurutze ✕ santuaren
 Señaleagatic

A2

Ga-

7
 Gure ✕ etfaietatiõ
 Libra-gaitzatzu
 Gure ✕ Jauna, ta Jaincoa.
 Aitaren, ta semcaren,
 Eta Espiritu Santuaren
 Icencan. Alabiz.

Aita gurea.

Aita gurea, ceruetan zaudena,
 santificabedi zure icena, betor-
 quigu zure ercinoa. Eguinbe-
 di zure borondatea, nola ce-
 ruan, ala lurrean. Egun iguzu
 gure egun oroco oguia. Eta
 barca-zaizquigutzu gure zor-
 rac, gure gure zordunai bar-
 carzendieztegun bezela. Eta
 ez gaitzatzula vtzi tenta-
 cioan erorten. Baicic libra-ga-
 itzatzu gaitzetic. Alabiz.

Ave Maria, edo Agur Maria.

A Gur Maria, graciaz betea,
 Jauna da zurequin, be-
 deicatua zu andre gucien ar-
 tean, ta bedecatua da zure
 fabeleco frutua, Jesus. Santa
 Maria, Jaincoaren Ama, erre-
 gu-erazugu peccatoricgatic,
 erain, ta gure eriotzacõ or-
 dian. Alabiz.

Cri-

Credoa, edo finifdeta.

Sinistendet aal gucico Aita
 Jaincoagan, ceña dan Ce-
 ruaren, ta lurraren eguillea.
 Eta aren seme bacar Jesu-
 Christo gure Jaunagan, ceña 3
 fortuzan Espiritu Santuaren
 obraz, ta graciaz. Jaiozan
 Maria Virginagandic. Padeci-4
 tuzuen Poncio Pilatosen men-
 dean. Izanduzan gurutzefica-
 tua, hilla, ta ehortzia. Jachi-5
 zah ifernuetara, hirugarren
 eguncan piztuzan hillen arte-
 ric. Igozan ceruetara: an da-6
 go jarriric aal gucizco Aita Ja-
 incoaren escuyean. Andican 7
 etorrico da viciac, eta hillaç
 juzgatzera. Sinistendet Espiri-8
 tu Santuagan: Eliza Catholi-9
 ca, edo guciaquicoa: Santu-
 en partaletafuna: edo Comu-10
 nioa: peccatuen barcacioa: ara-
 guiaren piztea: vicitza beti-11
 coa. Alabiz, edo. Amen.

Salua, edo Agur Erreguiña.
Salve Erreguiña, Ama mi-
 sericordiazcoa, vicitza,
 gozoa, ta esperanza gurea.
 A 3 Agur

Agar, ta zuri gagozquitza
Evaren hume erbesternac sus-
 pirioz, plañuz, ta negarrez
 ibar negarretaco onetan. Ea
 bada, bitarteco gurea, guga-
 ñaitzatzu zure begui urricar-
 ritzco oriet, eta deferrite onen
 ondoren eracuscuzu Jesus, zu-
 re Sabeleco frutu bedeciatua.
 O!guciz beraa! O!urricarrisua!
 O! Maria Virgina gozoa! Er-
 regu-etzazu gugatic, Jaincoa-
 ten Ama. Egungaitcan Chris-
 toren prometen diña. Amen.

*Jaincoaren Legueco Aguinteac
 dira amar.*

Lembicico hirurac dagozquie
 Jaincoaren honrari, beste
 zazpiac lagun urcoaren
 onari.

Lembicicoa da Jaincoa ama-
 zea gauza gucien gaitcan.

Bigarrena, ez juramentu alper-
 ric eguitca, aren icen fan-
 tuagaizqui erabilliaz.

Hirugarrena jai egunac santu-
 quiro gordetza.

Laugarrena, aita, eta Ama
 houratza. **Bost-**

Ecsgarrena, ez inhor hilzeca.
Seigarrena, araguzco pecatu-
 ric ez eguitca.

Zazpigarrena, ez ebaitea, edo
 ez ofutzea.

Zortzigarrena, ez falso testi-
 monioric, ez guezurric efa-
 tca.

Bederatzigarrena, inñoren
 emazteric ez nai ezatea.

Amargarrena, besteren onda-
 funic-etz guticiatzea.

Amar aguinte oyec bitara da-
 toz: Jaincoa servitzero, ta
 gauza gucien gaitcan onef-
 tera, ta zure lagun urcoa
 cere burua bezala. Alabiz.

*Fedearen Arteeoac dira
 amalau.*

Lembicico zazpiac dagozca
 Jaincoatunari, beste zaz-
 piac Jesu-Christo gure Jaun,
 ta Jainco, ta guizon eguiaz-
 coaren guizatasun santuari.

*Jaincoatunari dagozcanac
 dirac oya.*

Lembicicoa, Sinistea Jainco
 aal gucico bacar bategan.
Bi-

B
Bigarrena, finis tea, dala Aita.
Hirugarrena, finis tea, dala semea.
Laugarrena, finis tea, dala Espiritu Santua.
Bostgarrena, finis tea, dala Creatzallea.
Seigarrena, finis tea, dala Salvatzallea.
Zazpigarrena, finis tea, dala Glorificatzallea.
Guizatafun Santuari dagozanac dirade oyec.
Lembicicoa, finis tea, Jesu-Christo gure Jauna, guizona danez, sortuzala Espiritu Santuaren eguitez.
Bigarrena, finis tea, jaiozala Maria Virgina Santagandic, Zalaric Virgina erdibaño len, erditzean, ta erdi ezquero.
Hirugarrena, finis tea, artuzuela eriotza, ta pasioa, gu peccarioc salvatzeagatic.
Laugarrena, finis tea, jachizala ifernuetara, ta ateracituela aren etorreraren zai ceuden gurafo santuen animac.
 Bost-

B
Bostgarrena, finis tea, hirugarren eguncan piztuzala hillen artetic.
Seigarrena, finis tea, igozala Ceruetara, an dagoala eserita, Aita Jainco aal gucicoaren escuyean.
Zazpigarrena, finis tea, etoricodala, viciac, eta hillac juzgatzera. Efan, nai du, onai gloria ematera, cergatic aren aguinte santuac gorde cituzten: ta gaiztoai pena beti iraungarria, cerren gorde etzituzten. Alabiz.

2.^a **CHRISTAVEN DOCTRINA**
ren azaldura, edo Declaracioa, galdez, ta eranzutez.

G Al. Zu Christava cera?
E Eranz. Bai Jaincoaren graciaz.
G. Nondic datorquizu Christavaren icen hori?
E. Jesu-Christo gure Jaunagandic.
G. Cer efan naidu Christavac?
E. Christoren guizona.

G.

- 10
- G.** Cer aditzen dezu Christoren guizonaz?
- E.** Jesu-Christoren fedea duena ceñia dan batayoan artuzena, era gueroztanica bera servitzera agundua dagoen.
- G.** Cein da Christavaren seña-lea?
- E.** Gurutze santua.
- G.** Cergatic?
- E.** Cerren dan Christu gurutzecatuaren irudia, ceñean erosi guinduen.
- G.** Cembat guisatara egitenduz Christovac seña-le hori?
- E.** Bitara.
- G.** Cein dira?
- E.** Cifñatzea, ta santiguatzea.
- G.** Cer da Cifñatzea?
- E.** Da Escuyeco beatz lodiarz hiru gurutze eguita. Lem-bicicoa becoquian. Bigarrena aonan. Hirugarrera bularrean, gure Jaincoari gagozcala.
- G.** Eracutsi nola?
- E.** Gurutze santuaren seña-lea-gatic gure etxeratic libra-gaitzatzu gure Jaincoa. **G.**
- 11
- G.** Cergatic cifñatzen cera becoquian?
- E.** Jaincoac libra-gaitzan pensamentu gaiztoetic.
- G.** Cergatic aonan?
- E.** Jaincoac libra-gaitzan hitz gaitztoetic.
- G.** Cergatic bularrean?
- E.** Jaincoac libra-gaitzan eguita, ta gogo gaiztoetic.
- G.** Cer da santiguatzea?
- E.** Escuieco beatz biaquin gurutze bat eguita, becoquitic bularrera, ta ezquerreco befaburitic escuiecora, Hirutasun santuari gagozcala.
- G.** Eracutsi nola?
- E.** Aitaren, ta semcaren, ta Espiritu Santuaren icnean. Amen.
- G.** Noiz eguin beardezu seña-le hori?
- E.** Noiz, era eguiterembar afitzendegun, edo icustengueran bearrenbatean, tentacio, ta perillean; batezere, oetic jaiquitzean, echetic irteetan, Elizan sartzean, iateracoan, ta oyceracoan. **G.**

12

- G.** Certaraco aimbestetan?
E. Cerren beti, ta lecu gucian darraizcun gure et saiac, eta guducatzten gaituzten.
G. Cer etfai dira horiecc?
E. Demonioa, mundua, ta aragua.
G. Beraz badu guruzceac horien contraco indarra?
E. Bai, Aita.
G. Nondican du gurutzceac indar heri?
E. Anche Christoc bere eriotzarequin garaitu cituelaco.
G. Gurutzea adoratzean nola esatendezu?
E. Adoratzen, ta bedeciatzen zaitugu, Christo, cerren zurre gurutzearen virtutez mundua crofi cenduen.

Christau Doctrinaren berecidea.

I Cusi-degu, nola ceran Christava Christavaren icenez, ta señalez. Baña esadazu orain.

- G.** Cembat gauza Christavac jaquin bear ditu bearrez, arrazoiaren vfu, ta arguitara datorrencan? **E.**

13

- E.** Lau gauza.
G. Cein dirade?
E. Jaquitea, cer finista, cer escatu, cer eguin, eta cer artu bearduen.
G. Nola jaquingo du cer finistu?
E. Jaquinaz Credo, edo finisteta, eta Fedearen Artecoc.
G. Nola jaquingo du cer escatu?
E. Jaquinaz Aita gurea, ta Elizaren beste gaheraco esca-bideac.
G. Nola jaquingo du cer eguin?
E. Jaquinaz Jaincoaren legueco aguinteac, eta Eliz Ama Santarenac, ta vrricarime-nezco equintzac.
G. Nola jaquingo du cer artu?
E. Jaquinaz Eliz Ama Santaren Sacramentuac.

Doctrinaren lembicico parte, sehean azaltzendan Credo, ta Fedearen artecoc.

- G.** Lembicicora gatozen. Esazu, norc esanzuen finisteta.
E. Apostoloac, edo Christoc bialduac.

G.

- 14
G. Certaco.
E. Guri Fedearen gauzac adieracitzeco.
G. Eca zuc certaco efatendezu?
E. Christavac degun fedea au berau aitortzeco.
G. Cer gauza da fedea?
E. Icusi ezteguna finitza.
G. Jesu-Christo jaiotzen icusiduzu?
E. Ez, Aita.
G. Icusi dezu hiltzen, edo cecuetara igotzen?
E. Ez, Aita.
G. Sinistendezu.
E. Bai Aita sinistender.
G. Cergatic sinistendezu?
E. Ceren gure Jaincoac ala agueritudion Eliz Ama Santari, ta once ala eracastendigun.
G. Cer, ta cein dira Christavari dagocan bezala daucaitzun, ta sinistendituzun gauzac?
E. Erromaco Eliz Ama santac daucaztienac, ta sinistendituenac.
G. Cein dira Arc, eta Zuc sinistendituzutenac? **E.**

- 15
E. Fedearen artecoac, batezere Credoari, Sinistetari dichefcanac.
G. Cer gauza dira Fedearen artecoac?
E. Dirade aren misterioric larienac, garaiusteric andienac.
G. Certaco dira fedearen artecoac?
E. Gu e Jaincoaren, ta Jesu Christogure Eroslearen berri, ta ezaguera banarò emateco.
G. Cer, ta cein da gure Jainco?
E. Da esan al, ta gogora aidi-requean gauzatic garaien, ta miragarriena, Jaun bar sinicgabeto ona, aal guciaren jabea, jaquintsua, justua, ta gauza gucien asiera, ta bucaera.
G. Hirutasun guciz santua cein, ta cer da?
E. Da Jainco bera, Aita, Semea, eta Eñpiritu Santua, hiruru persona bana ditanac, ta Jainco batar eguizaco bat.
G. Aita Jainco da?
E. Bai, Aita.
G. Semea Jainco da?
E. Bai, Aita. **G.**

16

- G. Espiritu Santua Jaincoa da?
 E. Bai, Aita.
 G. Eta dirade hiru Jainco?
 E. Ez, Aita, baicican Jainco eguiazco bacar bat.
 G. Aita bada femea?
 E. Ez, Aita.
 G. Espiritu Santua bada Aita, edo femea?
 E. Ez, Aita.
 G. Cergatic?
 E. Cergatic personac bana diran, izanarren Jainco eguiazco bacar bat.
 G. Nola da Jaincoa aaltia, aal gucicoa?
 E. Ceren bere aal bacarrez eguitenduen naiduen gucia.
 G. Nola da Criatzallea?
 E. Ceren gauza guztiac ezeztic eguin cituen.
 G. Nola da Salvatzallea?
 E. Ceren gracia ematenduen, eta pecatuac barcatzendituen.
 G. Nola da Jaincoa gloriatzallea?
 E. Ceren gloria ematendion, aren gracia irautenduenari.
 G.

17

- G. Badu Jaincoac guc bezala irudi gorputzarenic?
 E. Jaincoa dan bezambat, ez-tu cergatic dan Espiritu vts nasgabca: bafia bai guizona dan bezambat.
 G. Jaincozco hiru personetic cein eguinzan guizon?
 E. Bigarrena, ceña dan femea.
 G. Aita eguinzan guizon?
 E. Ez, Aita.
 G. Espiritu Santua eguinzan guizon?
 E. Ez, Aita.
 G. Cein bada?
 E. Bacarric Semea, guizon eguinta Jesu-Christo deritzana.
 G. Orrela bczaz, nor da Jesu-Christo?
 E. Jainco viciaren Semea, gu erosteagatic, ta vicimodua guri eracasteagatic, guizon eguinzana.
 G. Cer eñan nai du Jesufen hitz onec?
 E. Salvatzallea.
 G. Certatic salvatu guinduen?
 E. Gure pecatutic, eta demorian memetic. G.

- G.** Cer efan naidu Christoc?
E. Ganzutua, edo ungitua.
G. Cerzaz ganzutua izanzan?
E. Espiritu Santuaren graciaz,
 ta doaez.
G. Jesu-Christo gure Jauna
 nola forta, ta jalozan, Virgi-
 na zan Amagandic?
E. Jaincoa Cichecāla mirariz,
 ta izaquiz gañera.
G. Aren Ama guero beti Vir-
 gina Vicituzan?
E. Bai, Aita, beti, ta betiro.
G. Cergatic gurutzero eriotza
 autatuzuen?
E. Gu peccatic, ta eriotzric
 libratzeagatic.
G. Cer adicendezu Jesu-Christo
 gure Jauna hil ondoan
 jachizan ifernu arzaz?
E. Ez doacabeen toquia, bai-
 cican justuac, doacarniac
 ceuden limboa derizan be-
 cu hura.
G. Nola jachizan?
E. Animaz Jaincotafunari ba-
 tarric.
G. Eta bere gorputza no-
 gueratuzan?

- E.** Jaincotafun berarequin ba-
 tatua.
G. Hirugarren egunean nola
 piztuzan?
E. Berriz batatzen ciradela
 aren gorputz, ta anima glo-
 riatua, ez gueiagoren gue-
 iago hilleco.
G. Nola igozan ceruetara?
E. Bere aiez, ta virtutez.
G. Cer da Aita Jaincoaren ef-
 cuiean eserita egotea.
E. Jaincoa danez, are adimbat
 gloria izatea; ta guizona
 danez edoceñez baño gue-
 iaco.
G. Noiz etorrico da hillac, eta
 viciac juzgarzera?
E. Mundu onen buacaran, ta
 acaballan.
G. Eta hil guciac piztu bear-
 rac dira orduan?
E. Bai, Aita; ta beren lenagoco
 gorputz, eta anima beraquin.
G. Cer sinisten dezu, diozuncan
 fantuen partaletuna, San-
 tuen Comunioa?
E. Fededun guciac partzoner
 dirala ondafun animari ego-
 qui-

20

quietan , gorputz batén ví-
zacai, membroac becela, ce-
ña dan Eleiza.

G. Cer da Eleiza?

E. Da Christau fededumen bat-
zarrea, ceñen burua dan Aita
Santua.

G. Nor da Aita Santua?

E. Erromaco Apaiz nagusia,
lurrean Christoren ordecoa,
ceñi baitezpada gucioc obe-
ditu bear diogun.

G. Sinifdetaz, ta artecoaz ga-
ñera befteric finifstatzen dezu?

E. Bai, Aita, Eferitura Sagra-
duan dagoena eta bere Elei-
zari Jaincoac aguertu dioz-
can gauza guciac.

G. Eta cer gauza dira horiec?

E. Ez niri hori galdetu, jaqui-
ñeza naizan oni: baditu Eli-
zama fantuac eranzuten ja-
quingo dutenac.

Ongui diozu. Eracaslēai da-
gote, ez Zuri, contu ematea
cheago, ta luccago, fedeco
gaueran Zuentzat asco da,
artecoen contu ematea, fi-
nifdetan, edo Credoan dau-
den bezala. *Doc-*

21

*1ª Doctrinaren bigarren partea,
ceñean azaltzendan, efcatubear
dana, ta Eliz-ama santuaren
otoitzac, edo oracioac.*

ICusi degu, nola daquizun
finifitu bear dana, eta zan
aurrena, gatocen bigarre-
nera, eta dà efcatu bear
dana.

G. Efcazu, norc efcanzuen Aita
gurea?

E. Jefu-Christoc.

G. Certs:co?

E. Otoiz eguiten guri eracaf
teco.

G. Cer da erregu, edo otoitz
eguitea?

E. Da Jaincoagana biotza ja-
fotzea, mcfede efcue gagoz-
cala.

G. Aita gurea efcatean; nore-
quin hitz eguitendezu?

E. Gure Janna, ta Jaincoare-
quin.

G. Eta non dago gure Jaincoa?

E. Lecu gucietan, berezqui-
o Ceruan, ta aldareco Sacra-
mentu chitez santuan.

G.

22

G. Cein da otoitzen , edo oracioen artean onena?

E. Aita gurea.

G. Cergatic?

E. Cerren Apostoloac escatu, ta Christoc bere aiaz efan zuen.

G. Cergatic gueiago?

E. Cerren Zazpi escari dituen caridade osoan ondequidatuac.

G. Cein dira.

E. Lenena, fantificabedi zure icena.

G. Cer escatzen dezu escari orretan?

E. Jaincoaren icena ezagutua, ta honratua izandedilla mundu gucian.

G. Ceinda bigarrena?

E. Betorquigu zure Erreinoa.

G. Cer escatzen dezu escari orretan?

E. Erreguina dezala Jaincoac gure animetan, emen lurrean graziaz, ta digula guero gloria.

G. Cein da hirugarrena?

E. Eguinbedi zure Borondatea nola ceruan, ala lurrean.

G.

23

G. Cer escatzen dezu escari orretan?

E. Daguigula Jaincoaren borondatea lurrean gaudenoc, doatsuaq ceruan bezala.

G. Cein da laugarrena?

E. Egun iguzu gure egunoro-co oguia.

G. Cer escacen dezu escari orretan?

E. Digula Jaincoac gorputzari dagocan mantenua, ta animarentzat graciarena, ta Sacramentuen janaria.

G. Cein da bosgarrena?

E. Barca zaizquigutzu gure zorrac, guc gure Zordunak barcatzen dieztegun becela.

G. Cer escatzen dezu escari orretan?

E. Jaincoac barca deguizquigula gure pecatuac, guc laidotu, ta gaitz eguin digutenai barcatu diegun bezala.

G. Cein da seigarrena?

E. Ezcaitzatzula vtri tentacioan erorten.

G. Cer escatzen dezu escari orretan?

E.

24

- E. Ezcaitzala Jaincoac vtzi, de-
abruac pecatuan eroriatze-
co dacaizcun tentacioetan;
ez era aren gogoeta lizun ci-
quinetan erorten.
- G. Cein da zazpigarrena?
- E. Baicican libra gaitzatu gait-
zetic.
- G. Cer escatzen dezun escari
orretan?
- E. Jaincoac libra-gaitzala ani-
maren, ta gorputzaren gaitz
era perill gucietatic.
- G. Baña cergatic efatendezu
Añeran Aita gurea, cerue-
tan zaudeña?
- E. Biotza Jaincoagana jafotze-
ceco, ta ari humiltafunez, ta
fidanciaz escatzeco.
- G. Azquenean diozun hitz arc,
Amen. cer efan nai du?
- E. Efan nai du, alabiz, ala
izandedilla.
- G. Cer otoitzac, oracione efa-
ten-diozcatzu bereizquiro gu-
cien artean Ama Virginari?
- E. Agur Maria, edo Ave Ma-
ria, ta Agur Erreguiña, edo
Salve Erreguiña.

G.

25

- G. Esadatu, nore efanzen
Agur Maria?
- E. Aingeru San Gabrieleac,
etorritanean Ama Virginari
bein Agur eguinta, guero
berrionac ematera.
- G. Norc efanzen Salve, edo
Agur Erreguiña?
- E. Zana zala, Eleiz Ama Santac
beretzatua dauca.
- G. Certaraco?
- E. Ama Virginari fabore escat-
zeco.
- G. Agur Maria, eta Agur Er-
reguiña efacean, nori za-
gozquiro?
- E. Gure Ama Virginia andre
chitezco fantari.
- G. Cein da Ama Virginia gure
Andrea?
- E. Da andre bat virtutez be-
tea, Jaincoaren Ama, ta ce-
ruan dagoena.
- G. Eta aldarean dagoena ce-
inda?
- E. Da Ceruan dagoanaren iru-
dia, ta aren anza duena.
- G. Eta an certaco dago?
- E. Aren bidez, oroi-gaitecen

B

ce

26

- certuan dagoenaz, ta onen irudía dalaco, dagutogun agur.
- M. Bada, orobat eguin beardiezu besté fantuen anz, eta irudi guciai.
- G. Eta are eguin bear diegu erregu, ta otoitz Aingueruai, ta Santuai?
- E. Bai, Aita, gure bitartecai bezala.
- G. Aingueruac cer dira?
- E. Dirade Jainco dacusten Espiritu doartu' barzuec.
- G. Certaco Jaincoac eguin ci-tuen?
- E. Beti caburic gabe bedcica, ta alabadezaten.
- G. Ta are certaco gueiago?
- E. Bere Ministroac bezala Elei-za goberna dezaten, ta guizonac zaitu ditzaten.
- G. Beraz zuc ere zaitzen zai-tuen Ainguerua badezu?
- E. Bai badet, ta guizon bacoit-zac badu berea.
- M. Bada arrezazu argana jai-erandia, ta egunoro enco-menda zatzaizca.

Hi-

27

5° Hirugarren parte, cenean azal-zen dan eguin bear dana.

- I Cusi degu nola daquizun cer sinistu, ta cer escatu be-ardezun. Dacuscun orain, nola daquizun, cer eguin bear dezun.
- G. Eñazu. Cein da Jaincoaren Legueco lembicico aguintea?
- E. Jaincoa onestea gauza guz-tien gañcan?
- G. Norc onestendu Jaincoa?
- E. Aren aguinteac gordetzen dituenac.
- G. Cer da Jaincoa gauza gucien gañcan onestea?
- E. Guciac galtzea naiago, bera ofenditzea baño.
- G. Certara gueiago obligatzen gaitu aguinte onec?
- E. Gorpurz, ta animaren gur-guite andienaz bera bacarric adoratzera, argan sinisten, ta esperatzen degula fede vici-batez.
- G. Norc onen contra pecat-zendu?
- E. Jainco escuz eguiñac ado-ratu, ta aietan bere sinistur-reac ifinten dituenac. G.

38

G. Norc guciago?**E.** Aztinancetan sinisten duenac, edo forguinquerietan, edo beste gauza donguedetan. **G.** Cein da bigarrena?**E.** Ez juramentu alperric eguitza, aren icen santua gaizqui erabilliaz.**G.** Eta norc juramentu alperric eguitendu?**E.** Eguiaric gabe, justiciaric gabe, ta premiariic gabe eguitenduenac.**G.** Eta eceri eztagocala Criaturacgatic juramentu eguitza, pecatu da?**E.** Bai, Aita: ecen aietan eguillcari, Creatzallecari eguitenzaio.**G.** Cer ofcail, edo erremedio, ez alperric juramentu eguiteco?**E.** Oitutzca esatera ez, edo bai, Christoc eracusten digun bezala. **G.** Cein da hirugarrena?**E.** Jaiegunac fantuquiro goardatzca.**G.** Jaiegunac norc ala goardatzenditu?**E.** Meza osoa enzun, ta lanic pre-

26

premia gabe eguiten ezuenac.**G.** Cein da laugarrena?**E.** Aita ta Ama, edo Gurafoac honratzca. **G.** Norc honratzen ditu gurafoac?**E.** Obeditzen, laguntzen, ta beguirunetzen dituztenac.**G.** Nor besteric aditzen da gurafoen icenez?**E.** Adinean, dinadean, ta gobernutan nagusiago diranac.**G.** Cein da bostgarrena?**E.** Ez inor hiltzca.**G.** Cer aguintzenda aguinte onetan?**E.** Inori gaitzic ez eguitca, eguitez, hitzez, ez eta gogoz ere. **G.** Cein da seigarrena?**E.** Araguizco pecaturic ez eguitca.**G.** Cer aguintzen da aguinte onetan?**E.** Izan gaitc cela garbi, ta casto gogoetan, hitzetan, obretan.**G.** Cein da zazpigarrena?**E.** Ez ebaftca, edo ez ostutzca.**G.** Cer aguintzen da aguinte onetan?**E.** Ez quendu, ez iduqui, ez nai

B 3 iza-

- 30**
izatea befterena, bere jabearen borondatearen contra.
G. Cein da zortzigarrena?
E. Ez falso testimonioric, ez guezurric efatea.
G. Cer aguintzenda aguinte onetan?
E. Arinquiro lagun vrcoaz ez juzgatzea, ta aren vtfaldeac ez efatea, ta ez aditzea.
G. Notc austendu aguinte au?
E. Arrazoric gabe juzgatzen, ta galosten, ta jaizqui efaca da billenac, iñoren goarpet aguertzen duenac, eta guezurra dionac.
G. Cer debecatzen da bederatzigarren, ta amargarren aguiatean?
E. Centzunen guticiac, ta acindaren erefiac.
M. Esaitzu Eliz-Ama Santaren aguinteac.
.Eliz-Ama Santaren aguinteac dirade host.
Lembicicoa, Meza osoa enzteia igande, ta jaiegun gucietan.
Bigarrena, vrtean bein bederic atortzea, edo lenago, bildar.

- 31**
durric bada, hilteco perillic izanen dala.
Hirugarrena, pascoa loratuetan comulgatzeca.
Laugarrena, Eliz-Ama Santuac aguintzen duencan baraurtea.
Bostgarrena, amarren, primiciac pagatzeca.
G. Certaco dira aguinte oiec?
E. Jaincoarenac obeto goardatzeco.
M. Esaitzu Misericordiazco eguirbideac.
Urric almencco eguin-bideac dira amalau: Zazpi espirituari, ta beste Zazpi gorputzari dagozquionac.
Lembicicoa, jaquinezai eracastea.
Bigarrena, bearduenari conseju on ematea.
Hirugarrena, vts eguiten duena oarterazoaz zuentzea.
Laugarrena, iranac barcatzea.
Bostgarrena, tristeac cõsolatzeca.
Seigarrena, gure vrcoen guertacari latzac, ta argaltatunac pacienciaz eramatea.
Zazpigarrena, viciacatic, ta hil-

32

hillacgatic Jaincoari erre-
gutzea, otoiz eguita.

*Gorputzari dagozcan zazpiac
dirade oier.*

Lembicoa, heriac bisitatzea.

Bigarrena, gofe danari jaten
ematea.

Hirugarrena, egarri danari
edaten ematea.

Laugarrena, Cautiboa errasca-
tatzea.

Bostgarrena, bilusgorria jan-
citzea.

Seigarrena, Campotarrari, le-
cortarrari ofatu ematea.

Zazpigarrena, hillac chortzit-
zea, lurperatzea.

G. Cergatic derizte vrricalme-
nacoac?

E. Ceren diran justiciaz zor
eztiranac.

G. Eta noiz zordira aguintez?

E. Guizon jaquintsuen irritzira
pifuaac diran esturafunetan.

*6ª Laugarren parte, ceñean azalt-
zen diran, artu bear diraden
Sacramentuac.*

ICusi degu, nola daquizun
cer sinistu, cer escatu, ta
cer

33

cer eguin bear dezun. Da-
cuscum nola daquizun, cer
artubeardezun; era da atze-
neco gauza Esaitzu Sacra-
mentuac.

*Eliz-Ama Santaren Sacramen-
tuac dira zazpi.*

Lenengo bostac bearrezcoac
dira, izatez, edo borondatez;
eta oier gabe ecin salvadique
guizona, ajolacabez, ta mez-
precioz vzten baditu. Beste bi-
ac dira borondatezcoac.

Lembicoa, bateoa, bataioa.
Bigarrena, indargueioa Con-
firmacioa.

Hirugarrena, miñaricoa, peni-
tencia.

Laugarrena, Comulgacioa, Co-
munioa.

Bostgarrena, azqueneco olea-
cea, extrema-uncioa.

Seigarrena, equidra, ordena.

Zazpigarrena, ezcontza, ma-
trimonioa.

G. Cer gauza dira Sacramen-
tuac, edo ezcura peac?

E. Dira JesuChristoc emanica-
co señale aguirian dauden
bat-

- 34**
 batzuec, aien bidez guri emateco bere gracia, ta virtuteac.
- G.** Cer gauza da gracia?
E. Da izate Jaincozco bat, guizona Jaincoaren Seme eguitenduena, baita ceruaren jabegai, primo, edo heredero.
- G.** Cer virtute graciarequin batean Sacramentuac ematendituzte?
E. Bereizquiro hiru, Theologalac deriztenac, edo Jaincoarequicoac. **G.** Cén dira?
E. Fedea, Esperanza, ta Caridadea. **G.** Cer da Fedea?
E. Icusi ezteguna finisteá, ceren Jaincoac ala eracutsi duen.
- G.** Cer gauza da Esperanza?
E. Gloriaren zai egotea, edo esperatzea, Jaincoaren graciaz, eta gure obra onen bidez.
- G.** Cer gauza da Caridadea?
E. Gauza gucien gáñetic Jaincoac amateá, ta lagun vrcoac gueroc bezala eguiten dio-tegula aiec guri aguitea naico guenduqueana.
- G.** Certaco da ifinia bateoco Sa-

- 35**
 Sacramentua, edo excutapea?
- E.** Quentzeco pecatu jatorrizcoa, eta beste edocein, bateatzen dan argan arquitzen dana.
- G.** Cer da jatorrizco pecatua, edo originala?
E. Gucioac arequin jaiotze: guerana, ta lembicico gurafoetatic datorquiguna.
- G.** Certaco da confirmacioco, edo indargueioco excutapea?
E. Gu indargueitzeco, ta sendogotzeco, bataioac eman cigun fedean.
- G.** Certaco da Penitenciaren edo miñaricoaren Sacramentua?
E. Bataioa ezquero eguindaco pecatuac barcatzeco.
- G.** Cer pecatu dira oriec?
E. Eriozcoa, ta ezeriozcoa, mortalac, edo venialac.
- G.** Cer da pecatu eriozcoa, edo pecatu mortala?
E. Da efatea, eguitea, pensatzea, edo cerbait nai izatea Jaincoaren Leguearen contra gai pisuren batean.

36

- G. Cergatic deritza eriozcoa?
 E. Cerren eguiten duenaren anima hiltzen duen.
 G. Combat parte ditu penitenciac, pecatu eriozcoa quentzeco? E. Hiru. G. Cein dira?
 E. Biotzeco damua, aoco aitorrena, ta obrazco asquieftea, edo satisfaccioa.
 G. Eta bear ote du batec, pecatu eriozcoan jauzten dan gucian, bereala confesatu, barca daquion?
 E. On litzateque : ezta ordea bearrezcoa.
 G. Bada cer eguin beardu?
 E. Izan bere pecatuen eguiazco vrriquimentua, artu ontzeco gogo vicia, afmo indartfua, eta confesatu ElizAma fantac aguintzen duenean.
 G. Ezeriozco pecatua, deritzana veniala, edo ariña, cer da?
 E. Da prestamen bat eriozco pecaturaco.
 G. Cergatic deitzen da veniala, edo ariña?
 E. Cergatic ariñago guizona ar-

37

- artan erortten, ta ariñago barcatzen zaion.
 G. Combat gauzaren bidez barcatzen zaio?
 E. Bedaratziren.
 G. Cein dira?
 E. Lembicicoa, Meza enzuteaz. Bigarrena, Comulgatzeaz. Hirugarrena, aitorren generalaz. Laugarrena, Ipizticuaren bendicioac. Bostgarrena, vr bedecatnaz. Seigarrena, ogui bedecatnaz. Zazpigarrena, Aita gurca cfateaz. Zortzigarrena, sermoia enzuteaz. Bedaratzigarrena, bularra jotzeaz, Jaincoari barcacioa cfatzenzaiola.
 G. Certaco da Comunioco Sacramentu chit fantua?
 E. Diñaro, ta beardan bezala artuaz, izandedin gure animen janaria, eta gucitu diezagun gracia.
 G. Cer artzen dezu Comunioco Sacramentu guciz fantuan?
 E. Christo, Jainco, ta guizon eguiazcoa, aldaresco Sacramentuan eguiazqui dagocna. G.

38

G. Certaco da Oleacio, atzencoco Sacramentua?

E. Hiru gauzataraco.

G. Cein dira?

E. Lenena, igaro dan vici gaiztoaren utziqaiac, eta cutsuac quentzeco.

Bigarrena, anima tentacioen contra indartzeco.

Hirugarrena, gorputzari, baldin badagoquio ofasuna emateco,

G. Certaco da ordena Sacramentua?

E. Eliz-guizonac, efan naidet, apaiz Mezataco, Diacono, ta Subdiaconoac consagratzeco, ta ordentzeco.

G. Certaco da ezcontzaco Sacramentua?

E. Ezecontzeco, ra ezconduai gracia emateco, alcarren artean vici ditezzen paquean, ta aurrac aciditzaten ceruraco.

7^a *Pecatu burutarrac diracle zazpi.*

Lembicicoa, goiteria, vtgulleria, edo soberbia. **B**igarrena, bergueia, edo auaricia. **H**irugarrena, aragueia, edo luxuria. **L**augarrena, ira iracundea. **B**ost-

39

Bostgarrena, ezargua, edo gula. **S**eigarrena, ondamaia, becaitza, edo inuidia. **Z**azpigarrena, naguitasuna.

G. Cergatic deitu diruzu peccatu burutarrac, gucienean eriozcoac deritzen zazpi peccatu orieci?

E. Deritze burutarrac, cerra beren burutic bezala besteac jaitozten diran, eta cerra diraden beste peccatuen iturri, ta sustraiac. Eta deitzea eriozcoac ez letorquote ain ondo, sarritan eztrialaco venialac baicen.

G. Noiz dira eriozcoac?

E. Jaincoa, ta lagun vrcoa onetarean contra diranean, edo caridatea auiten danean.

G. Noiz dira horien contra?

E. Noiz, eta Jaincoaren, edo Elizaren aguinteren bar gauza gravean aufitzen dan.

G. Cer da goiteria, edo soberbia? E. Besteac gaitentzeco gurari crabagueco bar.

G. Cer da bergueia, edo auaricia? E. Ondalunen gurari crabagueco bar. **G**

- 40
- G. Cerda aragueia, edo Injuria?
 E. Gorputzaren atsegua ciquiñen gurari cragabeco bat.
- G. Cer da ira, iracundea?
 E. Mendecatzeo gurari cragabeco bat.
- G. Cer da eztargoa, edo gula?
 E. Jateco, ta edateco gurari cragabeco bat. G. Cer da becaitza, edo invidia?
 E. Besteren onaren damua.
 G. Cer da naguitafuna?
 E. On eguiteco defalaia, ta atzerapena.
- Zazpi vicio oien contra dira zazpi virtute.*
- Goiteriaren, soberbiaren contra, humiltafuna.
 Berguciaren, avariaren contra iyorinaia, liberaltafuna.
 Aragueiaren, lujuriaren contra caitidadea, garbitafuna.
 Iraren contra, ofartea, paciencia. Eztargoaren, gularen contra goguiroa, templanza.
 Becaitzaren, edo invidiaren contra, onefguna caridadea.
 Naguitafunaren contra, equinaia, lasterrera.

Igues-

- 41
- Igues-eguin bear diotegun animaren etfaiac, dira biru.*
- Lenengoa, mundua, bigarrena, demonioa, hirugarrena, aragua. G. Nola igues eguitenda mundutic?
 E. Aren andivsteen, ta arrotafunen ajolezteaz, ta mezprezatzcaz. G. Nola igues eguitenda demonioagandic?
 E. Otoitzaz, oracioz, ta humiltafunez.
 G. Nola igues-eguitenda araguiagandic?
 E. Aragui hilduraquin, beillaquin, ta barauaquin. Au da etfaiac andiena, cerenguregandic araguiari ecin alde-eraguin diogu; munduari, ta demonioari, bai.
- Virtute Theologialac, edo Jaincoaganonzoac, dira biru.*
- Lembicicoa, Fedea.
 Bigarrena, Esperanza.
 Hirugarrena, Caridadea.
- Virtute Cardinalac, edo opotarrac, dira lau.*
- Lembicicoa, prudencia, edo zuhurcia.

Bi-

- Bigarrena**, justicia, edo ecadoiaz
Hirugarrena, fortaleza, edo
 .sendagalla.
Laugarrena, templanza, edo
 goguiroa.
Gorputzaren centzuac, edo bida-
diac, dira bost.
Lenengoa, beguiz icutzea.
Bigarrena, belarriz enzutea.
Hirugarrena, aoaz gustò artzea.
Laugarrena, iudurras vñai
 eguitea.
Bostgarrena, escuz vtquitzea,
 icutzea.
G. Cerraco Jaincoac emandiz-
 cu centzuac, ta beste gañe-
 raco miembro, edo bizacaiac?
E. Gucaquin servi-guenezan
 gauza gucietan.
Animaren potenciac, aabalac, edo
almenac, dirade biru.
Oroitza, adimentua, eta bo-
 rondatea.
G. Cerraco Jaincoac emanci-
 gun oroitza?
E. Beraz ta bere onguitez oro-
 itu guindecen.
G. Cerraco Jaincoac emanci-
 gun adimentua?
 E.
- E. Gure Jauna** ezagutzeco, eta
 argan pensatzeco.
G. Cerraco emancigun boron-
 darea?
E. Onic andiena bezala bera
 Ama dezagun, ta beragatic
 lagun vrcoa.
Espiritu Santuaren doaiac
dira zazpi.
Lembicicoa, jaquintafunaren
 doaia. **Bigarrena**, adimentuaren
 doaia. **Hirugarrena**, conseju-
 ren doaia. **Laugarrena**, ciencia-
 ren doaia. **Bostgarrena**, senda-
 gallaren doaia. **Seigarrena**, pia-
 dadearen doaia. **Zazpigarrena**,
 Jaincoaren beldurtafunaren
 doaia.
Espiritu Santuaren Fructuac
dira amabi.
Lenengoa, caridadea onefguna.
Bigarrena, paquea.
Hirugarrena, biontzandiquera.
Laugarrena, onguitea, benigni-
 dadea.
Bostgarrena, fedea, sinifmena.
Seigarrena, continencia, edo
 naicundeac hilduratzea.
Zazpigarrena, espirituco go-
 zaldea. Zort-

44
Zortzigarrena, ofartea, pacien-
cia.

Bederatzigarrena, ontasuna.

Amargarrena, mansorasuna.

Amaicagarrena, modestia.

Amabigarrena, castidadea.

*Doatfutafunac., edo Zorionac
dirade Zortzi.*

- 1 Zorionecoac espirituz pobre
diranac, cerren aiena dan
ceruetaco erreinoa.
- 2 Zorionecoac mansoac, cer-
ren oiéc memperuco duten
lurra.
- 3 Zorionecoac negar guilleac,
ecen consolatuac izango dira.
- 4 Zorionecoac justiciaren, go-
se, ta egarri diranac, ecen af-
eac izango dira.
- 5 Zorionecoac vrricaritsuac, ce-
ren vrricarituac izango diran.
- 6 Zorionecoac biotz garbicoac,
ceren Jaincoa icusico duten.
- 7 Zorionecoac paquezaleac,
ceren Jaincoaren seme icen-
datuco diran.
- 8 Zorionecoac justiciagatic
perseguituac, cerren aiena
izangodan ceruetaco errei-
noa. G.

- 45
G. Cer efan degu orain?
E. Zortzi zorionac, edo zortzi
doatfutafunac.
- G. Cer gauza dira doatfutafun
oiéc?
E. Espiritu Santuaren virtuteen,
ta doaien eguitecoric onenac.
- G. Nor dira espirituz pobreac?
E. Ez honraric naidutenac, ez-
eta aberastafun andiric, ta
adiñonic.
- G. Nor dira mansuac?
E. Iraric ez dutenac, ez etz
aren mugidaric.
- G. Nola memperatzen dute
lurra? E. Beren buruen jabe
izanican.
- G. Nor dira negar guilleac?
E. Arseguin, cilleguiac ere, vz-
ten dituztenac.
- G. Nor dira justiciaren gosè, ta
egarri diranac?
E. Aal eguiñez beren egocaria
gucitan eguiten dutenac.
- G. Nor dira vrricaritsuac?
E. Arrotzaquin ere chitez be-
raa diranac.
- G. Nor dira biotz garbicoac?
E. Beren biotzetaco naicari
gait-

46

gaitzac hilduratzten diruzte-
nac. G. Nor dira paquezaleac?

E. Beren buruai, ta besteai pa-
que emalleac.

G. Nor dira perseguituac justi-
ciaren amorez?

E. Sendo, ta fermu daudenac
gucitan, perseguituac izan
arren. G. Eta oiec cergatic
deitzendira doatsufatunac,
edo Zorionac?

E. Ceren oietan dagoen orain-
go vicitzaren doatsufatuna,
ta guero coaren vstea, ta es-
peranza.

M. Ene Seme Jaincoac arafye
garamatziela gucioc. Amen.

*Onarño da Aita Afstereen Ca-
tecismoa, edo Doctrina icasteco
bidea.*

Aitormen generala.

A Itortzen natzaio Jainco
aalgucicoari, Maria be-
ti Virgina doatsuari, Miguel
Arcangel doatsuari, Juan Bau-
tista doatsuari, Jondo Pedro, ta
Paulori, Jondone guciai, eta
zuri, ene Aita, pecatu eguin-
dedala guciegui, gogoz, hitzez;

ta

47

ta eguitez, ene faltaz, ene fal-
taz, ene falta andiaz. Argatic
escatzen diot Maria Virgina
doatsuari, Miguel Arcangel
doatsuari, Juan Bautista doat-
suari Jondone Pedro, ta Pau-
lori, eta Jondone guciai, eta
Zuri, ene Aita, erregu deza-
zuten nigatic gure Jauna, ta
Jaincoari.

*Izare Santuaren otoitza, edo
Oracioa.*

GUre Jauna, ta Jaincoa, zu-
re pasioaren seña leac vt-
ziciñizcuna, izare santuan ce-
ñean bilduzuten zure gorputz
santua, Josefec jachizuencan
gurutzetic. Iguzu arren gra-
cia, zure eriotz, eta obiaren
videt eramangaitzaten pizte-
co gloriara, ceñean vici ceran,
ta erreguñiatzen dezun Aita
Jaincoarequin Espiritu Santua-
ren barafuncan, Jaincoa men-
detic mendera. Alabiz.

NEre Jesu Christo Jauna,
Jainco, ta Guizon egui-
azcoa, nere Criadore, ta Reden-

10-

torea , zu teranagatic , ta ce-
 ren amaten-zaitudan gauza
 gucien gañean :damu det, Jau-
 na, damu det biotz guctic, zu
 offendituaz , propolito firmea-
 requin , ez guiago offenditze-
 co , ta peatuaren vide gucie-
 tatic alde guiteco, nere peca-
 tuac confesarzeco , ta ematen-
 zadan penitencia eguiteco, Ef-
 queintzendizut nere vicitza,
 obrac, ta nequeaa , nere peca-
 tuen satisfacioan : ta nola ef-
 catzen dizudan, ala confiatzen
 det zure ontasun, ta misericor-
 dia fingabea barcatuco diz-
 quidatzula , zure odol precio-
 so, palsio , ta eriotzagatic , ta
 emango didatzula gracia, vicit-
 za oberzeco , ta zu servitzen
 irauteco eriotzaco ordu-
 raño. Amen.

Alabiz.

F I N

(doviz
 be hala.
 iguru
 iferru
 amma
 ce yre
 beton uigu
 egin bdi
 x megorax
 ni eflax
 quita tu
 M. I.
 =
 x. ducumt
 + f
 x. ducumt
 15 = 15
 eniatic . 22
 eniatic . 60
 Eniatic - 34

HIZTEGIA

- A
- AHAL, (i) -aal 15, 16.
-aahalac [potenciac, —, edo almenac] 42, -aalez 19.
(a) -al 15 (2).
- AHALEGIN, -aaleguiñez, 45.
- AHALGUZIKO, -aalgucico 5, 7.
-aalgucico [aaltia, —] 16.
-aalgucicoaren 9, -aalgucicoari 46, -aalgucizco 5.
- AHALMEN, -almenac [potenciac, ahalac, edo —] 42.
- AHALTI, -aaltia [—, aalgucicoa] 16.
- ABARIZIA, -abaricia [bergucia edo —] 38.
- ABEMARIA, -Ave Maria [edo Agur Maria] 4, 24.
- ABERASTASUN, -aberastasun 45.
- ADIERAZI, -adieracitzeco 14.
- ADIMENTU, -adimentua 42(2), -adimentuaren 43.
- ADIN, -adinean [—, diñ[id]adean, ta gobernuan] 29.
- ADINBAT, -adimbat [arc —] 19.
- ADINON «tarteko», -adiñonic [ez... ez eta aberastasun andiric, ta —] 45.
- ADITU, (1) «entzun» -aditzea 30.
(2) «ulertu» -aditzen 29, -aditcen 10, -adicen 18.
- ADORATU, -adoratu 27, -adoratzean 12, -adoratzen 12, -adoratzera 27.
- AGERTU, -aguertu 14, 20, -aguertzen 30.
- AGINDU, (a) -aguindua [— dagoena] 10, -aguintzen 29 (3), 30, 31, 36.
- AGINTE, (1) «mandamentu» -aguin-te 7, 9, 27, 29 (3), 30 (2), 31, -aguin-tea 27, -aguin-teac 6, 13, 27, 30 (2), -aguin-tean 30, -aguinteren 39.
(2) «behar, ordena» -aguin-tez 32.
- AGIRI, -aguirian 33.
- AGUR, -agur 4, 6.
- AGUR EGIN, -agur eguinta 25, -daguio-gun agur 26.
- AGUR ERREGINA, -Agur Erreguina [Salvea edo —] 5, 24, 25 (2).
- AGUR MARIA, -Agur Maria [Ave Maria edo —] 4, 24, 25 (2).
- HAIIEK, -aiec 34, -aien 34, -aiena 44 (2), -aietan 27, 28.
- HAIN, -ain 39.
- HAINBESTE, -aimbestetan 12.
- AINGERU, -aingueru 25, -ainguerua 26, -aingueruai 26, -aingueruac 26.
- AITA, -aita, 1, 4, 5 (2), 6, 8, 9, 12, 14 (3), 15 (4), 16 (6), 17 (3), 18, 19 (2), 20, 24, 26, 28, 29, 46 (2), 47 (2), -aitaren 4, 11.
- AITA GURE, -aita gurea 4, 13, 21 (2), 22, 37.
- AITA SANTU, -aita santua 20 (2).
- AITORMEN, aitormen [— genera-la] 37, 46. -aitormena 36.
- AITORTU, -aitortzea 30, -aitortzeco 14, -aitortzen 46.
- AKABAILA, -acaballan [bucaeran ta —] 19.
- HALA, «era hartara» -ala 14 (2), 24, 28, 34.
-ala... nola 3, 4.
- ALABATU, -alaba [— dezaten] 26.
- HALA BIZ, «amen» 4 (3), 5, 7, 9, 24, 47, 48.
- ALDARE, -aldarean 25, aldareco 21, 37.
- ALDE EGIN, -aldeguiteco 48.
- ALDE ERAGIN, -alde eraguin 41.
- ALPER, -alperic 6, 28 (3).
- AMA, -ama 4, 5, 6 (2), 18, 25, 29; -ama-gandic 18. Ik. ELIZAMA.
- AMABIRJINA, -ama virgina 25 (2), -ama virginari 24, 25 (2).
- HAMABIGARREN, -amabigarrena 44.
- HAMAİKAGARREN, -amaicagarrena 44.
- HAMALAU, -amalau 7, 31.
- HAMAR, -amar 6, 7.
- HAMARGARREN, -amargarren 30, -amargarrena 7, 44.
- HAMARREN, -amarren [— primi-ciac] 31.
- AMATU, -ama [— dezagun] 43, -ama-tzea 34, -amazea 6, -amatzen 48.
- AMEN, -amen [ala biz edo —] 5, 6, 11, 24, 46, 48.
- AMORE, -amarez [iusticiaren —] 46.
- HAN, -an 3, 5, 9, 25; -andican 5; -aras-ye 46.
- HANDI, -andia 26; -andiaz 47; -andie-na 41, 43; -andienac 15; -andienaz 27; -andiric 45.
- HANDIUSTE, -andiusteen 41.
- ANDRE, -andre 25 (2); andrea 25.
- ANIMA, ik. ARIMA.
- HANTXE, -anche 12.
- ANTZ, -anz 26; anza 25.
- AHO, -aoan 3, 10, 11; -aoaz 22, 42; -aoco 36.
- APAIZ, -apaiz [Erromaco — naga-sia] 20.
- APAIZ MEZATAKO, -apaiz mezataco 38.
- APAIZ NAGUSI, «apezpiku», ik. APAIZ.
- APEZPIKU, -ipizticuaren 37.
- APOSTOLU, -apostoloac [— edo Christoc bialduac], 13, 22.
- ARAGEI, -arageia [— edo lujuria]

38, 40. -aragueiaren [— lujuria-
ren] 40.
HARAGI, -aragui 41; -aragua 12, 41;
-araguiagandic 41; -araguiaren 5;
-araguiari 41; -*araguizco* 7, 29.
ARAZI, ik. ERORIAZI.
ARE, «baita», -are 26 (2).
ARGALTASUN, argaltasunac 31.
HARGATIK, -argatic 47.
ARGI, (i), -arguiaren 3; -arguitara 12.
ARIMA, -*anima*, 19 (2), 36, 38; -*animac*
8; -*animaren* 24, 27, 37, 41, 42; -*ani-*
marentzat 23; -*animari* 19; -*animaz*
18; -*animetan* 22.
ARIN, (adj.) -*ariña* [veniala edo —]
36 (2).
(adj.) -*ariñago* 36, 37.
ARINKIRO, -arinquiro 30.
ARKANJEL, -arcangel 46, 47.
ARKITU, ik. AURKITU.
ARRAZOI, -arrazoiaren [usu —]
12; -arrazo[i]ric 30.
ARREN, (1) «nahiz eta» -arren 16, 46.
(2) «otoi» -arren 47.
(3) «gatic» -arren [ateratze —]
3.
ARROTASUN, -arrotasunen 41.
ARROTZ, -arrotzaquin 45.
HARTU, -artu 8, 10, 13 (2), 32, 33, 36;
-arr [— ezazu] 26; -artuaz 37; -ar-
tzea 42; -artzen 37; -artzera 3.
ARTE, -artean 22, 24, 38; -artetic 5, 9.
ARTE, (i) -artecoac [fedearen —]
7, 13 (2), 15 (3); -artecoaz 20; -arte-
coen 20.
ASE, -aseac [— izando dira] 44.
HASI, -asitzen 11.
HASIERA, -asiera 15; -asieran 24.
ASKIESTE, -asquiestea [— edo sa-
tisfaccioa] 36.
ASKO, «aski» -asco 20.
ASMO, -asmo 36.
ASTETE, (i.p.) -Gaspar Astete 1.
-Asteteren 46.
ATERA, (du), -atera 8; -ateratzearren
3.
ATSEGIN, (i.) -atseguin 40, 45.
ATXIKI, -cichecala 18; -dichescanac
15.
ATZEN, -atzeneco 33, 38.
ATZERAPEN, -atzerapena 40.
HAU, -au 30, 41; -onac 14, 17, 27; -onen
6, 19, 26, 27; -onetan 3, 6, 29 (3), 30;
-oni 20.
-au berau 14.
HAUR, -aurrac 38.
AURKITU, -*arquitzen* 35.
AURREN, -aurrena 21.
HAUSI, -ausitzen 39; -austen 30, 39.
HAITATU, autatu 18.
AXOLAKABE, (i) -ajolacabez 33.
AXOLEZTU, -ajolezteaz [arrotasunen
— ta mezprezatzaz] 41.

AZALDU, «adierazi» -azaltzen 13, 21,
27.
AZALDURA, -azaldura [— edo De-
claracioa] 9.
AZALKETA, -azalqueta 1.
HAZI, (a.) -aci 38.
AZIENDA, -aciendaren 30.
AZKEN, -azquenean 24; -azqueneco 33.
AZTINANZA, -aztinancetan [— edo
sorguinquerietan] 28.

B

BADA, -bada 3, 17, 26 (2), 36; -ea ba-
da 6.
BAI, -bai 9, 12, 14, 15 (2), 16, 17, 18,
19, 20, 26 (2), 28 (2), 41.
BAINA, -*baña* 12, 17, 24.
BAINO, -*baño* 8, 19, 27.
BAITA, -baita 34.
BAITEZPADA, «nahita nahiez», -bai-
tezpada 20.
BAIZEN, -baicen 39.
BAIZIK, -baicic 4; -baicican 16, 18, 24.
BAKAR, -bacar 5, 7, 15, 16 (2); -baca-
rrez 16; -bacarric 17, 27.
BAKE, -*paquea* 43; -*paquean* 38.
BAKEEMAILLE, -*paqueemalleac* 46.
BAKEZALE, -*paquezaleac* 44, 46.
BAKOITZ, -bacoitzac 26.
BALDIN, -baldin 38.
BANA, (adj.) «aske, berezi», -bana 15,
16.
BANARO, «astiro, zehatz», -banaro 15.
BARAU, -barauaquin 41.
BARAUTU, -barautzea 31.
BARKATU, -barcatu 23; -barca 4, 23
(2), 36; -barcatuco 48; -barcatzea
31; -barcatzeco 35; -barcatzen 4, 16,
23, 37 (2).
BARKAZIO, -barmacioa 5, 37.
BAT, -bat 11 (2), 15 (2), 16 (2), 25, 34,
36, 39 (3), 40 (3); -batean 1, 34, 35;
-bategan 7; -batec 1, 36; -baten 20;
-batez 27.
Ik. BATEZ ERE.
BATAIO, -bataioa [bateoa, —] 33,
35; -bataioac 35; -batayoan 10.
BATASUN, -batasunean 47.
BATATU, «bat egina», -batatua 19;
-bataturic 18; -batatzen 19.
BATEATU, -bateatzen 35.
BATEO, -bateoa [—, bataioa] 33;
-bateoco 34.
BATEZ ERE, -batez ere 11, 15.
Ik. BAT.
BATZARRE, -batzarrea 20.
BATZUEK, -batzuec 26, 34.
BEHAR, (a.), -bear 1, 3, 11, 12, 13, 20,
21 (3), 26 (2), 27 (3), 31, 32, 33 (2),
36 (2), 37, 41.

- (i) «premia», -bearren 11; -bearrez 12.
(adj.) -bearrac 19.
- BEHARREZKO, -bearrezcoa 36; -bearrezcoac 33.
- BEHARTU, -beartua[c] 3.
- BEHATZ, «atzamar», beatz 10, 11.
- BEDEIKATU, -bedeicatu 4, 6; -bedeica 26; -bedeicatuaz 37 (2); -bedeicatz 12.
- BEDERATZI, -bederatziren 37.
- BEDERATZIGARREN, -bederatzigarren 30; -bederatzigarrena 7, 44; -bedaratzigarrena (-de-) 37.
- BEDERIK, -bederic 30.
- BEGI, -begui 6; -beguiz 42.
- BEGIRUNETU, -beguirunetzen 29.
- BEILA, -beillaquin [Aragui hilduraquin, — ta barauaquin] 41.
- BEHIN, -bein 25, 30.
- BEKAITZ, -becaitza [— edo invidia] 39, 40; -becaitzaren [— edo invidiaren] 40.
- BEKATARI, -pecatarioc 8; -pecatoriocatic 4.
- BEKATU, -pecatu 28, 35 (4), 36 (2), 38, 39 (2); -pecatua 35, 36; -pecatuac 16, 23, 35, 48; -pecatuan 24; -pecatuaren 3, 48; -pecatuen 5, 36, 39, 48; -pecaturaco 36; -pecaturic 7, 29; -pecatutic 18 (2).
- BEKATU EGIN, -pecatu eguindedala 46.
- BEKATU (a) «bekatu egin», -pecatzen 27.
- BEKOKI, -becoquian 3, 10, 11; -becoquiric 11.
- BELARRI, -belarriz 42.
- BELDUR, -bildurric 30.
- BELDURTASUN, -beldurtasunaren 43.
- BENDIZIO, -bendicioac 37.
- BENIAL, -venialac 35, 39; -veniala [— edo ariña] 36 (2).
- BERA, -bera 10, 15, 27 (2), 43; -beragatic 43; -berarequin 19; -beraz 42.
- BERAA, «bigun» -beraa 6, 45.
- BERAK «haiek» -beraquin 19.
- BERAU, -au berau 14.
- BERAZ, -beraz 12, 17, 26.
- BERE, -bere 12, 16, 18, 19, 20, 22, 26, 27, 30, 34, 36, 42; -beraa 26.
- BEREHALA -bereala 36.
- BEREIZKIRO, -bereizquiro 24, 34; -berrezquiro 21.
- BEREN, -beren 3, 19, 45 (3), 46.
- BERETZATU, -beretzatua 25.
- BEREZIDE, -berecidea [Christau Doctrinaren] 12.
- BERGUZI, -bergucia [— edo avaricia] 38, 39; -berguciaren [—, avariciaren] 40.
- BERRI (1), -berriz 19.
(2) «jakingarri», -berri 15, 25.
- BERROGETA ZAZPIGARREN, -berrogeta zazpiгарren 1.
- BESABURU, -besaburutic 11.
- BESTE, -beste 1, 6, 7, 13, 26, 28, 31, 33, 35, 39, 42; -besteai 46; -besteac 39 (2); -besteren 7, 40; -besterena 30; -besteric 20, 29.
- BETE, -betea 4, 25.
- BETI, -beti 12, 18 (2), 26, 46.
- BETIKO, «ezamaituzkoa», -beticoa 5.
- BETIIRAUNGARRI, [pena —] -betiiraungarria 9.
- BETIRO, -betiro 18.
- BEZALA, -bezala 7, 14, 17, 20, 23 (2), 26 (2), 28, 34, 37, 39, 43; -bezela 4; -becela 23, 30.
- BEZANBAT, -bezambat 17 (2).
- BI, -biac 33; -biaquin 11; -bitara 7, 10.
- BIDADI, -bidadiac [centzuac edo —] 42.
- BIDALI, «apostolu», -bialduac [Apostoloac edo Christoc —] 13.
- BIDE, -vide 48; -bidea 46; -bidez 25, 34 (2), 37; -videt (-z) 47.
- BIGARREN, -bigarren 21; -bigarrena 3, 6, 8 (2), 10, 17, 22, 28, 30, 31, 32, 33, 37, 38 (2), 41 (2), 42 (2), 43 (2); -bigarrenera 21.
- BILDU, -bildu 47.
- BILUSGORRI, -bilusgorria 32.
- BIHOTZ, -biotz 3, 44, 45, 48; -biotza 21, 24; -biotzeco 36; -biotzetaco 45.
- BIHOTZANDIKERA, [Hirugarrena —] -biotzandiquera 43.
- BIRJINA, -virgina 6, 8 (2), 18 (2), 46; -virginagandic 5; -virgina 47.
- BIRTUTE, -virtute 34, 40, 41 (2); -virtuteac 34; -virtuteen 45; -virtutez 12, 19, 25.
- BISITATU, -visitatzea 32.
- BITARTEKO, -bitarteco 6; -bitartecaa (-coai) 26.
- BIZAKAI, -vizacai [—, membroac] 20; -bizacaiac [miembro edo —] 42.
- BIZI, (a.) -vici 38, 47.
(i.) -vici 38; -viciac 5, 9, 19; -viciacatic 31.
(adj.) -vici 27; -vicia 36; -viciaren 17.
- BIZIMODU, «bizitzeko era» -vicimodua 17.
- BIZIO, -vicio 40.
- BIZITU, «bizi» -vicitu 18.
- BIZITZA, -vicitza 5 (2), 48 (2); -vicitzaren 46.
- BORONDATE, -borondatea 4, 22, 23, 42, 43; -borondatearen 30; -borondatez 33.
- BORONDATEZKO, -borondatezcoac 33.
- BOST, -bost 30, 42; bostac 33.
- BOSTGARREN, -bostgarrena 8, 9, 23, 29, 31 (2), 32, 33, 37, 39, 42, 43 (2); -bosgarrena 7.

BUKAERA, -bucuera 15; -bucueran 19.
 BULAR, -bularra 37; -bularrean 3, 10, 11; -bularrera 11.
 BURGOS, -Burgosen 1.
 BURU, (1) «nagusi» -burua 20.
 (2) -gen. + —; -burua 7; -buruen 45; -buruai 46; -burutic 39.
 BURUTAR, -burutarrac [pecatu —] 38, 39 (2).

D

DAMU, -damua 36, 40.
 DAMU IZAN, -damu det 48 (2).
 DEABRU, -deabruac 24.
 DEBEKATU, -debecatzen 30.
 DEBOZIO, -devocioa 3.
 DEITU, -deitu 39; -deitzea 39; -deitzen 36, 46.
 DEKLARAZIO, -deklaracioa [azaldura edo —] 9.
 DEMONIO, -demonioa 12, 41; -demonioagandic 41; -demoni[o]aren 17, -demonioari 41.
 DESALAI, «atsegineza» -desalaia 40.
 DESERRITE, -deserrite 6.
 DIAKONO, -diacono 38.
 DINA, -*diña* [Christoren promesen —] 6.
 DINARO, -*diñaro* [—, ta bear dan bezala] 37.
 DINADE, -*diñ[id]adean* 29.
 DOHAI, -doaia 43 (7); -doaiac 43; -doaien 45; -doaietz 18.
 DOHAKABE, (adj.) -doacabeen 18.
 DOHAKARRI, -doacarrac 18.
 DOHATSU, -doatsu 26; -doatsuac 23; -doatsuari 46 (2), 47 (3).
 DOHATSUTASUN, -doatsutasun 45; -doatsutasuna 46; -doatsutasunac [— edo zorionac] 44, 45, 46.
 DOKTRINA, -doctrina 1, 46; -doctrinaraco 3; -doctrinaren 9, 12, 13, 21.
 DONGEDE, (adj.) -donguedeetan 28.

E

EA, -ea [— bada] 6.
 EBA (i.p.) -Evaren 6.
 EBATSI, -ebastea [ez — edo ez ostutzea] 7, 29.
 EDAN, -edateco 40; -edaten 32.
 *EDIN, -bedi 4 (2), 22 (2); -daquion 36; -dedilla 22, 24; dedin 37; -di[te]que 33; -ditequean 15; -ditezen 38; -gaitean 6; -gaitecela 29; -gaitecen 25; -guindecen 42.
 EDO, -edo 5 (5), 7, 9, 11, 13 (2), 14, 16, 18, 20, 21 (2), 22, 24 (2), 28 (4), 29 (2), 30, 33 (2), 34 (3), 35 (7), 36 (3), 38 (3), 39 (6), 40 (4), 41 (3), 42 (5), 43 (2), 44, 45, 46 (2), 47.

EDOZEIN, -edocein 35; -*edoceñez* 19.
 EDUKI, -*idugu* 29; -dauca 25; -daucatzun 14; -daucatzienac 14.
 *EDUN, -badet 26; -bedezu 26; -baditu 20, 33; -badu 12, 17, 26; -cenduen 12; -cigun 35, 42 (2), 43; -ciñizcuna 47; -cituela 8; -cituelaco 12; -cituen 16, 26; -cituzten 9; -dedala 46; -degu 12, 21, 27, 32, 45; -degula 27; -degun 11, 14; -det 5 (2), 14, 48 (3); -dezu 10, 11, 12, 14 (4), 18, 19, 20, 21, 22 (2), 23 (3), 24 (2), 37; -dezun 27 (2), 33 (2), 47; -didazula 48; -diegu 26; -diegun 23; -dieztegun 4, 23; -diezu 26; -digun 14, 28; -digutenai 23; -diogu 41; -diogun 29; -dion 14, 16; -diot 47; -diotegula 34; -diotegun 41; -dizcan 20; -dizcatzu 24; -ditu 12, 28, 29, 36; -dituen 16, 22; -dituenac 14, 27 (2); -dituzte 34; -dituztenac 29, 45, 46; -dituzu 39; -dituzun 14; -dituzutenac 14; -dizcu 42; -dizquidatzula 48; -dizudan 48; -dizut 48; -du 9 (2), 10, 12, 13 (4), 17, 18, 24 (2), 27 (2), 28, 30, 36 (2); -duen 13, 16 (3), 34, 36; -duena 10, 25, 31, 34; -duenac 28 (2), 30; -duenaren 36; -duenari 16, 31; -duenean 31, 36; -dute 45; -duten 44 (2), -dutenac 20, 45 (3); -etzituzten 9; -ezteguna 14, 34; -eztu 17; -eztuenac 29; -gaitu 27; -gaituzten 12; -guenduqueana 34; -guinduen 10, 17; -zaitudan 48; -zaituen 26; -zaitugu 12; -zuela 8; -zuen 3, 5, 13, 18, 21, 22, 25 (2); -zuena 10; -zuenean 47; -zuten 47.
 FGARRI (IZAN), -egarri 32, 44, 45.
 FGA, -eguiaric 28.
 FGAZKI, -eguiazqui 37.
 EGAZKO, -eguiaco 15, 16 (2) 36; -eguiacoa 37, 47; -eguiacoaren 7.
 EGILE, -*eguillea* 5; -*eguilleari* [—, Creatzalleari] 28.
 EGIN, -eguin 4, 6, 11, 13 (2), 16, 17 (4), 22, 23, 26 (3), 27 (2), 33, 36, 46; -eguindaco 35; -eguinta 17, 25; -eguitea 6, 7, 10, 11, 21, 28 (2), 29 (2), 34, 35, 42; -eguiteco 28, 40, 48; -eguiten 10, 16, 21, 28 (3), 29, 34 (2), 36, 41 (3), 45; -eguitez 8, 47; -*eguiñaz* 3; -*eguiñac* 27.
 -daguigula 23; -daguiozun 26; -deguizquigula 23.
 EGINBIDE, [misericordiazco —] -eguinbideac 31 (2).
 EGITE, -eguite 11; -eguitecoric 45; -eguitezem 11; -eguitez 29.
 EGOKARI, -egocaria 45.
 EGOKI, (adj.) -egoquietan 19.
 (a.) -badagoquio 38; -dagocan 14, 23; -dagote 20; -dagozca 7; -dagozcan 32; -dagozcanac 7; -dagozquio

- 6; -dagozquionac 31; -eztagocala 28; -gagozcala 10, 11, 21; -gagozquitzu 6; -zagozquio 25.
- EGÓN, -egotea 19, 34.
-ceuden 8, 18; -dago 5, 21, 25; -dagoala 9; -dagoanaren 25; -dagoen 46; -dagoena 10, 20, 25 (2), 37; -dagoenaz 26; -dagozcanac 8; -daude 3; -dauden 20, 33; -daudenac 46; -gaudenoc 23; -zaudena 4, 24.
- EGUN, (1) «gaur» -egun 4, 23.
(2) «gaua ez dena» -egunac 6; -egunean 5, 9, 19.
- EGUNORO, -egunoro 26.
- EGUNOROKO, -egunoroco 4, 23.
- EKADOI, -ecadoia [justicia edo —] 42.
- EKARRI, -dacaizcun 24.
- EKIDRAU, -equidraba [—, ordena] 33.
- EKINAI, -equinaia [—, lasterre] 40.
- EKINTZA, -equintzac 13.
- ELIZA, -eliza 5; -elizan 11; -elizaren 13, 39; -eleiza 20 (2), 26; -eleizari 20.
- ELIZAMA, -elizama 13 (2), 14 (2), 20, 21, 25, 30 (2), 31, 33, 36.
- ELIZGIZON, -elizgizonac 38.
- ELKAR, -alcarren 38.
- EMAN, -eman 35, 42 (3), 43; -emango 48; -emanicaco 33; -ematea 20 (2), 31, 32 (3); -emateco 15, 34, 38 (2); -ematen 16 (2), 34, 48; -ematera 9, 25.
- EMAZTE, -emazteric 7.
- HEMEN, -emen 22; -onaraño 46.
- ENE, -ene 46 (2), 47 (4).
- ENKOMENDATU, -encomenda [— + aditza] 26.
- ENTZUN, -enzun 28; -enzutea 30, 42; -enzuteaz 37 (2).
- EHORTZI, -ehortzia 5; -ehortzitzea [—, lurperatzea] 32.
- ERABILI, -erabilliaz 6, 28.
- ERAGABEKO, -eragabeco 40 (3); -erabagueco 39 (2).
- ERAKA, Ik. IRAKA.
- ERAKUTSI, -eracutsi 10, 11, 34; -eracusten 28.
-eracuscuzu 6.
- ERAMAN, -eraman 47; -eramatea 31.
-garamatziela 46.
- ERANTZUN, -erantzuteaz 1; -eranz[un] 9; -eranzuten 20; -eranzutez 9.
- ERBESTETU, -erbestetuac 6.
- ERDITU, «haur egin», -erdi 8 (2); -erdi-tzean 8.
- ERE, -ere 26, 29, 45 (2).
- HEREDERO, -herederero [jabegai, primo edo —] 34.
- ERESI, «gutizia» -eresiac 30.
- ERITZI, -deritza 36; -deritzan 18; -deritzana 17, 36; -deritze (izte) 39; -deritze 32; -deritzen 39; -deritzenac 34.
- ERI, «gaixo» -heriac 32.
- HERIOTZA, -eriotza 8, 18; -eriotzagatic 48; -eriotzaco 4, 48; -eriotzarequin 12; -eriotz 47; -eriotztic 18.
- HERIOZKO, -eriozco 36; -eriotzcoa 36; -eriozcoa 35 (2), 36; -eriozcoac 39 (3); -eriozcoan 36.
- ERORI, -erortzen 4, 23, 24, 37.
- ERORIAZI, -eroriazteco 24.
- EROSI, «askatu» -erosi 3, 10, 12; -erosteagatic 17.
- EROSLE, «askatzaile» -eroslearen 15.
- ERRASKATATU, -errascatatzea 32.
- ERREGINA, -erreguiña 5.
- ERREGINATU, «agindu» -erreguiña [— + a.] 22; -erreginatzen 47.
- ERREGU, -erregu 21.
- ERREGU (EGIN), -erregu 26.
- ERREGUTU, -erregu [— + *ezan] 4, 6, 47; -erregutzea 32.
- ERREINU, -erreinoa 4, 22, 44 (2).
- ERREMEDIO, -erremedio [oscai edo —] 28.
- ERROMA, -Eromaco 14, 20.
- ESAKA, -esaca 30.
- ESAN, -esan 9 (2), 13, 15, 17, 18, 21, 22, 24 (2), 25 (2), 38, 45; -esanz 3; -esatea 7, 30 (2), 35; -esatean 21, 25; -esateaz 37; -esaten 12, 14, 24 (2); -esatera 28.
-esadazu 12, 25; -esaitzu 30, 31, 33; -esazu 13, 21, 27.
- ESERI, -eserita 9, 19.
- ESKABIDE, -escabideac 13.
- ESKARI, -escari 22 (3), 23 (4), 24.
- ESKATU, -escatu 13 (2), 21 (2), 22, 27, 32; -escatzeco 24, 25; -escatzen 22, 23 (3), 24, 37, 47, 48; -escacen 23; -escantzen (-ca) 22.
- ESKE, -esque 21.
- ESKEINI, -esqueintzen 48.
- ESKRITURA, -escritura 20.
- ESKU, -escuz 27, 42.
- ESKUI, -escuiean 19; -escuyean 5, 9; -escuieco 11; -escuyeco 10; -escuiecora 11.
- ESPERANZA, -esperanza 5, 34 (2), 41, 46.
- ESPERATU, -esperatzea [zai egotea edo —] 34; -esperatzen 27.
- ESPIRITU, -espiritu 17, 26; -espirituari 31; -espirituco 43; -espirituz 44, 45.
- ESPIRITU SANTU, -Espiritu Santua 8, 15, 16; -Espiritu Santuagan 5; -Espiritu Santuaren 4, 5, 8, 11, 18, 43 (2), 45, 47.
- ESTREMAUNZIO, -extremauncia [azqueneco oleacea —] 33.
- ETA, -eta 3, 4 (3), 5 (2), 6 (2), 9, 10,

12 (4), 13 (3), 14 (2), 15, 16 (2), 17, 18, 19 (3), 20 (2), 21 (3), 24, 25 (2), 26 (2), 28 (2), 30, 32, 33 (2), 34, 35, 36 (2), 37, 38, 39 (3), 42, 43, 46 (2), 47 (3).
 -ta 1 (4), 3 (2), 4 (3), 5 (4), 6 (2), 7 (4), 8 (3), 9 (2), 10 (2), 11 (7), 12 (2), 13 (3), 14 (4), 15 (9), 17, 18 (5), 19 (5), 20, 21 (4), 23 (3), 24 (4), 25 (2), 26 (6), 27 (4), 28 (2), 29 (4), 30 (7), 31 (3), 32, 33, 34 (4), 35 (3), 36, 37 (3), 38 (4), 39 (2), 40 (2), 41 (5), 42, 44, 45, 46 (3), 47 (6), 48 (9).
 ETA EZ, -ta ez 30.
 ETORRERA, -etorreren 8.
 ETORRI, -etorri 25; -etorrice 5, 9, 19. -betorquigu 4, 22; -datorquiguna 35; -datorquizu 9; -datorrenean 12; -datorz 7; -gacocen 21; -gatozen 13; -letorquiete 39.
 ETSAI, -etsai 3, 12; -etsaiac 12, 41; -etsaietic 4, 10; -etsairic 41.
 ETXE, -echetic 11.
 EUSKARA, -eusquèraz 1.
 EZ, -ez 4, 6, 7 (5), 14 (2), 16 (3), 17 (2), 18, 19, 20 (2), 28 (3), 29 (8), 30 (2), 48; -ez...ez 7, 30, 45 (2).
 EZ ETA, -ez eta 24, 29, 45 (2).
 EZAGUERA, -ezaguera [-ren berri ta _____] 15.
 EZAGUTU, -ezagutua 22; -ezagutzeco 43.
 *EZAN, -dezagun 43; -dezala 22; -dezaten 26 (2); -dezazuten 47; -diezagun 37; -ditzaten 26, 38; -ezazu 4, 6, 26; -ezcaitzala 24; -ezcaitzatzula 23; -gaitzala 24; -gaitzan 3 (3), 11 (3); -gaitzaten 47; -gaitzatzu 4 (2), 10, 24; -gaitzatzula 4; -guenezan 42; -itatzu 6; -zaitzquitzu 4, 23.
 EZARRI, -ezarria 1.
 EZEN, -ecen 3, 28, 44 (2).
 EZER, -eceri 28.
 EZEREZ, -ezereztic 16.
 EZERIOZKO, «bekatu arinak», -ezeriozco 36; -ezeriozcoac 35.
 EZIN, -ecin 33, 41.
 EZKER, -ezquerreo 11.
 EZKERO, «ondoren» -ezquero 8, 35.
 EZKONDU, -ezconduai 38; -ezcontzeco 38.
 EZKONTZA, -ezcontza [_____, matrimonioa] 33; -ezcontzaco 38.
 EZKUTAPE, -ezcutapea [bateoco sacramentua edo _____] 35 (2); -ezcutapeac [sacramentuac edo _____] 33.
 EZTARGO, -eztargoa [_____, edo gula] 40; -eztargua [_____, edo gula] 39; -eztargoaren [_____, gularen] 40.

F

FABORE, -fabore 25.
 FALSO TESTIMONIO, -falso testimonioric 7, 30.
 FALTA, -falta 47; -faltaz 47 (2).
 FEDE, -fede 27; -fedea [_____, sinismena] 10, 14 (2), 34 (2), 41, 43; -fedean 35; -fedearen 7, 13 (2), 14, 15 (3); -fedeco 20.
 FEDEDUN, -fededun 19; -fededunen 20.
 FERMU, -fermu [sendo ta _____] 46.
 FIDANZIA, «konfidantza» -fidanciaz 24.
 FIEL, -fiel 3.
 FIN, -fin 48.
 FINGABE, -fingabean 48.
 FINIKGABERO, -finicgabero 15.
 FIRME, -firmearquin 48.
 FORTALEZA, -fortaleza [_____, edo sendagalla] 42.
 FRUTU, -frutu 6; -frutua 4; -fructuac 43.

G

GABE, -gabe 26, 28 (5), 29, 30, 33.
 GAI, «arazo», -gai 35.
 GAIENDU, [Besteac _____] -gallentzeco 39.
 GAIN, -gañean 6, 27 (2), 48; -gañera 18, 20; -gañeraco 13, 42; -gañetic 7, 34.
 GAITZ, -gaitz 24; -gaitzac 46; -gaitzetic 4, 24.
 GAITZ EGIN, -gaitz eguin 23; -gaitzic 29.
 GAIZKI, -gaizqui 6, 28; -jaizqui (g-) 30.
 GAIZTO, -gaiztoai 9; -gaiztoaren 38; -gaiztoetic 3, 11 (2); -gaiztoetic (etatic) 3; -gaiztoetic (oetic) 3; -gaiztoetic 3, 11.
 GALDE, -galdeaz 1; -galdez 9; -gal [dea] 9.
 GALDETU, -galdetu 20.
 GALDU, -galtzea 27.
 GALOSTU, -galosten [juzgatzen ta _____] 30.
 GANZUTU, -gantzutua [_____, edo ungitua] 18 (2).
 GARAI, «altu» -garaien 15.
 GARAITU, -garaitu 12.
 GARAIUSTE, -garaiusteric 15.
 GARBI, -garbi 29; -garbicoac 44, 45.
 GARBITASUN, -garbitasuna [castida-dea, _____] 40.
 GATIK, -señaleagatic 3; -pecatariocgatic 4.
 GAUZA, -gauza 6, 7, 12, 13, 14, 15 (2), 16, 20 (2), 27 (2), 28, 33 (2), 34 (3), 39, 42, 45, 48; -gauzac 14 (2); -gau-

- zaren 37; -gauzaric 15; -gauzataraco 38; -gaucetan 20.
GAZTELANIA, -gatzelaniaz 1.
GEHIAGO, -gueiago 22, 26, 27, 28; -gueiaco (-ago) 19; -gu[e]iago 48; -gueiagoren gueiago 19; -gueianean 39.
GEHIEGI, -gueiegui 46.
GEHITU, -gueitu 37.
GERATU, -gueratu 18.
GERO, -guero 18, 22; -(bein) guero 25; -guerocoaren 46; -gueroztanic 10.
GEROK, ik. **GEUROK**.
GERTAKARI, -guertacari 31.
GEUROK, -gueroc 34.
GEZUR, -guezurra 30; -guezurric 7, 30.
GISA, -guisa 3; -guisatara 10.
GIZATASUN, -guizatasun 7, 8.
GIZON, -guizon 7, 17 (5), 26, 32, 37, 47; -guizona 8, 9, 17, 19, 33, 34, 36; -guizonac 26; -guizonaz 10.
GLORIA, -gloria 9, 16, 19, 22; -gloriarra 47; -gloriaren 34.
GLORIATSU, -gloriatsua 19.
GLORIATZAILÉ, -gloriatzallea 18.
GLORIFIKATZAILÉ, -glorificatzallea 8.
GOARDATU, -goardatzea 28; -goardatzeco 31; -goardatzen 28.
GOARPE, [iñoren — aguertzen duenac] -goarpea 30.
GOBERNATU, -goberna [— + a.] 26.
GOBERNU, -gubernuan 29.
GOGIRO, -goguroa [—, templanza] 40, 42.
GOGO, -gogo 3, 11, 36; -gogoetan 29; -gogoz 29, 46.
GOGOËTA, -gogoeta 24.
GOGORATU, -gogora [— + aditza] 15.
GOITERIA, -goiteria [—, urgulleria edo soberbia] 38, 39; -goiteriaren [—, soberbiaren] 40.
GORDE, -gorde 9 (2); -gordetzea 6; -gordetzen 27.
GORPUTZ, -gorputz 19 (2), 20, 27, 47; -gorputza 18; -gorputzaren 24, 40, 42; -gorputzarenic 17; -gorputzari 23, 31, 32, 38.
GOSE IZAN, -gose 32, 44, 45.
GOZALDE, «atsegin» -gozaldea 43.
GOZO, (1) (adj.) -gozoa 6.
 (2) (i.) «dultzura» -gozoa 5.
GRABE, -gravean 39.
GRAZIA, -gracia 16, 34 (2), 37, 38, 47, 48; -gracian 16; -graciarequin 34; -graciarena 23; -graciaz 4, 5, 9, 18, 22, 34.
GU, -gu 3, 4, 8, 17, 18, 35; -gugatic 6; -guc 4, 17, 23 (2); -guri 14, 17, 21, 34 (2); -guregandic 41.
GUDUKATU, -guducatzten 12.
GUGANATU, -gugana [— + a.] 6.
GULA, -gula [eztargoa edo —] 39, 40; -gularen [eztargoaren, —] 40.
GURARI, -gurari 39 (2), 40 (3).
GURASO, -guraso 8; -gurasoac [Aita ta Ama edo —] 29 (2); -gurasoen 29; -gurasoetatic 35.
GURE, -gure 3, 4 (6), 5, 7, 8, 9, 10 (3), 12, 14, 15 (3), 17, 18 (2), 21 (2), 22, 23 (4), 25 (2), 26, 31, 34, 37, 43, 47 (2); -gurea 4, 5, 6, 24.
GURGITE, «errebarentzia» -gurguite 27.
GURUTZE, -gurutze 3 (3), 10 (3), 11 (3); -gurutzea 12; -gurutzceac 12; -guruzceac 12; -gurutzearen 12; -gurutzeco 18; -gurutzetic 47.
GURUTZEFIKATU, -gurutzeficatua 5; -gurutzeficatuaren 10.
GUSTU, -gusto 42.
GUTIZIA, -guticiac 30.
GUTIZIATU, -guticiatzea 7.
GUZTI, -guztic 16; -guztien 27; -gucia 16; -guciai 26, 46, 47; -guciac 3, 19 (2), 20, 27; -guciaquin 42; -gucian 12, 22, 36; -guciaren 15; -gucien 6, 7, 15, 24, 27, 34, 48; -gucietan 21, 30, 42; -gucietatic 24, 48; -gucioc 20, 35, 46; -gucitan 45, 46; -gucitic 48; -guciz 6, 15, 37.
GUZTIEKIKO, «katoliko» -guciaquicoa [Catholica edo —] 5.

I

- I-, «eman», -digula 22, 23; iguzu 4, 23, 47.
IBAR, -ibar 6.
IBILI, -dabilienac 30.
IDUKI, ik. **EDUKI**.
IHES EGIN, -igues-eguin 41 (4).
IFERNU, -ifernu 18; -ifernuetara 5, 8.
IGANDE, -igande 30.
IGARO, -igaro 38.
IGO, -igo 5, 9, 19; -igotzen 14.
IKASBIDE, «doktrina» -icasbidea 1.
IKASI, -icasteco 46.
IKUSI, -icusi 12, 14 (2), 21, 27, 32, 34; -icusico 44; -icustea 42; -icusten 11. -dacuscum (-n) 33; -dacuscun 27; -dacusten 26.
IKUTU, ik. **UKITU**.
HIL, (a.) -hiltzea 7, 29; -hiltzen 14, 36; -hiltceo 31.
 (a.) -hil 3, 18; -hilceco 19.
 (i.) -hil 19; -hilla 5; -hillac 5, 9, 19, 32; -hillacgatic 32; -hillen 5, 9.
HILDURA, -hilduraquin 41.
HILDURATU, -hilduratzea [Continencia edo naicundeac —] 43; -hilduratzten 46.
INBIDIA, -invidia [becaitza edo —] 39, 40; -invidiaren [becaitzaren edo —] 40.

INDAR, -indar 12; -indarra 12.
 INDARGEIO, -indargueioa [— con-
 firmacioa] 33; -indargueioco [con-
 firmacioco edo —] 35.
 INDARGEHITU, -indargueitezco 35.
 INDARTSU, -indartsua 36.
 INDARTU, -indartzeco 38.
 INOR, -iñor 7, 29; -iñoren 7, 30; *iñori*
 29.
 -IO-, «esan», -dionac 30; -diozu 20; -dio-
 zun 24; -dionanean 19.
 IPINI, -ifinia 34; -ifinten 27.
 IPIZTIKU, ik. APEZPIKU.
 IRA, -ira [—, iracundea] 38, 40; -ira-
 ren 40; -iraric 45.
 IRAIN, -ira[i]nac 31.
 IRAKASLE, -eracastleai 20.
 IRAKATSI, -eracastea 31; -eracasteaga-
 tic 17; -eracasteco 21; -eracasten 14.
 IRAKUNDE, -ira [—, iracundea] 38,
 40.
 IRAUN, -irauteco 48; -irauten 16.
 IRITZI, -irritzira (iri-) 32.
 IRTEN, -irtetean 11.
 HIRU, -hiru 3, 10, 15, 16, 17, 34, 36, 38,
 41 (2), 42; -hirurac 6.
 IRUDI, (i.) -irudi 17, 26; -irudia 10, 25,
 26.
 HIRUGARREN, -hirugarren 5, 9, 19, 27;
 -hirugarrena 3, 6, 8 (2), 10, 22, 28,
 31 (2), 32, 33, 37, 38 (2), 41 (2), 42 (2),
 43 (2).
 HIRUTASUN, -hirutasun 11, 15.
 ITURRI, -iturri 39.
 HITZ, -hitz 3, 11, 17, 24; -hitzetan 29;
 -hitzez 29, 46.
 HITZ EGIN, -hitz eguiten 21.
 IZAKI, -izaquiz 18.
 IZAN, -izan 3, 16, 18, 22, 24, 29, 36, 37,
 46; -izanen 31; -izanican 45; -izango
 44 (4); -izatea 35; -bada 16; 31;
 -biz 4 (2), 5, 7, 9, 24, 47, 48; -cera
 9, 11; -cerà 3; -ceran 12, 47; -cerana-
 gatic 48; -ciradela 19; -da 4 (2), 5, 6,
 10 (3), 11, 14, 15 (6), 16 (5), 17, 19 (3),
 20 (5), 21 (3), 22 (3), 23 (3), 24, 25 (4),
 27 (2), 28 (4), 29 (9), 30 (3), 33, 34 (6),
 35 (5), 36 (3), 37, 38 (3), 39 (2), 40 (5),
 41 (4), 46; -dala 8 (6), 9, 31; -dalaco
 26; -dan 5, 10 (2), 13, 17 (4), 20 (2),
 21, 27, 35, 36, 37, 38, 39, 44 (2); -dana
 21 (3), 27, 35; -danari 32 (2); -da-
 nean 39; -danez 8, 19 (2); -dira 6, 7,
 10, 12, 14 (2), 15 (2), 19, 20, 22, 26,
 31 (2), 32, 33 (6), 34, 35, 36, 37, 38,
 39 (2), 40, 41 (3), 42, 43 (2), 44 (2),
 45 (7), 46 (3); -dirade 7, 8, 13, 15,
 16, 23, 30, 32, 38, 42, 44; -diraden 32,
 39; -dirala 19; -diran 1, 16, 32 (2),
 39, 44 (2); -diranac 15, 44 (2), 45 (2);
 -diranean 39; -ezta 36; -eztiralo 39;
 -eztiranac 32; -gueran 11; -guerana
 35; -litzateque 36; -naizan 20; -na-

tzaio 46; -zadan 48; -zai 28, 37;
 -zaiola 37; -zaion 37; -zala 8 (3), 9
 (2), 25; -zalaric 8; -zan 5 (6), 17 (3),
 18 (4), 19 (2), 21; -zana 17, 25; -za-
 nean 25; -zatzaizca 26.
 IZANDU, -izandu 5.
 IZARE, -izare 37 (2).
 IZATE, -izate 34; -izatea 19; -izatez 33.
 IZEN, -icen 6, 9, 28; -icena 4, 22 (2);
 -icenean 4, 11; -icenez 12, 29.
 IZENDATU, -icendatuco 44.
 HIZKIROI, -hizkiroian 1.

J

JABE, -jabe 45; -jabea 15; -jabearen 30.
 JABEGAI, -jabegai [— primo edo
 heredero] 34.
 JAI, -jai 6.
 JAIEGUN, -jaiegun 30; -jaiegunac 28 (2).
 JAIERA, «debozio» -jaiera 26.
 JAIKI, -jaiquitzean 11.
 JAINKO, -Jainco 7 (3), 9, 15, 16 (3), 17,
 26, 27, 46, 47; -Jaincoa 4, 6, 7, 10, 15
 (4), 16 (3), 17, 18, 19, 21, 27 (3), 34,
 39, 44, 47 (2); -Jaincoagan 5; -Jain-
 coagana 21, 24; -Jaincoac 3 (3), 11
 (3), 14, 17, 20, 22, 23 (3), 24 (2), 26,
 34, 42 (3), 46; -Jaincoarequin 21, 34,
 47; -Jaincoaren 4, 5, 6 (3), 9, 13, 15,
 19, 23, 25, 27, 34, 35, 39, 43, 44; -Jain-
 coarenac 31; -Jaincoari 10, 32, 37, 47.
 JAINKOAGANONZKO, -Jaincoaganonz-
 coac [theologalac edo —] 41.
 JAINKOAREKIKO, -Jaincoarequicoac
 [Theologalac deriztenac edo —]
 34.
 JAINKOTASUN, -Jaincotasun 19; -Jain-
 cotasunari 7 (2), 18.
 JAINKOZKO, -Jaincozco 17, 34.
 JAIO, -jaio 5, 8, 18; -jaiotzen 14, 35, 39.
 JAKIN, -jaquin 12; -jaquinaz 13 (2); -ja-
 quingo 13 (4), 20; -daquizun 21, 27
 (2), 32, 33.
 JAKINEZ, (adj.) -jaquinez 20; jaqui-
 nezai 31.
 JAKINTASUN, -jaquintasunaren 43.
 JAKINTSU, -jaquintsua 15; -jaquin-
 tsuen 32.
 JARRAIKI, -darraizcun 12.
 JAKITE, -jaquitea 13.
 JAN, -jateco; -jaten 32; -jateracoan 11.
 JANARI, -janaria 23, 37.
 JANZI, -jancitzea 32.
 JARRI, -jarriric.
 JASO, -jasotzea 21; -jasotzececo (-tze-
 co) 25.
 JATORRIZKO, -jatorrizco [— peca-
 tua edo originala] 35; -jatorrizcoa
 35.
 JATXI, -jachi 5, 8, 18 (2), 47.
 JAUN, -jaun 7, 15; -jauna 4 (2), 8, 18 (2),

21, 43, 47 (3), 48; -jaunagan 5; -jau-nagandic 9.
JAUZI, -jauzten 36.
JENERAL, -generala 46; -generalaz 37.
JESUITA, -jesuita 1.
JESUKRISTO, -Jesuchristo 5, 7, 8, 9, 14, 15, 17 (2), 18 (2), 47; -Jesuchristoc 21, 33; -Jesuchristoren 10.
JESUS, Jesus 3, 4, 6; -Jesusen 1, 17.
JO, -jotzeaz 37.
JONDONE, -Jondone 46, 47, -Jondo[ne] 46.
JORINAHÍ, -iyorinaia [—, liberalta-suna] 40.
JOSEF, -Josefec 47.
JUAN BAUTISTA, -Juan Bautista 46, 47.
JURAMENTU, -juramentu 6, 28 (4).
JUSTIZIA, -justicia [— edo ecadoia] 42; -justiciagatic 44; -justiciaren 44, 45, 46; -justiciaric 28; -justiciaz 32.
JUSTU, -justua 15; -justuac 18.
JUZGATU, -juzgatzea 30; -juzgatzen 30; -juzgatzera 5, 9, 19.

K

KABU, «amai» -caburic 26.
KANPOTAR, -campotarrari [—, le-cortarrari] 32.
KARDINAL, -cardinalac [— edo opo-tarrac] 41.
KARIDADE, -caridade 22; -caridadea 34 (2), 39, 41; -caridadea [—, onesguna] 40, 43.
KASTIDADE, -castidadea [—, garbi-tasuna] 40, 44.
KASTO, -casto 29.
KATEZISMO, -catecismoa [— edo Doc-trina] 46.
KATOLIKA, -catholica [— edo gu-ciaquicoa] 5.
KAUTIBO, -cautiboa 32.
KENDU, -quendu 29; -quentzeco 35, 36, 38.
KOMULGATU, -comulgatzea 31; -comul-gatzeaz 37.
KOMULGAZIO, -comulgacioa [—, co-munioa] 33.
KOMUNIO, -comunioa [partaletasuna —] 5, 19; -comunioa [comulga-cioa, —] 33; -comunioco 37 (2).
KONFESATU, -confesatu 36 (2); -con-fesatzeco 48.
KONFIATU, -confiatzen 38.
KONFIRMAZIO, -confirmacioa [indar-gueioa —] 33; -confirmacioco [— edo indargueioco] 35.
KONPAÑIA, -Compañiaco 1; -Compa-ñiacoac 1.
KONSAGRATU, -consagratzeco 38.
KONSEJU, -conseju 31; -consejuaren 43.

KONSOLATU, -côsolatzea 31; -consola-tuac 44.
KONTINENZIA, -continencia [— edo naicundeac hilduratzea] 43.
KONTRA, -contra 27, 30, 35, 38, 39 (2), 40 (8); -contraco 12.
KONTU, -contu 20 (2).
KREDO, -credo 13; -credoa [— edo sinisdetar] 5, 13; -credoan [sinisde-tan edo —] 20; -credoari [— sinisdetari] 15.
KRIADORE, -criadore 47.
KRIATURA, -criaturagatic 28.
KRIATZAILLE, -creatzallea 8; -creatzalleari [Eguilleari, —] 28; -criatzallea 16.
KRISTAU, -christau 3, 12, 20; -christa-va 9, 12; -christavac 9, 10, 12, 14; -christavaren 9, 10, 12; -christavari 14; -christaven 1, 3, 9.
KRISTO, -Christo 10, 12, 37; -Christoc 12, 13, 18, 22, 28; -Christoren 6, 9, 10, 20.
KUTSU, «arrasto» -cutsuac 38.

L

LABUR, -laburraquin 1.
LAGUNDU, -laguntzen 29.
LAGUNURKO, -lagunurcoa 7, 39, 43; -lagunurcoac 34; -lagunurcoaren 6; -lagunurcoaz 30.
LAIOTU, -laidotu 23.
LAN, -lanic 28.
LARRI, -larrienac 15.
LASTERRERA, -lastarrera [equinaia, —] 40.
LATZ, -latzac 31.
LAU, -lau 13, 41.
LAUGARREN, -laugarrena 6, 8 (2), 23, 29, 31 (2), 32, 33, 37, 38, 42 (2), 43 (2).
LEHEN, -len 1, 8; -lenena 22, 38; -lena-go 30; -lenagoco 19; -lenengo 33; -lenengoa 3, 41, 42, 43.
LEHENBIZIKO, -lombicico 6, 7, 13, 27, 35; -lombicicoa 6, 7, 8, 10, 30, 31, 32, 33, 37, 38, 41 (2), 43; -lombicicora 13.
LEGE, -leguearen 35; -legueco 6, 13, 27.
LEKORTAR, -lectortarrari, [Campota-rri, —] 32.
LEKU, -lecu 12, 18, 21.
LIBERALTASUN, -liberaltasun [iyori-naia, —] 40.
LIBRATU, -libra [— aditza] 3 (3), 4 (2), 10, 11 (3), 24 (2); -libratzeagatic 18.
LINBO, -limboa 18.
LIZUN, -lizun 24.
LODI, -lodiatz (-az) 10.
LUJURIA, -lujuria [aragueia edo —] 38, 40; -lujuriaren [aragueiaren, —] 40.

LUR, -lurra 44, 45; -lurraren 5; -lurrean 4, 20, 22 (2), 23.
LURPERATU, -lurperatzea 32.
LUZE, -luceago 20.

M

MANSO, -mansuac 45; -mansoac 44.
MANSOTASUN, -mansotasuna 44.
MANTENU, -mantenua 23.
MARIA, -Maria 4, 5, 6, 8, 46, 47.
MATRIMONIO, -matrimonioa [ezcon-tza, —] 33.
MEMBRO, -membroac [vizacai —] 20; -miembro [—, edo bizacaiac] 42.
MENDE, -mendean 5; -mendetic 3; -mendetic mendera 47.
MENDEKATU, -mendecatzeo 40.
MENPE, -mempetic 17.
MENPERATU, -memperatzen 45.
MENPETU, -mempetuco 44.
MESEDE, -mesede 21.
MEZA, -meza 28, 30, 37.
MEZPREZATU, -mezprezatzeko 41.
MEZPREZIO, -mezprezioz 33.
MIGEL, -Miguel 46, 47.
MILA, -milla 1.
MINARIKO, -miñaricoa [—, -penitencia] 33; -miñaricoaren [penitencia-riaren edo —] 35.
MINISTRO, -ministroac 26.
MIRAGARRI, -miragarriena 15.
MIRARI, -mirariz 18.
MISERIKORDIA, -misericordia 48.
MISERIKORDIAZKO, -misericordiazko 31; -misericordiazcoa 5.
MISTERIO, -misterioric 15.
MODESTIA, -modestia 44.
MORTAL, -mortal 35; -mortalac 35.
MUGIDA, «eragin» -mugidaric 45.
MUNDU, -mundu 19, 22; -mundua 12 (2), 41; -munduari 41; -mundutic 41.

N

NAHASGABE, -nagabea 17.
NAGITASUN, -naguitasuna 39, 40; -naguitasunaren 40.
NAGUSI, -nagusia 20; -nagusiago 29.
NAHI (IZAN) -nai 3, 9 (2), 16, 17, 18, 24 (2), 38, 45; -naiago 27; -naico 34; -nai izatea 29, 35; -nai ezatea (iza) 7.
NAIKARI, «grina» -naicari 45.
NAIKUNDE, -naicundeac [continencia edo — hilduratzea] 43.
NEGAR, -negarretaco 6; -negarrez 6.
NEGARCILE, -negarguillean 44, 45.
NEKE, -nequeaa (ac) 48.
NEURE, -nere 47 (2), 48 (3).
NI, -nigatic 47; -niri 20.

NOIZ, -noiz 11, 19, 32, 39 (2); -noiz eta 11, 39.
NOLA, -nola 10, 11, 12, 13 (4), 16 (4), 18 (3), 19 (2), 21, 27 (2), 41 (3), 45; -nola...n 12, 32, 33; -nola ...ala 3, 4, 22, 48.
NON, -non 21; -nondic 9; -nondian 12.
NOR, -nor 17, 20, 29, 45 (6), 46 (2); -no-requin 21; -nori 25; -norc 13, 21, 25 (2), 27 (2), 28 (3), 29, 30.

O

O, -O 6 (3).
OHARTERAZO, -oarterazoac 31.
OBEDITU, -obeditu 20; -obeditzen 29.
HOBETO, -obeto 31.
HOBETU, -obetzeco 48.
HOBETU, -obiaren 47.
OBLIGATU, -obligatzen 27.
OBRA, -obra 3, 34; -obrac 48; -obraz 5; -obretan 29.
OBRAZKO, -obrazco 36.
ODOL, -odol 48.
OHE, -oetic 11; -oyeracoan 11.
OFENDITU, -offendituz 48; -ofendit-zea 27; -offendituzco 48.
OGI, -ogui 37; -ogui 4, 23.
OHITU, -oitu 3; -oitutzea 28.
OLEATZE, -oleacea [azqueneco —, extremauncia] 33.
OLEAZIO, -oleacio 38.
ON (adj.) -on 31; -ona 15; -onai 9; -onac 25; -onen 34; -onena 22; -onenac 45. (i.) -onaren 40; -onari 6; -onic 43.
ON EGIN, -on eguiteco 40.
ON IZAN, -on litzateque 36.
ONDAMU, -ondamua [—, becaitza edo invidia] 39.
ONDASUN, -ondasun 19; -ondasunen 39; ondasunic 7.
ONDEKIDATU, -ondekidatuac 22.
ONDO, -ondo 39.
ONDOAN, -ondoan 18.
ONDOREN, -ondoren 6.
ONDUI, -ontzeco 36.
ONESGUN, -onesguna [caridadea, —] 40, 43.
ONETSI, -oneste 27 (2); -onestearen 39; -onesten 27; -onestera 7.
ONGI, -ongui 20.
ONGIDAGO, «baimen» -onguidagoa-quin 1.
ONGITE, -onguitea —, [benignida-dea] 43; -onguitez 42.
HONRA, -honrari 6; -honraric 45.
HONRATU, -honratua 22; -honratzea 6; -honratzen 29.
ONTASUN, -ontasun 48; -ontasuna 44.
OHOSTU, -ostutzea [ez ebastea edo ez —] 7, 29.
OPOTAR, -opotarrac [cardinalac edo —] 41.

ORAIN, -orain 1, 4, 12, 27, 45; -oraingo 46.
 ORAZIO, -oracioa [otoitza edo _____] 47; oracioac [otoitzac _____] 21, 24; -oracioen [otoitzen edo _____] 22; -oraciaz [otoitzaz, _____] 41.
 ORDEA, «alabaina» -ordea 36.
 ORDEKO, -ordecoa 20.
 ORDENA, -ordena [equidraha, _____] 33, 38.
 ORDENDU, -ordentzeco 38.
 ORDUAN, -orduan 4, 19; -orduraño 48.
 HORI, -hori 9, 10, 11, 12, 20; -orregatic 3; -orretan 22 (2), 23 (4), 24.
 HORIEK, -horiec 12, 20; -oriec 6, 35, 39; -horien 12, 39; -oiec 31, 32, 34, 44, 45, 46; -oyec 7 (2), 8; -oien 40; -oietan 46.
 ORIJINAL, -originala [jatorrizco pecatua edo _____] 35.
 OROBAT, -orobat 26.
 OROITU, -oroitu 42; -oroi [_____ gaitecen] 25.
 OROITZA, -oroitza [_____, adimentua] 42 (2).
 HORRELA, -orrela 17.
 OSARTE, -osartea [_____, paciencia] 40, 44.
 OSASUN, -osasuna 38.
 OSKAI, -oscai [_____ edo erremedio] 28.
 OSO, -osoa 28, 30; -osoan 22.
 OSTATU, -ostatu 32.
 OTE, -ote 36.
 OTOITZ, -otoitza [_____ edo oracioa] 47; -otoitzac [_____ edo oracioac] 21, 24; -otoitzaz [_____, oraciaz] 41; -otoitzen [_____ edo oracioen] 22.
 OTOITZ EGIN, -otoitz 26; -otoitz eguita 21; -otoiz eguita [erregutzeta, _____] 32; -otoiz eguiten 21.

P

PADEZITU, -padecitu 5.
 PAGATU, -pagatzea 31.
 PAKE-, ik. BAKE-.
 PARTALETASUN, -partaletasuna [_____ comunicoa] 5, 19.
 PARTE, -parte 36; -parte 13, 21, 37.
 PARTZONER, «partaide» -partzoner 19.
 PASIO, -passio 48; -pasioa 8; -pasioaren 47.
 PAULO, -Paulori 46, 47.
 PAZIENZA, -paciencia [osartea, _____] 40; -pacienciaz 31.
 PAZKOÅ LORATU, -Pascoa loratuetan 31.
 PEDRO, -Pedro 46, 47.
 PEKAT-, ik. BEKAT.
 PENA, -pena 9.
 PENITENZA, -penitencia 48; -peniten-

ciac 36; -penitenciaren [_____ edo miñaricoaren] 35; -peñitencia (pen-) [miñaricoa, _____] 33.
 PENSAMENTU, -pensamentu 3, 11.
 PENSATU, -pensatzea 35; -pensatzeco 43.
 PERIL, -perill 24; *perillean* 11; -*perillic* 31.
 PERSEGITU, -perseguitac 44, 46 (2).
 PERSONA, -persona 15; -personac 16; -personetatic 17.
 PIEDADE, -piadadearen (pie-) 43.
 PISU, «larri», -pisuac 32; -pisuaren 35.
 PIZTU, -piztu 5, 9, 19 (2); -piztea 5; -pizteco 47.
 PLAINU, -*plañuz* 6.
 POBRE, -pobre 44; -pobreac 45.
 PONZIO PILATOS, -Poncio Pilatosen 5.
 POTENZIA, -potenciac [_____, aahalac edo almenac] 42.
 PREMIA, -premia 29; -premiaric 28.
 PRESTAMEN, -prestamen 36.
 PREZIOSO, -precioso 48.
 PRIMIZIA, -primiciac 31.
 PRIMO, -primo [jabegai, _____ edo herederer] 34.
 PROMESA, -promesen 6.
 PROPOSITO, -proposito 48.
 PRUDENZIA, -prudencia [_____ edo zurhurcia] 41.

R

REDENTORE, -redentorea 47.

S

SABEL, -sabeleco 4, 6.
 SAGRADU, -sagraduan 20.
 SAKRAMENTU, -sacramentu 21, 37 (2); -sacramentua [_____ edo ezcutapea] 35 (2), 38 (3); -sacramentuac [_____ edo ezcutapeac] 13, 32, 33 (3), 34; -sacramentuan 37; -sacramentuen 23.
 SALBATU, -salvatu 17; -salva 33; -salvatzeagatic 8.
 SALBATZAILLE, -*salvatzallea* 8, 16, 17.
 SALBE, «otoitza», -salvea [_____ edo Agur Erreguiña] 5, 25.
 SALBE ERREGINA, -*Salve erreguiña* 24.
 SALVE, -Salve 5.
 SAN GABRIEL, -San Gabrieleac 25.
 SANTA, -santagandic 8; -santac 14, 25, 36; -santaren 13, 30 (2), 33; -santarenac 13; -santari 14, 25.
 SANTA MARIA, -Santa Maria 4.
 SANTIFIKATU, -santifica [_____ + a.] 4, 22.
 SANTIGUATU, -santiguatzea 10, 11; -santiguatzer 3.

SANTU, (i.) -santuai 26; -santuen 5, 19 (2), 26.
(adj.), -santua 6, 10, 15, 28, 37, 47; -santuac 9, 20, 31; -santuan 21, 37, 47; -santuarequin 3; -santuaren 3, 10, 21, 47; -santuari 7, 8, 11; -santuen 8.

SANTUKIRO, -santuquiro 6, 28.

SARRERA, -sarrera 3.

SARRI, -sarritan 39.

SARTU, -sartzean 11.

SATISFAKZIO, -satisfaccioa [asquies-
tea edo —] 36; -satisfacioan 48.

SEIGARREN, -seigarrena 7, 8, 9, 23, 29, 31, 32, 33, 37, 39, 43 (2).

SEINALE, -señale 10, 11, 33; -señalea 10; -señaleagatic 3, 10; -señaleac 47; -señalez 12.

SEME, -seme 5, 34, 44, 46; -semea 8, 15 (2), 16, 17 (3); -semearen 4, 11.

SENDAGAILA, -sendagalla [fortaleza edo —] 42; -sendagallaren 43.

SENDO, -sendo 46.

SENDOAGOTU, -sendoagotzeco 35.

SERBITU, -servi [— ta.] 42; -servi-
tzen 48; servitza 7, 10.

SERMOI, -sermoia 37.

SINISDETA, «kredoa», -sinisdetta [cre-
doa edo —] 5, 13 (2); -sinisdetan [— edo credoa] 20; -sinisdetari 15; -sinisdetaz 20.

SINISMEN, -sinismena [fedea, —] 43.

SINISTATU, -sinistatzen 20.

SINISTU, -sinistu 13 (2), 21, 27, 32; -si-
nisteia 7, 8 (10), 9 (3), 14, 34; -sinisten 5 (2), 14 (6), 19, 27, 28.

SINISTURRE, -sinisturreac 27.

SOBERBIA, -soberbia [goiteria, urgu-
lleria edo —] 38, 39; -soberbia-
ren [goiteriaren, —] 40.

SORGINKERIA, -sorginquerietan 28.

SORTU, -sortu 5, 8, 18.

SUBDIAKONO, -subdiaconoac 38.

SUDUR, -sudurraz 42.

SUSPIRIO, -suspirioz 6.

SUSTRAI, -sustraiac 39.

T

TA, ik. ETA.

TENPLANZA, -templanza [goguroa, —] 40, 42.

TENTAZIO, -tentacio 11; -tentacioan 4, 23; -tentacioen 38; -tentacioetan 24.

TEOLOGAL, -theologalac [— deriz-
tenac edo Jaincoarequicoac] 34 [— edo Jaincoaganonzcoac] 41.

TOKI, -toquia 18.

TRISTE, -tristeac 31.

TX

TXEHE, -cheago 20.

TXIT, -chit 3, 37; -chitez 21, 45.

TXITEZKO, -chitezco [Andre —
santari] 25.

U

UKITU, -utquitzea [—, icutzea] 42; -icutzea [utquitzea, —] 42.

UME, -hume 6.

HUMILTASUN, -humiltasuna 40; -hu-
miltasunez 24, 41.

UNJITU, -ungitua 18.

UR, -ur 37.

HURA, -hura 18; -arequin 35; -aren 5, 6, 8, 9, 15, 16, 18, 19, 24, 25 (2), 27, 28, 30, 41, 45; -argan 27, 35, 43; -argana 26; -ari 24; -arc 14, 19, 24; -artan 37; -arraz 18.

URGUILERIA, -urgulleria [goiteria, — edo soberbia] 38.

URKO, -urcoen 31. Ik. LAGUNURKO.

URRIKALMENEKO, -urricalmeneco 31; -urricalmenecoac 32; -urricalmenez-
co 13.

URRIKARITSU, -urricaritsuac 44, 45; -urricarit[s]uac 44; -urricarrisua (urricaritsua) 6.

URRIKARIZKO, -urricarizco 6.

URRIKIMENTU, -urrikuimentua 36.

URTE, -urtean 1, 30.

USAI, -usai 42.

USTE, -ustea [— ta esperanza] 46.

USU, -usu [arrazoiaren —] 12.

HUTS, «garbi», -uts 17.

HUTS EGIN, -uts eguiten 31.

UTSALDE, -utsaldeac 30.

UTZI, -utzi 4, 23, 24, 47; -uzten 3, 45.

UTZIKI, -utziquiac 38.

Z

ZAIN, -zai 8, 34.

ZAINDU, -zaitu 26; -zaitzen 26.

ZAZPI, -zazpi 22, 31 (2), 33, 38, 39, 40 (2); -zazpiac 6, 7 (2), 32.

ZAZPIGARREN, -zazpigarrrena 7, 8, 9, 24, 29, 31, 32, 33, 37, 39, 43 (2).

ZAZPIEHUN, zazpiehun 1.

ZEIN, -cein 10 (2), 13, 14 (2), 15 (2), 17 (2), 22 (3), 23 (3), 24, 25 (2), 27, 28 (2), 29 (4), 30, 34, 36, 37, 38; -ceña 10, 17, 20; -ceña...n 5 (2); -ceñean 10, 13, 21, 47; -ceñean...n 27, 47; -ceñen...n 20; -ceñi 20.

ZENBAT, -cembat 10, 12, 36, 37.

ZENTZU, -centzuac [— edo bida-
diac] 42 (2).

ZENTZUN, centzunen 30.

ZER, -cer 9, 10 (2), 11, 12, 13 (8), 14 (2), 15 (3), 17, 18 (2), 19, 20 (3), 21, 22 (2), 23 (4), 24 (3), 26, 27 (3), 28, 29 (3), 30 (2), 32 (2), 33 (3), 34 (5), 35 (3), 36 (2), 37, 39 (2), 40 (5), 45 (2); -certaco 14 (2), 15, 21, 25, 26 (2), 31, 34, 35 (2), 37, 38 (3), 42 (3), 43; -certara 27; -certaraco 12, 25; -certatic 17; -cerzaz 18.
 ZERE, ik. ZEURE.
 ZEREN, -ceren 16 (4), 44 (3), 46; -ceren...-n 32, 34, 48; -ceren...-Ø 41; -cerren 9, 12 (2), 14, 22 (2), 36, 39 (2), 44 (3); -cerren...-n 10.
 ZERGATIK, -cergatic 14, 17, 24, 32, 36 (3), 39, 46; -cergatic [esaldi hasieran] 9, 16 (2); -cergatic [galdera] 10, 11 (3), 18, 22 (2).
 ZERU, -ceruan 4, 21, 22, 23, 25 (2), 26; -ceruaren 5, 34; -ceruetaco 44 (2); -ceruetan 4, 24; -ceruetara 5, 9, 14, 19; -ceruraco 38.
 ZEURE, -cere burua 7.

ZIENZIA, -cienciaren 43.
 ZIKIN, -ciquinetan 24; -ciquiñen 40.
 ZILEGI, [Atseguin —] *cilleguiac* 45.
 ZINATU, -ciñatzea 10 (2); -ciñatzen 11; -ciñatzer 3.
 ZOR, -zorrac 4, 23.
 ZOR IZAN, -zor 33 (2).
 ZORDUN, -zordunai 4, 23.
 ZORION, -zorionac [doatsutasunac edo —] 44, 45, 46.
 ZORIONEKO, -zorionecoac 44 (8).
 ZORTZI, -zortzi 44, 45; -zortci 45.
 ZORTZIGARREN, -zortzigarrena 7, 30, 37, 44.
 ZU, -zu 9, 48 (3); -zuc 14 (2), 26; -zurequin 4; -zuri 6, 20, 46 (2).
 ZUEK, -zuentzat 20.
 ZURE, -zure 4 (4), 6 (2), 7, 12, 22 (3), 47 (3), 48 (2).
 ZUHURTZIA, -zuhurcia [prudencia edo —] 41.
 ZUZENDU, -zuzentzea [uts eguiten duena... —] 31.

ADIZKITEGIA

bada, ik. IZAN
 badagoquio, ik. EGOKI
 badet, ik. *EDUN
 badezu, id
 baditu, id
 badu, id
 bedi, ik. *EDIN
 betorquigu, ik. ETORRI
 biz, ik. IZAN
 cenduen, ik. *EDUN
 cera, ik. IZAN
 cerà, id
 ceran, id
 ceranagatic, id
 ceuden, ik. EGON
 cichecala, ik. ATXEKI
 cigun, ik. *EDUN
 ciñizcuna, id
 ciradela, ik. IZAN
 cituela, ik. *EDUN
 cituelaco, id
 cituen, id
 cituzten, id
 da, ik. IZAN
 dabilenac, ik. IBILI
 dacaizcun, ik. EKARRI
 dacuscun, ik. IKUSI
 dacuscun, id
 dacusten, id
 dago, ik. EGON
 dagoala, id
 dagoanaren, id

dagocan, ik. EGOKI
 dagoen, ik. EGON
 dagoena, id
 dagoenaz, id
 dagote, ik. EGOKI
 dagozca, id
 dagozcan, id
 dagozcanac, id
 dagozquio, id
 dagozquionac, id
 daguigula, ik. EGIN
 daguogun, id
 dala, ik. IZAN
 dalaco, id
 dan, id
 dana, id
 danari, id
 danean, id
 danez, id
 daquion, ik. *EDIN
 daquizun, ik. JAKIN
 darr aizcun, ik. JARRAI-KI
 datorquiguna, ik. ETO-
 RRI
 datorquizu, id
 datorrenean, id
 datoz, id
 dauca, ik. EDUKI
 daucaitzun, id
 daucatzienac, id
 daude, ik. EGON
 dauden, id
 daudenac, id

dedala, ik. *EDUN
 dedilla, ik. *EDIN
 dedin, id
 degu, ik. *EDUN
 deguizquigula, ik. EGIN
 degula, ik. *EDUN
 degun, id
 deritza, ik. ERITZI
 deritzan, id
 deritzana, id
 deritze, id
 derizte, id
 derizten, id
 deriztenac, id
 det, ik. *EDUN
 dezagun, ik. *EZAN
 dezala, id
 dezaten, id
 dezazuten, id
 dezu, ik. *EDUN
 dezun, id
 dichescanac, ik. ATXE-
 KI
 didazula, ik. *EDUN
 diegu, id
 diegun, id
 diezagun, ik. *EZAN
 dieztegun, ik. *EDUN
 diezu, id
 digula, ik. -I-
 digun, ik. *EDUN
 digutenai, id
 diogu, id
 digun, id

dion, id
 dionac, ik. -IO-
 diot, ik. *EDUN
 diotegula, id
 diotegun, id
 diozcan, id
 diozcatzu, id
 diozu, ik. -IO-
 diozun, id
 diozunean, id
 dira, ik. IZAN
 dirade, id
 diraden, id
 dirala, id
 diran, id
 diranac, id
 diranean, id
 di[te]que, ik. *EDIN
 ditequean, id
 ditezen, id
 ditu, ik. *EDUN
 dituen, id
 dituenac, id
 dituzte, id
 dituztenac, id
 dituzu, id
 dituzun, id
 dituzutenac, id
 ditzaten, ik. *EZAN
 dizcu, ik. *EDUN
 dizquidatzula, id
 dizudan, id
 dizut, id
 du, id
 duen, id
 duena, id
 duenac, id
 duenaren, id
 duenari, id

duenean, id
 dute, id
 duten, id
 dutenac, id
 eracuscuzu, ik. ERAKU-
 TSI
 esadazu, ik. ESAN
 esaitzu, id
 esazu, id
 etzituzten, ik. *EDUN
 ezazu, ik. *EZAN
 ezcaitzala, id
 ezcaitzatzula, id
 eztagocala, ik. EGOKI
 ezteguna, ik. *EDUN
 ezta, ik. IZAN
 eztiralaco, id
 eztiranac, id
 eztu, ik. *EDUN
 eztuenac, id
 gagozcala, ik. EGOKI
 gagozquitzu, id
 gaitean, ik. *EDIN
 gaitecela, id
 gaitecen, id
 gaitu, ik. *EDUN
 gaituzten, id
 gaitzala, ik. *EZAN
 gaitzan, id
 gaitzaten, id
 gaitzatzu, id
 gaitzatzula, id
 garamatziela, ik. ERA-
 MAN
 gatocen, ik. ETORRI
 gatozen, id
 gaudenoc, ik. EGON

guenduqueana, ik.
 *EDUN
 guenezan, ik. *EZAN
 gueran, ik. IZAN
 guerana, id
 guindecen, ik. *EDIN
 guinduen, ik. *EDUN

iguzu, ik. -I-
 itzatzu, ik. *EZAN

letorquite, ik. ETORRI
 litzateque, ik. IZAN

naizan, id
 natzaio, id

zadan, id
 zagozquio, ik. EGOKI
 zaio, ik. IZAN
 zaiola, id
 zaion, id
 zaitudan, ik. *EDUN
 zaituen, id
 zaitugu, id
 zaizquigutzu, ik. *EZAN
 zala, ik. IZAN
 zalaric, id
 zan, id
 zana, id
 zanean, id
 zatzaizca, id
 zaudena, ik. EGON
 zuela, ik. *EDUN
 zuen, id
 zuena, id
 zuenean, id
 zuten, id

Publicaciones del Seminario "JULIO DE URQUIJO"

El Seminario «Julio de Urquijo». Antecedentes y constitución, 1955.

José María Lacarra, **Vasconia Medieval. Historia y filología,** 1957.

N. Landucci, **Dictionarium linguae Cantabrigae (1562),** edición de Manuel Agud y Luis Michelena, 1958.

Luis Michelena, **Fonética histórica vasca,** 1961 y 1977.

Nils N. Holmer, **El idioma vasco hablado.** Un estudio de dialectología euskérica, 1964.

EGAN, suplemento literario del **Boletín de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País.**

Anuario del Seminario de Filología Vasca

«Julio de Urquijo»

XXI - 1, 1987

	<u>Orria</u>
	<u>Página</u>
Aurkibidea/Sumario/Index:	<u>Page</u>
LAVERNE MASAYESVA JEANNE and KEN HALE, Argument obviation and switch-reference in Hopi	3
ITZIAR LAKA, Sabino Arana Goiri eta Hiperbizkaiera (Hiperbizkaieraren historiaz. III)	13
IÑIGO RUIZ ARZALLUZ, El metro en las traducciones de los clásicos latinos al euskara. I. Metros dactílicos y yambo-trocaicos ...	41
JOSE M. SATRUSTEGI, Zugarramurdiko euskararen lekukoak XIX. mendean	81
JOSEBA ABAITUA, An LFG parser for Basque (I)	105
XABIER MENDIGUREN, El Borracho Burladoko euskararen azterketeta (1764)	135
INES PAGOLA, Resurrección M.ª de Azkueren Dotrina argitaragabea ...	163
BLANKA URGELL, Añibarroren idazlanak I: Nekea arindurik	211
IÑAKI SEGUROLA, Notas de Toponimia Amescoana	265
JOSEBA ANDONI LAKARRA, Burgosko 1747ko Dotrina: II. facsimilea eta hiztegia	277

Este **Anuario** aparece en varios fascículos anuales. En él se publicarán trabajos sobre temas de filología y lingüística vascas y también sobre cuestiones lingüísticas relacionadas.

Dirección: Manuel Agud y Luis Michelena.

Redacción y Administración: Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo».

Excmo. Diputación Foral de Guipúzcoa.

Palacio Provincial.

DONOSTIA - SAN SEBASTIAN.